

A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET-ÍRÁS MÓDSZEREI
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET

A HUMÁN TUDOMÁNYOK ALAPKÉRDÉSEI

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának könyvsorozata

Sorozatszerkesztő

Kertész András

7.

A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET-
ÍRÁS MÓDSZEREI
ÉS A MAGYAR
PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET

Szerkesztette

Pléh Csaba • Mészáros Judit • Csépe Valéria

Gondolat Kiadó
Budapest, 2019

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, szerkesztők, 2019

www.gondolatkialdo.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Gál Mihály
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 991 5
ISSN 2560-0885

Tartalom

Előszó (<i>Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria</i>)	9
---	---

A MÓDSZERTAN VILÁGA

A pszichológiatörténet forrásai és módszerei

MÉSZÁROS JUDIT	
A Ferenczi Ház mint identitásformáló tér és a Ferenczi-archívum mint oktatási keret	21
KISS ENIKŐ CSILLA	
A pszichológiatörténet relevanciája és módszertani kérdései a Szondi-kutatás alapján	32
ZEMPLÉN GÁBOR	
Lélek a tartályban. Bonyolult rendszerek és modellezési hagyományok genetikus pszichopatológiája	40
PLÉH CSABA	
Szövegbányászat a pszichológiatörténetben	55

Magyar források és feltárások

GYIMESI JÚLIA	
Források a pszichológia peremvidékéről	65
BORGOS ANNA	
Nőtörténeti dokumentumok a pszichoanalízis-történetben	76
KOVAI MELINDA	
Szempontok és dilemmák az 1945 utáni magyarországi pszichológia történetének vizsgálatához	91

Fogalmak története

KÓNYA ANIKÓ	
Epizodikus autobiografikus emlékezet. Az emlékezeti élmény kihívása	107
KISS SZABOLCS	
A metareprezentáció fogalmának megjelenése az 1980-as évek kognitív fejlődéslelektanában	121

INTÉZMÉNYEK ÉS SZAKÁGAK A MAGYAR PSZICHOLÓGIA UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN

Az átfogó keretek változása

PLÉH CSABA	
Intézmények és gondolkodásmódok fél évszázad magyar pszichológiájában (1960–2010)	133
DEMETROVICS ZSOLT	
A „kisdoktoritól” az MTA doktori címig. Tudományos fokozatszerzés a pszichológiában	160

Akadémiai intézmények és diszciplínák

MUDRÁK JÓZSEF	
Pszichológia a Debreceni Tudományegyetemen a 20. század első felében	171
SÉRA LÁSZLÓ	
Fordulópontok az erdélyi magyar pszichológia történetében: 1870–1970	189
CZIGLER ISTVÁN	
Az MTA Pszichológiai Kutatóintézete. Így láttam	240
KISS PASZKÁL	
Hármasugrás. A magyar szociálpszichológia csúcsteljesítményei és recepciójuk itthon és külföldön	262

A klinikai pszichológia alakulása

MÉSZÁROS JUDIT	
Megtört kontinuitás és újrakezdés. Pszichoanalízis Magyarországon a 20. század második felétől	313
HARMATTA JÁNOS	
A magyar pszichoterápia történetének vázlata	371
SZAKÁCS FERENC	
Mérei Ferenc és a hazai klinikai pszichológia sztenderdjei	395

Alkalmazott területek

HORÁNYI ANNABELLA	
A nevelési tanácsadók fél évszázada	403
KATONA NÓRA	
Iskola- és óvodapszichológia (1986–2016)	421
BOROSS OTTILIA	
Pszichológia a pedagógusképzésben	440
DIENES ERZSÉBET	
A hazai munkaléktan történetének alakulása 1960–2015 között	451
A kötet szerzői és elérhetőségük	471
Névmutató	473
Tárgymutató	485
Intézménymutató	489

Előszó

A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET-ÍRÁS ÁTALAKULÁSAI

A pszichológiatörténet mint szakmai, oktatási és kutatási terület az utóbbi nemzedék élete során gyökeres változásokon ment át. Professzionálissá és nemzetközivé vált. A pszichológiatörténet-írásban mindig volt egy sajátos kettősség. Hol azért írtunk (és tanítottunk) pszichológiatörténetet, hogy elősoroljuk a szakma sokféle változatát, vagyis leíró módon műveltük a tudománytörténetet, hol pedig elméleti keretekben próbáltuk értelmezni éppen ezt a sokrétűséget. Ez az eleve, már egy évszázada létező kétarcúság, mely már Dessoir (1911) és Baldwin (1913) úttörő tan-könyveiben is jelen volt, 1980 óta megsokszorozódott, és sokrétűvé vált.

A mai pszichológiatörténet-írás kettős feszültségben s mintegy két új ihletés közé szorítva él. A kettős szorítás megfelel a tudománytörténet-írás egészében megfigyelhető átalakulásoknak. A tudományfejlődés elméleti modelljeinek átalakulása, a tudományos paradigma és a tudományos forradalom fogalmának megjelenése (Kuhn, 1970, 1984) azt eredményezte, hogy egymáshoz kapcsolódott a tudományfilozófia egésze és a tudománytörténet (Laki, 2000). Ezen az általános törekvésen belül számos olyan elemzés született, melyek a paradigma elméleti fogalma köré próbálták újraszervezni a pszichológiatörténetet is (Segal és Lachmann, 1972, Leahey, 1987). Mára azonban még a legkézenfekvőbb esetre, a kognitív pszichológiára vonatkozóan is nyilvánvalóvá vált, hogy a kumulatív fejlődés és a nagy változások együtt jellemzik a pszichológia alakulását is (Pléh, 2007, 2019). Ez a belső elméleti feszültség nagy hozamú a kutatásban is. Azt a törekvést eredményezi, hogy legyünk filozofikusabbak a pszichológiatörténet-írásban is, s váljunk egyben az eszmei áramlatok fogalmi s gyakran társadalmi elemzőivé.

Az átalakulás másik nagy vonulata azzal kapcsolatos, hogy a hivatásos történészek is megjelentek a tudománytörténet egészében s így a pszichológiatörténet-írásban is. A történészekkel megjelennek a pszichológiatörténet-írásban is a történeti kutatás klasszikus módszerei. Ennek hatására gazdagodik a pszichológiatörténet-írás nyersanyaga. A pszichológiatörténet-írás kereteit feszíti a „pozitivista” elmélyedés is. Ennek következtében szövegismeretben sokkal alaposabb, adatorientált s sokszor levéltári módszereket is igénylő lesz a pszichológiatörténeti kutatás, mint azt az egyik vezető brit biológiai történész, Robert Young (1966) már két nemzedékkel ezelőtt javasolta (Pléh, 2014). Továbbra is elemezzük azt, hogy mit írtak a tudomány

és a szakma képviselői. Ezt ugyanakkor összekapcsoljuk a levéltári munkával és a pszichológia mint diszciplína s mint hivatás alakulását befolyásoló társadalmi folyamatok elemzésével. Ezt egészíti ki a módszertani gazdagodás. A digitális bölcsészet megjelenésével a pszichológiatörténeti adatfeltárás módszertana is színesedik. Fogalmak, személyek, intézmények történeti elemzésében a pszichológiatörténet-írásban is megjelennek a 'big data' lehetőségei, módszerei és kísértései, amelyek természetesen újra felvetik azt a kérdést, vajon a kvantifikáció mindent megold-e, vagy csupán fogódzókat ad az értelmezéshez (Green, 2016, 2018).

KÖTETÜNK HÁTTERE ÉS SZERKEZETE

Tanulmánykötetünk a Magyar Pszichológiai Társaság évenkénti tudományos nagygyűlésén a pszichológiatörténeti szekció 2015. és 2016. évi előadásaiból kiindulva mutatja be a pszichológiatörténeti szakma hazai jelenlétét, tartalmilag pedig a pszichológiai diszciplína magyarországi tudományos és hivatásbeli történetét főként az utóbbi fél évszázadban. Nem könnyű a kétféle, a módszereiben modernizáló s ugyanakkor tényszerű adatokat is közlő elvárásnak eleget tenni.

A pszichológiatörténet módszertani világa

A Magyar Pszichológiai Társaság 2015-ös nagygyűlésén a módszertani feladattal próbáltunk megküzdeni, s kötetünk első részének tanulmányai (*A módszertan világa*) a módszertani erőfeszítést tükrözik. Az *Új módszerek a pszichológiatörténet kutatásában* vitaszimpóziум kiindulópontja Egerben az volt, hogy a pszichológiatörténet művelését az új öntudatosodás és az új módszertani lehetőségek valóban átalakítják-e. Az új öntudatosodás lényege a társadalmi kontextualizáció, illetve a történeti és a pszichológusi történetírás küzdelme. Célunk annak bemutatása, a kötet első részének tanulmányai erre törekszenek, hogy e két attitűd versengésében a pszichológusok művelte történetírás a maga szakmai szocializációs céljai mellett tartsa meg az értelmezés három szintjét: a személyes, az eszmei és a társadalmi szintet. A tanulmányok illusztrálják, hogy milyen új s megújított módszereket alkalmazunk eközben.

A személyes és fogalmi kontextus számos összefüggésben megjelenik. Kónya Anikó az önéletrajzi emlékezet kutatásának történetén keresztül mutatja be, hogy az *autobiografikus* kísérleti elméletképzés, a *mentális időutazás* képessége összekapcsolódik az idegtudományi és a narratív megközelítéssel. A két út közti kapcsolatot a *valós emlékek* elemzése teremtette meg, nyíltan szubjektív adatokat eredményezve, melyek egyben a szakmatörténet anyagai is. Kiss Szabolcs a tudatelmélet, a mások-ról való gondolkodás és a gondolkodásról való gondolkodás fogalmi összefüggéseit tárja fel. Mészáros Judit a személyes, az elméleti és a társadalmi kontextus kapcsos-

lódásait mutatja be a Ferenczi Sándor Egyesület és a budapesti Nemzetközi Ferenczi Központ szervezeti keretei között létrehozott archívum kutatható dokumentumainak bemutatásával, bepillantást nyújtva a pszichoanalízis budapesti iskolájának első, második és további generációi kutatható hagyatékának tudománytörténeti jelentőségébe. A papíralapú, illetve a digitális kommunikáción alapuló információk későbbi sorsa a gyorsan múlttá alakuló jelen későbbi kutathatóságának módszertani problémáit érinti.

Az eszmei kontextust is erősen képviseli a hazai pszichológiatörténet-írás. Kiss Enikő Csilla a Szondi-kutatás alapján mutatja be a levéltárakban feltárt szellemi és tárgyi források, s a kortársakkal és tanítványokkal felvett interjúkban, Szondi levelezésében fellelhető anyagok összetett alkalmazását a pszichológiatörténeti eszmei hatásmező feltárásában. Elemzésében különleges hangsúlyt kap a személyes/szubjektív és az eszmei/objektív mozzanatok viszonya. Zemplén Gábor a történeti attitűdöt s ennek dilemmáit mutatja be, egyfelől a cikk mint általánossá váló publikációs forma és a neologizmusok hatásának elemzésével, másfelől módszertantörténeti rekonstrukciókkal (Harkai Schiller Pál, Robert Rosen), amelyek célja azt a lassú, de folyamatos eltolódást bemutatni, amely során a pszichológia autonómmá válása kapcsán a lélektan területének autonómiája csökkent, gyakran a legsikeresebb modellezési hagyományok hatására (mint a kognitív idegtudomány/pszichológia vagy az evolúciós pszichológia).

A társadalmi kontextus egyszerre jelenik meg mint értelmező, hermeneutikus s mint valódi magyarázó keret. Gyimesi Júlia egy peremvidéket mutat be a 100 évvel ezelőtti korszakból: a modern pszichológia és az okkult irányzatok kapcsolatát. A magnetikus, hipnotikus, spiritiszta jelenségek objektív tudományos vizsgálata hozzájárult a módosult tudatállapotok, a tudattalan és a hipnózis tudományos pszichológiai problémáinak megértéséhez. E kutatások recepciója a modern pszichológia demarkációs problémáit is érinti. Borgos Anna szintén érint demarkációs kérdéseket. Konkrét példákkal mutatja meg, hogy mi módon lehetséges, és milyen új nézőpontokat hozhat életrajzi és (nő)történeti dokumentumok kutatása és gender-szemponitú olvasása a pszichoanalízis történetében. Bemutatja, hogy a modern nőtörténet forrásai s társadalmi feszültségei miként kapcsolódtak a pszichoanalízis kibontakozásához, illetve hogyan segíthetik ezek a (személyes és társadalomtörténeti) dokumentumok a pszichoanalízis eszmei változásainak megértését. Pléh Csaba példákön mutatja be, hogy a digitalizált szakmai szövegek elemzése vélt történeti rekonstrukciók és a valós 'mindennapi gyakorlat és tudat' eltéréseit is feltárja. Ez egyben összekapcsolja a történeti elemzés három kontextusát. A behaviorista Amerikában sosem domináltak például az állatkutatások, mert ritkán találkoznak a hitvatás és az elmélet igényei.

Kovai Melinda az alkalmazott pszichológia (pszichoterápiák, munkalélektan, alkalmazott csoport- és fejlődéslélektan) 1945 utáni történetét a modern szubjektum létrehozás technológiáinak alakulásaként értelmezi. Elemzi, hogy a népesség kor-

mányzásának „államszocialista” technológiai számára a pszichológia szaktudása, s az e mögött rejlő szubjektum nem felelt meg az állami kontroll igényeinek. Az elemzés sajátos kérdése, hogy milyen források alkalmazhatóak egy ilyen átfogó társadalmi értelmezés alátámasztására.

A magyar pszichológia története a 20. század második felében

A kötet második része a hazai utolsó fél évszázadot tárgyalja. A 2016-os nagygyűlési alkalom a BME szervezésében Budapesten egy konkrét korszakra s a hazai fejlődésre összpontosított. Dokumentatív és vállaltan szocializációs céllal próbálta áttekintetni, hogyan alakult a hazai pszichológia intézményi világa 1960 és 2015 között. Ennek aktualitását az adta, hogy ma még vannak, akik tudják, mik is a tények, melyeket vizsgálni kell. S még élnek és megkereshetőek a résztvevők személyes ágensek is. Minden területen igyekeztünk elsődleges személyes és hivatalos forrásokra támaszkodni. Vagyis arra törekedtünk, hogy ne pusztán vélekedéseket, hanem gazdag adatanyagot adjunk, mind a személyes beszámolók, mind a hozzáférhető források alapján.

Pléh Csaba a kor átfogó átalakulásait mutatja be, az újra szabadabb levegőhöz jutó pszichológia oktatási, tudományos és az ellátó intézményekben megjelenő átalakulásait. Demetrovics Zsolt a tudományos kutatás egy fontos személyi oldalát, a tudományos minősítés átalakulásait s statisztikáit mutatja be erre a korra.

Az intézményekre összpontosító tanulmányok egy része nem ezen az ülésen szerepelt, s nem csak ezt a korszakot tekinti át. Mudrák József a debreceni pszichológia múltját tárgyalja. A dolgozat sajátos erénye, hogy nem csupán a bölcsészeti, hanem az orvostörténetét is áttekinti szakmánknak. Séra László pedig egy 2014-es a marosvásárhelyi MPT-kongresszusra készült előadása alapján az egész erdélyi magyar pszichológiát tekinti át. Jól látható ebből, hogy az ismétlődően nehéz helyzetekben milyen összetett volt a fejlődés, s a többi magyar intézménnyel való személyes interakciók közepette alakult s fejlődött az erdélyi pszichológia.

Nem minden egyetemről kaptunk részletes intézménytörténeti beszámolót. A szegedi történet megismeréséhez jó kiindulópont Pataki Márta, Polyák Kamilla, Németh Dezső és Szokolszky Ágnes (2009) összefoglalója. A budapesti történetnek pedig Hunyady György (1996, 2006) elemzései, elsősorban a bölcsészeti történetről.

Czigler István az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének fél évszázados tudományos és intézményi sorsáról ad – mint érintett – személyes beszámolót. Az „Intézet” leíróbb történeti bemutatására jó forrás a Czigler István, Halász László és Marton L. Magda által 2002-ben szerkesztett kötet.

Kiss Paszkál eredeti módon elemzi a magyar szociálpszichológia fél évszázadát. Mérei Ferenc, Csepeli György, Hunyady György és László János egy-egy munkájának hatástörténeti elemzését adja. A tágabb intézménytörténeti fogódzók megtalálhatóak Hunyady György (2006, 2016) köteteiben.

A *klinikai pszichológia* a medicina és a lélektan határán kialakult önálló diszciplína, a pszichés eredetű problémák és pszichoszomatikus zavarok diagnosztizálására és alapszinten történő gyógyítására használt alkalmazott pszichológia. A legtöbb európai országban a pszichológusok 60-80%-a klinikusként azonosítja magát. Ez nálunk is így van, s az utóbbi évtizedekben ez az arány nőtt. Ma a klinikai pszichológia alapszintjére épül rá a különféle pszichoterápiás módszereket elsajátító szakemberképzés, akik a módszer birtokában pszichoterapeutaként működnek.

Szakács Ferenc miközben személyesen emlékezik Mérei Ferencre, azt mutatja meg, hogy milyen szerepe volt az egykori „Lipótnak” a klinikai pszichológia szemlélet és jogosítványainak kialakulásában. A kórházi ellátórendszeren kívül a klinikai pszichológus jelen volt a közösségi mentálhigiénés ellátás magyar változatában, az ideggondozók csapatmunkájában. Az ideggondozói hálózat Hárdi István és Paneth Gábor pszichiáterek erőteljes szervező munkájának köszönhetően bontakozott ki az 1960-as években (Hárdi, 1992, Hosszú, 2016).

A klinikai pszichológián belül természetesen külön téma a pszichoanalízis újjászületése a magyar közegben. Mészáros Judit levéltári iratokkal és interjúk segítségével is alátámasztott áttekintése az utóbbi fél évszázadra summázza az újjászületés menetét. A dolog természete miatt ez a folyamat átfedésben van a pszichoterápia egészének kibontakozásával, melynek intézményi, képzési és szabályozási oldalait tekinti át Harmatta János.

Az alkalmazott pszichológia a nevelés ügyével számos intézményben érintkezik. A fél évszázad alatt a pszichológia több módon jelenik meg, mint alkalmazott emberismeret a nevelésügy irányában. A nevelési tanácsadók a támogató tevékenység révén a klinikai pszichológia és a pedagógiai tanácsadás között mozognak. Horányi Annabella filológiailag is igen alapos áttekintésben bemutatja a hálózat kibontakozásának jogi, szakmapolitikai és szakemberi oldalát. Katona Nóra azt mutatja be, hogyan kerül be a pszichológus az iskolába, hogyan alakul ki Magyarországon is az iskolapszichológusi munkakör és hálózat. A harmadik mozzanat pedig a pszichológia szerepe a pedagógusképzésben. Boross Ottilia bemutatásában a pedagógusképzés pszichológiai mozzanatának változásai az 1980-as évektől jelentősek. A munkalélektan alakulása Dienes Erzsébet összefoglalásában bemutatja azt, ahogyan az 1980-as évek közepére 4 laboratóriumból 68 laboratóriumi egység lesz a termelés világában, majd hogy alakul át a munkalélektan profilja elsősorban kisvállalkozásban folytatott szervezetpszichológiai tanácsadássá és a fejedelmé ágensévé.

Kitekintés

Fél évszázad alatt mind az elméleti, mind az alkalmazott pszichológia sokat változott. A kitágult horizontok, a megnőtt nemzetközi távlatok számos feladatot is jelentenek. Biztosan fontos, hogy a szakma tartson össze a belterjességgel és a középserrel szemben. Ugyanakkor a sok kompartmentalizáció, a feldarabolódás irányában ható szakosodás közepette vissza kell hoznunk a nagy perspektívát. Az átfogó (komprehenzív) tudás eszménye ma is érvényes hit. Ne feledjük azt a hitet, mely kis világunkra fél évszázada jellemző volt.

A gyakorlati pszichológiában pedig a „pszichológiai társadalom” felé mozdulást számos társadalmi értékvíta kíséri, van azonban intézményes aspektusa is. A mai magyar társadalmpolitika, mint a pszichoterápiás, a tanácsadási, az iskolapszichológiai és a munkalélektani fejezetek mutatják, a mai polgári berendezkedés sok területen kisebb szerepet enged a szocializmus végnapjaiban kialakult ’állami’ támogató hálózatoknak, és miközben szabályozni törekszik a kompetenciákat, azok működtetését már nem tartja központi társadalmi feladatnak. Differenciálódnak a posztgraduális képző rendszerek, s a köznapi humán szolgáltatásokban versengés alakult ki a pszichológiai, az orvosi és az üzleti-menedzsment terület között. Ezekben a harcokban a pszichológiának érdemes őriznie, és a változásokkal együtt átgondolni és megfogalmazni a különféle részterületekhez tartozó elméletek és gyakorlat alapján azt, hogy kompetenciái saját megalapozott tudományán alapulnak.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük az MTA Pszichológiai Bizottságának, Filozófiai és Történettudományok Osztályának, valamint Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottságának támogatását. Külön köszönjük Kertész András akadémikus, sorozatszerkesztő támogatását, aki kötetünket befogadta a Humán Tudományok Alapkérdései könyvsorozatba. Bácskai István igazgató és a Gondolat Kiadó munkatársai pedig mindent megtettek a könyv, a szerzők és az olvasók egymásra találása érdekében.

HIVATKOZÁSOK

- Baldwin, James Mark (1913). *History of psychology: A sketch and an interpretation*. Vol. 1 and 2. London: Watts
- Czigler István, Halász László és Marton L. Magda (2002, szerk.). *Az általánostól a különöség*. Budapest: Gondolat
- Dessoir, Max (1911). *Abriss einer Geschichte der Psychologie*. Heidelberg: Carl Winter
- Green, Christopher D. (2016). A Digital Future For The History Of Psychology? *History Of Psychology*, 19, 209–219.

- Green, Christopher D. (2018). Digital history of psychology takes flight. *History of Psychology*, 21, 374–379.
- Hárdi István (1992). *A lélek egészségvédelme*. Budapest: Springer
- Hosszú Éva (2016). *A pszichológia az ideggondozókban*. Előadás az MPT Tudományos Nagygyűlésének „Múlt és Jövő Összeér” szimpóziumán, 2016. július 3.
- Hunyady György (1996). A budapesti tudományegyetem és a pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 52, 3–16.
- Hunyady György (2006). Hetvenöt év és a magyar pszichológia. In *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. 199–212.
- Hunyady György (2016). *Jelentörténeti szociálpszichológia*. Budapest: Eötvös Kiadó
- Kuhn, Thomas (1970). *The essential tension: Tradition and innovation in scientific research*. New York: Wiley
- Kuhn, Thomas (1984). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat
- Laki János (2006). *A tudomány természete. Thomas Kuhn és a tudományfilozófia történeti fordulata*. Budapest: Gondolat
- Leahey, Thomas H. (1987). *A history of psychology*. 2nd edition. Englewood Cliffs: Prentice Hall
- Pléh Csaba (2007). Kuhn hatásai a pszichológiában: Vannak-e pszichológiai paradigmák? In Binzberger Viktor, Fehér Márta, Zemplén Gábor (szerk.) *Kuhn és a relativizmus: Kuhn öröksége a tudományfilozófiában*. Budapest: L'Harmattan, 13–26.
- Pléh Csaba (2014). Pszichológusok és történészek. A pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69, 547–565.
- Pléh Csaba (2019). Kognitív fordulatok a pszichológiában s a tudomány egészében: hirtelen feledtük-e a viselkedést? *Magyar Tudomány*, 180, 135–152.
- Segal, Ervin M. és Lachman, Roy (1972/2004). Komplex viselkedés vagy magasabb mentális folyamatok: Van-e paradigmaváltás a mai pszichológiában? In Pléh Csaba és Győri Miklós (2004, szerk.) *Olvasmányok a kísérleti pszichológia történetéhez*. Budapest: Osiris, 961–972.
- Pataki Márta, Polyák Kamilla, Németh Dezső és Szokolszky Ágnes (2009). A lélektan történetének 80 éve a szegedi egyetemen. 1929–2009. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64, 671–676.
- Young, R. M. (1966). Scholarship and the History of the Behavioural Sciences. *History of Science*, 5, 1–51.

A MÓDSZERTAN VILÁGA

A pszichológiatörténet forrásai és módszerei

MÉSZÁROS JUDIT

A Ferenczi Ház mint identitásformáló tér és a Ferenczi-archívum mint oktatási keret

Egy évvel a *Faces of Trauma* elnevezésű budapesti nemzetközi Ferenczi-konferencia előtt, 2011-ben nemzetközi összefogással vette meg a Ferenczi Sándor Egyesület és a Nemzetközi Ferenczi Alapítvány Ferenczi egykori naphegyi villájában a volt rendelőt magában foglaló lakást. A nemzetközi összefogást mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy az összesen 271 adományozó között 19 intézet és 252 magánszemély található, és kevesebb mint 20-an Magyarországról.

Önmagában már az adománygyűjtés¹ is – amelyet a nemzetközi Ferenczi-hálózatot (Ferenczi-network) alkotó emberek szándéka tartott folyamatban, hogy magukénak tudják Ferenczi egykori rendelőjét, mint közös identitásukat kifejező szimbólumot – egy hat éven át tartó reményekkel és megpróbáltatásokkal teli előjátéknak fogható fel.

A FERENCZI HÁZ MINT IDENTITÁSFORMÁLÓ TÉR

Mi a Ferenczi Ház, mit reprezentál? Miért érezte a Ferenczi körül formálódott hazai és nemzetközi szakmai közösség úgy, hogy szükség van arra a helyre, ahol Ferenczi az utolsó éveit töltötte? Ahhoz, hogy a válaszok sokrétűségét feltárjuk, több oldalról is érdemes e kérdést megközelíteni. Kinek, mikor és mit jelent(ett) a Ferenczi Ház, hol vannak a közös identitási pontok a Ferenczi-reneszánszt elindító nemzetközi és magyarországi csoportok számára?

Mit jelentett az I. ker. Lisznyai utca 11. szám alatti villa Ferenczinek?

¹ Az adománygyűjtést Mészáros Judit és Carlo Bonomi kezdeményezték és vezették.

Függetlenséget, a polgári jólét beteljesedését – és mindezekkel együtt egy új életforma lehetőségét. Ferenczi boldog volt, hogy életében először egy napsütéses kert és villa tulajdonosa lett. Örömét többek között megosztotta fontos baráti és kolleghiális kapcsolataival is, Georg Groddeckkel², Freuddal³ és Ernest Jonesszal⁴. A hely inspirálóan hatott rá:

„...vásároltunk egy kertes, egyemeletes villát odaát a budai dombon, ahová e hónap végén költözünk át... [írta Ferenczi Groddecknek] Jó vétel volt (körülbelül 70.000 M.) de a szükséges változtatások igen sokba kerülnek (körülbelül 30.000!). Boldog vagyok, hogy friss levegőhöz és a napsütéshez jutok, amit itt eddig nagyon hiányoltam” (Ferenczi levele Groddecknek, 1930. június 15., Ferenczi, 2010: 242).

² Georg Walther Groddeck (1866–1934) német orvos, író, a pszichoanalitikus pszichoszomatika úttörője. Ő vezette be a Nietzsche-től kölcsönzött „Es” fogalmát, amit Kosztolányi „Ősvalaminek” fordított, és Freud is átvett az *Ősvalami és az Én* (Das Ich und das Es) művében, amit az ösztön-én megjelenítésére használt. Baden-Badenben saját szanatóriumot alapított és vezetett évtizedeken keresztül. Ferenczi és Groddeck között a 20-as évek elejétől derűs, közeli barátság alakult ki, amely mellőzte a konfliktusokat. A Berliini Pszichoanalitikus Egyesület tagja, de magát „vad” pszichoanalitikusnak tekintette, mert nem simulat bele a kor elméleti trendjébe. Ezzel megosztó személyiséggé vált. Hatást gyakorolt a korai pszichoanalitikus generáció sok jelentős tagjára, Ferenczin kívül közöttük volt Karen Horney, Frieda Fromm-Reichmann, Erich Fromm, Karl Landauer. Ferenczi és Groddeck között több mint egy évtizedes barátságuk alatt szoros levelezés alakult ki, amelynek fennmaradt levélváltásai magyarul is elérhetők (Ferenczi, Jones, [1930] 2010).

³ Ferenczi 1908-ban találkozott Freuddal, és onnantól fogva élethosszig tartó munkatársi kapcsolat és barátság alakult ki közöttük. Az 1236 levélváltás nemcsak e két nagyformátumú személyiség kapcsolatába enged betekintést, hanem a pszichoanalízis történetének, valamint a 20. század társadalmi, politikai és kulturális jelenségeinek is felbecsülhetetlen eszmetörténeti forrása. A monumentális levelezés először franciául jelent meg, a Callman-Lévi Kiadónál Párizsban, ezt követték a német, angol, olasz, spanyol, portugál stb. kiadások. A levelezés magyarul hat kötetben jelent meg (Freud/Ferenczi levelezés, 2000; 2002; 2003; 2004; 2005).

⁴ Alfred Ernest Jones (1879–1958) walesi születésű brit pszichiáter, neurológus és pszichoanalitikus. A pszichoanalitikus mozgalom meghatározó személyisége, az 1910-es években kanadai tartózkodása alatt elősegítette a pszichoanalízis befogadását Észak-Amerikában. Később a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület elnöke (1920–1924; 1934–1949), valamint a Brit Pszichoanalitikus Egyesület alapító elnöke (1919–1944). Munkásságából leginkább háromkötetes Freud-életrajzát ismerik (Jones, 1953; 1955; 1957). Jones Ferenczinél volt analízisben, tagja volt a magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületnek (1919). A Ferenczi–Jones-kapcsolatot sok feszültség jellemezte, amelynek hátterében Jones rivalizálása állt. A Ferenczi–Jones-levelezés több mint két évtizeden keresztül, kisebb megszakításokkal 1911 és 1933 között folyt (Ferenczi levelezése Jonesszal és Groddeckkal, 2010).

Néhány héttel később Freudot így tájékoztatta:

„Mi már csomagolunk; vár az új ház, már majdnem teljesen készen van. A költözésre július 3-án vagy 4-én kerül sor. Az új címünk a következő:

I. Lisznyai u. 11.

Már kezdődnek a házbirtoklással összefüggő gondok is: a második nagy lakás augusztusban egyelőre üresen áll (ez persze növeli a beköltözés intimitását). Eközben szorgalmasan dolgozom: napi 7-8-9 órát; a »pszichés trauma« finomabb mechanizmusa s annak pszichózishoz való viszonya is [...] meglehetősen hatásos képpé áll össze» (Ferenczi levele Freudnak, 1930. június 29., Freud/Ferenczi, 2005: 258).

Majd pár nappal később:

„A költözést befejeztük. A csinos villa földszinti helyiségeit foglalom el (az első emelet üresen áll – óh, háztulajdonosi gondok!). A vásárlás, a helyreállítás és a nélkülözhetetlen új beszerzések vagyonom nagy részét felemésztették; az új háztartásban a rendszeres kiadások is növekedni fognak, úgy hogy már ahhoz is elég szorgalmasan kell dolgoznom, hogy a kiadásokat behozzam. Egyelőre ez mégsem okoz gondot, a későbbiekben meg majd csak megoldódnak valahogy. A villa legszebb része a fővárosi körülményekhez képest elég tágas kert sok fűvel és néhány nagy öreg fával. A csendet sajnos gyakran megzavarják a szomszédban működő gramofonok és rádióhangszórók, az én dolgozószobám azonban légmentesen le van zárva» (Ferenczi levele Freudnak, 1930. július 20., Freud/Ferenczi, 2005: 261).

Jonesnak a következőket írta:

„Talán hallottad már, hogy a Tiédhez hasonló fekvésű hajlékot szereztem (a városhoz közel, mégis vidéken). Mindazonáltal nálunk még nincs a kertben olyan szép sima angol gyepp, mint amelyet Nálatok a négyszáz éves kultúra létrehozott» (Ferenczi levele Jonesnak, 1931. január 4., Ferenczi/Jones/Groddeck, 2010: 121).

Mit jelent a Ferenczi Ház a mai pszichoanalitikus generációknak, és mit jelenthet a magyarországi kulturális örökség számára?

Miért *nem* a Nagydíófa utcai lakás⁵ lett (ahol Ferenczi pszichoanalitikus karrierjéből majd négyszer annyi időt töltött, mint a Lisznyai utcában) a pszichoanalitikus

⁵ VII. kerület Nagydíófa utca 3. Ferenczi feleségével, Gizellával és felesége családjával 1919 és 1930 között élt a házban.

szakmai identitás vágyott tárgya? Ez a kérdés természetesen alaposabb kutatást igényelne, de hipotetikusan két szempontot tartok kiemelkedőnek.

Az egyik: a Lisznyai utcai egykori *villa*⁶ (*ma ház*) preferencia egyezik azzal, amit Ferenczi saját életében a „villa” megtestesített: a konszolidált polgári jólétet, és ugyanakkor erőteljes elszakadást azoktól a családi és karrierbeli kötelekektől, amelyek korábban terhesen neheztedtek rá.

A másik szempont: itt születettek a ma legtöbbet idézett írások, amelyek később érzékelhető felfogásbeli változást indukáltak a pszichoanalízisben, illetve korai megnyilvánulásai voltak azoknak változásoknak, amelyek végbementek mind az elméletben, mind a terápiás gyakorlatban, sőt a pszichoanalitikus képzésben is. Ferenczi e házban dolgozta ki – a mai megközelítés szerint – a traumaelmélet paradigmaváltását jelentő nézeteit (Mészáros, 2010), és itt írta a Freudban nagy indulatokat kiváltó tanulmányát: „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” (Ferenczi, [1932] 1997). Ferenczi empirikus kutatásainak tapasztalatai és az azokból leszűrhető következtetések különleges „jegyzőkönyve”, az évtizedekig kiadatlan *Klinikai Napló* (Ferenczi, [1932] 1996) is e házban született. A *Napló*, amely Ferenczi megfigyeléseinek és kísérleteinek egyedülálló dokumentuma arról, hogy megértse, mi zajlik a terápia során a páciensben, és mi az analitikusban, amikhez hozzákapcsolódnak saját élettörténetére és kapcsolati dilemmáira reflektáló gondolatai, érzései, amelyek addig feltáratlan és feldolgozatlan hiányokból (megfelelő anyai szeretet/elfogadás/biztonság) és konfliktusokból (Freud mint autoritás) táplálkoztak. A *Napló* bizonyító értékűen erősíti meg azt, amit Ferenczi egész munkássága és Freudhoz fűződő élethosszig tartó kapcsolata tudatni enged, nevezetesen a feloldhatatlan konfliktust Ferenczi intellektuális szabadsága (amely Freudon túli, a korábbi elméleti és terápiás/technikai rendszeren túllépő következtetésekre készítette) és az autoritás/az apafigura Freudnak történő érzelmi alárendelődése között feszül. Ferenczi vészes vérszegénységét pszichoszomatikus tünetként fogta fel. A *Klinikai Napló* utolsó bejegyzése a betegségét előidéző tudattalan lelki konfliktus megértéséről így hangzik:

„Az én esetemben vérkrízishez vezetett abban a pillanatban, amikor beláttam, hogy nemcsak hogy nem számíthatok egy »felsőbb hatalom« védelmére, hanem éppen *ellenkezőleg*, ez a közömbös hatalom eltipor, mihelyst a magam útján – és nem az övén járok. [...] Úgy tűnik, hogy pszichológiai szervezetem bizonyos mértékig megtartotta erejét, úgyhogy ahelyett, hogy pszichésen megbetegednék, csak organikus mélységeimben tudok pusztítani – vagy elpusztulni” (Ferenczi, [1932] 1996: 214).

A mostani pszichoanalitikus generációk klinikai jelenségek, problémák iránt érzékeny tagjai számára is szűk lett a mindenkori képzések merev, konzervatív szemlé-

⁶I. ker. Lisznyai utca 11. Ferenczi 1930. június vége és 1933. május 22. között – haláláig – élt a házban.

leten alapuló tananyaga, mivel a klinikai tapasztalok értelmezhetetlenek voltak az adott keretben. Így sokan alternatívát próbáltak keresni, és ezen az úton fedezték fel Ferenczit.

André Haynal például, akinek azt mondták, hogy „minden a Freudban van”, úgy emlékszik rá: „kerestem mindezt [...] és nem találtam” (Haynal, 2000: 216). Majd addig keresgélt a könyvtárban, ameddig rá nem talált Ferenczire, aki, mint írja, „nagytalentumú [...] analitikus nemcsak az értelmi belátással, hanem az érzelmi tapasztalattal is foglalkozott...” (uo. 218), azaz magával a pszichoanalitikus kapcsolattal. Tehát Haynal szerint „Van VALAKI, [...] aki kísérletezett [...], aki elmondta becsületesen tévedéseit is, aki megpróbálta átgondolni, és aki meg is írta...” (uo. 220). Több analitikusnemzedék tagjai fedezték fel hasonló módon Ferenczit, a hiányzó láncszemet, akitől iránymutató gondolatokat és megerősítést kaptak ahhoz, hogy együtt éljenek a bizonytalanságok sokaságával, miközben megoldási kísérleten kellett törni a fejüket. Ugyanakkor ahhoz is kaptak támogatást, hogy a küzdelmekkel teli kísérletezést feledteti a felismerés/felfedezés öröme, amely új távlatokat nyit mind az intrapszichés, mind az interperszonális folyamatok megértésében. Mindezeket túl a „hiányzó láncszem” segíti az interdiszciplináris ismeretek integrálását, hiszen kulturális és társadalmi összefüggések, valamint a társtudományokkal történő kooperáció nélkül maga a pszichoanalízis sem fejlődőképes.

A ház ugyanakkor Ferenczin keresztül a Budapesti Iskolát és az iskolához kötődő írók, művészek, a társadalomtudomány más területeiről érkezőket is reprezentálja – azt a kulturális közeget, amelyre a pszichoanalízis, Ignotus szavaival az „új embernézet” hatott, és amely a pszichoanalízist gazdagította. Mára mindez a magyarországi kulturális örökség részét jelenti.

A FERENCZI HÁZ MINT „LIEU DE MÉMOIRE”

Pierre Nora francia történész találó kifejezését kölcsönvéve a ház egy „lieu de mémoire, ahol kikristályosodik, [és] előbukkan az emlékezet. (...) Az emlékezet a [mely mindig a] konkrétumban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képben és a tárgyban.” Az emlékezet a jelen történése – emberek, csoportok élménye –, a megélt kötődés jele. Az emlékezettel a folyamatosság érzete alakul ki – Pierre Nora szavaival „...a [milieux de mémoire] tölti be a [lieux de mémoire] helyeit.” A múzeumoknak, levéltáraknak ebben a szellemben éppen az a funkciójuk, hogy „lehorgonyozzák az emlékezetet”, s ebben a minőségükben identitásformáló, szellemtudományi szempontból pedig történelemalakító szerepük van. „Az emlékezet történelemmé való átalakulása minden közösséget [és ebbe a szakmai közösségek is beletartoznak] arra kötelez, hogy saját történelmének újjáélesztése révén újradefiniálja identitását” (Nora, 1999).

A Ferenczi Házsal kétségtelenül a pszichoanalízis történetének egyik hiányzó láncszeme integrálódott a tudomány, valamint a korabeli és a jelenkori emberi kapcsolatok szerteágazó történetébe. A ház természetesen nemcsak Ferenczit mutatja be, hanem az általa kialakított Budapesti Iskolát is, amely úgy jött létre, ahogyan egy megengedő, figyelmes és másokra is tekintettel lévő liberális apa körül nőnek fel a gyerekek: ahol kényszerítés nélkül, mindenki tehetsége szerint teszi a dolgát, a résztvevők az „apa-figurával”/az iskolateremtővel egyenrangú partnerek, és örömeiket is lelik az együttműködésben. Tanulnak egymástól, közös szempontokat alakítanak ki. E közös szemléleti alap jellemezte a Budapesti Iskola tagjait, amely kikényszerített emigrációjuk után is forrást jelentett további munkájukhoz. Lásd a sort Melaine Kleintől Margaret Mahleren, Radó Sándoron, Franz Alexanderen, Bálint Mihályon és René Árpád Spitzzen keresztül David Rapaportig (Mészáros, 2008).

A budapesti analitikusok közül sokan megfordultak a házban, közöttük Bálint Mihály és Bálint Alice, Kovács Vilma, Hollós István, Lévy Lajos (a Ferenczi és a Freud család karizmatikus családorvosa), írók és művészek, közöttük Oscar Neuman/Neumann a Nagy-Britanniában híressé vált szobrász. Van két kortársunk, akik gyermekként családi kapcsolataik révén jó néhányszor jártak ott: a Párizsban élő Judith Dupont⁷, aki maga is pszichoanalitikus lett, valamint Ferenczi feleségének, Gizellának az unokaöccse, a New York-i ügyvéd Balázs/Blaise Pásztor.

A ház mint „lieu de mémoire” a kollektív emlékezet tárgyiasítása, amelyben olyan epizódok is fontos szerepet kapnak, mint a Ferenczivel mindig rivalizáló Jones, aki vörös rózsatöveket küldött Londonból. Ezek ugyan a kert ékességei lettek, ugyanakkor Ferenczi halálát követően Jones mérgezett tüskéi évtizedekre megbénították a Ferenczi-recepciót. Ferenczi *Klinikai Naplójának* utolsó bejegyzése pontosan fogalmaz ebben a vonatkozásban is:

„(Ebben a pillanatban kaptam kézhez Jones személyes hangú, barátságos sorait. Rózsákat ígér...) Nem tagadom, hogy ez még kellemesen is érintett. Úgy érzem, hogy a kollégák is (Radó stb.) elhagytak; ahhoz mindannyian túlságosan félnek Freudtól, hogy még akkor is képesek legyenek tárgyilagosan viselkedni vagy talán még rokonszenvenni is velem, ha vita van Freud és köztem...” (Ferenczi, [1932] 1996: 214).

A látogatónak ez és sok más egyéb is eszébe juthat akkor, amikor a Ferenczi Házban jár, a ház szelleme előhívja a történetekhez kapcsoló érzéseket, s az érzéseken túl mindazt, amit Ferenczi képviselt, és ami később hatással volt a pszichoanalízis fejlődésére és a mai pszichoanalitikus generációkra.

Mindez akkor objektiválódott, amikor birtokba vettük Ferenczi egykori rendelőjét, hogy ott kialakítsunk egy Nemzetközi Ferenczi Központot. Metaforikusan fo-

⁷ Lásd életrajzi indíttatású könyvét (Dupont, 2017).

galmazva: mindaz, amit Ferenczi és tanítványai képviseltek, kapott egy budapesti helyrajzi számot a világban, mint ahogy hasonló helyrajzi számmal rendelkezik a bécsi vagy a londoni Freud Múzeum.

AZ ARCHÍVUM MINT SZÉLESEBB ÉRTELEMBEN VETT OKTATÁSI KERET

A Ferenczi Ház archívuma a ház lelke, a Budapesti Iskola tagjainak hagyatéka, abból a szempontból is, amit a HIÁNY jelent, ami NINCS a házban, és abból a szempontból is, ami VAN és GYARAPODIK.

A kikényszerített emigráció kettészakította a Budapesti Iskolát: azokra, akik *emigráltak*, és azokra, akik *maradtak*, és túléltek nemcsak a holokausztot és a magyar nácizmus sötét napjait, de később a sztálini diktatúra – a pszichoanalízis szempontjából is – dermesztő éveit.

A Ferenczi Archívum rendelkezik azoknak a hagyatékával (levelezések, fényképek, kiadványok, kéziratok), akik Magyarországon maradtak az első és második generációs analitikus nemzedékből, mint például Hermann Imre, Hollós István, Gimesné Hajdu Lilly, Rajka Tibor, Székács-Schönberger István. Közülük hárman (Hollós, Hermann, Hajdu) Ferenczit követően a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület feloszlataáig (1949) az egyesület elnökei is voltak. Beszédes kortörténeti dokumentumok is találhatóak itt, amelyek a politikai és társadalmi feszültségek eredőjében a pszichoanalízis érintettségére is utalnak. Van azonban olyan hagyaték is, amely emigráns pszichoanalitikus öröksége: Ludowyk Gyömrői Edit, aki a két emigrációs hullám során először Bécsbe, onnan Berlinbe, majd ismét Budapestről Ceylonba kényszerült menekülni – és aki végül Londonban telepedett le (Borgos, 2005). Hagyatékának egy része, levelezés, művészi alkotások (szóttesek), kéziratok Londonból tértek vissza a Ferenczi Házba.⁸

Fordított sorsa lett a Ferenczi-hagyatékknak – Ferenczi Párizsban, Judith Dupont megőrzésében lévő kéziratának –, amelyet Dupont először a Ferenczi Háznak ajánlott fel, amennyiben az létrejön, majd megváltoztatta szándékát, és a nála lévő dokumentumokat néhány évvel ezelőtt a londoni Freud Múzeumban helyezte el. A Genfben lévő Bálint Archívum anyagait André Haynal pedig visszajuttatta oda, ahol Bálint emigrációs évei után tevékenykedett: a Brit Pszichoanalitikus Egyesület Archívumába.

A fentiek tekintetében a budapesti Ferenczi Archívum világos lenyomata az emigráció okozta dichotómiának. A 20. századi antiszemitizmus következtében kikényszerített száműzetés megosztotta a korabeli analitikus közösségeket – és itt nemcsak a budapestire, hanem a többi európai analitikus közösségre is gondolok,

⁸ A hagyaték más részei a Petőfi Irodalmi Múzeumban találhatóak.

beleértve elsősorban a bécsi, a berlini egyesületeket, és az akkor formálódó kisebb csoportokat, például Prágában, amelyet Hitler hatalomra kerülése után az 1933-ban Berlinből menekülni kényszerülő pszichoanalitikusok hoztak létre 1934-ben. Közöttük a jól ismert Otto Fenichel, Frances Deri, Annie Reich vagy Emanuel Windholz. A prágai csoport tagjainak is tovább kellett menekülni, négy év múlva már az Egyesült Államokban találkozunk velük, csakúgy, mint a budapesti, a berlini és a bécsi kollégáikkal...

ELTÉRŐ SORSOK – KÖZÖS VESZTESÉGEK

Az európai analitikus közösségek két csoportra oszlottak: azokra, akik emigráltak, és azokra, akik nem. E két csoport későbbi sorsa teljes mértékben ellentétes lett. Van azonban egy közös nevező: a veszteség mindkét oldalon. Akik elmentek, azok az emigráns lét elsődleges kihívásaival és nehézségeivel küzdöttek (az anyanyelv, a haza, a korábbi kultúra és kapcsolatok elvesztése, valamint a letelepedés problémái). Ők azonban élhettek a demokrácia adta szabadság lehetőségével, egzisztenciálisan építhettek korábban megszerzett tudásukra, amelyhez a szakmai közösségek szolidaritása és támogató ereje társult.

Akik maradtak, és szülőföldjeiken túléltek a holokausztot és a saját országuk náciizmusát, szembe kellett nézniük személyes veszteségeikkel: az elpusztított családtagok, barátok, kollégák fájdalmas hiányával, és felfoghatatlan hirtelenséggel három év után egy újabb diktatúra formálta sors nehezedett rájuk. A sztálini rendszerű diktatúra azt is elvette tőlük, ami korábbi egzisztenciájuk volt: a pszichoanalízist. Akik elmentek, azok múltjukat veszítették el, akik maradtak, azok a veszteségek gyászában a jövőjüket is sirathatták.

A Nemzetközi Ferenczi Központ Archívuma a személyes életutakon kívül a politikai helyzet szülte veszteségekre, megpróbáltatásokra is ráirányítja a figyelmet. Kivételes kortörténeti dokumentumok ezek, amelyek emlékeket hívnak elő a kortársakból, és történelmi kontextusba helyezhető kutatási anyagot kínálnak a mai és a következő generációk számára.

Az archívumot az elmúlt években olyan könyvadományok gyarapították, amelyek maguk is megjárták az emigráció és a visszatérés hosszú útját. Ezt példázza Kati Morrison kanadai analitikus kollégánk adományaként édesapja, József András (alias Fisch Adolf) első kiadású Ferenczi-könyvei, valamint Székács-Schönberger István – Bak Róbert kortársának – hagyatéka. Egyikőjük azok közül való, akik emigráltak (Bak), másikuk (Székács-Schönberger) azok közé tartozik, akik bár szerettek volna, de nem kaptak vízumot sem az Egyesült Államokba, sem Ausztráliába – s a sztálini diktatúra magyarországi rendszerében a korábban említett József Andrással együtt hamis vádak alapján 1953-ban hónapokig bebörtönöztek voltak.

Fontosnak tartjuk, hogy a Ferenczi-archívum dokumentumai mihamarabb elektronikus formában is rögzítve legyenek. 2015-ben a budapesti Fővárosi Levéltárral közös kooperáció alapján elindult a digitalizálás, és több mint 10 000 oldalnyi anyag ebben a formában már elérhető. Érdeklődők, kutatók, a mai generáció tagjai a közel-múlt dokumentumai alapján nemcsak ismereteket szereznek, de a levelezések, levéltári anyagok segítségével ablakot nyitnak a realitáshoz közeli múlt megjelenítéséhez.

A Ferenczi Ház ugyanakkor a jelen generációk számára tudományos eszmecserek helyét is jelenti. Ily módon a ház szelleme a múlt, a jelen és a jövő perspektívájában nem egy változatlan entitás. Formálják azok, akik létrehozták, akik használják, akik látogatják.

A „HELY SZELLEMENEK” ÉRZELMI TÖLTÉSE ÉS HITELESÍTŐ EREJE

A Ferenczi Házban folytatott oktatási tevékenység tartalmi részét a hely szelleme hitelesíti.

Ez esetben egy igen speciális, úgy is mondhatnám, hogy egy természetes „lieu de mémoire” adottságaival gazdagodik a hallgató, amely folytonosságot teremt a szellemi örökség kulcsfigurájának élete/munkássága és az azt befogadó személy között. Sokan éppen ezért látogatják a házat, és kifejezetten ezzel az érzelmi többlettel mélyítik el ismereteiket az ottani előadások során. Visszatérő hallgatók például a Bécsi IES Abroad (The Institute for the International Education of Students) nyári iskolájának amerikai diákjai, akik évről évre azért utaznak ide, hogy a Ferenczi Házban ismerkedjenek Ferenczi munkásságával, majd körbejárják azokat a budapesti nevezetességeket, amelyek köthetőek a magyarországi pszichoanalízis történetéhez.

A ház szelleme a szakma felnőtt tagjaira is hasonló hatással van. A házban sok előadást és szemináriumot tartottunk Franciaországból, Németországból, Norvégia-ból, Svédországból látogató kollégák számára, és hasonlóan szívesen tartanak előadást a házban a világ bármely tájáról meghívottak.

2013-ban egy délutánra a Ferenczi Ház – a Ferenczi alapította Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület 100. és a Ferenczi Egyesület 25. születésnapján – különleges kollektív élménnyel kötötte össze a múltat a jelennel. Mi fejezhette volna ki jobban a történelmi folyamatosságot, mint az a vörös rózsató, amit a jelen analitikus generációja a két egyesület nevében 80 évvel Ferenczi Jonestól kapott egykori vörös rózsatóvei helyébe ültetett?

ÖSSZEFOGLALÁS

A Ferenczi-villa egykoron Ferenczi lakhelye volt. A Ferenczi Házat viszont a mostani generáció keltette életre, hogy megteremtse a „történelem által megragadott emlékezet” (K. Horváth, idézi Pierre Norat, 1999) helyét mint identitásponot.

A „lieu de mémoire” koncepciója szerint „nem egy valaha volt múlt örökösei vagyunk, annak készen kapott kulturális hagyományával... hanem mint a jelen résztvevői egy folytonos interakció folyamán, birtokba vesszük a múltat, s azt az adott politikai-kulturális-esztétikai konszenzusnak megfelelően *alakítjuk*” (K. Horváth Zsolt, 1999).

Az archívum a szétszakított Budapesti Iskola történetének lenyomata, a holokausztot és a magyarországi nácizmust túlélő Budapesti Iskolához tartozó analitikusok örökségének és a jelen generáció munkájának foglalata. Az ott összegyűjtött írásos és képi dokumentumok egy korábban hiányzó láncszem részeit jelentik történeti, tudománytörténeti és kultúrtörténeti szempontokból.

Mondhatjuk, hogy a Ferenczi Ház – mint a „lieu de mémoire”-ok az emlékezet-megőrző tudat végső formái – identitásteremtő hely, amelyet az átalakulás és a megújulás folyamatában lévő közösség akarata/szándéka hozott létre, és erőfeszítése épít fel és tart fenn. A jövőben pedig a Ferenczi Ház azzá lesz, amivé a magyarországi és a nemzetközi „Ferenczi-network” közössége formálja – aktivitása, érdeklődése és szándékai szerint.

HIVATKOZÁSOK

- Borgos Anna (2005). Alkotás, gyógyítás, változás: Gyömrői (Gelb, Rényi, Glück, Újvári, Ludowyk) Edit életútja. *Thalassa*, 16 (2–3), 185–194.
- Dupont, Judith (2017). *Az idő fonalán. Analitikus Útinapló*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó
- Ferenczi Sándor [1932] (1966). *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Ferenczi Sándor [1932] (1997). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermekek között. In S. Ferenczi: *Technikai írások*. Budapest: Animula
- Ferenczi Sándor, Jones E. és Groddeck, G. [1930] (2010). *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Joneszal és Georg Grodeckkel* (Szerk.: Erős F., Kovács A. és Székács J.). Budapest: Thalassa Alapítvány, Imágó Egyesület
- Freud, Sigmund és Ferenczi Sándor (2000). *Levelezés. I/1. köt. 1908–1911*. (Szerk.: Erős F. és Kovács A.). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó
- Freud, Sigmund és Ferenczi Sándor (2002). *Levelezés. I/2. köt. 1912–1914*. (Szerk.: Erős F. és Kovács A.). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó
- Freud, Sigmund és Ferenczi Sándor (2002). *Levelezés. II/1. köt. 1914–1916*. (Szerk.: Barbant, E., Falzeder, E., Giampieri-Deutsch, P. és Haynal, A.). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó

- Freud, Sigmund és Ferenczi Sándor (2003). *Levelezés. II/2. köt. 1917–1919.* (Szerk.: Barbant, E., Falzeder, E. és Giampieri-Deutsch, P.). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó
- Freud, Sigmund és Ferenczi Sándor (2004). *Levelezés. III/1. köt. 1920–1924.* (Szerk.: Barbant, E., Falzeder, E., Giampieri Deutsch, P. és Haynal, A.). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó
- Freud, Sigmund és Ferenczi Sándor [1930] (2005). *Levelezés. III/2. köt. 1925–1933.* (Szerk.: Barbant, E., Falzeder, E., Giampieri Deutsch, P. és Haynal, A.). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó
- Haynal André (2000). Ferenczi. In *In memoriam Ferenczi Sándor.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette, jegyzetek és utószó: Mészáros Judit. Budapest: Jászöveg Könyvkiadó, 216–221.
- Jones, Ernest (1953). *Sigmund Freud: Life and Work. Vol 1: The Young Freud 1856–1900.* London: Hogarth Press
- Jones, E. (1955). *Sigmund Freud: Life and Work. Vol 2: The Years of Maturity 1901–1919.* London: Hogarth Press
- Jones, E. (1957). *Sigmund Freud: Life and Work. Vol 3: The Last Phase 1919–1939.* London: Hogarth Press
- K. Horváth Zsolt (1999). Az eltűnt emlékezet nyomában. *Aetas*, 3, <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-9.html> Letöltve: 2015. április 2.
- Mészáros Judit (2008). „Az Önök Bizottsága” Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Mészáros Judit (2010). Building Blocks Toward Contemporary Trauma Theory: Ferenczi's Paradigm Shift. *The American Journal of Psychoanalysis*, 70, 328–340.
- Nora, P. (1999). Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája *Aetas*, 3, http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm Letöltve: 2015. április 2.

KISS ENIKŐ CSILLA

A pszichológiatörténet relevanciája és módszertani kérdései a Szondi-kutatás alapján

Szondi Lipót sorsanalízisével és szakmai életútjának feltárásával 1986-ban kezdtem el foglalkozni, amikor Magyarországon meglehetősen kevés publikáció jelent meg a témában. Az alábbiakban bemutatom a gyűjtés során alkalmazott módszereket, illetve felvetem azokat a kérdéseket, amelyek általánosan a pszichológiatörténeti rekonstrukció problémái kapcsán fogalmazódtak meg bennem.

A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETI KUTATÁS RELEVANCIÁJÁRÓL

A pszichológiatörténet természetéből fakadóan olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek a tudomány szempontjából jelentős személyek vagy tudományos felfedezések egy elmúlt időszakára vonatkoznak. Így a legelső kérdések között felmerül, vajon milyen jelentősége lehet ezeknek az ismereteknek, amelyek a múltra vonatkoznak? A tudományos fejlődés szempontjából van-e ezeknek az ismereteknek relevanciája, bármilyen módon a jövőbe mutató szerepe?

A kérdéssel kapcsolatban az egyik általános válasz az lehet, hogy a „nagy elődök” életútjának ismerete, szakmai elhivatottsága és tudományos elkötelezettsége mintát és példát ad a következő generáció(k)nak, vagyis a szakmai szocializáció szempontjából indokolt lehet (Pléh, 2014). A tudományos felfedezések tartalma az idők során természetszerűleg változik, de a szakmai elkötelezettség, a tudományos identitás kialakulása szempontjából vélhetően minden tudományos gondolkodó esetében döntő hatást gyakorol a „múlttal” való találkozás. Pszichológiai körökben nem kell hangsúlyozni, milyen fontos szerepet tulajdonítunk „a mesterrel” való találkozás jelentőségének, példaként Mérei Ferenc tanár úr nevét említhetnénk, aki (nem csak) pszichológusnemzedékek számára nyújt ma is szellemi inspirációt a bölcsészeti- és társadalomtudomány képviselői számára (lásd például Mérei Ferenc Szakkollégium tevékenysége az ELTE intézményi keretében).

Egy-egy kiemelkedő tudós inspiratív személyisége, tudományos gondolkodása, szemlélete megállapíthatóan döntő hatással bír az elkövetkezendő nemzedékre.

A példa követésében nem feltétlenül a „tartalom” fog szerepet játszani (ami idővel elavulhat), hanem a „forma”, amit magával a módszerrel azonosíthatunk, hogy miképpen lehet a világ megismerése iránti érdeklődésünkben tudományos módon kérdéseket feltenni, gondolkodni. Az inspiratív szellemi közeg létrejöttékor az is fontos tényező ugyanakkor, hogy ne a múlt „bálványait” imádjuk, hanem merjük kérdéseinket újból és újból feltenni, és az elődök eredményeihez kritikai reflexióval viszonyulni. Példaként Molnár Imre (é. n.) visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy Szondi laboratóriumában, a Magyar Királyi Állami Kórtani és Gyógytani Laboratóriumban az elsők között kapott kiképzést a Szondi-tesztet, illetve a sorsanalitikus elméletet tekintve, amire így reagált: „De meg kell mondanom, hogy kiképzésünk elején a »fiú-generáció« (vagyis az elsők között kiképzett »generáció« – K. E. Cs.) minden tagja ellenállásban volt. Nem hittünk ebben a merőben újszerű teóriában, s azzal a szándékkal kezdtünk vizsgálati anyagot gyűjteni, hogy mi majd bebizonyítjuk Szondinak, hogy ez a teória téves.” A teória azonban kiállta a próbát.

A pszichológia tudományterületére is igaz, hogy az idői dimenziót tekintve a jövő ismerete nincs a múlt nélkül, még akkor sem, ha a jelen alapvető szerepe az, hogy lerombolja és meghaladja a múltat.

A pszichológiatörténet relevanciájának kérdése tekintetében konkrétan a Szondi-kutatás kapcsán egy másik válasz is megfogalmazódik számomra. Eszerint a tudományos ismereteknek van olyan típusa, amely a felfedező korában még sejtésként (intuícióként) jelenik meg, és a tudomány további fejlődése, a későbbi korok válnak képessé arra, hogy az ismeretek és a módszertan előrehaladásával az adott felfedezés tudományos egzakttsággal alátámasztható legyen. Példaként említhetném Szondi örökléstan-teóriáját (Szondi szavaival „a sorsanalízis nem más, mint a genetika bevezetése a pszichoanalízisbe”; Forgács, 1986), ami a modern genetika tudása és módszertani lehetőségei révén új tudományos alapokra helyezheti Szondi sorsanalitikus felismerését (lásd többek között Bereczkei, 1999). Ez ahhoz az általánosítható gondolathoz vezet, hogy sok esetben a tudás háttere nem felfejthető az adott korban, de a felismerés a későbbi korok ismereteit gyarapíthatja, sőt további kutatások inspirációjául szolgálhat. Ezekben az esetekben a pszichológiatörténet afféle hídként működhet közre múlt és jövő között. Ennek eredményeként a tudomány számára az ismeret nem vész el, hanem megőrizhetővé válik egy olyan kor számára, amely ki tudja bontani és fel tudja használni a benne rejlő tudást.

Ugyanennek a nézőpontnak egy másik aspektusa, hogy egy-egy korábbi ismeret – főleg a bölcsészettudomány, társadalomtudomány vonatkozásában – egy adott társadalom kérdésfelvetése révén újabb aktualitást nyerhet, s a korábbi ismerethez történő visszatérés, illetve az attól a jelenbe történő visszarugaszkodás a ma számára kreatív inspirációt jelenthet (vagyis valamely aktualitás révén a múlt elméleteit, illetve az elmélettel kapcsolatos tapasztalatokat felhasználhatjuk a jelen kérdéseinek megválaszolásában).

A pszichológiatörténeti kutatások relevanciájához a bemutatásra kerülő alfejezetek további háttérrel, illetve szempontokat vetnek fel, amelyek elsősorban tudomány-filozófiai, módszertani és pszichológiatörténeti szempontokat jelenítenek meg.

A SZONDI SORSANALÍZISE ÉS SZAKMAI ÉLETÚTJA FELTÁRÁSÁRA ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Szondi Lipót szakmai életútját, munkásságát és tudományos tevékenységét több forrás felhasználásával dolgoztam fel, komplex módszertani megközelítésben. A történeti rekonstrukció végül a Magyarországon és Svájcban megtalálható források együttes értelmezéséből állt össze.

A pszichológiatörténeti rekonstrukció módszereként felhasznált források, információk főként az alábbiak voltak:

- a) a korszak történelmi-kulturális-társadalmi időszakának megismerése (tudományos történelmi források, illetve korabeli írók, művészek publikációi alapján), a korszak atmoszférájába való betekintés céljából.
- b) MTA levéltárában meglévő Szondi-anyagok áttekintése,
- c) Forgács Péter Szondi Lipóttal készített interjúfilmjének megtekintése (1986),
- d) Szondi egykori munkatársaival történő interjúk készítése (Illyésné Kozmutza Flóra, Mérei Vera, Balázs Péter [Brazília], Benedek István, Gádorné Donáth Blanka), valamint a zürichi Szondi Intézet munkatársaival történő beszélgetések (különösen Karl Bürgi-Meyer és Friedjung Jüttner).
- e) Levelek, dokumentumok Szondi-Institut, Zürich (az ún. Szondi-szoba anyaga, amelyet „Szondi-múzeum”-nak is neveznek),
- f) Szondi önéletrajzi írása (1973),
- g) Szondi magyarországi és svájci tudományos munkásságának áttekintése,
- h) Szondi Lipót teljes publikációs listájának elkészítése (a zürichi Szondi Intézet-tel közös kutatómunka keretében),
- i) a nemzetközi sorsanalitikus folyóirat, a *Szondiana* lapszámainak átolvasása.

A PSZICHOLÓGIAI ÉS A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETI MEGISMERÉS ÁLTALÁNOS PROBLEMATIKÁJA

A pszichológiatörténeti rekonstrukció tudományos hitelességének általános kérdéseivel összefüggésben számos további probléma és gondolat merül fel számomra. Mikor/mitől lesz objektív a történeti rekonstrukció? Hogyan választható le a kutató szubjektivitása? Hogyan lehet objektív egy más korból történő visszatekintés egy adott történeti időszakra vonatkozóan? Lehetséges-e az egyáltalán? Milyen célkitűzés vállalható fel a kutató számára? A felvetődő kérdések megvi-

lágítására a tudományos megismerés kritériumainak alapkérdéseihez kell, hogy visszatérjünk.

A tudományos megismerés általános kérdéseivel a tudományfilozófia foglalkozik. A 17–18. században a modern tudomány megjelenésével feszültség támad a tudományos megismerés kritériumainak való megfelelés tekintetében a természettudomány és a bölcsészettudomány módszertanának gyakorlata között. Ha a két megközelítésmódot az egyszerűbb megértés kedvéért élesen szétválasztjuk, a *természettudományos módszertan* azon az előfeltevésen alapul, hogy a világ objektív módon megismerhető, ahol az objektivitás kritériumai a kísérletezés, a megismételhetőség és az interszubjektív igazolhatóság. Az interszubjektív igazolhatóság azt jelenti, hogy a tudományos igazság belátásának nincsen olyan feltétele, ami bizonyos előképzettségen alapul, vagy a józan ész (common sense) túlmutat. Az interszubjektivitás a tudományos közösség által történő elfogadottságot is jelenti, s emellett azt, hogy az igazság – a tudományos diskurzuson belül – nem perspektivikus, nem örök igazságokat mond ki.

A természettudományos megközelítésnek emellett olyan igazságfogalma van, amely az igazságot korrespondencia viszonyként fogja fel. Heidegger leírásában (2007: 250) a korrespondencia viszony a következőket tartalmazza: 1. az igazság helye a kijelentés (ítélet), 2. az igazság lényege az ítélet és a tárgya közötti „meg-egyezés”, 3. az igazság ily módon történő felfogása történetileg Arisztotelésszel jelenik meg.

A természettudományos gondolkodás ismérvei az empirikus adatokon nyugvó és logikai relációkat szem előtt tartó tudás, amely a hipotézisek igazolásával vagy cáfolásával ok-okozati összefüggések feltárására irányul. A természettudományos megismerés univerzális, ami azt jelenti, hogy nem függ földrajzi helytől, kulturális hovatarozástól, vagyis mindenki számára ugyanúgy jelenik meg (objektivitását ez támasztja alá). Az objektivitás kérdése a 20. század közepén számos kritikát váltott ki Duhem nyomán, aki többek között leírta, hogy a megfigyelésekhez, kísérletekhez eleve rendelkezünk egy elfogadott háttértudással; továbbá a mérési eredmények megbízhatóságával kapcsolatos előfeltevésekkel; illetve a kiinduló állapot és az empirikusan nyert adatok közötti összefüggések megtalálása sem egyértelmű. Sosem egyedi kijelentések és egyedi tények, hanem kijelentéscsoportok és tényhalmazok egymásnak megfeleléséről van szó. Quine továbblépett, és eljutott addig, hogy vég-eredményben a tudományos közösség konszenzusa dönt arról, hogy mely hipotéziseket tekintjük elfogadottnak vagy elutasítottak (idézi Laki, 2014). A felmerülő kritikák eredményeként továbbá két alapvető tényezőre hívja fel Laki a figyelmet, mely szerint a tapasztalás nem passzív, hanem a tapasztaló aktív közreműködése révén létrejött folyamat; illetve az igazolás nem kizárólag explicit szabályok mentén (algoritmusokban) zajlik. Mindennek következményeként megkérdőjeleződik, hogy „a tudomány empirikusan megalapozott és racionálisan igazolt univerzális tudásrendszernek” tekinthető-e” (Laki, 2014: 105).

A modern kori természettudományos gondolkodást kísérte meg továbbvinni a társadalomtudomány tekintetében a *pozitivist gondolkodás*, amely a 19. században vált népszerűvé, s megjelenése elsősorban Auguste Comte nevéhez köthető. A pozitívizmus a természettudomány mintájára empirikus alapokra helyezte módszertanát, s adatgyűjtésében a kvantitatív szemlélet vált uralkodóvá. A pozitivist gondolkodás a megfelelő mennyiségű empirikus adatgyűjtés révén kívánja felmutatni a természettudományos kritériumok szerint teljesülő objektivitást és a talált törvényszerűség teljesülését. Számos ismeretelméleti probléma jelentkezik e kísérlet közben, így például itt is felmerül a megismerés objektivitásának kérdése (az adatgyűjtés maga szelektív és interpretatív); tehát ebben az eljárásban is szükséges az adatok, eredmények előzetes értelmezése, holott a pozitívizmus célja az előítéletektől nem terhelt megismerés módszertanának kidolgozása.

A *hermeneutikai filozófia* 20. századi képviselői – Dilthey, Heidegger, Gadamer – kísérletet tettek a *bölcsészettudományok módszerének* emancipálására és újradefiniálására. Heidegger *Lét és idő* című munkájában (1927/2007) az igazság alléthikus (vagyis el nem rejtett) jellegére világít rá, a megértés pedig „a jelenvalóság feltárultságaként mindig a világban-benne lét egészére vonatkozik. A világ minden megértésében veleértjük az egzisztenciát és megfordítva. Továbbá minden értelmezés a jellemzett elő-struktúrán mozog. Minden értelmezésnek, amely hozzájárul a megértéshez, már eleve meg kellett értenie az értelmezendőt” (Heidegger, 2007: 182).

Az idézet arra utal, hogy az egyes dolgok az egészben nyerik el jelentésüket, s mi magunk is a megérteni kívánt világ részei vagyunk. Az értelmezés mindig bizonyos előzetes feltevésekhez kapcsolható, s az értelmezésben már eleve benne foglaltatik a megértés mozzanata.

A fenti idézet továbbá a megértés körstruktúrájához vezet tovább, mely szerint a megértés folyamatában a részeket az egészből érthetjük meg, s az egészet pedig a részekből. Példa lehet erre az olvasás folyamata, mely során a részletek alapján felépítünk a történetre vonatkozóan egy elképzelést, s ha az elképzelés nem válik helytállóvá, később módosítjuk azt az új információk mentén. A megértés körfolyamata oda-vissza zajlik, ami állandó kölcsönhatást jelent az értelmezendő dolog és az egészben történő elhelyezés között.

A bölcsészettudomány nézőpontjában az idő is másképpen jelenik meg, mint a természettudományos gondolkodásban. A természettudomány szemléletében az idő kvantitatív módon nyilvánul meg, míg a bölcsészettudomány kvalitatív időfogalommal dolgozik. Például amikor megértünk valamit, azt a történetiségében értjük meg, mely történeti dimenzió több szempontból is érdekes. A megértett dolgot, mint saját idői világába tartozót fogjuk fel, mégis szakadék tátong a két idő között – amelybe az adott dolog tartozik, s amelyben mi magunk léteünk. Ez a megértés paradox jellegére mutat rá.

A megértés paradox jellegét az is fokozza, hogy valójában nincs tökéletes megértés (például senki sem érti tökéletesen a másikat), viszont van parciális megértés,

ami a már korábban leírt hermeneutikai kör struktúrafelfogásával tovább vihető (a másik megértése is a rész–egész viszonylatában történik).

A történeti megértéssel összefüggésben Gadamer szerint (1960/1984: 212) „csak az időbeli távolság segítségével lehet megoldani a hermeneutika voltaképpeni kritikai kérdését”, vagyis az idői távolság elősegíti a megértésben alkalmazott előítéletek hamisságának felismerését, amelyek a félreértéshez vezethetnek. Gadamer emellett rámutat annak fontosságára is, hogy jóllehet az előítéletek a megértés aktusában pozitív szereppel bírnak, mégis képesnek kell lennünk ezek elvi felfüggesztésére az idegenség tapasztalásakor. A másik megértésének folyamatában így kritikus önreflexióval kell rendelkezünk. Gadamer szerint továbbá: „A valóban történeti gondolkodásnak gondolnia kell saját történetiségére is. Csak ekkor fog felhagyni azzal, hogy egy történeti objektum ábrándját kergesse, mely az előrehaladó kutatás tárgya, s csak ekkor fogja az objektumban felismerni önmaga mását, s így egyiket is, másikat is megismerni. Az igazi történeti tárgy nem tárgy, hanem ennek az egyiknek és másiknak az egysége, viszony, melyben a történelem és a történeti megértés valósága áll” (uo. 213).

Az idézet alapján a történetírás során a dolgok és a vélt összefüggések folyamatos értelmezése zajlik, s ebben az értelmezési folyamatban azt is észre kell vennünk, hogy a jelen perspektívája mindig megjelenik, amikor a múltra pillantunk. A hermeneutikai gondolkodók szerint emellett a történésznek mindig a jelen számára érdekes/aktuális dolgokat kell vizsgálnia, amelyek kérdésként megszólítanak bennünket.

A fentiekből kirajzolódik a bölcsészettudomány és a természettudomány egymástól különböző természete, amely a tudományos kutatások tekintetében később a kvalitatív és a kvantitatív kutatási stratégia létrejöttéhez vezetett (Szokolszky, 2004).

A pszichológia mint tudomány a bölcsészettudomány és a természettudomány határmezsgyéjén helyezkedik el, ezért kutatási módszertanában mind a kvalitatív, mind a kvantitatív kutatási stratégiát alkalmazza. A módszertan kérdésének megválasztása annak függvényében merül fel, hogy milyen típusú tudást szeretnénk megszerezni, és ehhez milyen kutatási módszer illeszkedik. A tudományterületen belül a kísérletezésnek, a pszichometriai (korrelációs) megközelítésnek és a hermeneutikai–fenomenológiai megközelítésnek a hagyománya egyaránt kialakult. A kísérletezés a modern kori természettudományos kritériumnak igyekszik megfelelni, s célkitűzése az ok-okozati viszony feltárása, a korrelációs megközelítés a természetesen előforduló tényezők együtt járásáról tud informálni, míg a hermeneutikai–fenomenológiai módszer Diltheyre alapozva (1894/2004) a megértő lélektan megjelenésén keresztül a személyiségműködés egészlegességében történő felfogását hozta magával (Szokolszky, 2004).

A pszichológia tudomány alapvető kutatás–módszertani jellemzőinek megemlézése után a pszichológiatörténet vizsgálati módszerei és kérdései kerülnek górcső alá. A pszichológiatörténeti megközelítésnek az alkalmazott módszer alapján két

típusát különböztethetjük meg, a leíró hagyományt és az elmélet típusú hagyományt (Pléh, 2010). Pléh felosztása szerint a leíró hagyomány két további altípusa lehet az anekdotikus, illetve a pozitivista megközelítés, mely megközelítések az elbeszélések és az adatok minél nagyobb számú gyűjtését, valamint a kronologikus bemutatást tűzik ki célul. Az alapos adatgyűjtés révén sok személyes, közvetlen társadalmi és intézményes információ birtokába kerülnek a kutatók. Az elmélet típusú hagyomány ezzel szemben az egymás viszonylatában megjelenő fogalmi, ismereti hálóra fókuszál, melynek eredményeképpen az egyes koncepciók (pszichológiai iskolák) egymáshoz történő viszonya rajzolható meg.

Pléh megemlíti a pszichológiatörténet harmadik lehetséges útját, a társadalmi vonatkozásból kiinduló történészek és szociológusok munkáját, akik a leíró pszichológia és az elméletorientált megközelítési módszer és az ismeretek szintézisét képesek elvégezni, amely egyelőre inkább perspektivikus lehetőséget jelent a jövő számára.

Pléh 2014-es cikkében kifejti továbbá a pszichológiatörténet művelésének hagyományos (pszichológiai) és reformista (történelmi) felfogását (Pléh, 2014). A hagyományos felfogás a szakmai szocializáció szerepét hangsúlyozza, míg a tudománytörténelmi felfogásban a szaktudomány és a szakma mint a társadalomtörténet tárgya jelenik meg. A hagyományos felfogás útját követők főként forrásközpontú s néha statisztikai módszerekkel dolgoznak, míg a tudománytörténészek elsősorban a levéltár és eszmetörténelmi beágyazás módszerével kutatnak. Pléh továbbá kifejti, hogy a két módszer nem zárja ki egymást, inkább gazdagíthatják az adott téma feltárását.

A PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETI REKONSTRUKCIÓ HITELESSÉGÉNEK KÉRDÉSEIRŐL

A pszichológiatörténelmi rekonstrukció hitelességének kérdését a következőképpen összegezném. Egyfelől a Szondi-kutatásban a pszichológiatörténet kutatási módszereként a komplex módszertant követtem, ami azt jelenti, hogy a Pléh által a fentiekben bemutatott mindkét utat egyszerre jártam. Tettem ezt azért is, mivel magam is szerettem volna arról megbizonyosodni, hogy azok az információk, amelyeket összegyűjtök, és végül megállapítok, a leginkább közel állnak a tényleges valósághoz.

Ugyanakkor a pszichológiatörténelmi kutatások kapcsán is felmerül számomra az az általános tudományfilozófiai és ismeretelméleti kérdés, amely a valóság objektív feltárásáról szól. A fentiekben részleteztük, hogy a modern kritikák tükrében a természettudományos és a bölcsészettudományos megközelítések egyaránt problematikusak, amikor *objektív megismerésről* van szó. Úgy tűnik, a valóság teljessége *objektíven* megragadhatatlan és megközelíthetetlen. Koncepcióink vannak a jelenségekre vonatkozóan, amelyeket kiindulópontnak tekintünk, s amelyeket fel is használunk az általunk megértett valóság leírásában. Feltehetően más módszerrel nem rendelkezhetünk, mindenesetre ez arra figyelmeztet bennünket, hogy a *feltárt tényeket és*

valóságot a maga relativitásában, a kritikai önreflexió tükrében is képesek legyünk látni. A pszichológiatörténeti kutatásokat is érintik a fenti kérdések, hisz ebben az esetben is felmerül a pszichológiatörténeti kutatás objektivitásának problematikája. Kérdés, módszertanilag hogyan kerülhető el a történetíró szubjektív viszonyulása? Elkerülhető-e egyáltalán? A korábban leírt megközelítéseket figyelembe véve hogyan gondolható tovább a tudományos igazolás módszertana a pszichológiatörténetre vonatkozóan?

HIVATKOZÁSOK

- Bereczkei Tamás (1999). Szondi és a modern biológia. In Gyöngyösiné Kiss Enikő: *Szondi Lipót*. Magyar Pantheon sorozat. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Dilthey, Wilhelm (1894/2004). *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó
- Forgács Péter (rendező) (1986). *Szondi Lipót portré*. Magyar dokumentumfilm, 60 perc
- Heidegger, Martin (1927/2007). *Lét és idő*. Második, javított kiadás. Budapest: Osiris
- Laki János (2014). Kulturális relativizmus és tudomány. In Faragó-Szabó István, Gyöngyösi Megyer, Takó Ferenc és Tóth Olivér István (2014, szerk.). *Világunk határai*. Budapest: Eötvös Collegium Filozófiai Műhely Kiadása
- Molnár Imre (é. n.). *Ami a kulisszák mögött volt a magyar pszichológiában 1932–1976 között*. Kiadatlan kézirat.
- Pléh Csaba (2010). *A lélektan története*. Budapest: Osiris
- Pléh Csaba (2014). Pszichológusok és történészek a pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69, 547–565.
- Szondi Lipót (1973). Leopold Szondi. Shicksalsanalyse – eine Selbstdarstellung. In Pongratz, L. J.: *Psychotherapie in Selbstdarstellungen*. Bern: Hans Huber, 413–457. Magyarul: Szondi Lipót (1996). Sorsanalízis és önvallomás. *Thalassa*, 11. évf. 2. 5–38.
- Szokolszky Ágnes (2004). *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris

ZEMPLÉN GÁBOR

Lélek a tartályban

Bonyolult rendszerek és modellezési hagyományok
genetikus pszichopatológiája¹

A pszichológia autonómmá vált tudományként, de valóban autonóm? Esszémben a 'történeti episztemológia' recens hagyományához kapcsolódva tudománytörténeti párhuzamokra építve a felfedezési és igazolási gyakorlatokat módszertantörténeti fókusszal vizsgálom. Newtonhoz visszanyúlva bemutatom a természettudományok legsikeresebb modellezési hagyományát (a mechanizálást) és bizonyos nyelvhasználati eszközeit (mint a neologizmusok használata vagy a többértelműség), ami a sikeres tudomány olyan mai szerzőinél is megjelenik, mint Dawkins, Sperber vagy Cosmides és Tooby. A vázlatban a tudományos világgépünkre is ható szerzők 'felfedezéseit' vizsgálom, és Robert Rosent követve a példákban megjelenő 'mendeli modellezés' problémáját járom körül. A modern tudomány kezdetétől megfigyelhető produktív metafizikai barbarizmus a pszichológiában is kimutatható bizonyos kurrens kognitív és evolúciós modellezési hagyományokban. Ezekből mutatok be néhány példát (csalásdetektor, érvelési kütyü) és egy lehetséges kategóriaelméletet használó alternatívát.

FELFEDEZÉS, AUTONÓMIA ÉS LAIKUS TUDOMÁNYKÉP

2015. március 17-én a *Scientific American* meglepő eredményt közölt:² a UCLA neurobiológusa, David Glanzman szerint az *Aplysia*, a magyarul tengeri nyúlként emlegetett óriás csiga memóriája (amit klasszikusan az új szinapszisok kialakulásával magyaráztak) a szinapszisok leépítése után is megmarad, tehát valószínűleg a sejt 'belseje' tárolja a memóriát. Mi a jelentősége a pszichológia számára, ha nem az

¹ A munka elkészítéséhez támogatást adott az OTKA K109456 'Integrált érvelés tanulmányok' pályázata, a véglegesítéshez az MTA BTK Lendület Morál és Tudomány Kutatócsoport.

² Néhány kritikai megjegyzéshez lásd: <http://www.scientificamerican.com/article/memories-may-not-live-in-neurons-synapses/#comments>.

idegrendszeri egységek közötti kapcsolatok, hanem egy sejten belüli memórianyom, 'engram' tárolja a memóriát?

Ha a pszichológia autonóm tudomány, akkor nem sok jelentősége van egy tengeri csiga sejtjének a lélektudományhoz. De ha kezd feloldódni a kognitív idegtudományban, akkor talán más a helyzet, hiszen az ilyen felfedezések radikálisan hathatnak arra, hogy milyen a jó pszichológiai modell az emlékezésről. Egész más a helyzet, ha hálózati modellekre tudjuk egyszerűsíteni a pszichológiai szempontból vizsgált jelenséget, vagy 'áramkörökre', I/O rendszerekre, mint ha a hihetetlen komplexitású celluláris mátrixban kell megérteni egy emléket, amiben nemcsak 'elemi' egységeket kell modellezni (fehérje = fogaskerék), hanem többszintű, komplex térbeli elhelyezkedésű 'gyártósorokat', amik Transformers, az alakváltó játékoknál is gyorsabban változnak, átalakulnak. Elképesztő metabolizmusa van egy sejtnek, rengeteg anyag és energia áramlik át a rendszeren, ami önszabályozó, és majd annyi ilyen sejt van egyetlen agyban, mint amennyi csillag a galaxisunkban.

Ha a felfedezés, amit a tengeri csigák neuroanatómiáját kutató tudósok tettek, elfogadásra talál, akkor az megváltoztathatja, hogy PTSD-s betegeket miként kezelnek (a részletek vitathatók, például, hogy az affektív komponensét elég-e 'kiütni' a traumatikus élménynek³), de arra is hatással lehet, hogy milyen típusú elvárásaink vannak az idegrendszer modellezésével kapcsolatban. Szerencsére a pszichológia heterogén tudomány, így valószínű, hogy ennek (vagy a hasonló felfedezéseknek) csak a memóriakutatók egy része számára van vagy lesz jelentősége. A heterogenitás ma általános jellemzője a tudományterületeknek, bár ennek episztemológiai jelentőségét ritkán hangsúlyozzák (Kutrovácz és Zemplén, 2010). Történetileg számos példát találunk arra, hogy egy tudományterület – ha máshogy nem megy, egyéb területekről származó tudásjelöltek figyelmen kívül hagyásával – belső dinamikája megvédi a bevett nézetet és a kurrens elméleteket a tudományban máshol felbukkanó új ismeretek ellenében is. A 21. század magyar egyetemsein szerzett két személyes élményem is megerősíti ezt. Az első: bár az egyik legrégebben leírt illúzió, a Hold illúzió történetében a jelenséget kutatók évszázadok óta pszichológiai alapon értelmezik, a fizika szakos diákok általában úgy gondolják, hogy fizikai jelenségről van szó, amit ugyan nem feltétlenül tudnak megmagyarázni, de saját elméleteik alapján magyarázhatónak tekintik azt. A táblánál, amikor le kellene rajzolni, általában felismerik, hogy tévedtek. A második: amikor pszichológia szakos diákokat arról kérdeztem, hogy mi az 'oka' a gyomorfekélynek, akkor triviálisnak tekintették, hogy az ok pszichés, a jelenség a pszichológia terrénumához tartozó – holott 2005-ben már Nobel-díjat is adtak Marshallnak és Warrennek, akik a *Helicobacter pylori* hatását vizsgálták a gyomor nyálkahártyájára. Mindkét példában a leendő szakértők úgy

³Jelenleg propranolol, egy ismert béta-blokkolót tartanak hatásosnak, ha a trauma után gyorsan kezelhető a beteg, vagy ha az emlékyom felidézését követően adagolják. 'Propranolol a Promising Treatment for PTSD' / <http://www.medscape.com/viewarticle/729444>

gondolták, hogy területükhöz tartozik a jelenség magyarázata, és így magabiztosak voltak abban, hogy tudnak jó választ adni.

Voltaképp érthető és várható az ilyen jelenségek, hisz az megy tudósnak, akit érdekel a tudomány, aki várhatóan sok új és nem-annyira-új irodalmat olvas már gyerekkora óta, és a megismerés során az ismeretek közé óhatatlanul beszivárognak a már meghaladott, téves képzetek is. A kevésbé olvasott területeken pedig új tudományos felismerés nem jut el a leendő tudóshoz. A tudományos ismeretterjesztés nagyfokú elterjedése már a II. világháború előtt arra a belátásra juttatta Ludwik Flecket, a modern tudományszociológia úttörőjét, hogy a 'populáris', jól terjedő tudományos nézetek alkotják még a specialista világgképének alapját is. Vagyis a tudományos tudás fejlődésének megértésében fontos kérdés az, hogy milyen szerepe van a sikeres tudományos reprezentációknak, a mindenkor populáris tudománynak: „Bár a hétköznapi emberek tudásterületeinek jó részét a népszerű tudomány tölti be, még a legtényközpontúbb szakember is sok fogalmát, sok hasonlatát és általános felfogását ennek köszönheti, s mint minden megismerés általános tényezőjét ismeretelméleti problémaként kell kezelni” (Fleck [1935] 1980: 112). Ahogyan a gyakorló biológus kutató Fleck felismerte, episztemológiai tétje van annak, hogy egy terület populáris szerzőit miként értik a szakma tudományos világgképét még laikusként tanulmányozók. Ezért a későbbiekben olyan példákat hozok, amelyek a pszichológiába beletanulók számára éppúgy elérhető olvasmányok, mint az egyes részterületekkel foglalkozók számára. Ezeket vetem össze az alább röviden bemutatott klasszikus példákkal az egzakt természettudományok és a biológia történetéből.

A PSZICHOFIZIKUS NEWTON

Newton volt talán az újkor első tudós zsenije, a 18. századi tudománypopularizáció legfényesebb, ikonikus alakja. Elsősorban fizikusként és matematikusként tartjuk számon, ő 'találta meg' a gravitációs törvényt, miatta gondoljuk úgy, hogy hét szín van a szivárványban, mellesleg ő vezette be a pénzérmék szélén a recézést. Halála után vált ismertté a rajza a *chiasma opticum*ról, és hogy a részleges átkeresztesződést is vizsgálta, próbálta nyomkodni a látóidegét, rengeteg kísérletet végzett, amiben a színészlelés pszichológiai jelenségeinek fontos elemeit leírta. Ráadásul mindezt egy korpuszkuális, részecskealapú világgképben próbálta elhelyezni, sőt a fizikai optikai elméletét sem fedezte volna fel ezek nélkül a vizsgálatok nélkül. Ha optikai felfedezései alapvetően kötődtek fiziológiai és pszichológiai vizsgálatokhoz, ezeket miért nem publikálta? Miért azt hangsúlyozta Newton, hogy ő matematikus és fizikus, és miért nem azt, hogy ő pszichológus vagy fiziológus?

Röviden: mert nem így pozicionálta magát. Érveléstechnikailag elemezve optikai munkáit kimutatható, hogy kutatásait úgy publikálta „felfedezésként”, hogy maximalizálja az üzenet hatását. Először egy cikket írt, majd a kritikák egy részére vála-

szolva évtizedekig hallgatott, végül írt egy könyvet, ami a 18. századi populáris tudomány legnagyobb slágerévé vált, és alapvetően meghatározta, hogy milyenné vált a modern kor tudománya. Mi tette lehetővé az elmélet sikeres terjedését, hogyan hathatott a sokszínű európai kultúrában Newton ilyen általánosan? Számos részlet izgalmas, de itt csak négy említendő, mert ezek azóta *is jellemzik a tudományt, és hatnak a publikációs gyakorlatokra.*

Neologizmus. Newton felfedezett valamit, aminek új nevet adott. A 'spektrum' egy új *terminus technicus* volt, amivel Newton kora optikáját gazdagította, hogy leírjon egy színes fényfoltot egy sötét szobában, amikor első tudományos folyóiratcikke publikálásával új optikai elméletén keresztül világképét először kommunikálta. Látzólag egyértelmű volt, mire utal: a Nap képe, ahogy megfordulva egy sötét szoba falán leképeződik, és a prizma által megtörve színesnek látszik. Ám a fényfolt alakját felhasználva Newton első, néhány oldalas cikkében bevezette egy eddig senki által nem ismert tulajdonságát a fénynek, a sugarak törekenységét. Aki elfogadta Newton két nyelvi újítását (egy jelenségét és egy tulajdonságát), az átléphetett a fény megértésének egy másik világába: részecskeként lehetett gondolni a sugarakra.

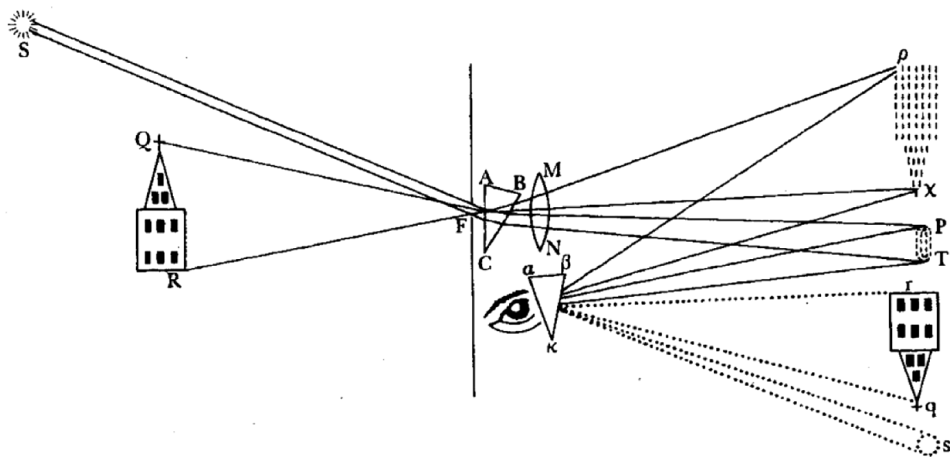
Többértelműség. A „forradalmi” felfedezést közlő cikk részben a kor kémiai terminológiáját, részben optikai terminológiáját használta, és hatása mindkét területen jelentős volt. Részleteket is lehetett eltérően érteni: a cikk színelmélete 5. tételében ez áll: „...tehát kétféle szín létezik: Az egyik eredeti és egyszerű, a másik viszont összetett. Az eredeti, vagyis elsődleges színek: a vörös, a sárga, a zöld, a kék, és a bíborlila, valamint a narancssárga és az indigókék és a közbülső színek végtelen sorozata” (Newton, 1977: 21). A fizikus és matematikus körökben a végtelen tűnik a jó olvasatnak, de populárisra a hét szín vált: egy külső reprezentációból (tételből, 'propozícióból') többféle belső reprezentáció lett, Newton igazsága úgy terjedt, hogy többféle igazsággá vált a fejekben.

Metafizikai barbarizmus. Találóaan így nevezte Burt (1925) azt, amit Newton és sok más kora modern tudószeni csinált. Az elmélet sikere alapján azt is mondhatjuk, hogy zseniális retorikai barbarizmus, avagy briliáns tudományos innováció volt. Aki elfogadta elméletét, annak egy érdekes kategóriahibával kellett együtt élnie: Newton házasított egy matematikai modellt és egy 'fizikalista', részecskemodellt, így a törésmutatók geometriai optikai, megszámlálhatatlanul végtelen fajtáját (genus) összemosta a fizikai optika megszámlálhatóan végtelen számú sugár/részecske-trajektóriájával (species). Egy fénysugár így egyszerre jelentett fizikai létezőt (feltételezett részecskét) és matematikai idealizációt.

Véleménypolarizáció erősítése Newton elméletét *oppozícióként* tálalta, és első cikkében hangsúlyozza, hogy *csak neki van igaza*, és mindenki más téved, az összes elmélet, amit kortársak előterjesztettek, fundamentálisan rossz alapokra épített. Agresszívan túlpozicionálta elméletét (Mamiani, 1991), kíméletlenül támadta azt, akinek erős érvei voltak ellene, vagy be sem ismerte, hogy hibázott. Vagyis a jó, rámenős és sikeres tudós prototípusaként hozzájárult ahhoz, hogy bizonyos empirikus

tények marginalizálódjanak, és hogy az emberiség tudása úgy nőjön, hogy közben tudásunk konzisztenciája csökken.

Egyetlen kép és egy bekezdés talán érthetővé tudja tenni, hogy Newton mit is csinált: részecskealapú világképében a Naptól 'párhuzamos' részecskeáram az, ami a spektrumban színeire hasad, vagyis a neologizmus azt 'írja fölül', hogy az *imago Solis*, a Nap képe egy fordított, vetített kép a sötétkamrában. Newton olyan szemantikai hálóval dolgozott, ami elméletének kedvezőbb volt: a klasszikus nyelvi tálalásban Newton a 'törekenységet' nem tudja intrinzikus tulajdonságként 'bizonyítani', csak plauzibilissé tenni. Úgy változtatott a leírás nyelvén, hogy neki (elméletének) jó legyen. Tudta, hogy empirikusan elfogadható az idealizáció, mert több kísérletet végzett a nyalábok párhuzamosíthatóságát vizsgálva, de ezeket sosem publikálta, hisz tudta azt is, hogy ezzel csökkenne az optikai tudás konzisztenciája (1. ábra). A többértelműség optimalizálta az elmélet terjeszthetőségét, a barbarizmus pedig nem nagyon korlátozta az elmélet elterjedését. A sok régi elmélet, az oppozíció így lassan eltűnt, és egyre inkább Newtonnak lett igaza a felvilágosodás főáramában. Hazánkban a karteziánus világkép jóval lassabban szorult háttérbe, mint Nyugat-Európában, és több szerző averzióval viseltetett Newton trükkjeivel szemben (például Hatvani István), így a 20. századig megmaradhatott az arisztoteléliánus és a karteziánus világkép néhány eleme, ennek hatása a hazai pszichológusok között is megfigyelhető.

1. ábra. Newton optikai elméletét két egyetemi előadás-sorozatban dolgozta ki, ezeket nem publikálta. A későbbi (*Optica* II/12) egyik ábráján a torony geometriailag 'leképeződik' a camera obscurában, a Nap párhuzamos nyalábjai belépve megtörnek, létre hívja a PT spektrumot (Newton, 1984: 557).

TÖBBÉRTELMŰSÉG-, BARBARIZMUS- ÉS NEOLOGIZMUSGÉN

A jó példák sokáig hatnak. A neologizmusok ma is egyszerre mutatják a tudomány haladását, és segítik a tudós hírnevének növekedését, a többértelműség ma is jellemzője a tudományos nyelvhasználatnak, a barbarizmus pedig gyakran ott bujkál az új felfedezések mögött, amit minél hangosabban és vehemensebben kommunikálnak, annál jobban terjednek.

1. *Többértelműség.* Idézzünk fel egy biológiai példát: a Humán Genom Projekt eredményét követő sokk (az alulról építkező tudomány 'megdöbbenően' kevés emberi gént szekvenált) azért következhetett be, mert többértelmű volt a fogalom. Az evolúciós kutatásokban párhuzamosan kutatták Watson és Crick sejtését követve a DNS-ből kisolabizált adatok alapján a molekulárisan vizsgált 'gént' és publikáltak eredményeket arról a populációgenetikai modellekben szereplő génről, aminek igen kevés köze volt a kémcsövekhez, mikroszkópokhoz és futtató zselékhez (Müller-Wille és Rheinberger, 2009). A gén fogalma, amikor elterjedt, eltérő kutatási hagyományok kulcsfogalmává vált, a többértelműség a kétféle fogalomhasználat ütközéséhez vezetett. Az eredmény azért lehetett meglepő, mert a kettőből csak az egyik génfogalom lehetett egy egységes biológiai elméletben az a kategória-halmaz, amire a gén referál. Tényszerűbb volt a molekuláris felfogás, tehát az evolúciós génfogalom használói 'egy más világban voltak', előbb használták a kifejezést, mielőtt tudták volna, hogy mi is az, hol van és hogyan különíthető el, vagy például mennyi van belőle egy emberben.

2. *Barbarizmus és véleménypolarizáció.* Vegyünk egy evolúciós pszichológiai példát: a Wason-tesztből 'levezethető' családetektort. Egyfelől egy választási feladatról szól Cosmides és Tooby híres cikke (2001), másfelől áramkörökről és adaptivitásról beszél. Van benne egy közös ellenség, a Sztenderd Társadalomtudományi Modell, ami alapjaiban rossz, és egy jelenséget újraértelmez: „A személyek az *elfogadott haszon* és a *meg nem fizetett ár* kártyákat választják ki – ezek az adaptív szempontból helyes válaszok, ha valaki csalókat keres – *függetlenül attól, hogy ezek a kártyák milyen logikai kategóriákba tartoznak.*” Az adatok alapján a szerzők felvetik, hogy velünk született családetektor van bennünk.

Miért barbár ez? Mert a kutatási program egy 'kapcsolási rajzot', áramkört, elméleti modellt mos össze azzal, hogy az agy egy fizikai rendszer: „Az agy fizikai rendszer. Úgy működik, mint egy számítógép. Áramköreit olyan viselkedési módok létrehozására tervezték, amelyek illeszkednek a környezeti körülményekhez.” Ez a rendszer az egyik irányból nézve tervezett (hiszen a mi idealizációnk), a másik irányból emergens, evolvál. Bár magyarázatot kapunk a furcsa kártyaválasztós adatokra, de egy új 'hipotetikus' létezőt kell posztulálnunk. A modell és az élőlény tulajdonságai keverednek: a leírás funkcionális, de az implementáltság sejtetett. A ter-

vezettség és az evolválódás kátyvaszára példa Cosmides és Tooby programcikkéből: „A biológiai gépek arra a környezetre lettek hitelesítve, amelyben evolúciósan kifejlődtek; információt testesítenek meg az ősi világ megbízhatóan visszatérő tulajdonságairól. (Például az emberi színkonstancia mechanizmusait a földi megvilágítás természetes változásaihoz állították be; ennek köszönhetően a füvet zöldnek látjuk délben és napnyugtakor is, bár az általa visszatükrözött fény spektrális tulajdonságai jelentősen megváltoznak.)” Barbár, mert egy kísérletben többé-kevésbé stabilizált (viselkedéses) jelenséget egy *posztulált funkcionális összetevő* és egy valamennyire plauzibilis *anatómiai képlet* létezésének bizonyítékaként láttatja. Az empirikus jelenség, az anyagi szintű leírás és a posztulált funkcionális mechanizmus keveredik: „Egy újszülött agyának például vannak olyan válaszrendszerei, amelyek »elvárják«, hogy arcok legyenek a környezetében.” A szerzők egy új létezőt vezetnek be (neologizmus), a család-detektor az áramkörök egyik speciere, fajtája. Diszkrét entitások halmaza az agy a modellezési oldalon, de az áramkörök száma nem meghatározható. A 'detektor' nem egy valódi agynak, hanem egy pánadaptacionista modellnek a része, a genus adaptív funkciói a testi oldal felől meghatározatlanok. De ez a laikus olvasónak nem biztos, hogy feltűnik.

3. *Neologizmus és véleménypolarizáció.* Nézzünk egy gén-mutánst, a mémét. Neologizmus, a Newtonhoz hasonlóan kiváló ellenségkép-kreáló Dawkins (1986) műterméke. A gének még csak-csak izolálhatók egy sejtben, de a reprezentáció terjedéséért felelős ('ugyanolyan') mémek már bajosan lokalizálhatók. Dawkins szeretné elfogadtatni, hogy a gén önző perspektíváját gyümölcsöző a kultúra fejlődésének megértésében felhasználni, és ezért bevezet egy új szót, szakkifejezést, amit használva hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy valami(k)re referál. Értelmes kategória egy olyan genus, aminek nem könnyű megmondani, hogy mi lehet a speciere? A mémek egymástól hogyan különíthetők el, és meddig tart egy? Számít a konkrét előállítási folyamat, mint 'a sőtartó hajtogatása', vagy esetleg a reprezentáció valamilyen tulajdonsága (nyomtatott-elektronikus)? Netán a mémek az 'agyban' vannak? Itt sem világos a 'species', az individuálhatóság, vagy akár az, hogy milyen elemei/tulajdonságai vannak egy mémnek (ami a gén esetében például a bázispárok sora). Dawkins még nem tudta, de a Facebookon ma már vannak mémek, azonban ha ez a genus, akkor a mém nem egy általános reprezentációterjedési modell szakkifejezése, hanem tipikusan multimodális, megosztott tartalmak egyik 'laikus', köznyelvi kategóriája.

Számos példát hozhatnánk még, hiszen a többértelműség már ott megjelenik, ahol egy cikk (többek által olvasott) absztraktja erősebben fogalmaz, mint a (főleg szakértők által olvasott) főszövege, a neologizmusok elárasztják a legtöbb diszciplínát, és egyben a fejlődés fokmérőivé válnak, a barbarizmus azóta fennáll, mióta a tudomány egységébe vetett transzcendens bizalom úgy jelenik meg, hogy egy ember sem képes képviselni azt az egységes tudást, amiben hiszünk.

MENDELI MODELLEZÉS, NEWTONI DUALIZMUS

Az előbbi példákból olyasmi modellezési gyakorlat olvasható ki, hogy sikeres lehet nyelvileg összemოსni olyan halmazokat, amik nem jól képezhetők le egymásra (geometriai és fizikai sugarak halmaza), de megfeleltetések tehetők. Nem baj, ha egyes halmazoknál nem eldönthető az, hogy véges vagy végtelen az elemszám (egyszerű színek, 5. tétel). Vannak halmazok, amiknek csak elemei meghatározottak (csalás-detektor), és van, hogy az elemek alig meghatározhatók, csak a halmaz léte tűnik világosnak (mémek). Mi köti össze a példákat azonkívül, hogy mind használ nyelvi leleményt?

Robert Rosen több formális analógia segítségével próbálta a hasonló modellezési gyakorlatok problémáját kifejteni, ezek egyike a 'mendeli' dualizmus elemzése, amire itt építke (Rosen, 1999). Schrödinger már 1944-ben felhívta a figyelmet az élő rendszerek modellezésének problémájára, és a biomatematikus Rosen számos tanulmánya foglalkozik a komplex, pszichével rendelkező és élő rendszerek modellezésének problémájával.

Mendel jó newtoniánus volt, ahogy azt Rosen is megfigyelte, így a mendeli modellezést Newton már ismertett kutatásával a legkönnyebb bemutatni. A fenotípus egy 'kikényszerített viselkedés', ami mögött oksági erővel egy genotípus áll. A fenotípust olyan nyelvi elemekkel kell leírni, amiből 'következni látszik' egy genotípus, amivel aztán magyarázható a fenotípus. Newton a fenotípus alapján látta bizonyítottan a genotípust (az izolált fénysugár megtört színes spektrumával alapozta meg a fény *inherens* tulajdonságát, ami mérhető a törékenységgel).

A többi példa is hasonló: a döntően fenotípusjegyekkel dolgozó evolúciós pszichológia félrenézte a molekulárisan meghatározható genotípust, a lokálisan mérhető viselkedésmintát (fenotípus) a kognitív architektúra meghatározására használták az evolúciós pszichológusok (genotípus), és Dawkins egy nem létező genotípus bevezetésével (az az entitás, a mém, ami például 'szaporodni' és 'mutálódni' tud) próbálta a fenotípust (a reprezentációs kultúra stabilitását, sokféleségét és változásait) magyarázni.

A fenotípus az állapot, a viselkedés, a genotípus az, ami kifejti az erőt: az egész modern tudományt átható *virtus dormativa* ez. A *virtus dormativa* Molière *Képzelt beteg* darabjában adott magyarázat az ópium altató hatására, a körbenforgó magyarázatok klasszikus kigúnyolása. Az ópium altató ereje (*virtus dormativa*) meghagyja egyfelől az arisztotelészi anyagi okot, másfelől a formai és hatóokot, majd körkörösen összekapcsolja: a direkt, közvetlenül megfigyelhető viselkedés alapján meghatároz egy erőt, kiváltó okot, majd a kitalált okkal megmagyarázza a hatást.

A laikus tudományképpel szemben az igazi szakemberek nagyon tudatosan követték és építették fel az analízis és szintézis kettős módszerét, hogy ne *ennyire* körkörös magyarázattal éljenek. Ha a *Principiában* is áttekintjük Newton alapsémáját, már tagolásában nagyon jól látszik a kettős módszer (I–II. könyv a testek mozgásá-

ról és a III. könyv a világ rendszeréről). Röviden vázolván azt látjuk, hogy az állapotok anyagi okok (Newton feltételezte, hogy az általa vizsgált rendszer kicsi részecskék halmaza), az erők a ható okok. A ható okok a mérhetőségen keresztül kapcsolódnak az állapotokhoz (ez a modell) az anyagi ok, továbbá az individuálhatóság a fizikai/ontológiai hipotézis (ez a világkép), ami a modellben már csak paraméterekre redukáltan jelenik meg (az idealizáció során a modellben megmaradó része az anyagnak matematizálttá válik). A formai ok a paraméterekkel történő leírás, mint egy test súlyos és tehetetlen tömege. Mivel egy anyagi rendszert vizsgálhatunk úgy is, hogy egy hatásra reagál (mozgástörvények), és úgy is, hogy egy hatást okoz (gravitáció), érdekes dualizmus jelenik meg ebben a felfogásban. A testnek tehetetlen tömege abban nyilvánul meg, hogy mozgási állapotának, sebességének megváltoztatására erő kell, súlyos tömege abban, hogy más testre gravitációs vonzást gyakorol. A Hold gravitációs ereje kisebb, mint a Földé, így ott egy űrhajós súlya kisebb, és nagyobb tud ugrani, de a tehetetlen tömege ettől nem változik.

Hatást kelt (genotípus) a test súlyos tömege, és erőhatásra reagál (fenotípus) a test tehetetlen tömege. Az, hogy a tehetetlen tömeg arányos, illetve a már megválasztott mértékrendszerben egyenlő a súlyos tömeggel, nos, az néhány száz évvel később kísérletileg is ki lett mérve Eötvös Loránd által, de egyáltalán nem volt magától értetődő.

Vegyük észre, hogy a newtoni magyarázat úgy őrzött meg valamit az 'anyagiból', hogy elképesztően redukálhatóvá vált. Egy valódi fizikai testben Newton irdatlan mennyiségű részecskét tételezett fel, de a rendszer leírásához elégnek tartotta a néhány paramétert: nem kell ismerni a részecskék állapotát, csak a rendszer néhány jellemzőjét. Egyszerűen leírható, 'mervé' szabályokat és tulajdonságokat keresett.

Ehhez hasonlóan a Mendel-féle dualizmus a formák sokféleségében keresett jól individuálható változatokat (diszkrét halmazokba sorolta be fenotípus alapján az egyedeket), majd feltételezte, hogy diszkrét entitások (gének) vannak, ezeknek jól elkülöníthető hatása van, és ez magyarázza is a fenotípusokat. Így okságilag izolálhatóvá vált valami, ami a modell egy része, egyszerű, diszkrét állapotai vannak, gondolhatjuk, hogy anyagilag is konstituált valahogyan, de csak a formai okokkal tudjuk egyelőre megragadni.

Ezek a történetileg sikeres példák – érdekes módon – egyben tapasztalatkritikához, a bizonyítékok közötti szelekcióhoz vezettek. Newton kerülte kísérletei olyan ábrázolását, ahol a *camera obscura* hagyománya alapján kereszteződött, megfordult a kép (hisz ha eltérő szögben lépnek be a sugarak a prizma, akkor mivel bizonyított, hogy nem ez a különbség, hanem az *intrinzikus* különbség a sugarak közt?), Mendel pedig nem is nagyon próbálta vizsgálni, hogy van-e a környezetnek is hatása a fenotípusra, hanem inkább adatait precizizálta, hogy minél inkább megfeleljenek a matematikai ideálnak.

Hogyan festenek a lélektudományi példák mindezek után? A családetektor például egy számítógép áramköre, okságilag izolálható, egy rendszer olyan része, ami

egyszerű (esetleg diszkrét) állapotokkal leírható. De az agy nem számítógép, hanem korlátozottan sikeres agymodelljeink vannak, amik számítógépként láttatják az élőlények működésének az okait. A diszkrét entitások a modellben (detektorok) ugyanúgy paramétereiken keresztül kapcsolódnak a fizikaihoz, vagyis a genotípus nem a fizikai implementációhoz kötött, hanem a fenotípus kategóriáihoz. A detektor az *elfogadott haszon* és a *meg nem fizetett ár* kártyákat keresi, tehát elég nyilvánvalóan a vizsgált jelenségek a fenotípus kategóriái és a pánadaptív, moduláris elméleti keret termékei, ebből következtetünk a genotípusra, majd ezzel magyarázzuk a fenotípust.

Hasonló, frissebb példa Mercier és Sperber (2011) érvelési-kütyüje (argumentative device). Míg a Wason-tesztet az evolúciós pszichológia belső következtetési folyamatok modellezéséhez használta, addig Sperberék a 'következtetés' (reasoning) szociális és érvelési beágyazását kísérelték meg. A látszólag aracionális viselkedés szabályszerű, de nem a logika szabályait követi, hanem egy kütyü szabályait, amit úgy tekintünk, hogy hat a viselkedésre (erővel jellemezhető), és ezzel a kütyüvel értelmezni tudjuk az adatokat, és ettől kezdhet úgy tűnni, hogy a kütyü valós (anyagi). De persze csak funkcionális leírását tudjuk adni, mert az anyagban nem jól lokalizálható.

Ezekben a modern példákban már nem az analízis és szintézis kettős módszere dominál, a körköröség jóval szorongatóbb, de a szerzők gondolatainak hihetőségét jelentősen növeli a korunkban elterjedt nézet, hogy ha két rendszer működése elég jól megfeleltethető, akkor egymással azonosíthatók. Robert Rosen ennek a 'pszichomimézis' nevet adta, ami a Turing-tesztek, neuronhálók világában gyakran elfeledtetni velünk az élő rendszerek és a gépek több alapvető különbségét.

GONDOLT OBJEKTUMOK ÉS FIZIKAI TÁRGYAK KEVEREDÉSE

Egy test részecskéi kiterjedéssel rendelkeznek, tömegközéppontja azonban 'matematikai' pont, nem része a fizikai világnak, bár térbeli helyzete megadható egy koordináta-rendszerben. A korpuszculák között van egy kiterjedés nélküli, matematikai pont. Világunk része, de nem kiterjedt (*extensa*), hanem gondolt (*cogitans*). Mennyire része a családetektor vagy az érvelési kütyü a világnak? Azért van a detektor és a kütyü, hogy kiszűrje a csalót, vagy hogy megvédje a saját álláspontot. De ezeknek a tárgyaknak, gépeknek, moduloknak nemcsak kiterjedése nincs, mert nem a *res extensa* részei, hanem azáltal, hogy például (célra) irányultságot tételeznek fel, állapottereik is már egészen más terek, nem tekinthetők a fizikai tér idealizációinak. A tömegközéppontot viszonylag könnyű elképzelni egy valós test vizsgálatakor, még akkor is, ha épp a testen kívül van. De egy családetektort?

Az agy egy jelentős anyag- és energiaforgalmat lebonyolító szerv, és az előbbi leírások stabil funkcionális alegységek feltételezésével értelmeznek jelenségeket. Az

agy egy élőlény része, ami egy metabolizáló komplex rendszer, már az anyagcsere szintjén önfenntartó ciklusokat, önszabályozó rendszereket feltételez. Úgy él az egyed, hogy sok száz más élőlényfajta kolonizálta szöveteit és testüregéit, sejtszinten kapcsolódik más szervezetekhez. A detektorok és kütyük azonban egy modell részei, ami csak mímeli, hogy fizikai. Izolálhatónak tűnnek, mint a tömegpont, de mivel a funkció az elméleti keret által kijelölt, az entitás is csak funkcionálisan és nem materiálisan lokalizálható.

Mivel egy papír-ceruza alapú vizsgálattal, vagy akár gombnyomkodással nagyon kevés anatómiai ismeret szerezhető, a cselekvéseket a pszichológia gyakran állapotoknak tekinti, és emögött célra irányulást, valamilyen erőhatást feltételez. A lélek anatómiája így nem a test anatómiája; ha a pszichológia helyes vizsgálódási szintje a célra irányuló cselekvés, akkor az nem redukálható a „dekontextualizált” test fiziológiai reakcióira. Ez lenne a klasszikus, arisztotelianizmusban gyökerező funkcionalizmus, ahogy az Brentanónál, vagy még kidolgozottabban Harkai Schiller Pálnál ([1940] 2002: 43) megjelenik: „A lelket nem lehet az életjelenségek egyik tényezőjének tartani, amely a többi mellett állna fenn, nem tekinthető a materiális folyamatokkal egy hatásrangbeli valóságnak; élethivatását szabatosan és objektív módon kell meghatározni, és nem lehet pusztán ismeretforrásnak tekintve szubjektív megalapozással megalégedni.”

A modern funkcionalizmusra is jellemző ’mendeli modellezés’ hübriszében úgy tekint az élő rendszerre, mint ami (számító)gépszerűen érthető. A detektor és a kütyü olyan, mint egy modul, enkapszulált kicsi gép, vagy lefuttatott algoritmus, de ez olyan entitás, ami nem lehet a *res extensa* része (ahogy a tömegközéppont sem), csak a leírás (tudományos modell) része, mégis gyakran úgy találják, mintha egy része lenne az élőlénynek, egy szerv szerve. De ahogy a máj mellett ott a gyomor, úgy mi van a detektor vagy a kütyü mellett? A modellünkben az áramkör része lehet egy nagyobb áramkörnek, de hogy fér el két neuron közt egy funkció, két test között egy ok?

A kütyük állapotát a fogalmi keret határozza meg (mi is a csalás? mikor keresem a hasznom?), nem a testi keret, az agy, aminek gépi analogonjának részei. Úgy terjed el az elménkről egy ’mechanisztikus’ vagy ’alkatrészeket’ sejtető szemlélet, hogy közben nyilvánvaló, nem csak ’működünk’, hanem élünk is, egy kicsi pontból fejlődünk ki, és nem gyárban szerelték össze az alkatrészeinket, mint a PC-knek. A 18. század utolsó harmadára a születő biológia a preformáció és az epigenezis körüli viták nyomán már elvetette a teljesen mechanisztikus szemléletet, mert az élet modellezését korlátozza; hogyan lehet ilyen sikeres a pszichomimézis az (autonóm) pszichológiában?

DESCARTES SZÍNHÁZÁNAK MARADANDÓ EMLÉKE

Az epiküreus újjáéledés a kora modernben nagyon szorosan kapcsolódott a részecsketanok terjedéséhez, komoly feszültségeket okozott az érett skolasztika fogalmi hálójában. Az Athénban is már rivalizáló, de egymástól sokat tanuló iskolák most sem tudták kiszorítani egymást, és most is sokat formáltak egymáson: a módszertani arisztotelianus jezsuiták komoly ellenfelei voltak Galileinek és Newtonnak, segítették, hogy kialakuljon egy új tudományos módszer. A materializmus vagy atomizmus nem kiszorította, hanem beépítette a dualizmust magába, miközben 'tisztá' formában is fenn tudott maradni (például Brentano [1911] 1994).

Descartes matematikakönyvét a jezsuiták is szerették, és közel állt a arisztotelianusokhoz, ezer szállal kapcsolódva a késő skolasztikához. Még nem volt barbár, csak inkonzisztens. Descartes dualizmusa sokak számára nevetséges, de Newton rengeteget tanult Descartes-tól, aki szintén többértelműen kommunikált. Descartes még elválasztotta a különböző tudásigénnyel fellépő területeket: optikája még geometriai optikai volt, a leképezések, tükrözések tana (a biztos, de absztrakt matematikára épülő), és fizikai optikáját egy másik könyvben, a *Meteorológia* című munkájában fejtette ki. Ahogy Arisztotelésznél, nála is itt jelent meg a szivárvány magyarázata, de ő már kis golyókat is rajzolt, modellezve a részecskéket. Newton már látszólag monista (fizikalista), de valójában formalista: optikájában egy fényrészecske idealizációja egy pont, ami a mozgási jellemzőkön (irányvektor) túl rendelkezik egy mérhető paraméterrel, a törékenységgel, ami alapján szelektálhatók a sugarak. Az idealizáció során ügyelt arra, hogy a transzformáció során valami invariancia megmaradjon (posztulálva legyen) a fizikai és a matematikai rendszer között. Tehát Newton is dualista, és az elméletben találkozik a két világ. A gravitáció ugyan a testek között hat, és néhány paraméterrel jellemezhető, de ha csak annyit tudunk róla, hogy erő, akkor nincs úgy a térben, mint egy kalapács, hanem csak hat (ez nem egy mechanikus filozófust zavart a korban, az alkimistákat vagy talizmánmágusokat inkább lelkesíthette).

A felskiccelt pszichológiailag releváns példáknál azt látjuk, hogy ugyanúgy megmarad a dualizmus, miközben monistának tűnnek, mert a modell 'genotípusa' fizikainak tűnő leírást (is) kap. Okságinak tűnik az áramkör és a válasz között a kapcsolat, de az ok egy hipotetikus *entitás* vagy *mechanizmus*, ami a fizikai téren kívül van (mert nem igazi a detektor vagy a kutyü) és az okozat a fenotípushoz férésünk függvényében válik láthatóvá.

Harkai Schiller szóhasználatában megelégedik a szubjektív megalapozással az olyan kutatás, ami vesz egy keretmodellt, amiben néhány példával érvel amellett, hogy van *dolog*, amit felfedez a szerző, persze mind a keretmodellt, mind a funkcionális leírást nyelvileg ahhoz igazítva, hogy épp milyen neologizmust akar bevezetni. Mennyivel meggyőzőbb azt mondani, hogy 'felfedeztem egy mechanizmust', vagy hogy 'megtaláltam az okát egy jelenségnek', mint azt, hogy 'kitaláltam egy új fogal-

mat'! Ha viszont elismerjük a hatásrangbeli valóságát a léleknek és annak részeinek, akkor szabatosan és objektív módon úgy könnyebb vizsgálni, hogy nyíltan felvállaljuk a dualizmust, és visszatérünk egy, a mainál arisztotelianusabb, de-materializált funkcionalizmushoz.

A mechanisztikus felhangú 'detektorok' és eszközök' használata azért sem igazán indokolt, mert a mendeli modellezés kevésbé plauzibilis ezeken a területeken. Newton és Mendel paradigmája (hipotetikus) entitásalapú, amik tipikusan aggregátumokban vannak jelen, és a cél a rendszer bizonyos paraméterek/diszpozíciók alapján történő gazdaságos leírása, hogy így az egész rendszerre tehesünk predikciókat, vagy izolálhatóvá váljanak a rendszer részei. A lélektanból vett példánál úgy tűnik, a séma részben fennmaradt, mert a rendszer jósolható mintázatai alapján (például a megalapozottnál többször hisszük, hogy igazunk van) feltételezünk egy entitást (kütyüt), még ha a finomabb részletekből ki is olvasható, hogy ez egy funkció. De a módszer használatának plauzibilitását csökkenti, hogy a mai pszichológus egész máshogy fér adatokhoz, mint Newton vagy Mendel. Az első néhány test mozgásának (térbeli helyzetének) adatait használta, a második körbejárta a növényeket, és markáns tulajdonságokat keresett. Ezeknél a módszereknél a pszichológia jóval közvetettebb adatokkal dolgozik: kérdőívvel, reakcióidőkkel és egyéb tervezett adatszerzési módszerekkel. Ennek eredménye, hogy a felfedezések nem köthetők egy perspektívához (Földről végzett megfigyelések, nyilvánvaló morfológiai különbségek). A sikerterületeken így túlszaporodik a 'szubjektív' megalapozások miatt a jelenségek leírásának lexikona is, és proliferálódik az elmélet nyelve is. Időszakos divat evolúciósan adaptív viselkedési modulokat, új heurisztikákat stb. felfedezni. De meg tudjuk-e mondani, hogy hány modulból áll az emberi megismerő, vagy hogy hány heurisztika van (vagy lehet). A 'génfogalom' esetében a molekuláris perspektívától reméljük a helyes választ, de a 'megismerő lélek elemi egységei' nem biztos, hogy a neuronok, és valószínűleg nem a detektorok és a kütyük.

Ha a lelket gépnek tekintjük, aminek a részeit keressük, akkor lehet, hogy könnyebb pszichológiai 'felfedezést' publikálni, de a detektorok és a kütyük posztulálása nem segít abban, hogy élőnek tekintsük az ágenst, amit modellezünk. A pszichológiai elméletnek nem feltétlenül a neuronoktól kell kezdődnie. Az élőlények amúgy is nyílt rendszerek, és a mikroszintű leírás maga sem redukálható kielégítően interakcióba lépő és izolálható komponensekre, miért vesződnenk ilyen típusú redukcióval a pszichológiában? Ugyanakkor tudománytörténetileg nem volt szükségszerű része a fejlődésnek, hogy a lélektan fogalmi apparátusa sok területen „elkutyusodott”, és funkciókat úgy vizsgálunk, mintha eszközök [device] lennének.

Az érvelési kütyü például feltételezi, hogy van olyan inger, amit úgy azonosít a rendszer, hogy az egy 'érv'. Ahogy önmagában a pirosat sem tudjuk odaadni valakinek, csak azt a valamit, ami piros, vagy azt a másik dolgot, ami még pirosabb, ugyanúgy nem baj, ha önmagában nincs olyan, hogy 'érv', ami alapján bekapcsol

egy érvelési kütyü az agyban.⁴ Ha kategóriaelméleti szemszögből a kütyü bekapcsolására úgy tekintünk, mint a kategória utolsó elemére, akkor relációs tulajdonságként tekintünk a kütyü bekapcsolására és őszinte viszonyt kezdhet a funkcionális és a materiális leírás. Ugyan a kütyü nincs az agyban, ahogy 'piros' vagy 'érv' sem a külvilágban, de ettől még olyan lehet, hogy egy agyállapot egyik paramétere a kütyü potenciálterében egy másik agyállapoténál nagyobb értékkel írható le. Mintha a halmazelméleti problémák megkerülhetők lennének a kategóriaelmélet felől (O'Conaill, 2014), és ez talán jobban is illik az autonóm pszichológiához. Az agráról szerzett adatok kiegészíthetők a kütyü bekapcsoltságának értékével, nem kell megtalálni azt az agyban.⁵ A téridőben dinamikusan realizálódhat a kütyü bekapcsolása, de nem az adaptív ágens, hanem egy, a viselkedését részben magyarázó modell része.

HIVATKOZÁSOK

- Brentano, Franz ([1911] 1994). *Az erkölcsi ismeret eredete*. Budapest: Kossuth
- Burt, E. (1925). *The Metaphysics of Sir Isaac Newton; an Essay on the Metaphysical Foundations of Modern Science*. PhD, Columbia University
- Cosmides, Leda és Tooby, John (2001). Evolúciós pszichológia. Alapozó kurzus. In Pléh Csaba, Csányi V. és Bereczkei T. (2011). *Lélek és evolúció*. Budapest: Osiris, 311–335.
- Dawkins, Richard (1986). *Az önző gén*. Budapest: Gondolat
- Fleck, Ludwig ([1935] 1980). Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. In Schäfer, L. és Schnelle, T. (szerk.). *Einführung in die Lehre von Denkstil und Denkkollektiv*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Harkai Schiller Pál ([1940] 2002). *A lélektan feladata*. Budapest: Osiris
- Kutrovátz Gábor és Zemplén Gábor (2010). A tudomány heterogenitása és a naturalizmus. *Magyar Filozófiai Szemle*, 54, 89–112.
- Mamiani, Michael (1991). The Rhetoric of Certainty: Newton's Method in Science and in the Interpretation of the Apocalypse. In Marcello Pera és William R. Shea (szerk.) *Persuading Science: The Art of Scientific Rhetoric*. Canton: Science History Publications, 157–172.
- Mercier, Hugo és Sperber, Dan (2011). Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory. *Behavioral and Brain Sciences*, 34, 57–111.
- Mercier, Hugo és Sperber, Dan (2017). *The Enigma of Reason, A New Theory of Human Understanding*. UK.: Penguin Random House
- Müller-Wille, Staphan és Rheinberger, Hans-Jörg (2009). *Das Gen im Zeitalter der Postgenomik – Eine wissenschaftshistorische Bestandsaufnahme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Newton, Isaac (1977). *A Világ Rendszeréről és egyéb írások*. Ford. Fehér Márta. Budapest: Magyar Helikon

⁴ A tanulmány írásakor Mercier és Sperber (2011) megfogalmazását elemeztem, az azóta megjelent könyv (Mercier és Sperber, 2017) némileg óvatosabban fogalmaz, amikor az érvelési modult írja le (144).

⁵ Ha a bekapcsolás az utolsó eleme a (C) kategóriának, akkor minden X-elemre igaz, hogy leírható egy C-átalakítással vagy morfizmussal ($X \rightarrow 1$) és így nem kell ennél többet tudni X-ről, például nem kell vizsgálni, hogy mi konstituálja.

- Newton, Isaac (1984). *The Optical Papers of Isaac Newton*. Vol. I. Szerk. Alan E. Shapiro. Cambridge: Cambridge University Press
- O’Conaill, Donnchadh (2014). Ontic Structural Realism and Concrete Objects. *The Philosophical Quarterly*, 64, 284–300. doi: 10.1093/pq/pqt053.
- Rosen, Robert (1999). *Essays on Life Itself*. New York: Columbia University Press
- Schrödinger, Erwin ([1944] 2014). Mi az élet? In *Erwin Schrödinger válogatott írásai*. Válogatta, előszó: Szegedi Péter. Budapest: Typotex

Szövegbányászat a pszichológiatörténetben

Fél évszázaddal ezelőtt Robert Young (1966) a modern biológia történetírás egyik mérvadó szerzője a pszichológiai történetírást több mozzanatban marasztalta el. Rámutatott arra, hogy a félállású amatőr történészek (mint akár Boring, akár Fraisse) elsősorban a jelenből indulnak ki, és a 'történetnek ide kellett vezetnie a jelenhez' naiv hozzáállást képviselik. Miközben mint tudósok kemény adatokat használnak fő foglalkozásukban, amatőr történészként megfelelnek e szakma saját szabályairól. Néhány fontos módszertani hibánk lenne:

- az elsődleges források elhanyagolása. Wundt szövegei helyett Wundtról olvassunk;
- a kontextualizáció, a keletkezés saját korába helyezés hiánya;
- a nagy ember, nagy irányzatok tévhit.

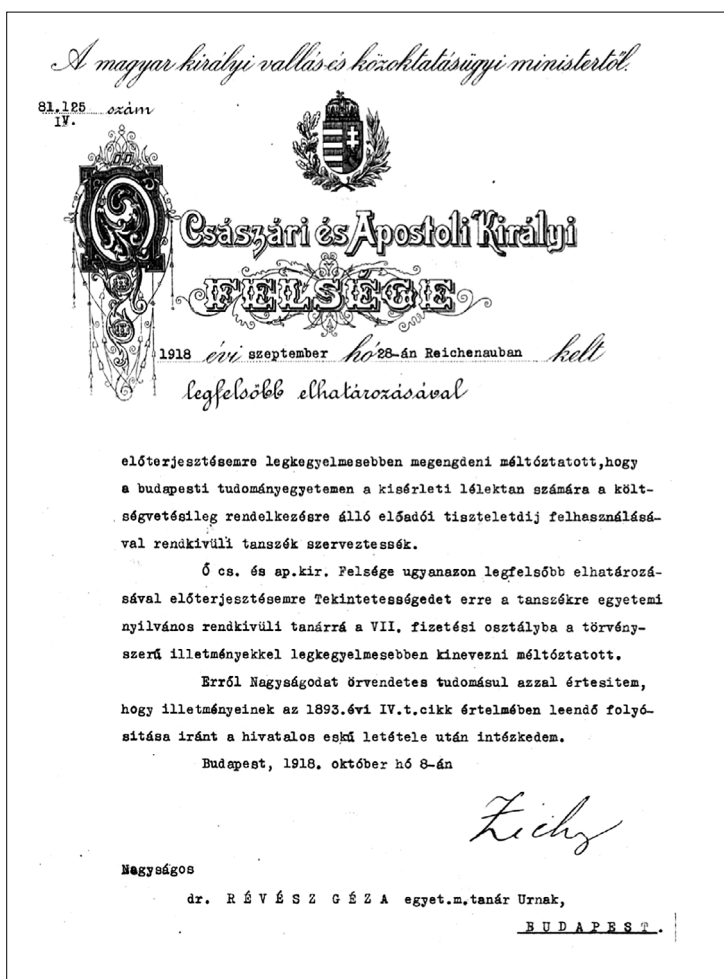
Azóta, már 'papír-ceruza' módszerekkel is megpróbáltuk a pszichológiatörténet művelését szigorúbbá tenni. Ebben a professzionális történészek és a szocializációs célokkal továbbra is megmaradó amatőrök feleselgető párbeszéde előre vitte a szakmát. A digitális világ nyújtotta lehetőségek tehát előkészített terepen jelennek meg. Az egyébként is kibontakozott új öntudatosodás fontos kapaszkodókat kap az új módszertani lehetőségekben. Az új öntudatosodás lényege a tudományos fogalmi fejlődés és a társadalmi kontextualizáció, illetve a történeti és a pszichológusi történetírás küzdelme. Az attitűdök versengése közben a pszichológusok művelte történetírást, a maga szakmai szocializációs céljai mellett megtartja az értelmezés három szintjét: az eszmei-fogalmi, a személyes és a társadalmi szintet.

Példáim egy része levéltári. Itt a digitalizáció csak könnyebb hozzáférést jelent. Ezáltal azonban több idő marad a kontextualizációra. A digitalizált szakmai szövegek elemzése azt is lehetővé teszi, hogy tetten érjünk a Young által joggal bíralt prezentizmust és megkonstruált 'szemantikus koherenciát'. A vélt történeti rekonstrukciók és a valós 'mindennapi gyakorlat és tudat' eltérései tetten érhetőek magukban a szövegekben.

LEVÉLTÁRI PÉLDÁK

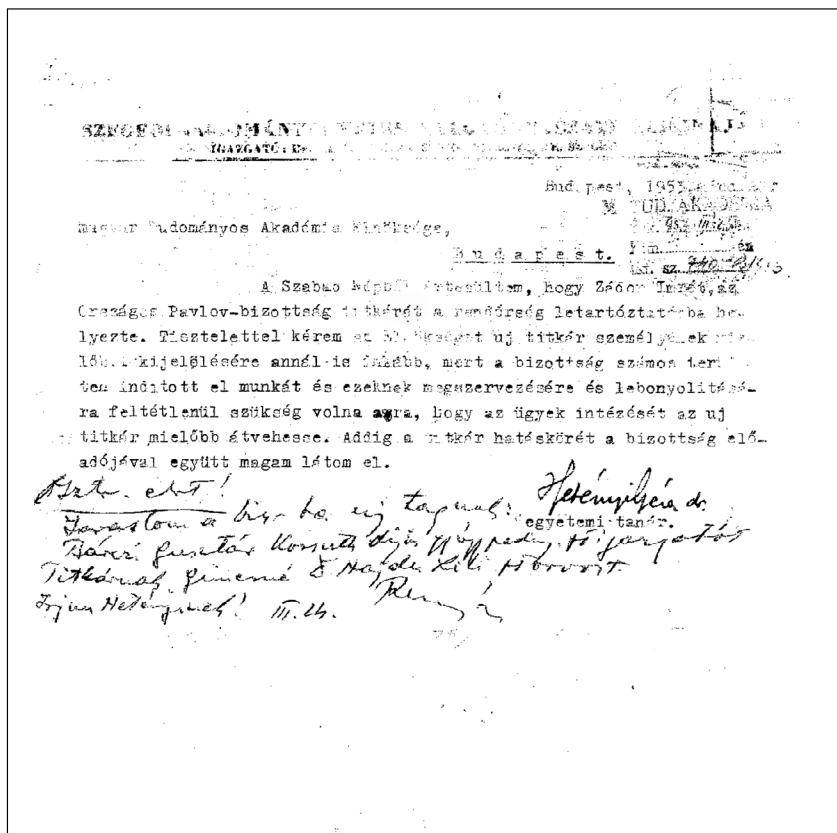
A baloldali Révész és az egyetemi kinevezés

Révész Géza közismert baloldali s mai értelemben liberális elkötelezettségű pszichológus volt (gondoljunk csak jól dokumentált személyes baráti kapcsolatára hollandiai évei során Bartók Bélával). Szintén köztudottan s tényszerűen bizonyíthatóan nagy szerepet játszott a forradalmak idején az egyetemi átszervezésekben. Logikus és szemantikailag koherens őt is behelyezni abba a sorba, ahol Jásziból, majd Ferenicziből, Babitsból, Fülepből, Fogarasiból lesz egyetemi tanár. Csakhogy, a levéltár azt mutatja, hogy itt egy élettörténeti koherencia csapdájába esünk. Révész kinevezője még őfelsége (Pléh, 2009 részletesen bemutatja az anyagot).

Amikor a Szabad Népből kell megtudni

Ez a példa a kontextualizálásról szól. 1953 márciusában vagyunk, két héttel Sztálin halála után.

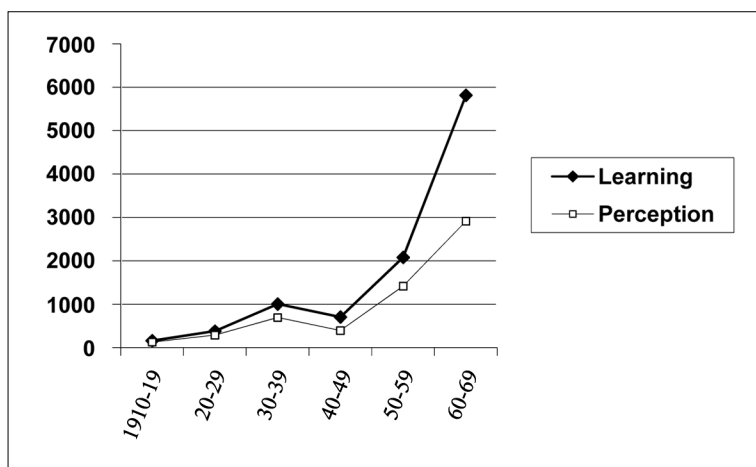
Forrás: AL 65/4/83-822/R-1953 az MTA levéltárban. Az egyik kontextus, hogy az MTA lát-
 szólag nagy hatalmú Pavlov Bizottságának elnöke az újságból tudja meg, hogy titkárát le-
 tartóztatták. (Zádor Imre, a titkár túlélte mindezt, a börtönt is, s sikeres pszichoanalitikus
 lett Ausztráliában. Magát a letartóztatást részletesen elmondja, akárcsak későbbi sikeres
 életét, Zádor, 1998, 2000.) A másik kontextus Rusznyák MTA elnök kézírásos bejegyzése,
 amelyben titkárnak a pszichoanalitikus háttérű Hajdú Lilit javasolja. Miért? Talán azért,
 mert két éve az MTA Sántha inkvizíciójában a később tragikus sorsú Hajdú Lili (sorsáról
 lásd Borgos, 2009) ekkor eljátszotta a ráosztott szerepet, együtt az elmozdított titkárral,
 Zádor Imrével. Mint meghívott külső szakemberek szapulták Sántha Imrét. Huszár Tibor
 (1998: 23) mindkettejüket a „pav-reál” stílus képviselői közé sorolja a Sántha-vita kere-
 tében: leegyszerűsített pavlovizmus összekapcsolva az egyetemi jegyzetek tud-zocával.
 A kontextuális elemzés számára a kihívást az adja, hogy mindkét esetben kiváló pszicho-
 analitikusokról van szó. (Egyébként nem Hajdú Lili lett a titkár, hanem Katona Ferenc, a
 későbbi gyermekneurológus.)

PÉLDÁK IZGALMAS VÁLTOZÁSOKRA A SZAKMAI SZÖVEGEKBEN

A kereshető szövegek új lehetőségeket adnak a szakmai változások pontosabb nyomon követésére, ez a szövegbányászat és a 'big data' megjelenése a pszichológia-történetben.

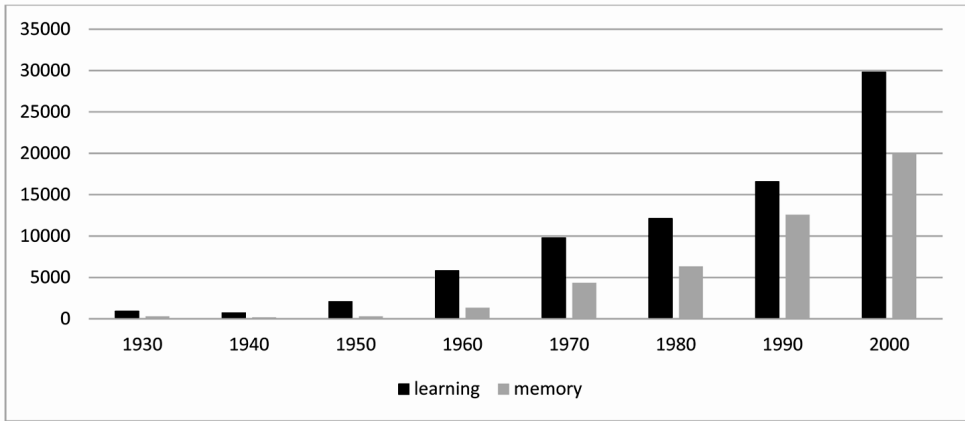
Iskolák és fogalmak sorsa

Visszatérő téma az 1930-as évek pszichológiájának jellemzésében, hogy az egymással versengő nagy iskolák miként is alakultak viszonylagos súlyukat tekintve. Beszélhetünk erről átfogóan, az elméleti megfontolásokat elemezve, de beszélhetünk kulcsfogalmakat tekintve is. Az 1. ábra például azt mutatja, hogy az egész nemzetközi szakirodalmat tekintve a PsychLit adatbázis alapján a behavioristák által tematizált tanulás az 1930-as évektől mindmáig vezet az észleléssel szemben.

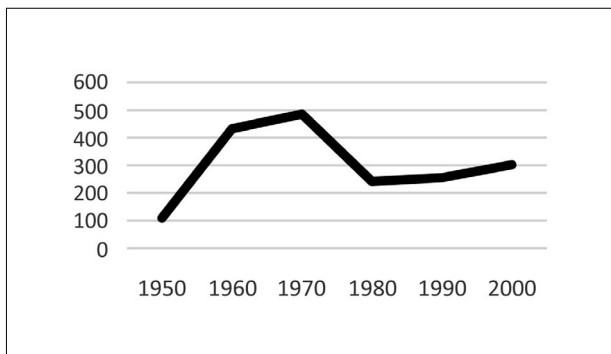
1. ábra. A learning és a perception kulcsszavak megjelenése a nemzetközi szakirodalomban

Ugyanakkor, mint a 2. ábra mutatja, a kognitív pszichológia megjelenésével, bár a *learning* továbbra is vezet, a *memory* erősen feljön hozzá.

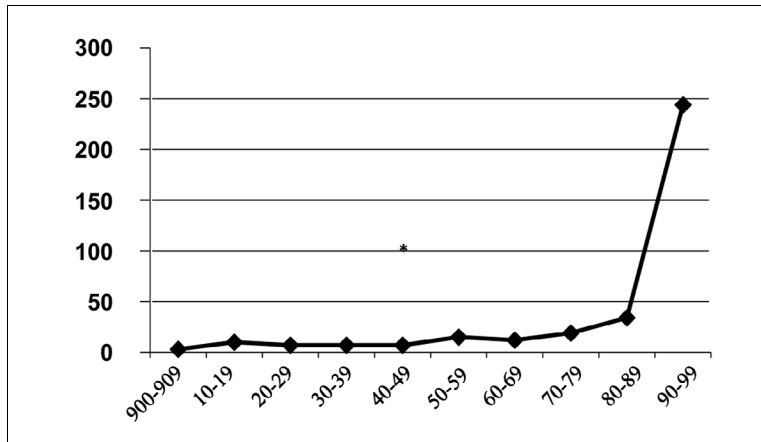
2. ábra. A learning és a memory címek megjelenése a nemzetközi szakirodalomban

Ezzel párhuzamosan a neobehaviorizmus kezdetén a *verbal learning* felfelé ível, hogy aztán leáldozzon (3. ábra).

3. ábra. A verbal learning felívelése és alkonya

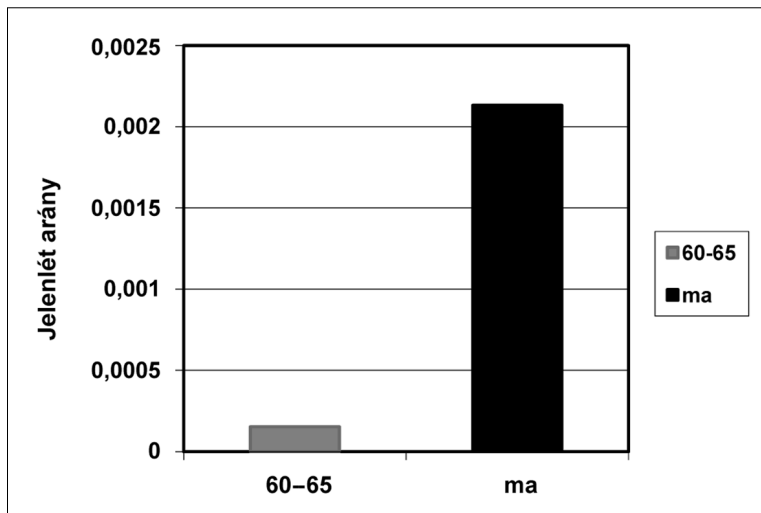
Egy szerzőről is sokat mondhat a szövegbányászat. William James évtizedekig néhány tucat hivatkozással szerepel a szakirodalomban. Az utóbbi évtizedben azonban ez a szám felmegy 2000-re. James a tudat iránti és a self iránti új érdeklődés révén szinte újra kortársunkká válik (4. ábra).

4. ábra. William James hivatkozások a nemzetközi irodalomban

Nemzeti trendek

A kereshető szövegek azt is megmutatják, hogyan változik egy nemzet szerzőinek jelenléte a nemzetközi szakirodalomban (5. ábra).

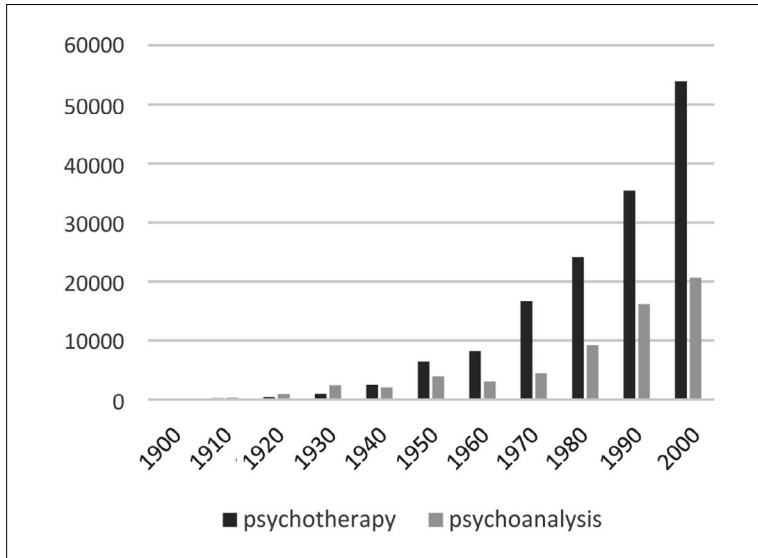

5. ábra. A magyar jelenlét 14-szeresére nő a nemzetközi pszichológiai aktivitásban

Ne feledjük, hogy ez azért ma is csak két ezrelék, de sokkal nagyobb, mint fél évszázada volt (Pléh, 2011).

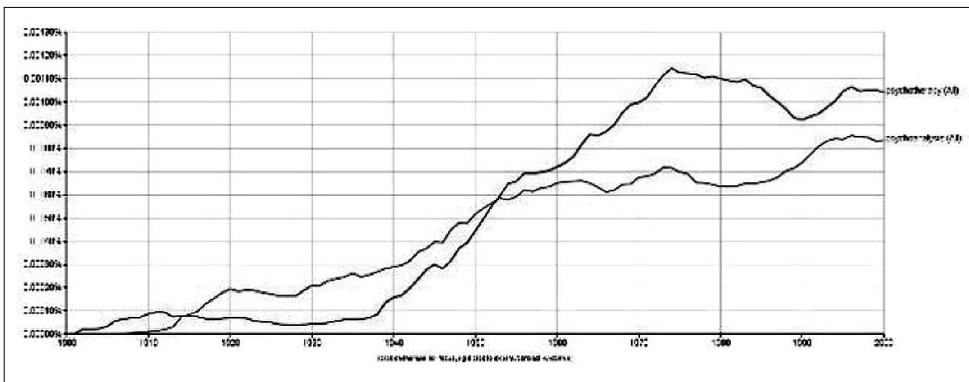
A pszichológia gyakorlata

A szavak elemzése érdekes időtrendeket mutathat az alkalmazott lélektanról is. Hogyan válik dominálónvá az 1950-es évektől az átfogóbb *psychotherapy* a *psychoanalysis*-hez képest, mutatja a 6. ábra.

6. ábra. A pszichoterápia mint terminus megelőzi a pszichoanalízist

Érdekes ugyanezt megnézni a *Google ngram* segítségével az angol nyelvű általános irodalomban (7. ábra). Azt látjuk, hogy a köznapi mentalitásban a *psychoanalysis* sokáig vezet, a váltás ugyanakkor szintén az 1950-es években történt meg.

7. ábra. A psychotherapy és a psychoanalysis az angol nyelvű általános irodalomban

HIVATKOZÁSOK

- Borgos Anna (2009). Elhárító mechanizmusok. Pszichoanalízis és ideológia Hajdu Lilly életútjának tükrében. *Thalassa*, 20, 21–46.
- Huszár Tibor (1998). *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye*. Budapest: Corvina
- Pléh Csaba (2011). A magyar kísérleti pszichológia fejlődési íve 1950–2010 között. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66, 669–694.
- Pléh Csaba (2009). A korai magyar kísérleti pszichológia és a nagyvilág. Révész Géza emlékére. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64, 467–495.
- Pléh Csaba (2014). Pszichológusok és történészek. A pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69, 547–565.
- Young, Robert M. (1966). Scholarship and the History of the Behavioural Sciences. *History of Science*, 5, 1–51.
- Zádor Imre (1998). *Lélekgyógyítás tengereken túl Egy pszichiáter visszaemlékezései*. Budapest: AduPrint
- Zádor Imre (2000). *Minden perc egy örökkévalóság*. Budapest: Argumentum

Magyar források és feltárások

Források a pszichológia peremvidékéről

AZ OKKULT MOZZANAT A PSZICHOANALÍZIS KEZDETEINÉL

A pszichoanalízis történetírói rendre nagy figyelmet fordítottak Freud személyiségének, privát és szakmai érdeklődésének, vonzalmainak és feltételezett gyengeségeinek. Freud elemzése ennek köszönhetően sok esetben összeforrt a pszichoanalízis történetének elemzésével, valamint jelentősen hozzájárult ahhoz a túlzó történetírói attitűdhez, mely a pszichoanalízist Freud személyiségének termékeként és így szükségszerűen torzításokkal terhelt rendszerként könyvelte el (például Webster, 2002). A kritikusok egy része különösen izgalmasnak találta annak lehetőségét, hogy Freud, aki a pszichoanalízisben éppen a racionalitás, az illúzióktól való megszabadulás szükségességét hangsúlyozta, valójában maga is irracionális gondolatokkal és érzelmekkel küzdött. Ernest Jones például nem habozott Freudot meglehetősen babonás, hiszékeny emberként feltüntetni a pszichoanalízis és az okkult kapcsolatának elemzése során (Jones, 1957). Mások a pszichoanalízis egész felépítményét kérdőjelezték meg Freud feltételezett okkultizmusára támaszkodva (Ogden, 1926). Tették ezt mindannak ellenére, hogy Freud nagyon is óvatosan kezelte az ún. okkult jelenségek problémáját, és számos, tudományosan művelt kortársával ellentétben következetesen távol tartotta magát a 20. század elején oly népszerű „okkult tudományos kutatástól”.¹

Csupán a gondolatátvitel kérdését tartotta kutatásra érdemesnek, és ezt is csak 1921-re érezte veszélytelennek elismerni, miközben William James, Carl Gustav Jung vagy akár Ferenczi Sándor már jóval korábban aktív részesévé vált az ún. okkult jelenségek kutatásának. Pszichoanalízis és telepátia című írásában a következőképpen összegezte a témával kapcsolatos állásfoglalását:

¹ „Okkult tudományos kutatás” néven azokat az irányzatokat foglalom össze, melyek képviselői a spiritizma vagy más, látszólag természetfeletti jelenségek tudományos eszközökkel való megismerésére törekedtek. E körbe tartoztak a spiritizmus tudományos háttérrel rendelkező kutatói, a korai parapszichológusok, illetve az úgynevezett pszichikai és metapszichikai kutatók.

„Látják, hogy minden anyagom a gondolatindukció egyetlen pontját érinti, az összes egyéb csodáról, melyet az okkultizmus állít, nincs mit mondanom. A saját életem, amint azt már nyilvánosan megvallottam, okkult tekintetben szerfölött szegényesen telt. Elképzelhető, hogy az okkult hatalmas mesebirodalmához képest Önök meglehetősen jelentéktelennek érzik a gondolatátvitel problémáját. Csak azt gondolják meg, hogy már ez a feltételezés is milyen nagy horderejű lépés volna eddigi álláspontunkhoz képest. Ma is igaz, amit a Saint-Denis székesegyház óre rendre hozzáfűzött a szent mártíromságáról szóló történet elbeszéléséhez. Eszerint Szent Dénes, miután lefejezték, fölvetette a földről a tulajdon fejét és a kezében tartva még jó darabig gyalogolt. És az ór hozzátette: Dans des cas pareils, ce n'est que le premier pas qui coûte. (Az ilyen esetekben csak az első lépés számít [a szerző]). A többi már meggy magától” (Freud, [1921] 2011, 20).

Freud abbéli aggodalma, hogy a gondolatátvitel ügyének integrálása végzetes lehet a pszichoanalízisre nézve, tévesnek bizonyult. Ugyanakkor az előadás szellemes konklúziójában valóban fontos problémát érintett: az első lépések, a határok átlépésének tudományelméleti jelentőségét. Mit jelent kilépni egy természettudományos mintát követő elmélet keretei közül? Milyen jelentősége van a személyes érdeklődéseknek és elköteleződéseknek a tudomány „objektív művelésében”? Jogosan feltételezhetjük-e azt, hogy aki egyszer belépett az okkultizmus világába, az többet nem tud visszatérni a tudományos elfogulatlanság talajára?

Tekintettel arra, hogy Freud idejében számos igen meghatározó pszichológiai gondolkodó jóval közelebb merészkedett az okkultizmus kérdéséhez, mint Freud, érdemes feltenni a kérdést, hogy utóbbiak involváltsága vajon milyen mértékben befolyásolhatta lélektani elméleteik alakulását. Valóban veszedelmet jelentett-e az okkultizmus egyes jelenségeinek vizsgálata és integrációja? Miként tette mindez szükségessé a tudományos pszichológia határainak kijelölését? Hogyan zajlott a demarkáció folyamata a modern okkultizmus és a pszichológia szövevényes kapcsolatrendszerében?

Kutatásomban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

„OKKULT TUDOMÁNYOS KUTATÁS” A PSZICHOLÓGIÁN INNEN ÉS TÚL

Mára világossá vált, hogy egy tudomány intézményesülésének vizsgálatához fontos szempontot kínálhat az adott tudomány képviselői által áltudományosnak minősített elméletek megismerése és elemzése (lásd Gieryn, 2006; Vermeir, 2006). A pszichológia történetét vizsgálva számos olyan lélektani irányultságú elmélettel találkozhatunk, melyek közvetlen vagy közvetett módon hatást gyakoroltak a tudományos lélektan fejlődésére, ám a pszichológia irányadó kutatói idővel azok határozott cáfolatára és képviselőik kizárására kényszerültek. A tudományos lélektani

kutatók elhatárolódása, a kérdéses elméletek és irányzatok elutasítása bizonyíthatóan hozzájárult a modern tudományos pszichológia ismeretelméleti problémáinak mérsékléséhez (Gyimesi, 2011). Ugyanakkor az is alátámasztást nyert, hogy a pszichológia peremvidékére szorult vagy megcáfolt elméletek továbbra is hatást gyakorolhattak a fejlődő lélektan kérdésfeltevéseire, illetve kijelölhették az egyes lélektani jelenségek megértésének útját (például Plas, 2000; Wolfram, 2009).

Jelen kutatás fontos célja, hogy bemutassa azokat a pszichológiai indíttatású elméleteket és kutatási irányokat, amelyeket a tudományos lélektan szereplői a pszichológia progressziójának egy-egy pontján mint okkult, spirituális vagy misztikus, áltudományos elméleteket utasítottak el. E kutatási irányok és teóriák kulturális és tudományos hatásai rendkívül szerteágazóak (például Lachapelle, 2011, Méheust, 1999; Monroe, 2008). Képviselőik sok esetben kettős kötődésű, a formálódó tudományos pszichológia és az okkult vagy spiritiszta tanok mellett egyaránt elkötelezett kutatók voltak, akik a pszichológiában a tudomány és az anyagtalan lélek egységének lehetőségét vélték felfedezni.

Napjainkban rendkívül izgalmas kutatások zajlanak a modern okkultizmus, a spiritizmus vagy a nyugati ezotéria gyökereinek és kulturális jelentőségének feltárása terén (lásd például Asprem, 2014; Hanegraaff, 2012, 2013; Lachapelle, 2011). Nehéz egységes névvel illetni és egységes jelenséggént kezelni azokat a szerteágazó modern okkult, spirituális és ezoterikus gyakorlatokat, melyek feltűnően nagy népszerűségre tettek szert a 19. század során, és sok esetben máig éreztetik hatásukat. E kutatások eredményeképpen nyilvánvalóvá vált, hogy az okkult 19. századi újjáéledése összetett történeti előzményekre, továbbá meghatározott gazdasági, kulturális, tudományos és technikai változásokra vezethető vissza. Utóbbiak paradox módon kedvező feltételeket teremtettek egy olyan típusú spiritualitás megéléséhez, mely nem egyházakhoz, kanonizált vallási tanokhoz kötődött, hanem valamiféle személyes tapasztalatszerzésen alapult, és egyben ideológiát, sőt útmutatót is kínált a modern ember szellemi fejlődéséhez. Ebben az új típusú spiritualításban a természetfeletti vagy istenivel való kapcsolat mindazok számára elérhetővé vált, akik készek voltak részt venni a modern okkult, ezoterikus gyakorlatok valamelyikében. Mi több, a természetfeletti való kapcsolat már nem elsősorban hiten és szubjektív élményeken alapult, hanem bizonyítékokon, amelyeket sok esetben a kortárs tudomány prominens képviselői is igazoltak.

Mindezek következtében virágzott az animális magnetizmus, a teozófia vagy a spiritizmus (például Podmore, 1902; Doyle, 1926). Tudománytörténeti szempontból különösen nagy hatásának bizonyult az utóbbi: képviselőik a tudomány és a valóság határán elhelyezkedő tanként határozták meg rendszerüket, mely alkalmas arra, hogy egyesítse a spirituális és a racionális világszemléletet. A spiritizmus elmélete azon a feltételezésen alapult, hogy a test halálával a lélek nem szűnik meg létezni, és megfelelő technikák segítségével megidézhető. A spiritiszta médiumok – akik különösen fogékonyak bizonyultak arra, hogy afféle fizikai és lelki közvetítő szerepet

játszanak az élők és a halottak között – nem csupán a populáris kultúrában örvendtek egyre növekvő népszerűségnek. Számos tudós és pszichológiai gondolkodó figyelmét is lekötötték, akik a médiumok által produkált spiritisza jelenségek mögött addig ismeretlen fizikai és pszichológiai mechanizmusokat véltek felfedezni.

Nem véletlen, hogy többek között William James is kitüntetett figyelmet szentelt a spiritisza jelenségek kutatásának. Ő volt az, aki vizsgálataival híressé tette a médium Leonora Pipert, akit James és sokan mások is rendkívül megbízható és igen tehetséges médiumnak ismertek meg. James mindenekelőtt a tudatküszöb alatti lelki folyamatok és a telepátia létezésének lehetőségére figyelte fel eredményei alapján (például James [1886] 1986, [1890] 1986). A téma iránti elkötelezettségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1894-ben és 1895-ben a spiritisza, mesmerikus és más kérdéses jelenségek tudományos vizsgálatát szorgalmazó angol Society for Psychical Research elnöke lett; korábban, 1885-ben pedig megalapította a társaság amerikai szárnyát American Society for Psychical Research néven. Az angol társaság igen tekintélyes tudományos képviselői határozott céljukként fogalmazták meg a spiritisza és egyéb vitatott jelenségekkel kapcsolatos szkepticizmus megdöntését, és a kérdéses tapasztalatok tudományba illesztését:

„Széles körben elfogadott, hogy eljött az idő azon vitatható jelenségek nagy csoportjának szervezett és módszeres tanulmányozására, amelyeket a »mesmerikus«, »pszichikus« és »spiritisza« jelzőkkel illetnek.

Számos hozzáértő megfigyelő múltban és jelenben feljegyzett tanúskodása alapján, beleértve ezekben különböző országok jeles tudósainak közelmúltbeli megfigyeléseit, úgy tűnik, hogy jónéhány illúzió és megtévesztés mellett jelentős mennyiségű olyan jelenség létezik, amelyek első látásra semmilyen általánosan elfogadott elmélettel nem magyarázhatók, és amelyek, ha valódiságukhoz nem fér kétség, a lehető legnagyobb érdeklődésre tarthatnak számot” (Sidgwick, [1882] 1996: 3–4). „Nem várhatunk semmilyen döntő hatást elsődleges célunk tekintetében, sem az ember józan eszétől, sem bármilyen bizonyítékoktól, bármennyire is teljeseek azok. A tudományos hitetlenség oly régi és növekvő, és olyan sok és olyan erős gyökere van, hogy csak kiirtani tudjuk, ha egyáltalán képesek vagyunk kiirtani, élve eltemetve azt a tények tömege alatt. [...] Tényt tényre kell halmozunk és kísérletezést kísérletezésre, és azt mondom, hogy ne legyen egyetlen összetűzés a kételkedő kívülállókkal, hanem bízzuk a meggyőzést a bizonyítékok sokaságára” (Sidgwick, [1882] 1996: 12).

A korai pszichológia számos nagy alakja azonosult a pszichikai kutatás filozófiájával; James mellett William McDougall, Gardner Murphy elnöklésével, Stanley Hall, Pierre Janet, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Ferenczi Sándor és sokan mások pedig tagságukkal járultak hozzá a társaság fejlődéséhez. Fontos megjegyezni, hogy a pszichikai kutatás sokáig a fejlődő pszichológia kiegészítéseként működött, megvilágítva számos látszólag misztikus jelenség racionális, lélektani alapjait. A pszichikai

kutatók jelentős része ugyanis a spiritiszta és egyéb vitatott jelenségeket az emberi lélek addig fel nem ismert képességeinek eredményeként könyvelték el. Figyelmük középpontjában sok esetben az emberi psziché tudatküszöb alatti, tudattalan potenciáljai álltak, melyek működése véleményük szerint magyarázatul szolgálhat a médiumi jelenségek egy részére, így a rejtett emlékezésre vagy a telepátia problémájára.

A spiritiszta médiumok transzállapotainak tanulmányozása kiváló lehetőséget nyújtott a nem tudatos működési módok megismerésére; e kutatások eredményeképpen számos korai tudattalan koncepció bontakozott ki, amelyek igen megteremkenítően hatottak a fejlődő pszichológiára. A pszichikai kutató Frederic Myers például népszerű, *Human Personality and its Survival after Bodily Death* című munkájában fejtette ki a küszöb alatti énről szóló elképzeléseit, melyek szerint „szubliminális szelfünk” felelős a pszichés rendellenességekért, ám a teremtő erőért, a zsenialitásért, a transzcendens tapasztalatokért és a telepátikus észleletekért is (Myers, 1903). Myers hatása oly meghatározó volt a tudattalan elméletének kibontakozása szempontjából, hogy James P. Keeley következtetése szerint a „szubliminális szelf” elméletétől való elhatárolódás igénye vezette oda magát Freudot is, hogy 1912-ben valóban kiforrott formába öntse saját tudattalanról szóló elméletét (Keeley, 2001).

A spiritiszta és más természetfelettinek látszó jelenségek megértésének vágya a 19. század végére összekapcsolódott a pszichológia jó néhány alapvető kutatási irányával is. A spiritiszta médiumok módosult tudatállapotait például egyre gyakrabban ismerték fel a hisztéria tünettanának részeként. Erre a következtetésre jutott Carl Gustav Jung is, aki disszertációjában egy spiritiszta médium (valójában unokatestvére, Helene Preiswerk) változatos médiumi képességeit hisztériaként azonosította (Jung, [1902] 1916). Hasonló reduktív magyarázatokat találunk a svájci Théodore Flournoynál, aki egy bizonyos Hélène Smith nevű médiumot helyezett vizsgálódásainak középpontjába. A médium transzállapotaiban megjelenő különböző személyiségeket a disszociáció és a többszörös személyiség bontakozó elméletei alapján értelmezte. A módosult tudatállapotokban felszínre kerülő szokatlan ismereteket és intellektuális készségeket pedig a rejtett emlékezés és a tudattalan vonatkozó elméleteivel magyarázta (Flournoy, 1900, 1911).

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a kortárs pszichológusok többsége a leplezés szándékával fordult volna a spiritiszta jelenségek felé. A spiritiszta és kapcsolódó jelenségeket – így a médiumizmust, a telepátiát, az ún. pszichokinézist stb. – változatos attitűdökkel közelítették meg, sok esetben rendhagyó keverékét nyújtva a tudománynak és saját hitbéli elkötelezettségeiknek. Ám még abban az esetben is, ha a spiritiszta hipotézist (vagyis a szellemek létét és tapasztalható hatásait) támasztották alá vizsgálódásaikkal, jó néhány pszichológiai mechanizmusra felhívták a figyelmet.

Pszichológiatörténeti szempontból különösen figyelemre méltók azok a kutatók, amelyek célja nem elsősorban a cáfolat, hanem a természetfelettinek tekintett jelenségek tudományba illesztése volt. E kutatók többnyire nem azonosultak a spiri-

tizmussal, ám valóságosnak tekintették a spiritiszta jelenségek nagy részét mint a tudomány számára korábban ismeretlen, felfedezésre váró pszichológiai jelenségeket. E nézőpont egyik legfontosabb korai képviselője a Nobel-díjas Charles Richet volt, aki az ún. metapszichikai kutatások szakértőjeként jeleskedett (Richet, 1923). A metapszichikában és a hasonló szemléletű irányzatokban (például a pszichikai kutatásban) valójában a napjainkban egységesen parapszichológiának nevezett irány történeti előzményeit fedezhetjük fel.

ANIMÁLIS MAGNETIZMUS, SPIRITIZMUS ÉS METAPSZICHIKA MAGYARORSZÁGON

A modern okkult gyakorlatok és a tudományos pszichológia kapcsolatrendszerének feltárása nagyban segítheti a magyar pszichológia intézményesülésének, kulturális sajátosságainak és fejlődési útjainak megértését is. A lélektant övező áltudományos vagy okkult elméletek megismerése és elemzése fontos információt nyújthat egy-egy domináns kutatási irány gyökereiről, a kutatók személyes, ideológiai vagy vallási elköteleződéseiről, amelyek implicit tudásformákként befolyásolhatták érdeklődésüket vagy kérdésfeltevéseiket (lásd Polányi, 1994). William James érdeklődése a vallásos tapasztalás pszichológiája iránt például nagyban összefüggött a spiritizmus terén szerzett tapasztalataival (például James, [1902] 1982). Jung analitikus pszichológiája sok szempontból nyomát viseli egykori spiritiszta elköteleződéseinek (például Jung, [1896] 1983). A hipnózis korai elméletei pedig nem választhatók el misztikusabb előzményeiktől, a mesmerizmustól és az animális magnetizmustól (például Ellenberger, 1970).

Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is igen elterjedt gyógyító gyakorlat volt az animális magnetizmus (delejezés) a 19. században. Egyik legjelentősebb képviselője Gárdos János volt, aki a legkülönbözőbb testi és lelki bántalmak esetében alkalmazta az animális magnetizmus módszerét. Utóbbi meglehetősen sokféle misztikus elemet ötvözött, ám egyben felhívta a figyelmet a szuggesztívó lélektani hatásaira is. Gárdos sikeres kúrairól számos feljegyzés született, sőt még Ferenczi Sándor is beszámolt róluk; az egyik legismertebb magyar médiumot, Jeleneknét, akit Ferenczi maga is vizsgált, éppen Gárdos vezette az okkultizmus útjára:

„Ön szomnambuláns. mondta neki a Dr., amikor felébredt magnetikus álmából (régebben az asszony nem ismerte ezt a szót; szegény szülők gyermeke volt, és semmit sem tanult.) Majd a Dr. így folytatta: »Ha egészséges akar maradni, jövendőlnie kell azoknak, akik felkeresik Önt, s ennek érdekében el kell altatnia magát a férjével. Ha ezt nem teszi, meg fog halni.« Kezdetben, amikor jöttek hozzá az emberek, erős félelem lett rajta úrrá, de aztán lassanként hozzászokott” (1909. november 20.; Freud, Ferenczi, 2000, 187).

Jelenekné férje szuggesztiói hatására igen sikeres médiummá vált. Figyelemre méltó, hogy vitatható módszere ellenére Gárdos némi hatást gyakorolt a kor orvostudományára is; özvegye rendelkezése szerint pályadíjat hoztak létre azzal a céllal, hogy támogassák a magnetizmus hatásairól, gyógyászati alkalmazásáról szóló, férje jegyzeteire és könyvtárára reflektáló munkákat. Az első Gárdos-díj nyertesei Ranschburg Pál és Décsi Károly voltak. Konklúziójuk szerint „...a delej u. n. élet-tani hatásai nem egyebek a képzelet játéka útján reprodukált érzések pszichikai reflexhatásainál, vagyis: a delej az emberi szervezet életműködéseire sajátos hatást nem gyakorol; hatásai a képzelő tehetség hatásai” (Décsi, Ranschburg, 1900: 267). A delejezés működésének gyökerét a szuggesztióban azonosították, támogatva ezzel a hipnózis elméletének és gyakorlatának magyarországi kibontakozását (Décsi, Ranschburg, 1900).

Mivel a spiritiszta és egyéb vitatott jelenségek tudományos tanulmányozása igen gyakran a tudatküszöb alatti lelki működés és a módosult tudatállapotok elméleteihez vezetett, nem véletlen, hogy e kutatási irány igen hamar felkeltette a magyar pszichoanalitikusok figyelmét is. A budapesti pszichoanalitikus iskola atyja, Ferenczi Sándor első tudományos publikációját éppen a spiritizmusról írta. Tanulmányában a spiritiszta jelenségek objektív vizsgálatának fontossága mellett érvelt. Álláspontja szerint a tudományos kutató nem fordulhat el a spiritizmustól mint ami megvetendő vagy veszélyes; ellenkezőleg, feladata azok alapos vizsgálata (Ferenczi, 1899). Jelenekné tevékenysége is hasonló okokból került érdeklődése homlokterébe:

„Egyáltalán nem tartom a tudományhoz méltatlannak, hogy szokatlan vagy eddig nem hallott jelenségekkel is foglalkozzék és igyekezzék kihámozni azok igaz magvát. A hipnózis »csodáit« is hamarabb ismerték az indus brahminok és élelmes szélhámosok, mint az orvosok. [...] Természetes, hogy ilyen tények esetleges megállapításából még távolról sem következik, hogy »természetfölötti« jelenségekkel, legfeljebb az, hogy eddig nem ösmert természeti jelenségekkel van dolgunk” (Fényes, 1912: 488–489).

Ferenczi spiritizmus iránti érdeklődése élete végéig fennmaradt; azon kevesek közé tartozott, akik valódi objektivitással fogtak bele az ellentmondásos jelenségek vizsgálatába. A spiritiszta jelenségek kutatása gazdag terepet biztosított pszichoanalitikus felfedezéseihez is. Valójában vérbeli pszichikai kutató volt egy olyan országban, ahol a pszichikai kutatás nem tudott igazán mély gyökereket verni (Gyimesi, 2012, 2016). Mi több, számos spiritiszta is figyelemmel kísérte Ferenczi tevékenységét. Spiritizmus (1899) című tanulmányára például azonnal reflektáltak, rámutatva ugyan Ferenczi hiányosságaira, ám egyben elismerve kutatói attitűdjét:

„Ferenczi dr. soraiban – annak daczára, hogy teljesen helytelen álláspontból indul ki s szerfölött hiányos készütséggel szól tárgyához, elannyira, hogy még a legközöségesebb s általánosan ismert megkülönböztetéseket sem tudja megtenni, – tiszta, világos észjárás,

botlásaiban is logikus eszmemenetre való törekvés érvényesül s dicséretreméltó, elfogulatlan tárgyilagosság nyilvánul meg, mely nem zárkózik el ridegen az érvek elől, nem helyezkedik a merev tagadás bázisára, nem dobálódzik nevetségesen abszurd kijelentésekkel, s nem vindikál saját szubjektivitásának csálthatatlanságot” (Sincerus, 1899: 97).

Annak ellenére, hogy mind Magyarországon, mind pedig Európa más országai-
ban megfogalmazódott a pszichoanalízis és az okkult kutatás együttműködésének
igénye, valódi kooperáció mégsem tudott kibontakozni (lásd például Burlingham,
1935; Deutsch, 1926; Devereux, 1953; Eisenbud, 1970). A spiritiszta és más látszó-
lag misztikus jelenségek tudományos pszichológiai tanulmányozásának megvaló-
sulásához ugyanis olyan kutatókra lett volna szükség, akik nyitottak a sokszor rossz
hírű, csalásokkal tűzdelt és az orvosi materializmussal nyíltan szembehelyezkedő
ideológiák és gyakorlatok objektív kutatására. A spiritizmus mellett elkötelezett ön-
jelölt kutatók sok esetben igen kifogásolható módszertannal dolgoztak, ami nem
tette lehetővé a vizsgált jelenségek tudományba illesztését. Mindezek ellenére szá-
mos olyan törekvés bontakozott ki Magyarországon is az 1920-as és 1930-as évek-
ben, melyek elsődleges célja a médiumi, telepátikus vagy pszichokinetikus jelensé-
gek tudományos igényű rendszerezése és leírása volt. Utóbbiak közül a legnagyobb
módszertani alaposság a metapszichikai kutatókat jellemezte, akik többnyire ugyan
hívó spiritisztaként, de szándékaik szerint ellenőrzött megfigyelések talaján bonta-
koztatták ki elméleteiket az emberi lélek korábban ismeretlen metapszichikai (mai
értelemben véve parapszichológiai) vonatkozásairól. Nézetük szerint a psziché ké-
pes arra, hogy a fizika ismert törvényszerűségeit meghaladva fizikai változásokat
hozzon létre a külvilágban például telekinetikus vagy apport jelenségek (tárgyak
térbeli áthelyezése fizikai behatás nélkül) formájában. Utóbbiak vizsgálatára Buda-
pest város nyugalmazott fővegyésze, Chengery Pap Elemér vállalkozott, figyelem-
re méltó nemzetközi visszhangot váltva ki munkájával (Besterman, 1928; Fodor,
1935). Részletes jegyzőkönyveiből megtudhatjuk, hogy 1936-ban a pszichoanalíti-
kus Bálint Mihály is részt vett Chengery Pap szeánszán (Chengery Pap, 1938). Csak
feltételezésekkel élhetünk arra vonatkozóan, hogy az így szerzett tapasztalat később
mennyiben befolyásolhatta Bálintot a parapszichológia kérdését boncolgató tanul-
mányának megírása során (Bálint, [1955] 2010).

KOCKÁZATOK ÉS KIHÍVÁSOK

Az előbbieken felvázolt összefüggések alapján kijelenthető, hogy a pszichológia
spiritiszta, spirituális, okkult, ezoterikus stb. gyökereinek feltárása fontos és idősze-
rű feladat. Joggal feltételezhető, hogy az előbbi összefüggések megismerése magya-
rázatot fog kínálni a pszichológia történetét kísérő és napjaink pszichológiában is
megfigyelhető demarkációs problémák egy jelentős részére. Ezzel összefüggésben a

kutatás hosszú távú célja, hogy a jelenkori pszichológia népszerű, ezoterikus elméleteiben is azonosítsa a korai okkult vagy spiritiszta hatásokat. E hatások azonosítása azonban minden esetben pontos elemzést igényel, melynek alapja a 19. század végén és a 20. század első felében teret hódító modern okkult irányzatok tudományos kapcsolatainak részletes feltárása.

Az egyes hatásmechanizmusok elemzése, a modern okkultizmus kutatói életművekre gyakorolt hatásának azonosítása nem könnyű feladat, mivel a kutatók személyes és szakmai érdeklődését vizsgálva mindig összetett rendszerekkel találkozhatunk, amelyekben sokszor nehéz azonosítani az okkult pontos hatását. Tovább nehezíti a feladatot, hogy a spiritiszta vagy okkult tanok és tapasztalatok leggyakrabban a pszichológiai nyelvezetbe áttűtetve, a pszichológiai elméletek részeként jelentek meg. Nem könnyű elkerülni a spekulációkat – Ferenczi spiritizmus iránti érdeklődésének alátámasztása például még nem ad választ arra, hogy pontosan milyen módon hatottak pszichoanalitikus elméleteire a spiritiszta médiumokkal szerzett tapasztalatai, és hogy pontosan mely nézeteiben fedezhető fel azok hatása. A kérdés vizsgálatát tovább nehezíti, hogy számos kutató nem tette publikussá a spiritizmussal és egyéb gyanúvásra okot adó irányokkal kapcsolatos tapasztalatait, félve a tudományos nagyközönség reakciójától. Ugyanakkor, ha megfelelő történeti összefüggések talaján sikerül bizonyítani egy-egy kutató involváltságát a modern okkultizmus bármely területén, akkor jogosan feltételezhető, hogy ezen involváltság része lehetett gondolkodásának.

Fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgált pszichológiatörténeti személyiségek kutatói állásfoglalásának (spiritiszta, szkeptikus, pszichikai kutató stb.) is nagy jelentősége van. Mérlegelve az egyes hatásmechanizmusok követésének nehézségeit, az előbbi állásfoglalások jelentőségét azonban mindig csak az adott tudománytörténeti kontextus, vonzások, taszítások és elhatárolódások figyelembevételével lehetséges értékelni.

HIVATKOZÁSOK

- Asprem, Egil (2014). *The Problem of Disenchantment: Scientific Naturalism and Esoteric Discourse, 1900–1939*. Leiden: Brill
- Bálint Mihály ([1955] 2010). Feljegyzések a parapszichológiáról és a parapszichológiai gyógyításról. *Thalassa*, 21(2), 23–33.
- Besterman, Theodore (1928). Report of four months' tour of psychical investigation. *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 38, 409–480.
- Burlingham, Dorothy (1935). Child analysis and the mother. *Psychoanalytic Quarterly*, 4, 69–92.
- Chengery Pap Elemér (1938). *Új látóhatárok felé. Metapszichikai kísérletek, apport- és telekinetikus jelenségek*. Budapest: magánkiadás
- Décsi Károly és Ranschburg Pál (1900). *Lelki gyógyítók (Psychotherapia). A magnetizmusról, annak az emberi szervezetre való hatásáról és lehető külső és belső gyógyalkalmazásáról*. Budapest: Franklin

- Deutsch, Helene (1926). Occult processes occurring during psychoanalysis. *Imago*, 12, 418–433.
- Devereux, George (szerk., 1953). *Psychoanalysis and the Occult*. London: International University Press
- Doyle, Arthur Conan (1926). *The History of Spiritualism*. London: Cassel and Company
- Eisenbud, Jule (1970). *Psi and Psychoanalysis; Studies in the Psychoanalysis of Psi-Conditioned Behavior*. New York: Grune & Stratton
- Ellenberger, Henri F. (1970). *The Discovery of the Unconscious. The History and the Evolution of Dynamic Psychiatry*. London: The Penguin Press
- Fényes László (1912). Egy somnambul halálára. *Égi Világosság*, 9, 484–489.
- Ferenczi Sándor ([1899] 1999). Spiritizmus. In Mészáros Judit (szerk.) *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások. 1897–1908*. Budapest: Osiris, 27–30.
- Ferenczi Sándor ([1917] 1992). Barátságom Schächter Miksával. *Thalassa*, 2, 140–143.
- Ferenczi Sándor ([1932] 1996). *Klinikai napló*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Flournoy, Théodore (1900). *Des Indes à la Planète Mars. Étude sur un cas de somnambulisme avec glossolie*. Paris–Genève: F. Alcan/Ch. Eggimann
- Flournoy, Théodore (1911). *Spiritism and Psychology*. New York: Harper & Brothers
- Fodor, Nandor (1935). *The Lajos Pap experiments*. London: International Institute for Psychological Research
- Freud, Sigmund ([1912] 1997). Megjegyzések a nem-tudatos fogalmáról a pszichoanalízisben. In Erős Ferenc (szerk.) *Sigmund Freud Művei VI. Ösztönök és ösztönsorsok*. Budapest, 7–14.
- Freud, Sigmund ([1921] 2011). Pszichoanalízis és telepátia. *Imágó Budapest*, 4, 7–20.
- Freud, Sigmund és Ferenczi Sándor (2000). *Levelezés*. Szerk.: Falzeder, E., Brabant, E., Giamperri-Deutsch, P., Haynal, A. A magyar kiadást s. a. r. és szerk.: Erős Ferenc és Kovács Anna. I/1. kötet (1908–1911). Budapest: Thalassa Alapítvány és Pólya Kiadó
- Gieryn, T. F. (2006). Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nemtudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiájában. *Replika*, 54–55, 173–194.
- Gyimesi Júlia (2011). *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Budapest: Typotex
- Gyimesi Júlia (2012). Sándor Ferenczi and the Problem of Telepathy. *History of the Human Sciences*, 25, 131–148.
- Gyimesi Júlia (2016). Why 'spiritism'? *The International Journal of Psychoanalysis*, 97, 357–383.
- Hanegraaff, Wouter (2012). *Esotericism and the Academy: Rejected Knowledge in Western Culture*. Cambridge University Press
- Hanegraaff, Wouter (2013). *Western Esotericism: A Guide for the Perplexed*. London: Bloomsbury
- James, William ([1886] 1986). Report of the Committee on Mediumistic Phenomena. In *Essays in Psychical Research*. Frederick H. Buckhart, Fredson Bowers, Ignas K. Skrupskelis (szerk.) Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 14–19.
- James, William ([1890] 1986). A Record of Observation of Certain Phenomena of Trance. In *Essays in Psychical Research*. Frederick H. Buckhart, Fredson Bowers, Ignas K. Skrupskelis (szerk.) Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 79–89.
- James, William ([1902] 1982). *The Varieties of the Religious Experience*. New York: Penguin Books

- Jones, Ernest (1957). *The Life and the Work of Sigmund Freud. Vol. 3, The Last Phase 1919–1939*. New York: Basic Books.
- Jung, Carl Gustav ([1896] 1983). The Border Zones of Exact Science. In *The Collected Works of C. G. Jung. Supplementary Volume A*. London: Melbourn and Henley: Routledge and Kegan Paul, 5–19.
- Jung, Carl Gustav ([1902] 1916). On the Psychology and Pathology of So-Called Occult Phenomena. In *Collected Papers on Analytical Psychology*. New York: Moffat Yard and Company, 1–93.
- Keeley, James P. (2001). Subliminal Promptings: Psychoanalytic Theory and the Society for Psychical Research. *American Imago*, 58, 767–791.
- Lachapelle, Sofie (2011). *Investigating the Supernatural: From Spiritism and Occultism to Psychological Research and Metapsychics in France, 1853–1931*. Baltimore, Md: The Johns Hopkins University Press
- Méheust, Bertrand (1999). *Somnambulisme et médiumnité, 1784–1930*. Le Plessis-Robinson, Institut Synthélabo pour le progrès de la connaissance.
- Monroe, John W. (2008). *Laboratories of Faith. Mesmerism, Spiritism and Occultism in Modern France*. London: Cornell University Press
- Myers, Frederick W. H. (1903). *Human personality and its survival of bodily death*. London: Longmans, Green and Co.
- Ogden, Charles K. (1926). The Conversion of Freud. *Psyche*, 6, 1.
- Plas, Régine (2000). *Naissance d'une science humaine: la psychologie. Les psychologues et le «merveilleux psychique»*. Párizs: Presses Universitaires de Rennes
- Podmore, Frank (1902). *Modern Spiritualism: A History and a Criticism*. 2 vols. London: Methuen és Co.
- Polányi Mihály (1994). *Személyes tudás: úton egy posztkritikai filozófiához*. Budapest: Atlantisz Kiadó
- Richet, Charles R. (1923). *Thirty Years of Psychical Research: Being a Treatise on Metapsychics*. London: W. Collins Sons
- Sidgwick, Henry és Myers, Frederick W. H. ([1882] 1996). *Presidential Adresses to the Society for Psychical Research. 1882–1911*. Bristol: Thoemmes Press
- Sincerus (1899). Józan gondolkodás, – határtalan elvakultság. *Rejtelmes Világ*, 36, 97–101.
- Vermeir, Koen (2006). Újra a demarkációs problémáról. *Replika*, 54–55, 135–156.
- Webster, Richard (2002). *Miben tévedett Freud? Bűn, tudomány, pszichoanalízis*. Budapest: Európa Kiadó
- Wolfram, Heather (2009). *The Stepchildren of Science. Parapsychology and Psychological Research in Germany, c. 1870–1939*. Clio Medica 88. The Wellcome Series in the History of Medicine. Amsterdam–New York: Rodopi

BORGOS ANNA

Nőtörténeti dokumentumok a pszichoanalízis-történetben

Milyen módon jelent meg a nő, a nőiség mint elméletalakító elem a klasszikus *pszichoanalitikus teóriákban*? Hogyan voltak jelen a nők *páciensként* a terápiás gyakorlatban? Milyen helyet foglaltak el a szakma intézményesülésének korai időszakában a nők mint *gyakorló pszichoanalitikusok* Magyarországon, a pszichoanalízis budapesti iskolájának tagjaiként? A három kérdés látszólag akár egymástól függetlenül is feltehető, azonban gyümölcsöző lehet figyelembe venni a köztük lévő kapcsolatot, ellentmondást, feszültséget. Az előbbi két esetben ugyanis a nő mint a kutatás-gyógyítás *tárgya* jelenik meg, mintegy eszközként szolgál az elmélet bizonyos (lényeges) pontjainak (Ödipusz-komplexum, a felettes én kialakulása stb.) körvonalzásához. Az utóbbi vizsgálódás viszont a nőre mint alkotó, gyógyító, a pszichoanalízis intézményében helyet találó, aktív, produktív lényre irányul, és a társadalmi feltételek vizsgálatát is szükségessé teszi. Tanulmányom ezeket a kérdéseket járja körül, majd Hajdu Lilly pályáján keresztül egy konkrét példán mutatja be a nő történeti és pszichoanalízis-történeti dokumentumok együttes alkalmazását.

NŐK AZ ELMÉLETBEN

A pszichoanalitikus elméletet és magát az intézményt mindvégig erősen meghatározták különféle társadalmi-ideológiai tényezők. Ezek a hatások olykor direkt politikai nyomásként jelentkeztek, de ennél finomabb módon is hatottak a tudományos szemléletre, mint ahogy azt éppen a nőiség, a nemi szerepek kérdéskörében láthatjuk.

A freudi elméletből kibontakozó nőiség-/nemiszerep-képzetek meglehetősen ellentmondásosak, és az újabb analitikus irányzatok számos ponton kérdőjelezték meg szemléletét. (Erről lásd például Csabai–Erős, 1997; Borgos, 2017a.) Elképzelései a veleszületett biszexualitásról és kezdeti nézőpontja a nővé/férfivá *válásról* radikálisan modernnek mondhatók. Ugyanakkor univerzálisnak és normatívnak tekintett számos, a nemiséggel kapcsolatos elgondolást – többek között a pszichoszexuális

fejlődés alakulásáról és kimeneteléről, az Ödipusz-komplexus jelenségéről, a lányok péniszirigységéről, alapvetően passzív beállítódásáról és különféle „fogyatékoságairól”, egyebek között „kevésbé kérlelhetetlen” felettes énjéről. Mindezek olyan sztereotípiákat sűrítenek magukba, amelyek sokkal inkább a kor elterjedt nemiség-képzeteit, lehetőség- és elvárásrendszerét tükrözik, mint a biológiai nőiség-attribútumokat. E társadalmi körülményeknek maga Freud és az egész orvostudományi diskurzus is része, amely nem egyszerűen leírja, de meg is alkotja a nőt. A nőiségről való korabeli tudományos gondolkodás összefügg a kor kulturális reprezentációival, ezek kölcsönösen tükrözik és alakítják egymást.

Freud nőkkel, nőiséggel kapcsolatos elméleti prekonceptiói (Freud, 1905a, b, 1925, 1933) mellett igen liberális nézeteket tanúsított például a szexuális felvilágosítás, a fogamzásgátlás vagy a házasság intézménye tekintetében (Freud, 1908). Ugyancsak fontos támogatást nyújtott a női pszichoanalitikusoknak, támogatta belépésüket a bécsi egyesületbe; számos női kollégája jelentősen hozzájárult a pszichoanalitikus elmülethez és gyakorlathoz. Freudnak a női (és általában a szakmai) szellemi képességekkel kapcsolatos álláspontja tehát meglehetősen ambivalens volt. Alapvetően értékelte az intellektuális önállóságot, ugyanakkor elvárta a saját elméleti elgondolásaihoz való lojalitást. A nőkkel való kötelező udvariasság és intézményes nyitás ellenére alapvetően „kivételeknek” tekintette őket, és elsősorban a pszichoanalízis közvetítőiként, népszerűsítőiként, terjesztőiként számított rájuk.

Freud alapszövegeit számos kollégája és tanítványa kommentálta. Az 1920-as évektől a nőiség témája fontos aldiskurzussá vált a pszichoanalitikus elméleten belül, bár akkora szakadásokhoz nem vezetett, mint a megelőző évtizedben a Stekel-, Adler- vagy Jung-viták. A férfiak közül Ferenczi, Karl Abraham, Ernest Jones, Johan Ophuijsen, Carl Müller-Braunschweig, Hanns Sachs és Radó Sándor, a nők közül Helene Deutsch, Karen Horney, Joan Riviere, Jeanne Lampl de Groot, Marie Bonaparte és Rotter Lilián szolt hozzá a vitákhoz.

NŐK MINT PÁCIENSEK

A 19. századtól az örület egyre inkább a test, a természet, a törékenység, az érzelemvezéreltség, a kúrára szoruló betegség fogalmai köré épül, azaz a „nőiesség” képét ölti fel. Az orvosi, irodalmi és képzőművészeti alkotásokban egyre gyakoribbak a női betegségrepresentációk, melyek egyszerre tükrözik és konstruálják a nőiségkép alakulását. A női kreativitás bizonyos formáit is az örülettel asszociálták. (Lásd például Emily Dickinson, Emily Brontë vagy Virginia Woolf patológizálását és önpatológizálását.) A századfordulón pedig felbukkan a hisztéria (azóta számos transzformáción átment) tünete és diagnózisa, amely mintegy a nőiség esszenciáját testesíti meg. A múlt századfordulón a hisztéria olyan átfogó, szimbolikus fogalom-má vált, amelyhez különösen erősen kötődtek társadalmi, morális vagy esztétikai

képzetek. A nőiség, a hisztéria és a (szexuálisan vagy társadalmilag) deviáns, rebellis női test képe szoros kapcsolatban állt egymással a laikus és a tudományos közvéleményben egyaránt (Showalter, 1997). A hisztériával diagnosztizált betegek gyakran deviánsnak minősített személyek voltak, akik áthágták a nemükre és pozíciójukra szabott normákat.

A nőiszerep-konfliktusok nyomán keletkező betegség (pontosabban a róla folytatott laikus és orvosi diskurzus) ugyanakkor megerősíti a nőiséghez társított sztereotípiákat. Foucault a nőiség és a pszichiátriai intézmények kapcsolatáról írva rámutat arra, hogy a női test hisztelizálása egyrészt szexualizálja, másrészt patologizálja, harmadrészt az irracionalitás szférájába utalja a nőt (Foucault, 1996). Az újabb értelmezések szerint a hisztéria az elrejtés és a megmutatás, az alkalmazkodás és a lázadás közti *feszültség* „megtestesülését” fejezi ki. Juliet Mitchell úgy értelmezi a hisztériát, mint a femininitás elfogadásának és elutasításának együttes megjelenését; a hisztéria szerinte a nő első „maszkulin” nyelve (Mitchell, 1984).

A hisztéria a pszichoanalízis „alapító betegségévé” vált. A beszédkúra a gyógyulás eszköze lett, amely sok esetben valódi segítséget jelentett a páciensnek. De az orvos újra az aktív, értelmező, megfigyelő szerepbe került. Freud legismertebb hisztéria-eseteit, Anna O. és Dóra terápiáját ugyancsak átítták a nőiségről alkotott előfeltevései, azaz a kulturális sztereotípiák tudományos reprezentációi. E terápiás kapcsolatok vizsgálata segít feltárni, hogyan jelennek meg a nőiségről alkotott pszichoanalitikus elméletek az analitikus praxisban, miként határozzák meg a terápia folyamatát, és hogyan értelmeződik a betegség és a normalitás a nőiség kontextusában. Az esetek a férfi–nő, analitikus–páciens kapcsolatban megjelenő komplex és kényes hierarchia szempontjából is vizsgálatra érdemesek.

A pszichoanalízis kezdeti szakaszában visszatérő motívumként bukkannak fel szerelmi kapcsolatok, háromszögek a női páciensek (vagy leendő analitikusok) és terapeutájuk között (például Sabina Spielrein, Joan Riviere, Loë Kann). Az analitikushoz kapcsolódás (páciensként, adott esetben szellemi vagy szexuális partnerként) sajátos és kényes relációban leképezi a hatalmi pozícióban lévő férfihoz való tartozás és a kapcsolat nyomán történő változás, „felemelkedés” törekvését, „stratégiáját”, ugyanakkor a Másikká válás folyamatát is. Egy ilyen, meglehetősen drámai „nők forgalomban” történet Ferenczi Sándor Pálos Elmával folytatott terápiájához kapcsolódik. Az eset komoly kérdéseket vet fel a terapeuta pozíciójával és pozíció-túllépésével kapcsolatban, egyszersmind rávilágít a nőket övező, a tudományos gondolkodást is átszövő kulturális sztereotípiákra, amelyek szinte lehetetlenné teszik a páciens számára önmaga megfogalmazását.

Sok esetben volt páciensekből váltak később neves analitikusok (például Sabina Spielrein, Joan Riviere). Alice Gambrell értelmezése szerint a női páciensek és tanítványok egyszerre részt vevő és kívülálló személyén keresztül a pszichoanalízis megvizsgálhatta és kiterjeszthette saját tudományon kívüli alkalmazását (Gambrell, 1997).

NŐI ANALITIKUSOK

Milyen lehetőségei és jellegzetességei voltak a szakma intézményesülésének kezdeti időszakában a nőknek a pszichoanalitikus szakmában? Hogyan tükrözi a korai női analitikusok élettörténete az adott társadalmi-politikai viszonyokat? Tekinthetők-e egy csoportnak pusztán a nemük alapján? Milyen források együttes vizsgálata szükséges az (egyéni és csoportos) életpályák rekonstrukciójához és értelmezéséhez?

A (lélek)gyógyítás mint szakmai identitás és szublimációs lehetőség viszonylag népszerű és megvalósítható stratégiának tűnt a 20. századelőn az értelmiségi ambíciókkal rendelkező nők számára. A nők aránya ekkortájt a pszichoanalitikus szakmában – nemzetközi szinten – magasabb volt, mint bármely más tudományágban (Appignanesi–Forrester, 2000). A nők száma az analitikus mozgalomban 1930 előtt rohamosabban nőtt, mint a férfiaké. Az 1900-as években 2%, a 20-as években már 40% volt (Zaretsky, 2005; Thompson, 1987). Bécsben 1910 és 1937 között 2%-ról 45%-ra emelkedett a nők aránya (Mühlleitner, 2000). Magyarországon a 20-as években 15%, a 30-as évek elején 30% fölött volt, 1937-ben pedig elérte a 48%-ot, ami ekkor a legmagasabbnak számított Európában (Borgos, 2018). Noha az analitikus intézmények nagyrészt férfiak kezében voltak, az 1920-as évektől kezdve egyre több nő is betöltött vezető pozíciókat a mozgalomban mint kiképző analitikus, oktató, szerkesztő stb. Sokan a harmincas években, angliai vagy amerikai emigrációban teljesítették ki Európában már megalapozott elismertségüket (például Helene Deutsch, Karen Horney, Margaret Mahler).

Ha a nők pszichoanalízisben való fokozott jelenlétének hátterét vizsgáljuk, többféle okot feltételezhetünk. Egyfelől, az analitikusi szakma női „meghódítása” egy olyan időszakban történt, amikor a női szereplehetőségek általában véve is kezdtek kitágulni a munka, az oktatás és a nyilvános szereplés tekintetében egyaránt. 1895-től a bölcsészeti, az orvosi és a gyógyszerészeti karok a nők előtt is megnyitáltak Magyarországon, széles körű viták közepette a nők különféle szellemi pályákra való „alkalmasságáról”, a nőhallgatók „beözönléséről”, természetre, erkölcsre vagy épp gazdasági érvekre hivatkozva (lásd például Fábri és mtsai, 2006; Müller, 2006; Borgos, 2015).

Másfelől általános jelenség, hogy a társadalom marginalizált csoportjainak, így a nőknek is, kedvezőbb lehetőségei vannak az újonnan megjelenő szakmákba, tudományágakba való belépésre. A pszichológia egészén belül is új és vitatott irányzatnak számító pszichoanalízis inspirálta, sőt igényelte is a nők részvételét, támogatását. Beszédes, hogy 1919 márciusában felerészben női orvostanhallgatók kérvényezték a pszichoanalízis oktatását az orvosi kartól (amit Jendrassik Ernő egyetemi tanár többek között épp erre hivatkozva utasít el mint nők számára különösen kártékony tant) (Erős, 2011). Harmadrészt, a pszichoanalízis, a lélekgyógyítás olyan, hagyományosan a nőiséghez kapcsolt értékeket is hordoz, mint a kapcsolódás, az empátia vagy a gondoskodás, melyek egy új szakma keretében szakértelemmé válhattak.

Mennyiben volt speciális a női analitikusok életműve és életútja a pszichoanalízis-történeten belül – társadalmi háttérüket és lehetőségeiket, pozíciójukat, tapasztalataikat, szakmai érdeklődésüket tekintve? Családi háttérüket illetően szinte kivétel nélkül asszimilált (többnyire kikeresztelkedett) zsidó középosztálybeli háttérből jönnek. Ebben a közegben volt feltehetőleg a legerőteljesebb a modern női szerepek felé való nyitás, a családok képesek és hajlandóak voltak erre a hosszú távú „befektetésre” (Karády, 1994). Fokozottabban volt jelen a társadalmi mobilitás képessége (bizonyos fokig kényszere) is. Az emancipáció a vallásban és a nemi szerepekben egyaránt nagy hatású volt. A zsidóság és a pszichoanalízis pedig egyaránt hordozta az asszimiláció és a periféria kényszerét, egyszersmind lehetőségét.

Az úgynevezett „nőies” értékeknek a szakmai specializáció során is jelentőségük lett. Az első női analitikusok tevékenysége jellemzően a nőiség-elméletekhez, a gyermekanalízishez, az anya–gyerek kapcsolat vizsgálatához vagy a neveléshez kapcsolódott. Ugyanakkor a korai anya–gyerek kapcsolat a pszichoanalízis – ezen belül a budapesti iskola – egyik központi témája volt, tehát nem nevezhetjük speciálisan „feminin” érdeklődési területnek (noha a nők sokszor más nézőpontból közelítenek ezekhez a kérdésekhez). A magyar női analitikusok jelentős és új szempontokat hoztak be ettől eltérő témákban is, mint például az analitikus technika és képzési rendszer, a pszichoanalitikus néprajz vagy a skizofrénia terápiája.

Úgy tűnik, a női pszichoanalitikusok első generációja speciális, kettős (függő és kiváltságos) helyzetben volt. Ez a munkájukon, szövegeiken is érződik – belülről, gyakran új nézőpontból közelítettek témáikhoz, ugyanakkor kevésbé mertek elszakadni a freudi hatásoktól, mint néhány férfikollégájuk. Freud nőtanítványainak nagy része (Anna Freud, Helene Deutsch, Marie Bonaparte) azonosult elméleteivel, azon belül átvette a nőiséggel kapcsolatos nézeteit és terminológiáját is. (A freudi nézőponttól elszakadó nők között volt Karen Horney, Melanie Klein, Joan Riviere, Sabina Spielrein, Margarethe Hilferding és bizonyos fokig Lou Andreas-Salomé.) A magyar női analitikusok Ferenczihez való viszonyában ugyancsak jelen volt a mester–tanítvány jelleg, de e kapcsolatok egyenrangúbbnak látszanak a bécsi hierarchikus viszonyokhoz képest. A kettősség a pozíciókban is tetten érhető: a nőket nagyrészt szervező, fordító, támogató vagy képző szerepben látjuk, kevésbé intézményes vagy elméleti irányítóként. Nem találtam igazi nyomát (informális vagy formális) női szakmai vagy személyes hálónak; talán leginkább Kovács Vilma körül, illetve a harmincas években a poliklinikán anyáknak és pedagógusoknak tartott gyerekeknevelési szemináriumokon alakult ki ilyen kör (Gyömrői Edit, Bálint Alice, Rotter Lillián, Hermann Alice részvételével).

Az analitikus nemének jelentése és jelentősége, amint erre Nancy Chodorow, korai női analitikusokkal folytatott interjúi nyomán rámutat (Chodorow, 2000), más volt a női pszichoanalitikusok első generációja számára. A nemi hovatartozás kérdését sem terapeutai mivoltukban, sem az analitikus elméletekben nem érzékelték olyan meghatározónak, mint például szakmai identitásukat vagy később egyre

inkább zsidó származásukat. Ez egyfelől az előző generációhoz képest kedvezőbb, egyenrangúbb és autonómabb szakmai-társadalmi helyzetükből, másfelől az adott történelmi szituációból fakadt. A nyilvános és a magánszféra e tekintetben elkülönült egymástól: míg az előbbiben a nem kérdése irrelevánsnak tűnt, az utóbbiban Chodorow interjúinak tanúsága szerint természetesnek vették a nemek különbözőségét és megosztottságát.

A női analitikusok naplói, memoárjai (például Bálint Alice, Margaret Mahler vagy Helene Deutsch) ugyanakkor részben ellentmondani látszanak Chodorow interjúinak (lásd például Borgos, 2017b). A női szerepek, a család vagy az anyaság, a szerepek egymáshoz való viszonya és konfliktusa visszatérő témaként jelennek meg. Egyes esetekben (mint Anna Freud, Helene Deutsch vagy Therese Benedek) érdekes szembesíteni a nemekről vallott konzervatív pszichoanalitikus nézeteket az analitikusok saját pályájával. Mindenesetre elmondható, hogy a „nem” nem kezelhető abszolút, ahistorikus kategóriaként, mindig beágyazódik az adott társadalmi-kulturális viszonyok közé, s ezzel függ össze kiemelt vagy kevésbé releváns szerepe az önmeghatározásban és a szakmai nézetek kialakításában (lásd még Hoffman-Baruch-Serrano, 1988; Raphael-Leff-Perelberg, 1997).

A női analitikusi életutak sajátos metszetét rajzolják ki a 20. századi magyar történeti-politikai-ideológiai folyamatoknak, váltásoknak. A zsidóság, a nőiség és a pszichoanalízis 20. századi „receptiója” egyaránt feszültségekkel terhes, ugyanakkor mind magukban hordozták az emancipáció és a kreativitás lehetőségét is. A lakóhely-, nyelv-, név- és szakmaváltoztatások sora jelzésértékű. A téma ennél fogva összefonódik az asszimiláció, az emigráció, a kultúraváltások történetével is (Ash, 1995; Mészáros, 2008). A pszichoanalízis erős nemzetközi hálója gyakran biztosította a folytatás vagy újrakezdés lehetőségét az analitikusoknak. Míg kezdetben a nőiség, az 1920-as, 30-as évektől egyre inkább a zsidóság a korlátozás/kirekesztés alapja. A másik oldalról tekintve: a pszichoanalízis és benne a nők aktív jelenléte annak is köszönhető, hogy pályájuk indulása szerencsés módon olyan évtizedekre esett, amikor nőiségük már, zsidóságuk pedig (egy ideig) még nem jelentett akadályt szakmájuk folytatásában. A női analitikusok életútja tehát a származási, nemi, szociális, szakmai és politikai identitások és feltételek komplex metszetében helyezkedik el, amelyek csak együtt, egymással összefüggésben értelmezhetők.

EGY ILLUSZTRÁCIÓ: HAJDU LILLY ÉS KORA

Hajdu Lilly, az egyik első magyar női pszichoanalitikus élettörténete sűrített dokumentuma a fenti kereszteződéseknek; élesen demonstrálja, hogyan hatja át a történelem és az aktuális ideológia a tudományos életet, és hogyan határoz meg egy személyes és szakmai életutat (Borgos, 2009, 2018). 1891-ben született Miskolcon, alsó-középosztálybeli, erősen asszimilálódóban lévő zsidó családban. 1909-ben, az

első nők között kezdte meg tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem Orvoskarán. Az egyetemi évek alatt aktív tagja lett a Galilei Körnek. Végzős medikaként kezdett dolgozni az orvoskar Elme- és Idegkórtani Klinikáján bentlakó segédorvosként, illetve tanársegédként Moravcsik Ernő mellett, Balassa László és rövid ideig Csáth Géza kollégájaként² (és Juhász Gyula orvosaként). A gyógyítás folyamatát sok szempontból megreformáló klinika fogékony volt a lélektani szempontok iránt is, de Hajdu Lilly ekkor keletkezett munkái az alapvetően organikus szemléletű intézmény hatását tükrözik.³

1918-ban átvette a Frim Jakab által alapított, értelmi fogyatékosok gondozásával foglalkozó intézet irányítását Zuglóban, „Dr. Hajdu Gyógyintézete (volt Frim) ideges és üdülő gyermekek részére” néven. 1927-től a Remetehegyre költöztek, és itt működtették férjével, (id.) Gimes Miklós orvossal együtt saját intézetüket, „Dr. G. Hajdu Lilly Gyógypedagógiai Intézete és Gyermekeküldő Telepe” néven (1933-ig, amikor a gazdasági válság következtében az intézet tönkrement). Itt együtt folyt orvosi, gyógypedagógiai és üdültető tevékenység. A húszas évek újabb hivatásbeli és egzisztenciális elbizonytalanodást, nehézségeket hozott, ezt némileg publikációinak heterogén jellege is tükrözi.⁴ A megélhetési gondokhoz képest jóval alapvetőbb problémát jelentettek a szakmai jellegű elégedetlenségek, a képességeinek nem megfelelő munka; ez a hiányérzet valamiféle vákuumot, identitásválságot idézett elő. Ebből a krízisből nőtt ki a pszichoanalízis iránti érdeklődés és a gyakorlat kezdete.

1927-től Kovács Vilmánál folytatta kiképző analizisét, és hamarosan megkezdte saját analitikus praxisát is, amely a harmincas évekre vált a szakmai elismertség és a biztos megélhetés forrásává. Terápiás és elméleti munkája elsősorban a skizofrénia pszichoanalitikus kezelésére irányult. Munkáján erősen érezhető Ferenczi Sándor hatása. Leginkább 1933-as, „Adatok a skizofrénia analiziséhez” című, talán legfontosabb tanulmánya mutatja ezt a hatást (lásd Dr. G. Hajdu, 1933/1993, 1940). A tanulmány lényege, hogy a pszichotikus betegek kezelése csak az analizis ortodox szabályainak bizonyos módosításaival, az analitikus passzivitásának oldásával, óvatos

² Egy fennmaradt kottafüzet szerint Csáth Géza (többek között Ady Endre, Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Reiter Camillo és Gehardt Hauptmann mellett) Hajdu Lilly nevére is írt kis dallamot (a H, A és D betűk zenei hangokká „transzponálásával”), ami megerősíti a személyes kapcsolat tényét. (Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, 2012.11.8/5. Köszönet Molnár Eszternek, hogy felhívta a figyelmemet a dokumentumra.)

³ Lásd például Hajdu Lilly (1915). Organoterápia alkalmazása a dementia praecox kezelésénél. *Gyógyászat*, 55: 455.

⁴ G. Hajdu Lilly (1925). A szuggesztió és hipnózis alkalmazása a pedagógiában. *A Gyermek*, 18: 160–176; Gimesné Hajdu Lilly (1926). Az autosuggestio pszichológiájáról és alkalmazásáról. (Előadás a Charité Poliklinika jún. 17-i ülésén.) *Orvosi Hetilap*, 70(26): 707; Hajdu Lilly (1926). Migräne und Konstitution. *Jahrbuch der Moravcsik-Klinik*, 119–133; Hajdu, Lilly (1927). Psychische Veränderungen bei Hirnhautentzündungen im Kindesalter. (Eredetileg előadás az 1926 februárjában Budapesten tartott pszichiátriai kongresszuson „Pszichikai elváltozások a gyermekori agyhártyagyulladás során” címmel.) *Therapia*, 4: 185–187.

értelmezéssel lehetséges. Hajdu Lilly felismerte, hogy skizofréneket csak úgy lehet analizálni, ha belemegyünk „szimbolikus játékaikba”. Az aktív technika, a gyengédség nyelve, az interszubbektivitás hangsúlyozása mind utalnak Ferenczire; konkrét hivatkozások is találhatóak a „Felnőttek gyermekanalízise”, „A relaxáció elve és a neokatarzis”, a „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között”, valamint „A valóság-érzék fejlődésfokai és patológiás visszatérésük” című Ferenczi-írásokra.

A II. világháborúban férjét, az akkor kiképzés alatt álló analitikust deportálták (Leitmeritz koncentrációs táborában hal meg); ő maga bujkálások, menekülések közepette élte túl a vézskorszakot. 1947-től az 1949-es feloszlásig a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke volt. Az ötvenes években az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben dolgozott, három évig az intézmény igazgatója volt, ahol kezdeményezte a radikális módszerek, a kényszerzubony, az elektrosokk, az inzulinlóma visszaszorítását. Nyilvánvalóan erős konfliktust éltetett át a kommunista ideológia korabeli előírásai és („jegelésre” kényszerült) pszichoanalitikus elköteleződései között (Paneth, 1994). A felelősség, hasznosság, a szakmai kontroll érzése igen fontos volt a számára, ennek lehetősége azonban csak komoly politikai kötelezettségek árán teremthető meg. Ennek egyik epizódja 1951-es akadémiai felszólalása az orvosi osztály ülésén Sántha Kálmán neurológus akadémiai kizárása ügyében (aki felvetette, hogy a sztahanovizmusnak lehetnek káros hatásai is, s emiatt ideológiai hadjárat indult ellene), ahol a pavlovizmus segítségével próbálja pszichológiailag igazolni Sántha állításainak tarthatatlanságát. Ekkori cikkei szerint nem szakadt el korábbi témájától, a skizofrénia vizsgálatától, de értelmezései kereteit a kötelező pavlovi tanok szabják meg, amelyben az emóció nem más, mint „bonyolult feltétlen reflex” (Gimes, 1955).

Fiát, ifj. Gimes Miklóst, az ötvenhatos forradalom egyik eszmei-szellemi vezetőjét 1956 decemberében letartóztatták, a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottja lett. 1957 júliusában, amikor az „államellenes szervezkedés” vádja és az ennek megfelelő ítélet már megfogalmazódott, Hajdu Lillyt kényszernyugdíjazták, a dokumentumok szerint „saját kérelmére”.⁵ Fia 1958. júniusi kivégzéséről a rádióból értesült. Életének utolsó két évét a fokozatos testi-lelki megrendülés és társas elszigetelődés határozta meg. Lánya még 1956-ban Svájcba emigrált. Miután útlevélkérelmét harmadszorra is elutasították, jelezve, hogy a további próbálkozás fölösleges, minden szál elszakadt, ami még az élethez kötötte: 1960-ban öngyilkosságot követett el. Nem „hirtelen felindulásból”, nem a pszichés küzdőképesség vagy önismeret hiányában, hanem éppen a „realitáshoz való alkalmazkodás” jegyében. Halála *Bilanzselbstmord*, mérlegelt öngyilkosság volt; Révész Sándort idézve „egy államilag mérlegelt halál magányosan mérlegelt mellékhalála” (Révész, 1997: 90).

⁵ Az Egészségügyi Minisztérium Gyógyító-megelőző Intézmények Főosztálya dokumentumai. Magyar Országos Levéltár, XIX-c-2-c-G: 33507/1957.

Az alábbi (nő)történeti, pszichológiai és családi forrásokból származó idézetek a társadalmi, szakmai, személyes és politikai fordulatok és válságok dokumentumai Hajdu Lilly életéhez kapcsolódóan. Nem értelmezhetők önmagukban – jelentésüket épp egymáshoz való viszonyuk teremti meg.

Nők az egyetemen

Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1895. évi 65.719. sz. a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerési pályákra léphetése tárgyában (közli Fábri és mtsai, 2006: 176–179).

„A kiváló tehetségű és tudományos pályákra hajlammal bíró nőknek a tudományos pályákra való bocsátása [...] éppen nem akadályozza a nő hivatásának betöltését, a női érények és ezzel kapcsolatban a közérkölciség megóvását. A nők túlnyomó nagy része továbbra is kizárólag a családi élet kötelességeinek teljesítése körében tölti be feladatát.”

Kmety Károly függetlenségpárti képviselő parlamenti felszólalása, 1907. január (idézi N. Szegvári–Ladányi, 1976: 196, 44).

„Aggályomat fejezem ki afelett, hogy a női hallgatók nagyon elszaporodnak [...], az így okvetlenül keletkezett diplomás női proletariátus nem fog-e reánk újabb bajt hozni? [...] Ha Magyarországon a nemzeti élet pusztulásnak indul, azt ennek a [...] női típusnak fogjuk köszönhetni.”

Szilágyi Géza: Szomorú jubileum (*A Nő*, 1915/8. 124).

„Húsz esztendő bizonyoságot tett róla, hogy a női egyetemi hallgatók semmivel sem alábbvalók férfi kollegáiknál. [...] A nő érettségi bizonyítványa még két évtized után sem egyértékű a férfiéval, a nőnek még most is jeles osztályzattal kell kérelmeznie azt, amit a férfi már elégséges kalkulussal is megkövetelhet. És teljes értékű munkában eltöltött, kifogástalan sikerekkel bővelkedő húsz esztendő sem tudta még eljuttatni a nőket odáig, hogy az egyetem orvosi és bölcséleti karán túl — ahová a copfosóvatosság félelme két évtizeddel ezelőtt internálta őket – bekerülhessenek a jogi fakultásba is, helyet foglalhassanak a műegyetemen és többi főiskoláink tantermeiben.”

Kornis Gyula: Nők az egyetemen (*Napkelet*, 1925, 3[2]: 181–183).

„A legtöbb nő az intenzív tanulást kényszernek érzi, mert természetes hajlamai más irányúak. [...] Az egyetemeknek a jelzett keretekben nyitva kell állaniok a törekvő s arravaló

nők előtt is. De a nők egyetemi tanulmánya ne legyen divat. [...] Amerikában 1910-ben a szellemi pályákon 430.000 nő s 828.000 férfi működött. Itt a nőuralom, a gynaikokratia szinte dogmává lett – mondja H. Münsterberg, a nagy pszichológus. [...] [Az orvosi pálya] nem áll összhangban a női nem természetes testi és lelki alkatával.”

Családi indíttatás

Hajdu Miksa levele lányához, Hajdu Margithoz (Hajdu Lilly nővéréhez), 1906.⁶

„Kezdd meg friss és újult erővel, és folytasd tanulmányaidat kedvvel, szorgalommal, kitartással, ne rettenj vissza, bármily nehezedre esnék is az. [...] De egyet soha el ne felejts, és folyton szem előtt tarts, hogy csak egy nő vagy, mégpedig olyan igazi, tisztességes család sarja, akiről büszkeséggel mondhatom, hogy úgy kedves, drága anyád, mint az én részemről, családukban egy parányi szenny soha be nem piszkolta erkölcsösségünket.”

„Holnaplányság”

Hajdu Lilly levelei későbbi férjéhez, (id.) Gimes Miklóshoz, 1910-es évek.⁷

„Én nem vagyok gyöngédtelen, de lányos sem vagyok absolute. Ez az emberek szempontjából nézve majdnem kóros. Az enyémén egészséges, okos, józan. A ma férfiai, akármilyen okosak és intelligensek, nem értek még meg a holnap asszonyaihoz. [...] Te azt mondtad, az eszemért, holnaplány voltomért szerettél meg. Ezt én tudtam, de mikor a múltkor megmondtad, olyan boldog voltam, mint eddig senki, mert ilyesmit még nem mondtak lánynak: azt hiszem, te is boldog voltál akkor.”

„Érdekes, megfigyeltem, hogy a fiúk, a collegák, akikkel többe vagyok együtt, valahogy fiúnak tekintenek, dacára, hogy érzik lány voltomat. [...] Én mintegy a kettő között állok: jövő, holnapnő vagyok. S én szeretném hinni, hogy a nők hozzám hasonlóak lesznek majd fejlődésük magasabb stádiumaiban, s nem a férfiakhoz idomulnak.”

⁶ Judith Luif tulajdona.

⁷ Judith Luif tulajdona.

Szakmai identitás vs. női szerepek

Hajdul Lilly levele id. Gimes Miklóshoz, 1920-as évek.⁸

„Monomániás lettem. Állandóan ez foglalkoztat. Mi vagyok én: semmi. Mi lehetek? Semmi. [...] Nem izgat engem a szép ruha, a szép lakás, én magammal szeretnék valamit csinálni, [...] valamit, amit csak én csinálhatok. Győzz meg engem arról, hiszen olyan jól tudsz magyarul, hogy nem vagyok másra való, mint amit teszek, hogy csak feleség és anya vagyok, hogy ez is nagy és szép dolog. Hát nem, nem tudok beletörődni.”

A skizofréniáról pszichoanalitikusként

Hajdu Lilly: Adatok a skizofrénia analíziséhez (Dr. G. Hajdu, 1933/1993: 159).

„Az analitikusnak kell relaxszálni magát, így visszatárlni a benne is meglevő olyan rétegekhez és rezdülésekhez, amelyek a betegben éppen manifeszttek. Az a tény, hogy a pszichotikusok megnyilvánulásaival szemben gyakran értetlenül, sőt ijedten állunk, arra utal, hogy önmagunk hasonló tudattalan rezdületeit nem ismerjük, illetőleg félünk azoktól. Minden analitikusnak el kell jutnia saját analízisében azokig a mélységekig, hogy a beteg-től való távolságot képes legyen áthidalni.”

... és behaviorista keretben

Gimes Miklósné: Schizophreniás gondolkozási és beszédzavarok értelmezése a pavlovi feltételes reflex elmélet útján (*Ideggyógyászati Szemle*, 1955: 236).

„Ha az emóció bonyolult feltétlen reflexét ki tudjuk váltani bármely rövid időre, az a feltételes reflexek gátlását keresztültörve azokat is működésbe hozza. Említett betegünknel tehát a sch-fázia időleges megszűnése úgy jöhetett létre, hogy az emóció bonyolult feltétlen reflex időleges kiváltásával a feltételes gondolkodási láncsor is működésbe lépett.”

„Önkritika”; a pszichoanalitikus és a zsidó identitás önmegsemmisítő gesztusa

Gimesné Hajdu Lilly és Hermann Imre levele Lukács Györgyhöz (*Fórum*, 1948; közli Szőke, 1992).

⁸ Judith Luif tulajdona.

„A bíráló elvi részével számos ponton mi is egyetértünk, a pszi[c]hoanalízis további marxista-leninista bírálatát mi magunk is feltétlenül szükségesnek tartjuk. [Azonban] meg kell állapítanunk, hogy a Fórum említett cikkének egyik mondata semmiképpen sem tekinthető elvi bírálatnak és a legmélyebben sért bennünket mint párttagokat és becsületes embereket. [...] Ha az analitikusok a kommunistákkal együtt mentek a múltban, vagy kommunisták lettek a felszabadulás után, akkor annak csak egy magyarázata van: az, hogy zsidók, ez a magyarázat annulálni akar egy másik magyarázatot – ami a valóság –, hogy a pszi[c]hoanalitikusok mindig fasiszta ellenesek voltak a múltban, és meggyőződéses marxisták és hű párttagok a jelenben.”

Szakmai krízis: a pszichoanalitikus identitás mint veszteség

Hajdu Lilly levele ifj. Gimes Miklóshoz, 1949. okt. 1.⁹

„Annak idején nagy kerülőkkel, nem egyenesen jutottam el a pszichoanalízishez. Kátyuban ültem mindenféle kép: intellektuális fejlődésben, emberekhez való viszonylatomban, szakmailag is. [...] Az analízis sokat lendített rajtam mindenféle kép: megrepszettette narcisztikus burkomat, sok mindenre megtanított, változtatott emberi reakcióimon, és mélyen érdeklő munkát adott nekem. Nem voltam bigott, inkább heretikus, kezdettől fogva. Nem véletlen, hogy főként psychotikus és határeseteim voltak már tanulásom folyamán, s már akkor lazítottam az analízis kereteit és szabályait. De dolgoztam, és nyugodtan állíthatom: nagyon jól dolgoztam. [...] Soha nem lesz belőlem jó neurológus, hiába tanulok, hiányzik a meggyőződés. [...] Volt egy terület, ahol sokat tudtam, és tudtam tenni is, ez ma nincs. [...] Komikus alak vagyok így egyedül bölgve és gondolkodva 58 évemmel, hogy mit csináljak. De ha engem az ember érdekel, és ez a munka, amit csinállok absolute nem.”

Ideológiai behódolás

A Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Osztálya 1951. június 1-jén tartott nyilvános osztályülésének jegyzőkönyve (Sántha Kálmán neurológus akadémiai kizárása ügyében) (közli Majerszky, 1995: 63).

„Hajdú Lili: idézi Sántha professzor szavait, hogy a gyakorlatban a sztahanov munkamódszer mégis káros lehet, ha valaki muszájból vagy vélt muszájból [...] folytatja. Ennek az állításnak az abszurditását szeretné bebizonyítani. A sztahanov mozgalom, amely evidens jelenség, ha megnézzük az aetiológiáját és ha megpróbáljuk Pavlov szavai szerint értelmez-

⁹ Judith Luif tulajdona.

ni, akkor egészen más eredményre juthatunk. [...] Pavlov tanai szerint a külvilágban való orientációt a munkás számára a munka jelenti. [...] A tömeges feltételes ingerek által létrejött tömeges feltételes reflexek [...] megváltoztatták a munkásosztály orientációját, vagyis amikor a sztahanov mozgalom megindult, akkor első sztahanovistáink munkateljesítményeiket újításokkal, ésszerűsítésekkel hihetetlen módon felfokozták, ez spontán indult meg. Hogy valaki a munkát muszájból vagy vélt muszájból kezdi vagy folytatja, már abszurditás.”

Az életvégi krízis dokumentumai

Hajdu Lilly levele Gimes Judithhoz és Magos Gáborhoz, 1960. máj. 20.¹⁰

„Úgy érzem, h. a kör állandóan szűkül körülöttem. Sajnos az utolsó hét eseményei a kivándorlás lehetőségét nagyon lecsökkentették. Ez az egyetlen, ami az életet tartja bennem. [...] Minden egyéb, ami érdekelt, foglalkoztatott, 958 óta megfakult, elvesztette jelentőségét. [...] Legyetek nagyon jók egymáshoz, szeressétek egymást, és néha-néha gondolatok boldogtalan anyátokra.”

Hajdu Lilly búcsúlevele Halda Alízhoz Gimes Ágneshez és Kende Évához, 1960. máj. 27.¹¹

„Kedves Alíz, Ági és Éva, utolsó kéréssel hozzátok fordulok. A halál gondolata jún. 17-én két éve, hogy elindult bennem. Az a halvány remény, h. Jucáékat és Luciékat láthatom – visszatartott a kivitelől. Reményem azóta megszűnt, a lélek fájdalma mélyebbé vált, a testi fájdalom csaknem elviselhetlenné. Így nem érdemes élni: cél és értelem nélkül, csak az életért. Addig kell meghalni, míg emberhez méltóan tudok.”

A társadalmi-politikai változások Hajdu Lilly szemléletmódját, szakmai munkáját, intézményes karrierjét és személyes életét egyaránt erősen befolyásolták. Legerőteljesebben a háború, majd 1949 és 1956 ('58) cezúrája. Háború előtti lehetőségeinek kereteit egyfelől szakmai, szellemi kötődései, másfelől származása szabta meg, háború utáni karrierjét pedig leginkább az aktuális (tudomány)politikai ideológia követelményrendszere formálta, amely tragikus módon fia, Gimes Miklós, s ezzel közvetve az ő halálát is okozta. Míg a háború előtt a (baloldali) társadalmi mozgalmak és a pszichoanalízis kölcsönösen megtermékenyítő kapcsolatban álltak, a háború után a sztálinizmus, illetve a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer politikai ideológiája és gyakorlata egyoldalúan, normatív, autoriter eszközökkel határozta meg általában a tudomány és azon belül a pszichoanalízis szerepét, amely ideológiailag különösen

¹⁰ Judith Luif tulajdona.

¹¹ Judith Luif tulajdona.

„terheltnék” minősült. Ezzel súlyos konfliktusokat és változatos megküzdési módokat idézett elő a politikai és a szakmai (el)kötelezettségek között. Hajdu Lilly szerencsétlen módon olyan történelmi körülmények között került a szakmai-intézményes karrierje csúcsát jelentő pozícióba, melynek tudományosmánya igen távol állt intellektuális érdeklődésétől és háttérétől. Élete utolsó éveiben minden számára valaha fontos érték kilátástalanná, kérdésessé, terheltté vált: a pszichoanalitikusságtól a polgári radikális vagy kommunista alapú társadalomjobbításon át a zsidósáig/asszimilációig, az anyasáig és a „holnaplányasáig”.

HIVATKOZÁSOK

- Appignanesi, Lisa és Forrester, John (2000, szerk.). *Freud's Women*. London: Penguin Books
- Ash, Mitchell G. (1995). Women Emigré Psychologists and Psychoanalysts in the United States. In Sibylle Quack (szerk.) *Between Sorrow and Strength: Women Refugees of the Nazi Period*. Cambridge, New York: Cambridge UP, 239–264.
- Borgos Anna (2009). Elhárító mechanizmusok. Pszichoanalízis és ideológia Hajdu Lilly életútjának tükrében. *Thalassa*, 20(1), 21–46.
- Borgos Anna (2015). „... a mértéktelen beözönlésnek gátat vetni.” A zsidó és a női hallgatók létszámkorlátozásának retorikája a Bölcsészkaron. In *Bevésett nevek. Az ELTE holokauszt- és második világháborús emlékművének felavatásához kapcsolódó konferencia*. Szerk.: Szűcs Teri. Budapest: ELTE BTK, 110–129.
- Borgos Anna (2017a). Pszichoanalitikus elméletek nőiségképe Freudtól a feminista pszichoanalízisig. In *Társadalmi nemek. Elméleti megközelítések és kutatási eredmények*. Szerk.: Kovács Mónika. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 21–37.
- Borgos Anna (2017b). „...ez a kis Fixierung úgy látszik, már megmarad...” Bálint Alice és naplói. *Lélekelemzés*, 12(1), 11–34.
- Borgos Anna (2018). *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro
- Chodorow, Nancy (1991). Where Have All the Eminent Women Psychoanalysts Gone? In *Social Roles and Social Institutions. Essays in Honor of Rose Laub Coser*. Szerk.: Judith R. Blau és Norman Goodman. Boulder: Westview Press, 167–194.
- Csabai Márta és Erős Ferenc (1997, szerk.). *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Budapest: Új Mandátum
- Erős Ferenc (2011). *Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. Budapest: József Műhely
- Fábrí Anna, Borbíró Fanni és Szarka Eszter (2006, szerk.). *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Budapest: Kortárs Kiadó
- Foucault, Michel (1996). *A szexualitás története*. Budapest: Atlantisz
- Freud, Sigmund (1905a). Három értekezés a szexualitás elméletéről. In uő (1995): *A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Filum, 39–131.
- Freud, Sigmund (1905b). Egy hisztéria-analízis töredéke. In uő (1995): *A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Filum, 19–110.
- Freud, Sigmund (1908). A „kulturális” szexuális morál és a modern idegesség. *Imágó Budapest*, 2016, 5(2), 37–52.

- Freud, Sigmund (1925). A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye. In uő: *A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Filum, 1995, 193–203.
- Freud, Sigmund (1933). A nőiség. In uő: *Újabb előadások a lélekelemzésről*. Budapest: Filum, 1999, 126–151.
- Gambrell, Alice (1997). *Women Intellectuals, Modernism, and Difference. Transatlantic Culture, 1919–1945*. Cambridge: Cambridge University Press
- G. Hajdu Lilly (1933). Adatok a skizofrénia analizéséhez. In Sigmund Freud és mtsai: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest: Párbeszéd Kiadó, T-Twins Kiadó, 1993, 155–167.
- Gimes Miklósné (1955). Schizophreniás gondolkozási és beszédzavarok értelmezése a pavlovi feltételes reflex elmélet útján. *Ideggyógyászati Szemle*, 8, 234–236.
- Hajdu-Gimes, Lilly (1940). Contributions to the Etiology of Schizophrenia. *Psychoanalytic Review*, 27(4), 421–438.
- Hoffman-Baruch, Elaine és Serrano, Lucienne J. (1988). *Women Analyze Women: In France, England, and the United States*. New York: New York University Press
- Karády Viktor (1994). A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest: Replika Kör, 176–195.
- Kornis Gyula (1925). Nők az egyetemen I–II. *Napkelet*, 3(1), 60–69; 3(2), 149–184.
- Majerszky Klára (1995). *Dr. Sántha Kálmán*. Debrecen: Debreceni Orvostudományi Egyetem
- Mészáros Judit (2008). „Az Önök Bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Mitchell, Juliet (1984). Femininity, Narrative, Psychoanalysis. In uő: *Women: The Longest Revolution. Essays on Feminism, Literature and Psychoanalysis*. London: Virago Press, 287–294.
- Mühlleitner, Elke (2000). Frauen in der Psychoanalytischen Bewegung. *Psyche*, 7, 642–658.
- Müller Ildikó (2006). Vélemények a nők felsőfokú képzéséről a dualizmus időszakában. In Gyáni Gábor, Séllei Nóra (szerk.) *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Debrecen: Csokonai Kiadó
- N. Szegvári Katalin és Ladányi Andor (1976). *Nők az egyetemen I. Küzdelmek a női egyetemi tanulmányaiért*. Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont
- Paneth Gábor (1994). Pszichoanalízis in tempore belli. *BUKSZ*, 6(3), 260–266.
- Raphael-Leff, Joan és Perelberg, Rosine Jozef (1997, szerk.). *Female Experience: Three Generations of British Women Psychoanalysts on Work With Women*. London, New York: Routledge
- Révész Sándor (1999). *Az egyetlen élet. Gimes Miklós története*. Budapest: 1956-os Intézet, Sík Kiadó
- Showalter, Elaine (1997). *Hystories. Hysterical Epicemics and Modern Media*. New York: Columbia University Press
- Szilágyi Géza (1915). Szomorú jubileum. *A Nő*, 2(8), 124.
- Szőke György (1992). Egy jövő illúziója. *Köztársaság*, 31, 42–43.
- Tariska István (1948). Jelszavak és tények – A freudizmus, mint az imperializmus házi pszichológiája. *Fórum*, 10.
- Thompson, Nellie L. (1987). Early Women Psychoanalysts. *International Review of Psycho-Analysis*, 14, 391–406.
- Zaretsky, Eli (2005). *Secrets of the Soul. A Social and Cultural History of Psychoanalysis*. New York: Vintage Books

KOVAI MELINDA

Szemponatok és dilemmák az 1945 utáni magyarországi pszichológia történetének vizsgálatához¹

Köztudomású, hogy az alkalmazott és az akadémiai pszichológia nem egy töről ered, összekapcsolódásuk történeti jelenség (lásd például Pléh, 1985). *Lélektan és politika. Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970* (Budapest: L'Harmattan, 2016) című monográfiám tárgya az előbbi: ember belső világára, viselkedésére, azaz szubjektivitására irányuló szaktudás. Ezt egyszerűség kedvéért (Nikolas Rose nyomán) pszicho-tudományoknak nevezem, ideértve a pszichoterápiát, munkalélektant, gyermeklélektant és más gyakorlatban alkalmazott, a pszichológia szaktudományos státuszával felruházott technikákat. A pszicho-tudományok a 20. század elejétől kitüntetett szerepet kaptak a nyugati szubjektum foucault-i értelemben vett *kormányzásában* (angolszász terminológiában *governmentality*, magyarul Foucault, 1998), azaz olyan gazdasági, politikai, morális stratégiákhoz kapcsolódnak, amelyek képesek megváltoztatni azt, ahogyan a jelenségek értelmezhetők, az intézmények belső világától az „önmagaság”, azaz az individuum megformálásának technikáig. Egy a magyarországi alkalmazott pszichológia történetét tárgyaló munka egyik alapkérdése, hogy minek tekinthető a pszichológia 1945 után a szovjet blokk társadalmában. Ez a kérdés további kérdéseket vet fel: létezik-e „a” pszichológia története? Az egyes nemzeti vagy regionális pszichológia-történetek fogalmi kerete mennyire lehet univerzális vagy partikuláris? A többnyire a nyugat-európai, Egyesült Államok beli pszichológia történetének megírásához alkalmazott fogalmi keretek vajon érvényesek-e a magyar és/vagy kelet-európai történetekre? Jelen tanulmány, de az alapjául szolgáló monográfia sem vállalkozik e kérdések megválaszolására. Az alábbiakban néhány problémafelvetést és elemzési szempontot mutatok be, amely a magyarországi alkalmazott pszichológia államszocialista évtizedeinek történeti feldolgozásában kutatásaim során fontosnak bizo-

¹ Jelen tanulmány a szerző *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970* (Budapest: L'Harmattan, 2016) című monográfiájának előszavára épül, annak rövidített, átszerkesztett változata.

nyult. Ezek és a monográfiában közölt kutatási eredmények talán inspirálják a fenti módszertani kérdéseken való gondolkodást is.

A pszicho-tudományok 1945 utáni magyarországi történetének „leglátványosabb” és leginkább közismert fordulata a diszciplína és intézményeinek csaknem teljes felszámolása a sztálinizmus éveiben. Kutatásaim kezdetén magam is erre a jelenségre koncentráltam, arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mi kapcsolja össze a szubjektumra irányuló medikális igazságdiskurzust (a pszicho-tudományokat) a politikával. A források feltárása során azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy meglehetősen naiv és a magam részéről is ideologikus hipotézisnek bizonyult, hogy a pszicho-tudományok kizárólag az államszocialista Szovjetunió és közvetlen politikai érdekszférája esetében lehetnek „átpolitizáltak”. Bizonyos értelemben az államszocialista Kelet-Európa pszichológiája és a korabeli nyugati vagy például a korábbi magyar gyakorlatok nem különböznek egymástól: a pszicho-tudományok *mindig is* a közpolitika részei voltak, a közpolitikai gyakorlatok pedig *mindig is* legitimáló ideológiákhoz kötődnek. A kutatás így elsősorban a pszicho-tudományok és a közpolitikák viszonyára fókuszált és időben is kiterjedt, az 1945 után történtek ugyanis nem érthetők meg az előzmények ismerete nélkül. A monográfia elsősorban az 1945 utáni folyamatokra koncentrált, de a történet visszanyúl a pszicho-tudományok magyarországi kialakulásnak időszakáig (19. század utolsó harmada).

Munkámhoz nagyon jól használható, inspiráló és meggyőző szakmunkáknak bizonyultak az olyan „történeti ontológiai” (Hacking, 2004) elemzések, amelyek szintén részben Foucault nyomán a modern *szelf* technológiai, gazdasági, politikai genealógiájára irányulnak. Ezek a munkák a szubjektumot nem a pszichológiai diskurzus segítségével vizsgálják, hiszen éppen így válik láthatóvá, hogy *maga a pszichológiai diskurzus hogyan vesz részt a szelf alakításában*. Foucault kései munkái (Foucault, 2003, 2006), Ian Hacking történeti elemzései (Hacking, 1995, 1999), valamint Nikolas Rose és Peter Miller kutatásai (Miller és Rose, 1988, 2008; Rose, 1990, 1996a, b) gazdag történeti-empirikus anyagon mutatják be, hogyan, milyen hatalmi mechanizmusokhoz kapcsolódva jönnek létre különféle pszichológiai eljárások, diagnózisok, és hogyan hozzák létre az önmagukat pszichológiai entitásként felismerő és akként viselkedő (szenvető, vágyakozó, tervező, dolgozó stb.) szubjektumokat. Ebben az értelmezésben az egyén szubjektumként a – többek között – pszicho-tudományok által kapcsolódik a hatalmi-társadalmi rendhez. A pszichológia lesz az a technológia, amely az önmegvalósítás, önértékelés, önértékelés igényein keresztül úgy szervezi meg az emberi tapasztalatot, hogy az a kormányzás felületévé válhasson.

Ezek az elemzések azonban alapvetően nem a pszicho-tudományok, hanem a „modern” vagy „neoliberális” szubjektum genealógiájára vonatkoznak. Saját kutatásom viszont, az ismert előzmények miatt, nem az „államszocialista szubjektum”, hanem kifejezetten a pszicho-tudományok történetére irányult. Noha a 20. század első harmadában Magyarországon szintén megindul a pszicho-tudományok sporadikus

terjedése, mégsem állíthatjuk, hogy ez a folyamat egy olyan robbanásszerű konjunk-túra (pszicho-boom) szerves és közvetlen előzménye lett volna, mint ahogyan a II. világháborút követően az Egyesült Királyságban vagy USA-ban végbement. Az államszocializmus időszakának jelentős részében, de a sztálinizmus évtizedében bizonyosan, Magyarországon a pszichológia szinte semmiféle szerepet nem kapott a szubjektumok alakításában. Így tehát az eredeti kutatási kérdés is módosult: *a népesség kormányzásának „államszocialista” technológiai vajon miért diszkreditálták a pszichológiai szaktudást? A pszicho-tudományok által generált szubjektum miért nem felelt meg az államszocialista modernizáció igényeinek? Mit alkalmaztak helyette? Mit mond ez a (magyarországi) államszocializmusról, és mit mond a (magyarországi) pszicho-tudományokról? Továbbá, egy antropológiai perspektívából: mit „mondtak” erről a korabeli magyar pszichológusok?*

Egy társadalomtörténeti perspektívából tehát az válik láthatóvá, hogy miként működik adott társadalmi kontextusban az ember viselkedésére irányuló szaktudás. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a magyarországi pszichológia történetére vonatkozó különféle státuszú, de olykor akár tudományos reflexiók többsége, kimondva vagy kimondatlanul, egy fejlődés-lemaradás narratívát követ. Ezek az értelmezések, még ha reflektálnak is a tudományos tudás társadalmi kontextusára, azzal az előfeltevéssel élnek, hogy a nyugati társadalmak és a nemzetközi tudományos-terápiás diskurzus egy univerzális fejlődéstörténet aktuális végpontjai. A magyarországi jelenségek ehhez mérten tekinthetők „normálisnak” vagy „abnormálisnak” (azaz „elmaradottnak”, „torznak”, „felemásnak” stb.).

Tény, hogy a pszicho-tudományok 1945 utáni nemzetközi diskurzusa (teóriák, gyakorlatok, intézményi központok stb.) a nyugati társadalmakból ered, és azok sajátosságai nyomán jött létre. A fentebb idézett, jelen munkát is nagyban inspiráló elemzések (Miller és Rose, 1988, 2008; Rose, 1990, 1996a, b, Cushman, 1995) a pszicho-tudományok történetén keresztül éppen a kortárs (kilencvenes évekbeli) nyugati, neoliberais társadalmak jellegzetességeit akarják megragadni. Ezek az elemzések nem azért voltak inspirálóak, mert bemutatták volna a pszicho-tudományok normatív történetét mint „prototípust”, amelyhez képest a magyar történet „alesetként” értelmezhető. Éppen ellenkezőleg: azt mutatták meg, hogy a szubjektumra irányuló, univerzalizálás igényével fellépő tudományos diskurzusok (a pszicho-tudományok) eredetüket és működésüket tekintve milyen erősen kötődnek *adott társadalmak* sajátosságaihoz. Az a tény, hogy a sztálinizmus éveit követően a legtöbb magyarországi pszichológus és pszichiáter saját szakmai identitását a nyugati kollégákhoz és azok teljesítményéhez mért elmaradottság, illetve a hozzájuk való felzárkózás diskurzusában formálja meg, jelen elemzés figyelemre méltó, értelmezésre szoruló *tárgyaként* és nem perspektívájaként kezelendő.

Ezek a problémák még tovább tágították az elemzés terét. Történeti közhely, hogy a magyarországi államszocializmus nem egy monolit időszak, és nem is mindig ugyanaz a szerep jutott benne a pszicho-tudományoknak. A pszicho-tudományok magyarországi sorsa az államszocializmus „alakváltozásaival” együtt értelmezhető. Az államszocializmus alakváltozásai pedig a szovjet blokk gazdasági-politikai kényszereinek és lehetőségeinek következményei, ahogyan ebben Magyarország pozíciója, kül- és belpolitikája is. Amennyiben tehát a közpolitikák (mint egészségügy, szociálpolitika, közoktatás-politika, kultúrpolitika stb.) felől vizsgáljuk a pszicho-tudományok magyarországi sorsát, kénytelenek vagyunk figyelembe venni azokat a tényezőket, amelyek a szakpolitikai döntéseket közvetlenül meghatározhatták. A magyarországi közpolitikai döntések, ahogyan a pszicho-tudományok közvetlen sorsa is, elválaszthatatlanok a korszak geopolitikai dinamikáitól, és Magyarország ebben betöltött aktuális pozíciójától. Ez a tényező az elemzés minden szintjén lényegi komponenssé válik.

A monográfia elkészítésénél ezért a *governmentality studies* mellett ugyancsak megvilágító erejűnek és inspirálónak bizonyultak az olyan megközelítések, amelyek a magyar és a kelet-európai államszocializmusokat, a magyar gazdasági és politikai folyamatokat, azok legitimáló ideológiáit a hierarchikusan szerveződő *globális hatalmi viszonyok kontextusában* értelmezik (összefoglalóan Éber és mtsai, 2014). Továbbá azok az *antropológiai* elemzések, amelyek a kelet-európai államszocializmusokból a kapitalizmusba való átmenetet vizsgálják, konkrét gazdasági-társadalmi jelenségek, hatalmi erőviszonyok, intézményi átalakulások elemzésén keresztül. Az előbbi, „makro perspektívából” az államszocializmus egy jellegzetesen a világ-gazdaság centrumaitól függő, erős állami szerepvállalásra épülő, felülről vezérelt felzárkózási kísérletnek tekinthető (részletesen uo.) – ezért használom az 1948 és 1989 közötti időszakra az *államszocializmus* kifejezést és nem mást. A kelet-európai társadalomfejlődés közismert sajátosságai – erős állami szerepvállalás a gazdaságban, gyenge polgárosodás, rendies viszonyok fennmaradása stb. – nem az egyes társadalmak belső jellegzetességei, hanem éppen a globális hierarchiába való bekapcsolódás következményei. A nyugati centrumtól való elmaradás tehát az érem másik oldala: nem egy fejlődési kronológia mentén, hanem szinkron jelenségként értelmezendő. Az utóbb említett, antropológiai mikroperspektívából készült elemzések a „posztoszocialista állapot” (Gille, 2010) jelenségei felől nézve az egyes kelet-európai államszocializmusok sajátosságaira is rámutatnak. Ezek, bár korántsem egységes szempontok szerint készültek, az antropológiai megközelítés fényében elvetik az ún. tranzitológia (azaz a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet) lineáris, normatív koncepcióit, és inkább a gazdasági, politikai, kulturális szférák és a hétköznapi gyakorlatok, személyközi viszonyok stb. terén bekövetkezett transzformációkról beszélnek (lásd például Hann, Humphrey és Verdery, 2002; Humphrey és Maderl szerk., 2002; Gille, 2010; Buyanelgeriyn, 2008). Jelen elemzés számára megvilágító erejűek voltak azok a kutatások, amelyek a gazdasági-politikai átalakulások, a hét-

köznapori morál és az intézményi gyakorlatok legitimáló elvei közötti kapcsolódásokra mutatnak rá (Dunn, 2004, Stenning, 2005, Buyandelgeriyin, 2007, Stan, 2012). Illetve azok, amelyek a szakértői tudástermelés tartalmának, intézményesültségének és ehhez kapcsolódóan a (szak)értelmiségi szerep értelmezéseinek „posztszocialista” átalakulásairól szólnak (Haney, 2000, Eyal, 2000, Gagyi, 2014, Éber–Gagyi, 2014).

A globális függőségi viszonyok dinamikájából levezetve, illetve az államszocialista időszak tudás- és „identitástermelő” gyakorlatainak vizsgálatával egyrészt érthetővé válnak a magyar államszocializmus adott időszakának (a pszichológia helyzetét is meghatározó) közpolitikai stratégiái, kényszerei és lehetőségei, ideértve a tudományos közösségek megszerveződését is. Másrészt azok a folyamatok és következményeik, amelyek a pszicho-tudományok nyugati verzióit nemzetközi diskurzussá tették, illetve a szovjet (és a magyar) technológiákat kiszorították a helyi szakpolitikákból. Továbbá a magyarországi pszichológusok, pszichiáterek értelmiségi szerepértelmezéseinek és a pszicho-tudományok mibenlétéről, céljáról alkotott elképzeléseinek változásai is.

Egy értelmezhető történet megírásához két dolgot volt szükséges mindenképp megérteni: *honnan származnak és mi lesz a sorsuk* a „pszichológia” néven futó technológiáknak adott társadalmi körülmények között (Magyarországon). Amennyiben a pszichológiát az individuumok fenti értelemben vett kormányzásának technológiájaként elemezzük, azt is tudomásul kell vennünk, hogy a *pszichológia nem mindenhol ugyanaz*.

A magyarországi történet empirikus vizsgálata, valamint az angolszász és a szovjet történetre vonatkozó szakirodalom alapján úgy tűnik, a pszicho-tudományok kialakulásának kezdetei valóban a népesség kormányzását hivatott területekhez köthetők. Az angolszász országokban, Magyarországon, és amennyire a szakirodalom alapján benyomást szereztem róla, a forradalom előtti Oroszországban a 20. század elején nagyon hasonló folyamatok játszódnak le. Egymástól független, de kétségtelenül a modernizációhoz kötődő terepeken (polgári filantrópia, rendészet, közegészségügy, hadsereg, igazságszolgáltatás, árvaellátás, polgári reformpedagógia stb.) felbukkan az emberek viselkedését tanulmányozó, korrigáló szaktudás. Számunkra itt az lényeges, mikor, miért és hogyan kezdtek el ezek gyorsan terjedni, és egységes diskurzusba integrálódni. A pszicho-tudományok nyugati, szovjet, és magyar konjunktúrája nem ugyanakkor, nem ugyanúgy és nem ugyanazon következményekkel megy végbe.

A pszicho-tudományok és a 20. századi szelf fentebb idézett nyugati történetei explicit módon is reflektálnak arra, hogy az elemzés a kortárs (20. század végi) *nyugati* társadalmak szubjektumára vonatkozik. A 20. század közepének „pszicho-boomja” kifejezetten nyugati jelenség, és kifejezetten a korszak gazdaságilag és politikailag legerősebb államaiban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban ment végbe: 1945 után az uralkodó pszichoterápiás és egyéb alkalmazott pszichológiai (például munkalélektani, szervezetszichológiai) diskurzus alapvetően angolszász,

fontosabb intézményi központjai szintén ezekben az országokban találhatóak. Rose és Cushman elemzése (Rose–Miller, 2008, Rose, 1990, 1996b, Cushman, 1995) meggyőzően mutatják be, ahogyan ezek a technológiák a szubjektumot a termelés posztfordista rendjéhez kapcsolják. Értve ezen a hétköznapi életvezetésre, illetve az „élet értelmére” vonatkozó etikai imperatívuszokat, és az intézmények (mint üzem, vállalkozás, közintézmény, állam stb.) belső világának szervezeti és morális szabályozó elveit, gyakorlatait egyaránt. 1945 után tehát az uralkodó *nemzetközi* tudományos-pszichoterápiás diskurzus eredetét és hegemon pozícióit illetően a gazdaságilag, katonailag, politikailag legerősebb államok társadalmihoz kötődik, azok jellegzetes fejlődésének és belső szükségleteinek következménye.

Egészen más történik azonban a szocialista forradalom utáni Szovjetunióban. Ebben a gazdaságilag elmaradott, katonailag és politikailag sérülékeny államban a húszas évek folyamán megy végbe a pszicho-tudományok robbanásszerű (és átmenetinek bizonyuló) konjunktúrája. A szovjet pszichológia szintén meggyőzően értelmezhető a foucault-i terminológiával kormányzási technológiaként, azonban a „szovjet individuumok” kormányzása mást jelentett, mint a nyugat-európaiaké. A szovjet pszichológia forradalmat követő gyors és innovatív terjedése erős állami szerepvállalással, és egyúttal erős, alulról szerveződő mozgalmi keretekben ment végbe, kifejezetten az új szovjet állam gazdasági-technológiai modernizációját, felzárkózását és a szocializmus ígéretével a szélsőséges társadalmi egyenlőtlenségek felszámolását szolgálta. A lenini időszakban a pszicho-tudományok a nagy társadalmi átalakulás egyik legfontosabb szakértői technológiájaként működtek. Egyrészt a világháború, a forradalmak, a polgárháború és az óriási társadalmi átrétegződés következményeit kollektív és egyéni *pszichológiai* problémaként ragadták meg, és ekként is kezelték intézményesen. Másrészt a pszicho-tudományok kulcsszerepet játszottak a munkás és paraszti néptömegekre irányuló (közoktatáson keresztül) civilizációs-emancipációs törekvésekben, és a hatékony polgári üzemi munkakultúra bevezetésére irányuló próbálkozásokban.

A sztálini projekt szintén a külpolitikailag és gazdaságilag is izolált, tőkehiányos Szovjetunió gazdasági felzárkóztatására irányult, az ország félperifériás, Nyugat-függő geopolitikai helyzete megváltoztatásának ambíciójával együtt. A sztálini fordulattal, azaz a bürokratikus államszocializmus és az azt legitimáló rendszerideológia kiépülésével a pszicho-tudományok funkciója is átalakult. A társadalmi átrétegződés osztálypolitikája (a munkás-paraszti tömegek civilizációs elmaradottságának felszámolása, illetve a bürokrácia népi káderekkel való feltöltése) a NEP utáni modernizációs paradigmában állami adminisztratív intézkedésekkel történt, és nem az individuum fejlődésének és osztályhelyzetének összefüggéseit feltáró lélektan alkalmazásával. Az „új ember”, azaz a szovjet szubjektum kialakításának feladata a továbbiakban szintén nem a pszichológiai szakértelemre várt, hanem a személyi kultusz, a propaganda és az állami bürokrácia rituális gyakorlataira. Az ország belső erő-

forrásaira és a lakosság fokozott kizsákmányolására épülő „utolérő iparosításban” a NEP-időszak pszichológiája technikailag és ideológiailag is szükségtelemmé vált. A „rég” értelmiséggel és Sztálin más pártbeli ellenfeivel való leszámolás, a közoktatás-politika átalakítása, a mindent behálózó pártbürokrácia működési logikája, a személyi kultusz és az új rendszerideológia működésmódja, valamint az utolérő iparosítás propaganda-hadjárata és a nyugati ellenségkép fenntartásának igényei együtt vezettek ahhoz, hogy a pszicho-tudományok forradalom óta kiépült óriási intézményrendszerét a közoktatás, a gyerekkor, a hadsereg és a munka világában teljesen felszámolják. Vagy átalakítsák, gyökeresen újnak érzett pedagógiai irányítás alatt. Hiszen ebben a „felszámolási” időben, a háború közepén alapították meg az orosz Pedagógiai Tudományos Akadémiát, melynek pszichológusok is tagjai és vezetői lesznek, ekkor kap Rubinstein könyve Sztálin-díjat, s így tovább.

Sztálin halálát követően a hidegháború új fejezete a szovjet pszicho-tudományok pozícióit is átírta. A két nagyhatalom versengésében és a hruscsovi utolérési projektben a tudományos technológiáé a főszerep, ebben a pszichológia is helyet kap. Az ötvenes évek második felében a pszicho-tudományok betiltott területeinek többségét „rehabilitálják”, a sztálini paradigmában ideológiailag kettéosztott tudományos mező a szovjet fél részéről újra nemzetközivé integrálódik. Az addig eltelt húsz év alatt (az ötvenes évek második felére) azonban éppen azokon a területeken (munka- és szervezetpszichológia, alkalmazott fejlődés-lélektan, pszichoterápiák, hadsereg), ahol a pszichológiai szaktudást a Szovjetunióban „nyugati burzsoá osztályérdekeket szolgáló áltudományként” betiltották, a nyugati pszichológia óriási fejlődésnek indult. Ez a konjunktúra éppen úgy illeszkedett a centrum társadalmainak igényeihez, ahogyan a húszas évek szovjet pszichológiája az akkori szovjet modernizációs programhoz. A húszas évek szovjet pszichológiája nem vált *nemzetközi* gyakorlattá. Az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején a pszicho-tudományok szovjet diskurzusa pedig már nem a „nyugati burzsoá áltudománytól” való distinkcióval, hanem a tudomány *nemzetközike*nt definiált nyugati eredményeitől való *lemaradás* deklarációjával indul. Illetve például a Vigotszkij-követők retorikájában, majd éppenséggel azzal, hogy mi (az oroszok) legyünk a világ tudományos mintaadói e téren is.

A magyarországi történetet feldolgozó könyv „cselekménye” a források nyomán kialakított néhány szempont következetes tanulmányozására épült. Egyrészt lényeges szempont volt az állam szerepének tanulmányozása. Az állam Nyugat-Európában és az USA-ban is egyre nagyobb mértékben használt (pszichológiai) szakértelmet, azonban a szovjet blokk országaiban a pszichológia sorsa szinte kizárólag az állam intézményeihez kötődött: a pszichológia összes felhasználói területe (kutatóintézetek, egészségügy, közoktatás, szociálpolitika, üzemek, hadsereg stb.) állami tulajdonban volt. A fordulat éveivel megszűntek a civil szakmai egyesületek, a magánvagyonból működtetett egészségügyi, oktatási intézmények, filantróp szervezetek, és bár a pszichoterápiás magánpraxis soha nem volt betiltva, jelentősége a vizsgált időszakban elenyésző. Az állami közpolitikák változása tehát alapjaiban és közvetle-

nül érintette a pszicho-tudományok és képviselőik sorsát. Ez a közpolitikához kapcsoltság alapvetően befolyásolta, hogy a népesség mely rétegei lesznek a pszichológiai szakértelem célpontjai, illetve magyar pszichológusok karrierjét, habitusát, a pszichológia alkalmazási területeiről alkotott elképzeléseiket és szakmai közösségként való működésüket is. Az elemzés tehát igyekezett követni azokat a szakpolitikai területeket, amelyek adott időszakban a pszicho-tudományok alkalmazási körébe tartoztak, elsősorban az egészségpolitikát és a közoktatás-politikát.

Másrészt a történet 1945 utáni fejezetei szükségszerűen reflektálnak arra az imaginárius Kelet–Nyugat dichotómiára, amely mind a pszicho-tudományok belső diszkurzusát, mind a róluk való ideológiai-politikai döntéseket meghatározta. A kettő általában ritkán fedte egymást, és a köztük lévő diszkrepancia önmagában is jelentősnek bizonyult adott gyakorlatok alkalmazásában, illetve a tudás és a köré épülő szakmai identitások alakulásában. Ez az imaginárius Kelet–Nyugat reprezentáció az államszocializmus itt vizsgált bő három évtizedében jelentős változásokon ment keresztül mindkét szinten. A változás természetesen erősen összefügg az ország geopolitikai helyzetével – az ötvenes évek végétől egyre erősödő nyugati gazdasági és technológiai függőségével, és a Szovjetunióból érkező, hol gyengülő, hol erősödő politikai nyomással. Továbbá lényegi eleme volt a pszichológus értelmiségi szerepértelmezéseknek, az ehhez kapcsolódó morális elveknek, illetve a pszicho-tudományok mibenlétéről, céljáról alkotott belső (azaz a szakma részéről kialakított) elképzeléseknek – ideértve az egyes szakmai életutak „fordulatait” és a generációs különbségek tartalmait is.

Harmadrészt a korszak forrásai maguk „sugalmazták” a tudományszociológia ún. *cselekvő-hálózat* megközelítésének alkalmazását (lásd Latour, 1999, 2005). Eszerint a tudományos, szakértői tudások és intézményi formáik emberi és nem-emberi viszonyok hálózataként értelmezhetők. Azaz nem vezethetők vissza önálló cselekvők döntéseire, hanem a cselekvések által meghatározott hálózatot és annak összetevőit (emberek, technológiák, eszközök, tudáskészletek stb.) kell vizsgálni. A pszicho-tudományok magyarországi „hálózatait” a szó mentalitástörténeti értelmezésében is hálózatnak tekinthetők, azaz bizonyos időszakokban a szakmai közösség szerveződése mindenekelőtt egy exkluzív kulturális milióhoz és értelmiségi habitushoz kötődött, amelyben jellegzetesen összefonódnak a személyes és szakmai viszonyok. Az ilyen társadalomtörténeti értelemben vett hálózatok 1945 előtt az urbánus polgári nyilvánosság terepein működnek, majd az államszocializmus első évtizedeiben, a hatvanas évektől pedig különösen, az ún. második nyilvánosságok keretében. A magyarországi pszichológia „cselekvő hálózatait”, a szaktudás összetevői jellegzetes módon ezekre a fél-informális, fél-nyilvános közegekre épülnek: az itt kidolgozott, a szubjektum (meg)formálására hivatott tudományos-terápiás kutatások, technikák, az erre alapuló morális univerzum egyúttal a pszichológus-szubjektum sajátos formációját hozza létre, továbbá az „importált” nyugati technológiák sajátos, a közeg működésmódjához illeszkedő transzformációját eredményezte.

A történet „tárgya” így egy nagyon komplex jelenség lett, amelyben összefonódik az ország geopolitikai helyzete, a pszichológiát felhasználó/negligáló közpolitikák története, a pszichológus szakértői, értelmiségi szerepének korabeli értelmezései, a szakértelem termelésének stratégiái, a tudományos-terápiás közösségek sajátosságai, és sok esetben egyes szereplők habitusa, életútja, választásai és kényszerei.

A magyarországi pszichológia 1945 utáni története sokkal több kérdésre adott választ, mint azt előzetesen reméltem. Egyebek mellett arra is, hogy a kortárs pszichológia miért képtelen érzékelni a társadalmi jelenségeket. A pszicho-tudományok 1945 utáni, rövid magyarországi konjunktúrája egyszerre kapcsolódik az akkor már nemzetközivé váló nyugati pszichológiai diskurzushoz, és – sajátos módon – a még nem sztálinista magyar kommunista párt közpolitikai elképzeléseihez. A pszichológiai szakértelem Magyarországon is (hasonlóan a NEP-időszak Szovjetuniójához) elsősorban a közoktatás és a társadalmi struktúra átalakításának nagy projektjében indul erős konjunktúrának. A frissen alapított (relatív) nagy állami kutatóintézetek legnagyobb „megrendelése” a közoktatás reformjához és államosításához, a munkás- és paraszti származású gyerekek képességeinek felméréséhez, és az ehhez illeszkedő tanterv kidolgozásához kapcsolódnak. Ennek megfelelően a fordulat évét követően, a sztálini bürokratikus államszocializmus intézményeinek és ideológiájának gyors adaptációjával Magyarországon is elsősorban a közoktatás területén játszódnak le a pszichológia teljes diszkreditálásával végződő viták – kicsinyítve megisméltük az 1936-os szovjet pedagógiai párthatározathoz vezető rituális gesztusokat. Ezzel párhuzamosan frissen importáltuk a háború utáni szovjet „pavlovista” pszichiátriai diskurzust is.

A desztalinizáló XX. kongresszus után a pszichológia magyarországi újraintézményesülése a kortársak nézőpontjából is felemás módon ment végbe. Az 1956-os forradalmi reményekkel ellentétben a pszicho-tudományok a Kádár-korszakban nem a sztálini időszakot megelőző módon kerültek közpolitikai szerepbe. A hivatalos állami intézmények részéről nem mutatkozott igazán nagy érdeklődés a pszichológia iránt. Legalábbis a nyilvános diskurzusban és közpolitikai döntések előkészítésében, a források alapján, a pszichológus korántsem az a „nélkülözhetetlen” szakértő, aki a koalíciós időszakban volt. A pszichológia a hatvanas-hetvenes években „alulról”, a második nyilvánosságokból, illetve az (egészségügyi) intézmények „másodvonalából” szivárgott vissza a közoktatás, a gyermekvédelem, az egészségügy, majd később a szociális munka területére. Ez a „visszaszivárgás” azonban a hetvenes évek közepére a pszichológiai szakértelem (viszonylag) széles körű elterjedését eredményezte ezeken a területeken.

A tíz év szünet után a magyar tudományos-pszichoterápiás mező újjáépítése egy jelentősen megváltozott magyar és nemzetközi kontextusban történik. Az intézményépítés új lehetőségei és kényszerei a pszichológus identitás, a pszichológus értelmiségi szerepe átdefinálásának lehetőségeivé és kényszereivé is váltak. A hetvenes évek közepétől (Nyugatról) Magyarországra is begyűrűző pszicho-boom

elsősorban nem az állami tervgazdálkodás technológiai koncepcióihoz, hanem a fél-intézményes, fél-nyilvános szakmai közösségek intézményteremtő ambícióihoz kötődik – pontosabban amennyiben a kettő találkozott, az utóbbi kereste a kapcsolatot az előbbivel. Ugyanakkor ez az újraintézményesülési folyamat nem a piac (mint például magánpraxis) és a „civil társadalom” (mint például autonóm szakmai egyesületek), hanem az állami közzférában ment végbe. Ez az informalitásba történő „elcsúszás” egyúttal a pszichológia sajátos „depolitizálásával” is járt. Miután a pszichológia a hivatalos állami közpolitikák és azok szimbolikus, ideológiai legitimációs körében nem volt többé prioritás, az egykori közpolitika csináló pszichológus értelmiségi generációnak újra kellett gondolni saját maga és a pszichológia társadalmi szerepét, és ezzel összhangban saját intézményteremtő stratégiáikat is.

A hatvanas évek első felétől, a szakma hagyományait őrző generációk dilemmáitól kísérvé, a pszichológia egyre gyorsuló konjunktúrája megy végbe. Ez azonban szinte kizárólag a nyugati pszichoterápiás diskurzushoz, illetve az ahhoz való „felzárkózáshoz” kapcsolódik. A hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől a pszichológia Magyarországon is „divatszakma”. Azon túl, hogy a közintézmények részéről egyre nagyobb az igény a pszichológiailag képzett szakemberekre, így a pszichológus „piacképes” végzettségnek számított, az egyetemi pszichológusképzés, de általában a pszichológia népszerűségének további oka, hogy a vasfüggönyön innen és túl egyaránt felértékelődött az állampolgárok individualitása. A nyugati társadalmak középosztályának felduzzasztásával és a munka ethosának átalakulásával széles társadalmi rétegek számára vált lehetővé (és kényszerré!), hogy önmagukat és környezetüket a fogyasztás és az önmegvalósítás dimenziójában értékeljék. A pszicho-tudományok fontos komponenseivé váltak a „*társadalmi lebegés és az élvezet ideológiájának*” (Bourdieu), többek között az egyre burjánzó pszichoterápiás módszerek biztosítottak technikákat a személyiségként értelmezett egyén állandó önkereséséhez és társadalmi kényszerek alól való „felszabadításához” (azaz önmaguk társadalmi pozíciótól független individuummként való észleléséhez). A hatvannyolcas életmódreform- és „önfelszabadító” mozgalmak Magyarországra a kádári konszolidáció hullámain érkeztek. Az „emberarcú szocializmus” és a piacosító reformok ígéretével átjárhatóbbá váltak a nyugati valóságos és szimbolikus határok; a rendszerideológia kilúgozásával és közéletiség visszaszorításával, depolitizálásával, valamint a „második gazdaságban” végzett termelőmunka hallgatólagos támogatásával felértékelődött a privát szféra; az életszínvonal emelkedése és a szocialista (kis)polgárosodás itt is széles rétegek számára tette lehetővé a fogyasztáson és a személyes identitáson keresztüli önmegvalósítást vagy annak igényét. A nyugati „fogyasztói kapitalizmus” és a kádári „fogyasztói szocializmus” individualizációs tendenciái tehát a *maguk módján* hozták helyzetbe a pszicho-tudományokat. Egyrészt lassan ugyan, de a középosztály körében megteremtettek egy keresletet a pszichológiai önismereti és terápiás technikák iránt, másrészt az egykori politika-csináló pszichológus értelmiségiből a „szabadság” kis informális köreiből működő,

a tudomány nemzetközi (nyugati) sztenderdjeihez igazodó, ahhoz felzárkózni kívánó szakember lett.

A politikáról lehasadt pszichológia identitásának központi eleme a szakmai autonómia lett, amihez valamiféle ellenzéki identitás társult. Ez utóbbi persze erősen őrizte a tiltás évtizedének nyomasztó emlékeit és a túlélés heroizmusát, de több más komponense is volt. A Szovjetunió politikai-ideológiai befolyásának gyengülésével és a Nyugat gazdasági „vonzerejének” erősödésével párhuzamosan a hatvanas évek pszichológiája (legalábbis a pszichoterápiás alkalmazásokat illetően) kizárólag a nyugati szakmai diskurzushoz kapcsolódott, és magán viselte az imaginárius Nyugathoz fűződő képzeteket is (mint például „fejlett”, „valódi”, „hatékony”, „illegális” stb.). A nyugati jóléti államokban kifejlesztett, az ottani gazdasági, politikai igényekhez illeszkedő pszichológiai technikák Magyarországon az „ideológiamentes szakértelem” garanciájává váltak, és jellegzetes módon adaptálódtak a helyi viszonyokhoz. A „második nyilvánosságként” intézményesedő pszichoterápiás mezőben a nyugati csoport-pszichoterápiás módszerek az informalitás intenzitását és a szakmai közösség morális küldetéstudatát erősítették.

A hetvenes évek közepére ez az informalitásból építkező tudományos-terápiás mező annyira megerősödött, hogy afféle „civil szféraként” lépett a nyilvánosság elé. Az 1974-től évente megrendezett, nyugatnémet mintára épülő *Pszichoterápiás hétvégek* már egy országos hatókörű szakmai nyilvánosságnak szoltak, és semmiféle módon nem kapcsolódtak az állami intézményekhez. Mindez megágyazott a pszichoterápia nyolcvanas évek második felétől induló piacosodásának és a piaci környezetben működő szakmai egyesületeknek.

A pszicho-tudományok háború utáni magyar karrierje egy erős állami *osztálypolitikához* kötődött. Az olvadás éveiben és az 1956-os forradalmi tervekben a pszichológusok még ebben a közpolitikai szerepkörben képzelik el a szakma rehabilitációját. A társadalmi egyenlőtlenségek problémája, amely a magyarországi pszichológiát intézményesítette, majd felszámolta, néhány év alatt, a hatvanas évek elejére teljes mértékben kitörlődött a szakma identitásából, sőt úgy tűnik, kollektív emlékezetéből is. A hetvenes évek magyarországi pszichoterápiás diskurzusa már nem kapcsolja össze az individuális és a társadalmi problémákat. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a pszichológusok ne vennék észre, hogy az egyéni pszichopatológiáknak lehet társadalmi hátterük. Éppen a hetvenes-nyolcvanas években válik közéleti témává, hogy a neurozisz, alkoholizmus, öngyilkosság, fiatalkori devianciák, azaz korabeli kifejezéssel a „*társadalmi beilleszkedés zavarainak*” tömeges előfordulása a társadalom és az inkompetens, egyre inkább erőforrás hiányos közpolitikák válságtünete. Maga a pszichoterápiás diskurzus azonban ezeket a problémákat „szükségszerűen” (azaz a történeti előzmények következményeként) kizárólag az egyén mint pszichológiai értelemben vett személyiség patológiájaként értelmezi, és akként is kezeli – a szó mindkét értelmében.

HIVATKOZÁSOK

- Buyandelgeriyn, Manduhai (2007). Dealing with uncertainty: Shamans, marginal capitalism, and the remaking of history in postsocialist Mongolia. *American Ethnologist*, 34, 127–214.
- Buyandelgeriyn, Manduhai (2008). Post-Post-Transition Theories: Walking on Multiple Paths. *Annal Review of Anthropology*, 37, 235–250.
- Cushman, Philip (1995). *Constructing the Self, Constructing America. A Cultural History of Psychotherapy*. Da Capo Press
- Dunn, Elizabeth C. (2004). *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca-London: Cornell University Press
- Éber Márk Áron és Gagyi Ágnes (2014). Osztály és társadalomszerkezet a magyar szociológiában. *Fordulat*, 21, 170–191.
- Éber Márk Áron, Gagyi Ágnes, Gerócs Tamás, Jelinek Csaba és Pinkasz András (1989, 2014). Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 21, 10–64.
- Eyal, Gil (2000). Anti-Politics and the Spirit of Capitalism: Dissidents, Monetarists, and the Czech Transition to Capitalism, *Theory and Society*, 29, 49–92. Magyarul: Eyal, Gil (2014). Antipolitika és a kapitalizmus szelleme. *Fordulat*, 21, 216–266.
- Foucault, Michel (1998). A „kormányozhatóság”. Előadás a Collège de France-ban 1978. február 1. In *Fantasztikus könyvtár*. Szerk és ford.: Romhányi Török Gábor. Budapest: Pallas Stúdió, 106–123.
- Foucault, Michel (2003). *Abnormal. Lectures at the Collège de France 1974–75*. Ford.: Burchell, Graham. London: Verso
- Foucault, Michel (2006). *Psychiatric Power. Lectures at the Collège de France 1973–74*. Ford.: Burchell, Graham. London: Palgrave Macmillan
- Gagyi Ágnes (2014). Beágyazott kritika. A *Fordulat és reform* kontextusa. *Fordulat*, 21, 150–170.
- Gille, Zsuzsa (2010). Is there a Global Postsocialist Condition? *Global Society*, Vol. 24, No. 1, 9–30.
- Haney, Lynne (2000). Global Discourses of Need: Mythologizing and Pathologizing Welfare in Hungary. In Burawoy, Michael és mtsai.: *Global Ethnography. Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Los Angeles–London: University of California Press, 48–73.
- Hann, Chris M., Humphrey, Carolin és Verdery, Katherine (2002). Introduction: Postsocialism as a Topic of Anthropological Investigation. In *Postsocialism*. Szerk.: Hann, Chris M. London: Routledge, 1–28.
- Hacking, Ian (1995). *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Hacking, Ian (1999). Madness: Biological or Constructed. In *The Social Construction of What*. Harvard University Press, 100–125.
- Hacking, Ian (2004). *Historical Ontology*, Boston: Harvard University Press
- Mandel, Ruth és Humphrey, Caroline (2002, szerk.) (). *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Oxford, New York: Berg
- Latour, Bruno (1999). *Pandora's Hope*. Cambridge: Harvard University Press
- Latour, Bruno (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press

- Matza, Thomas (2010). *Subjects of Freedom. Psychologist, Power and Politics in Postsocialist Russia*. PhD disszertáció, Modern Thought and Literature, Stanford University
- Matza, Thomas (2012). „Good individualism”? Psychology, ethics, and neoliberalism in postsocialist Russia. *American Ethnologist*, 29(4), 804–818.
- Miller, Peter és Rose, Nicolas (1988). The Tavistock Programme: the government of subjectivity and social life. *Sociology*, (22)2, 171–192.
- Miller, Peter és Rose, Nicolas (2008). On Therapeutic Authority: Psychoanalytical Expertise Under Advanced Liberalism. In *Governing the Present*. Cambridge: Polity Press, 142–173.
- Pléh Csaba (1985). Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede. *Világosság*, (26)4, 212–218.
- Rose, Nikolas (1990). *Governing the Soul. The shaping of the private self*. Routledge
- Rose, Nikolas (1996a). Psychiatry as a Political Science: Advanced Liberalism and the Administration of Risk. *History of Human Sciences*, 9(1), 1–23.
- Rose, Nikolas (1996b). *Inventing Ourselves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge University Press
- Stan, Sabina (2012). Neither commodities, nor gifts: post-socialist informal exchanges in the Romanian healthcare system. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 18, 65–82.
- Stenning, Alison (2005). Where is the Post-socialist Working Class? Working-Class Lives in the Spaces of (Post-)Socialism. *Sociology*, 39, 983–999.

Fogalmak története

KÓNYA ANIKÓ

Epizodikus autobiografikus emlékezet

Az emlékezeti élmény kihívása

Az emlékezetelméletek fél évszázadot felölelő kognitív korszakában az *önéletrajzi emlékezet* kutatási területe lépcsőről lépésre emelkedett ki, és ezzel együtt felszínre került az emlék *élmény* minősége. A tapasztalat személyes természetét magán viselő jelenségkör a korszakot jellemző kísérleti hozzáállásnak kihívást jelentett, és az emlékezet élményszerű formájának meghatározása száraz kísérleti adatokra épülő elméleti következtetés által történt. Egy bő évtized eltelt, míg az úgynevezett *epizodikus/autobiografikus* elméletek felfigyeltek az emlékezést elkísérő fenomenológiai adatokra, és számba vették az emlékező személy által tudatosan letapogatott mentális élménytartalmakat. Hatással volt az emlékezet elméleteire, hogy a laboratórium kísérleti világába bekerültek a mindennapi emlékek – máig követhető, amint a *laboratóriumi* és *életszerű* emlékezetkutatás egymást elméletileg kiegészíti. A verbális tanulási paradigmákon alapuló kísérletek az emlékezeti tudatosság szintjeire, az életszerű emlékek elemzésén alapuló kísérletek pedig az emlék eltérő formáira, élményszerűségének fokozataira és forrásaira hívják fel kiemelten a figyelmet. A mindennapi emlék nehéz kezelhetősége bár késleltette az elméletek térnyerését a szigorúbb kognitív világban, ugyanakkor rámutatott, hogy az önéletrajzi emlékezet fogalma összetett, és a jelenségkört több elméleti szinten lehet vizsgálni. A változó megközelítések közös nevezője, hogy egyaránt az egyes szám első személyben beszámolt személyes emléket állítják a középpontjukba.

Hitelesítette a pszichológiai elméletképzést, hogy a korszak utolsó évtizedeiben az idegtudomány által egyaránt megerősítést kaptak az emlékezés jelenségét leegyszerűsítő kísérletek és az intropekción alapuló eredmények. Egészen más irányból érkező kihívást jelent, hogy emlékeink elbeszélésként jelennek meg; amelyek bár az önéletrajzi emlékezetre épülnek, azon messze túlmutatnak – a személyesség mellett a történet által előtűnik általuk az emlékezet társas természete.

Az alábbiakban az önéletrajzi emlékezet fogalomtörténetét kívánjuk a kognitív pszichológia időkeretébe helyezni – ez a mára már önmagában tekintve is történeti szakasz hagyományaiban őrzi a klasszikusok, így H. Ebbinghaus, W. James, H. Bergson, M. Halbwachs, F. C. Bartlett az emlékezetről vallott gondolatait.

EPIZODIKUS EMLÉKEZET → AUTOBIOGRAFIKUS EMLÉKEZET → MENTÁLIS IDŐUTAZÁS

Bevihető-e a mindennapi emlék a laboratóriumba, vagy az emlékezet személyes formája empirikusan jól kezelhető, s a természetességet nélkülöző szavak és képek megjegyzésén át modellezhető? Mielőtt a mindennapi emlékek tudományos értékét keresnénk, bepillantást adunk a szigorú laboratóriumi kísérletezésbe.

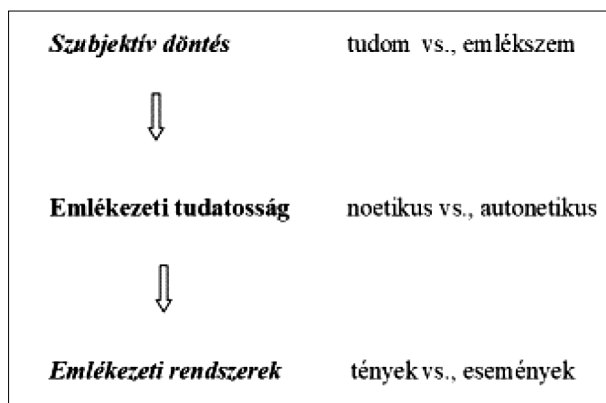
A szakzsargonban *epizodikus*, illetve *autobiografikus* emlékezetként ismert fogalomkör az emlékezeti szerveződés és a jelentésreprezentáció kérdésköréből indult, majd a 70-es évektől vált önálló kutatási területté. Névadó tanulmányában Tulving (1972) megkülönböztette az *epizodikus emlékezetet* a világról alkotott ismeretektől, az úgynevezett *szemantikus emlékezettől* vagy tudásreprezentációtól. Az epizodikus emlékezet meghatározásában kiemelkedik a tapasztalat én-referenciája és élményszerű szerveződése – amelyet a tudatosság emlékezeti állapota kísér. Tulving a tudatosság sajátos emlékezeti állapotához közvetett úton, a kísérleti adatok átgondolása útján jutott el. Kísérletei izolált tételek megjegyzésén alapultak, amelyek a verbális tanuláselméleteket idézték. A korábbi tanuláselméletek a külön álló tételek közötti kapcsolatok (asszociációk) erejével magyarázták az elsajátítást. A legegyszerűbb esetet tekintve az emlék anyagát páros asszociációs lista képezi, amely során a hívó és válasz szó összekapcsolódik. Tulving az emlékezet felől átértelmezte a tanulás folyamatát; a példánál maradva, a megjegyzés alkalmával a két szó összetett kognitív egységet képez, elemi epizódnak tekinthető, és előhívásakor a hívó szó aktiválja az egyszerű eseményemléket. Az elemek közötti asszociáció helyett a korábbi esemény együttes rekollekciója történik, amelynek központi szerepe van az epizodikus emlékezésben. Az asszociáció leíró fogalommá vált, helyébe a rekollekció magyarázata lépett; az utóbbi értelmezésében a szerző Ebbinghaus gondolataira támaszkodott, aki az emlékezést a korábbi mentális állapot tudatba kerülésének tekintette. A szerző az epizodikus emlékezet alapkönyvének tekintett művében, a mentális kontinuitás fogalmát a verbális tanulás szakirodalmába vezette át (Tulving, 1983, 1985). Azáltal, hogy Tulving az ebbinghausi hagyományt követte, kiállt a laboratóriumi eredmények érvényessége, elméleti általánosítása mellett: jelképesen a torontói egyetemen működő emlékezeti laboratóriumát „ebbinghausi birodalomnak” nevezte.

Autonoetikus tudatosság

A Tulving által bejárt elméleti utat jól mutatja az általa utóbb bevezetett kísérleti elrendezés, amely *fenomenológiai döntés*en: a 'tudom' és 'emlékszem' élményének elkülöníthetőségén alapul. Ez esetben a kísérleti helyzet a szavak listaszerű bemutatását követő felismerés. A felismerést követő szubjektív döntés a tudat ismereti állapotáról tanúskodik; ez úton a szemantikus emlékezethez hozzárendelhető a tudás *noetikus*

állapota ('tudom'), míg az epizodikushoz az *emlékezeti én-tudatosság*: ún. *autonoezis* ('emlékszem'). A felismerésre ráépülő döntés háttérében élmény minőségek állnak, amelyekből az emlékszem érzés fakad. Ez a 'lágy érzés' (fenomenológiai tudatosság) szolgál a döntés alapjául, amire visszakövetkeztetünk a paradigma alapján.

Tulving elméleti következtetése az emlékezeti döntés adataira épült, majd a tudatosság szintjére tett elméleti következtetés által a tudás és emlékezés elválasztásához és az úgynevezett szemantikus/epizodikus (tények/események) emlékezeti rendszer kapcsolatának átgondolásához vezetett. Időközben a szemantikus emlékezet jelentése a szakértői tudásról, amely a fogalmak absztrakt leképeződését jelentette, a dolgok azonosítására korlátozódott. A tudatosságra alapozva az epizodikus emlékezet a szemantikusból építkezik – az epizód (esemény és élmény egyben) e tekintetben egy magasabb szintű kognitív egység, melyet az emlék magjához fűződő fogalmakból építkező kontextuális elrendeződés jellemez. A mag/kontextus elrendeződés a szerző által használt elméleti hasonlattal élve az epizód *gestalt* jellegű elrendeződését adja (Tulving, 1972, 1983, 2002, 2005).

1. ábra. A tudom/emlékszem paradigma elméleti logikája:

Követve az 1. ábra nyilait, Tulving elméletképzésében a *szubjektív döntés* adatai engednek következtetni az *emlékezeti tudatosságra*, utóbbi pedig az *emlékezeti rendszerek* kapcsolatára. Az epizodikus emlékezet természetét igazoló kísérleti adatok fenntartják a laboratórium hermetikus voltát, azonban a tudatosság bevonásával az eredmények messze túlmutatnak a teljesítményen alapuló értelmezésen. Az elmélet alapjaiban szubjektív, introspekción alapuló nyert adatokra építkezik, és igazolja az általa előtérbe állított emlékezeti dichotómiát. Tovább vezet az elméleti általánosításban, hogy a személyes referencia mellett az időbeliség is benne foglalt a paradigmában: „én voltam, aki tapasztaltam, láttam a szavakat az adott elrendezésben”. *Autonoetikus*, *fenomenológiai* és *temporális tudatosság* kiegészítik egymást elméletében.

Kontextuális emlékezet és emlékezeti rekollekció

Az epizodikus elmélet megerősíti a tudás kontextusmentes és az emlékezés kontextuális természetének szembeállítását. Elterjedt meghatározásban az epizodikus emlék *térben és időben elhelyezett* esemény, amely az elemi epizódok idői kapcsolatára is utal. A kontextuális magyarázat az *emlékezeti rekollekciót* kitérít továbbra, az epizódhoz kapcsolódó elemekkel. Még kísérleti helyzetben is, ha a személyeket utólag döntésük háttéréről kérdezik, megmutatkozik az 'emlékszem' mögött álló gondolati tartalom színessége.

Az epizodikus elméleti nyomon haladó elméletek egyaránt úgy vélik, hogy a több forrásból eredő kontextus összeillesztése és a tapasztalatnak való megfeleltetése képezi az emlék tartalmát és élményalapját. Az eseményemlékezet értelmező epizodikus rekollekció kísérleti megközelítése az emlékezet fenomenális tapasztalatán át mutat rá az explicit tudattartalomra, kiegészülve további kérdésekkel és módszerekkel (Gardiner, Gregg és Karayianni, 2006; Racsmány, 2005; Racsmány és Conway, 2006; Nagy és Király, 2018).

Mentális időutazás

Tulving írásaiban az epizodikus modell az önéletrajzi emlékezetre általánosítható. Az önéletrajzi emlék tágabb fogalomköre azonban az epizodikus emlékezetet meghatározó élményszerűségeen túlmutat: a múlt és jelen kapcsolatára hívja fel a figyelmet. Ez irányba mutat a szerző legnagyobb léptékű elméleti általánosítása, a *mentális időutazás* metaforikus fogalma: amely szerint az epizodikus/autobiografikus emlékezet tudatállapota sajátosan emberi képességet – mentális időutazást – tesz lehetővé. A szubjektív időélmény messze több, mint az epizódok tér-idő szerződése, a múlt és jövő eseményeinek a jelenben való átélése, idői integrálása történik az emlékezés során. Egyszerűsítve: „én voltam, akivel az esemény megtörtént, és az is, aki most felidézi az eseményt.” A jelenben felidézett múlt megkettőzött tudatossága az emlékezet folyamatának jellemzője, amely időben is integrálja az eseményeket. Az ebbinghausi laboratórium falai recsegtek, a hagyományos módszerek új megközelítéseket követeltek. Az alábbi idézet jól mutatja, miként támogatja a pszichológiai elméletképzést az idegtudomány, és hogy a szubjektív idő, a mentális időutazás képessége melletti érvelés a neurológiai ismereteket igényli. Az alapjaiban pszichológiai elméletképzés igazolást keres, mint az alábbi sorokban, ahol jól követhető az idegtudomány területeinek beillesztése az eredetileg pszichológiai elméletképzésbe:

„Az epizodikus memória a törzsféjlődésben legújabbban jelent meg, az egyedféjlődésben később kifejlődő és hamar hanyatló, a múltra irányuló emlékezeti rendszer, más emlékezeti rendszerekhez képest az emlékezeti diszfunkciók tekintetében sérülékenyebb, és fel-

tehetően csak az embernél található meg. Mentális időutazást tesz lehetővé a szubjektív időben, a jelentől a múltig és a jövőig, az autoetikus tudatosság által lehetővé teszi tapasztalataink újraélését. Működése a szemantikus memórián alapul, de azon túlmutat. Az epizodikus emlékezetből az információ előhívása (emlékezés vagy tudatos rekollekció) sajátos mentális elrendezés létrehozását jelenti, melyet »epizodikus előhívási mód«-ként tolmácsolunk. Az epizodikus emlékezetet a kortikális és szubkortikális agyi területek szétszórt hálózata szolgálja ki, amely részben átfedésben van más emlékezeti rendszerekkel, ám felettük áll. Az epizodikus emlékezet lényege három fogalom által határozható meg – szelf, autoetikus tudatosság és az idő szubjektív érzése” (Tulving, 2002, 5. oldal).

Az epizodikus elmélet igazolása a deklaratív emlékezet *amnéziás sérülésének* irányából érkezett. A csoportos klinikai vizsgálatokon túlmutatva az *esettanulmányok* hatottak leginkább az epizodikus emlékezet elméleteire; ismert szakirodalmi példaként Vargha-Khadem fejlődési amnéziás esettanulmányait, valamint K. C. epizodikus amnéziás beteg esetleírásait említjük, mely esetek Tulving elméletképzésében is szerepelnek (Tulving, 2002, 2005). Az amnéziás esetek leírásában a tesztek kiegészültek a mindennapi emlékezetre épülő megfigyelésekkel: a személyes emlékek részleteinek (események, személyek, helyek, idők) kiesése, illetve keveredése – a múlt és a jövőidejűség sérülése. A neurológiai megfigyelések és modellek átvezetnek a valós emlékekhez, sérülésük mutat rá az emlékezet egészséges működésére.

A kísérletek felől tekintve, az epizodikus emlékezetet vizsgáló módszerek kiegészültek az agyi képalkotó eljárásokkal. Így nevezetes a hemiszfrikus aszimmetria (HERA-) modell, amelyben az epizodikus kódolás és előhívás eltérését (bal, illetve jobb prefrontális területek) a kutatócsoport funkcionális képalkotó (PET, fMRI) eljárással igazolta szavak és arcok felismerése során (lásd Habib, Nyberg és Tulving, 2003).

Az idegtudomány figyelme az önéletrajzi emlék felé fordult. Fink (2003) *In search of one's own past: the neural bases of autobiographical memories* című írása adott lendületet a személyes visszaemlékezés neurokognitív modellezésének. Ebben a megközelítésben már az ép emlékezeti működés vizsgálata történik, gyakran fiatal-idős összehasonlításban, ahol a fiatal agy mutatja a fejlett emlékezeti rendszer működési módjait. A laboratóriumi és az életszerű megközelítés különbsége a neuronális szintű folyamatok esetében is megmutatkozik; az életszerű emlékezeti anyag a kísérletihez képest kiterjedt agyi mintázatot mutat. Az emlékezeti kontextus visszaállításának igénye (a hippokampusz által közvetített folyamat) jelentősebb a valós emlékek esetében, amelyek gazdagok élénk perceptuális elemekben. Az élményszerű emlékek háttérében álló emlékezeti rekollekció is igazolást kapott ezúton. Életszerű helyzetben az esemény környezetéhez külső és belső részletek is hozzáadódnak, és a kontextus újbóli aktiválása vezet az emlékezés élményéhez: az epizodikus rekollekció (az emlék létrehozásának) eredményeként. Az emlék agyi képletét kutatva az emlékezeti komponensek összetettsége rajzolódott ki, amely alapján az emlékezeti rendszer fogalma, ezáltal a deklaratív emlékezet szemantikus és epizodikus (tények

és események) formájának átmenete is hajlékonyabbá vált (Cabeza és Jacques, 2007; Moscovitsch, Cabeza, Winocur és Nadel, 2016).

Kihívó kérdés a szubjektív időbeliség; a szakirodalom e tudatállapot sajátos természetét a *chronoszintézis* kifejezéssel is hangsúlyozza. Egészében tekintve egy agy/lélek kérdéssel szembesülünk, amely a filozófiát, pszichológiát és az idegtudományt is lázba hozza. Kutatások irányulnak az agyi mintázat feltérképezésére, amely a jelen érzésével szembesíti azt a folyamatrendszer, amely képessé tesz a személyes múlt és jövő átélésére. Az epizodikus emlékezethez nélkülözhetetlen hippocampális területektől eltérő parietális és frontális régióké e kérdésben a vezető szerep; ám ennél jóval kifinomultabb a kép, így olyan részfolyamatokat érdemes kutatni, mint – egyet kiemelve – a jelenetalkotás képessége, amely utóbbi a kísérletek meta-elemzéseit szerezint alapvető (Nyberg, Kim, Levine és Tulving, 2010).

Az epizodikus-autobiografikus emlékezet hálózatát feltáró funkcionális eljárások a laboratóriumi és a mindennapi emlékezet modelljeit egyaránt megerősítik, és vizsgálhatnak az alapjaiban pszichológiai elméletképzésre. E kutatási területen jól érvényesül az emlékezést kísérő szubjektív adatok és ezek agyi korrelátumainak, eredményeként pedig az elméleti fogalmak megfeleltetése.

VALÓS EMLÉKEK A LABORATÓRIUMBAN

Míg az epizodikus/autobiografikus megjelölés a laboratóriumi megközelítésben gyakran szinonimaként szerepel, a mindennapi emlékezet elméletei az autobiografikus részeként tekintenek az epizodikusra: az önéletrajzi emlékezet nem kötelezően élményszerű, ugyanakkor mindig személyes, én-referencia jellemzi. Példaként; amikor hallgatunk egy önéletrajzi riportot, gyakran hosszú idő telik el, mire egy „valódi” emlék is bekerül a beszélgetésbe. Személyessége miatt mégis végig tudjuk, hogy önéletrajzi visszaemlékezést hallunk. Életének periódusaiból válogatva, az emlékező személy általános, gyakran átélt történéseket említ, ezekhez magyarázatokat fűz, dátumozza őket, esetleg még szakmai ismereteit is felvillantja – szűkíti az eseményeket. A riportban előre haladva, mintegy szemléltetésként, életteli, epizodikus emléket is felelevenít, visszaemlékezik. A tényszerűtől az élményszerűig az önéletrajzi emlékezetnek több fokozata van, ami az elbeszélés nyelvi szerkezetében és hangnemében is tükröződik.

Emlékeink természetes helyzetekben és meglehetősen összetett formában ötlenek fel bennünk. Az önéletrajzi emlékezet magában foglalja a képzeletet, érzelmeket és gondolkodást is egyben. Amikor emlékezünk, emlékeinket szavakba, történetekbe öntjük, és ehhez tudásunkat, fogalmainkat is mozgósítjuk. Emlékező gondolatainkkal együtt képzeletünk is munkálkodik, megnyílik egy-egy jelenet, amelynek megfelelő téri pontjaiba személyek, tárgyak kerülnek. Képileg, érzelmileg, gondolatokkal gazdagítjuk az emléket – mindezek által válnak élményszerűvé emlékeink.

Emlékezés közben gyakran előáll problémahelyzet: Hol is voltam akkor? Mit tettem és kikkel együtt? A helyzet megoldásához stratégiákat használunk, következtetünk. Mindennek részben szemlélői vagyunk, emlékező lépéseinket képesek vagyunk monitorozni, és követjük az emlék előhívásának folyamatát is. Mindez önálló megközelítéseket képez az életszerű emlékezetkutatás területén.

Életszerű megközelítés

A mindennapi emlékek vizsgálatát Ulric Neisser (1982) tűzte zászlójára, *Memory observed* címmel tanulmánykötetben összegyűjtve azokat a leírt természetes emlékezeti jelenségeket, melyek a verbális tanulás útján haladó kognitív pszichológia magyarázatán kívül estek (Neisser és Winograd, 1988). A programadó köteteket követően sorra jelentek meg az életszerű és ezáltal komplexebb emlékezeti megközelítés jelentőségét hangsúlyozó kötetek, melyek címeikben is hangsúlyozzák irányukat; kiemelten foglalkoztak az önéletrajzi emlékezet fejlődésével és sajátos szelf funkciójával: köztük olyan jelenségekkel, mint az infantilis amnézia, a vakuemlék, illetve általában az élénk érzelmi emlékezet; a tanúvallomás és vele kapcsolatban az emlékezés pontossága, hitelessége, valamint forrása, vagy akár az emlékek időbeli eloszlása és idővel történő változása, stb.

A természetes helyzetekből származó emlékeken történő elemzések gyakran távol esnek az empirikus kritériumtól. A 80-as évek végén kirobbant ún. ökológiai/laboratóriumi vita félig laboratóriumi megoldást hozott a személyes emlékek vizsgálatában. Az emléket, még ha hétköznapi is, kézben kell tartani, ami módszeres gyűjtést és elemzési eljárásokat jelent az elméletek érdekében. A cél az emlékek kiemelt gyűjteményének adatszerű feldolgozása, amelyről az emlékezet természetére nézve vonható le általános következtetés (Banaji és Crowder, 1989).

A módszeres emlékgyűjtés történetileg Crovitz és Schiffman (1974) nevéhez köthető. Crovitz és munkatársai Galton nyomán alakították ki azt az asszociációs eljárást, amely hívó szavakat használ a személyes emlékek gyűjtésére (Draaisma, 2003). A személy feladata, hogy a hívó szóra (alap esetben gyakori főnevekre) a legelőször felmerülő saját emlékével válaszoljon. A hívószavas módszer mintavétele meglepően jól működik, és alkalmat ad a begyűjtött emlékek közös elemzésére. Némi gyakorlást követően igen alkalmas az egyedi színezetű élményszerű emlékek előhívására, és holott random előhívási stratégiáról van szó, a reminiscenciahatást (az emlékek fiatalkori élettörténeti kiugrását) is jól követi.

A *mindennapi emlékezet* tárgyalása az önéletrajzi emlékezetről némiképp levált: az emlékezet eddig önállóan tárgyalt funkcióit (mint például a téri tájékozódás, arcfelismerés, a jövőbeli események tervezése) valós helyzetekben és személyes tapasztalatként tárgyalja a vonatkozó szakirodalom színes válogatásokban (Cohen és Conway, 2008).

Az önéletrajzi emlékezetre fókuszáló kötetek mindemellett megtartották egységes érdeklődésüket, amelyben az emlékezet e sajátosan formája neurokognitív modellekkel bővül; és mindemellett fejezeteket szentelnek az önéletrajzi emlékezet fejlődési és kulturális vonatkozásainak. E válogatások jól mutatják az önéletrajzi emlékezet többszintű felépítését és elméleti megközelíthetőségét (Berntsen és Rubin, 2012).

Önéletrajzi emlékezetmodellek

Személyes emlékeink ismereti rendszerének szakkifejezése az önéletrajzi vagy *autobiografikus emlékezet*. Ezen belül egy másik fogalom az élményszerű vagy *epizodikus emlékezet*, ami a nyersebb, az eredeti tapasztalatot átélő visszaemlékezés folyamatát fedi. Az epizodikus és autobiografikus emlékezet megkülönböztetése már a laboratóriumban kitekintve, a mindennapi emlékek elemzése során történt meg. Az életszerű megközelítésnek az önéletrajzi emlékezet területén jelentős hozama van a laboratórium adataival szemben. A személyes emlékek rámutatnak az emlékek közötti különbségekre, és ennek során a sajátosan *egyedi emlék* kiválik az emlék más, fogalmilag átdolgozottabb formái közül. Az emlékformák osztályozásában az epizodikus emlékezet a tágabb jelentésű autobiografikus emlékezetben belül kap helyet: az autobiografikus a személyességet, az epizodikus ezen túlmenően az élményszerűséget hangsúlyozza. Azaz nem minden autobiografikus emlék élményszerű, ide-sorolható az általános személyes tapasztalat, sőt a személyes vonatkozású tudás is. Ami egyben tartja ezeket az emlékformákat, az a személyesség, amely a múlt vagy a jövő irányába hat.

A valós emlékek számbavétele során kirajzolódott egy párhuzamos elméletképzés az önéletrajzi emlékezet-szakirodalomban. Míg a kísérleti megközelítést az epizodikus és szemantikus emlékezet elkülönítésének szándéka vezette, és az emlékezeti tudatosságra építkezett, az életszerű megközelítést már a személyes visszaemlékezés ismereti háttere, ami a történetek megkonstruálásának lehetőségét adja. Ezt az utat mutatja Martin Conway (2005, 2009) eredményeket összegző elméletképzése. Az általa vázolt, folyamatosan bővített alapmodellben az élményszerű események felett megtalálhatóak az általános emlékek, majd az életperiódusok, és ez a több szinten szervezett tapasztalati tudás szolgál a visszaemlékezés alapjául. Alapvető kérdésként merül fel, hogy miként kapcsolódnak az új élmények az önéletrajzi emlékezet tudásbázisához, amely által fennmaradnak. A további elméletképzés már az emlékező-én aktív céljaihoz rendeli az önéletrajzi emlékezet tudástárát, magyarázza a tapasztalat szerveződését, az emlékezeti előhívás közvetlen és stratégiák által irányított módját.

Conway elméletképzése a valós emlékek számbavétele által rámutat, hogy emlék és emlék között különbség van: emlékeink lehetnek tapasztalatiak és sémaszerűen általánosítottak, sőt az élettörténeti szakaszt tekintve az élettörténet felépítésének kedvező formájúak. Az emlékek formáinak besorolása és az emlékek kontextuális

felbontása összetettségű klinikai vizsgálatokkal. Kiemelt figyelmet kapott például az emlékezeti túláltalánosítás jelenséggel, amely amnéziás és pszichiátriai megfigyeléseken alapul; és amely igazoltan az általános, nem részleteiben kidolgozott emlékezést mutatja. Az emlékezeti modellek neurológiai modellekkel bővültek: az epizodikus emlékezet idői zavara miatt érdekes a konfabulációt magyarázó modell, amelynek vitája tovább vezet (Moscovitch és Melo, 1997).

Más témakörök az idegtudomány funkcionális képalkotó eljárásait igénylik. Így például kiemelt terület az emlékező gondolatok jövőbe való vetítése; azzal a kérdésfeltevessel, hogy mennyiben fedik át egymást az időben előre és visszatekintő emlékezeti folyamatok. Az epizodikus emlékezet mint a jövő megkonstruálásának alapja jön e területen számba (Schacter, Benoit és Szpunar, 2017).

Az élnék, egyedileg specifikus emlékek elkülönítése különösen érdekes az emlékek eredete és fennmaradása tekintetében. Az emlék epizodikus megjelölése mellett – ami eredetileg az elbeszélés élményszerű módjára vonatkozott – elterjedt a *rekollektív emlék* megjelölés, amely a felidézés összetett folyamatára helyezi a hangsúlyt, perceptuális és fogalmi elemeket is magában foglal, tudatos és nem tudatos folyamatokat is takar (Barsalou, 1988; Brewer, 1988, 1966; Conway és Pleydell-Pearce, 2000, Conway, 2009).

Az emlék egyedi-általános besorolását követve, az emlékek gyűjtése irányított előhívással és strukturált önéletrajzi interjú eljárásokkal történik. A személyes emlékek elemzése pedig szakértői besoroláson vagy az emlék élnökségének szubjektív skálázott értékein alapul. Az epizodicitás tekintetében, a szakértők számára a nyelvi felépített és beszámolt emlék kontextuális gazdagsága nyújt osztályozási szempontokat, a skálázás során pedig az emlékező személy ítéli meg emlékeinek élnökségét fenomenológiai skálák szerint (például vizualitás, tériség, időbeliség, érzelem, történet kohézió stb.). Egyfelől tehát az elbeszél emlékek tartalmának szövegszintű jelölése, másfelől az átélt élmény tudatos monitorozása történik: mindkét eljárás az élmény feltárására törekszik, de míg a személyes fenomenológiai ítéletek a felidézést elkísérő élményre, addig a szakértői ítéletek az emlékező szövegekben megjelenő tartalmakra építenek.

Élmény és elbeszélés

Az életszerű megközelítés hozamának tekintjük azt is, hogy az 'emlékszem' érzés eredetének kérdése a fenomenális minőségek feltárása által keres választ. Emlékeink fenomenológia gazdagságát mutatja Steve Larsen osztályozása, aki a tudat és emlékezés kapcsolatát elemezve, a qualiákat mint az emlékezés fenomenológiai jegyeit is megközelítette. Ennek során a perceptuális természetű tartalmi jegyek mellett az emlékezés folyamatára rátekinthető tudatos minőségeket is felfedezett; utóbbira példa a keresés önkéntelen vagy szándékos természete, keresési stratégiák, a rekonstrukció

tudatosítása. A tartalmi és folyamat minőségek mellett külön osztályt képeznek a múltra való reflektálás minőségei, melyek az emlék pontosságára vonatkozó vélekedések (Larsen, 1998).

Az emlék általános élénksége eltérő minőségeket foglal magában. Az önéletrajzi emlékezeti kísérletek több fenomenológiai skálát használnak az élénkség megítélésére, a felidézéssel egy időben (a részletes felidezés helyett) az emlék élményminőségeit értékeli ezáltal az emlékező személy. A fenomenológia gazdagság kitölti az autoetikus/fenomenológiai tudatosság fogalmát, és válaszol arra a kérdésre, hogy mi a forrása az emlékszem-érzésnek.

A fenomenológiai skálák használata elterjedt olyan vizsgálatokban, amely önmagában az emlék élmény természetének sokszoros eredetére irányulnak, kapcsolatba hozzák az élményt az emlék korábban megkülönböztetett formáival, érzelmi természetével, hitelességével, vagy például olyan vizsgálatokban szerepel, melyek az életkor hatását vagy az egyéni különbségeket vizsgálják az emlék részleteinek felelevenítésében. Az élmény beszámolásával szemben; a klinikai vizsgálatokban gyakran alkalmazott szakértői ítéletek a beszámolt emlék tartalmi osztályozására építenek, amelyben számba veszik a kontextuális elemek gazdagságát és a beszámolás epizodicitását („térben és időben jól elhelyezett emlék”). Az emlékezés két oldala – élmény és elbeszélés – bár általános élénkségükben megfelelnek, részleteiket tekintve eltérnek, amit az eljárások, így például a magyar nyelvre adaptált Önéletrajzi Interjú (AI) és az Emlékezeti Jellemzők (MCQ) egymásra vetítése is jól mutat. Természetesen az AI esetében az emlék kohézióra utaló jegyei, míg az MCQ esetében a perceptuális természetű jellemzők utalnak legerősebben az élénkségre (Szöllösi, Fazekas és Kónya, 2013). Az emlékezeti élményt előtérbe helyező eljárások fellelhetőek az idegtudományi vizsgálatokban, melyekben a pszichológiai és neurológiai módszertan találkozik az emlék részleteinek integrálását kutatva. A rekollektív agyi folyamatok tekintetében e kettős módszertan feltárja a szubjektivitás hátterét (Johnson, Kuhl, Mitchell, Andukowitch és Durbin, 2015; Levin és Sheldon, 2016; Moscovitch és mtai, 2016).

MI MINDEN SZÜKSÉGES A MENTÁLIS IDŐUTAZÁSHOZ?

Az önéletrajzi emlékezet, amely teljes, összetett formájában sajátosan az emberre jellemző emlékezeti forma, az elbeszélés képességét is magában foglalja. Az ismereti rendszer a történetmesélés szolgálatában áll. Módszertanilag tekintve; különbséget kell tennünk az emlékező szöveg és emlékezeti elbeszélés között. Míg az epizodikus emlékezetet elemző eljárások nyelvi szövegen dolgoznak, és a kontextus lebontásán át jutnak el az emlék formájához, az emlékező ember élettörténetet mond, önmagát mutatja be, tapasztalati élményeit megosztja másokkal.

A fenti gondolatsor rávilágít, hogy az önéletrajzi emlékezet ismereti rendszerének feltárásán túl, személyes és társas vonatkozásait figyelemben tartva jutunk el

a mindennapi emlékezet bonyolultságáig. Ezen belül a nyelvi eszköz, az elbeszélés képességével bővítjük a mentális időutazás Tulving nyomán elterjedt fogalmát, amit az 1. táblázat értelmez.

1. táblázat. Mi minden áll a mentális időutazás mögött?

<i>Tudatosság</i>	<i>Emlékezeti rendszer</i>	<i>Tudásalap</i>	<i>Társas nyelvi eszköz</i>
Autonoetikus Fenomenológiai Temporális	Epizodikus és autobiografikus neurokognitív rendszer	Az emlékező „én” céljai szerinti hierarchia	Történetalkotás, nyelvi megformálás egyéni és társas célok szerint

Visszatekintve; a kísérleti elméletképzés a *Tudatosság* oszlopát, a mindennapi emlékekre irányuló elméletképzés a *Tudásalap* oszlopát tölti ki, és a két elméleti utat összeköti a kognitív idegtudomány az *Emlékezeti Rendszer* tekintetében. Ehhez illesztettük további szempontként a történetalkotás képességét és a mögötte álló *Társas nyelvi eszközt*. Az emlékező szöveg és az emlékező elbeszélés között elméleti megközelítésben különbség van. Bár a céljaink szerint szerveződő emlékezeti rendszer tesz képessé az emlékek előhívására, a múlt megkonstruálásához és megosztásához történet szükséges. Az emlékező tudatosság feltételezhetően e kettőhöz kötődik, és a mentális időutazásnak (a múlt jelenben való újraélésének) is feltétele az emlék és az elbeszélés megkonstruálása.

A személyesen átélt események történetté formálható emlékek. Ennek megfelelően az élményszerűség elemzése ezen a szinten az elbeszélés kettős, epizodikus/történeti struktúrájából indul ki. Az emlékezeti elbeszélés élményszerű gazdagodásának elemzése nyelvészeti hagyományokon alapul. Így például a narratív mutatók megfelelnek az emlékezeti formáknak és az emlékek jól formáltságának, a szelf koherenciának, valamint az önéletrajzi emlékezet fejlődésének (Király, 1999; Barclay, 1996; Bruner és Lucariello, 2001; Fivush, 2012). Emlékezeti szelfként is számba veszi a saját élettörténetet a szakirodalom, kutatja emellett társas és viselkedésirányító szerepét (Fitzgerald, 1992; Pillemer, 2001).

Az elbeszélés utat ad a téma továbbgondolásához a kollektív és kulturális emlékezet irányába – melyek szoros kapcsolatban állnak az emlékezés alapvető képességével. E tekintetben jelentős pszichológiatörténeti múltra tekinthetünk vissza, köztük Maurice Halbwachs és Frederic Bartlett örökségére, akik konstruktív és társas nézőpontjukon át elvezetnek a mai emlékezetelméletekbe (Halbwachs, 1925, Bartlett, 1932; Pléh, 2019).

UTÓSZÓ

Az elméletképzés szintjeinek egymásra épülését mutatja, amikor kezünkbe veszünk valamely, az önéletrajzi emlékezet kutatását átfogó könyvet. Így például az Ulric Neisser tiszteletére összeállított kötetben a szerkesztők bemutatják azt az utat, melyet az önéletrajzi emlékezet megtett az ökológia szemlélet irányába. (Bertsen és Rubin, 2012). A kötetben a pszichológiaelméletek neurológiai kiterjesztése mutatja e kutatási irányok összehangoltságát. A válogatás fejezetcímeiben helyet kap emellett az önéletrajzi emlékezet fejlődési és társas-kulturális megközelítése. A tudományok építkezése az önéletrajzi emlékezet kutatásában természetszerű: a pszichológia kognitív elméletei az idegtudományokkal találkoznak, a tudat által a fenomenológiai megközelítés kap teret, a nyelv pedig a társas, kollektív emlékezethez vezet. Az emlékezet folyamatában mindezek együtt lépnek színre.

HIVATKOZÁSOK

- Banaji, Mahzarin R. és Crowder, Robert G. (1989). The bankruptcy of everyday memory. *American Psychologist*, 44(9), 1185–1193.
- Barclay, Craig R. (1996). Autobiographical remembering: Narrative constraints on objectified selves. In D. C. Rubin (szerk.) *Remembering our past: Studies in autobiographical memory*. New York: Cambridge University Press, 94–125.
- Barsalou, Lawrence W. (1988). The content and organisation of autobiographical memories. In U. Neisser, U. Winograd (szerk.) *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approach of to the study of memory*. New York: Cambridge University Press, 191–241.
- Bartlett, Frederick C. (1932/1985). *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Fordította és az előszót írta Pléh Csaba. Budapest: Gondolat
- Berntsen, Dornthe és Rubin, David C. (2012, szerk.) (). *Understanding autobiographical memory. Theories and approaches*. UK: Cambridge University Press.
- Brewer, William F. (1988). Memory for randomly sampled autobiographical events. In U. Neisser, E. Winograd (szerk.) *Remembering reconsiderszerk. Ecological and traditional approach in the study of memory*. UK: Cambridge University Press, 21–90.
- Brewer, Willaiam F. (1996). What is recollective memory? In D. C. Rubin (szerk.) *Remembering our past. Studies in autobiographical memory*. Cambridge: University Press, Cambridge, 19–64.
- Bruner, Jerome és Lucariello, Joan (2001). A világ narratív újrateremtése a monológban. In László János és Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó, 131–156.
- Cohen, Gillian és Conway, Martin A. (2008, szerk.) (). *Memory in the Real World*. London: Psychology Press.
- Conway, M. A. (2005). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*, 53(4), 594–628.
- Conway, Martin A. (2009). Episodic memory. *Neuropsychologia*, 47(11), 2305–2313.
- Conway, Martin A. és Pleydell-Pearce, Charles W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, 107(2), 262–288.

- Conway, Martin A. és Jobson, Laura (2012). On the nature of autobiographical memory. In D. Bertsen, D. C. Rubin (szerk.) *Understanding autobiographical memory. Theories and approaches*. UK: Cambridge University Press, 54–69.
- Crovitz, Herbert F. és Schiffman, Harold (1974). Frequency of episodic memories as a function of their age. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 4(5-B), 517–518.
- Cabeza, Roberto és Jacques, Peggy. St. (2007). Functional neuroimaging of autobiographical memory. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(5), 219–227.
- Draaisma, Douwe (2003/2010). *Miért futnak egyre gyorsabban az évek*. Fordította: Balogh Tamás. Budapest: Typotex
- Fink, George R. (2003). In search of one's own past: the neural bases of autobiographical memories. *Brain*, 126, 1509–1510.
- Fitzgerald, Joseph M. (1992). Autobiographical Memory and Conceptualizations of the Self. In M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinn Jer, W A. Wagenaar (szerk.) *Theoretical Perspectives on Autobiographical Memory*. London: Kluwer Academic Publishers, 99–114.
- Fivush, Robyn (2012). Subjective perspective and personal timeline in the development of autobiographical memory. In D. Bertsen, D. C. Rubin (szerk.) *Understanding autobiographical memory. Theories and approaches*. UK: Cambridge University Press, 226–246.
- Gardiner, John M., Gregg, Vernon H. és Karayianni, Irene (2006). Recognition memory and awareness: Occurrence of perceptual effects in remembering or in knowing depends on conscious resources at encoding, but not at retrieval. *Memory and Cognition*, 34(2), 227–239.
- Habib, Reza, Nyberg, Lars és Tulving, Endel (2003). Hemispheric asymmetries of memory: the HERA model revisitszerk. *Trends in Cognitive Science*, 7(6), 241–245.
- Halbwachs, Maurice (1925). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Librairie Alcan. Magyarul (2018): *Az emlékezet társadalmi keretei*. Ford. Sujtó László. Budapest: Atlantisz
- Johnson, Marcia K., Kuhl, Brice A., Mitchell, Karen J., Ankudowich, Elisabeth és Durbin, Kelly A. (2015). Age-related differences in the neural basis of the subjective vividness of memories: evidence from multivoxel pattern classification. *Cognitive, Affective, and Behavioral Neuroscience*, 15(3), 644–661.
- Király Ildikó (1999). Az önéletrajzi emlékezet narratív szerkezetének vizsgálata. *Pszichológia*, 19(4), 417–436.
- Kónya Anikó (2005). Tapasztalati élmény és emlékezeti tudatosság: Az önéletrajzi emlékezet introspektív adatai. In Gervain J., Kovács K., Lukács Á., Racsmany M. (szerk.) *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 262–274.
- Kónya Anikó (2007). Önéletrajzi emlékezet a laboratóriumban. In Czigler I., Oláh A. (szerk.) *Találkozás a pszichológiával*. Budapest: Osiris Kiadó, 116–134.
- Kónya Anikó és Király Ildikó (2013). Az emlékezetkutatás ismerős de megoldatlan kérdései: az epizodikus emlékezet és a mentális időutazás. *Pszichológia*, 33(3), 159–168.
- Larsen, Steen (1998). What is it like to remember? On phenomenal qualities of memory. In Ch. P. Thompson, D. J. Hermann, D. Bruce, J. D. Read, D. G. Payne, M. P. Toglia (szerk.) *Autobiographical memory*. London: Lawrence Erlbaum Associates, 163–190.
- Moscovitch, Morris, Cabeza Roberto, Winocur Gordon, Nadel, Lynn (2016). Episodic Memory and Beyond: The Hippocampus and Neocortex in Transformation. *Annual Review of Psychology*, 67(1), 105–134.
- Nagy Márton és Király Ildikó (2018). Evidence of relational retrieval, even in the absence of the relational eye movement effect (REME). *Consciousness and Cognition*, 66, 40–53.

- Neisser, Ulric (szerk., 1982). *Memory observed. Remembering in natural context*. San Francisco: W. H. Freeman
- Neisser, Ulric és Winograd, Eugene (1988, szerk.) (). *Remembering reconsidered. Ecological and traditional approach in the study of memory*. UK: Cambridge University Press
- Nyberg, Lars, Kim, Alice S. N., Levine, Brian, Tulving, Endel (2010). Consciousness of subjective time in the brain. *PNAS* December 21, 2010 107 (51) 22 356–22 359.
- Nyberg, Lars, Kim, Alice S. N., Habib, Reza, Levine, Brian, Tulving, Endel (2010). Consciousness of subjective time in the brain. *Proc Natl Acad Sci*. 107: 22 356–22 359.
- Pillemer, David P. (2001). Momentous Events and the Life Story. *Review of General Psychology*, 5(2), 123–134.
- Pléh Csaba (2019). Két klasszikus konstruktív emlékezet-elmélet mai relevanciája: Bartlett és Halbwachs. *Magyar Filozófiai Szemle* (megjelenés előtt)
- Racsmány Mihály (2005). Introspekción és kontroll az emlékezeti előhívásban. In Gervain J., Kovács K., Lukács Á., Racsmány M. (szerk.) *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 235–247.
- Racsmány, Mihály és Conway, Micahel A. (2006). Episodic inhibition. *Journal of Experimental Psychology Learning Memory and Cognition*, 32(1), 44–57.
- Schacter, Daniel, Benoit, Roland G. és Szpunar, Karl K. (2017). Episodic Future Thinking: Mechanisms and Functions. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 1, 41–50.
- Szóllósi Ágnes, Fazekas Katalin és Kónya Anikó (2013). Önéletrajzi emlékezet: élmény és elbeszélés. *Pszichológia*, 33 (3), 205–222.
- Tulving, Endel (1972). Episodic and semantic memory. In E. Tulving, W. Donaldson (szerk.) *Organization of Memory*, New York: Academic Press, 381–403.
- Tulving, Endel (1983). *Elements of episodic memory*. UK: Oxford University Press.
- Tulving, Endel (1985). Ebbinghaus's memory: What did he learn and remember? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 11(3), 485–490.
- Tulving, Endel (2002). Episodic memory: From mind to brain. *Annual Review of Psychology*, 53 (1), 1–25.
- Tulving, Endel (2005). Episodic memory and auto-noesis: Uniquely human? In Terrace, H. S. Terrace, J. és Metcalfe (szerk.) *The missing link in cognition*, NY: Oxford University Press, 4–56.

A metareprezentáció fogalmának megjelenése az 1980-as évek kognitív fejlődéslelektanában

Alan Leslie az 1980-as évek második felében alakította ki híres és hatásos elképzelését a *mintha játék* metareprezentációs természetéről. Miként az közismert, természetesen nem ez volt a mintha játék első magyarázata a pszichológia történetében. Piaget (1978) magyarul is megjelent műve igen részletesen mutatja be az általa szimbolikus játéknak nevezett működés különböző felfogásait és persze a saját elméletét is. E szerint a szimbolikus játék csak az egyik formája az ún. szenzomotoros szakasz utolsó alszakaszában megjelenő általános szimbolikus funkcióknak. Piaget szimbolikus játéknak nevezte a csecsemő azon viselkedését, amikor az úgy mozgat egy dobozt a falon, mintha egy macska mászna a fára. Ez a játék tehát a csecsemőkor végén, 18 és 24 hónapos kor körül jelenik meg. A genfi pszichológus szerint ebben az életkorban még az alábbi szimbolikus funkciók alakulnak ki: késleltetett utánzás, szókincsrobbanás, tárgyfogalom. Mindezen jelenségek megjelenését Piaget az általános szimbolikus-reprezentációs képesség kialakulásának tudta be. Szerinte a mentális reprezentáció szükséges mindezen szimbolikus funkciók magyarázatához. Elképzelésében a szimbolikus játék az ún. asszimiláció egyik formája. Fontos adalék mindehhez, hogy ebben az életkorban Piaget még nem tételezett fel kapcsolatot játék és logika között.

Miként azt rövidesen látni fogjuk, Leslie elemzésének középpontjában éppen ez a kapcsolat áll logika és a mintha játék különböző formái között. Ezenkívül az 1980-as évek egyik legfontosabb fejleménye a csecsemő mentális reprezentációs képességének kimutatása volt. Az újdonság tehát ekkor az volt, hogy a csecsemő már néhány hónapos korában rendelkezik mentális reprezentációval (például tárgyreprezentációval). Ezek az empirikus kísérleti vizsgálatok jóval korábbra tették a kognitív reprezentációk kialakulását, mint azt Piaget gondolta. Nem véletlen, hogy ettől az időszaktól kezdve mindmáig bizonyos vezető kognitivisták Piaget elméletének összeomlásáról beszélnek (például Fodor és Pylyshyn, 2015; Leslie, 1988a). Egyébként az 1980-as évek ún. kompetens csecsemőjének legismertebb kísérleti kutatói napjainkig a terület aktív művelőinek számítanak. A teljesség igénye nélkül az alábbi szerzők tartoznak ide: Baillargeon, Carey, Leslie, Mandler, Meltzoff, Spelke, Wellman.

Az 1980-as évek egyik legizgalmasabb, legfontosabb, legkreatívabb konceptuális elemzése a logika és a mintha játék között tehát Leslie (1987; 1988b) munkáinak köszönhető. A szerző a mentális állapotokra vonatkozó nyelvi kijelentések logikai-szemantikai tulajdonságait felelteti meg a mintha játék különböző formáinak. Ezt a mély izomorfiát mutatja be az 1. táblázat. Az első mozzanat a mentális predikátumokat tartalmazó kijelentések ún. referenciális opálosságát felelteti meg a tárgyhelyettesítéses mintha játéknak. A Quine (1956) által felfedezett referenciális opálosság azt jelenti, hogy abba a mondatba, hogy „Az olvasó úgy véli, hogy Csokonai Lili A tizenhét hattyúk című regény szerzője” nem helyettesíthetem be Esterházy Pétert Csokonai Lili helyébe, mert könnyen lehet, hogy az olvasónak nincs tudomása a kettő azonosságáról. Míg abban az esetben, amikor a kijelentést nem előzi meg mentális predikátum, akkor ez a behelyettesítés tetszőlegesen elvégezhető a mondat igazságértékének megváltozása nélkül. Az 1. táblázat további sorai önmagukért beszélnek.

1. táblázat. Egy mély izomorfia logika és játék között

<i>A mentális állapotokra vonatkozó kijelentések szemantikai tulajdonságai</i>	<i>Példák</i>	<i>A mintha játék alapvető formái</i>	<i>Példák</i>
Referenciális opálosság	Csokonai Lili A tizenhét hattyúk című regény szerzője.	Tárgyhelyettesítéses mintha játék.	A banán a telefon.
Az igazság-hamisság felfüggesztése	János azt hiszi, hogy a macska fehér.	Mintha tulajdonságok tulajdonítása.	A játék baba arca piszkos.
Az egzisztencia felfüggesztése	Anna azt hiszi, hogy Franciaország királya kopasz.	Képzelt tárgyak a mintha játékban.	Az üres csésze kávéval tartalmaz.

A mintha játék metareprezentációs elemzése Leslie-nél nagyon szorosan kapcsolódik ágenciaelméletéhez. Az ágensek feldolgozását végző készülék vagy modul az ún. kezdeti vagy kiinduló kognitív architektúra egyik fontos alkotóeleme. Leslie még további összetevőket is feltételez, mint például a látás, a nyelvi fakultás, arcfeldolgozás vagy egy-két formális elem, mint például a számok és a zene. Ezen nézet szerint tehát a kezdeti kognitív architektúra igen heterogén. A szerző elveti azt a rivális empirista nézetet, ami szerint ez a kezdeti felépítés homogén, és a további szakosodásért egy általános célú tanulógepezet lenne felelős. Leslie (1994) ágenciaelméletét a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat. Leslie (1994) ágenciaelmélete

Az ágensek tulajdonságai	Feldolgozó készülék	A megértés szintjei vagy „elméletek”
Mechanikai	ToBy	„Ágensek és tárgyak”
Akciós	ToMM (1. rendszer)	„Ágensek és cselekvések”
Kognitív	ToMM (2. rendszer)	„Ágensek és attitűdök”

Az ágensek megértésének első megjelenési formája egy mechanikai modul, amit Leslie ToBynak (Theory of Body mechanism) nevezett el. Fontos megjegyezni, hogy ez a mechanikai ágens nem azonos az élőlényekkel s általában véve az ágens–nem-ágens megkülönböztetés sem felel meg az élő-életlen distinkciónak még akkor sem, ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy a legtöbb ágens élőlény. Ez a mechanikai modul 3-4 hónapos kortól működik. A mechanikai ágensek egyik legfontosabb sajátossága, hogy működésükben központi szerepet játszik az ERŐ fogalma. Az ERŐ a legkülönbözőbb mechanikai események, mint például a nyomás, akadályozás, megtartás, tartalmazás értelmezéséhez és felfogásához szükséges. A szerző híres kísérlete (például Leslie, 1988a) a kauzális szerepek (okozó és okozott) hat hónapos észlelése terén szintén idetartozik, hiszen azt bizonyította, hogy ebben az életkorban a csecsemők képesek a „nyomó” és a „nyomott” mechanikai szerepek felismerésére. Továbbá a mechanikai ágencia legvilágosabb példái az emberi kéz által végrehajtott akciók (például megragadás és felemelés). A mechanikai modul tartalmazza a szilárdságra vonatkozó korlátot (két szilárd tárgy nem hatolhat át egymáson), amit a vizuális rendszer nem tartalmaz, hiszen a híres Pulfrich kettős inga illúziója éppen abból áll, hogy az inga szilárd tartópálcáit áthatolni látjuk egymáson.

Honnan származhat ez a fenti ERŐ fogalom? Jóllehet Leslie fogalmi primitívumnak tartja azt, de nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az a saját erőfeszítésből, hatékonyságból is eredhet. Piaget-nak ezt a felfogását tehát nem veti el.

Az összesen három feldolgozó készülékből álló ágenciaelmélet maradék két összetevője az ágensek intencionális tulajdonságaival foglalkozik. Mindkét összetevőt tudatelméleti mechanizmusnak (Theory of Mind Mechanism) tartja Leslie. A ToMM első rendszere az ágensek akciós aspektusait dolgozza fel. Az ágensek cselekedeteket hajtanak végre. Ez a modul olyan 6-8 hónapos kortól működik. Legfontosabb funkciója a célirányos akció megértése. Ezen felfogás szerint az ágens azért cselekszik, hogy egy tényállást (cél) idézzon elő a környezetben. Egyébként Leslie szerint ennek a modulnak a feladata az észlelés megértése is. Nem véletlen tehát, hogy csecsemőkori viselkedéses megnyilvánulásként a tekintetkövetést hozza fel példának a szerző. De idetartozik a tárgyak konvencionális funkcióinak megfelelő használata is (például a kanállal eszünk) kb. egyéves korban. Ennek a modulnak a cselekvésértelmezése tehát még nem mentálisztikus.

Leslie ágenciaelméletének harmadik összetevője (ToMM2) az ágensek kognitív és mentális aspektusait dolgozza fel. E szerint az ágensek propozicionális attitűdökkel (például vágyak, vélekedések, gondolatok stb.) rendelkeznek. Ez a modul valami-

kor a második évben érik be. Ekkor jelenik meg a metareprezentációs képesség. Ezt Leslie újabban M-reprezentációnak nevezi. Az M-reprezentáció paradigmaticus példája az alábbi kijelentés: *Az anya úgy tesz, mintha a banán az „telefon lenne”*. Egy M-reprezentáció az alábbi összetevőkből áll: *a) Ágens (az anya), b) attitúd (úgy tesz, mintha) és c) propozíció (a banán az telefon lenne)*.

Leslie ennek a példának a folytatásaként elemzi azt a megosztott mintha helyzetet, amikor az anya odanyújtja a banánt a gyermekének azzal a közléssel, hogy csöng a telefon, téged keresnek. Amikor a gyerek megérti ezt a kommunikatív aktust, és megfelelően reagál (például belebeszél a banánba), akkor voltaképpen kikövetkezteti a beszélő szándékolt jelentését a szó grice-i értelmében (Grice, 1957). Magyarán, mentális állapotot (szándékot) tulajdonít a kommunikatív partnernek. Fontos megjegyezni, hogy a mintha játék metareprezentációs elemzésének legfőbb motiváló tényezője éppen annak belátása volt, hogy a csecsemők ebben az időszakban nem keverik össze a banánt a telefontal, jóllehet a reprezentációs zűrzavar *veszélye* fennáll. Éppen az M-reprezentáció formálása segít ennek a veszélynek az elkerülésében.

Napjainkban számos szerző elemzése szerint a mintha játék a kontrafaktuális (tényellentétes) gondolkodás egyik első megjelenési formája. A tény az, hogy a banán az banán, s ezzel kontrafaktuális az az elképzelés, hogy a banán az telefon lenne. Fontos kérdés, hogy pontosan mi is a kontrafaktuális okoskodás legelső manifesztációja. Gergely, Bekkering és Király (2002) híres kísérletében a 14 hónapos csecsemők ha azt látják, hogy a modell keze le van foglalva, akkor maguk a saját kezükkel kapcsolják fel azt a lámpát, amit szabad kézzel látott modell esetén a homlokukkal érintenek meg, éppen úgy, ahogy a modellenél megfigyelték. A szerzők ezt akkor racionális utánzásként értelmezték. Vegyük észre, hogy itt voltaképpen már kontrafaktuális gondolkodásról van szó, ami valahogyan így nézhet ki a baba részéről: „Ha a modell kezei szabadok lettek volna, akkor kézzel kapcsolta volna fel a lámpát.” A végkövetkeztetés tehát az lehet, hogy 14 hónapos csecsemők már képesek a tényellentétes okoskodásra. Tudomásom szerint ez az első megjelenési formája ennek a gondolkodásnak.

Miként azt fentebb láttuk, a csecsemő 18 és 24 hónapos kora között már rendelkezik a mintha (pretend) mentális fogalommal. Leslie szerint ez az első megnyilvánulási formája az elmeolvasásnak. Az 1980-as évek második felének kulcsproblémája az volt, hogy akkor miért csak mintegy két év múlva teljesíti a gyerek a hamisvélekedés-tesztet, ami abban az időben az elmeolvasás kritériuma volt. A válasz az volt, hogy csak a négyéves gyerek érti a vélekedésekkel kapcsolatos kauzális összefüggéseket. Például és konkrétan azt, hogy az észlelés vélekedéseket idéz elő, vagy azt, hogy a vélekedések és a vágyak együttesen okozzák a cselekvéseket.

Leslie tehát napjainkig azt a felfogást képviseli, amely szerint a naiv tudatelméletnek igen jelentős innát, moduláris alapja van. A klasszikus verbális hamisvélekedés-teszt teljesítéséhez azonban önmagában nem elég a veleszületett tudatelméleti (ToM) modul, hiszen a teszt olyan performanciakövetelményeket is támaszt, mint a

cokoládé valóságos, áthelyezett helyének a gátlása. Ezért a gátlási funkcióért lenne felelős az ún. szelekciós feldolgozó. Leslie elméletét a 3. táblázat mutatja be.

A hároméves gyerekek rendelkeznek tudatelméleti modullal, de hiányzik náluk a szelekciós feldolgozó. Ezért képtelenek a tévhitesszt teljesítésére. A négyéveseknél mindkét mechanizmus működik, ezért teljesítik a hamisvélekedés-tesztet. Az autizmussal élők nem rendelkeznek tudatelméleti modullal (például Baron-Cohen, Leslie és Frith, 1985), de ugyanakkor rendelkeznek szelekciós feldolgozóval (vagyis teljesítik az ún. hamisfénykép-tesztet [Leslie és Thaiss, 1992]).

3. táblázat. Leslie elképzelése tudatelmélet és a szelekciós feldolgozó kapcsolatáról

	<i>Tudatelméleti modul</i>	<i>Szelekciós feldolgozó</i>
Háromévesek	Van	Nincs
Négyévesek	Van	Van
Autizmus	Nincs	Van

Napjainkban több kísérlet is kimutatta bizonyos nem-verbális hamisvélekedés-tesztek teljesítését csecsemőkorban (például Kovács és mtsai 2010; Onishi és Baillargeon, 2005). Ezek hatására izgalmas vita bontakozott ki a csecsemők tudatelméleti képességeinek státuszára vonatkozóan. Az egyik tábor szerint (például Perner és Ruffman, 2005) a csecsemő még nem mentalizál, vagyis nem tulajdonít hamis vélekedést a kísérleti aktoroknak. Szerintük a baba kizárólag viselkedéses szabályokra építve értelmezi a másik cselekedeteit. Illetve még a kisgyerek cselekvésértelmezésében is a teleológia (célokság) játssza a főszerepet (Roessler és Perner, 2013). A másik tábor szerint már a 7 hónapos csecsemők is képesek hamis vélekedést tulajdonítani egy ágensnek (Kovács és mtsai, 2010) Természetesen a legizgalmasabb kérdés ezeknek a korai adatoknak a fényében az, hogy ha már a 7 hónaposak is rendelkeznek tudatelmélettel, akkor miért csak jóval később teljesítik a tévhitesszt verbális változatát. Mivel a jelen dolgozat elsősorban történeti relevanciájú, ezért itt és most nincs módomban kitérni a tévhit-teszt feladatelemzésére (ehhez lásd például Kiss 2015). Anynyit azonban megjegyeznék, hogy saját értelmezésem szerint a fenti kérdésre adható egy metareprezentációs magyarázat. Ez pedig a metareprezentáció *erősségére* épít. A korai nézési adatokra adható egy olyan magyarázat, amely még csak *gyenge* metareprezentációt követel még, míg a későbbi verbális teszt teljesítése egy *erősebb* metareprezentációs képességet igényel. Maguknak a nézési kísérleteknek az eredményei egyébként szépen alátámasztják Leslie radikális nativista felfogását a tudatelmélet eredetét illetően.

Leslie (1987, 1988b) konceptuális elemzése óta egy kisebb „iparág” foglalkozik a mintha játék esetleges metareprezentációs természetével. A legfontosabb újdonság ezeknél a vizsgálatoknál a mintha játék kísérleti megközelítésében található. A kutatók közötti vita pedig itt is a mintha játék mentalisztikus vs. nem-mentalisztikus értelmezése körül bontakozott ki. Lillard (1994) például amellettt érvel, hogy a mintha

játék nem követel meg metareprezentációs képességet, hiszen az értelmezhető pusztán „mintha” (as if) *viselkedésként*. Friedman és Leslie (2007) ezt az elméletet bírálva továbbra is a mintha játék mentalizációs aspektusát hangsúlyozva. Az első kísérletek 2-3 éves gyerekek mintha játékát célozták meg, míg az újabbak csecsemőket vizsgálnak a várakozás-megszegési nézési módszert felhasználva.

Ez utóbbi eljárást hasznosította Onishi, Baillargeon és Leslie (2007) kísérlete 15 hónapos csecsemőknél. Kimutatták, hogy a csecsemők meglepődnek, ha egy személy megszegi a mintha helyzetet, vagyis két üres pohár közül nem abból iszik, amelybe mintha vizet töltöttek. Más szóval ezek a kísérleti eredmények azt jelzik, hogy a csecsemők ebben az életkorban már tisztában vannak a mintha játék alapvető jellemzőivel.

Utolsó témaként a metareprezentáció patológiáját tárgyaljuk. Az 1980-as évek közepétől számos kísérlet kimutatta, hogy az autizmussal élő személyek többsége sérült a tudatelméletben. Fentebb már röviden érintettük, hogy ugyanakkor az ún. szelekciós feldolgozójuk épen funkcionál. Deficitjük tehát specifikus a mentális metareprezentációt illetően, hiszen fel tudnak dolgozni olyan fizikai reprezentációkat, mint egy elavult fénykép. Ez a jelenség egyben egy erős érv is az elme területspecifikus kognitív architektúrája mellett. Vegyük észre azonban azt az ellentmondást, ami Leslie ún. szelekciós feldolgozójának épsége, illetve az autizmus végrehajtó funkcióbeli magyarázata között feszül, hiszen a szelekciós feldolgozó is voltaképpen valamiféle kivitelező funkciót lát el! Miként az a pszichológiában oly gyakori, itt is valószínűleg az áll fenn, hogy az autizmussal élők végrehajtó funkcióbeli deficitje feladatspecifikus, tehát rosszul teljesítenek például a saját mutató gátlását megkövetelő ún. Windows feladatban (Russell és mtsai, 1991), míg jól teljesítenek az elavult fénykép feladatban.

Végkövetkeztetésként elmondhatjuk, hogy a metareprezentáció fogalma már több évtizede jelentős szerepet játszik a kognitív tudományban, és ez a helyzet azért is különösen fontos, mert napjainkban sokszor találkozunk ún. antireprezentációs elképzelésekkel. Talán mondanom sem kell, hogy ez utóbbi nézet összeegyeztethetetlen a metareprezentációs felfogásokkal. Biztosan elmondhatjuk tehát, hogy a metareprezentáció a 21. század egyik kulcsfontosságú magyarázó fogalma marad (lásd például Sperber, 2000).

HIVATKOZÁSOK

- Baron-Cohen, Samuel, Leslie, Alan. M. és Frith, Uta (1985). Does the Autistic Child Have a „Theory of Mind”? *Cognition*, 21, 37–46.
- Fodor, Jeremy A. és Pylyshyn, Zenon (2015). *Minds without Meanings*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Friedman, Ori és Leslie, Alan M. (2007). The Conceptual Underpinnings of Pretense: Pretending is not 'Behaving-as-if'. *Cognition*, 105, 103–124.
- Gergely, György, Bekkering, Harold és Király, Ildikó (2002). Rational Imitation in Preverbal Infants. *Nature*, 415, 755.
- Grice, H. Paul (1957). Meaning. *Philosophical Review*, 66, 377–388.
- Kiss Szabolcs (2015). *A logika egyedfejlődése és szociológiája*. Budapest: Könyvpont–L'Harmattan.
- Kovács, Ágnes M., Téglás, Ernő és Endress, Ansgar D. (2010). The Social Sense: Susceptibility to Others' Beliefs in Human Infants and Adults. *Science*, 330 (6012), 1830–1834.
- Leslie, Alan M. (1987). Pretense and Representations: The Origins of „Theory of Mind”. *Psychological Review*, 94 (4), 412–426.
- Leslie, Alan M. (1988a). The necessity of illusion: perception and thought in infancy. In L. Weiskrantz (szerk.) *Thought without Language*. Oxford: Clarendon Press, 185–210.
- Leslie, Alan M. (1988b). Some implications of pretense for mechanisms underlying the child's theory of mind. In J. W. Astington, P. L. Harris, és D. R. Olson (szerk.) *Developing Theories of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 19–46.
- Leslie, Alan M. (1994). ToMM, ToBy, and Agency: Core architecture and domain specificity. In L. A. Hirschfeld és S. A. Gelman (szerk.) *Mapping the Mind. Domain Specificity in Cognition and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 119–148.
- Leslie, Alan M. és Thaiss, L. (1992). Domain Specificity in Conceptual Development: Neuropsychological Evidence from Autism. *Cognition*, 43, 225–251.
- Lillard, Anthon S. (1994). Making sense of pretense. In Ch. Lewis., P. Mitchell, (szerk.) *Children's Early Understanding of Mind: Origins and Development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Onishi, Kristine H. és Baillargeon, Renée (2005). Do 15-month-old Infants Understand False Beliefs? *Science*, 308, 255–258.
- Onishi, Kristine H., Baillargeon, R. és Leslie, Alan M. (2007). 15-month-old Infants Detect Violations in Pretend Scenarios. *Acta Psychologica*, 124 (1), 106–128.
- Perner, Joseph és Ruffman, Ted (2005). Infants' Insight into the Mind: How Deep? *Science*, 308, 214–216.
- Piaget, Jean (1978). *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Budapest: Gondolat.
- Quine, Wilbur V. O. (1956). Quantifiers and Propositional Attitudes. *The Journal of Philosophy*, 53, 177–187. Magyarul: Kvantorok és proпозиionális attitűdök. In uő: *A tapasztalattól a tudományig*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Roessler, Johannes és Perner, J. (2013). Teleology: Belief as perspective. In S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg és M. V. Lombardo (szerk.) *Understanding Other Minds*. Oxford: Oxford University Press, 35–50.
- Russell, James, Mauthner, Natasha, Sharpe, Sally és Tidswell, Tom (1991). The Windows Task as a Measure of Strategic Deception in Preschoolers and Autistic Subjects. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 331–349.
- Sperber, Dan (szerk., 2000). *Metarepresentations. A Multidisciplinary Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

INTÉZMÉNYEK ÉS SZAKÁGAK
A MAGYAR PSZICHOLÓGIA UTOLSÓ
ÉVTIZEDEIBEN

Az átfogó keretek változása

Intézmények és gondolkodásmódok fél évszázad magyar pszichológiájában (1960–2010)¹

Magyarország a címben említett fél évszázad során jelentős társadalmi és politikai változásokon ment át. Ezek a változások a pszichológia tekintetében először azt érintették, hogy a diktatórikus rendszer lazulásával megjelent a társadalom és humán tudományok egyáltalán való lehetősége, majd a pszichológia sokrétűbbé vált, beleértve alkalmazásait is. Később a rendszerváltás nyomán a pszichológia központi szereplővé vált. A dolgozat az intézményi fejleményekre összpontosít, két adattípusra alapozva. Egyrészt a nagygyűlési szimpózium előadásaira, másrészt a publikációk és miniszteriális, egyetemi és egyéb nyilvános dokumentumok elemzésére.

Természetesen nem könnyű dolog fél évszázad változásait (? fejlődését) áttekinteni a magyar pszichológiában, neheztíve azzal, hogy e folyamatoknak sokáig szemtanúja s sokszor részese voltam. Ráadásul, mint korábban már összefoglaltam, a pszichológiatörténet-írásnak ma alapvetően két mintázata van, melyek szocializációs célokat (ez a pszichológusok által s maguk számára végzett szakmatörténet), illetve szenttelen történeti leírást tűznek ki célul. A történész „kemény történelmet” akar, az eseménytörténetre részletes levéltári adatokkal, a hivatás tömeges változásaira pedig szociális statisztikákkal s a társadalmi magyarázat igényével, s számára az akadémiai mozzanatok s a köznapok egyaránt fontosak. A pszichológusok művelte tudománytörténet-írás viszont gondolati mintákból (irányzatok, iskolák) indul ki, fontos áthallásokkal a jelen felé, s ezt egészíti ki hősökkel s életutakkal. Bemutatása a szakmai szocializációban részt vevő fiatalok számára akar koherens emberi mintákat s fontosnak tartott értékeket bemutatni.

Írásom általános hozzáállásomnak megfelelően a kétféle attitűd kombinálását használja. Mint a szakma művelője s a hivatás képviselője nem tudom kikerülni, hogy fontos emberekről s trendekről beszéljek, sőt még a haladás és felzárkózás

¹ Plenáris előadás az MPT XXV. Nagygyűlésén, 2016. június 4. Az írott szöveg sokban támaszkodik az ugyanazon a napon Csépe Valéria, Mészáros Judit és Pléh Csaba szervezte *A magyar pszichológiai intézménytörténete a közelmúltban* című tematikus ülés előadásaira és egy korábbi összefoglalómra (Pléh, 2016).

fogalmi sem állnak távol tőlem, amit kötetünkben például Kovai Melinda bírál. Ugyanakkor igyekszem bemutatni átfogóbb kereteket is, melyekben a pszichológia változásai átfogóbb társadalmi átalakulásokba illeszkednek, illetve ahol lehet, megpróbálom adatolni a kulturális, módszertani s tartalmi átalakulásokat. Az átalakulások bemutatása néhol a részt vevő impresszióin alapul, amit természetesen a teljes képen levéltári kutatások kell majd bizonyító értékűvé tegyenek.

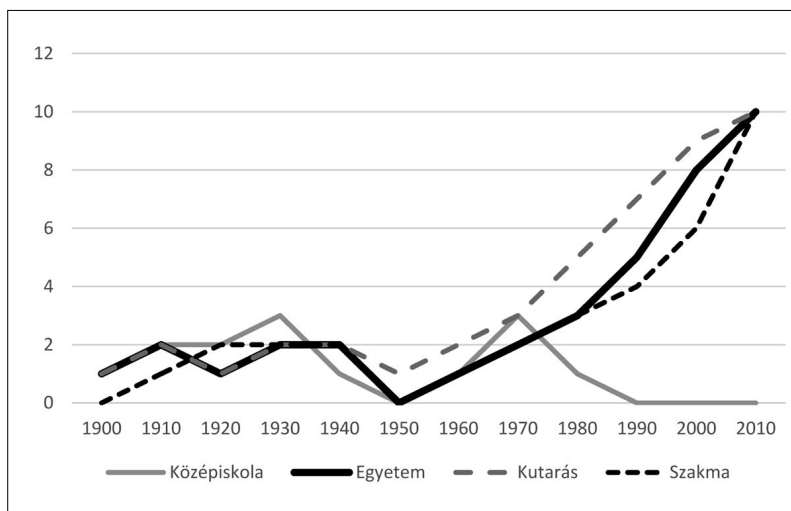
A SZAKASZOLÁS KÉRDÉSE

Korábbi áttekintésekben, összefoglaló előadásokban már Putnoky (1970), Pataki (1977), Hunyady (1996) s magam is (Pléh, 1985, 1997; Pléh, Bodor és Lányi, 1998; Pléh, 2014) javasoltunk szakaszolásokat az 1945 utáni magyar pszichológia történetére, nem függetlenül a nagy társadalmi és politikai átalakulásoktól. Erre most csupán az utóbbi fél évszázadra teszek a korábbiaknál finomabb felbontású javaslatot.

- *A pszichológia újramegjelenése.* 1960–1970. A Kádár-korszak konszolidációjának szerény részeként újra megjelenik az akadémikus és az alkalmazott pszichológia.
- *Terjedés és differenciáció.* 1970–1980. Ezt az évtizedet a már akkor is oly sokat szidott (önzés, magány stb.), azután a politológiai rekonstrukcióban szinte szitokszóvá vált társadalmi individuáció mint modernizációs folyamat keretében kíséri a pszichológia terjedése és egyre sajátosabb szakmai hozzáértések kialakulása.
- *A pszichológia társadalmi elfogadása.* 1980–1990. A létező szocializmus társadalmi válsága, az ideológiai ellenőrzés gyengülése, s a társadalmpolitika pragmatikus vitele a pszichológiának nagyobb játékkeret és őszintébb önmegjelentést tett lehetővé. A gyakorlatias társadalomszervezés támogatta a társadalmi/hálózati pszichológiai ellátórendszerek megerősödését.
- *Differenciáció a politikai demokratizáció idején.* 1990–2010. Ez az igazi „pszichoboom” korszaka a képzési rendszerben és az egyre privatizáltabb gyakorlatban, ugyanakkor a pszichológiai szociális ellátórendszerek visszaszorulásával.

Az összkép

Egy korábbi összefoglalómból kölcsönzöm az 1. ábrán látható összképet. A függőleges tengely önkényes beosztást mutat, s kétségtelen egy haladáselvű fejlődési megközelítést tükröz. A minket érdeklő fél évszázadban mind az egyetemi oktatás, mind a szakma, mind az alkalmazás töretlenül halad, követve a Kovai (2016) által ironikusan, sőt nem minden malícia nélkül „pszicho-boomnak” nevezett trendet. Egyedül a közoktatásban szorul vissza a pszichológia.

1. ábra. Egyetemi oktatás, tudomány, szakma és iskolai jelenlét viszonya a magyar pszichológia 100 évében (Pléh, 2015: 76)

Ennek az ábrának az első három trendjét mutatom be, a furcsa módon lefelé tendált középiskolai helyzetről most nem szólok újra. Elsőként azonban magát a kiinduló helyzetét, az 1960-as évek első felét, a heroikus állapotokat jellemzem.

A HŐSI MÚLT

Kétségtelenül van valami teleologikus e korszak hősi múltként történő jellemzésében. Elsősorban szakmai szocializációs szerzői céljaim indokolják a kifejezés megválasztását. A 'hősies' itt sokszor ha nem is az elkötelezett tudományban hívők örök túlpolitizálásának megfelelő szinten, de emberi kiállást kívánt meg a (s itt egy teleologikus mozzanat) feltételezett szakmai értékrend mellett, sokszor szemben a politikai renddel. Hősies volt, mert a Kovai (2016) elemezte felzárkózási önképnek megfelelően be akart hozni egy sokak szerint csak vélt, de szerintem valós elmaradást, vagy nyíltan hirdetve vagy csendesesen gyakorolva a kelet-európai közegben egy határozott nyugatosodást, sőt több területen amerikanizációt, s mögötte egy társadalmi polgárosodást. Végül hőskor volt az emberi mozzanatokban is. Kicsiny, hol összetartó, hol megosztott hálózatokról volt szó, melyek a résztvevők számára áttekinthetőnek számítottak. Kovai (2016) és Máriási (2016) kritikusan elemzik ezt a felzárkóztatási és újraintézményesülési narratívát. Ennek a kritikai értelmezésnek tényszerűen van alapja. Valójában az „elhallgattatást” megelőző időkben sem létezett a modern pszichológia intézményes rendszere, nem működtek virágzó képzések s ellátó hálózatok, de megvolt a remény ezek alakítására, mint például kötetünkben

Mészáros Judit a pszichoanalízisről, Dienes Erzsébet írása pedig a munkalélektanról mutatja. A dolog másik oldala, hogy a kor képviselői kétségkívül retorikájukban sokszor illesztik munkájukat a vélelmezetten nyitottabbá váló létező szocializmus, sőt akár az alkotó marxizmus kereteihez (Pataki, 1987). A retorika mögött azonban mára már látjuk, hogy a pszichológia hivatásszerű megjelenítésének igénye a Kovai (2016) által sokszor ironikusan kezelt segítő mozzanatot tartalmazta, a társadalomnak a sokak – például a nemzetféltők által – már akkor is látott drámai individualizációja közepette. Ebben az értelemben a pszichológia iránti igény s a pszichológia helytalanulási igénye a kádári szocializmus modernizációs átalakulásainak egyik oldala: az urbanizáció világában, a tényleges szekularizáció közepette ember és pálya egymásra találása, ember és partner egymásra találása, a feszültségek vagy akár mentális zavarok oldásának igénye alakítja ezt a hivatást. A radikális társadalmi forradalmárok számára ez mindig tévút volt. Nem az ember bajait kell megoldani, hanem a világot megváltoztatni, vagy legalábbis rétegek s nem az egyének gondjait kell látni s tematizálni. Ezek a jelszavak mindig a pszichológus hivatás ellen szóltak, már a *Korunk* Séra László bemutatta 1930-as évekbeli vitáiban is, de majd az 1960–1980-as évek táján vett újbals pszichológiaellenességeiben is. Ebben az értelemben a pszichológus hivatás előtérbe helyezése s védelme akkor is, miként a kritikai pszichológiával szemben ma is, az e világi jobbulás, s ezzel egy támogató hivatás helyet igénylését jelentette, az utópiával szemben – legyen az pártközponti vagy alternatív utópia.

Honnan is indultunk két nemzedékkel ezelőtt, 1960 táján?

Pár tucat ember művelte valahogyan (értve ezen, hogy szűkös keretekben) a pszichológiát. Kicsiny, a résztvevők és például az ideológiai kontrollálók számára is áttekinthető, mind a politika, egyetemi s egyéb vezetés mind az érintkező többi szakmák – filozófia, pedagógia, orvoslás – által lenézett vagy lesajnált, vagy legfeljebb gyamolítandó hálózat volt ez.

A kísérleti pszichológia művelése de a modern fejlődéslelektan és a klinikum is *emberi kiállást kívánt*. Úgy is mint pszichológia, úgy is mint a filozófiai spekulációval szemben a kísérlet, úgy is mint a (párt)iskolával szemben a gyermek, s mint a kemény, nagypszichiátriával szemben az emberi tényezőkön alapuló lágy betegség fogalom. Az értékcentrikus kiállás nemcsak az akkori ágensek érzése volt. Hadd éreztessen ezt a kiállást egy két nemzedékkel későbbi kolléga értékeléséből a kor pszichológus önéletírásairól. „Az önéletírásokból kiderül, hogy mennyire nagy szerepe volt akkoriban a sziklaszilárd szakmai identitásnak és az autodidakszisznak. E kettő nélkül nagyon nehéz lehetett nem hogy érvényesülni, hanem egyáltalán a pályán maradni. Az a ropant értékmentő funkció, amit ez a generáció és mesterei betöltöttek, meg sem valószínűsíthető volna magas szintű elhivatottság nélkül” (Matuszka, 2009: 17).

Publikációs fórumok nem voltak. Az ötvenes években még hazai folyóirat sincsen, a pszichológusok más szakmák, az orvosok és pedagógusok lapjaiban publikáltak elvértve.

A hőskorra jellemző *a módszereknek a kulturális bezártsághoz is kapcsolódó különlegessége*. Készen vásárolt helyett sokszor használnak egyedileg megépített műszer elrendezéseket (Pléh, 2011), az alkalmazás terén pedig visszatérő igény a honosítás, a hazai sztemderdek igénye, gondoljunk csak az első intelligenciamérésekre vagy az alkalmaságvizsgálati eljárásokra.

Az 1960-as évek közepe az *újjászületés kora*. A megújulás résztvevői úgy élték meg, hogy nem felhőtlenül kerülnek előtérbe, hanem a szakmaibb, szabadabb s bizony nyugatosabb pszichológia, a „jók” világa (Pléh, 1998, 1999) rejtett és nyílt opozícióikban bontakozik ki. A „pszichológia” (s ebben a résztvevők által akkor is igen fontosnak tartott módon megkülönbözteti magát azon a közegen belül, amit Kovai, 2016 mint „pszichotudományokat” elemez) valamihez képest fogalmazódik meg, mint az 1. táblázat összefoglalja.

1. táblázat. A hatvanas évek pszichológiájának főbb önmeghatározási szembenállásai

<i>Irány</i>	<i>Kivel szemben</i>	<i>Mi a fő jellemzője s a vád ellene</i>
Kísérleti	Filozófia	Additív, determinisztikus
Fejlődés	Normatív pedagógia	Biopszichológia, szakaszok, érzelmek
Klinikai	Orvosok, pszichiáterek	Lágyabb betegségkép, interakcionizmus

A megújulásban, mint másfél évtized múlva maga az egyik résztvevő, Kardos Lajos (1979: 557) egy tudományos társasági emlékülésen elmondta, nagy szerepük volt a társszakmáknak. „Úgy látszik hozzátartozik ennek a tudománynak a magyarországi sorsához, hogy a döntő segítséget más tudományterületről kapja. [...] Ma, több év távlatából, a helyzetet higgadtan mérlegelve világosan látjuk, hogy elismeréssel kell adóznunk a gyermekgyógyászat kiváló professzorának, Gegesi Kiss Pálnak azért, hogy a pszichológia a nehéz időkben újra megtalálhatta és elfoglalhatta méltó helyét a tudományok családjában, kiépíthette és megerősíthette szervezeti kereteit, megindulhatott a korszerű egyetemi pszichológusképzés és tudományunk külön magas szintű akadémiai képviseletet nyert. [Utalás arra, hogy az MTA keretében először egy elnökségi Pszichológiai Bizottság alakult Gegesi vezetésével. P. Cs.] Gegesi Kiss Pál akadémikus rendkívüli aktivitása, cselekvő és szervező képessége és nem utolsósorban különös elkötelezettségérzése a pszichológia iránt nagyban hozzásegített tudományunk viszonylag gyors újrafelemelkedéséhez. Ezt el kell ismerniük azoknak is, akik némi aggodalommal nézték a – ha szabad így mondanom – idegen beavatkozást és a vezetés bizonyos egypoldalúságát.”

A Magyar Pszichológiai Társaság

A tudományos és egyben a szakmai közélet fontos restitúciós eleme volt, hogy az MTA többszöri kezdeményezésére 1960-ban újraindult a *Magyar Pszichológiai Szemle*, s 1962-ben újjáalakult a társaság. Ennek gazdag életét csak szervezeti szempontból mutatom be Oláh (2016), az éppen leköszönő elnök beszámolója alapján.

Újjáalakulás 1962

Az MTA Elnökségének határozata 1961. december 22-én (94/1961): elindította a Társaság újjászervezését. A Társaság 1962. október 30-án tartotta alakuló közgyűlést az MPTT, meghívásos alapon 61 taggal.

Differenciálódás 1963–1990

Szekciók alakulnak s szaporodnak, számos szekció-előadás s jubileumi, majd két-évenkénti kongresszusok.

Önállóság 1990–2015

Az MPT önálló jogi alakulat lesz.

A *Szemle* mint a társaság lapja jelenik meg.

1991-ben Európai Pszichológia Kongresszus Budapesten.

1994-ben először vidéken, Debrecenben rendezik a nagygyűlést. Jelenleg évenkénti kongresszusok.

1998-ban elkészül az MPT honlapja.

1999. decemberben bírósági bejegyzésre kerül az MPT közhasznú társasági jogállása.

2003-ban létrejön a PSZEU Bizottság.

Két mágnes egyéniség, két „minta” a hőskorban

Bár a modern pszichológiatörténet-írás egészében joggal szakít a nagy ember mítosszal, ez az igény bizonyos helyzetekben felülbírálnak. Az 1960-as évek magyar pszichológiája is ilyen helyzet. A kicsiny s áttekinthető világ révén ebben a helyzetben kiemelkedő szerepe volt a vezető vonatkoztatási személyeknek. Két ilyen mágnes egyéniség jellemzi a kort, Kardos Lajos és Mérei Ferenc. Ritka eltérő személyisé-

gek, mint emberek. Kardos visszafogottan arisztokratikus, halk szavú, de ítéleteiben mindig szigorúan tárgyyszerű, kissé száraz mentor, ahogy Hunyady György (1985: 375) mondja róla nekrológiájában, „nem volt robosztus egyéniség”, aki erős érzelmet keltett volna. Ezzel szemben Mérei rendkívül kitarulkozó, nagyon informális, ugyanakkor expanzív, akár nyíltan veszekedős guru, aki szubjektivitását nem kendőzi, ugyanakkor másokat s magát is nyílt pszichológiai elemzés tárgyává teszi.

A nagy személyiségeltérések közepette van néhány közös vonásuk. A 20–30-as években szocializálódva, mindketten kispolgári zsidó családok első generációs értelmiségi gyermekei. Ez nem irreleváns mozzanat. A vezető pszichoanalitikusok egy része például inkább nagypolgári, s mindenképpen értelmiségi közegből jön. Kardos és Mérei is a *numerus clausus* s ambícióik révén is külföldön (Bécsben, illetve Párizsban) szocializálódnak a pszichológusszakmába. Mindketten több szakma identitásának s képezésének hordozói. Kardos orvos és matematikus, majd pszichológiából doktorál. Mérei akadémikus értelemben statisztikus közgazdász és pszichológus, gyakorló identitásában pedig pedagógus és pszichológus. Mindketten mentorként is sokat hangsúlyozták, hogy a sikeres pszichológusnak nem elég csupán a pszichológiai végzettség és háttér. Mindketten baloldaliak. Mérei földalatti, majd igazi aktív kommunista, s eközben igencsak megosztó politikus, aki 56 utáni ellenálló szerepéért börtönbüntetést kapott. Kardos a maga csendes módján baloldali liberális. Általában apolitikusként is ismertük, mint Hunyady (1996) is jellemezte. Ugyanakkor igen jellegzetes kompromisszumos, de nyugatos politikai attitűdjét néha megosztotta kollégáival, s beágyazottsága a létező szocializmus hatalomrendszerébe nagyobb volt, mint első pillanatra tűnt. Feltehetően még az általa gimnazistaként látogatott Galilei-körből ismeri őt Rákosi Mátyás, akinek a perében tolmács volt a külföldi sajtó számára. Ez, akárcsak szintén Galilei-körbeli ismeretése az ötvenes évekbeli rettegett ideológussal, Fogarasi Bélával, feltehetően segítette a pszichológia nominális fennmaradásában az egyetemen, mint ezt Kardos sokszor emlegette (lásd interjút Pléh, 1985a).

Magyarországra visszatérve mindketten Szondi Lipót közvetlen munkatársai voltak. S bár Kardosnál ez kevésbé látható, bár interjújában maga is beszél róla, mindketten igen fontos informális társaságot és ezzel szakmai hálózatot szervező egyéniségek voltak.

Kardos Lajos (1899–1985) az akadémikus pszichológia vezérmintájának alakítója a hatvanas években. Az ő világa az újjászületés korában a TANSZÉK.

Bécsben tanult, Karl Bühler intézetében vált pszichológussá, majd évekig az USA-ban tanított. Szakmai tájékozottsága német és amerikai. A német közegből az észlelési szerveződés tematikáját hozza, a tágan vett gestaltos irányultságot, Amerikából pedig a tanulás iránti érdeklődést (Kardos, 1957a, b). 1957-es Pavlov-könyve egy különleges próbálkozás. Az akkor elvárt pavlovi keretekben mutatja be a korabeli behaviorista adatokat és elméleteket az állati tanulásról (Pléh, 2001). További szakmai munkájának vezérelve az egészségességi gondolat összekapcsolása patká-

nyok helytanulásával, s az állatoknál megjelenő emlékezeti képek egészlegességének bemutatása, mint posztumusz megjelent szintézise is mutatta (Kardos, 1988).

Mostani összefüggésben azonban nem is közvetlen szakmai munkássága érdekes. E tekintetben különös, magányos kutató volt, nem jellemző rá a modern társszerzői és tanítványi hálózat, labirintustanulási irányzatának hazai folytatója sem akad. Kardos Lajos döntő szerepe az átmentés és túlélés évtizede után, hogy az 1960-as években a kis szürke Kardos-tankönyv (1964) jelképezte attitűddel megszervezte az új, valójában Magyarországon először önálló pszichológusképzést. Ennek a szervezésnek a részletei még levéltári munkával feltárandóak. A kialakított első rendszer fontos jellemzője volt *a hivatás mozzanat, a gyakorlati, alkalmazott pszichológia oktatás megjelenése az egyetemi képzésben*. A képzés révén válik Kardos és a tanszék az egyik alapvető vonatkoztatási keretté a „hőskorban”, az akadémikus pszichológia kerete. Ő volt az újjáalakult *Magyar Pszichológiai (Tudományos) Társaság* új alapító elnöke. A következő tudós nemzedék alakulásában is nagy szerepe volt. Tanítványa volt Tánzos Zsolt (1977), famulusai Marton Magda (1981) és Barkóczi Ilona (1992), s az új szovjet típusú tudományos továbbképzési rendszerben nemcsak az általános pszichológus Putnoky Jenő, de a szociálpszichológus Engländer Tibor vagy a fejlődépszichológus Ranschburg Jenő is aspiránsai voltak.

A korszak másik mágnes egyénisége a gyakorlati pszichológiában, a klinikum és a gyermekek világában mutatja vonzerejét. Mérei Ferenc (1909–1986) világa ebben a korszakban Lipótmezőn, az OIE-ben a LABOR. Mérei francia iskolázottságú. A baloldali, már a harmincas években nyíltan marxista Wallon (erről lásd Maury, 1995) diákja volt. Felteszem, hogy a Mérei-műhely labornak elnevezése is ide vezethető vissza. Wallon műhelye sem tanszék, hanem laboratórium. A minket érdeklő időben az 1960-as években Mérei a börtönből frissen szabadult megtúrt-elynomott guru nimbuszával dolgozik a Lipótmezőn. Egyszerre szervezi technikailag és nagyon racionálisan a klinikai pszichológusok identitását, s alakítja a szociometria mozgalmán keresztül mindig is rá jellemző nevelési vezérguru módján a gyermeklélektant és a liberális nevelésművelés visszacsempészését a pszichológiába (a Bagdy, Forgács és Pál, 1986 szerkesztette emlékkönyv, Erős, 1995, valamint a Borgos, Erős és Litván, 2006 szerkesztette kötet írásai, például Borgos, 2006 bemutatják ekkori sokoldalú munkáját, Lányi, 1999 s Koltai, 2016 pedig ezt összekapcsolja Mérei örök politikumával). Mérei a házi szemináriumok, a Vademecum füzetek, s az avantgárd művészetből átvett attitűdje, mely a szabálytalant, a „kilógót” és a progresszívat összekapcsolja (K. Horváth, 2010) vonzza az értelmiséget, de ezen belül a szakmát is, s taszít a szakmán belül is egy kisebbséget. Mérei politikai múltja s aurája miatt élete végéig megmarad az informalitás világában, aki a kialakuló hivatalos szakmai közösségekből – *Magyar Pszichológiai Társaság, MTA Pszichológiai Bizottsága* – kimaradt, s részben ez a peremhelyzet adta vonzerejét (Erős, 1995). A fiatalok számára azt sugallja, hogy van egy másik világ, mind a hivatalossággal szembeni politikai, mind az akadémikussal szembeni szakmai értelemben.

A hőskorban ezzel a két műhellyel mindenki kapcsolatba kerül. A cseperedő nemzedék a dolog természete révén, a kicsit érettebbek, a harminc-nyolcvan évesek a minták keresése miatt. Nemcsak szubjektív rekonstrukciók emelik ki őket. A kor pszichológusainak önéletrajzaiban is Kardos és Mérei a legtöbbet hivatkozott személy (Pléh, Bodor és Lányi, 1998), illetve mester (Matuszka, 2006).

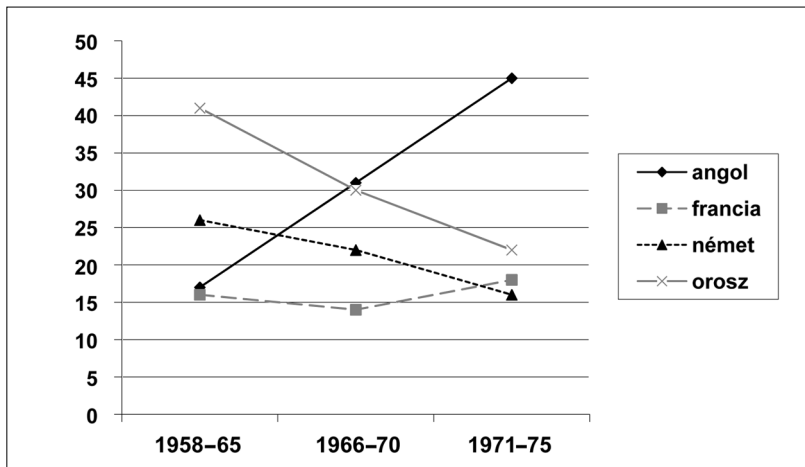
A hőskor akadémiai világa. A 60-as évek

Az átmentés és az újjászervezés kora ez, ahol az akkori ifúság, az egyetemisták szemében az akadémikus pszichológián belül elég jól látszott két mintázat.

A *konzervatívak világa* elsősorban orosz, német s (klasszikus) francia irodalomra hivatkozott. Megpróbált valamilyen naivan marxista emberképet közvetíteni a pszichológiában is, s művelői többnyire párttagok voltak. Előtérben állt ebben a világban az ember korlátlan formálhatósága, ez a még a sztálinizmusból itt maradt mozzanat (Bauer, 1952), előtérbe kerültek az indoktrinációs témák, a külső, társadalmi vezérlés belsővé tételeként felfogott interiorizáció. Kedvenc terepe a szervezett nevelés, főként az iskola, s szakmaközi kötődéseiben első helyen marad a pedagógia, de akkorra ez már nem alávetés, mint volt az ötvenes években, hanem flörtölés.

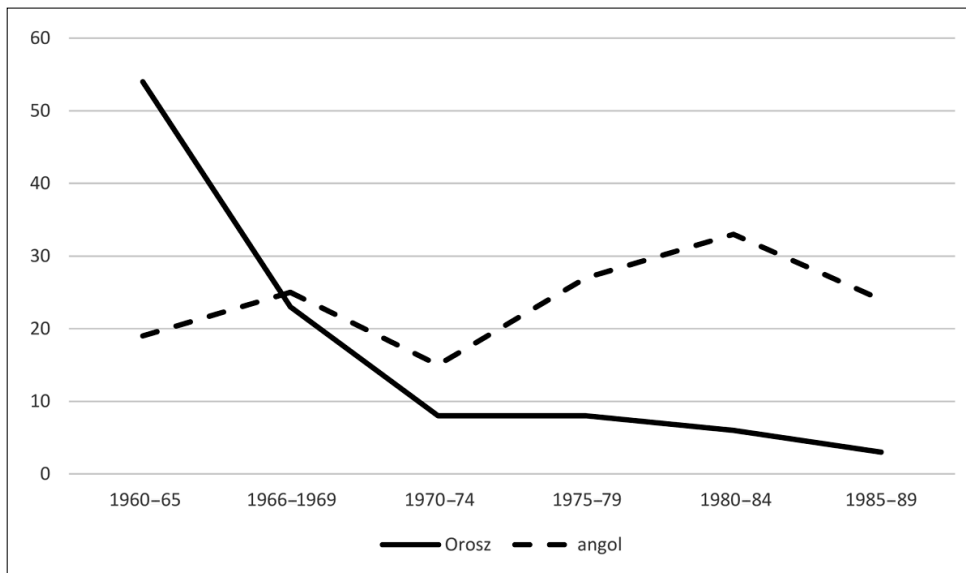
Ezzel állnak szemben a „*progresszívek*”. Olvasmányaikban bizony anglofónok (hogy egy korabeli kifejezést használjak). Jellemző rájuk a dezideologizációs igény. A pszichológia távol tartása a filozófiától, s a korabeli marxista zsargonban annak hangsúlyozása, hogy a pszichológia jórésze természettudomány, így nem is tartozik a felépítményhez, nincsen közvetlen osztálymeghatározottsága, tehát – s ez a döntő mozzanat a nyíltan ritkán kimondott láncolatban – nem is tartozik közvetlen pártirányítás alá. Az itt progresszívnek nevezett tábor valójában a tudomány szabadságáért küzd, sokszor a kor retorikájába kényszerülve. Korábban (Pléh, 1998, 1999) írtam már arról, hogy erre a progresszív felfogásra jellemzőek a mégoly száraz kísérleti pszichológiában is „nyitott ember témák”: a kíváncsiság, az exploráció, a játék. Kapcsolatait ez a világ a neurofiziológusokkal s az etológusokkal keresi.

A nyelvi orientáció itt nem triviális kérdés, sok mindent tükröz. Míg az újraindult *Magyar Pszichológiai Szemlében* és a *Pszichológiai Tanulmányokban* 1960–65 között még az orosz hivatkozások dominálnak, s a német erős második, 1966-tól már az angol utoléri az orosz, hogy azután a hetvenes évekre kétszer annyi angol hivatkozás legyen, s közben a német is csúszik lefelé (Pléh, 1979, 2014).

2. ábra. Hivatkozások a magyar pszichológia vezető fórumain nyelv szerint 1958–1975 (Pléh, 1979)

A 3. ábra ugyanezt az orosz–angol nyelvi váltást mutatja a *Szemlében* recenzált könyvek nyelvében. A hatvanas évek közepére kiegyenlítődik a két nyelv, a hetvenes évektől végig erőteljes az angol fölény. Vagyis amikor nyugatosodásról, sőt amerikanizációról beszélünk, nem valamiféle vágyfantáziáról van szó, hanem a kutatók és a szerkesztőségek és a szerzők mindennapi gyakorlatának megváltozásáról.

3. ábra. Az orosz–angol váltás a Magyar Pszichológiai Szemlében recenzált könyvekben

A nyelvi váltás két tekintetben érdekes. Két évtizeddel megelőzi a politikai orientáció váltását. Az első, az akadémiai műhelyeket bemutató kiskönyvsorozat is angol nyelvű lesz (Kardos, Pléh és Marton, 1978, Kardos, Pléh és Hunyady, 1980, Kardos, Pléh és Barkóczi, 1987, Kardos, Pléh és Popper, 1987). Ez taktikus, jó érdekérvényesítésre mutat. A kis kompromisszum az volt, hogy brit s nem amerikai helyesírást követtünk.

A szakma a valóságot követte, mikor anglománá vált, miközben például az MTA pszichológiai kutatóhelyének vezetői, Bartha Lajos, Ádám György, Tomka Imre, Pataki Ferenc 1961 és 1993 között, több mint három évtizeden át mind orosz iskolázottságúak voltak, magasabb fokozatukat a Szovjetunióban szerezték (Pléh, 2017).

Azért említék e tekintetben érdekérvényesítést, mert ugyanebben az időben például az ELTE idegen nyelvű *Annalese* a pedagógiai és pszichológiai szekcióban négy nyelven jelent meg, egy-egy számon belül cikkenként váltogatva az angol, francia, német és orosz nyelvet. Azt a háttértényezőt se feledjük, hogy az akkori tudományos fokozat, a kandidátusi megszerzésének feltétele ugyanebben az anglománá váló időben az orosz nyelvvizsga volt. Nem azt akarom sugallni, hogy itt a nyelvi váltásban valami rejtett ellenállás volt. Ez csupán egy tudományterületen mutatja, amit Szilágyi (2002) úgy elemez, mint a „kötelező orosz” formalitását egy szovjet/orosz kényszerglobalizáció keretében, aminek éppen elidegenítő hatása volt, és erősítette a nyugatos azonosulást.

A hőskornak számos *sikeres akadémiai témája* volt az 1960-as években, átnyílván a hetvenes évekre. Ezek egy része összehasonlító pszichológiai, illetve pszichofiziológiai jellegű. Ilyenek az állati lokomóciós tanulás (Kardos Lajos), a főemlősök társas tanulása és vizuális folyamatai (Marton Magda), az interocepció és a tudattalan szerveződés (Ádám György), a hippokampusz téta-aktivitásától a játékig (Grastyán Endre), az aktivációs működés és megismerés kapcsolata (Barkóczi Ilona).

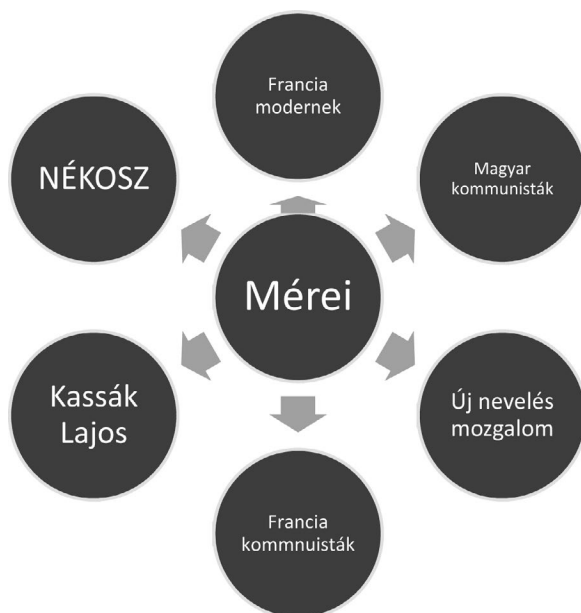
Egy részük kísérleti pszichológiai, mint a többszörös színelméletek (Tánczos Zsolt), a kreativitás mechanizmusai (Barkóczi Ilona), interiorizáció és a mozgás a nyelvben (Putnoky Jenő), a tanulás egyéni különbségei (Marton Magda). De megjelennek ebben a korban a szociálpszichológia érzékeny témái is, mint a csoport-szerveződés elemzése s egyáltalán a csoport mint szerveződés tematizálása (Méri Ferenc, Pataki Ferenc), és az attitűddinamika és a vélemények szerveződése (Hunyady György).

A hőskorban a kicsiny hálózatoknak megfelelően a ma megszokottnál jóval intenzívebb személyes részvételű nagy akadémikus viták jellemzőek. Az MPT szekciói ekkor még rendszeresen üléseznek, s szerveznek vitákat, az ELTE Általános Pszichológiai Tanszéke sok kollégát bevonó komplex szemináriumokat kezdeményezett. A vitatémák egy része az ideologikusabb, filozofikusabb, s ne szégyelljük, marxista konstrukcionista és a kísérletezők között folyt. Olyan kérdésekről, mint a kísérletezés lehetősége, a szociális konstrukcionizmus, a kutatás értékbecslés jellege.

A mozgás szerepe az észlelésben, s tágabban az aktivitás alapú kognitív elméletek vitái mintegy hidat képeztek a filozofikus és a kísérletező világ között. A klasszikus és instrumentális tanulás viszonya, a hely- és választanulás, az aktiváció és a mozgás és a percepció szerepe a tanulásban és gondolkodásban jellegzetes vitatémák a kísérletezők táborán belül.

A hőskor alkalmazott térfele. Mérei mágnesszerepe

Bár ez az előadás nem próbálja Mérei Ferenc kitüntetett szerepét részletesen értékelni, néhány mozzanatban összefoglalom szerepét, s egy szubjektív értelmezést adok kitüntetett szerepéről. Mérei teljes egyéniségében sokféle hatás, múlt s jelen érvényesült az itt elemzett „hőskorban”, az 1960-as és 1970-es években is. Politikai vonzerejében a radikális földalatti és pártállami múlt és a korabeli ellenzékiesség egyaránt szerepet játszik (Erős, 1995, 1999), de vonzerejében művészeti avantgárd beágyazottságának is igen fontos szerepet játszik (K. Horváth, 2010). A 4. ábra Mérei szakmai személyiségének komplex megformáltságát és háttérét foglalja össze.

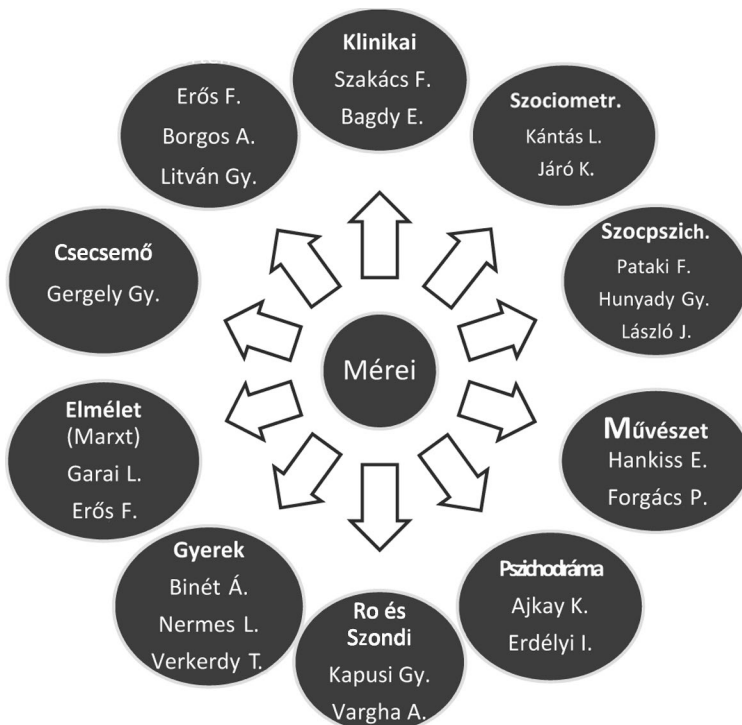

4. ábra. Mérei Ferenc komplex háttére

Ugyanakkor a sokféle háttér mellett a laborban dolgozó Mérei a hőskorban a pszichológusok számára négy szempontból döntő alkalmazott pszichológiai vonatkoztatási keretté vált:

- a pszichodiagnosztikai eszközök, elsősorban a projektív tesztek szisztematikus bevezetője, a magyar Rorschach- és Szondi-diagnosztika mestere. A korban ennek dokumentuma a Vademecum füzetek, az attitűd összefoglalására pedig lásd Mérei és Szakács (1979);
- a csoportvizsgálat metodikusa a többszemponútú szociometriával (Mérei, 1971) s ennek elterjesztője az iskola, munkahelyek, kórházak világában (Mérei, 1989);
- a csoportmunka/csoportterápia alakítója. A tanulmányi csoportok, majd a még Párizsból hozott Moreno-féle pszichodráma-eljárások meghonosítója (Mérei és mtsai, 1987);
- a gyermekközpontú nevelés és a funkcionális 'pedológiai' gondolat vissza-csempészője, amit tucatnyi kiadást megért tankönyve mutat legjobban (Mérei és Binét, 1970).

Ezt kiegészíti Mérei művészetpszichológiája és általános értelmiségi vonzereje. Az 5. ábra a „hőskoron” túllépve is mutatja Mérei átfogó mágnesszerepét a kor magyar kultúrájában.

5. ábra. Mérei Ferenc a sokarcú mágnesszemélyiség hatásaiban

Mérei sokrétű hatásának értelmezéséhez fontos emlékezetben tartanunk sokféle belső ellentmondását. Akik ismertük, azok számára így utólag ezek jellemezték az itt emlegetett „hőskorban” köznapi viselkedését is. Ebben a korban a vonzerőt többnyire az alább látható szembeállítások jobb oldalon látható pólusa jelentette. Kivétel a szervezés és spontaneitás. Itt mindenki számára mindkettő jelen volt.

- Kommunista fegyelem – Avantgárd
- Pártmunkás – Polgár
- Intézményszervező – Spontaneitás
- Csoportkonformitás – Kreativitás
- Karteziánus racionalitás – Emocionalitás
- Társas alkalmazkodás – Humanista klinikus
- Vezetés – Megértés

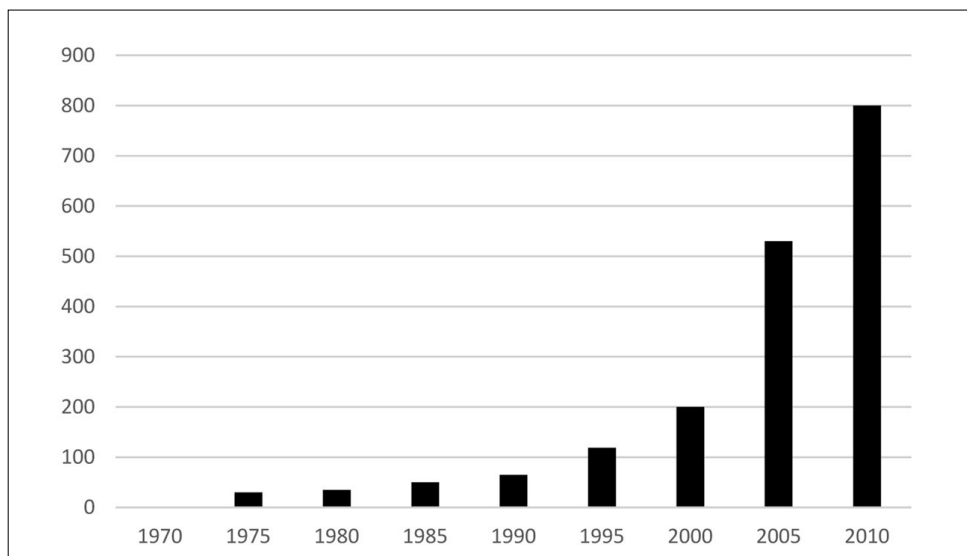
A PSZICHOLOGUSKÉPZÉS SORSA FÉL ÉVSZÁZAD SORÁN

Nézzük meg kicsit alaposabban az átalakulásokat! Az 1963-as önálló pszichológusképzés indulásakor egy évtizedig csak az ELTE képez, egy vagy néhány tucat diákot. A 6. ábra az 1970-es évektől a Felvételi Tájékoztatók Országos Pedagógiai Könyvtárban őrzött példányainak feldolgozása alapján mutatja a felvételi keretszámok alakulását. A növekedés imponáló. 1970-ben 10 fős a keret, 2010-ban az akkor már alapszakra 800 fős. Három megjegyzés kívánczik az ábrához. Ez a nyilvánosan, előre közölt keretszámokat mutatja, nem a tényleges felvételt. Az utóbbihoz az egyes egyetemek levéltáraiban kell majd részletes vizsgálódásokat végezni. Az adatok a nappali képzésre vonatkoznak, amikortól van költségtérítéssel képzés, annak száma is magukban foglalják. Végül mintegy az 1990-es évek közepéig ezek minisztériálisan szabályozott központi keretszámok. Utána viszont a minisztériumok s az egyes érintett karok belső alkudozásainak komplex eredményeit tükrözik.

Ugyanakkor ez a létszámbra alkalmas arra, hogy egészében érzékeltesse a pszichológusképzés radikális helyzetváltozásait. A pszichológusképzés fél évszázados átalakulása kétségtelenül tekinthető mind számaiban, mind komplexitásában diadalmenetként. Az átalakulás mögötti pontos döntési mechanizmusok feltárása (kik a kezdeményezők, kik az engedélyezők, milyen testületeket konstituál az állam, s ezek milyen vitákat folytatnak, milyen helyi s központi viták alakítják a létszámokat) még számos levéltári bűvárkodást igényel. Érdekes azonban egy hozzávetőleges összképet bemutatni. Mindenütt a *döltbetűs rész* jelzi, ahol a döntési mechanizmusok és lépések még feltárandóak.

1958: elindul a pszichológusképzés, pedagógiával kombinálva

1963: ELTE, kidolgozott tematikával a *trifurkációs képzés* az ELTE keretében. Két év közös képzés, két szakon (például magyar–pszichológia), harmadik évtől há-

6. ábra. A pszichológus felvételi keretszámok alakulása négy évtized alatt (adatok a felvételi tájékoztatók alapján)

rom szakirány (klinikai, munka, nevelés). Az első kettő egyszakos. Tucatnyi diák. Esti tagozat is indult, és diplomásoknak hároméves kiegészítő képzés is. Ennek tapasztalatait elemzi 1972 tájt a pszichiáter Kun Miklós vezette minisztériumi alkalmi bizottság, s e munka eredménye az új szerveződés, mely a pszichológiát első évtől „egyszakossá” teszi, s az alkalmazott szakképzést időben feljebb viszi, posztgraduális szintre, munka mellett erre kijelölt képzőhelyekkel.

1975: *egységes egyszakos képzés*. Két képzőhely: ELTE, KLTE (Debrecen).

Három képzőhelyen posztgraduális szakképzés. Ennek felel meg az ábrán az első létszámemelkedés 1975-től.

1976: pszichológusképzési rendelet. 1988-ig ez megnyugtatón szabályozza az alkalmazás képzési feltételeit.

1980-as évek szerveződnek központi (MSZMP) kezdeményezésre.

1990-re belső átalakulásban, a bölcsészkar reform részeként Hunyady György kezdeményezésére először az ELTE-n alakul ki a kreditrendszeres, nem mereven rögzített képzés, s kibontakozik az elméleti, illetve alkalmazott specializációk rendszere a harmadik évtől. De facto kétszintű rendszer tartalmában, melyet majd a többi egyetem is átvesz.

Megjelenik az országos akkreditációs rendszer.

1995: ELTE, KLTE, JPTE (Pécs). Kétszereződik a létszám.

Kialakul a PhD-rendszer.

Számos helyi kezdeményezés és akkreditációs lépés eredményeként hat egyetemen jön létre pszichológusképzés. A posztgraduális képzés egyre diverzifikálódik s fontos része egészségügyi felügyelet alá kerül.

2000: DE, ELTE, KRE, PPKE, PTE, SZTE

Kétszintű „Bologna” típusú képzés. A Képzési és Kimeneti Követelmények kialakítása. PhD: DE, ELTE, PTE

2005: BA-, MA- és PhD-képzés. A keretszám szabályozás de facto megszűnésével újabb kétszeres diáklétszám-emelkedés.

MA-képzés és PhD megjelenik a BME-n is.

A 6. ábrán nem szereplő 1960-as éveket, a hőskort az alacsony létszámok mellett az „újrakezdés” körülményei között a pszichológia iránti nagy értelmiségi érdeklődés jellemzi, mind a fiatalok, mind a rokon hivatások irányából. Ezt ugyanakkor behatárolta a szigorú keretszámrendszer. Ennek egyik legfontosabb jellegzetes szocialista kerülőútja volt az „átképzés” más területen már bevált rendszerének egy változata, a már diplomások számára szervezett hároméves kiegészítő pszichológia szak. Ennek évi néhány tucat diákja között meglepő módon megtaláljuk magának a pszichológia szaknak más szakmájú oktatóit. Az anatómus professzor Donáth Tibor vagy a statisztikus Hajtmann Béla is elvégezték a „kieget”. Számos fiatal mérnök és orvos járt ide, akik egy része a pszichológus szakmában (is) sokra vitte, például Antalovits Miklós vagy Kopp Mária. Az orvosok egy része identitásában megmaradt az orvosi pályaeépítésben, de fontos hitelt ad nekik a pszichológus képzettség, mint a SZOTE és DOTE magatartástudományi profilját kialakító Molnár Péter vagy a később a SOTE Balassa utcai klinikáját vezető Tringer László s a debreceni pszichiátriai klinikát vezető Degler István esetében. Számos (később) nevéssé váló bölcész is ismerkedett itt a pszichológiával, mint a szociológus Papp Zsolt vagy Vargha Károly. Összességében ez a rövid ideig élt furcsa képződmény betöltötte szerepét, segített a pszichológus hivatás és szerep közismertebbé és elfogadottabbá tételében.

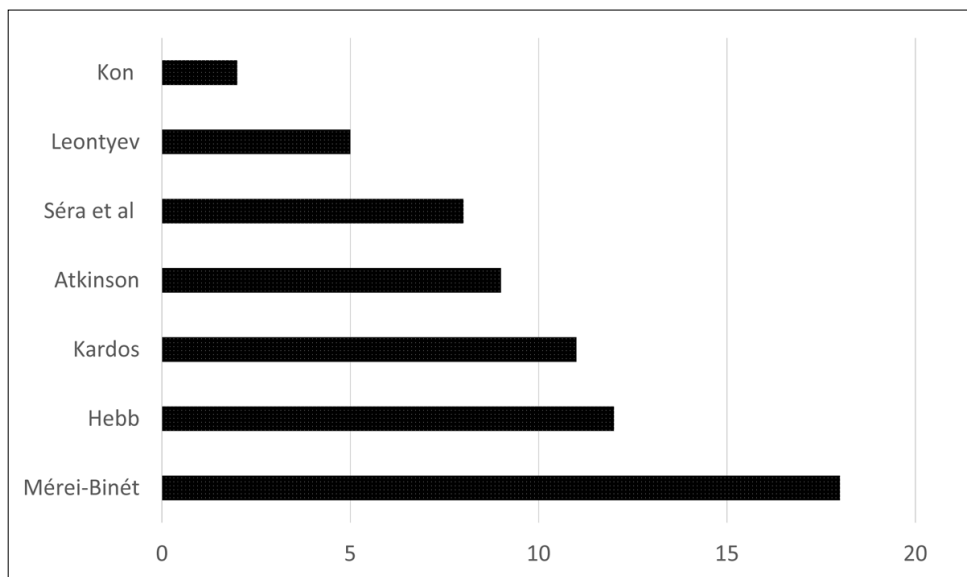
Természetesen az évtizedek alatt kialakult sokintézményű képzésben mindegyik képzőhelynek megvolt a maga hőskora. Csak a rend kedvéért sorolom fel a mai fiatalok számára sokszor már nem ismert alapítókat. Debrecenben Kelemen László, Pécsen Kézdi Balázs, Szegeden Vajda Zsuzsanna, a Pázmányon Horváth Szabó Katalin, a Károlin Bagdy Emőke nevéhez fűződik az alapítás, az első oktatói gárda megszervezésének nehéz feladata. Nyilván részletesebb elemzést érdemelnek az egyes képzőhelyek. Erre az adatgyűjtés és -feldolgozás néhány helyen már elindult. Kovács Zoltán (1994) Debrecenre, Hunyady György (1996) az ELTE-re, Pataki és mtsai (2009) Szegedre már igen részletes képet adtak, melyek fontos adalékok egy eljövendő oktatástörténeti szintézishez a pszichológia terén. Kötetünkben pedig Mudra és Séra fejezetei igen részletes intézménytörténetek Debrecenre, illetve Erdélyre.

A 6. ábrán látható számok 35 év, másfél nemzedék alatt több mint ötvenszeres létszámemelkedést mutatnak. Ez drámai növekmény, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy ez nem csak a pszichológiára igaz. Ugyanakkor ha egyenletesnek tekintjük, a kamatoskamat-számítás elvei alapján nem olyan dráma az évi növekmény: 12%. (Köszönöm Forgács Bálintnak, ELTE, hogy elvégezte a visszafejtést.) A rendszerváltás felszabadult hangulatában általában megnövekedett a diáklétszám, s különösen nagy volt a csábítás, hogy az olcsónak tűnő bölcsész szakokon – s a pszichológia ekkor még az egyetemi vezetés szemében ennek számít – sokszorosára növekedjenek országosan a létszámok. Berde (2013) adatai szerint az 1990 és 2005 közötti években a teljes magyar felsőoktatási létszám mintegy 3,5-szeresére nőtt. Ugyanebben az időben a pszichológiai felvételei keretszám 7,5-szeresre nőtt. Vagyis a szakma növekménye az átfogó felsőoktatási növekménynek mintegy kétszerese.

Közismert s sokat elemzett mozzanat, hogy eközben a felsőoktatási tanár–diák arány romlott. Az Oktatási Hivatal adatai alapján 1990-ben kb. 8, 2005-ben 16 diák jutott egy tanárra. Ezeket az adatok a pszichológiai területre külön nem ismerjük pontosan. A mennyiségi viszonyok mellett azonban a nagy létszámnövekedés közben a minőség mindenképpen nagy gond maradt. Nehéz is elképzelni, hogy 40 év alatt hat teljes profilú egyetem minőségi oktatói kara épült volna ki. Korábban már mutattam be adatokat arról, hogy a pszichológus egyetemi tanárok tudományos teljesítménye csak a kísérletező szakágakban kiemelkedő. A kísérletező egyetemi tanárok nemzetközileg látható átlagos hivatkozásszáma 240, a nem kísérletezőké mindössze 30 (Pléh, 2011). Ugyanakkor az egyetemek egy részénél az oktatói kar szerencsésen bővült az MTA Pszichológiai Intézet munkatársaival, mint Czigler István fejezete is bemutatja kötetünkben. Az emlegetett „hőskorban” meglehetősen feszültség jellemezte ezt a viszonyt. Az egyetemiek (ELTE) az intézetiek jó körülményeire, az intézetiek az egyetemiek diákjaira féltékenykedtek. Azután a hetvenes évek közepén, az egyszakos átalakulás világában Barkóczi Ilona erőfeszítéseinek köszönhetően először az ELTE-n az általános lélektan oktatásában jelentek meg a vezető intézeti kutatók, Martin L. Magda és Tánczos Zsolt, olyannyira, hogy maga a tanterv is ennek figyelembevételével formálódott. Megjelent rövid ideig néhány fiatal intézeti kolléga is az oktatásban (Czigler István és Csépe Valéria). Az MTA-intézet kollégái azóta egyre szervezettebb szerepet vállalnak több egyetemen, több szakterületen.

Természetesen maguknak a tantervi átalakulásoknak a részletes elemzése is várat magára. Olyan kérdéseket lesz érdemes tisztázni, mint

- az egyes átalakulásokban kik a kezdeményezők s kik a kidolgozók, hogyan változik (annak idején) az állampárt, a minisztérium és az egyetemek szerepe;
- milyen tényezők játszanak közre (oktatók hatalmi viszonyai, területek stratégiai önpolitizálása) a tantervi átalakulások tartalmában;
- mikor ki a kezdeményező s ki a minőségbiztosító.

7. ábra. Hányszor szerepel felvételi anyagként egy könyv

Az elemzésekben a tematikák nyitottságát, szakmai orientációját, a megújulás biztosítékait is érdemes lesz elemezni. Van egy mozzanat, ahol a „bemenettel” kapcsolatos tartalmi szabályozás már most is vizsgálható. A pszichológia szakot is, egészen a bolognai rendszer kialakulásáig követelményeiben és eljárásaiban (például a másik szak vagy más szakmák változó szerepe, írásbeli és szóbeli viszonya) váltakozó szervezetben, pontozással, de folytonosan erőteljesen szelektív célú felvételi eljárás kísérte. Ennek számos részlete a felsőoktatás egészének átalakulásával kapcsolatos, számos oldala pedig a pszichológián belüli befolyási viszonyokkal. Nyilván Hunyady György oktatási minisztériumi szakbizottsági szerepének is köze van ahhoz, hogy megjelenik például a történelem mint felvételi tárgy a biológia és matematika mellett, hogyan fejeződik ki ebben az aggodalom a túlzott naturalizmussal szemben, s egyben a szociálpszichológia érdekérvényesítő képessége. Van egy olyan vonatkozás, amely a szakma elvárt „szellemi orientációját” mutatja. A 7. ábra összegzi, hogy különböző könyvek milyen gyakran szerepelnek a negyven év alatt a pszichológia felvételi kötelező anyagában. A korszakból negyedszázad a létező szocializmus éveire esik. Orosz-szovjet anyag ugyanakkor igen keveset szerepel. A leningrádi szociológus Konnak egy identitásról szóló cikke, s Leontyev *Tevékenység, tudat, személyiség* című meglehetősen elvont munkája a nyolcvanas évek elején jelennek meg mintegy kompenzációként a listában, amit a hazai szerzők mellett alpanyagként ekkor Hebb, a kilencvenes évektől pedig Atkinson tankönyve s a Mérei-Binét-könyv dominál. A nyugatosítás tehát a felvételi anyagban is megjelenik, kifejezve a szakma felé orientálódók számára is az elvárásokat.

A felvételi tájékoztatók egyébként a bolognai típusú egységesítő szabályozás – ennek hatására eltűnt a felvételi – előtti években jól mutatják az egyetemek rendkívüli autonómiáját. Ekkorra, 2004-ig gyakorlatilag megszűnt az egységes felvételi eljárás, s az egységes felvételi anyag is. Az 1999-es felvételi tájékoztatóban 29 (!) könyv szerepelt, s az egyes intézmények ezekből jelölnek ki válogatott allistákat. A Debreceni Egyetem, az ELTE, s a két egyházi egyetem évekig az Oláh–Bugán-könyvre (2000) épített, míg a pécsiek a Révész–Bernáthra (1998). Addig virágzott a sok virág, míg meg nem szűnt maga a felvételi.

A KUTATÁS VÁLTOZÁSAI

Fél évszázad alatt természetesen a kutatás is gyökeres változásokon ment keresztül. Ezek egy része az általános társadalmi változások következménye s összetevője egyben. Olyasmikre kell gondolni, mint a nagyobb tudományos szabadság és a nemzetközi kapcsolatok szélesebbé válása, a tudományos teljesítmény előtérbe kerülése, majd az utóbbi két évtizedben (elvileg) egyedüli mércévé válása az egyetemeken. Az általános változások keretében kell értelmeznünk azt a néhány speciális mozzanatot, melyeket a pszichológia mint tudomány változásaival kapcsolatban mutatok be.

Intézményi és finanszírozási átalakulások

A pszichológiai kutatás alakulásában négy alapvető mozzanatot érdemes kiemelni. Az MTA kutatóintézet az 1960–1970-es években átfogó tematikájú intézetté alakult a korábbi gyermeklélektani és tanácsadói profilt átalakítva kizárólagosan kutatóivá. Pataki (2002) s a Czigler, Halász és Marton (2002) szerkesztette kötet részletesen beszámol ennek lépéseiről, akárcsak Czigler kötetünkben az újabb folyamatokról is. Jórészt Pataki Ferenc igazgatása alatt (1976–1992) vált az intézet két területen is nemcsak a hazai pszichológia kutatás vezérévé, hanem nemzetközileg is számon tartott műhelylé. Az egyik a pszichofiziológia s ezen belül a kognitív folyamatok elektrofiziológiája, amelyet a Pszichofiziológiai és az Általános pszichológiai osztályokon, ahogy Molnár Péter megjegyzését használva Czigler említi, két szomszéd várban műveltek, akik Helsinkiben találkoztak, Näätenen laboratóriumában. Az első labor márkanéve a Pataki Ferenc által annak idején meghívott igazgatóhelyettes, majd igazgató Karmos György, a másodiké Marton L. Magda volt. A másik vezérhajó pedig a Pataki Ferenc, Halász László s László János nevével fémjelzett szociálpszichológia. Voltak más igen aktív műhelyek is, elsősorban a kritikai pszichológiáról, pszichoanalízis történetének elemzésére kialakult csoport Erős Ferenc vezetésével, s ez a kettő bizonyult nemzetközileg is hosszú távon versenyképesnek. Az már a jelen kérdése, hogy mára az intézet Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetté alakulásával ez az 1970-es években

körvonalazódott kutatási profil a társadalomtudományi oldalon beszűkült, az idegtudományi illeszkedésben viszont kiegészült tisztán idegtudományi csoportokkal is.

Az egyetemi kutatások megerősödése. Elvi szinten a kutatás mindig része az egyetemi munkának. A szocialista idők egyetemi személyzeti politikája azt a hármas elvárással meg is fogalmazta: oktatás, kutatás, társadalmi feladatok. Ugyanakkor az egyetemi kutatómunka néhány elszigetelt egyéni erőfeszítésből (például Kardos Lajos összehasonlító pszichológiai munkái) elindulva csak az 1970-es évekre vált számon tartható, rendszerszerű tényezővé. Ebben összetalálkozott az egyetemi kutatók igen szerény tárgyi és anyagi lehetőségek között is végzett kutatására alapozott ambíciók világa és az Oktatási Minisztérium 1974-ben Páris György által megszervezett, majd általa (1974–1980) s Bakos István (1980–1990) által vezetett kutatásszervezési irányító apparátusának egyetemi kutatási pályázati rendszere. Ezekből a pályázatokból a pszichológusok is jutottak laboratóriumi berendezésekhez, néha kampányszerűen kiközvetített számítástechnikai eszközökhöz, s főként az akkori kötött létszámgazdálkodás világában kulcsfontosságú kutatói és asszistensi álláshe-lyekhez, státuszokhoz. Ennek a folyamatnak a részleteit még levéltári kutatásoknak kell feltárniuk. Kimenete például az egyetemi eredetű publikációk számának növekedése azonban jól követhető nyilvános adatokból is.

1. *Pszichológiai kutatás és kutatók más profilú kutatóintézetekben*

A pszichológia mint lehetséges tudományos szaktudások hordozója alig felcseperedve az 1970-es évektől fontossá vált több újonnan alakult kutatóintézet számára. A (Magyar Rádió) akkoriban alapított Tömegkommunikációs Kutatóintézetében Hunyady György igazgatóhelyettesként (1972–1977) a társadalomtudományokban s a szociálpszichológiában korábban nem ismert anyagi lehetőségekkel élve honosította s alakította a modern attitűdkutatás módszertanát és a magyar közvélemény-kutatás eszköztárát, fiatal kutatók csapatát nevelve fel. Az 1980-as években alakult Oktatókutató Intézetben is dolgoztak pedagógiai pszichológusok, sőt Horváth György egy ideig igazgatója is volt az intézetnek.

2. *A kompetitív kutatási pályázati rendszer megjelenése.* Ez sem elsősorban a pszichológiát érintő kérdés, de megvoltak a hatásai a pszichológiai kutatásra is. Kezdetben egy-egy főhatóság keretein belül már az 1970-es években megjelent az a sokak által már akkor is technokratikusnak tartott gondolat, hogy a kutatás finanszírozásában a bázisszemlélet kiegészítéseként meg kell jelennie a pályázaton s konkrét projekt igényeken és terveken alapuló finanszírozásnak.

A tudomány tervgazdasági felfogása és a projektfinanszírozás sajátos kombinációi jelentek meg az 1970-es években, az OTKT, az Országos Tudományos Kutatási Terv keretében. Kétségtelen, hogy ezek még nem voltak modern értelmében nyílt kompetitív pályázati rendszerek, éppen a közvetlen pártállami irányítás és a tervezés gondolatának megfelelően. Ugyanakkor a többé vagy a pszichológia esetben

kevésbé kijelölt résztvevőknek konkrét terveket kellett készíteniük és számon kérhető eredményeket ígérniük. A pszichológia számára ebből a legrelevánsabb az ún. 6-os főirány (Köznevelés fejlesztését célzó kutatások, 1973–1984) volt. Ennek történetét az oktatáspolitikai teljes kontextusában Halász Gábor (1988) igen részletesen bemutatta. A neveléstudományt illetően e körül a főirány körül állandó küzdelem folyt a megrendelő és oktatási reformot megalapozni akaró, javarészt nevelésszociológiai szempontokat kiemelő pártállam és az autonómiáját védeni próbáló neveléstudomány között. Halász s az egész neveléstudományi szakma azóta is kudarcként értelmezi ezt a projektet. Az egész főirányban mellékszereplő pszichológia – a főirány programtanácsában egyébként a pszichológia is képviselve volt Pataki Ferenc személyében – ugyanakkor pozitívan részesült ennek forrásaiból. Csak egy példát említve, az ELTE Általános Pszichológiai Tanszéke a fejlődés során kibontakozó társadalmi alapú hátrányok elemzésében, illetve ennek lehetőségeit kihasználva a kognitív fejlődés elemzésének módszerfejlesztésében kapott új koncentrált támogatást.

A pszichológia alkalmazott kutatásainak fejlődésében is kiemelt jelentősége volt a Pataki Ferenc (1984) irányította programtanáccsal működött TBZ, *Társadalmi Beilleszkedési Zavarok* kutatásnak. Az 1979 és 1988 között folyt program az alkoholizmus, bűnözés, öngyilkosság s különböző devianciák megismerésére irányult, természetesen beavatkozási stratégiák ajánlását remélve a politika számára. Érdekes egyébként, hogy egy amerikai beszámoló a magyar alkalmazott pszichológiáról az 1980-as években szintén ezeket a társadalmi anómiákat emelte ki, mint a pszichológia fellendülésének hátterét – anélkül, hogy magára a fenti programra utalt volna (Reisman, 1988). Jelen összefüggésben nem ennek sikere az érdekes számunkra, hanem pusztán az a tény, hogy itt egy olyan kiemelt kutatási programról volt szó, melyben mind a vezetésben – Pataki Ferenc (1928–2015) és Münnich Iván (1944–2011) révén –, mind a tényleges kutatásban kiemelt szerepet kapott a pszichológia.

Ezekben az átfogó programokban való részvétel mellett a Kádár-korszak utolsó évtizedében többek között az egyetemi átalakítások – az intézetszervezések – részeként, illetve anyagi támaszaként a pszichológia az akkori tudománypolitikai irányító szervezet a Tudománypolitikai Bizottság (TPB) és ennek fiókszerve, a TKB, a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság (TKB) látókörébe is bekerült. Ez a jelentős egyedi támogatás sajátos háttérmunkákat is igényelt. Az MTA Pszichológiai Bizottsága az 1980-as években az egyes minisztériumokban felsőbb inspirációkra kialakított egyedi minisztériumi pszichológiai szakbizottságok munkájának koordinálójaként, elsősorban Hunyady György titkári és társelnöki szerepében sok előkészítő munkát végzett. Ennek részletei s kapcsolataik a „felülről jövő” kezdeményezésekkel még feltárandóak. Fontos megemlítenünk, mint a pszichológiai kutatások egyszeri kiemelt központi támogatását, s voltaképpen mint az 1960 és 1990 között a pszichológia közélet s szakmai hatalmi viszonyok alakulásában mindig nagy szerepet játszott Aczél György képviselte modernizációs pártpolitika a pszichológia felé egyik utolsó megnyilvánulását. Aczél szerepéről a pszichológia említett viszonyai-

ban átfogó értékelést ad Laine-Frigren (2015) s főként Hunyady György anekdotikus megjegyzéseire hivatkozva Máriási (2016).

Ennek a tudománypolitikai támogatásnak és felülről jövő beavatkozásnak volt kapcsolt mozzanata az ELTE Pszichológiai Intézetének megszervezése az Aczél György és Pataki Ferenc által is támogatott kísérleti és gyógypedagógiai pszichológus Illyés Sándor (1934–2001) alapító vezetésével (1984–1988).

Az 1980-as évek közepén azután kialakult a nemzeti kutatási pályázati rendszer, az OTKA, az Országos Tudományos Kutatási Alap. Története természetesen nem a pszichológiai kutatástámogatás sajátos témája. Fontos azonban említenünk, hogy a kialakulása körül munkálkodók is két mozzanatot emelnek ki létrejöttében. Az egyik a nyugatosodás, a bázisszemléletel szemben az egyedi, nyíltan benyújtható pályázatok előtérbe kerülése, még az MTA kutatóintézeteire vonatkoztatva is. A másik az egyetemi kutatástámogatás korábban elhanyagolható volta, miközben a kutatási potenciál kétharmada az egyetemeken volt ekkor is, például a tudományos minősítettek számát tekintve. Az OTKA-nak megvan a maga belső története, a fokozatos önállósodással, majd újabb integrációval. Kollár (2011) utolsó OTKA-elnök mutatja be az újraintegráció előtti történetet, egyéni véleményekkel pedig a *Személyes OTKA történet* (2016). Ebben a rendszerben a pszichológia tudományosan, szakmailag sikeres volt. Adminisztratíván viszont helyzete ingadozó volt három évtized alatt. A kezdeti önálló bizottsági munka után hol a neveléssel, hol az idegtudománnyal házasodott.

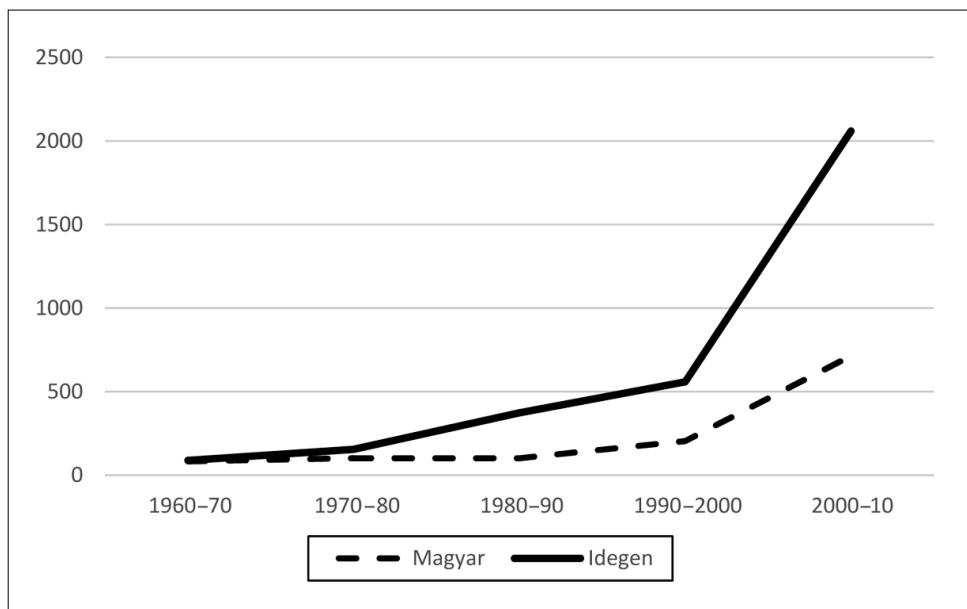
A tudományos publikációk alakulása

Természetesen a tudományos kimenetről viszonylag objektív adatok állnak rendelkezésünkre. Korábban (Pléh, 1998, 2011, 2014) erről írtam már, most csupán frissítem az adatokat. Az 1960-as években megindul a szakmai publikáció, s mind könyvekben, mind szacikkekben alátámasztja a modernizációs újjászületést. Érdekes megnézni azonban, mi történik a továbbiakban s a nemzetközi megmérést tekintve. A 8. ábra a szakmai világgözönség számára látható publikációkat mutatja.

A folyamatos növekvés mellett kiugró, hogy az utóbbi két évtizedben különösen megnőtt az idegen nyelvű közlemények száma. Ez azt mutatja, hogy az ambíciók és a tudománypolitika, illetve szakmai vezetés, PhD-kritériumok stb. mind a nemzetközi megmérést irányába mozdították el a szaktudományt.

Természetesen azonnal felmerül a mai tudománymetria dominálta világban a minőség kérdése. Milyenek ezek a közlemények?

A hazai publikációs sztenderdek formailag felzárkóztak a nemzetközihez. Soós, Schubert és Pléh (2009) a *Magyar Pszichológiai Szemlében* és a nemzetközi irodalomban megjelenő cikkekben ugyanazokat a jellemzőket látják felszaporodni. Frissebbek a hivatkozások, számos a többszerzős cikk, s néhány embernek van sok cikke. Ez Schubert, Glänzel és Braun (1989) hatalmas adatbázisa szerint minden szakterület sok ezer lapjára érvényes.

8. ábra. A Magyarországról származó közlemények a PsychInfo adatbázisban

A nemzetközi fórumokon megjelenő magyar kutatóhelyekről származó pszichológiai közlemények egy részének, néhány tucat szerzőnek idézettsége igen magas (Kampis, Soós és Gulyás, 2011). Ugyanakkor a dolgok nem triviálisak. Mint Schubert és Vasas (2010) a szomszédos országokkal összevetve rámutat, nem mindig a nagy volumenű kutatások a legnívósabbak. Szinte kicsiben látható egy kis tudomány – nagy tudomány dilemma itt. A kis kutatólétszámú s viszonylag szerény (például a csehekhez képest) kibocsátású magyar kísérleti pszichológia igen jó lapokban s magas hivatkozásokkal tűnik ki számos szomszédos országhoz képest (Pléh, 2015).

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIÁK – DIÓHÉJBAN

Az alkalmazott pszichológiák fél évszázados átalakulásában valójában mindegyik területnek megvan a saját története, amiben a kezdetekkor kicsiny s jól áttekinthető közösségekről van szó, amelyek néhány munkahelyhez s kiemelt véleményirányító szereplőhöz tartoznak. Ezt többé-kevésbé mindenütt az intézményesülés követi, a 70–80-as években. Majd a rendszerváltás utáni nemzedéknyi évtizedekben az egyéni gyakorlatok válnak egyre specifikusabbá és ugyanakkor egyre individuálisabbá, az intézmények háttérbe szorulásával. Ezeket részletesen bemutatják a klinikai szakmákra Mészáros Judit, Harmatta János és Szakács Ferenc, a többi alkalmazott területre pedig Horányi Annabella, Katona Nóra, Boross Ottilia és Dienes Erzsébet.

HIVATKOZÁSOK

- Bagdy Emőke (1985): A szabadság első pontja: szeretni az életet. Beszélgetés a 75 éves Mérei Ferencel. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 41, 241–253.
- Bagdy Emőke (2010). Quo vadis magyar klinikai pszichológia? avagy mit tudjon az, aki ma e hivatás szolgálatára vágyik? *Alkalmazott Pszichológia*, 12, 109–124
- Bagdy Emőke, Forgács Péter és Pál Mária (1989, szerk.) (). *Mérei emlékkönyv*. Budapest: Animula
- Barkóczi Ilona (1992). A téri és az idői tájékozódás egyes újabb eredményei az összehasonlító pszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 32–33, 3–17.
- Bauer, R. A. (1952). *The New Man in Soviet Psychology*. Cambridge, MA.: Harvard University Press
- Berde Éva (2013). A felsőoktatás lehetséges létszámpályái Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 91, 57–76.
- Borgos Anna (2006). „Egy mutatóanyag forgatókönyve”. Motivumok Mérei Ferenc pályájából és személyiségéből, nyilatkozatai és tanítványai tükrében. In Borgos Anna, Erős Ferenc, Litván György (szerk.) *Mérei Élet-Mű. Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 11–34.
- Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk.) (2006). *Mérei. Élet-Mű*. Budapest: Új Mandátum
- Czigler István, Halász László és Marton L. Magda (szerk.) (2002). *Az általánostól a különösig*. Budapest: Gondolat
- Erős Ferenc (1995): Mérei Ferenc életműve és a magyar szociálpszichológia. In Kiss György (szerk.) *Pszichológia Magyarországon*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 123–136.
- Halász Gábor (1988). Oktatáspolitikai és neveléstudomány a hetvenes években – a „hatos főirány” története. Internetes forrás, halaszg.ofi.hu, letöltve 2016. október 11.
- Halász László, Hunyady György és Marton L. Magda (szerk.) (1979). *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hárdi István (1992). *A lélek egészségvédelme*. Budapest: Springer
- Harmat Pál (1986). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. 1903–1983*. Bern: Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem
- Harmatta János (2006). A Pszichoterápiás Héttvégek (1974–1986) története és hatása. *Pszichoterápia* 15, 6–18, 86–95.
- Hebb, D. O. (1978). *A pszichológia alapkérdései*. Budapest: Gondolat
- Hunyady György (1985). Kardos Lajos (1899–1985). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 41, 373–375.
- Hunyady György (1996). A budapesti tudományegyetem és a pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 52, 3–16.
- Kampfy György, Soós Sándor és Gulyás László (2011): A magyar tudomány intézményi szerkezete és kompetenciái, 2001–2010, a Reuters-Thomson – isi Web of Science adatbázis alapján. *Magyar Tudomány*, 172, 955–962.
- K. Horváth Zsolt (2010). Kívül. Mérei Ferenc és Párizs, a „vad” tartomány. *Korunk*, 26, No. 2. 78–83.
- Kardos Lajos (1957a): Az alaklélektan bírálata. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1, 124–140, 272–304.
- Kardos Lajos (1957b). *A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó

- Kardos Lajos (1964). *Általános lélektan*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Kardos Lajos (1979). A Magyar Pszichológiai Társaság szerepe tudományágunk fejlődésében és sorsában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35, 550–562.
- Kardos Lajos (1988): *Az állati emlékezet*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kardos Lajos, Pléh Csaba és Barkóczi Ilona (szerk.) (1987). *Studies on creativity*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kardos Lajos, Pléh Csaba és Hunyady György (szerk.) (1980). *Attitudes, interaction, and personality*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kardos Lajos, Pléh Csaba és Marton L. Magda (szerk.) (1978). *Problems of Information Processing and Perceptual Organization*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kardos Lajos, Pléh Csaba és Popper Péter (szerk.) (1987). *Studies on clinical psychodiagnostics and psychotherapy*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kollár László Péter (2011). *Negyedszázad a tudomány szolgálatában. OTKA 1986–2011*. Budapest: OTKA
- Kovács Zoltán (1994). *A debreceni pszichológusképzés húsz éve*. Debrecen: KLTE Pszichológiai Intézet
- Kovai Melinda (2016). *Lélektan és politika. Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. Budapest: L'Harmattan
- Laine-Frigren, T. (2015). *Searching for the Human Factor. Psychology, Power and Ideology in Hungary after 1956*. Unpublished PhD dissertation, University of Jyväskylä
- Lányi Gusztáv (1999). Ki volt Mérei Ferenc? *BUKSZ*, 11, 52–58.
- Leontyev, A. N. (1979). *Tevékenység, tudat, személyiség*. Budapest: Kossuth
- Máriási Dóra (2016). Amikor a pszichológia a „kommunizmus általánosan kibontakozó építésének nagyszerű programjához” csatlakozott. Újraintézményesülés kritikai perspektívában. *Alkalmazott Pszichológia*, 16, 63–79
- Marton L. Magda (1981). Hipotézis a lelki jelenség eredetéről (Kardos Lajos: *A neuropszichikus információ eredete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976). *Pszichológia*, 1, 134–139.
- Matuszka Balázs (2009). *Csoportok a magyar pszichológiatörténet 1945–1970-ig terjedő időszakában*. OTDK dolgozat
- Maury, Louis (1995). *Wallon. Autoportrait d'une époque*. Paris: Presses Universitaires de France
- Mérei Ferenc (1971/1996). *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris
- Mérei Ferenc és Szakács Ferenc (1969). *Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek*. Budapest: Medicina
- Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes (1970). *Gyermeklélektan*. Budapest: Gondolat
- Mérei Ferenc, Ajkai Klára, Dobos Emőke és Erdélyi Ildikó (1987). *A pszichodráma önismerteti és terápiás alkalmazása*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Murányi Gábor (1985). „Amire talán a legbüszkébb vagyok”. Múlt és jelenidézés Kardos Lajos professzorral. *Magyar Nemzet*, január 19.
- N. Kollár Katalin és Szabó Éva (szerk.) (2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris
- Oláh Attila (2016). *Egy reziliens Társaság (MPT) átalakulásai*. Előadás az MPT Tudományos Nagygyűlésének „Múlt és Jövő Összeér” szimpóziumán, 2016. július 3.
- Oláh Attila és Bugán Antal (szerk.) (2000). *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. Budapest: Eötvös
- Pataki Ferenc (1977). A magyar pszichológia történeti útjának tanulságai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34, 563–586.

- Pataki Ferenc (2002). Egy évszázad árnyékában. Adalékok a Pszichológiai Intézet történetéhez. In Czigler István, Halász László és Marton L. Magda (szerk.) *Az általánostól a különöségig*. Budapest: Gondolat
- Pataki Ferenc és mtsai (1984). *Társadalmi Beilleszkedési Zavarok Magyarországon*. Budapest: Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság
- Pataki Márta, Polyák Kamilla, Németh Dezső és Szokolszky Ágnes (2009). A lélektan történetének 80 éve a szegedi egyetemen. 1929–2009. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64, 671–676.
- Pléh Csaba (1979). A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében. 1958–1975. *MTA II. Osztály Közleményei*, 28, 209–231.
- Pléh Csaba (1985a). Élmények, barátok, örömök. Interjú a 85 éves Kardos Lajossal. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 41, 335–351.
- Pléh Csaba (1985b). Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede. *Világosság*, 26, 25–268.
- Pléh Csaba (1997). Hungarian Contributions to Modern Psychology. *Hungarian Studies*, 12 (1–2), 47–71.
- Pléh Csaba (1998). *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi
- Pléh Csaba (1999). The Symbolics of Psychology under a Totalitarian System: The case of Hungary in the 1960's. In Hacker, Winfried and Rinck, Mike (szerk.) *Schwerpunktthema „Zukunft gestalten“: Bericht über den 41. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie in Dresden 1998*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 109–122. Reprinted in Pléh Csaba (2008). *History and Theories of the Mind*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 183–194.
- Pléh Csaba (2001). Kardos Lajos emlékezete. *Pszichológia*, 21, 159–181.
- Pléh Csaba (2011). A magyar kísérleti pszichológia fejlődési íve 1950–2010 között. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66, 669–693.
- Pléh Csaba (2014). Pszichológusok és történészek: A pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69, 547–565.
- Pléh Csaba (2015a). A naiv emberismeret és a pszichológia helye a közoktatásban. *Iskolakultúra*, 26, no. 7/8, 74–83.
- Pléh Csaba (2015b). A tudánypolitika és a menedzserek. *Századvég*, 77, No. 3, 61–77.
- Pléh Csaba (2016). Intézmények, eszmék és sorsok a magyar pszichológia fél évszázadában 1960–2010. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71, 691–723.
- Pléh Csaba (2017). Formation of Hungarian Psychological Research in Mid-20th Century: Institutional Frames 1960–2010. *European Yearbook of the History of Psychology*, 3, 181–199.
- Pléh Csaba, Bodor Péter és Lányi Gusztáv (1998). Egy társadalomtudomány elnyomatása és újjászületése: A magyar pszichológia sorsa az egyéni sorsok tükrében, 1945–1970. In Bodor Péter, Lányi Gusztáv és Pléh Csaba (szerk.) *Őnarckép háttérrel: Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó, 303–310.
- Putnoky Jenő (1970). A pszichológia huszonöt éve Magyarországon. 1945–1970. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 19, 75–82.
- Reisman, J. M. (1988). Professional Psychology in the Hungarian People's Republic: An Impression. *American Psychologist*, 43, 482–484.
- Révész Görgy és Bernáth László (szerk.) (1998). *A pszichológia alapjai*. Budapest: Tercia

- Soós, S., Schubert, A. és Pléh, Csaba (2009). *Magyar Pszichológiai Szemle: Tendencias in the Core Journal of Hungarian Psychology (An Exploratory Study)*. Talk at 6th ESHHS Congress, Budapest, July 23d, 2009.
- Schubert, A., Glänzel, W. és Braun, T. (1989). Scientometric datafiles – a comprehensive set of indicators on 2649 journals and 96 countries in all major fields and subfields 1981–1985. *Scientometrics*, 16, 3–478.
- Schubert András és Vasas Livia (2010). Magyarország és a szomszédos országok publikációs és idézettségi mutatószámai nemzetközi összehasonlításban a National Science Indicators (Thomson-Reuters) és a Scimago (Elsevier) adatbázisok alapján, 1996–2007. *Magyar Tudomány*, 171, 825–830.
- Személyes OTKA történet (2016). Elektronikus anyag a Nemzeti Kutatási, Fejlesztés és Innovációs Hivatal honlapján, OTKA Magazin. Letöltés: 2016. október 16.
- Szilágyi Ákos (2002). Két globalizáció Magyarországon. *2000*, No. 6, 10–36.
- Szokolszky Ágnes (2016). Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian Studies*, 30, 17–56.
- Tánczos Zsolt (1977). Kardos Lajos munkássága a színkonstancia területén. Eredményeinek jelentősége a pszichológiai elméletalkotásban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34, 517–535.

A „kisdoktoritól” az MTA doktori címig

Tudományos fokozatszerzés a pszichológiában¹

A rendszerváltozást követően más tudományterületekkel együtt a pszichológia területén is átalakult a tudományos fokozatszerzés rendszere. A korábbi „kisdoktor” (egyetemi doktor) – kandidátus – tudományok doktora („nagydoktor”) hármas helyett bevezetésre került a PhD, illetve a tudományok doktora címet az MTA doktora cím váltotta. Ugyanakkor a kandidátusi cím megszűnése mellett egyetemi címként megjelent, sőt az egyetemi karrier szemponyjából fontos lépcsőként épült be a rendszerbe a habilitáció. Jelen áttekintés a tudományos fokozatszerzés alakulásának néhány főbb szempontját mutatja be a pszichológia tudományterületén; elsődlegesen a rendszerváltozást követő két és fél évtizedre koncentrálna. Az elemzés célja az is, hogy azonosítsa, milyen főbb trendek figyelhetők meg, s milyen a szakma szempontjából meghatározó jellemzők azonosíthatók az elmúlt két és fél évtizedben kialakult folyamatokban.

Kozári (2015) alapos összefoglalójában pontosan mutatja be a tudományos minősítési rendszer átalakulását a II. világháború utáni időszakban. Eszerint a tudományos minősítési rendszer az 1950. évi 44. számú törvényerejű rendelet kiadásáig az egyetemeken kezében volt. 1948 szeptemberével azonban felállt a Magyar Tudományos Tanács (MTT), amely a miniszterelnök közvetlen felügyelete alatt tevékenykedett Gerő Ernő közlekedési miniszter mint elnök és Alexits György matematikus professzor mint főtitkár vezetése alatt. Az MTT széles körű, a tudományos életet felügyelő és alakító szerepei között szerepelt a tudományos kutatók új képzési rendszerének kialakítása is. Az MTT és a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) viszonya kezdetben még tisztázatlan, de végül 1949-ben az MTT megszűnt, s lényegében beolvadt az MTA-ba. A tanács történetének politikai elemzését Huszár (1995), részletes történeti feltárását pedig Kónya (1998) adja meg. 1950-ben bevezetésre kerül szovjet mintára a *tudományok kandidátusa* fokozat, amelyet aspiránsi képzés keretében lehetett elnyerni, majd 1951-től szintén bevezetésre kerül a *tudomány doktora*

¹ Köszönettel tartozom Pléh Csabának hasznos kiegészítéseiért, tanácsaiért, valamint a tanulmány megírására irányuló biztatásáért.

fokozat is. Kezdetben mindkettőt személyes kijelölésen alapuló külön eljárásokkal is meg lehetett szerezni. Ezzel párhuzamosan az egyetemi magántanári cím eltörlésre kerül, s 1951-től a régi – egyetemi – címek használata is tiltott. A szervezeti háttér közben többször átalakult; az MTA keretében létrehozott Országos Tudományos Képesítő Bizottság, később Országos Aspirantúra Bizottságként, majd Tudományos Minősítő Bizottságként (TMB) működött. Az egyetemi doktori cím visszaállítására majd csak 1956-ban kerül sor, amely 1984-től fokozatnak számított.

A tudományos minősítési rendszer aztán a rendszerváltozást követően kerül ismételt átalakításra. A PhD-képzés 1993-as bevezetésével 43 év után kerül vissza formálisan is az egyetemekre a tudományos képzés. Eközben kivezetésre került az „egyetemi kisdoktori” fokozat – ez egyedi elbírálás alapján kérelemre át volt minősíthető PhD-vé – mellett a kandidátusi fokozat is, míg a tudomány doktora fokozat helyett az *MTA doktora* cím kerül bevezetésre. Jelen összefoglaló a pszichológia területén kialakult PhD-képzés áttekintésére koncentrálna az 1993–2016 közötti időszakra, illetve a kandidátusi fokozat rövid áttekintése mellett bemutatja a tudományok doktora fokozat, illetve MTA doktora cím alakulását ezek létrehozásától 2019-ig (illetve megszűnésükig) bezárólag.² Nem foglalkozom azonban az egyetemi tanári kinevezés feltételeként, egyetemi címként bevezetésre került habilitációs cím alakulásával.

A DOKTORI (PHD-) KÉPZÉS ALAKULÁSA A PSZICHOLÓGIA TUDOMÁNYTERÜLETÉN: 1993–2016

Míg a kandidátusi fokozat és az MTA doktori cím (illetve a tudomány doktora fokozat) esetében egységes akadémiai adatbázis áll rendelkezésre a fokozatszerzésekről, addig a doktori képzés területén a doktori.hu honlap mellett az egyes egyetemi adatbázisok jelenthetnek kiindulópontot az elemzésekhez. Utóbbiak azonban nem minden esetben naprakészek, s különösen az elektronikus adatkezelés előtti időszakot illetően a megbízhatóságuk kérdéses. A doktori.hu feltöltése a korábbi időszakot illetően szintén kérdéses. Jelen elemzés a doktori.hu weboldal 2019. augusztus 28-i állapota (lásd 1. táblázat), illetve a képzést folytató egyetemektől 2016 májusában kapott – nem minden esetben teljes – adatbázisok alapján készült. Utóbbi alapján készült a PhD-fokozatszerzésekre vonatkozó rövid összegzés; amely azonban a fentiek okán nem minden tekintetben validált.

A doktori.hu adatbázis öt doktori iskolát (DI), illetve programot tart nyilván a pszichológia tudomány területén. Ezek közül három ténylegesen pszichológiai dok-

² Köszönettel tartozom Bereczky Áron főosztályvezető úrnak a kandidátusi fokozattal, a pszichológia tudomány doktora címmel, illetve az MTA doktora címmel kapcsolatos adatok rendelkezésemre bocsátásáért.

tori iskola, kettő pedig multidiszciplináris doktori iskola pszichológiai képzési területtel, utóbbiak közül azonban az egyik nem került akkreditálásra, s a képzés sem indult el. A három pszichológiai DI a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Természettudományi Karán működő Pszichológiai Doktori Iskola (Kognitív Tudomány) (a továbbiakban BME DI), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karán működő pszichológiai DI (a továbbiakban ELTE DI), illetve a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő pszichológiai DI (a továbbiakban PTE DI). A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán működő Humán Tudományok DI (a továbbiakban DE DI) rendelkezik önálló pszichológiai tudományági programmal, s ilyen a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara által kezdeményezett Multidiszciplináris Bölcsészettudományi DI is (KGRE DI), amelyen azonban ez ideig nem indult el a képzés, és akkreditációt sem nyert. Ezekon túlmenően a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Neveléstudományi Doktori Iskola (SZTE DI) is folytat képzést pszichológiai témákban, de formálisan nem pszichológia tudományterületen (1. táblázat).

1. táblázat. Az egyes doktori iskolák főbb adatai (forrás: doktori.hu)

	<i>BME</i>	<i>DE*</i>	<i>ELTE</i>	<i>PTE</i>	<i>KGRE*</i>	<i>SzTE*</i>
DI létesítése/ képzés kezdete (év)	2004/2004	2000/2000	1994/1993	1997/1998	(2014/2014)	2004/1993
DI vezetője	Kéri Szabolcs	Münnich Ákos	Demetrovics Zsolt	Bereczkei Tamás	Vargha András	Szokolcsy Ágnes
Törzstagok száma**	7/7	3/3 (17/16)	12/11	7/7	1/1 (4/3)	2/2 (10/10)
Témavezetők száma	16	(48)	56	31	0	(26)
Jelenleg aktív hallgató	23	(78)	97,5	67,5	0	(56)
Összes eddig felvett hallgató	106	(502)	473	380	0	10 (263)
Ebből sikeresen fokozatszerzés	27	(112)	119	72	0	3 (67)
Összes megítélt fokozat	30	(268)	182	115	0	3 (74)

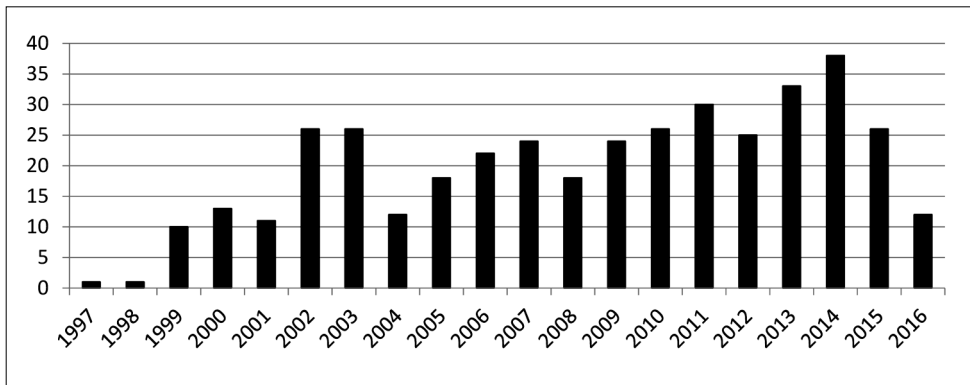
Megjegyzések:

* a DE, a KGRE és az SZTE esetében a DI vezetője sorban a pszichológiai képzési program vezetői kerülnek feltüntetésre. A törzstagok esetében a zárójeles adatok a teljes törzstagi számot mutatják, míg a nem zárójelben jelzett számok a pszichológia tudományterületen működő törzstagok számát. A témavezetők és a hallgatói létszámok esetében ezek az elkülönítések nem voltak lehetségesek teljes biztonsággal, így itt az SZTE kivételével csak a teljes létszámot közöljük zárójelben.

** a / jel után az akkreditált törzstagok számát jelezzük.

A doktori.hu adatbázis 2016 májusában elérhető adatai és a képzőhelyektől ugyanabban az időszakban megkapott összesítések alapján 396 fő esetében lehetett a fokozatszerzésre vonatkozó adatbázist összeállítani, amely azonban a fent leírtak alapján biztonsággal nem tekinthető teljesnek. Ennek ellenére néhány észrevétel ezen adatok alapján is megfogalmazható. A 396 fokozatszerzés 41,7%-a (165 fő) az ELTE-n, 29,5%-a (117 fő) a DE-n, 24% (95) a PTE-n és 4,8% (19 fő) a BME-n történt. A fokozatot szerzett hallgatók mintegy negyede (28,8%) férfi. Ebben az időszakban jellemzően ritka az angol nyelven benyújtott disszertációk száma, s szintén ritka a társtémavezetés.

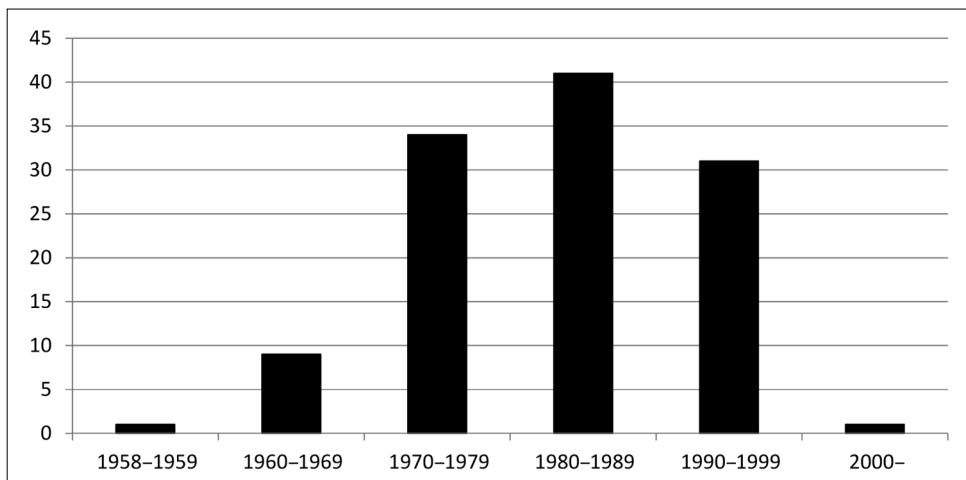
Az első fokozatszerzések 1997–1998-ban történtek (1-1 fő), majd kisebb hullámzások mellett folyamatos növekedés tapasztalható, részben a doktori iskolák száma növekedésének is köszönhetően (1. ábra). Szintén a 2016-os állapot szerint, a disszertáció benyújtásához/megvédéséhez szükséges publikációs követelmények viszonylagos heterogenitást mutatnak, ugyanakkor több doktori iskola is emelte e tekintetben a követelményrendszert; elsődlegesen a nemzetközi publikációk elvárásával. A BME, az ELTE és a PTE kötelezően elvár angol nyelvű közleményt; a BME és az ELTE legalább két kiemelt szerzős impakt faktoros publikációt.

1. ábra. A szerzett fokozatok száma évek szerint

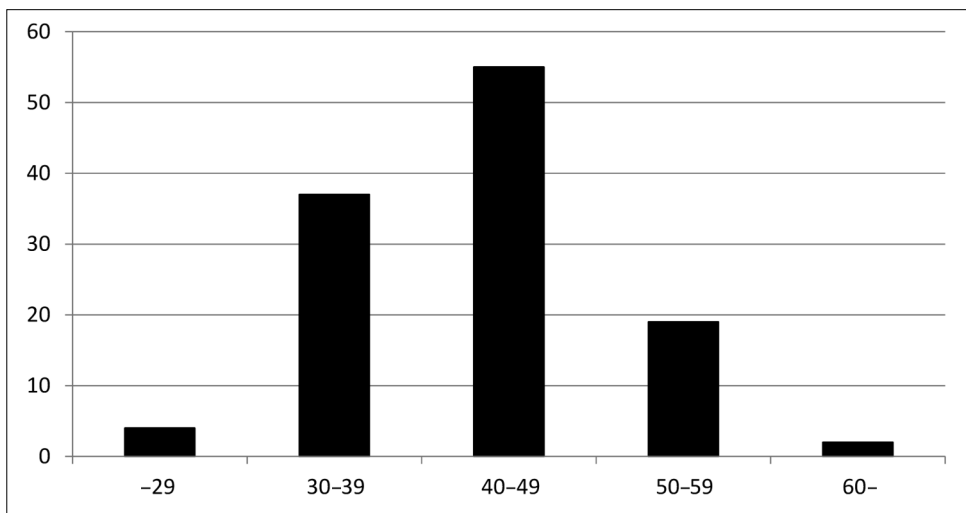
A KANDIDÁTUSI FOKOZAT ALAKULÁSA A PSZICHOLÓGIA TUDOMÁNYTERÜLETÉN

1958 és 2000 között összesen 117 fő szerzett kandidátusi fokozatot a pszichológia tudományterületén (közülük 39 fő elhunyt). A férfiak fokozatszerzése, ha nem is jelentősen, de gyakoribb; 66 férfi (56,4%) és 51 nő szerzett kandidátusi fokozatot. Míg 1958–59 során egyetlen fő, és az 1960-as években is csak összesen 9 fő szerzett kandidátusi fokozatot, addig a következő három évtizedben ez a szám mintegy meg-négyszereződött (2. ábra).

2. ábra. A kandidátusi fokozatszerzés éve (fő)

A legtöbben (55 fő; 47%) negyvenes éveikben szereztek fokozatot, de viszonylag sokan, 37 fő (31,5%) már harmincas éveikben (3. ábra).

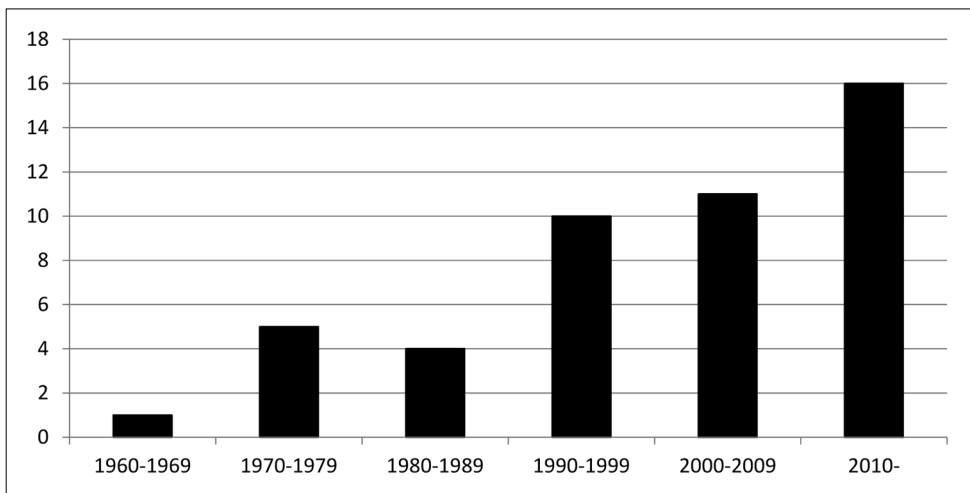

3. ábra. A kandidátusi fokozatszerzés életkora (fő)

A TUDOMÁNY DOKTORA FOKOZAT ÉS AZ MTA DOKTORA CÍM ALAKULÁSA A PSZICHOLÓGIA TUDOMÁNYTERÜLETÉN

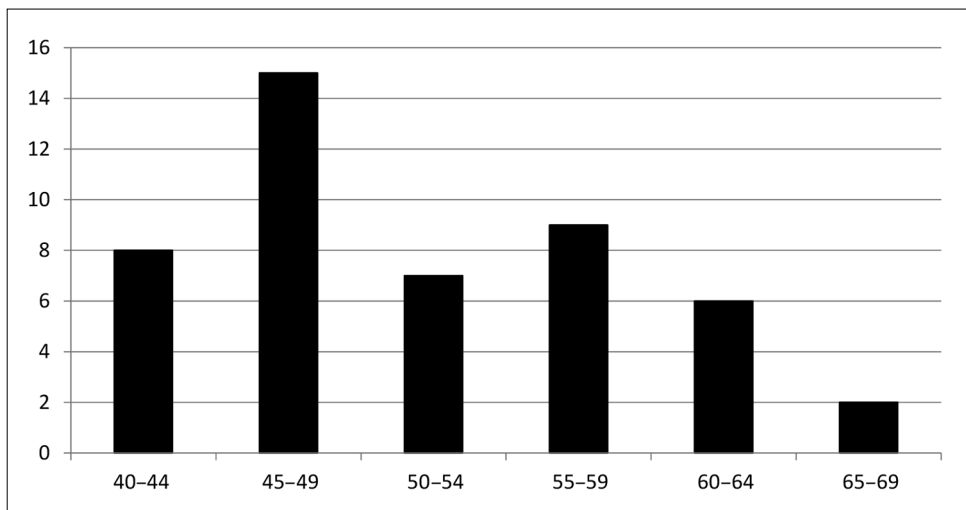
1963 és 2019 között tudomány doktora, illetve MTA doktora fokozatot/címet összesen 47 fő szerzett. A férfiak aránya a kandidátusi fokozattal szemben itt lényegesen magasabb (34 fő; 72,3%), de az utóbbi évtizedet tekintve már kiegyensúlyozottabb képet kapunk (a 2010 utáni címszerzések esetében a nők aránya már 37,5%). A 47 főből 10 fő elhunyt. Tudomány doktora címet 18 fő (15 férfi és 3 nő), míg MTA doktora címet 29 fő szerzett (az elhunytak két fő kivételével a tudomány doktora cím birtokosai voltak).

Tudomány doktora fokozatot az 1990 előtti négy évtizedben összesen 10 fő szerzett (az első címszerzésre 1963-ban került sor, majd öten a 70-es, négyen a 80-as években szereztek fokozatot), míg a 90-es és a 2000-es években már 10, illetve 11 fő szerezte meg a tudomány doktora, illetve az MTA doktora címet. A 2010-es években már 16 címszerzésre került sor (4. ábra). Még szembetűnőbb az elmúlt években mutatott teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy a legutóbbi 11 címszerzés 2015 óta történt, s jelenleg (2019. augusztus) is két folyamatban lévő eljárásról tudunk.

4. ábra. Fokozat/cím megszerzésének éve Pszichológiai tudomány doktora és MTA doktora (fő)

A fokozatszerzés leggyakrabban a 40-es évek második felében történt (15 fő szerzett fokozatot 45–49 éves kora között), de az 50–54, 55–59 és a 60–64 éves sávokban is 6–9 fokozatszerzés történt, míg 45 éves kor előtt összesen nyolc, 65 év felett pedig kettő (5. ábra).

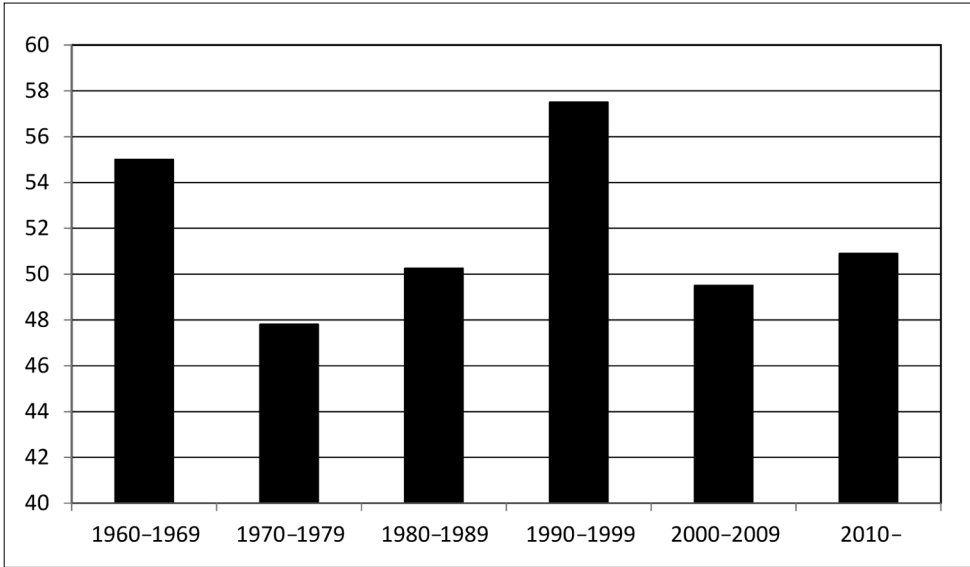

5. ábra. Fokozat/cím megszerzésének életkora: Pszichológiai tudomány doktora és MTA doktora (fő)

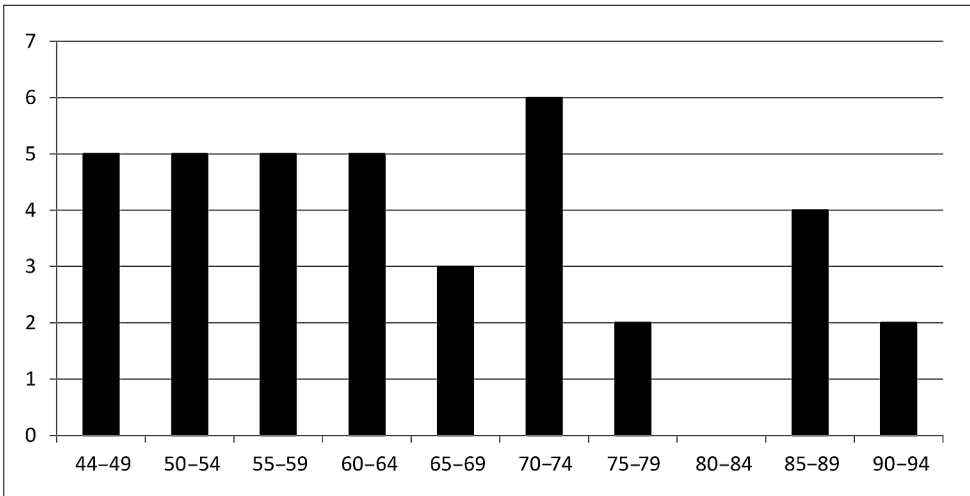
A fokozat/cím megszerzésének életkora a 90-es évek előtt 49,5 év volt. Az egyetlen 60-as évekbeli fokozatszerzés 55 éves korban történt, míg ezt követően (igaz, viszonylagosan alacsony esetszám mellett) a 70-es években 47,8, majd a 80-as években 50,2 év volt a fokozatszerzés átlagéletkora (az évtizedekre átlagolva). Jelentős kiugrás a 90-es években mutatkozott; ekkor 57,5 évre nőtt ez az érték, ami aztán a 2000-es és 2010-es évekre visszacsökkent 50 év körülre (6. ábra). Szintén mutatkoznak nemi különbségek; így a nők átlagosan 55,4 évesen, míg a férfiak 50,3 évesen szereztek fokozatot.

Jelenleg 37 fő rendelkezik a tudomány doktora fokozattal (10 fő) vagy MTA doktora (27 fő) címmel; 26 férfi és 11 nő (29,7%). Az elmúlt évtized címszerzéseinek köszönhetően az életkori megoszlás kiegyensúlyozottnak mondható (7. ábra).

Érdekes röviden rátekinteni az intézmények közötti megoszlás alakulására, illetve ennek időbeli trendjére is. A 2000 utáni 27 fokozatszerzés mögött hét intézmény áll a fokozatszerzés kori affiliációt alapul véve. A négy kettős affiliációt 0,5 értéknek tekintve a BME 5, a CEU 2, az ELTE 10,5, a KGRE 0,5, az MTA 5,5, a PTE 2,5, az SZTE 1 fokozatszerzésben játszott szerepet. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az SZTE és a PTE egyik fokozatszerzésében nem pszichológus képzőhely az affiliáció. A 2010 utáni fokozatszerzések (összesen 16) mögött azonban már, az említett SZTE-hez és PTE-hez köthető egy-egy fokozatszerzés mellett, csak három pszichológus képzőhely áll; a BME (2), az ELTE (9,5) és az MTA (2,5).

6. ábra. Átlagéletkor a „nagydoktori” cím/fokozat megszerzésekor

7. ábra. Életkor 2019-ben: Pszichológiai tudomány doktora és MTA doktora (fő)

ÖSSZEGZÉS

Összességében jelen áttekintés kedvező képet mutat a pszichológia tudományterületének elmúlt két és fél évtizedes alakulásáról. A meglévő doktori iskolák (és a háttérterületet adó tanszékek, intézetek) megnyugtató háttérrel jelentenek a tudományos utánpótlás neveléséhez. Ezt a megfigyelést erősíti az MTA doktori címszerzések megnövekedett száma is az elmúlt években, mint ahogyan a tudományterület általánosan megfigyelhető nemzetköziesedése is. Bár jelen elemzés ezt a jelenséget nem vizsgálta, közvetetten, a doktori iskolák publikációs elvárásaiban jól tetten érhető az a folyamat, amely a nemzetközi tudományos életben való jelenlét elvárását fogalmazza meg a sikeres fokozatszerzés feltételeként.

Jelen tanulmány mindazonáltal csak a jelenségek felszínét foglalja össze. A jövőben érdemes lenne a fokozatszerzésre vonatkozó adatok pontos összesítése, frissítése és elemzése mellett külön foglalkozni ezek tartalmi jellemzőivel, a kutatási témák alakulásával, illetve a nemzetköziesedés mutatóival, a publikációs eredményesség változásaival, a doktori iskolák és intézetek keretében és mellett működő kutatócsoportok nemzetközi részvételével, láthatóságával, impaktjával. Szintén fontos lenne látni a fokozatot szerző fiatal kutatók karrierjének alakulását, bár ilyen jellegű kérdések megválaszolásához már nem csupán adatelemzésre, de önálló kutatásra is szükség lenne. A terület tehát sok érdekes és a hazai pszichológiai tudományos fejlődés szempontjából releváns kérdést kínál kutatásra. Pléh (2011) egy korábbi állapotot elemezve kimutatta, hogy az MTA doktori fokozat nélküli egyetemi tanárok publikációs teljesítménye jóval alacsonyabb, illetve hogy a kísérleti szakágakban mind a „nagydoktori fokozat” megszerzése, mind a magasabb publikációs teljesítmény jellemzőbb. Ugyanakkor a 2010 utáni MTA doktori fokozatokat tekintve a kísérleti és nem kísérleti területen szerzett MTA doktori fokozatok száma már kiegyenlített, ami az empirikus pszichológiai kutatás más (nem kísérleti) területeken történő megerősödést jelzi.

HIVATKOZÁSOK

- Demetrovics Zsolt (2016). A „kisdoktoritól” az MTA doktori címig – tudományos fokozatszerzés a pszichológiában. Múlt és jelen összeér – A Magyar Pszichológiai Társaság XXV. Országos Tudományos Nagygyűlése (2016. június 2–4.) Budapest, 26.
- Huszár Tibor (1995). A hatalom rejtett dimenziói. *A Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kónya Sándor (1998). *A Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. Budapest: MTA Könyvtára
- Kozári Monika (2015). A tudományos minősítés rendszere Magyarországon az 1940-es évek végétől 1960-ig, az új minősítési rendszer stabilizálódásáig. *Múltunk*, 2, 148–198.
- Pléh Csaba (2011). A magyar kísérleti pszichológia fejlődési íve 1950–2010 között. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66 (4), 669–693.

Akadémiai intézmények és diszciplínák

MUDRÁK JÓZSEF

Pszichológia a Debreceni Tudományegyetemen a 20. század első felében¹

BEVEZETÉS – A BÖLCSÉSZ ÉS AZ ORVOSI IRÁNYVONAL

Noha a Debreceni Egyetemen a pszichológia tudománya szervezett formában, önálló tanszékkal csak 1970-től van jelen, az előzmények jóval messzebbre mutatnak, az egyetem megszervezése (1914) utáni időkben már fellelhetőek nyomai. Mégpedig két különböző irányból fejlődik a pszichológia kutatása és oktatása.

Egyik részről vannak az ismertebb bölcsészeti előzmények: a Bölcsészettudományi Karon Mitrovics Gyula és Karácsony Sándor pedagógiaprofesszorok ez irányú tevékenysége, majd a kommunista korszakban Jausz Béla próbálkozása és végül Kelemen László munkássága, amely az önálló Pszichológiai Tanszék megalakulásához vezetett.

Kevésbé ismert az orvoskari irányvonal, ahol elsősorban Benedek László ideggyógyász professzor járult hozzá a pszichológia fejlődéséhez egyetemünkön. A két irányvonal fejlődése nem volt egymástól független, Benedek és Mitrovics nemcsak ismerték egymást, hanem munkakapcsolat is volt közöttük, kooperációjuk tovább erősítette az akkor még fontosnak tartott „egységes egyetem” szellemiségét. Ádám Péter és Tóth László 1994-es történeti összefoglalója csak a bölcsészeti előzményekről szól, az orvoskariról nem vesz tudomást.

A pszichológia művelése és oktatása Debrecenben – ahogyan a többi egyetemen is – a bölcsész részen a Filozófiai és a Neveléstudományi Tanszékekhez, az orvosi részen az Ideg- és Elmegyógyászati Tanszékhez kapcsolódik.

PSZICHOLÓGIA MAGYARORSZÁGON A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A pszichológia Magyarországon a 19. század utolsó harmadában jelent meg mint filozófiai pszichológia, elsősorban Pekár Károly, Pauer Imre, Posch Jenő, Böhm Károly írásait lehet felemlíteni. Ugyanakkor az orvosi háttérű pszichológiai tanulmá-

¹ A tanulmány egy korábbi dolgozatom (Mudrák, 2015) gondolatmenetét és adatait követi, de lényegesen részletesebben kifejtve.

nyok is jelen voltak, Moravcsik Ernő Emil, Lechner Károly és Ranschburg Pál lélektanral foglalkozó tanulmányai révén (Kiss, 1995).

A laboratóriumi lehorgonyzás és fellendülés Ranschburg Pálhoz köthető, aki 1899-ben a budapesti egyetemi orvostudományi Pszichiátriai Klinikán megszervezte a lélektani laboratóriumot, de ez inkább patológus lelki esetekkel foglalkozott. (Ranschburg laboratóriumának viszonylagos keletkezéséről lásd Torda, 1991, történeti jelentőségéről pedig a Lányi, 2013 szerkesztette kötetet.) A vizsgálatokra támaszkodó, kísérleti pszichológia egyetemi oktatási keretekbe való beillesztése Révész Géza érdeme volt, aki 1908-tól a kísérleti lélektan magántanára a bölcsészkaron, majd 1918-ban kinevezték professzorrá, és megszervezhette tanszékét.

Az első világháború és a forradalmak után visszaesés következett be a hazai pszichológiában, számos prominense és ezen keresztül maga a tudomány is diszkreditálódott, Révész Géza Hollandiába emigrált, a többiek (Ferenczi Sándor, Nagy László) itthon perifériára kerültek.

Az egyetemek bölcsészkarain a harmincas évekre fejlődött ki újra a pszichológia oktatása, többnyire a filozófiai vagy pedagógiai tanszékek keretein belül. Ennek átfogó bemutatását adja Vincze (2011a).

A fővárosban a pszichológia inkább a *Fővárosi Pedagógiai Szeminárium* pszichológiai laboratóriumában volt jelen, ahol Révész Emil, majd a rehabilitált Nagy László vezetésével folytak képességvizsgálati eljárások részint állami utasításra, részint testületek megrendelésére. A budapesti egyetemi bölcsészkaron Révész távozása után tanszéke gyakorlatilag szünetelt, bár a budapesti egyetem önértelmezésében jogilag nem szűnt meg, 1933-ban alakult újjá a Filozófiai Szeminárium részeként Lélektani Intézet néven, báró Brandenstein Béla filozófiaprofesszor felügyeletével. Ez azonban afféle segédintézmény volt a filozófia tanszékén belül, amelyet Harkai Schiller Pál magántanár, akkor 'intézeti tanárnak' nevezett adjunktus vezetett. Az intézet történetét az egykori díjtalan gyakornok, Lénárd Ferenc (1991) írta meg.

Szegeden Imre Sándor pedagógia-professzor 1926-os javaslatára állítottak fel egy második pedagógiai tanszékét, amely hosszas huzavona után Pedagógiai-Lélektani Tanszék elnevezéssel született meg 1929-ben, és élére Várkonyi Hildebrand került professzornak. Várkonyi érdeklődésének középpontjában a nevelői munkát megalapozó pszichológiai kérdések álltak, behatóan ismertette és interpretálta a kor nagy francia teoretikusait (Claparède, Ferrière, Piaget). (A szegedi történet tömör bemutatására lásd Pataki és mtsai, 2009, részletes feldolgozására pedig Szokolszky és mtsai, 2009.)

A pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a pedagógiai tanszék vezetője Weszely Ödön volt, aki a század elején a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium igazgatójaként tevékenykedett, így rendelkezett ismeretekkel a kísérleti pszichológiával kapcsolatosan. Weszely már működése kezdetén létrehozott tanszékén belül egy pedagógiai laboratóriumot, itt vezette be a hallgatókat a pszichológiai kísérletek lefolytatásának módszereibe. Weszely Budapestre való áthelyezése után 1937-től a tudós bencés

szerzetes, Bognár Cecil lett az utóda, aki érdeklődött a kísérleti pszichológiai iránt, bár a pszichotechnika, a tesztek jelentőségének túlértékelését veszélyes dolognak tartotta. 1941-től 1950-ig azután a szegedi egyetemen vezette a pszichológia tan-széket.

Észak-Erdély visszacsatolása és a kolozsvári egyetem újjászervezése 1940-ben annyiban változtatott a helyzeten, hogy Várkonyi Hildebrandot áthelyezték Kolozsvárra, a helyére Szegedre Bognár Cecil került, Pécssett pedig szünetelt a bölcsészkar. (Ennek részleteit Séra László mutatja be kötetünkben.)

A pszichológia hazai helyzetének sanyarú voltát jól összegezte Várkonyi Hildebrand neveléslélektani munkájának előszavában: „Hazánkban a lélektan művelése és hivatalos értékelése messze elmarad más nemzetek törekvései és intézményei mögött. Elég rámutatni arra a tényre ezzel kapcsolatban, hogy a lélektannak, vagy a kísérleti lélektannak nincsen egyetlen egyetemi tanszéke sem a hazai négy egyetemnek egyetlen olyan karán sem, hol a jövőendő tanítók, tanárok s nevelők nevelődnek” (Várkonyi, 1937: 4).

A DEBRECENI BÖLCSÉSZKARI ELŐZMÉNYEK

Az egyetemi bölcsészkarokon a pszichológia főként a filozófiából nőtt ki, vagy a pedagógia melléktermékének számított. Hasonlóan a főváros egyeteméhez, Debrecenben is először a filozófiával kapcsolatban jelent meg a pszichológia oktatása. A Debreceni Tudományegyetem 1914-es megszervezésekor még nem alakult külön pedagógiai tanszék, hanem a filozófia professzorának, illyefalvi Tankó Bélának (1876–1946) kellett a pedagógiai tantárgyakat is előadnia.

Tankó hirdetett az 1915/16-os tanév első felében *Lélektan* című háromórás fő-kollégiumot, így ezt tekinthetjük Debrecenben az első pszichológiai egyetemi előadásnak. Ez nemcsak egyszeri alkalom volt, hanem Tankó ugyanezt a tárgyat nagyjából kétfévente meghirdette eleinte 4 vagy 3, később 3 vagy 2 órás tárgyként egészen 1946-os haláláig. Sőt az 1921/22-es tanév első felében *A vallás lélektana* címmel 2 órás, az 1936/37-es tanév első felében *A néplélektan problémái* címmel 1 órás mellékkollégiumot tartott filozófiai szakórái mellett.

Arra, hogy pszichológiai előadás tartását a mindenkori filozófiaprofesszor is magáénak vallotta, az is utal, hogy Tankó tanítványa és utódja, a mindössze két évig (1948–1949) a tanszéket vezető Kondor Imre is tartott főkollégiumot ebből (az első félévben *Pszichológia*, a második félévben *Általános lélektan* címmel).

Még 1916 elején a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent Posch Jenő *Lelki jelenségeink* című kétkötetes pszichológiai kézikönyvét tizenöt példányban megkapta a minisztériumtól a Bölcsészettudományi Kar (BTK 1915/16., VI. ülés, 1916. febr. 21. 33. pont. – VKM 152218/1915. IV. sz. Rendelet). A raktáron lévő könyvek sorsáról 1924. január 26-án (BTK 1923/24. tanév, VIII. ülés, 1924.

jan. 26. 60. pont) úgy határozott a kari tanácsülés, hogy ezután minden évben a pedagógiai vizsgán legjobb eredményt felmutató hallgató kapjon egy-egy példányt ajándékkönyvként.

A kötetek a következő tanév végétől 1932-ig kerültek kiosztásra (1. táblázat, Mudrák, 2012: 43).

1. táblázat. A debreceni bölcsészkar Posch Jenő könyvével díjazott diákjai

1926	Lengyel Lajos
1927	Thamó Mária
1928	Dr. Szabó István
1929	Szabó Ilona
1930	Berky Ilona és Zilahi Ferenc
1931	Végh László
1932	Bíró János és Kiszely Magda

MITROVICS GYULA ÉS A KÍSÉRLETI LÉLEKTANI INTÉZET

Négyévi kérelmezés után, 1918 júniusában a kettős tanszéket végre szétválasztották, és a megalakuló Neveléstudományi Tanszék (Szeminárium) vezetőjévé nyilvános rendes tanárként azt a Mitrovics Gyulát (1871–1965) nevezték ki, aki korábban, 1910–1914 között a debreceni bölcsészkar elődjének számító Református Kollégium Bölcsészeti Akadémiáján a pedagógiai és a filozófia főiskolai tanára volt.

Mitrovics a kísérleti pszichológia lelkes híve volt, műveiben egyértelműen kimutatható például Ranschburg Pál hatása. Kapcsolatukhoz érdekes adalék lehet, hogy Ranschburg Pál pedig Mitrovics ötvenéves tudományos működésére készített emlékkönyvben is közölt egy tanulmányt (Ranschburg, 1939). A pedagógia mellett esztétaként is ismert Mitrovics pszichológiai alapokra építette fel munkáit, mindegyikben jelen van a pszichológia. A fő művének számító *A neveléstudomány alapvonalai* című könyvében a nevelés fő céljának a valláserkölcsi személyiség kialakítását, fő feladatának pedig a lélek nevelését tekinti. Az értelmi, érzelmi és akarati nevelésről szóló alfejezetekben mindig ott van az alapot szolgáló lélektani folyamatok pontos bemutatása, a figyelemről és az emlékezetéről szóló részek pedig kísérleti pszichológiai statisztikák, kísérletek leírásaival vannak tűzdelve (Ádám és Tóth, 1994: 7). Nem mellékesen, Mitrovics Gyula volt az 1928-ban alakult Magyar Psychológiai Társaság társelnöke is 1943 és 1945 között.

Az egyetemi előadások során Mitrovics 3 órás főkollégiuma mindig valamilyen pedagógiai pszichológiai témakört ölelt fel (*Az értelmi nevelés; Az érzelmek nevelése; Az akarat nevelése; stb.*), tulajdonképpen a sok címvariáns egy, jól meghatározható témakört takart. Néha adott ennek összefoglaló jelleget a címben is (*Az egyes tudatlenségek szerepe a nevelésben; Az érzelmek fejlődése és irányítása a gyermekkorban;*

Az iskolásgyermekek lélektana), speciális téma csak ritkán bukkan fel (*A nyelvtanítás pszichológiája* – 1928/29. II. félév).

A Neveléstudományi Szemináriumon belül egy Pszichológiai Intézet felállítását javasolta Mitrovics Gyula a bölcsészkar 1925. április 28-i ülésén (BTK 1924/25. tanév, XIII. rendes ülés, 1925. ápr. 28. 88. pont), amelyet a minisztérium első körben elutasított (VKM. 82/1925. IV., illetve VKM. 42283/1925). Mitrovics azonban nem hagyta magát, és a szeptember 7-i ülésen azzal az érveléssel adta be újra kérvényét, hogy „Pszichológiai Intézet felszerelése a pedagógiai tanszék javadalmából már rendelkezésre áll és így semmiféle újabb kiadást már nem igényel” (BTK Jegyzőkönyvek 1925/26. tanév, I. rendkívüli ülés, 1925. szept. 7. 3/b. pont). Erre már a minisztérium sem támaszthatott kifogást és az engedélyt megadta (VKM. 73094/1925. IV.).

Az „intézet” kifejezés mai szemmel egy összefoglaló nagyobb szervezeti egységet jelent, de akkor a bölcsészkarokon afféle segédintézménynek (tulajdonképpen valamiféle labornak) tekintették egy-egy intézet megalakítását, amely persze magja lehetett egy későbbi tanszéknek. Így a Pszichológia Intézet név alatt megalakult, majd az 1929/30-as tanév II. felétől Kísérleti Lélektani Intézet név alatt véglegesült egység a Neveléstudományi Tanszék (Szeminárium) alárendelt, nem önálló része volt, és mindenkorai igazgatója a tanszéket vezető nyilvános rendes tanár (Vincze, 2011b). A debreceni pszichológusképzés 20 évről szóló kiadványban tévesen szerepel: „Az 1926/27-es tanév első félévében létrejött a Tanárképző Intézet, a másodikfélévben pedig ennek keretein belül [!?] megalakult az ugyancsak Mitrovics Gyula által vezetett Pszichológiai Intézet” (Ádám és Tóth, 2004: 8). A gyakorlati tanárképzést szolgáló egyetemi tanárképző intézet a bölcsészkar mellé szervezett egységként alakult, Mitrovics intézetéhez semmi közvetlen kapcsolata nem volt.

A tanszék meghirdetett óráit illetően a 3 órás pedagógiai pszichológiai főkollegiumot és 2 órás neveléstörténeti mellékkollégiumot kiegészítette a 2 órás *Szemináriumi gyakorlatok*. Ezek eleinte jelentették csupán a neveléstudomány klaszszikusainak (Comenius, Herbart, Pestolazzi) olvasását, a Kísérleti Lélektani Intézet megalakulása után már a „szemináriumi” jelző „lélektani”-ra változott, többnyire szintén számtalan címvariánssal (*Kísérleti lélektani/pszichológiai gyakorlatok; Gyakorlatok a pedagógiai lélektan köréből*; stb.). A harmincas évek közepétől pedig már pontosabban jelöli ki ez a cím is a tanszék, illetve annak belső intézete tevékenységét: *Emlékezet- és típusvizsgálatok* (például 1935/36. II. félév), *Kísérletek az intelligenciavizsgálatok köréből* (1935/36. I. félév).

A jól hangzó intézet azonban nem alkotott valós, mai értelemben vett és anyagiilag ellátott kutatószemélyzetet, hanem csupán érdeklődő hallgatók lehettek alkalmazottai díjtalan gyakornoki vagy a valamivel magasabb presztízsű fizetéstelen tanársegédi címmel. Ugyanis abban az időszakban a Bölcsészettudományi Kar nagyon kevés fizetéses állással rendelkezett, azt a keveset is a „nagyobbak”, mint például a Földrajzi Tanszék vagy a Történelmi Szeminárium vitték el, a többieknek csak díjazás nélküli státusz jutott. Éppen egyik díjtalan gyakornoka (Zilahi Ferenc)

állásának meghosszabbításakor 1928-ban Mitrovics szólalt fel a kari ülésen az ellen a tarthatatlan helyzet ellen, hogy egyetemi és tudományos munkát végeznek: „Egyúttal nagyon kérem a kar figyelmét arra, hogy megnevezett gyakornokunk már idáig is nagyon hasznos, sőt anyagiakban is kifejezhető értékű szolgálatot teljesített; azért nagyon méltányosnak tartanám, ha karunk méltóztatnék módot találni, ennek anyagi méltatására is” (BTK Jegyzőkönyvek 1927/28. tanév, XIV. rendes ülés, 1928. jún. 4. 102. pont). Sajnos Mitrovics kezdeményezése eredménytelen maradt, a Minisztérium nem volt hajlandó felemelni a díjas állások számát, és más forrást sem tudott biztosítani (Vincze, 2011a: 21).

Némi jövedelempótló támogatást csupán 1936–1938 között sikerült az egyik fizetéstelen tanársegédnek (Faragó Tibornak) az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága (ÁDOB) révén szereznie. A 2. táblázat mutatja a pszichológia korai személyi állományát.

2. táblázat. A Kísérleti Lélektani Intézet tanársegédei és gyakornokai 1926 és 1942 között
(A tansegédszemélyzeti lista forrása: Mudrák, 2006).

<i>ÁDOB-gyakornok</i>	<i>Díjas állás ideje</i>
Faragó Tibor	1936. ápr.–1938. nov. 7.
Fizetéstelen tanársegéd	Tanársegédi megbízás ideje
Zombor Zoltán	1935. szept. 1.–1937. aug. 31.
Faragó Tibor	1935. nov. 1.–1939. márc. 14.
Ördögh László	1938. szept. 1.–1940. okt. 16.
Díjtalan gyakornok	Gyakornoki megbízás ideje
Kornya Sándor	1926. dec. 1.–1927. aug. 31.
Zilahi Ferenc	1927. szept. 1.–1930. aug. 31.
Végh László	1930. szept. 1.–1931. aug. 31.
Bede Zoltán	1931. szept. 1.–1932. aug. 31.
Porzsolt István	1932. szept. 1.–1933. szept. 29.
Lengyel Imre	1932. szept. 1.–1933. aug. 31.
Zombor Zoltán	1933. szept. 1.–1935. aug. 31.
Faragó Tibor	1933. okt. 1.–1935. okt. 30.
Ördögh László	1935. nov. 1.–1938. aug. 31.
Bede Lajos	1935. nov. 1.–1940. okt. 16.
Giday Kálmán	1939. szept. 1.–1941. febr. 28.
Nemes Elemér	1940. nov. 1.–1942. aug. 31.
Pelyvás-Ferenczik István	1940. nov. 1.–1941. aug. 31.
Kupán Ibolya	1941. ápr. 1.–1941. aug. 31.
Tibori János	1941. szept. 1.–1942. aug. 31.

Mitrovics tudományos és tanári munkásságának elemzésekor Vincze Tamás kiemeli, hogy a Kísérleti Lélektani Intézet beosztottjai között a humán szakosak mellett

jelentős számban voltak matematika–fizika szakos hallgatók is, akiket eredeti végzettségük különösen a vizsgálatok során kapott eredmények kiértékelésében segítette őket (Vincze, 2011a: 246).

Legígéretesebb tanítványának Mitrovics minden bizonnyal a matematika–fizika szakos végzettségű Zombor Zoltánt tekintette, aki 1935-ben doktorált nála, diszertációja *A lélektan szerepe a pedagógiában és a reakciós-idő pedagógiai vonatkozásai* címmel jelent meg. 1933-tól két évig gyakornok, újabb két évig tanársegéd minőségben dolgozott az intézetben. „Zombor a professzor irányításával figyelemre méltó kutatásokat folytatott: átdolgozta a Sterzinger- és Roggenkampff-féle figyelemvizsgálatokat. Ezenkívül újfajta módszert dolgozott ki a figyelem, az emlékezet és a lényeg-felismerési képesség vizsgálatára, és koordinálta azt a kísérleti figyelemvizsgálatot, amelyet az összes debreceni középiskola négy felsőbb osztályában végeztek (az öt teszt között ott volt általa készített és átdolgozott feladat-együttes is). Így készült el a mintegy 1600 személyről 13000 adatot tartalmazó vizsgálati anyaga” – állapítja meg Vincze (2011a: 23–24). Zombor 1937-ben a debreceni ref. tanítóképző intézet tanára, 1943-tól a nagyváradai tanítóképző igazgatója, majd az egri főiskola tanára lett, így a pszichológiától távolabb került, bár 1939-ben a Mitrovics-émlékkönyv egyik szerkesztője, és a bevezetőben ő értékelte először mestere munkásságát.

A szintén matematika–fizika szakos végzettségű Faragó Tibor 1939-ben doktorált *A matematikában tehetséges tanuló* című dolgozatával. 1933-tól két évig gyakornok, majd négy évig tanársegéd volt az intézetben, és számára egyetlenként professzora segély jellegű állami díjazást is szerzett. Faragó a következő évtizedekben matematikát adott elő különböző intézményekben, végül a Kandó Kálmán Műszaki Főiskoláról ment nyugdíjba.

A többiket tekintve: „Bár jelentősebb publikációk nem fűződtek a nevéhez és nem szerzett doktori fokozatot sem, mégis illő pár szót ejteni Zilahi Ferencről, Mitrovics első olyan gyakornokáról, aki huzamosabb ideig vett részt a Kísérleti Lélektani Intézet kutatásaiban. Azért érdemes végigkövetni Zilahi életútjának Debrecen utáni szakaszát is, mert kiderül belőle, hogy az iskolateremtő professzor mellett eltöltött évek meghatározták a pályája további alakulását, és – a két kiemelkedő tanítványhoz, Zomborhoz és Faragóhoz hasonlóan – az intézetből kikerülve is megmaradt érdeklődésének középpontjában a pedagógia, soha nem lett hűtlen ehhez a tudományhoz” (Vincze, 2011a: 23–24). Zilahi 1930-tól a sárospataki tanítóképzőben a matematika–fizika mellett lélektant is tanított, később az intézmény igazgatója is volt.

Az intézet harmadik tanársegéde, a szintén matematika–fizika szakos Ördögh László nem doktorált, de pályamunkát írt Mitrovicsnál *Az intelligenciavizsgálat módszerei* címmel. Ördögh 1935-től három évig gyakornok, két évig tanársegéd volt itt (Vincze, 2011a: 24).

A díjtalan gyakornokok közül Porzsolt István neve emelhető ki elsősorban, aki később a nyíregyházi tanítóképző igazgatója, majd főiskola neveléstudományi tan-székén főiskolai tanár volt. Gyakornoksága (1932–33) alatt foglalkozott pszichológi-

ával, az 1936–37-es tanévben ösztöndíjjal a bázeli egyetemen járt, ahol pszichológiát is tanult.

Lengyel Imre 1932–33 között volt gyakornok, később középiskolai tanár, majd az Egyetemi Könyvtár főmunkatársa lett. 1936-os disszertációja *A modern nyelvoktatás főbb tényezői a már meglévő nyelvi ismeretek (anyanyelv) szempontjából* címmel jelent meg és részben pszichológiai alapozású. Ne felejtjük, hogy Mitrovics az 1928/29-es tanév második felében *A nyelvtanítás pszichológiája* címmel hirdetett 3 órás főkéllégiumot!

Nemes Elemér, aki 1940–42 között volt gyakornok, 1941-ben *Hipnotizmus. Suggestio és hipnotikus hatások a nevelésben* címmel doktorált Mitrovicsnál. Ugyancsak Kupán Ibolya, aki 1941-ben csupán pár hónapig gyakornok, ebben az évben *A gyógyító nevelés* című disszertációjában főleg a lelki élet abnormitásaival és a lelki betegségekkel foglalkozott.

Nem volt az intézet gyakornoka, de szintén Mitrovicsnál doktorált 1936-ban Kósa-Szabó Erzsébet, akinek dolgozata (*A gyermeknyelv pedagógiájának alapvonalai*) szintén pszichológiai alapozású.

Mitrovics kontra Karácsony, Boda István szerepe

Karácsony Sándor, a nyelvléktan országosan ismert tudósa 1934-ben szerzett magántanári képesítést a debreceni bölcsészkaron. Eredetileg habilitációs témaköre „A nevelélmélet néplélektani alapjai” lett volna, de Mitrovics javaslatára „Az iskola nevelő munkája” tárgykörre változtatta át. Nyolc éven át magántanári előadásait szinte minden félévben nagyszámú közönség előtt tartotta. Órái az iskola akarati, érzelmi, vallásos, nemzeti és szexuális neveléséről szóltak, tehát mai fogalmakkal pedagógiai pszichológiát adott elő.

Mitrovics Gyula 1941. szeptember elején nyugalomba vonult, helyére két komoly jelölt pályázott: Karácsony Sándor, a helybeli magántanár és fülei Boda István szegedi magántanár, a kassai Kereskedelmi Főiskola tanára (Mudrák, 2006: 44). Mitrovics lelkesen támogatta Bodát, akit a Magyar Pszichológiai Társaságból ismert, és akinek tesztekkel, kérdőíves felmérésekkel (például a következtető képesség mérésében) alátámasztott tanulmányai garanciát jelentettek volna arra, hogy továbbviszi a Mitrovics-féle kísérleti pszichológiai vonalat (Vincze, 2011a: 119, 167 és 190). Különösen jelentősnek tartotta Boda kutatásait a sajátosan magyar személyiségjegyek feltárását illetően. Mitrovics Boda művei közül a *Bevezető a lélektanba* című munkáját azért is emelte ki, mert ez bizonyította szerinte, hogy egy pszichológiai szakíró a legalkalmasabb a pedagógiai tanszék betöltésére: „Tekintve azt a belső kapcsolatot, amely lélektan és pedagógia, valamint a nevelői gyakorlat között fennáll, Bodának ebben a könyvében elért eredményeit pedagógiai szempontból nem lehet eléggé méltányolnunk...” (Mitrovics Gyula véle-

ményes jelentése. BTK Kari Jegyzőkönyvek 1941/42. tanév, VI. rendes ülés, 1942. febr. 11., 107. szám melléklete).

Míg Mitrovics Bodát illetően elfogult volt, és magasztalta, Karácsonyt pedagógiai nihilizmussal, módszertelenséggel vádolta, és elérte, hogy Bodát jelöljék professzornak. A jelölés ellen többen különvéleményt nyújtottak be a miniszterhez, és végül 1942 júniusában Horthy kormányzó Karácsonyt nevezte ki a pedagógia professzorának Debrecenbe.

KARÁCSONY SÁNDOR ÉS A TÁRSASLÉLEKTANI INTÉZET

Karácsony nyelvészeti és magyarságot nevelő/mentő munkássága sajátos pszichológiai alapokon nyugszik, amelyet ma már leginkább a társaslélektan és a fejlődés-lélektan kombinációjaként lehetne meghatározni. A bőséges Karácsony-irodalomból a pedagógiai és pszichológia szempontok együttes kezelése miatt is Lányi Gusztáv (1995, 2000) és Gyulai (1999) munkája jó kiindulópont. Karácsony felfogásában a nyelv, az emberi beszéd a pszichológiából kiindulva válik csak érthetővé. A pszichológia nála nem az egyént vizsgálja, hanem az emberek közösségének lelki sajátosságaira alapoz. Ennek a közösségnek az egymás felé való viszonyulási formája a társaslélektan. Ráadásul rendszerében a lélektan vegyül számos más tudománnyal (nyelvészet, pedagógia, néprajz, irodalom stb.), amelyet számos személyes elemmel bővít, így lesz rendszere saját életérzése és a magyarságnak tulajdonított jellegzetességek együttese sajátos „magyar társaslélektan”, ami szerinte: „olyan praktikus program, amely rendezi a világot körülöttünk: azaz megmutatja helyzetünket és helyünket a világban” (Karácsony, 1944: 29).

Érdekes módon Karácsony Sándor professzorként meghirdetett egyetemi fő- és mellékkollégiumaiban cím szerint nem nagyon lehet találni pszichológiai órákat. „Karácsony 3 vagy 2 óras egyik főkollégiumában valamely nagyobb pedagógiai tárgykört adott elő (*Pedagógia és filozófia, A tanítás problémái, Didaktika*, stb.), másik 2 óras főkollégiumában neveléstörténetet oktatott főleg jeles pedagógusok személye köré csoportosítva (Herbart, Pestolazzi, Comenius, Rousseau, Apáczai Csere János, stb.). Szemináriumát »*Pedagógiai enciklopédia*« címszó alatt hirdette meg [...]. A II. világháború után aktuális politikai-pedagógiai kérdésekről tartott még 1-1 óras kiskollégiumokat is (*A tanárképzés reformja, Az egyetem és az akadémia reformja, Cserkészlet*)” (Mudrák, 2012: 44–45). Aki ismeri a munkásságát, biztos lehet abban, hogy ezek az elvileg pedagógiai témák is az ő társaslélektani felfogása szerint lettek interpretálva. Erről árulkodik az is, hogy szemináriumát az 1945/46-os tanév II. felében *Fejlődés-lélektani problémák* címmel hirdette meg. Kiskollégiumai közül az 1947/48-as tanév I. felében *A lélektan főkérdései*, két félévvel később pedig *A nevelő lélektana* címetek viselték. Az 1947/48. I. félévi *A lélektan főkérdései* című kollégiumát mint a filozófiai tanszék helyettes vezetője hirdette meg.

A Neveléstudományi Szeminárium mellett működő Kísérleti Lélektani Intézet rövid szünet után átalakult Társaslélektani Intézetté, amelyet Karácsony 1942 novemberében jelentett be a kari ülésen. „A pedagógiai szeminárium mellett működő s elődöm, dr. Mitrovics Gyula ny. r. tanár úr nyugalomba vonulásakor megszüntetett Kísérleti Lélektani Intézet helyett ugyancsak a pedagógiai szemináriummal kapcsolatban Társaslélektani Intézet felállítását kérem” (BTK Jegyzőkönyvek 1942/43. tanév, III. rendes ülés, 1942. nov. 11. 43. pont). Mivel a költségvetésben ez nem jelentett változást, a minisztérium tudomásul vette a dolgot (VKM. 64.431/1943. IV.). A 3. táblázat mutatja a tanszemélyzetet.

3. táblázat. A Társaslélektani Intézet adjunktusa, tanársegédei és gyakornokai 1943 és 1950 között (Mudrák, 2006)

Fizetési adjunktus	Adjunktusi megbízás ideje
Dr. Lükő Gábor	1947. szept. 1.–1950. aug. 31.
Fizetéstelen tanársegéd	Tanársegédi megbízás ideje
Dr. Lükő Gábor	1943. dec. 1.–1947. aug. 31.
Dr. Komjáthy István	1948. szept. 1.–1950. jan. 1.
Díjtalan gyakornok	Gyakornoki megbízás ideje
Dr. Fiers Tamás	1945. szept. 1.–1946. szept. 30.
Dr. Komjáthy István	1946. okt. 1.–1948. aug. 31.
Szentkirályi Zoltán	1947. szept. 1.–1948. aug. 31.
Khoór Miklós	1947. szept. 1.–1948. aug. 31.

A táblázatból azonnal feltűnik, hogy Mitroviccsal szemben Karácsony nem tudott fizetési állást szerezni a Társaslélektani Intézetnek, olyan csak a Neveléstudományi Tanszéknek volt. Eleinte az intézetnek egyetlen címzetes tanársegéde volt (Lükő Gábor), majd 1945 után jön ehhez még egy, majd két díjtalan gyakornok, de ezek is már jóval kevesebben, mint az előd-intézménynél.

Az etnográfus Lükő Gábor (1909–2001), a Déri Múzeum munkatársa 1943-tól a megszüntetésig, 1950-ig volt az intézet fizetéstelen (címzetes) alkalmazottja, eközben 1945-ben magántanárrá is habilitálták. Magántanári órái minden félévben az irodalmi és zenei nevelés folklorisztikus alapjairól szóltak, nyilvánvalóan pszichológiai megközelítésben. A készülődő átalakulás jegyében az 1948/49-es tanév II. félévében szűkebb szakmai előadása mellett *Fejlődéslelektan* előadást is tartott IV. éveseknek heti két órában.

Az intézet másik tanársegéde, Komjáthy István leginkább a *Mondák könyve* című összeállításáról ismert, viszont *A tehetségkutatás magyar módja* című doktori disszertációját 1944 nyarán védte meg Karácsonynál (Vincze, 2006: 27).

Bár nem a Társaslélektani Intézet, hanem a Neveléstudományi Szeminárium tanársegédje volt Kovács Ferenc, aki utóbb Fabricius-Kovács Ferenc lett a nyelvtudomány jeles képviselője, és a tudományos világban leginkább ő tudta képviselni

mestere néplélektani-társaslélektani eszméit; igaz, csak nyelvészeti vonatkozásban: „1967-ben két olyan tanulmányt is publikált, amelyekben Karácsony nyelvfelfogását és az abból levezethető kommunikációs rendszert nevezte meg a nyelvről való gondolkodása kiindulópontjaként. E két írásában magától értetődő természetességgel használta a karácsonyi fogalomrendszer olyan elemeit, mint például viszonyulás (ebben határozta meg a nyelv funkcióját), másik ember, autonóm ember” – írja Vincze Tamás.

A bölcsészkar magántanára volt 1946-tól Kiss Árpád, akinek habilitációja ugyan neveléstudományi témára szólt, de pszichológiai órákat is tartott: *A funkcionális lélektan hatása a nevelésre* (heti 2 óra, 1947/48. II. félév). Az oktatás átalakulásának jegyében az 1948/49. tanév II. felében heti 2 órás *Neveléslélektan* előadást tartott, amihez szintén 2 órás gyakorlat is tartozott.

Kiss Tihamér

Jelentőségénél fogva külön kell szólni a gyermekpszichológus Kiss Tihamerről. Az 1940-es évek első felében a sepsiszentgyörgyi tanítóképző tanára volt, és 1943-ban a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsészkarán „A gyermekkor lélektana” tárgykörből magántanárrá habilitáltak. 1945 elején Petru Groza román miniszterelnök megígérte neki professzori kinevezését a Kolozsvárott akkor felállítandó pszichológiai tanszékre, de magyar állampolgársága miatt ebből nem lett semmi. Ezután távoznia kellett Romániából, és Debrecenbe jött, ahol a Református Kollégium tanítóképzőjének tanára és igazgatója lett. 1947-ben kolozsvári magántanári habilitációját átvette a Debreceni Tudományegyetem. Tanári munkája mellett 1947 júliusától 1950. eleji megszüntetéséig az általa megszervezett debreceni Állami Gyermeklélektani Állomás vezetője is volt.

Pszichológiai tanulmányait és tudományos kutatásait Szegeden Várkonyi Hildebrandnál, illetve állatpszichológiából itt Gelei József állattani professzornál végezte, majd ösztöndíjjal Genfben a Rousseau Neveléstudományi Intézetben Jean Piaget kutató asszisztenseként gyermeklélektani vizsgálatokat folytatott. A 20. század legnagyobb gyermekpszichológusának, Piaget-nek – Binét Ágnes mellett – másik magyar tanítványa, aki az elsők között igyekezett mestere munkásságát népszerűsíteni Magyarországon (Mérei, 1989: 114–115).

Tudományos munkássága főként a gyermekek tárgy- és térszemléletére koncentrálódott, ezekről tanúskodnak magántanári előadásainak címei is: *Az iskolás gyermek világszemlélete* (1947/48. II. félév); *A gyermek prekauzális gondolkodása* (1948/49. I. félév). A készülődő átalakulás, a felsőoktatási reform jegyében neki is részt kellett vennie az általános pszichológia oktatásában a többi magántanár és tanszéki beosztott oktatóhoz hasonlóan, ő az *Intelligencia-vizsgálatok módszerei* címmel tartott heti 1 órás kollégiumot az 1948/49-es tanév I. félévében, míg a másodikban

szűkebb (magántanári) témáját (*A gyermeki gondolkodás fejlődése*) IV. éveseknek, gyakorlat formájában tartotta meg.

Érdekes módon az 1948–49-es tanév két félévében a pszichológiai órák száma nőtt, már nemcsak magántanári, hanem kötelező előadásokkal, amelyeket gyakorlat egészített ki. Több oktató tartja ezeket (Kiss Árpád, Kiss Tihamér, Lükő Gábor), már-már fejlődésnek tűnik, amelyet azonban hirtelen 1950-től a pártállami berendezkedés merev elzárkózása és ellenséges hozzáállása miatt a pszichológia háttérbe szorulása követett.

A DEBRECENI ORVOSKARI ELŐZMÉNYEK

A Debreceni Tudományegyetemen 1918 októberében alapították az Orvostudományi Kart, de a politikai események miatt csak 1921-ben tudott ténylegesen megindulni ott az oktatás. Az Ideg- és Elmekórtani Klinikát és a hozzá tartozó tanszékét is 1921-ben hozták létre, és ennek a klinikának munkaterületéhez tartozik az orvosi pszichológiai és a pszichiátria.

Benedek László (1887–1945)

1921 októberében az újonnan létesült debreceni Ideg- és Elmekórtani Klinika igazgató professzorává a volt kolozsvári egyetem fiatal tanársegédét és magántanárát, a Lechner Károly-tanítvány Benedek Lászlót nevezték ki. Benedek sokoldalú egyéniség volt, széles körű munkásságában elsősorban agyopatológiai, neuro-pszichiátriai témakörökben alkotott maradandót, de jelentősek törvényszéki elmeorvostani, pszichopatológiai, klinikai lélektani írásai is.

Benedek 1928-ban részt vett a Magyar Psychológiai Társaság megalapításában, és az első elnök, Ranschburg Pál hároméves ciklusa letelte után, 1931 áprilisában a társaság elnökévé választották, és ezt a tisztséget három cikluson át viselte, egészen 1939-ig. A Magyar Psychológiai Társaság elnökévé való megválasztását a debreceni orvosi kar ülésén is bejelentették, és kartársai ezen alkalomból üdvözölték (Orv. 1930/31. tanév, XVIII. rendes ülés, 1931. ápr. 23. napirend előtt). Az ő javaslatára 1932 januárjában a debreceni Tisza István Tudományegyetem Orvostudományi Kara alapító tagként egyhangúlag és testületileg belépett a Magyar Psychológiai Társaságba.

Mitrovics Gyula professzorral és Boda Istvánnal, a Magyar Psychológiai Társaság főtítkárával közösen 1932-ben egy elaborátumot (javaslattervezetet) készítették a lélektani ismeretek terjesztése, valamint nagyobb fokú nemzeti és kulturális hasznosítása céljából.

Ebben Benedek nagyon fontosnak tartotta a lélektan alkalmazását a pszichiátriában. Külön is kiemelte a pszichológiai tesztek használatát, mert ezek „az elmegyó-

gyászatnak is nagy segítségére vannak. Egyrészt a veleszületett és szerzett értelmi fogyatékosok eseteiben bizonyos rang-rendbe való osztályozást megengednek és ezáltal az értelmi dekompozíció összehasonlítására alapot adnak, másrészt ugyanazon egyéneknél az esetleges progressziók fokára következtetni engednek”.

Itt Benedek rátért a saját klinikáján használt pszichológiai vizsgálatokra: „Amióta a paralysis progressivának fertőzőes kezelése kapcsán a remissziók tetemesen megsaporodtak, azóta mint Ranschburg, majd Kaufmann s mások, úgy mi is minden esetben összehasonlító vizsgálatokból kíséreljük megállapítani a javulások fokát. E célból a Binét-Simon-, Éltes-, Rossolimo-, Ranschburg-, Ziehen-, Ebbinghaus-, Heilbrunner-, Masselon-, Finkh-, Anton-, Hartmann-, Henneberg-, Müller-, Ganther-féle próbákat szoktuk alkalmazni, amelyeket kivihetőségük esetén egyenként zártosztályi vagy pszichózisa gyanús betegeinknél, klinikánk fennállása óta (1921), majdnem kivétel nélkül hasznosítottunk. [...]

Nem jelentéktelen az a segítség, amelyet a kísérleti pszichológia a törvénykezésnek és a törvényszéki elmeokortannak nyújtott a vallomástétel értékének kutatása által. A figyelem ébersége, terjedelme, az észrevevés, megjegyző- és reprodukálóképesség, a térnek, időnek becslése, a sugalmazhatóság módszeres vizsgálattal állapították meg. Idevonatkozóan W. Stern, Jaffa, Sommer, Ranschburg, Bernstein, Bogdanoff, E. Bernheim és mások példái után számos közlés látott napvilágot. Optikai és akusztikai benyomásokra adott reakcióknak ideje, az exponált megfigyelési ingertárgyak újrafelismerése, vetített diapozitíveknek felfogása és reprodukálása, [...] élénk, váratlan indulatokat produkáló jeleneteknek leírása szolgáltatta a kiterjedt kísérleti anyagot” (Benedek, Boda és Mitrovics, 1932, 10–11, idézi, Síró, 2001: 44–45).

Benedek professzor hozzáállását a pszichológia fontosságának kérdéséhez Pisztorra Ferenc (1988: 452) a Benedek tudományos munkásságát feldolgozó tanulmányában így foglalta össze:

Benedek László számára „nyilvánvaló, hogy mind a lélektannak a tudományok sorában őt megillető középponti jelentősége – ami azonban teljes gazdagságában mindmáig rendszerint fel nem ismert –, mind pedig a helyes lélektani felismeréseknek nagy gyakorlati, közösségi-kulturális értéke – még a benső kormányzati-közigazgatási, vagy a külpolitikai-diplomáciai, sőt a gazdasági élet terén is – az értelmes emberi előrelátás számára egyenesen parancsolólag írja elő a lélektani ismeretek és helyes felismerések fejlesztésének és terjesztésének tudománypolitikai, valamint nemzetvédelmi, nemzetfejlesztési és nemzetgazdasági kötelességét.”

Református vallásosságából és talán a debreceni kálvinista légkörből kifolyólag erős volt benne az individualizmus, a személyiség szabad fejlődése iránti hangsúlyozott igénye. „Az individualitás sorvadásában a kultúra legnagyobb veszélyét kell látnunk! [...] Úgy tetszik, mintha általában a személyiség különbözőződött értékeinek a jelen idők nem kedveznének. [...] A mechanizált üzemi részletmunkán kívül, a kapitalista országokban a személyiség kibontakozását az ipariasodás, a közlekedési és közlési technika maga is hátráltatja, mert az emberi életet mindinkább kö-

zös, kényszerített együttrezgésre hozza. A technikai fejlődésnek legmagasabb foka sem járul hozzá magában véve a belső valódi kultúrának emeléséhez, az utóbbi az érzelmi élet mélyítése nélkül el nem képzelhető. Ennek a belső egyéni kultúrának mélyítése, a mai kornak egyik legfontosabb feladata, mert csak ez egyensúlyozhatja ki a lélektelen technikai és ipari haladás által okozott eltolódást. A mai Szovjet-országra a fiatal generációt is a kollektív munka egyhangú homlokvonala kényszeríti bele, amelyben éppen az értéket jelentő egyéni vonások mindinkább elmosódnak” (Benedek, 1932: 13–14).

Az Idegklinikán ekkoriban működött egy pszichológiai laboratórium, amelyet Máday István tanársegéd vezetett. A laboratórium működéséről és felszereltségéről egy 1930-as jelentésből kaphatunk képet: „A klinikán két helyiség áll a kísérleti pszichológia rendelkezésére 1923 év óta. A kisegítő iskolába felvett növendékek vizsgálatát végezzük el minden esetben különböző értelmességi vizsgálati próbákkal, elsősorban a Binét-Simon eljárással. Egyes növendékeknél különböző irányban képesség vizsgálatok is folynak. A pszichológiai laborban emellett képesség vizsgálatok szempontjából tudományos vizsgálatok is folynak, és a laboratórium felszerelés számos kísérleti eszközzel rendelkezik.” (Idézi: Síró, 2001: 45–46. A megadott levéltári hivatkozás – Hajdú-Bihar megyei Levéltár, VIII. 9/b. [= 10/b.] 297/1929–30. oksz. – azonban téves!)

Benedek László meghirdetett egyetemi óráiban azonban cím szerint nem lehet nyomát találni pszichológiai érdeklődésének, hiszen más klinikaigazgató professzorhoz hasonlóan klinikai főtárgyát (*Ideg- és elmeorvosászat*) adta elő heti 5 órában (5 × 1 óra), amelyhez gyakorlat (*Ideg- és elmeorvosászati kórjelzés / diagnostica*) társult. Mindenesetre az feltételezhető, hogy orvosi pszichológia is része volt ennek a főképzésnek.

Máday István és Pap Zoltán

Az Ideg- és Elmeklinika megalakulásától, 1921-től kezdve hét éven át az I. tanársegédi pozíciót marosi Máday István (1879–1959) töltötte be Benedek mellett. Valószínűleg professzora szellemi nyitottságának és gyakorlatiasságának köszönhető, hogy őt választotta helyettesének és klinikája vezető tanársegédének. (Máday korábban dragonyostiszt, majd a prágai élettani intézet tanársegéde, ezután katonaeorvos, illetve községi orvos is volt.)

Máday Istvánt a magyar individuálpszichológia megteremtőjének és fő képviselőjének tartják (Arató és Kiss, 1991: 91–95, Síró, 2001: 46–52). Még Bécsben lett az individuálpszichológia atyjának, Alfred Adlernek barátja és tanítványa.

Pályája első éveiben állatlélektannal foglalkozott, különösen a lovak szellemi, tájékozódó képességét és érzelmi életét kutatta. Számos tévhitet megcáfolt a „gondolkodó” állatokkal kapcsolatban (például a kutya vagy a ló „számolóképesége”).

Az I. világháború után érdeklődése a pályaválasztás kérdése felé fordult, szerinte az embereket adottságaik, képességeik szerint kell elosztani a munkahelyekre, ezért pályaválasztási tanácsadók alkalmazását szorgalmazta. A pályaválasztás lélektanáról írott tanulmányát Benedek professzor is kiemelte Máday magántanári pályázatának értékelésekor: „szerzőnek ez az 1912-i berlini lélektani kongresszuson tartott előadása nem csupán a jelenlévő Münsterberg professzornak, a psychotechnika megteremtőjének helyesléssel találkozott, hanem ez az előadás Európában is úttörőnek bizonyult, amennyiben 1908 óta csakis Amerikában foglalkoztak a pályaválasztás lélektanával, s a kérdés fontosságát Európában csak 1912 után ismerték fel” (Benedek László professzor bírálata. Orv. 1926/27. tanév, XVII. rendkívüli ülés, 1927. máj. 30. 105/1. pont melléklete).

A pályaválasztás kérdésével kapcsolatban különösen szorgalmazta a hadiárvákcal és a hadirokkantakkal való foglalkozást, hiszen ez az I. világháború után ez új és nagyszabású jelenséggé vált a különböző országokban. A hadiárvákcal való foglalkozása vitte az akkoriban kialakuló gyermeklélektani kutatásokhoz, illetve a gyermektanulmányi mozgalomhoz (Deák, 2000: 236).

1927-ben megalapította a Magyar Individuálpaszichológiai Egyesületet, amelynek elnöke lett (az alelnöki tisztelet kérésére professzora, Benedek vállalta el). 1928-tól több budapesti nevelési tanácsadó intézményben is dolgozott, a pályaválasztási kérdések megoldásához kívánt segítséget nyújtani az adleri tanok gyakorlati alkalmazásával.

Mádayt 1927-ben a debreceni orvosi karon „Általános pszichiatria különös tekintettel a psychopathológiára” tárgykörből magántanárrá habilitálták (érdekes, hogy már 1924-ben magántanári képesítést kívánt szerezni, de akkor leszavazták és elutasították). Ezután minden tavaszi félévben szorgalmasan megtartotta *Általános psychopatologia* címmel meghirdetett előadását egészen 1949-ig, amikor is megszűnt a magántanári intézmény. Még az utolsó előtti félévben, 1948 őszén (az egyetemi reform és az orvosképzés átalakításával kapcsolatban) *Mélylélektani gyógyító módszerek* címmel is hirdetett speciálkollégiumot.

Benedek másik pszichológia iránt érdeklődő tanítványa Pap Zoltán volt, aki sok éven át töltött be gyakornoki, majd címzetes tanársegédi státuszt mestere mellett. A negyvenes évek első felében a visszacsatolt Kassán, majd 1945 után Debrecenben volt idegyógyász főorvos. A debreceni orvosi karon 1936-ban „Általános pszichiatria” tárgykörből magántanárrá habilitálták.

Kedvenc témája a tömegelektan és ezen belül is a szuggesztió volt, amelyekben tetten érhető a francia filozófusnak, Gustave LeBonnak a szociálpaszichológia kialakulását befolyásoló tömegelektani felfogása is.

Benedek professzor a magántanári pályázatának bírálatában ki is emelte: „A tömeg lélektani sajátosságainak jellemzése alapján rámutat azokra a pszichés feltételekre, amelyek az emberi tömegeket nagyfokban suggerálhatóvá teszik. Ilyenek a collectív tudat személytelensége, a felelőtlenség, a képzeleti tevékenység és az indulatok

túlcsapongása, a logikai ítélműveletek hiánya és szerfelett fokozódó hiszékenység. A collectív suggestio ellenállhatatlan erejének igazolására lélektani elemeire bontja a gyermek-keresztesháború, a középkori démonhit, a megszállottsági járványok, az ördögűzés, az inquisitio, a jansenismus, a németországi vitustánc járvány, az olaszországi tarantizmus valamint az Oroszországban vallásos secták keretében kifejlődött öngyilkossági tömegpsychosisok mozgató erőit. Megállapítja, hogy a collectív suggestiók meghamisítják az észrevéveket. Ha az indulatok elragadják a lelket és a képzelet szárnyalása fölé kerül az értelem következtetései, a hiszékenység és a suggerál-hatóság lehetőségei szinte korlátlanok” (Benedek László professzor bírálata. Orv. 1935/36. tanév, XIII. rendkívüli ülés, 1936. máj. 29. 115. pont melléklete – idézi: Síró, 2001: 54–55).

Pap Zoltán 1936-tól kezdve kétévente tartott *Általános pszichiátria* néven előadást, majd 1947 első felétől kezdve minden félévben *Orvosi pszichológia*, illetve *Orvosi lélektan* címmel egy másik előadást is. Mindezek alapján az orvosi karon 1947. szeptember 1-től 1949. április 30-ig orvosi pszichológia tárgy szakelőadója (mb. előadója) is volt.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Debreceni Egyetemen jelenleg folyó pszichológiai munkának (Bölcsészettudományi Kar Pszichológiai Intézete és a Népegészségügyi Kar Magatartástudományi Intézete) megvan a történeti előzménye, hiszen már a 20. század első felében mind a Bölcsészettudományi Karon, mind az Orvostudományi Karon magas szintű pszichológiai kutatás folyt, és a korabeli oktatásba is be tudtak vinni pszichológiai jellegű kurzusokat.

Az ideg- és elmeklinika professzora, Benedek László a Magyar Pszichológiai Társaság elnöke volt, míg a társaság alelnöki tisztét a debreceni pedagógiaprofesszor, Mitrovics Gyula töltötte be. A Mitrovics után következő Karácsony Sándor pszichológiai rendszere ma is élénken foglalkoztatja a tudományos világot. A tanszéki beosztottak közül Karácsony Sándor magántanára, Kiss Tihamér a gyermeklélektan jeles művelője és Piaget egyik első magyarországi népszerűsítője volt, Benedek magántanára, Máday István pedig a magyar individuálpeszichológia megteremtője és Adler legfontosabb tanítványának számítható.

Mindezek azt mutatják, hogy a 20. század első felében a pszichológia művelésében Debrecen nem maradt el más kultúrközpontok mögött, sőt a fentebbi tudósok munkássága révén a pszichológia élvonalába tartozott.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hivatkozások a rövidítés és dátum vagy iratszám alapján
 BTK: a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának jegyzőkönyvei
 Orv.: a Debreceni Egyetem Orvostudományi Karának jegyzőkönyvei
 VKM: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletei

HIVATKOZÁSOK

- Arató Ottó és Kiss György (1991). *Az individuálpszichológia és hatása Magyarországon*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Ádám Péter és Tóth László (1994). A pszichológiai története a Debreceni Egyetemen. In Kovács, (1994) 5–29.
- Benedek László (1932). A világválság néplelektani okairól. Elnöki megnyitó. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4.
- Benedek László, Boda István, Mitrovics Gyula (összeáll., 1932): *A Magyar Pszichológiai Társaság Elaborátuma a lélektani ismeretek terjesztése és nagyobbfokú nemzeti-kulturális értékesítése tárgyában*. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság
- Deák Gábor (2000). *A magyar gyermektanulmányi mozgalom története I*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet, Magyar Pedagógiai Társaság és Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- Fabricius-Kovács Ferenc (1967a). Jelentés, társaslélektan, kommunikációelmélet. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 24, 331–346.
- Fabricius-Kovács Ferenc (1967b). A jelentés és a „másik ember”. *Kortárs*, 11, 1273–1282.
- Gyulai Árpád (1999). Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről. *Új Pedagógiai Szemle*, 49(3), 17–31.
- Karácsony Sándor (1944). *A magyarok kincse (értékrendszer és axiológia) (A neveléstudomány társaslélektani alapjai 3/1.)* Budapest: Exodus Kiadó
- Kiss György (szerk., 1991). *Tanulmányok a magyar pszichológia történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kiss György (szerk., 1995). Pszichológia Magyarországon. In uő: *A hazai pszichológiatörténeti kutatások eredményei*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 16–17.
- Kovács Zoltán (szerk., 1994). *A debreceni pszichológusképzés 20 éve*. Debrecen: KLTE
- Lányi Gusztáv (1995). Szociálpszichológia vagy „magyar társaslélektan”? – Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről. In Kiss György (szerk., 1995), 106–134.
- Lányi Gusztáv (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan – a hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében*. Budapest: Osiris
- Lányi Gusztáv (szerk., 2013). *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia*. Budapest: Eötvös Kiadó
- Lénárd Ferenc (1991). Az egyetemi Lélektani Intézet 1932–1947 között végzett munkájáról. In Kiss György (szerk., 1991), 37–55.
- Mérei Ferenc (1989). Gyermeklélektan és ismeretelmélet: Piaget életműve. In Mérei Ferenc: *Freud fényében és árnyékában*. Budapest: INTERART
- Mudrák József (2006). Gyakornokok, tanársegédek, adjunktusok, intézeti tanárok, Á.D.O.B. gyakornokok és beosztott gimnáziumi tanárok a Bölcsészettudományi Karon (1921–

- 1950). In Hollósi Gábor (szerk.) *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV*. Debrecen: DE BTK Történelem és Néprajzi Doktori Iskola, 110–130.
- Mudrák József (2012). *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949)*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
- Mudrák József (2015). Pszichológia a Debreceni Tudományegyetemen a XX. Század első felében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70, 579–595.
- Pappné Késmárki Erzsébet (1991). *Kiss Tihamér munkássága*. Debrecen: Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola Könyvtára
- Pataki Márta, Polyák Kamilla, Németh Dezső és Szokolszky Ágnes (2009). A lélektan történetének 80 éve a szegedi egyetemen. 1929–2009. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64, 671–676.
- Pisztora Ferenc (1988). Benedek László élete, személyisége és életművének társadalom- és kulturapszichiátriai, pszichológiai és eugenikai vonatkozásai. *Ideggyógyászati Szemle*, 41.
- Ranschburg Pál (1939). Az emberi beszéd strukturáltságát feltételező tényezők törvényszerűségeiről. In Baránszky-Jób László, Boda István, Faragó Tibor, Vajthó László és Zombor Zoltán (szerk.): *Mitrovics-emlékkönyv tudományos működésének ötvenedik évfordulójára*. Budapest: Csáthy, 259–308.
- Síró Béla (2001). *Fejezetek a debreceni Ideg- és Elmegyógyászati Klinika történetéből I*. Debrecen Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum,
- Szokolszky Ágnes és mtsai (szerk., 2009). *A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen, 1929–2009*. Szeged: JATEPress
- Torda Ágnes (1995) Egy tudományos műhely létrejötte a századfordulón. In Kiss György (1991, szerk.), 31–55.
- Várkonyi Hildebrand Dezső (1937). *Bevezetés a neveléslélektanba*. Budapest: Országos Középiskolai Tanáregyesület
- Vincze Tamás (2011a). *Karrierutak és iskolateremtés a XX. század első felének magyar neveléstudományában. Mitrovics Gyula pályájának és szakmai műhelyének kvalifikációtörténeti nézőpontú bemutatása*. Debrecen: PhD-értekezés. <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/109275/6/Vincze%20Tam%C3%A1s%20doktori%20%C3%A9rtekez%C3%A9se-t.pdf> Letöltve: 2014 január.
- Vincze Tamás (2011b). Pedagógiai kutatások a Debreceni Egyetem első évtizedeiben. In Pusztai Gabriella – Németh Nóra Veronika (szerk.) *Útközben. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Doktori Program*. Debrecen: DE, 17–32.

SÉRA LÁSZLÓ

Fordulópontok az erdélyi magyar pszichológia történetében: 1870–1970¹

1968-ban a *Korunk* című kolozsvári folyóiratban összefoglalás jelent meg a pszichológia romániai fejlődéséről, amelynek szerzője Alexandru Roșca akadémikus, a Babeș–Bolyai Egyetem pszichológia tanszékének vezetője volt. A legkorábbi munkák példáihoz (így I. Popescu 1881-ben és G. Leonardescu 1878-ban megjelent *Psichologia empirică*, illetve *Psichologia experimentală* című munkáihoz) a szerkesztőség lábjegyzetben megjegyezte, hogy „a hazai magyar lélektani irodalom fejlődésével külön tanulmányban” foglalkoznak majd (1421), de ilyen tanulmányt hiába kerestem a későbbi számokban. Azóta is foglalkoztat, habár voltak sejtéseim, hogy vajon elkészült-e ilyen tanulmány, s ha igen, miért nem jelent meg.

Az erdélyi magyar pszichológia kezdeteiről már korábban jelentek meg adatok a *Korunkban*, így Hajós József, kolozsvári filozófiatörténész két rövid írása (Hajós, 1965, 1966), mikor alig néhány év telt el a Bolyai magyar tannyelvű egyetem kényszer egyesítésétől a Victor Babeș román egyetemmel (1959). Több mint 30 év múlva jelent meg a kísérleti pszichológia egy rövid korszakáról tudósítás az *Erdélyi Pszichológiai Szemle* első számában (Farkas, 1999, 2000, lásd még Szokolszky, 2009).

A szakaszolás nehézségeit, amelyeket terjedelmi korlátok miatt itt nem részletezhetünk, kitűnően illusztrálják Ádám György² pszichofiziológus, akadémikus egyetemi tanár szavai, aki a neki feltett önéletrajzi kérdések (Bodor, Pléh és Lányi, 1998) egyikére („Milyen hatással voltak szakmai pályájára az elmúlt évtizedek magyarországi társadalmi, politikai, illetve intézményi változásai?”) így válaszolt: „Nemzedékem legalább hét politikai rendszerváltozást élt át felnőtt élete során hazánkban. Erdélyi származásúként én ennél is többet! Ezért nehéz lenne most erre a kérdésre

¹ A tanulmány egyes részletei elhangzottak a *Magyar Pszichológiai Társaság XXIII. Tudományos Nagygyűlésén* (Határtalan pszichológia) Marosvásárhelyen (2014. május 17-én) tartott előadásban.

² Ádám György (1922–2013) vezető pszichofiziológus, az ELTE Összehasonlító Élettani tanszékének professzora, az ELTE rektora, az MTA Pszichológiai Intézetének igazgatója, az MTA r. tagja, az MTA elnökségének, szakbizottságainak elnöke, számos nemzetközi szakfolyóirat és a *Magyar Pszichológiai Szemle* szerkesztőségének tagja, a TIT elnöke volt.

szabatos választ adni. Egész életünket, életemet át- meg átszötték a társadalmi és politikai változások kényszerei. A királyi Romániában magyar anyanyelvű kisebbségként születtem, de román nyelvű iskolában jártam, román érettségít tettem. Már felnőtt ifjúként éltem át az északerdélyi visszacsatolást, majd a rövidéletű szovjet katonai közigazgatású »önálló« Erdélyt, majd további, jól ismert magyarországi rendszerváltozások nem jelentéktelen számú és mértékű fordulatát” (Ádám, 1998: 12).

ERDÉLYI PSZICHOLÓGIA A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Parádi Kálmán

A kezdetekhez való visszafordulásunkat segíti Hajós József (1966: 1761) megjegyzése, amellyel egy Parádi Kálmánra való emlékezését kezdi: „Van valami jelképszerűség abban, hogy a 125 évvel ezelőtt született, három évtizeden át Kolozsvárt tanító Parádi Kálmán (1841–1902) halálos ágyánál ott állt Lechner professzor is, aki európai szinten folytatta az első erdélyi *Physiologiai lélektan* szerzőjének evolucionista-nervista tájékozódását” (Hajós, 1966: 1761). Még 1887-ben, Parádi Kálmán saját költségén kiadott középiskolai tankönyvének megjelenése évében írt róla kritikát Böhm Károly, az első magyar filozófiai rendszer kidolgozója, az általa elindított *Magyar Philosophiai Szemlében* (Böhm, 1887). Mindketten egyetemi tanárok voltak: Lechner 1889-től kezdve 31 éven keresztül vezette a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem ideg- és elmekórtani katedráját, Böhm pedig 1896-tól 1911-ben bekövetkezett haláláig volt az egyetem nyilvános rendes filozófia tanára. Lechnernek közvetlen, Böhmnek közvetett hatása volt a pszichológia fejlődésére.

Parádi Kálmánt 1870-ben helyezték át a pesti piarista gimnáziumból a kolozsvári katolikus főgimnáziumba. 1871-ben kilépett a rendből, s megházasodott, majd rövidesen a Református Kollégium bölcsész- és természettudományok tanárának nevezték ki. A tanítás mellett 1875-ig anatómiát, fiziológiát tanult, természettudományi és orvosi előadásokat hallgatott az Orvos Sebészeti Tanintézetben, majd megnyitása után az egyetem orvosi karán. Az „*evolucionista lélektan*” erdélyi előfutáraként is tekinthető Parádi zoológiai, filozófiai írásain túl az Erdélyrészi Ev. Református Egyházkerület igazgatótanácsának tanügyi előadójaként is (1878–1896 között) számos pedagógiai írást közölt. „Az »átöröklés meg alkalmazkodás lélektana« – eredeti csapásokon sarjadt biophilosophiai munka” (Koleszár, 1931: 12). Nem csoda, hogy Parádi naturalizmusában műveinek, kéziratának közreadója, Hajós József (1955: 5) előszavában, az akkori marxista közszellemnek megfelelő „haladó gondolkodóra” talál: „A haladó materialista, illetve dialektikus gondolkodás mindig szoros kölcsönhatásban fejlődik a természettudományok vívmányaival, feltétlenül figyelemre méltóak ideológiai múltunknak azok az alapjai, akiknél egészen szembetűnő ez a belső összefüggés. Az ilyen emberek sorában tartozik Parádi Kálmán.”

Könyvéről az *Evangelikus egyház és iskola* című lapban 1887-ben Albert József liceumi tanár írt ismertetést, hivatkozva Pauer Imre korábbi „hasonló felfogású” munkájára (*A lélektan elemei*, Budapest, 1882, Eggenberger).³ Mint megállapítja: „Eredetiséggel egyik szerző sem dicsekszik. Egyformán Wundt e nemű dolgozatait használták s az ő felosztását tartották meg annyira, hogy mindkettőnél még a fejezetek címei is majdnem ugyanazok”, s hozzáteszi, hogy a Parádi-féle „*átdolgozás a rendezettebb, gazdagabb*” (Albert, 1887).⁴ Az ismertetés több pozitív kijelentést idéz a könyvből. Például a lelki jelenség mibenlétéről a bevezetésből: „úgy a nem tudatos, mint a tudatos idegműködések folyamatai, s továbbá hogy az öntudat megnyilvánulásai és a testi organisatio anyagi folyamatai csak egyik a másiknak működése.” Ugyanígy megtalálható, hogy az agykéregben kell lenni bizonyos mechanizmusnak „mely az értelmi műveletek tudatos társulásait eszközi”. Albert hiányolja az érzelmekek (Parádinál „kedélymozgalmak”) alaposabb kifejtését.

Böhm Károly (1887) a könyv legjobb részének tartja az „*idegrendszer pszichofizikai viszonyait*” leíró első részt, amelyet 7 ábra is kiegészít, bár a 93 oldalas könyvben túlságosan bőven taglaltnak találja az alvás, álom és hipnotizmusról szóló részeket. Szintén megdicséri a „mozgástünemények” világos tárgyalását, „amelyeknél, ha nem csalódom Wundt könyvei szolgáltak jó és biztos alapot” (20. §), s a „pszichofizikai alaptörvény” (8. §) leírását szintén. Jelentős hiánynak említi Böhm, hogy a szerző „az értelmi munkáról egyáltalán nem emlékezik meg”. Továbbá „Nem bírom átlátni – írja –, mire fogja a szerző a logika tanítását fektetni, mikor a lélektanban a logikai munka alapvonásait sem tüntette fel” (474). Ráadásul a fogalom igen elnagyolt ismertetését is szóvá teszi. Böhm véleménye szerint „a könnyen érthető nyelvezet és többnyire áttetsző tárgyalás, valamint a fiziológiai álláspont határozott előtérbe állítása igen figyelemre méltó tulajdonságai a könyvnek” (477).

Parádi a könyv 19. §-ában a tudat és öntudat kérdésével, egy olyan témával kapcsolatban mondja, melyet Böhm nehéz kérdésnek ítél (s jómaga „az öntudat fejtegetését a gimnázium lélektanából kizárná”). „Az idegrendszer közvetíti, köztudomás

³ Pauer Imre (1845–1930) premontrei szerzetes, 1886-tól a filozófia tanára a budapesti egyetemen. Pauer 1908-ban egyik bírálója volt Révész Géza kísérleti lélektani habilitációs kérelmének, s mint Gábor Éva állítja túlzó szembeállításal, hogy „a bölcsészettudományi kar neves professzorait mind a jelölt tárgyválasztása, mind a bírálatra benyújtott dolgozat mondanivalója zavarba hozza, számukra a tudományterület és az alkalmazott eljárás még szokatlan és idegen, de látva a jelölt alapos felkészültségét, megítélik a venie legendit” (Gábor, 1991: 25).

⁴ Böhm Károly több meggyőző példát hoz Pauer *Philosophiai Propaedeutika* I. köteteként megjelent lélektani tankönyvéből, hogy milyen erősen támaszkodott Wundt *Grundriss der Physiologischen Psychologie* című művére (Böhm, 1882). Mégis ajánlja és hasznosnak ítéli: „kivált azért, mert a legújabb kísérleti eredményekről értesít, és a mi többet ér az eredmények egyszerű felemlítésénél... azoknak mintegy módszere oldalával is megismertet. E műben nemcsak a Weber-Fechner psychophysika részleteit és azok logikai alapját találjuk... hanem azon igen érdekes kutatások is vannak benne, a melyek Chermák óta az időmérés terén oly meglepő finomságú eredményeket létesítettek” (Böhm, 1882: 393).

szerint, azokat a lelki műveleteket, melyeket idők óta tisztán emberieknek szoktunk tekinteni. Közvetíti az érzést, gondolkodást, akarati elhatározást, szóval mindazt, ami a lélektannak különös tárgyát képezi” (Hajós, 1955: 223). További lélektani munkái egyikében a test-lélek viszonyról megállapítja: „...a lelkiállapotok mindig valami idegállapottal állanak összeköttetésben, amire nézve a legegyszerűbb típus a reflexmozgásban keresendő” (Parádi, 1889: 423; lásd még Parádi, 1898).

Az első pszichiáter pszichológus: Lechner Károly

A reflex-működés vizsgálata jelentős szerepet kap Lechner Károly (1850–1922) munkáiban. Lechner Károly, a kolozsvári, majd a szegedi Elme- és Idegyógyászati Klinika első igazgatója volt, akit – állapítja meg egy volt kolozsvári tanártársa, Buday Kálmán – „a magyar pszichológusok közt az egyik legelső hely illeti meg” (Buday, 1932: 36). Pesti és bécsi orvosi tanulmányok után dolgozott Schwartzner Ferenc magán ideg- és elmeorvosi intézetében, majd 1881–82-ben a Scharidan-féle utazási ösztöndíj támogatásával tanulmányokat végzett Európa jelentős ideg- és elmeorvosi klinikáin. Dolgozott a bécsi egyetem agyszövetetani intézetében Theodor Meynert mellett, majd a berlini Westphal-klinikán, tanulmányozta a pszichológiát M. Lazarus előadásain, a kísérleti pszichológiát Wundt nyomán. 1889-ben hívják meg nyilvános rendes tanárnak az 1872-ben létrehozott kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Orvostudományi Karának újonnan létesített ideg-elmekörtani és törvényszéki lélektani tanszékeire, amelyhez „elmekórház” („Elmekörtani Kóróda”) is tartozott. Laufenauer Károly hasonló tanszéke csak később kapott kórházat. Ez az országban első elmeorvosi klinika igen szerény volt a külvárosban bérelt kis magánházakban, 22 ágygal, kis teremmel 20 hallgató részére, egy kis szegényesen felszerelt laboratóriummal, dolgozóhellyel és kerttel a betegek számára. Az „elmekórház” a Külsőmonostor u. 122. szám alatti egybekapcsolt telken volt (Lechner, 1903: 385).

1901–1903 között, báró Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter segítségével épült fel a külföldön is mintaszámba menő új 200 ágyas Lechner-klinika, ahol még a helységek esztétikai kinézetére, változatos testi-szellemi foglalkoztatására való alkalmasságára, kényelmes berendezésére is ügyeltek. Pavilonos rendszerét Lechner szakmai terveivel, az ő szorgalmazására építették fel a Házsongárd alján. Trefort u. 63. sz. Közvetlen közelében épült fel az igazgatói épület.

Villaszerű igazgatói lakását az 1900-as évben a professzor bátyja, a magyar szecessziós építészet kiemelkedő alakja, Lechner Ödön tervezte. Az igen korszerű klinika megalkotásáért udvari tanácsosi címmel tüntették ki. Egyetemi pályafutásának jellemzője, hogy az 1892–93. tanévben orvoskari dékánná, az 1897–1898. oktatási évben rektorra választottak, halála előtt a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjának választotta. Tanártársai 1915-ben, tanári működésének 25. évfordu-

lójára 640 oldalas emlékkönyvet szenteltek (Dolgozatok, 1915); 30 éves kolozsvári tevékenységének gazdag eredményeiről napjainkig megemlékeznek (Balázs és Spielmann, 1956; Fodor és Kós, 1995; Iványi, 2008, 2009; Kapronczay, 2001; Spielmann, 1963; Szokolszky, 2009; Zsakó, 1922).

Lechner elfogadja a lelki jelenségek kísérleti megközelítését. Hallgatói számára tartott előadásain, amelyben a pszichofiziológiát tárgyalja (*Kísérleti lélektan gyakorlatokkal*) 1914-ben leírja a reakcióidőmérést: „a psziché eseményeinek időben mérésére ma már megbízható készülékek állnak rendelkezésre... Van két villamos rheosztát, amely csak arra való, hogy segedelmükkel a készüléket hajtó villamosságot szabályozza. Van tovább egy óra, az úgynevezett Hipp-féle kronoszóp, mely úgy van szerkesztve, hogy a másodpercek ezredrészét képes mutatni. Ezt az órát a psziché tevékenységének bármely pillantában képes vagyok megindítani, vagy megállítani, és ezáltal a lelkiesemény lefolyására szükséges időt megállapítani. Emellett van még egy készülék, amelyet ingerkészüléknek nevezünk. Ebben bizonyos számokkal, betűkkel, szavakkal vagy felismerést illetőleg megismerést igénylő képekkel ellátott táblát állíthatunk be. A készülék úgy van berendezve, hogy adott jelre az elfedett tábla megjelenik. Ugyanakkor megindul az óra mutatója is, amely mindaddig jár, amíg valami úton ismét meg nem állítatik. A megállítást a Röhmer által szerkesztett hangkulcs eszközli. A hangkulcs vékony falemezét a legkisebb hang is rezgésbe hozza. A rezgések folytán megszakad a villamosáram, amely az órát megindította s vele az óra újból megáll” (Balázs és Spielmann, 1956: 123–124; sajnos a szövegben hivatkozott ábra innen hiányzik). Az itt leírt „ingerkészülék” nem más mint egy tachisztozókóp, amit a számítógépes ingerbemutató elterjedése előtt (az 1980-as évekig) használtak, s amelyet tanítványa, Zsakó István ideggyógyász visszaemlékezése szerint maga szerkesztett meg. „*A felismerés gyorsasága – írja róla – mérte a figyelmet és az asszociáció erejét is*” (Zsakó, 1922).

Lechnernek az 1880-as évek közepétől az 1890-es évek elejéig már megjelentek olyan tanulmányai, így *Az érzéki észrevevés elemi alkatrészei* (1884), amelyekben saját kísérleteire hivatkozik. Jogos lehet az a feltevés, hogy ezeket „valmilyen egyszerű pszichofizikai berendezés felhasználása nélkül nem folytathatta volna” (Fodor és Kós, 1995: 24). Ugyanitt Lechner megállapítja, hogy „érezéki észrevevés” (appercepció) folyamata, amely nagyszámú képzetelem bonyolult kapcsolatát tartalmazza, „*tényleges ítéletet rejt magában*” (303), s a mozgásképzetekkel kapcsolatban az izomérzetek szerepét is hangsúlyozza.

Az 1890-es évekre elméletének alapjai is kikristályosodtak, amelyekről az 1900-as évek elején számolt be. „*A tudatosság ténye szellemi életünkben*” című tanulmánya 1892-ben (Balázs és Spielmann, 1956: 97–108) a reflexek jelentőségét vizsgálta, s úgy találta, ez képezheti nyitját „*a magasabb rendű szellemi működéseknek*”. Megállapítása szerint a reflexekre vezethetők vissza az ép és a kóros lelki jelenségek. Minden pszichikus jelenséget különböző reflextípusokba sorolt be, megkülönböztetve külső és belső reflexeket, s ezek mindegyikében veleszületett és szerzett típusokat. Jellem-

ző *A reflexípusokról* című, 1903-as dolgozatának kezdőmondata: „A lélek összes eseményei a reflexkör tényeiben lelik magyarázatukat” (Balázs és Spielmann, 1956: 157–164). Ezért tekintik „*a modern reflexológia előharcosának*”, „a nervizmus” vagy Pavlov előfutárának (Hajós, 1965; Spielmann, 1956, 1963). Önéletrajzában Lechner így ír erről: „... Ezen az alapon, egészen önálló psychopathológiát állítottam fel, egészen önálló alvás- és álmoteóriát alkottam és önállóan értelmeztem a gyermek, a nő és az ideges egyének különleges lelki vonásait. Nagy anyagot gyűjtöttem össze és szándékom ennek felhasználásával, ha megélem, a reflex tényeire felépített nagyobb ideg-elmekórtant, valamint törvényszéki lélektant írni. Hiszen sikerült a reflex eseményeivel az érzések, az érzelmek, az észrevevések, a képzetek, az ösztönök és az akaratlagos cselekmények, az úgyszintén az ezek segedelmével létesülő értelmi munkának minden féleségét, az alvás, az öntudat sokkszerű állapotait megvilágítani” (idézi Buday, 1932: 18).

Az izommunka döntő fontosságáról szóló munkájában Lechner (1890) az „izom-érzések”, „az izomfeszülések” szerepét hangsúlyozza különböző jelenségekben: „... minden kedélyindulat, minden etikus érzelem, minden igaz, szép és jó iránti fogékonyság izommunkából ered” (170). A figyelemről megállapítja, hogy nem más, mint „az ingertől független, olyan különálló pszichikus faktor, mely az izomfeszülésekben beállott változásokból származó érzetekre vezethető vissza” (177). Az izomérzések szerepét támasztja alá a térérzékelés keletkezésére vagy az asszociáció folyamatára vonatkozó megfigyelésekkel. A mozgásképzetek keletkezéséről állítja: „Mozgást még csak gondolni sem vagyunk képesek anélkül, hogy a megfelelő izom-érzéseket magunkban fel ne keltsük. Minden gondolt szó a beszédnek megfelelő feszülést követeli” (188–189). Ennek mérésére ötletes készüléket készített, mint azt a *Közérzéseink az értelmi munka szolgálatában* című akadémiai székfoglalójának szánt, közvetlenül halála előtt írt tanulmányában leírta (Balázs és Spielmann, 1956: 224–232). Halála után Schaffer Károly mutatta be a Magyar Tudományos Akadémián (1923 áprilisában).

A kolozsvári „Karolina” intézet egyetlen készülékét bemutatta (három fényképpel illusztrálva) a Fővárosi Pedagógiai szemináriumban 1913-ban megtartott, első Gyermektanulmányi Kongresszus alkalmával rendezett kiállításon. A kiállításon egyébként szintén bemutatót tartott Ranschburg Pál és Nagy László is (Répay és Ballai, 1913). Lechnerék bemutatója alapján „Lényege a kísérleti eljárásnak az volt, hogy a kísérleti egyén fölszólításra bizonyos beszédhangokra, betűkre gondolt. Ugyanakkor az illető ajkára, nyelvére, gégejére stb. olyan ismeretes kulcsok helyeztetek, amelyek a nevezett szervek hangos beszédmozgásait lerajzolni, vagy másképpen érzékíteni szokták. Eme, a hangos beszédet jelző rajzok vagy érzékítések elmaradtak, valahányszor az egyén csak gondolatban ejtette ki az illető hangokat vagy betűket. Mihelyt azonban az általam szerkesztett érzékeny eszközt villamos kapcsolatban közbeiktattam, a hangok vagy betűk gondolása ugyanazokat a mozgásokat ismételtette, amelyek azelőtt a hangos beszédet kísérték” (Balázs és Spielmann, 1956:

225). A minimális izomfeszültséget mérő készülék ingerfelvevő kulcsból (érzékeny szerkezetű fémlemez, a mozgás átadódik annak dobjára, ami kifeszített állati hártya, és átadódik egy másik dobra), egy reflextovábbító szerkezetből (két kis lazán érintkező fémrudacska, a dob legcsekélyebb mozgására az egyik leesik, megszakítva az áramkört, az áram már áramkörbe vezetődik át), reakciót jelző harangból (a második áramkörbe iktatva megszólal) és a villamosáramot szabályozó készülékből állt. „Ugyanilyen finom izomfeszülésekben megnyilvánuló reflexhatásokat tudtam kimutatni egy másik eszközömmel is – írja továbbá Lechner –, amely az arcizmoknak, a fejizmoknak vagy a test egyéb izmainak a figyelmeztetést, a hangulatokat, az indulatokat kísérő mozgásait, mégha utóbbiak csak képzelve lettek is érzékítették...”

Egy további eszköz, a Lechner által szerkesztett cephalograph (koponyamérő eszköz) elnyerte az 1900-as párizsi világkiállítás nagydíját; adatait feltüntették a kórlapokon (így Adyról is, akit barátja, Lukács Hugó, Lechner tanársegédje kezelt ott) (Fodor és Kós, 1995).

Lechner hallgatóinak szívesen demonstrálta a Carpenter-jelenséget is, ahogy egy zsineg végére helyezett tárgy mozgásba lendül, ha a mozgást elképzelik (a spiritisz-ták „bűvös ingá”-ja).

Talán érdemes megjegyezni az idekapcsolódó jelenségeket, így a belső vagy szubvokális beszéd, az artikulációs szuppresszió, a csendben olvasás, az ajak- és nyelvmozgások EMG-jeleinek vizsgálatait (Abranson és Goldinger, 1997; Marin, 2005; Miyake, 2004; Smith, Wilson és Reisberg, 1995), illetve az ideomotoros aktivitást (Melcher, Winter, Hommel, Pfister, Dechent és Gruber, 2012; Stock és Stock, 2004), amelyek ma is fenntartják a pszichológia és a kognitív idegtudomány érdeklődését.

Nem feledkezhetünk meg Lechner Károly szellemi örökségének képviselőiről sem. Kiemelkedő pszichiáter tanítványa volt Fabinyi Rudolf, Zsakó István, Nyíró Gyula és Benedek László (Iványi, 2009). Benedek László a Magyar Pszichológiai Társaság alapítója (1928), debreceni klinikáján 1923-tól lélektani laboratóriumot működtetett (Mudrák, 2015; lásd a kötetben).

Palágyi Menyhért kolozsvári reakcióidő mérései

Lechner laboratóriumának modern eszközökkel való felszereltségét megerősítik Palágyi Menyhért (1859–1924) köszönetét kifejező szavai kísérleteinek elvégzéséhez kapott lehetőségért: „Egyben hálás köszönetet mondok a pszichiátria régi jeles mesterének Lechner Károly egy. tanár úrnak, aki gyönyörűen berendezett intézetének fölszerelését a legnagyobb készséggel és előzékenységgel bocsátotta rendelkezésemre s aki rokonszenves érdeklődéssel kíséri folyamatban levő kutatásaim minden újabb fázisát” (Palágyi, 1906: 5–6; vö. Fodor és Kós, 1995). Palágyi pályája kezdetén matematikát/fizikát tanított, majd filozófiát tanult német egyetemeken. Korai lélektani-filozófiai (1893, 1896, 1901, 1908a) írásai mellett széles körű érdeklődését mu-

tatják Madách, Petőfi, Székely Bertalan (1910) tanulmányai; a négydimenziós téridő fogalom magyar úttörője, az egyik elfelejtett magyar filozófus volt (Hanák, 1981). Az elfeledés egyik oka lehetett, hogy 1919-től Darmstadtban élt, filozófiai művei németül jelentek meg, másik oka pedig marxizmus bírálatában (1908b) keresendő. Jellemző példa elutasítására a következő idézet: „A marxizmus meghamisítása és befeketetése terén Apáthy mögötte marad az Eisler-féle Philosophen-Lexikonban jócskán szerepeltetett Palágyi Menyhért kolozsvári docensnek, akit zavaros, álfordalmi, a francia (például bergsoni) neospiritualizmustól sem idegen pszichológia elmefuttatásaiért nem véletlenül magasztal el majd a prefasiszta Ludwig Klages” (Hajós, 1965: 1347). Palágyi szakmai és eszmetársi kapcsolatban állt Apáthy Istvánnal, mindketten a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* alapítói közé tartoztak. Mai méltóbb értékeléséhez lásd Békés (2004), Bogdanov (2004), Nagy (2003).

Kolozsváron 1905-ben lesz Palágyi az egyetem Matematika és Természettudományi Karán „a természettudományok bölcsészeti ismerettanának magántanára”. A visszaemlékezések és levelezés adatai szerint (Tardos, 1924; Békés, 2005) határozott szándéka volt Apáthy Istvántól, az összehasonlító anatómia úttörő idegsvetani kutatásokat végző professzorától biológiát tanulni. Tardos Krenner Viktor, festő és drámaíró így emlékszik vissza baráti beszélgetésükre: „Én biológiával akarok foglalkozni, hogy megállapításaimnak szilárd alapot szerezzek, elég volt már az a priori kritikából! Az ész tevékenységének szaggatottságáról gondolkodom, mert eszünk működése nem folytonos, hanem aktusokra szakad, ütemszerűen működik, valósággal pulzusa van eszméletünknek. Amíg a benyomás idegvezetékeinken végigfut az agyig, idő telik el, de maga a tudomásulvétel matematikai időpontban történik... De én ezt ki akarom experimentálni, két idegáram közé hogyan ékelődik a gondolat. Nekünk filozófusoknak experimentáló tudósokká kell válnunk, experimentáló filozófiát akarok!” (Tardos, 1924: 342; lásd még Békés, 2005).

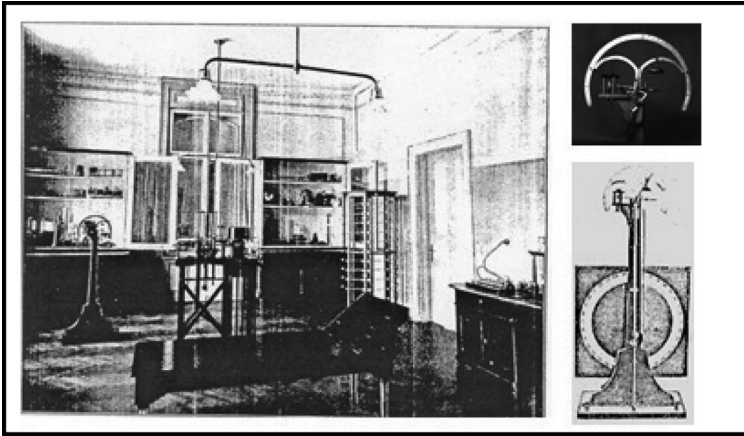
Palágyi *A reactio-idő kísérleti elemzése* című tanulmányában számol be ezen próbálkozásáról (Palágyi, 1906), amelynek háttérével kapcsolatban felvetik, hogy szorosan kapcsolódását Palágyi tér-idő kontinuitására vonatkozó feltételezéseire. Palágyi – mint idézi tőle kísérleti tanulmányát alaposan elemző filozófiatörténeti munkájában Békés Vera (2005) – (valószínűleg Palágyinak az *Atheneum* 1901. 4. számában megjelent, *A tér és az idő új elmélete* című cikkéből: „A térről és időről alkotott fogalmaink nincsenek kellően hozzászabva érzéki tapasztalataink világához.” Ezeket a fogalmakat „...teljesen hozzá kell stilizálni az érzéki tapasztalatok világához, úgy, hogy méltó drapériái legyenek a mindenség testének s oly finoman és érzékenyen simuljanak az élő valósághoz, hogy átérezhessük rajtuk a testek és folyamatok minden jellemző vonását, a tények és események minden színét és árnyalatát” (Palágyi, 1901, Békés, 2005: 359–360).

Palágyi kérdésfeltevését a reakcióidő kutatásának történetébe ágyazva fogalmazza meg, kezdve a bécsi fiziológus, Sigmund Exner elemi mentális folyamatokkal kapcsolatos vizsgálataitól, akitől a reakcióidő elnevezés is származik, s egyébként a

gestaltpszichológia stroboszkópos látás és mozgásészlelés kutatásának előfutáraként ismerünk. Exner 1873-ban gyors egymás után adott kattanások vagy elektromos szikrák megkülönböztetéséhez szükséges legkisebb időtartamot vizsgálva igen rövid időt állapított meg (0,002 sec), reakcióidő kísérleteiben elektromos szikra felvilágosításra kézzel adott válaszban átlagosan 113 msec-ot mért. A reakcióidő a szándékos válaszhoz szükséges lappangási idő, amely észlelési, elhatározási és végrehajtási szakaszokból tevődik össze. Exner már az „előkészületi beállítódás” jelentőségét is felfedezte. A fő problémát Palágyi a szakaszokra jellemző időtartamok mérésének nehézségében látja, mivel „csak a sommás reactio-időt tudjuk, de az egyes fõszakaszok vagy éppenséggel az alsóbb szakaszok időtartamát kísérletileg megállapítani még nem sikerült. Nincsen kísérleti módszerünk arra, hogy az észlelési időt külön, magában véve meghatározzuk, vagy hogy megmérjük, hogy mennyi időt vesz igénybe, külön a jelzõ mozdulatra való önelhatározás és külön a mozdulatnak végrehajtása” (idézi Békés, 2004). Palágyi úgy véli, hogy a szakaszok időtartamának pontos mérései jelentõs elõrelépést hoznának, mivel, mint errõl hangsúlyosan állítja: a „...reactio időnek kísérleti alapon való taglalása egyértelmû egy exakt eszmélettannak és egy exakt ideg-élettannak tudományos megalapozásával” (uo. 5). Palágyi történeti áttekintésében foglalkozik Hirsch, Donders és Wundt munkáival, s többek között a különbözõ érzékleti modalitások eltérõ latenciáinak kérdésével. Mint írja, „Több érzék létezésének és együttmûködésének lehetõsége és a megfelelõ reactio-idõk különbözõ volta ugyanazon ideg-szöveti és ideg-élettani alapélményre vezethetõ vissza”. Továbbá: „És ha részletesen felderíteni sikerülne, hogy a különbözõ érzékek miként mûködnek együtt... akkor egyúttal hozzá lehetne férkõzni a reactio-idõ taglalásának súlyos problémájához, nevezetesen meg lehetne állapítani annak az elsõ fõ szakasznak időtartamát, melyet észlelési időnek neveztem” (uo. 7). Igen hasznosan követhetõ megközelítésnek írja le Donders kivonási módszerét, megállapítva, hogy „minél több eszmélkedõ műveletet iktatunk belé a reactio-folyamatokba, annál magasabbrendû reactiot végzünk és annál több időt is kell reáfordítanunk” (i. m. 7). Végül mégis arra a következtetésre jut, hogy az „*automatizált emberi mozdulat élettanával*” érdemes foglalkoznia, amit úgy érhet el, ha a személyt egy mozdulat gyors ismétléseire kéri fel, s felszólításra tesztõleges idõpontokban leállíttathatja azt. Ehhez viszont át kell alakítania „a reactio kísérletek eddigi berendezését, oly módon, hogy az automatizált mozdulatok időtartamának megmérésére alkalmassá” váljon. Az apparátusnak így elhagyta az ingeradó részét s megmaradt „a Hipp-féle óra és az áramkulcs, melyen a kísérleti személy úgy játszik, mint egy zongorabillentyûn” (uo. 11–12). Egy olyan eszközre is szüksége volt, amely „a billentyû-játék grafikai képét” rögzítette a kimográf kormozott hengerén, így rögzíthetõ volt a billentyûnyomások száma és egy hangvilla rezgéseivel msec értékekben is akár. Mint megállapítja, egy átlagos ügyességû ember elegendõ gyakorlás után átlagban egy mp alatt 6-7 leütésre, de egy gyakorlott zongorista 8-9 leütésnél is többre lehet képes. Egy rugós billentyû lenyomása, majd felengedése (a rugó visszapattanásával)

ellentétes izomműködést kíván („antagonista reakció”). Úgy véli, a szokásosan használt billentyűzet és áramkulcs átalakításával sikerül az automatikussá vált mozdulat „végrehajtó idejének” izom-összehúzódsági szakaszát megmérnie. Az új szerkezetű kulcsot „reactio-ingának” nevezte el, mivel „a kulcsnak minden rugó mellőzésével ingaalakot” adott. A berendezés működését így írja le: „A billentyűből ingarúd lett, melyet balról-jobbra és jobbról-balra lengethetünk; a kilengés nagyságát pedig fokokra osztott körívről olvashatjuk le, melynek mentén az ingarúd ide-oda leng. A lengést bizonyos eltolható fém-mesgyék között eszközölhetjük, de a fémmesgyék egyike, másika is kikapcsolható. Ha a rúd a fém-mesgyét érinti, akkor az elektromos áram keringhet, és a Hipp-féle óra mutatói megindulnak. Az óra addig jár, míg az ingarúd a mesgyétől eltávolodik. Az óráról tehát leolvashatjuk, hogy az ingarúd mennyi ideig vesztegelt a fém-mesgyével való érintkezésben. A Hipp-féle óra fordított beállításánál az elektromos-áram fordítva éppen akkor szakad meg, mikor az ingarúd a fém-mesgyével érintkezik, és akkor indul meg újból, mikor az ingarúd a fém-mesgyétől eltávozik. A fordított beállításnál tehát a Hipp-féle óra addig jár, amíg az ingarúd az egyik mesgyétől a másikig leng, úgy, hogy leolvashatjuk róla az ilyen oda-vagy visszalengetés időtartamát” (i. m. 15). Így négy mozgási művelet időtartamai vizsgálhatók: „az ide-oda lengések időtartama a működő izmok, illetve antagonista izmok összehúzódságának időtartamát állapítja meg.” Lehetőségként veti fel a mozdulat leállításának, az izom „fékezési idejének” mérési lehetőségét is, de ahhoz az ingát még finomítani szükséges. Sajnos Palágyi beszámolója itt véget ér, a megvalósítás eredményeiről nem ír.

A reakcióinga készülék sorsa nem ismert. Keletkezésével kapcsolatban felvetik, hogy nem lehet teljesen véletlen ötlet, mert sok fizikushoz hasonlóan Palágyi is „*az inga búvőkörében élt*” (utalás Eötvös torziósinga-kísérleteire) (Békés, 2005: 371, 374), de erre más magyarázat is lehet. Mathias Hipp kronoszópja már az 1860-as években lehetővé tette Adolph Hirsch számára a „*gondolat sebességének*” pontos mérését, s ettől kezdve a műszerek fejlődése a pszichológiai kísérletezés és wundti programjára erős hatással volt (Grundlach, 2007; Strom és Ash, 2005). Wundt is tervezett egy *inga-apparátust*, amelyben a személynek egy rövid hangingerre meg kellett egy skálán ítélni egy gyorsan mozgó inga mutatójának téri helyét, amit előbbre észlelt a tényleges helyétől. Az apparátust, amely megvolt Lechner „Pszichofizikai dolgozó-jában” is (1. ábra), Wundt leírta, laboratóriumában számos kísérletet végeztek használatával (von Tschisch, 1885; lásd Wontorra, 2009). Ez volt az elsődleges példa a „*bonyolult kísérletekre*” (egy folyamatos és egy váratlan esemény összehasonlítása), amit a látási-hallási latenciák különbségével vagy figyelmi stratégiával értelmeztek, s ma is kutatnak (például „*flash-lag effect*”; Baldo, Cravo és Haddad, 2007). Az 1880-as évek közepén Julius Merkel „*pszichofizikai zongora*” (Morse billentyű nyomás 10 ujjal számokra) kísérleteket is végzett Wundt laboratóriumában.

1. ábra. Fennmaradt fénykép Lechner „pszichofiziológiai” laboratóriumából (balra), amelyen látszik a Wund-féle „összetett inga” (bal oldalon) és a Hipp-kronoszóp részlete (jobb szélén) (Lechner, 1903: 394, 8. ábra). A kép mellett jobbra Wundt berendezése a lipcei laboratóriumából (Baldo és mtsai, 2007: 259).

Palágyi 1917-ig tartott természetfilozófia előadásokat a kolozsvári egyetemen. Kísérletei és a látszat ellenére – mint azt Békés Vera (2005) hangsúlyozza – nem tekinthető a naturalizmus előfutárának. Palágyi érdeklődését meghatározó feltevése a diszkontinuitás a lelki életben. A „*diszkontinuus tudati aktusok*” okozzák, hogy az észlelés különálló tömbökben vagy *észlelési pillanatokban* történik. Mind Palágyi, mind Böhm Károly – tudjuk meg Apáthy Istvántól (1913) – a biológus K. E. von Baer nyomán fejtették ki ezt a felfogást, aki 1864-ben valamiféle „*idői kvantum*”-ot javasolt.

Apáthy István (1863–1922) az idegáram vezetésének elemeinek (neurofibrillumok) felfedezője az idegsejtek egyetlen komplex hálózati struktúráját feltételezte, szemben a Nobel-díjas Ramon y Cajal, valamint Szentágothai János neuron-tanával, egyedi sejtek szinaptikus kapcsolataival. Vizi E. Szilveszternek a nem-szinaptikus (analóg), közvetlen kémiai átvitelt igazoló felfedezései viszonylagos visszafordulást jelentenek Apáthy „kontinuitáselméletéhez” (Vizi, 2001). Apáthy István politikai szerepet is vállalt, az I. világháború alatt Erdély kormánybiztosa volt, ezért a románok 15 évre ítélték el, büntetése alól csak francia segítséggel sikerült megszabadulnia (Mariska, 2006).

A *diszkrét vizuális észlelésre* vonatkozóan jelenleg is – kezdve a „kocsikerék illúziótól”, a 100 msec körüli „perceptuális pillanat” vizsgálatán vagy az egymás után adott vizuális ingerek egyidejűségének jelenségén keresztül, a reakcióidő oscillációig és agyi ritmusokkal való korrelációig – számos pszichológiai ténytet vetnek fel – igaz, végső bizonyíték nélkül (lásd például Stroud, 1956; Pockett, Brennan, Bold és Holmes, 2011; Pöppel, 2009; VanRullen, 2006; VanRullen és Koch, 2003; Wittmann, 2011).

Böhm Károly és a kolozsvári lélektan kezdetei

Böhm Károly jelentőségét az erdélyi filozófiai gondolkodás történetében elismerték a maga korában, s hosszú elhallgatása után ma is értékelik. Egyed Péter kolozsvári filozófiatörténész szavai jól illusztrálják a megváltozott hozzáállást: „Merem remélni, hogy a magyar filozófiának a századokban vagy egy belső evolúciója, melynek a végpontja Böhm Károly műve, »Az ember és a világa« áll – azért vélem ezt, mert még programatikusan magyar nyelvű rendszert kívánt teremteni, iskolát is teremtett, ilyen értelemben összegezve mindazt, amit elődei kétségtelenül leküzdendő hiányjelenségnek tartottak” (Egyed, 2008: 82).

Böhm Károlyt (1846–1911) „*a magyar gondolkodás legnagyobb alakjának*” nevezte Kornis Gyula, akinek – mint írja – „legnagyobb tette, mellyel megelőzte a külföldi vizsgálatokat, az érték fogalmának tisztázása, az értékelmélet szilárd alapvetése. Ennek feladatát és alapproblémáját Akadémiánk előtt fejtette ki székfoglalójában (1900)” (Kornis, 1930: 48 és 50). Hasonló értelemben emlékezett meg róla Pauler Ákos, aki Böhm lélektana jelentőségének megállapításán túl azt is kiemeli, hogy „*pszichológiai tanítása rendszerének egyik legértékesebb és legeredetibb része...*” (idézi Mátrai, 1941: 193). Ranschburg Pál pedig a lélektan magyarországi első fejlődési szakaszát taglalva Böhm 1883 és 1911 között megjelent *Az ember és világa* című művéről megjegyzi, hogy ebben a „munkájában a pszichológiát inkább deduktív módon, filozófiai szempontokból tárgyalja, értékes megfigyelésekkel gazdagítva” (Ranschburg, 1942: 472).

Böhm lélektant Herman Lotzétól tanult Göttingenben (1868-ban). Gondolkodásának alakulásában Kant, Comte és egyre inkább Fichte játszott szerepet. *Az ember és világa* című hatkötetes művének, amelyre mondhatni egész életét szentelte, csak az első három kötetének megjelenését élhette meg: 1. *Dialektika vagy alapfilozófia* (1883), 2. *A szellem élete* (1892) és 3. *Axiológia vagy lélektan* (1906). A 4. és az 5. kötetet mesterének hű értelmezője, Bartók György rendezte sajtó alá: 4. *Logikai lélektan* (1912), 5. *Az erkölcsi érték tana* (1928). A 6. kötetet előadásából és feljegyzéseiből ugyancsak Bartók György állította össze: 6. *Az esztétikai érték tana* (1942).

Böhm Kolozsvárt filozófiai iskolát teremtett; előadásaira átjártak a ref. teológiai hallgatói. Tanítványa és követője volt Bartók György, Tavasz Sándor, Ravasz László, Varga Béla, Makkai Sándor, Kibédi Varga Áron, Kristóf György, Tankó Béla.

A marxista filozófiai irodalomból – Hajós (1986) kommentárjait kivéve – teljesen kimaradt Böhm és a „kolozsvári iskola”. Hajós könyvének Böhm filozófiájáról a felét töltik ki idézetek, másik felét kommentárok adják, amelyekben Lörincz Csaba egy „totalizáló rendszer működését” (2010: 68) fedezi fel, s nem jogtalanul. „Csakhogy Hajósnál nem arról van szó – írja Lörincz –, hogy egyszerűen »elárulja« a Böhmi szöveget; ezt nem teheti, mivel *olvasata tulajdonképpen nem Böhm Károly filozófiájának olvasata*. Számára a Böhmi filozófia *differenciálatlan hagyomány*, amelynek nem *hogyanléte*, hanem pusztá megléte az, ami egyedül fontos. (...) Mondjuk

meg: *saját eszmerendszerét* olvassa, mégpedig Böhm Károly szövegeiben” (Lőrincz, 2011: 67) (eredeti_kiemelés). Egy példa Hajós megjegyzéseiből Böhmről (a tökéletesség fogalmáról): „Haladni akarása, igazságszeretete, racionalizmusa föltehetően marxista bíráló iránt is fogékonyá tette volna. Életében tudtunkkal nem érte ilyen bíráló. Pedig rászolgált nemcsak a munkásmozgalomtól való elszigeteltsége és filozófiai idealizmusa miatt, hanem dialektikátlan tételeivel is” (1986: 75).

Böhm Károly újraértékelése csak most kezdődött el (Hanák, 1993, Kissné Novák, 2005, 2008; Mariska, 2011; Tonk és Lackó, 2000; Ungvári Zrinyi, 2002; Veres, 2003).

Talán elfogadhatjuk Böhm modern lélektanra gyakorolt tényleges, de közvetett hatására vonatkozó azon felvetést, amely „*tanítványán és magántanárán, Palágyi Menyhértén*” keresztül érvényesülhetett. Mátrai valószínűnek tartja, hogy „*Böhm lélektanának a »képek«-re vonatkozó fejezetei*” lehetettek különösen hatással Palágyira, s később a mesterének tekintett Ludwig Klagesen keresztül „*Böhm lélektani gondolatai így jutnak késői, de európai viszonylatban is komoly elismeréshez*” (Mátrai, 1941: 194; 10. sz. jegyzet).

Böhm rendszeresen tartott lélektani előadásokat az egyetemen (1896/1897 1. félév, 1898/1899 1. félév „*Fechner Tivadar filozófiai tanai*”, 1899/1900 2. félév, 1902/1903 2. félév, 1905/1906 2. félév, 1908/1909 2. félév) és több tanulmánya jelent meg az *Ember és világa II.* kötetének (A szellem élete, 1892) születése során. Már 1867-ben írt dolgozatot *Az énnék fejtménye* címmel, 1874-ben *A tudat keletkezése az emberben* és 1881-ben pedig dolgozata jelent meg *Az ösztön és „kielégítése”* témáról, 1882-ben a *Magyar Filozófiai Szemlében* ismerteti Wundt „*Philo. Studien*” I. kötetének reakcióidő-mérési kísérleteit (*Néhány újabb kutatás a kísérleti lélektan terén*). Itt állapítja meg: „A kísérleti lélektan elvonatkozik minden metaphysikai feltevéstől s nem bízik a belső szemléletnek sokszor csalékony adataiban” (Böhm, 1882: 19). 1886-ban jelent meg a *Kritikus megjegyzések a képkepcsolás elméletére*, 1891-ben *A lélektan ismeretelméleti alapjai – Második probléma. Az öntudat* című tanulmányai, amelyek példák a *Magyar Filozófiai Szemlében* megjelent írásaira. Ebben az időben írt a félelemről és a szeretetről, s ekkor jelent meg a *Tapasztalati lélektan* (első kiadás: 1888) című, pozitivistá szemléletű és Kant, Herbart, Wundt, Alexander Bain tanait hasznosító középiskolai tankönyve is.

Böhm Károly középiskolai lélektan- és logikatankönyve később Tankó Béla közreműködésével jelent meg (1928), aki a Debreceni Tudományegyetem első filozófiaprofesszoraként 1915/1916. tanév első félévében *Lélektan* című tárgyat adott elő, amit nagyjából két évenként haláláig (1946) megismételt. Ez volt az első pszichológiai előadás Debrecenben (Mudrák, 2014).

Böhm jól ismerte Wundt s korának pszichológiai munkáit, s hasznosítja őket: „valóban megelőzi korát, midőn ma is helytálló érveket szegez Wundt és Fechner népszerű tanításaival szembe és hangsúlyozza, hogy a képzettársítás helyes magyarázatában nem szabad mechanisztikus, atomizáló módon eljárunk, hanem figyelembe kell vennünk, hogy minden lelki funkció szerves része egy lélekegész cél-

szerű, teleologikus, aktív és ökonomikus működésének” – állapítja meg róla Mátrai (1941: 193).

„A lelki életet... elemi képekből megszerkeszteni nem lehet, – írja – a szellem nem minimális részecskék gépezete, hanem komoly jelentések organizmusa. Ezen jelentések vonatkozása az organizmus egységére – a lélektan legfőbb problémája, melyet pedig a mai lélektannak egyik sem tart fejttörésre méltónak. Ellenkezőleg, a részletek kutatása annyira lábrakapott, hogy az egyes lelki tevékenységek pillanatnyi nyilvánulásai felett az egészet átfogó egységet s összetevékenységének alaptörvényét felkeresni teljesen elmulasztották. A kísérleti lélektannak aprólékos pizmogásai s a magát tévesen »pozitívnak« nevező lélektan mellett idején valónak látszik azon nyomatókos figyelmeztetés, hogy a részeknek csak az egészben van értelmük” (Böhm 1892, 17–18).

Az elfogadott nézet szerint Böhm filozófiafelfogása tudatfilozófia, a transzcendentális (kritikai) idealizmus sajátos rendszere, amelynek alapelve, központi kategóriája – mint Ungvári-Zrínyi írja *A szellem élete* új kiadása elé (2004, IV.) – „az öntevékeny szellemiség önfenntartó, önérvényesítő tevékenysége, avagy a böhmi szóhasználatnál élve, »az öntét önállítása«. Az „*öntét*” szokatlan fogalma tartalmazza az öntudatot és a vele folytonosan szemben álló „Nem-én” zárt egységét, sajátos ösztönkomplexumnak is tekinthető. Figyelemre méltó Böhm ösztönökről, az ösztönök egymást támogató kölcsönhatásáról s ezen kapcsolatok emlékezetben való megőrzéséről való fejtegetése. „Öntudatos létünk fő harcai a gondolkodás terén zajlanak le – írja –, a jelentő ösztön tagoltságában a harmonikus ordo rerunt behozni s életünkbe megvalósítani – e körül forog az ösztönök egész küzdelme, melyben az öntudat az aranymérleg tisztét végzi, kibillentve minden legcsekélyebb ingernél, mely jelentő ösztönünk tagoltságának harmonikus kifejezését megkötvé vagy megszakítva állítja elébe. Ez által nyer életünk jelentőséget és értéket s lesz emberi élette” (Böhm, 1892: 131). Böhm felhívja a figyelmet a képzettársítás tartalmi és indulati elemeire, mint írja: „...a képkapcsolás mélyében az ösztönök életküzdelme folyik, melynek felszínre vetődő buborékai éppen a kapcsolt képekben észlelhetők” (uo. 133). Nyugodtan tekinthetjük ezt a freudi mélylélektant sok évvel megelőző felvetésnek, s különösen, ha figyelembe vesszük Böhm írását a nők lélektanáról, „az erotikus képzeteknek a női lélek betegségekben való szerepéről” (1883), s sürgetését, hogy a szeszélyes képzeteket, az ösztönök titokzatos küzdelmét, az ösztöni kapcsolatokat leginkább „*a gyermek lelkében kellene kipuhatolni*” (i. m. 134–135) (vö. Mátrai, 1941: 193; Hajós, 1986: 95). Böhm Ember és világa Hermann (1925) Imre figyelmét is felkeltette, aki ismertetést írt róla az *Imagóban*.

Böhm egyéb fogalmai, elgondolásai, kifejezései, amelyek más filozófusok munkáiból váltak híressé (például a kivetítés) szintén olyan tény, amely „komoly érv Böhm elméletének eredetisége mellett” – veti fel Kissné Novák (2008), aki példaként Husserlt, Heideggert említi (lásd még Ungvári Zrínyi, 2002, 49–59). A modern szellemtudományos lélektant előtérbe állítva még jelentősebbnek ítéltetők Böhmnek a megértésre (*Verstehen*) vonatkozó gondolatai (1909). „Mert világos előttem, – úgy-

mond Böhm – hogy a megértés a jelentésre, a jelentés az általánosra, az általános a valóra, a való az igazságra, az igazság a bizonyosságra vezet” (cit. Mátrai, 1941: 193).

Böhm Károly halála után Pauler Ákos veszi át helyét (1912–1916), akinek a budapesti egyetemre távozása után 1917-től Bartók György örökli katedráját (1912-től ny. rk. tanár). Az egyetemen mindvégig kitart Lechner Károly, aki sokat fáradozik az egyetem Szegedre költözésének érdekében.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK

A Ferenc József Tudományegyetem felszámolása

Erdély és a kolozsvári egyetem történetében sorsdöntő fordulatot hozott az első világháború, az Osztrák–Magyar Monarchia veresége és széthullása. 1918 karácsonyán a román királyi katonaság, be nem tartva a belgrádi katonai konvenciót, megszállta Kolozsvárt, annak ellenére, hogy ekkor a terület hovatartozása sem katonai, sem nemzetközi jogi szempontból nem volt még eldöntött. (A történeti háttérhez lásd Raffay, 1987; Vincze, 2009.)

Ettől kezdve a tanárok zaklatásnak, házkutatásoknak, egyesek pénzbüntetéseknak, üldöztetésnek nézhetek elébe. Összetűzésekre került sor, ellehetetlenült a helyzet, de a tanárok és a diákság kitartott, az oktatás még egy szemeszteren át folyhatott. A megszállás ellenére 2750 (83%-uk magyar nemzetiségű) hallgató iratkozott be az 1918/19. tanév második félévére, szemben a világháború időszakában igen megcsappant létszámmal (1916/17. tanévben 420, közöttük 112 nő iratkozott be az egyetemre). 1919. május 11-én román katonaság szállta meg az egyetemet, lefoglalták az épületeket, az ingóságokat, s így a román állam birtokába került az Erdélyi Múzeum gyűjteménye is. Az egyetem épületeinek lefoglalását Onisifor Ghibu közigazgatási államtitkár vezetése alatt szervezték meg, aki I. Ferdinánd király iránti hűségükre szólította fel az egyetem vezetőjét és tanárait. A hűségkü letételét az egyetemi tanács, a rektor, a tanári kar megtagadta. Az egyetem ezt követő erőszakos elfoglalásának napján csak az arra a napra tervbe vett doktori avatást engedélyezték, ahol Schneller István rektor így szólott hozzájuk: „A kényszerűség és a szuronyok nyomása alatt átadom az egyetem épületeit, de a tudományt és a kultúrát magunkkal visszük, azt nem hagyjuk itt.” Schneller István 1894-től vezette a kolozsvári egyetem pedagógiai tanszékét, 1906-tól a hozzá tartozó középiskolai tanárképző igazgatója is volt. Az átköltözés során jelentős szerepet játszott a szegedi egyetem szervezésében s a tanári kar együtt maradásában. Szegeden 1923-ig vezette a pedagógiai tanszékét. Jelentős személyiségpedagógiát dolgozott ki; tanítványa volt Imre Sándor (Pukánszky, 1999; Szokolszky, 2009).

Schneller Istvánt a román hatóságok kiutasították, távozása előtt még átadta hivatalát az 1919/20-as tanévre megválasztott rektornak, Kolosváry Bálintnak, a jogbölcselet professzorának, aki otthon, Erdélyben maradt.

Riesz Frigyes, világhírű matematikus, aki 1912-től volt Fejér Lipót utódjaként az egyetem professzora 1919. május 19-én egy angol tiszttel franciául írt levelet juttat el a Svédországban élő szintén matematikus öccséhez. Így jellemzi a helyzetet: „A román megszálló hadsereg és ezen nemzetnek a saját honfitársai, akiknek ismered a szándékait, elvettek tőlünk minden lehetőséget, hogy a kinti világgal kommunikáljunk. [...] Február vége óta egyáltalán nincs semmi postám, azóta, amióta ebben a ketrecben vagyok. Nincsenek újságok, kivéve az ittenieket és néhány román újságot, sőt még tudományos magazinokat sem kapok! Minél inkább nem jutnak el a postán keresztül, annál nehezebb lesz ezeket pótolni. [...] E hónap 10-én a románok a katonai erőre támaszkodva, az egyetemünket a Román állam és a Királyuk tulajdonává nyilvánították. És mivel – a nemzetközi jogi előírásokra támaszkodva – egyhangúlag visszautasítottunk egy hazaáruló levelet, e hónap 12-én, 48 órával a felszólításuk után a katonai erők, mialatt az órák folytak, váratlanul körülvették az egyetemet, a tanárokat kiutasították az intézményekből, a tudományos felszerelésünket lefoglalták, kb. 2500 diákot azonnali felfüggesztéssel kiszórtak az egyetemi életből! Másfelől azonnali elbocsajtás terhe alatt arra kényszerítik a tanársegédeket és adjunktusokat – hogy maradjanak a helyükön, és például az Orvostudományi Kar asszisztenseit (akikből néhányan docensek és tiszteletbeli tanárok) arra kényszerítették, hogy olyan román nemzetiségű vezetés alatt folytassák a klinikán a munkát, akiket a megszállók neveztek ki erre a posztra. Mondanom sem kell, hogy mindez ellenkezik a nemzetközi joggal, mely szerint minden katonai megszállás – a békeszerződés előtt – csak effektív és átmeneti természetű, és ami az állampolgárok kompetenciáját illeti, a megszállásnak nincs semmiféle jogi következménye. Sőt, a Hágai 45-ös törvénycikk, amit többek között Románia is aláírt, védi a megszállt területek állampolgárait attól, hogy felesküdjenek a győztes hatalomnak, az 56. cikk szerint pedig az iskolák és tudományos intézmények – még ha az államhoz is tartoznak – magántulajdonnak tekintendők” (fordítását közli Kása, 2009: 26).

A rektori hivatal élére Nicolae Drăgan, a magyar egyetem román tanszékének volt magántanárát nevezték ki, s ezzel létrejött a román nyelvű Dacia Superioră Egyetem. Az intézmény 1920-ban felvette a *Kolozsvári I. Ferdinánd Egyetem (Universitate Regele Ferdinand I. din Cluj)* nevet. Tanári kara (köztük például Victor Babes) akadémikusokból és részben külföldi egyetemekről hazatért, európai hírével neves szakemberekből jött létre.

A magyar tanárok egy része az üldözések következtében Budapestre költözött, fenntartva az egyetem jogfolytonosságát, majd 1921-ben a kolozsvári egyetem volt tanári karából megalakult Szegeden az egyetem. A Kolozsvárt maradt tanárok még próbálkoznak egy egyetemközi tanárképző intézményt létrehozni a Református Teológián, de a román hatóságok ezt egy év után beszüntették, tanáraik Szegedre telepedtek át (Vincze, 2006).

Az erdélyi magyar tudományosság ekkortól társaságok (Erdélyi Múzeum Egyesület) és folyóiratok köré szerveződve alakult. A pszichológiát tekintve sajátos szerepet kapott a *Korunk* című folyóirat, amelyben számos pszichoanalízissel és más mélylélektani témákkal kapcsolatos tanulmány jelent meg.

PSZICHOANALÍZIS ÉS MARXIZMUS A KORUNKBAN

A *Korunk* című folyóiratot 1926-ban Dienes László alapította, majd 1929 és 1940 között megszűnéséig Gaál Gábor, a Galilei-kör egykori tagja szerkesztette. A Kolozsvárt kiadott baloldali radikális fórum 15 évfolyamában több száz, évente 20 körüli pszichológiai tárgyú tanulmány, ismertetés jelent meg, amelyek közül több cikk taglalta meglehetősen terjedelemben a pszichoanalízis és a marxizmus viszonyát, amelyről Kapás István (1985) és Erős Ferenc (1986, 1991) feldolgozásából kaphatunk jó áttekintést. A lap szerzői között találjuk Ferenczi Sándort, Pfeifer Zsigmondot, Wilhelm Reichet, Feldmann Sándort, Gyömrői Editet, Kulcsár Istvánt, Gartner Pált, Totis Béla nőorvost, s az írók közül Nagy Lajost, Sinkó Ervint, Kodolányi Jánost, Fábry Zoltánt, Németh Andort. A szerkesztőkhöz eljutott cikk Brassóból, Kolozsvárról, Nagyváradról ugyanúgy, mint Kecskemétről (Molnár alias Jeszenszky Erik), Budapestről, a csehszlovákiai Stószról és Nagyszőlősről (Fábry Zoltán, Neufeld Béla), Milánóból (Erg Ágoston) vagy Spanyolországból (Brachfeld Olivér). Az ismertetések között előfordulnak Ferenczi Sándor, Roheim Géza, Hermann Imre, S. Freud, Otto Fenichel, Karl Bühler vagy A. R. Lurija stb. tanulmányai vagy könyvei. A *Korunk*ban megjelent tanulmányok a következő témák köré csoportosíthatók: (1) módszertani problémák, a pszichoanalízis klinikai alkalmazhatósága, terápiás eredményei, kritikája; (2) a pszichoanalízis és a marxizmus viszonya; (3) a freudizmus és az adleri individuálpaszichológia világnézeti következtetéseinek különbsége, az adlerizmus és az egyéb mélypszichológiai irányzatok viszonya a marxizmushoz; (4) a szovjet-orszós példa (kollektivizálás, új házassági jogrendszer, abortusz, női emancipáció, szabadabb nemi erkölcs, erotika, „szexpol”); (5) tömeglélektan, a 30-as évektől a fasizmus (Wilhelm Reich elmélete), háború, fajelmélet, antiszemitizmus, eugenika, a születés- és szaporodásszabályozás témái.

A *Korunk*ban folytatott viták közül Neufeld Béla és Jeszenszky Erik (Molnár Erik) freudomarxizmus vitája emelkedik ki. A Galilei-körös Neufeld Béla volt a lap legtermékenyebb munkatársa, akinek évente 6-9 publikációja is megjelent. Neufeld Béla annak a Wilhelm Reich által képviselt „messianisztikus” értelmezésnek volt a híve, amely szerint „a szocializmus végleg meg fogja oldani a Freud által leírt konfliktusokat... a szocializmus meg fogja teremteni az elfojtástól, neurózistól mentes, testileg és lelkileg felszabadult »új ember« típusát” (Erős, 1986: 295). Ízelítőül álljon itt egy részlet ehhez Neufeld *A társadalmi realitás és a neurózisok* című 1931-ben közölt cikkéből: „A narcizmus az egyéni önös érdekre épített kapitalista gazdálko-

dásnak pszichológiai együttjárója. Freud itt is biológiai eredetet lát, de a narcizmus kitenyészítő faktora a szocietás. Előreláthatóan kollektív közületekben a narcisztikus kultusz – az önszeretet – pszichológiai előfeltételei megszűnnek, mivel az önös én-re irányított energiák kisugározódnak a kollektív munka altruisztikus lendületébe.” Ezzel szemben Neufeld Béla *A pszichoanalízis és a marxizmus* című cikkétől (1933) kezdve, több cikkben, például *Ellentétek azonossága* (1933) vagy a *Dialektikus materializmus és a pszichoanalízis* (1934), összegyeztethetetlennek látja a marxizmust a pszichoanalízissel. Párhuzamba állítja a fasizmust és a pszichoanalízist, így az ösztönélet prioritása, a racionális elemek háttérbe szorítása, az irracionális miatt, mivel a pszichoanalízis ugyanúgy kifejezi a polgári ideológia szembefordulást az észszerűvel, mint a fasizmus. „Mai szemmel olvasva Neufeld Béla fejtegetései – írja Erős Ferenc – sokszor naívnak, helyenként dogmatikusnak tűnnek... a pszichoanalízis tudományos értékét védte a korabeli marxizmuson belül túlsúlyba jutó vulgarizáló tendenciákkal szemben” (1986: 305). A freudomarxizmus kérdését ma is életben tartja a magyar szellemi életben József Attila öröksége (például Wilhelm Reichről írt esszéje, lásd Bókay, 2007; N. Horváth, 2003)

Érdekes még szólnunk itt Neufeld első *Korunkban* megjelent cikkéről is, amelyben a tudatos és nem-tudatos percepció problémáját taglalja, s a disszociációs jelenségek (Janet) mellett Otto Pötzl (bécsi, de akkoriban Prágában élő pszichiáter) 1917-ben végzett tanulmányát, illetve átmeneti vakságban szenvedő neurológiai beteggel végzett megfigyeléseit ismertette. A Pötzl-jelenség igen rövid ideig bemutatott kép közvetlenül a bemutatás utáni tartalmának másnapi, a szokásos alvás utáni, további elemekkel való kiegészülésének jelensége. Mint a szerző írja: „Pötzl tanár kísérletei természettudományos exaktsággal igazolják, hogy van tudatalatti észrevesés, amely álméletünkben jut kifejezésre. A képnek az a részlete, amelyet éber állapotban a tudat nem fogott fel s nem volt képes reprodukálni, álmképeinkben revelálódott.” A másik jelenség, amit Pötzl leírt, az a látókérgi sérült beteg, aki nem reagál a fényre, nem változik pupillájának átmérője, de a fényfelvillanáskor mégis hirtelen mozdulatot tesz a fény irányába, de azt verbalizálni nem tudja, ragaszkodik hozzá, hogy semmit nem észlelt („vaklátás”). Neufeld az indiai filozófia, a jelenségek felfedezését csak töredékben engedő, az agykéreg információszűrésének „Maja-fátylát” véli felfedezni ebben. Végso következtetése szerint: „Pötzl agyfiziológiai kutatásainak eredményei legfőképp az idealista-transzcendentális filozófiai tanításaival egyeznek, amely a megismerés alapvető, a priori kategóriájának elvét vallja” (Neufeld, 1926: 210).

A nem-tudatos információfeldolgozás jelenségei iránt változatlan érdeklődés mutatkozik, s különösen Pötzl tanulmányának 1960-ban történő angol nyelvű megjelentetését követően. A hasonló kísérleteket tárgyalta Neisser (1967) *Kognitív pszichológiájában*. A kognitív tudattalan és számos jelensége az implicit észlelés, változásdetekció, implicit emlékezés, gondolkodás ma kísérleti és idegtudományi kutatások tárgya (Augusto, 2010; Kilstrom, 1987; Dehaene és mtsai, 2006; Panksepp

és Solms, 2012; Séra, 2005). A vaklátás (blindsight) kutatás ellentmondó eredményeinek jelen értékeléséhez lásd Overgaard (2012).

Más megközelítést képvisel Elekes Miklós (1936) kolozsvári pszichiáter az *Ivan Petrovics Pavlov és a reflexológia* című, Pavlovra emlékező cikkében. A szerző színvonalas áttekintést nyújt Pavlov feltételesreflex-kutatásairól, a behaviorizmussal való párhuzamról sem feledkezve meg. „A reflexológiában a szubjektív lélektan és az objektív élettan közötti hídverő tendenciája nyilvánul meg” – állapítja meg a Pavlov-követő Islododzki (valószínűleg N. E. Ischlondsky *Physiologische Grundlagen der Tiefenpsychologie*, Berlin/Wien, 1930) eredményeire hivatkozva – „...hasonló kapcsolat van a reflexológia és a pszichoanalízis között. [...] A reflexológia gátlásmechanizmus fogalmában a tudattalan kialakulása nyer élettani magyarázatot, az öröm és a kín... hatása és lelki reakciót...” És természetesen elismerve azt, hogy „korai volna a reflexológiával az agykéreg, illetve lélektanilag kifejezve, a lelkiélet minden problémáját megoldottnak tekinteni” (Elekes, 1936: 410).

ALKALMAZOTT LÉLEKTAN A KORUNKBAN

A *Korunkban* több gyakorlati tárgyú könyvismertetés, tanulmány jelent meg különböző témákban, mint a reklám és a propaganda, a futball-pszichózis, a katonai lélektan vagy a tanúvallomások, a bűnözés, a fogság lélektana; legjelentősebbek ezek közül a pszichotechnika és a racionalizáció következményeivel foglalkozó írások (Frigyes, 1929; Bernát, 1938; Fekete, 1939, 1940; Mezei, 1937). 1929-ben volt olvasható a meghatározás: „A pszichotechnika az alkalmazott kísérleti pszichológia egy része, mely kísérletek segítségével, adott körülmények és szükségszerűségek figyelembe vételével, az emberi munka feltételeit és összefüggéseit vizsgálja, méri egy nagyobb teljesítmény elérése érdekében” (Frigyes, 1929: 696). A munkahely, a gépek stb. racionalizálása, az alkalmazottak alkalmasságvizsgálata, kiválasztása, tanítása, ellenőrzése stb. feladata – mutat rá a szerző – „valószínűleg meg fogja változtatni a termelés rendszerét”. Fekete Ferenc, aki a Ferdinánd Egyetemen hallgatott pszichológiát, ismerteti az egyetemen végzett munkákat, így Nicolae Margineanu egyéb munkái mellett, a gyakorlati lélektan területeit bemutató könyvét (*Domeniul Psihologie Aplicata*, Cluj, 1939), Florian L. Ștefănescu-Goangă könyvét Binet–Simon-féle intelligenciateszt 3 és 17 év közötti életkorú, összesen 900 személlyel történt román adaptációjáról (*Masurarea inteligenței*, 1935), Mező (Demény) Dezső pedig 1938-ban ismertette F. L. Ștefănescu-Goangă, Alexandru Roșca és S. Cupcea az egyetem pszichológiai intézete által kiadott, a társadalmi alkalmazkodással és érzelmi labilitással foglalkozó könyvét (*Társadalmi alkalmazkodás; Adaptarea Sociala*, 1938), amely „vizsgálta az érzelmi állhatatlanságot, a bűnözők, öngyilkosok, rendellenesek és elmebetegek kérdését”. Az öngyilkosságra vonatkozó statisztikai adatokból arra következtettek, mondja az ismertetés, hogy „az Erdély-részi vidékeken tapasztalható öngyilkosságok egy, a belső konfliktusokra elő-

nyösen prediszponált lakosságra utalnak”. A magas arányra a magyar- és németlakta területeken (Udvarhelyszék, Brassó, Nagyküküllő megye stb.) a szerzők okként az etnikumot adják meg, s nem társadalmi-művelődési viszonyaikat. A folyóirat-alapító C. Radulescu-Montru bukaresti egyetemi tanárnak, illetve I. N. Nestornak a *Journal de Psihotehnica* folyóiratban közölt tanulmányai alapján Mezei (1937) áttekinti a romániai pszichotechnikai intézeteket. A pszichotechnikai tudományos intézetek felállítását a román kormány törvénybe iktatta. Addig működött román pszichotechnikai intézet Kolozsvárt (az első), Bukarestben és Nagyváradon, de számos középiskolában is létesült modern műszerekkel felszerelt laboratórium. A folyóiratban addig már 30 cikk jelent meg a pszichotechnikáról, amely „megfelelő tárgyi feltételek mellett nagy szolgálatot tehet a társadalomnak” – szögezi le Mezei Dezső.

Egyébként 1940-ben a kolozsvári Marianum Gyöngyösy M. Aurélia iskolanővér fordításában, a bukaresti Pszichotechnikai Intézet engedélyével kiadta a 9–11 éves gyermekek intelligenciájának megállapítására szolgáló Kuhlmann–Anderson–Nestor-féle csoportos tesztet, s ezáltal, mint a fordító megjegyzi a „hitvallásos magyar iskoláinkban is megindult a gyermekek képességeinek tudományos vizsgálata” (román változata L. M. Nestor nevéhez fűződik) (Fodor, 1990: 1223).

Rövid kitérés: kísérleti lélektan a román tannyelvű

I. Ferdinánd Tudományegyetemen

Románia első pszichológiai intézetét (Kísérleti, Összehasonlító és Alkalmazott Pszichológia Intézet) 1922-ben F. Ștefănescu-Goangă szervezte meg az I. Ferdinánd Tudományegyetemen, akit 1919-ben neveztek ki a pszichológia tanárává. Ő volt az első teljesen pszichológiára szakosodott professzor Romániában. Ștefănescu-Goangă bukaresti tanulmányok után 1911-ben doktorált Wundt irányításával (1908–1911). A *Psychologische Studien*ben 1912-ben megjelent tanulmánya munkalélektani szempontból is érdekes. Itt beszámolt arról, hogy kísérleteiben bizonyos színeket (piros, narancssárga, sárga és bíborvörös) izgató „érzelmi hangulatúnak”, más színeket (zöld, kék, indigó és lila) pedig nyugató hatásúnak talált. 1931-ben megalapította a kolozsvári Pszichológiai Társaságot, szintén alapítója volt a *Revista de psihologie* (1938–1947) című folyóiratnak.

Az első pszichológiára specializálódott filozófushallgatók között volt Dimitri Todoran (pedagógus és reklámpszichológus), Alexandru Roșca (későbbi professzor). Alexandru Roșca korán csatlakozott az RKP-hez; professzor, akadémikus; 1950–60 között a kolozsvári román Victor Babeș Egyetem, 1965–67-ben a kényszerezegyesült Babeș–Bolyai Egyetem prorektora (lásd alább). Ennek a nemzedéknek tagjai még Ionel Pitariu (pszichológiatörténész), Luican Bologna (szociológus), Salvator Cupcea (pszichiáter, mentálhigiénikus), Liviu Rusu (filozófus), Nicolae Mărgineanu (pszichológus, kulturális aktivista).

A második román pszichológus generáció tagjaként (Aniței és Kiss, 2013; M. Roșca, 2005) ugyancsak itt szerzett diplomát Mihai Beniuc 1931-ben. Beniuc – későbbi állatpszichológus és az 50-es években kommunista költő – 1933-ban doktorált – Bertalanffy, Lorenz, Tinbergen gondolkodását is befolyásoló – J. von Uexküll hamburgi biológiai intézetében, éspedig az agresszív halak mozgásészlelésének és reakcióinak vizsgálatával (Rüting, 2004). Alapos pszichológiai tájékozottságával tűnt ki Mărgineanu, aki 1929-ben lesz pszichológia főszakon a filozófiai doktor; 1926-tól gyakornokként, 1928-tól tanársegédként, majd 1936-tól adjunktusként, később docensként s vezetőként dolgozik az intézetben. 1931-ben több tanulmányutat tesz a lipcsei, berlini, hamburgi, párizsi egyetemeken; 1922 és 1934 között Rockefeller-ösztöndíjjal a Harvard és a Yale egyetemeken is tapasztalatot szerez. 1938-ban lesz az alkalmazott pszichológia magántanára, 1941 és 1943 között a Pszichotechnikai Laboratórium kolozsvári fiókjának vezetője. (A kommunista hatalom áldozataként 1948 és 1964 között börtönben ült.)

Demény Dezső, Fekete Ferenc az I. Ferdinánd egyetemen hallgattak pszichológiát, s itt szerzett pszichológia szakos tanári diplomát Zörgő Benjamin is.

A KOLOZSVÁRRA VISSZATELEPÜLŐ FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM

1940 őszén, a második bécsi döntést – Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolását – követően újabb fordulópont következett be az erdélyi magyar pszichológia történetében. A Ferenc József Tudományegyetem a magyar országgyűlés határozata értelmében visszaköltözött Kolozsvárra, az I. Ferdinánd Király Egyetemet pedig Nagyszebenbe és Temesvárra helyezték. A tanárok egy része Szegedről települt vissza, közöttük Bartók György filozófiaprofesszor, az első rektor, és a botanikus Györffy István, akik már 1919-ben Kolozsváron voltak professzorok, más tanárok az erdélyi tudományt képviselték, és érkeztek professzorok más egyetemekről is. Olyan kiváló tudósokat említhetünk meg a tanári karból, mint Buza László nemzetközi jogász, Horváth Barna jogfilozófus, Mészöly Gedeon, Kniezsa István, Szabó T. Attila nyelvészek, György Lajos irodalomtörténész, Várkonyi Hildebrand pszichológus, Szőkefalvy Nagy Gyula és Dávid Lajos matematikusok, Miskolczy Dezső elme- és ideggyógyász, Haynal Imre belgyógyász, Berde Károly bőrgyógyász, Soó Rezső botanikus, a magántanárok közül Makkai László történész, Gunda Béla néprajzos, László Gyula régész. Az 1919-ben elvett épületek – igaz, erősen hiányos felszereltséggel – visszakerültek az intézmény tulajdonába.

Az oktatás már októberben megkezdődött. Idézzük Bartók György rektor tanévnyitón elhangzott szavait: „Az egyetem... minden ellenkező törekvéssel szemben azt mondja: elég nekem az én törvényem, amely az igazság szabad és független kutatásának törvénye” (Beszámoló... 1942, 93). Az I. félévben 2449 (96% magyar) beiratkozott

hallgató volt az öt karra, a II. félévben 2336 (97% magyar). Az 1941/42. tanévet megnyitó beszédében Szentpétery Zsigmond rektor megállapítja: „A múlt év a boldog visszatérés meg-megújuló ünnepe volt, a folyó év a munka éve lesz” (Beszámoló... 1943, 4). Az egyetem tanárai, oktatói 1940/41. tanévben hazai és külföldi folyóiratokban 466, a következő tanévben pedig 500-nál is több művet, dolgozatot közöltek (lásd uo.).

Az egyetem történetének 1940–1944 közötti korszakáról, kivéve az 1944–45-ben az egyetem megmentéséért tett erőfeszítéseket, csak hiányos ismereteink vannak (Bisztray és mtsai, 1941; Gaal, 2001; Incze, 1997; Vincze, 2000). A történetírás szerint több tényező is áll kutatásának elmaradása mögött. A technikai ok egyszerű. Az egyetem iratait kimenekítették, majd a keszthelyi Festetics-kastélyban helyezték el, ahol a háború során jórészt megsemmisültek (Gaal, 2001). Vannak azonban eszmei okok is. Az egyik ok – mutat rá Vekov Károly (2009) –, amiért a kommunista rendszer idején elhallgatták az egyetem létezését, az, hogy a visszatért egyetemen a tanári kart éppen a „magyar felsőoktatás színe-java adta”, amellyel a kormányzat a magyar nyelvű oktatás sokévnnyi kihagyásából fakadó lemaradást igyekezett pótolni. Nem beszélhettek az egyetem „másodvirágzásáról”, nehogy csökkentsze az 1945-ben létrehozott Bolyai Egyetem fényét, illetve nehogy kiderüljön egy kis turpisság, hogy ugyanazon a napon szűnt meg az egyetem, mint amelyiken a Bolyai Egyetemet létrehozták (lásd alább!), s ezzel megszakadt az egyetem folytonossága, ami súlyos jogi és anyagi hátrányokat okozott. „E folytonossági kapcsolat tagadása, ami folyamatos »takarításokhoz« vezetett, valójában az 1918 előtti és az 1940–1945 között működő egyetem célkitűzéseinek a tagadását jelentette.” További oka lehet annak, hogy kevés szó esett az egyetemről, hogy majd a helyette megalapított „Bolyai Egyetem elsősorban mint nagy »megvalósítás« (mármint a Kommunista Párt részéről) és nem mint a jogos magyar felsőoktatási igények kielégítését szolgáló intézmény szerepelt” (Vekov, 2009: 67).

Várkonyi Hildebrand Dezső (1888–1972) és a Lélektani Intézet

Várkonyi Hildebrand Dezső a megalakult Lélektani Intézet (Majális utca 39.) vezetését és a hozzá kapcsolódó Pedagógiai Lélektan Tanszéket foglalta el, ráadásul 1942–43-ban a neveléstudományi tanszéken is helyettes professzorként működött Varga Béla halála után, aki unitárius püspöki székét hagyta el a neveléstani professzorságért. Boda István, az elsősorban értelemvizsgálatok és személyiségfejlesztés kérdéseivel foglalkozó pszichológus 1944-ben lett nyilvános rendes tanár ugyanott. Boda István (1894–1979) a Magyar Pszichológiai Társaság titkára, folyóiratának szerkesztője volt; lélektani felfogását elemzi Tomori Viola, a Szegedi Fiatalok egyike, a Bartók György által szerkesztett *Szellem és Élet* című folyóiratban (1936). Szegeden nyerte el magántanári címét (1932). Mint kötetünkben Mudrák József tanulmánya részletesen bemutatja, Debrecenben az 1941/42. tanévben a nyugjiba készülő Mitrovics Gyula, aki neveléstudományi tanszékén belül 1929/30-ban Kísérleti Lé-

lektani Intézetet hozott létre, utódját látta Boda Istvánban, és támogatta professzori pályázatát. A kinevezést a Tankó Béla által támogatott Karácsony Sándor nyerte el. Boda István kolozsvári pedagógia tanszékre való kinevezését ugyanakkor inkább támogatták, mint egyéb, kevésbé ismert jelöltekét (lásd Bartók Gy.-magánlevél, 1943. I. 1-én R. L.-nak; Sárospatak Levéltár, Lgy. 25.563) (vö. Lányi, 2000: 152).

Várkonyi Hildebrandot 1930-ban nevezték ki Schnellen István utódjaként a szegedi egyetemre ny. r. tanárnak, aki Szegeden és Kolozsváron is „demonstratív és kutató céllal pszichológiai laboratóriumot szervezett” (Kiss, 1971). Várkonyi az 1920-as évek második felében fordul a pszichológia felé. 1926-ban jelenik meg *A pszichológia alapvetése* című tanulmánya, 1928-ban ismertetésekét közöl Pavlov reflexológiájáról, Piaget gyermeklélektani vizsgálatairól, H. Rickert személyiségfelfogásáról s elemzést az alaklélektanról. Megjelenik *A lélektan mai állása* című munkája, amelyben ösvényt keresve az empirikus pszichológia és a hagyományos metafizikai lélektan közötti (Aquinói Szent Tamást is idézve) jut el következtetéséhez: „A kísérleteknek s megfigyelésnek, bármennyire »naturalista« világnézetben gyökeresek is, használatának értéke továbbra is megmarad s nélkülük lélektan soha többé nem lesz elképzelhető” (Várkonyi, 1928: 52–53). A korabeli pszichológia irányzatait, Jean Piaget, Pierre Janet, S. Freud, Carl Gustav Jung, Charlotte Bühler, William Stern stb. munkáit alaposan ismerő, s diákjainak korszerű pszichológiai műveltséget nyújtó tanárként tartják számon, aki széles tudományos és gyakorlati érdeklődését a Sorbonne-on folytatott ösztöndíjas ideje alatt alapozta meg. Előadásait látogatták a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának köréből is, Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Reitzer Béla, Tomori Viola. Idézhető az egyik tanítvány Baróti Dezső irodalomtörténésztől, az ötvenes évek rektorától és az 1956-os forradalom és szabadságharc elítélőjétől: „Néha egyenesen »in stato nascendi« pillanhattunk bele gondolatai megszületésébe. Az egyetemi előadások új stílusa volt ez, amely az előre leírtaknak az élő beszédnél kötöttebb szabályait egy társalgó hang irányába oldotta fel, s ezzel máris közvetlenebbé és érdekesítőbbé vált, mint a hagyományos katedrai retorika képviselőié. És ha tudjuk azt, hogy Várkonyi időnként olyasmiről is beszélt, amiről az ő idejében az orvostudományi kar kivételével még nem illett szólni... nem meglepő, ha az apácák többsége kezdett elmaradozni óráiról, és inkább a kálvinista Imre Sándornak szintén színvonalas, de puritánabb szellemű óráit látogatta, mint azét a bencés professzorét, akinek a kinevezését épp az ő lelki üdvük érdekében erőszakolták rá az egyetemre. Másokra viszont a szenzáció erejével hatottak a „Várkonyi-órák” és a szemináriumok. Már csak azért is, mert ezek során sokkal behatóbban ismertette a tárgyalt kérdések irodalmát, mint a publikációiban, ahol elegendő lehetett, ha szűkszavúan szólt róla. Így azután nemcsak a pedagógiai lélektan új irányzatait (Claparède, Ferrière, Piaget stb.) méltatta, a modern pszichológia szinte valamennyi jelentős képviselőjével megismerkedhettünk nála...” (Baróti, 1988, 181, vö. Csomortáni, in Szokolszky, 2009, Pukánszky, 1999). Különösen az ifjúkor lélektanáról tartott előadásai nyerték el hallgatóságának tetszését.

Kutatói érdeklődése elsősorban a fejlődéslélektanra és a nevelés kérdéseire irányult. Felfogása leginkább Edouard Claparède és Piaget genetikus funkcionálisra felé hajlott. A Magyar Pszichológiai Társaság elnöki megnyitó előadását 1942. május. 11-én *E. Claparède emlékezete* címmel tartotta meg (Várkonyi, 1942).

1937-ben megjelent *Bevezetés a neveléslélektanba* című könyve az első önálló és összefoglaló magyar neveléslélektan, 1938-ban és 1940-ben pedig a különböző pszichológiai iskolák eredményeit sajátosan ötvöző összefoglalója, *A gyermek lélektana* két kötete. A kolozsvári évek alatt cikksorozata jelent meg az ifjúkor lélektanáról és a cselekvés lélektanáról *A Cselekvés Iskolája* című lapban. A *Nemzetnevelők Könyvtára* sorozatban az 1940-es évek elején megjelenő önálló kötetekben foglalkozott a gyermekek és az ifjúság egészséges fejlődésével, a lelki élet zavaraiival, a „lelki rendellenességekkel”, valamint a gyermekek megfelelő fizikai és szellemi-erkölcsi környezetének kialakításával. Könyvei enyhítették az erdélyi magyar tanító- és tanárképzés akkori helyzetére jellemző tankönyvhiányt. Részt vett az egyetem életében, ismeretterjesztő előadásokat tartott szülők számára, tudományos közszereplést vállalt. 1940-ben alelnöki posztot vállalt a Magyar Pedagógiai Társaságban, s májusban elnökké választotta a Magyar Pszichológiai Társaság. „Bonyolult történeti korban ült az elnöki székbe, mégis igyekezett a tudomány magaslatain tartani a pszichológiai gondolkodást” – írta róla egyik méltatója (Kiss, 1993: 71).

Lénárd Ferenc a vele készült interjúban Várkonyi tragikus személyiségéről beszél: „Mint bencés pap – mondta állítólag – ő a Rendben a baloldalt képviselte. Talán szerepet játszott ebben az is, hogy leánytestvére a *Magyar Kommunista Párt* igen alacsony tagkönyvével rendelkezett. Makarenkót Várkonyi hozta be a magyar pedagógiai közéletbe [...] mint baloldali bencés papot, igen nagyra becsülték. Így került a pesti tudományegyetem pszichológiai tanszéke élére is. A tragikus lépést Várkonyi akkor tette meg, amikor kilépett a rendből és megnősült...” (Popper, 1989).

A kolozsvári egyetemen a tanárjelölt hallgatóknak kötelezően részt kellett venniük lélektani oktatásban. A lélektani intézetben elkezdődő élénk munkában részt vett Bálint Zoltán adjunktus és Demény Dezső díjtalan gyakornok. A neveléstani tanszéken végzett oktatói feladatok segítése érdekében 1942 elején újrakepesítették magántanárrá neveléslélektan tárgykörből Baranyai Erzsébetet (86.958/1942. VI.1. VKM. sz.), aki a budapesti Új Iskolában mint a felállítandó Neveléslélektani Kutató Állomás vezetője beosztást is kapott.

Baranyai Erzsébet (1894–1976)

Neveléstudományból az első habilitált nő volt, az 1942/43. tanév első félévében kéthetente járt le Kolozsvárra, hogy megtarthassa *A tanulás mint gyakorlati kialakítás és mint feltalálás* című előadásait. A *magasabbrendű értelmesség meghatározása és vizsgálatának módszere* című munkája 1938-ból a hazai kreativitáskutatás korai

előzménye (G. Tóth, 1985). Az olvasási megértéssel foglalkozó, 1941-ben a *Journal of Genetic Psychology*-ban megjelent tanulmánya szerepel az egyetem működését ismertető beszámolóban. Az Új Iskola kutatóállomás elméleti sorozatában jelent meg 1945-ben *A nyelvtan tanulásának lélektani feltételei* című rövid munkája is. Budapestre visszatérve folytatta az iskolai tanulás neveléslélektani vizsgálatát.

Bálint Zoltán (1898–1978)

Orvostudományt, lélektant, filozófiát és művészettörténetet hallgatott a kolozsvári tudományegyetemen. 1917-től részt vesz a galileista hallgatók körének szervezésében, 1921–31-ben a helyi szakszervezeti tanács titkára; rendszeresen ír különböző lapokban. A kolozsvári Lélektani Kutató Társaság egyik alapítója; feleségével együtt egy román faluban, Temesfüvesen gyűjtenek adatokat a Dimitirie Gusti-féle falukutatás keretében, kiképzéseket szervez az Erdélyi Fiatalok falumunkacsoportjai számára (Bálint, 1972). Írt cikkeket a György Lajos és Márton Áron által 1933-ban elindított *Erdélyi Iskola* című katolikus nevelésügyi lap számára is (például *Több lélektani szemlélet az iskolába*, 1942). Az egyik irányításával végzett intézeti munkában felmérték a kolozsvári diákok játékaiknak változatait, időtartamát, kedvenc helyeit, a szabadidő eltöltésének módjait. Eredményeit Novák Ferenc tanulmánya foglalja össze (*A kolozsvári középiskolai tanulók játéka a statisztika tükrében*, 1942, Közlemények... no. 42).

Demény Dezső (1915–1988)

Egyetemi tanulmányait 1942-ben fejezte be, majd Berlinben kiegészítette. *A teszt-módszer személyiségvizsgálati szerepe* (1942) című munkája a kortárs lélektani szakirodalom eredményeinek igen alapos áttekintését, kritikai elemzését tartalmazza. Szintén a *Közlemények a Ferenc József-Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből* című kiadványsorozatban jelent meg: Tóth B. Zoltán: *Félelem és a gyermeki lélek*, 1942, no. 37; Garai József: *Montessori lélektana és didaktikája*, 1942, no. 41; Fekete János: *A környezet és az érdeklődés*, 1942, no. 47; Neumann (Bogdan Tibor): *A nevetés kérdése az iskolai nevelésben*, 1942, no. 49; Szegedi László: *Az egyéniség elve a nevelésben*, 1942, no. 50; Deák Gábor: *A nemzetnevelés pedagógiai és pszichológiai alapkérdései*, 1943, no. 53.

Kiss Tihamér (1905–2005)

1944-ben a *Lélektani Intézetben* habilitált a gyermeklélektan magántanárává. Magántanári értekezése: *A gyermek tárgy- és térszemlélete egyszerű geometrikai testen* 1943-ban jelent meg (szintén a kolozsvári közlemények sorában, Debrecenben). 1940–41-ben a genfi egyetem pszichológiai asszisztense volt Piaget kutatásaiban. 1941. szeptembertől 1945-ig a sepsiszentgyörgyi református Tanítóképző Intézet vallás- és pedagógia-lélektan tanára. Visszaemlékezései szerint 1945. augusztus–decemberben, az intézet románok általi kisajátítása és Várkonyi Hildebrand elmenekülése után a professzor megbízásából még elkezdte az intézet újrászervezését, de állampolgársága megváltoztatásának feltételéhez kötött, Petru Groza román miniszterelnök által neki ígért kinevezését nem vállalta, így elhagyta Erdélyt (Kiss, 1998: 140). További munkájáról kötetünk Mundrák József írta debreceni fejezete számol be.

Bartók Györgyről (1882–1970) és lélektani előadásairól

Az 1943/44-es tanév első félévében Bartók György is besegített a lélektan oktatásába, miután a pedagógiai tanszék vezetése is Várkonyira hárult. Bartók György annak ellenére vállalta ezt, hogy szinte teljesen lefoglalták az egyetemépítés és -vezetés feladatai. 1940 és 1944 között rektor, prorektor, dékán, prodekan volt, és irányította a Filozófiai Intézetet (Majális u. 37.). A diákok számára akkoriban bevezették a pályatételek meghirdetését, amelynek sikeres elnyeréséért pénznyerményt is kilátásba helyeztek. A *Böhm Károly és lélektani rendszerének alapfogalmai* című pályatétel és Bartók György előadásai „a filozófia és a lélektan szoros egységét képviselő oktatási és tudományos tevékenységet” példázzák, amely az egyetemen folyt (Mariska, 2009).

Bartók György mestere, mint korábban már utaltunk rá, Böhm Károly és Schneller István volt. Teológiai, majd bölcsészeti tanulmányainak befejezése után németországi tanulmányútján hallgatta Wundt filozófiatörténeti, Johannes Volkelt ismeretelméleti előadásait Lipcsében, majd Berlinben, Heidelbergben ismerkedett kora filozófiai (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Ernst Troeltsch) elméleteivel. Az 1920–30-as években filozófiai alapvetést, etikátörténeti munkát és egy sor tudományos értekezést írt (például *A „szellem” filozófiai vizsgálata*, 1934; *Ösztön, tudat, öntudat*, 1937; *A lét bölcséleti problémája*, 1936), amelyek összegzését fő munkájában, *Az ember és élet* (1939) című bölcséleti antropológiájában találhatjuk, amelyben a lélektannal, az emberi lélekkel, ahogy önmaga nevezi, „filozófiai lélektan”-nal foglalkozik, fejtegetésit mindig lélektani problémákból bontja ki (Tavaszy, 1941). Bartók megkülönbözteti a természet világát és a szellem világát, ez utóbbit az emberi lélek hozza létre a természet fölémelkedve. A szellem világát az eszmék irányítják, megnyilvánulása a vallás, tudomány, művészet. Így jön létre a test-lélek-szellem hár-

mas egysége. Az ember kettős természettel bír, két világ polgára – egy testi-lelki és egy lelki-szellemi világé (vö. Mariska, 2003, 2009). Bartók György soha nem volt részese az írástudók árulásának (Tamás, 1971), mégis sokáig mellőzte a hivatalos filozófia, s csak jelenleg értékeli úgy, ahogy az valóban megilleti. Mai megítélése szerint bölcsészeti antropológiája beleillik kora irányzatai elméleteinek sorába, amit Max Scheler és Arnold Gehlen munkái is képviselnek (Szélyes, 2000).

Bartók Györgynek 1944 végén sürgősen el kellett hagyni a várost, az oroszokhoz átállt román hadsereg és hatóság általi letartóztatás fenyegette; ő is rajta volt az elfogandó professzorok listáján. Az egyetem 1944. szeptember 2-án kapta meg a kormánytól a fontos vagyontárgyak városból való elszállítására vonatkozó „tárgyi kiürítési” felszólítást. Az egyetem továbbélésében döntő szerepe volt annak, hogy Miskolczy Dezső rektor, Buza László rektorhelyettes, Haynal Imre orvoskari dékán, az egyetemi tanács és az egyetemi tanárok egy része Kolozsvárt maradt. A rektor Rakovszky István vallás- és közoktatási minisztertől a tervezett szeptemberi tanévnyitó megtartásához kért engedélyt, de a válasz csak később érkezett meg. A tanévnyitót 1944. szeptember 14-én mégis megtartották. A várost ellenállás nélkül október 11-én elfoglalták, de az egyetem folytathatta működését, mivel az R. J. Malinovszkij tábornok vezette szovjet katonai városparancsnokság tiszteletben tartotta a nemzetközi megállapodásokat (Kolozsvár lakosságának akkor 85-90%-a magyar volt; 61 000 fő). 1945. március 13-án a román közigazgatás vette át a hatalmat. A tanév végéig az egyetem mint Kolozsvári Magyar Egyetem működött.

LÉLEKTAN A BOLYAI EGYETEMEN 1945–1948 KÖZÖTT

A Ferenc József Tudományegyetem 1945 májusában jogutód nélkül megszűnik, amikor román királyi rendelettel (407/1945. sz. törvényrendelet) létrehozták a magyar nyelvű állami egyetemet Kolozsváron, habár az új egyetem a megszüntetett egyetem tanári állományán alapul. A kormány háromtagú bizottságot nevez ki a szervezés időszakára, a későbbi rektor Csögör Lajos vezetésével, tagja még Demetes János és Jancsó Elemér. Az új egyetem szervezésében, a tárgyalások során, a bizottságokban, anyagok előkészítésében sokan vállaltak szerepet, közöttük Nagy Géza és Venczel József. Ez az egyetem még ugyanabban az évben felveszi a Bolyai Tudományegyetem nevet (az egyetem alapításának és szervezésének történetét és dokumentumait lásd Csögör, 1990; Barabás és Joó, 1990; Faragó, Incze, Katona-Szabó és Sebestyén, 1999; Lázok és Vincze, 1998). A Bolyai Egyetemen 1946. február 16-án Kolozsvárt és a külön egyetemenként Marosvásárhelyre (a volt kadétiskola – 1917 – épületébe) költöztetett orvosi karon egy időben megindult az oktatás. Miután novemberben Nagyszebenből a román egyetem visszatért, az egyetemi épületek ismét ennek tulajdonába kerültek (az I. Ferdinánd Egyetem volt rektora, Stefănescu-Goange részt vett az egyeztetéseken; hogy például a könyvtárat a magyar egyetem tagjai is hasz-

nálhassák). A Bolyai Egyetem a sétatér melletti Regina Maria/De Gerando Felsőbb Leányiskola Arany János utcai épületébe költözött. Rövid időn belül a Bolyai Egyetem elfoglalhatta a Kereskedelmi Akadémia épületét (a Bartha Miklós/Emil Isac és a Bástya/Daicoviciu utca sarkán) és 1948-ban a Marianum római katolikus leányiskola épületömbjét. A lélektani intézet Bástya utcai laboratóriumát, a Lélektan és Neveléstudomány Tanszéket más karokkal, szakokkal együtt ekkor költöztették ide.

Harkai Schiller Pál (1908–1949)

Az egyetem ideiglenes tanácsa 1945. augusztus 24-én még Várkonyi Hildebrand Dezsőt javasolta a pszichológiai tanszék élére, Demény Dezsőt tanársegédnek, a gyakorlati lélektan oktatójának Benedek István „lélektanászt”, az intézet gyakornokának pedig Csögör Erzsébetet (Lázok és Vincze, 1998: 158, 176–177). A tanszékvezetői állást végül 1946 elején Schiller Pál foglalta el (megtartva pesti intézeti tanári pozícióit). Ebben sok tényező mellett Várkonyinak is szerepe volt, aki még „megőrizte társadalmi politikai bázisait s... hozzásegítette Schiller Pált egy teljes jogú professzori álláshoz...” – állapítja meg P. Bakay Éva (1998: 209). Schiller Pált rendkívül aktív, a feladatokért lelkesedő, kiemelkedő szervezőképességgel rendelkező emberként jellemzi tanítványa, Bakay Éva, aki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetében gyakornokként, majd tanársegédként vett részt az oktatásban és a Schiller Pál által irányított kutatásban. „...Ahol megfordult – írja –, tudományos társaságok, lapok, szemináriumok és elméleti intézetek létesülnek” (P. Bakay, 1998: 204).

Schiller Pál pályája kezdetén Ranschburg Pál laboratóriumában gyakornok, majd 1930-ban doktorált *A lélektani kategóriák kialakulásának rendszere* című tézisének megvédésével. Majd Berlinben, Wolfgang Köhlernél végez észlelési kísérleteket 1930–1932 között. (Kapcsolatban állt a fejlődépszichológus Heinz Wernerrel is Hamburgból.) Tanulmányútjáról visszatérve a Pázmány Péter Tudományegyetem II. Filozófiai Tanszékén belül Kornis Gyula és Pauler Ákos kezdeményezésére megszervezi és de facto vezeti (a hivatalos vezető Brandenstein Gyula) az első magyar egyetemi pszichológiai intézetet, ahol 1934-ben nevezik ki docenssé és intézeti tanárrá. 1937-től kiadja és szerkeszti a *Lélektani Tanulmányokat*, kísérleti laboratóriumot hoz létre, irányítja a doktoranduszok munkáit, s mindezen túl gyakorlati lélektani állomásokat szervez a Magyar Államvasutaknál, gyárakban és a hadsereg számára (Völgyesi, 1995). Szintén Schiller volt – Horváth Barna és Varga István mellett – az egyik elindítója a magyar közvélemény-kutatásoknak. 1945-ben, közvetlenül a háború után intézetet is alapított ennek céljából a Magyar Rádiónál (Lénárt, 2005). Az 1930–1949 között írt, angol, német és magyar nyelvű tanulmányainak száma, könyveivel együtt eléri a hetvenet, s azon magyar pszichológusok közé tartozik, akinek munkái nemcsak a hazai kísérleti pszichológia késői létrejötté

szempontjából jelentősek, hanem – igaz, elsősorban az összehasonlító pszichológia területén végzett kutatásait – a nemzetközi pszichológiatörténet is számon tartja (Dewsbury, 1994, 1996; 1992; Pléh, 1997). Mégis csak az „irányított agyonhallgatása”, hosszú évtizedekig elhúzódó „hagyományfelejtés” (Pléh, 1984) után került sor igen széles körű kísérleti és elméleti munkáinak méltó bemutatására (a fentiekben túl lásd még: Marton, 1991, Marton és P. Bakay, 1994; Lashley, 1992; Pléh, 2002). „Azonban hamarosan kiábrándult – írja Karl Lashley, a Yerkes Primátakutató Laboratóriumok vezetője – a szabad kutató lehetőségeinek hiánya miatt az orosz megszállás alatt” (1992: 36) és így 1947-ben, igaz, eredetileg csak egy évre tervezett Rockefeller-ösztöndíjasként a Columbia Egyetem meghívására Amerikába távozott, ahol véglegesen maradván több összehasonlító pszichológiai munkát végzett. Schiller számos összehasonlító pszichológiai kísérletei között vizsgálta patkányok, a fürge cselle, a nyolckarú polip problémamegoldó viselkedését, a késletetett kerülőút tanulását, a macskák kongruens és inkongruen kerülőút-viselkedését. Foglalkozott csimpánzok manipulációjával és belátásos viselkedésével, a csimpánz rajzával. Először számolt be a phi-jelenség meglétéről halaknál (cselle), jelentős megfigyeléseket tett a nem-humán főemlősök kigyótól való félelmével kapcsolatban, stb. (lásd Dewsbury, 1996). Két év múlva, amikor B. F. Skinner laboratóriumát kereste fel a Harvard Egyetemen, hogy patkánykísérleteket végezzen, az egyik nap síelni ment, és halálos baleset érte. Karl Lashley posztumusz is kiadott Harkai Schiller-dolgozatokat, s Harkai özvegyét feleségül is vette.

Két fő munkája: *A lélektan feladata* (1940; átdolgozott német nyelvű változata: Bécs, 1948) és *Bevezetés a lélektanba. A cselekvés elemzése* (1944). 1947-ben tanulmánya jelent meg a kolozsvári egyetem Matematikai és Természettudományi Karának *Acta Bolyai* című kiadványában *A psychophysical theory of instinct behavior* címmel. A cselekvés következő meghatározását adja az 1944-ben megjelent könyvében: „A viselkedés rendszerint mozgás- és átélésminták bonyolult egészéből áll, s ezek egyes részei széles határok között váltakozhatnak. A viselkedést... úgy foghatjuk fel, mint az életfolyamatok *jelentés alakzatát*. Ez az alakzat elemeiben cserélődhetik, de hatása állandó marad, amennyiben az egyén helyzetét meghatározott értelemben módosítja. Közömbös lehet, hogy milyen izmok működnek és milyen szavakat használunk. Ezeknek szövődménye, kihatása döntő, amit az általunk keltett további cselekvéslehetőségek jellemeznek. Ugyanez áll a helyzetre is. [...] *A helyzet a szervezet és a környezet tényezőinek egyesülése. [...] A cselekvés helyzetből származó viselkedés, amely ezt a helyzetet megváltoztatja*” (Schiller, 1944: 18, eredeti kiemelés). A viselkedés, a motiváció és a tapasztalat elválaszthatatlan tényezők.

Schiller Pál munkáival kapcsolatban hangsúlyozzák a Gestalt-lélektan iránti vonzalmát és azt az elméleti könnyedségét, ahogy a lélektani felfogásokat, az összetett elméletek „legjobb irányait” próbálja meg összekapcsolni, így a motiváció kontextuális meghatározottságának (K. Lewin) gondolatát, az intencionalitáselméletet, a szemiotikai felfogást (J. von Uexküll és Karl Bühler) és a cselekvéselmélet szempont-

jait (Pléh, 1997, 2002). Pléh Csaba „külön érdekesség”-ként emeli ki munkásságával kapcsolatban, hogy „...miközben újra behozta a bölcsészet világába a kísérleti pszichológiát, ezt határozott funkcionalista, darwiniánus elkötelezettségekkel tette” (Pléh, 2002: 303).

Karl Lashley (1992: 38), hasonlóképpen mint P. Bakay Éva, a lelkesedését tartja Schiller Pál legjellemzőbb vonásának. Erről a lelkesedésről árulkodik Kornis Gyulának Kolozsvárról írt levele (MS 4286/105 MTA), ami tükrözi az ostrom alatt és azt követően átélt nyomasztó budapesti helyzetéből való felszabadulás élményét is.

Mélyen tisztelt Professor Úr,
régóta készülök hírt adni, abban a reményben, hogy még a mai nyomorúság közepette is talán jólesik hallania, hogy egyik leghűbb tanítványának legalább jól megy a sora. Meglepően kellemes itt minden: az épület gyönyörű, intézetem helyiségei kitűnőek, felszerelése tűrhető, személyzetem kielégítő és főleg nagyvonalúan szervezett: 1 adjunktus, 2 tanársegéd, 2 altiszt (mind díjazva). Ezenfelül van egy kísérleti iskolánk, megfelelő személyzettel és most alapítunk pszichotechnikai intézetet is. Állatlaboratóriumom felszerelésével elkészültem. A hallgatóság sokkal jobb, mert gondtalanabb, mint Pesten, azonkívül a pszichológia tanárképzés főszak. A munkalehetőségeim ilyenformán kitűnőek. Egyedül az hiányzik, hogy semmiből teremtett kis pesti intézetem elárvuljon (vagy éppen ebek martaléka legyen, amit nem hiszek). Hallom, két kedves tanítványom a Kar Doktorai közé került időközben. Augusztus végén hazajövök és

a reményből keletkezett kis pesti intézetem elárvuljon (vagy éppen ebek martaléka legyen, amit nem hiszek). Hallom, két kedves tanítványom a Kar Doktorai közé került időközben. Augusztus végén hazajövök és mostanra felhagyok Pestre, mert ott a reményben, hogy változatlan jó életemben is kedélyesen találom.
Régi, roszkodásos
készen áll a híre
1946. VII. 16.
Schiller

Mélyen tisztelt Professor Úr,
régóta készülök hírt adni, abban a reményben, hogy még a mai nyomorúság közepette is talán jólesik hallania, hogy egyik leghűbb tanítványának legalább jól megy a sora. Meglepően kellemes itt minden: az épület gyönyörű, intézetem helyiségei kitűnőek, felszerelése tűrhető, személyzetem kielégítő és főleg nagyvonalúan szervezett: 1 adjunktus, 2 tanársegéd, 2 altiszt (mind díjazva). Ezenfelül van egy kísérleti iskolánk, megfelelő személyzettel és most alapítunk pszichotechnikai intézetet is. Állatlaboratóriumom felszerelésével elkészültem. A hallgatóság sokkal jobb, mert gondtalanabb, mint Pesten, azonkívül a pszichológia tanárképzés főszak. A munkalehetőségeim ilyenformán kitűnőek. Egyedül az hiányzik, hogy semmiből teremtett kis pesti intézetem elárvuljon (vagy éppen ebek martaléka legyen, amit nem hiszek). Hallom, két kedves tanítványom a Kar Doktorai közé került időközben. Augusztus végén hazajövök és

hamarosan felkeresem Professzor Urat, abban a reményben, hogy változatlan jó egészségben és kedélyben találom.

*Régi ragaszkodással
köszönti igaz híve*

1946. VII. 16

Schiller Pál

Schiller Pál aktivitása töretlen a kolozsvári időszakában. Antal Árpád dokumentumai szerint például (lásd Farkas, 2000) felveszi a kapcsolatot élvonalbeli bukaresti pszichológusokkal, közvélemény-kutatást irányít, elvállalja, hogy érrettségi elnök legyen, stb.

A következő két évre meghirdetett előadásainak címe: Ösztönfogalom, Nevelés-lélektan; Általános lélektan, Pszichotechnika és lélektani statisztika, és Állatlélektan. Az első témából sokszorosított jegyzete is megjelent (valószínűleg előadásain készült hallgatói jegyzetek alapján). Egykori – nem csak lélektan szakos – hallgatói ereklyeként őrizték jegyzeteiket, mint Páll Árpád író, színikritikus vagy Antal Árpád irodalomtörténész (P. Bakay, 1998) és a filozófus Tóth Sándor vagy a pszichológus és filozófus Farkas Zoltán (Farkas, 2000). Polcz Alaine, a későbbi kiváló klinikai gyermekpszichológus, tanatólogus szintén ekkor kezdte tanulmányait. „Tizenhatan jártunk pszichológiára az első évfolyamra. Lekerült Benedek István, Benedek Marcellt hallgattuk, Harkai Schiller Pált. Senkinek nem volt semmije. Emlékszem Benedek Istvánéknak lapítót és tányértörőket adtam kölcsönbe, Harkai Schiller Pálnak... kínai teáskészletet, és a különleges, szép tejforraló edényt... Így adogattuk össze egyetemi tanárainknak az apróságokat, hogy élni tudjanak” – írja megrendítő életrajzában (Polcz, 1991: 192–193). Az említetteken túl a hallgatók között lehetett Földes László, aki 1947-ben fejezte be a pszichológiát a Bolyain (az 1946/47-es évből kevés adat van).

Munkatársának Schiller az amerikai hadifogságba sodródott Zörgő Benjamint hívja haza Linzből. Szakmai és baráti kapcsolatukról, a laboratóriumalapító, szervező-, oktató- és kutatómunka részleteiről Farkas Cs. Magda írásaiból értesülhetünk (Farkas, 1998a, b, 1999, 2000).

Zörgő Benjamin (1916–1980)

„Linz, 946. VI/3... a Schiller maestro táviratozott, hogy azonnal menjek, az állás biztosítva van, kéri adataimat... meg is táviratoztam... Béni.” Ekképpen értesíti Zörgő Benjamin a linzi fogolytábor számárköhögéses gyermekeit az Alpok egyik üdülőhelyére kísérő feleségét. Zörgőék Linzből, az amerikai foglytáborból, ahol egyébként pályamunkás, mozdonyfűtő, kis faszobrokat eladásra készítő munkákból tartották fenn magukat, üzenetet, ételmezt, cigarettát küldtek a Budapesten szűkülő Schilleréknek.

Zörgő Benjamin 1942 után került szakmai és baráti kapcsolatba Harkai Schillerrel, amikor katonai szolgálatra a Honvéd Képességvizsgáló Intézetbe helyezték,

ahonnan bejárt a budapesti Pázmány Egyetem Lélektani Intézetébe, és Schiller bevonta őt a tihanyi Biológiai Kutatóintézetben és az egyetemen folytatott állatlélektani kísérleteibe. Ezekben az önállóan is végzett kísérletekben, amelyekről Zörgő maga is beszámol (*Fehér patkányok útrövidítés használata*, 1943; *Érzékelés és mozgás az állati tanulásban*, 1944) a Schiller szerkesztette *Lélektani Tanulmányok* kötetében, illetve a Tihanyi Biológiai Intézet Évkönyvében (*Az állati tanulást befolyásoló tényezők*, 1944–45). A kísérletekben Walter R. Miles-féle megemelt állványos futóléces T- és M-alakú pályákat alkalmazott, áthidalásokkal, a célhelyzet a környező térben való elhelyezésével, homogén és nem homogén környezettel a látási és mozgási tényezők szerepének tisztázása érdekében.

Zörgő Benjaminék 1946 szeptemberében érkeznek haza Kolozsvárra. 1946. december 1-ével nevezték ki a Bolyai Tudományegyetem adjunktusává. A kolozsvári *Szabadságban*, 1989-ben megjelent cikkében Farkas Cs. Magda idézi Tóth Sándor (marxista) filozófiatörténésznek az 1946-os kezdetekre való alábbi érzékletes visszaemlékezését: „Első éves gólyaként tébláboltam a Bolyai Egyetem Salacz utcai, Bástyá utcai és Arany János utcai épületei között kollégiumi óráról szemináriumra, szemináriumról különféle gyakorlatokra. Ahány professzor és ahány tanársegéd, annyiféle módszer és stílus. Igyekeztem valahogy a felszínen maradni, de az első félévben gyakran csaptak össze a hullámok a fejem fölött. Ebben a kezdeti időszakban Zörgő Benjámín adjunktus úr lélektani gyakorlatai és állatlélektan órái jelentették az első biztatást, bátorítást arra, hogy a tudományos gondolkodás sokszor meredek kapaszkodói is legyőzhetőek. A Zörgő-órákon a diák mindig kapott fogódzót, aminek segítségével az absztrakciók hideg ormai már nem voltak elérhetetlenek. Abban a csüggesztően nehéz első félévben kimerülő önbizalom-akkumulátorunkat újra és újra Zörgő adjunktus úr óráin töltöttük fel. Ő volt az, aki a tudás ormai felé vezető út egy-egy meredekebb kapaszkodóján mindig tudta, hogy mikor és milyen fogódzó erősítheti a lankadó akaratot... Gyakran élt hasonlatokkal, de sohasem hagyott kétséget a hallgatóban: a hasonlat csak közelítés: a lényeg azon túl van. Hasonlatait szívesen merítette a misztikusabb szférákból. Érzékeléslélektani témákról szólván kedvvel időzött az ízek világánál a puliszkánál és a feltételeknél, amelyek hol fedelmi falattá avatják, hol megunt abrakká. Az egyetemi menza akkor is sovány kosztján élő diák számára a példa eleven, mindennapos élményeket idézett. Igaz jelentését, hogy ti. mennyire átélt volt az effajta szellemi eszköztára, akkor értettem meg, amikor a lélektani intézetnek, akkor öneki éjszakai hajlékul is szolgáló laboratóriumában sok tucat különböző, képességet, ügyességet, figyelmet vizsgáló teszt, golyóbis, ötletes szerkesztmény között, egy tárolópolc sarkában felfedeztem a málélisztes vászonzacskót, a puliszka nyomokat viselő kislábast és a villanyrezsót... Zörgő Benjámín 1946-ban önálló lakással nem rendelkező egyetemi adjunktus fő tápláléka a puliszka volt... Azokban a romos években az ilyesmi nem számított ritkaságnak. A tényt csupán önmagáért nem is említeném. Amikor felfedeztem, akkor már túl voltam a gólyaságnak azon az első, válságos szakaszán. Már kezdtem érteni

a kezdetben összefüggéstelennek tűnő sokféle tárgy, kurzus és szeminárium rejtett konvergenciáját. És ezt is főként a Zörgő-óráknak köszönhettem... És akkor, ott a máléliszt, a kislábas és a villanyrezsó láttán vagy tán azóta a zörgői személyiség Gestaltját, annak finomabb mikroszerkezetét is jobban megértettem” (Tóth, 1980: 2).

Zörgő 1947-ben (Schiller hatására) összefoglalta korábbi állatlélektani munkáit (*Restructurarea functiilor în formarea deprinderilor [învățare] la animale*), de mint Farkas Magda (2000: 11) írja, az ekkor elnyert doktori címét csak jóval később kapta meg. Ugyanebben az évben jelentek meg az *Általános lélektan* (Benedek Istvánnal), az *Állatlélektan*, a *Pszichotechnika* és *Az érzékelés* című egyetemi jegyzetei.

Előadó tanárok, tanársegédek a kolozsvári tanszéken

Benedek István (1915–1996)

Benedek István, a híressé vált *Aranyketrec* pszichiáter írója, Benedek Marcell irodalomtörténész fia, a mesemondó „Elek apó” unokája. Előadó tanárként 1945 és 1947 között vállalt lélektani (kórlélektan) előadásokat és a „gyakorlati lélektani” munka kézben tartását. A Bölcsészettudományi Kar tanácsa tanszékvezető helyettesnek is előterjesztette (1945. nov. 8.). (Benedek kinevezését lásd Lázok és Vincze, 1998.) Benedek budapesti orvoskorában csatlakozott Szondi Lipótnak (1893–1986) a budapesti gyógypedagógiai-kórlélektani laboratóriumában folyó sorselemzési munkáihoz. „A sorselemzés célja – mint írja Szondi megfogalmazásában –: kikutatni az egyes ember sorsában azt a tervet, amely életét születéstől a haláig globális egészé formálja” (Benedek, 1974). Szondi munkatársai között gyógypedagógusok, gyermekgyógyászok és (Schiller Pál és egyetemi körének kivételével) olyan neves pszichológusok vettek részt, mint Kozmutza Flóra, Binét Ágnes, Mérei Ferenc, Kardos Lajos és Molnár Imre. Az egyetemen, mint írja Benedek, „két éven át rendszeresen tanítottam a Szondi elméletét és módszerét *Bevezetés a sorsanalízisbe* címmel. Tudtommal első ízben ekkor lett Szondi és a sorsanalízis egyetemi tantárgy...” (Benedek, 1974). Azonos címen megjelent és a *Kórlélektan* (1946) című jegyzetei képezik fő vázát 1948-ban Budapesten kiadott *Az ösztönök világa* című könyvének.

Csőgör Lajosné Falk Judit (1911–1996)

Falk Judit filozófiai doktorátussal rendelkező gyermekpszichológus, aki 1934-ben legalább egy évet tanult Párizsban. 1945-ben a kolozsvári Óvónőképző egyik alapítója, oktatója. *Gyermeklélektan* (1948) című könyvmegosztott jegyzetét jelentetett meg. A Benkő házaspár „*ifjúságuk éveinek emlékébe mélyen bevésődő kis alakjáról*” ír Csőgör Lajosnak felesége elhunytakor 1996 márciusában küldött levelükben.

ifjúkorunka éveinek emirébe: a hitatem.
 épületben, fenn a második emeleten a lélektan.
 Intézetben is teremtett kellemes, intellektuális
 légkört, a legtöbbször egy-egy friss veknit is
 hozott táskájában, mert tudta, hogy diákjai
 mindig éhesek. Ő adta kölcsön Piaget
 sárga fedelű, a gyermeklélektan tárgyaló,
 francia nyelvű könyvét. Ennél korszerűbb
 könyvet keveset olvashattunk. Emlegetem is
 sokszor, különösen amikor a mai fiatalok
 modernségükkel kérkednek és bennünket a
 múlt századból itt felejtett csodabogaraknak
 tartanak. Találkoztunk vele Marosvásárhelyen,
 a nagyon nehéz években is, amikor gondolatai
 gyermekei között és férje börtöncellája között
 cikáztak és kereste az egyensúlyt a létezés
 ridegsége és az érzelmek bensőségessége között.

„...A sétatéri épületben, fenn a második emeleten a Lélektani Intézetben ő teremtett kellemes, intellektuális légkört, a legtöbbször egy-egy friss veknit is hozott táskájában, mert tudta, hogy diákjai mindig éhesek. Ő adta kölcsön Piaget sárga fedelű, a gyermeklélektan tárgyaló, francia nyelvű könyvét. Ennél korszerűbb könyvet keveset olvashattunk. Emlegetem is sokszor, különösen, amikor a mai fiatalok modernségükkel kérkednek és bennünket a múlt századból itt felejtett csodabogaraknak tartanak. Találkoztunk vele Marosvásárhelyen, a nagyon nehéz években is, amikor gondolatai gyermekei között és férje börtöncellája között cikáztak és kereste az egyensúlyt a létezés ridegsége és az érzelmek bensőségessége között...” (Csögör, 2010). Az intézetben Csögör Erzsébet addig dolgozott, amíg férjével Marosvásárhelyre nem költözött a magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészeti képzés áthelyezésével. Csögör Lajos rektort 1949 novemberében letartóztatták; másokkal együtt „nagy erdélyi kommunista összeesküvéssel” vádolták (Balogh Edgár, Demeter János, Jordáky Lajos; Venczel Józsefet már 1947-ben elhurcolták). Csögör Erzsébet Miskolc Dezso ideg- és elmegyógyász professzor klinikáján kapott helyett, de a későbbi időkben kénytelen volt a kórházban elhelyezkedni, ahol szakmai munkát végezhetett. A gyermeklélektan-előadásokat Földes László (1945 és 1953 között) és Zörgő Benjamin (1955-ig), később Fodor Katalin vette át (1959-ig, illetve egy ideig még ezután is) Csögör Erzsébettől.

Demény Dezső

Demény Dezső a pályáját Várkonyi Lélektani Intézetében kezdte. A Bolyai Egyetem kezdeti éveiben a tanrend pontos ismerete nélkül is nyomon követhetően elsősorban társadalomlélektani, szociológiai ismeretei elmélyítésével összefüggő munkákat végez (lásd a Kolozsváron kiadott *Társadalmi alkalmazkodás – sokszorosított kérdőív*, 1948; *Szociológiai ismeretek*, 1949; *A lélektan és a szociológia nyelvén – kéziratban című tanulmányait*). Demény részt vett az 1945. áprilisban már megindult Móricz Zsigmond Népi Kollégium (Mátyás-ház) szervezésében. A munkaközösségében kiváló kutatók, Faragó József, Imreh István, Demény Dezső, Markos András. Felvételi rendszerét Benedek István, László Gyula és Demény dolgozták ki (kérdőívet, tesztekkel használtak). A kollégisták 1946-ban 1200 érettségiző magyar középiskolással végeztek felmérést, amelynek során a pszichológia–filozófia szakos Józsa János és Benedek István irányításával a Szondi-tesztet is alkalmazták (lásd Katona Szabó, 1999, 251, 255).

*

Rövidesen a Bolyai Egyetemen is beindult a „balratolódás”. Az ürügy Prágay Dezső egy kanadai munkáslapnak kiküldött támogatást kérő írása volt; kizárták a kollégiumból és a diákszövetségből. A vendégprofesszorok szerződését nem hosszabbították meg; az oktatást kezdték átszervezni szovjet mintára, tanszékeket szüntettek meg, alakítottak át; tanárokat hosszabb-rövidebb időre eltávolítottak (például Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Tavasz Sándor, Imre Lajos pedagógiaprofesszor) az egyetemről. 1949 második felében visszatér Magyarországra László Gyula, Tettamanti Béla, Incze Miklós, Láng István, Krompacher István, Mosonyi István magyar állampolgárságú professzorok. Az utolsónak Entz Géza távozott. Marosváráshelyen, az Orvosi és Gyógyszerészeti Karon maradt vendégprofesszorok: Obál Ferenc, Putnoky Gyula, Vendég Vince és Miskolczy Dezső. A tanügyi reform keretében 1948-ban önálló Filozófia, Pedagógia és Pszichológia Kart hoztak létre négyéves képzési idővel; a kar dékánja 1949-ben Zörgő Benjamin volt, akit megtámadnak, és hamarosan visszaminősítenek előadótanárrá.

LÉLEKTAN A BOLYAI EGYETEMEN 1949–1959 KÖZÖTT

A pszichológia oktatása is átalakult, tantárgyakat iktattak ki az oktatásból: öröklődéstan, mélylélektan, pszichoanalízis, karakterológia, pszichotechnika, pszichodiagnosztika, pedológia, ösztönelmélet a tiltott dolgok listájára kerültek. Elrendelték az 1948 előtti könyvek, az adaptált teszt módszerek, szaknyomtatványok elzárását, amit felsőbb utasításra a tanulmányi igazgató/prorektor hajtattott végre az 1951/52-es tanévben, s később jól el is áztak egy csőtörés folytán a Marianum alagsorában (Farkas, 1999, 144).

Csehi Gyula tanulmányi vezető a kolozsvári *Igazság* című lapban megjelent cikkében (1952. február 22.) jelölte meg „az egyetem feladatait az ideológiai harcban”, a lélektant oktatókat felszólítva a polgári áltudomány maradványainak felszámolására. A cikke a tanszék dolgozója – későbbi irodalomkritikus és lapszerkesztő (*Korunk*, 1956–58), majd a pártból kizárt (1959) –, Földes László válaszolt, megállapítva: „A Bolyai Egyetem lélektani karán folyó munka is szovjet fiziológiai és lélektani tudomány hathatós támogatása következtében lendült fel.” Válaszából megtudjuk, hogy a tanévben 680 oldal szovjet szakanyag fordítását, hétről hétre pavlovi szemináriumok tartását, a marxizmus–leninizmus alapjain álló lélektan tanítását és a Babeş-egyetemmel való együttműködést (havi összejövetelekkel) vállaltak (*Igazság*, 1952. március 15.).

Ezekben az években a lélektani terület előadói, kutató-művelői között Zörgő Benjamin és Demény Dezső mellett rövidebb vagy hosszabb ideig ott találjuk Földes Lászlót, Friedman Gizellát, Oprendek Viktóriát, dr. Erdélyi Miklósné Kovács Rózát, Czitrom Jánost, Fodor Katalint, Farkas Zoltánné Csáki Magdát; élettant adott elő Schwartz Árpád és neuropszichiátriát dr. Müller Maximilián. Zörgő megjelent könyvatos jegyzetei: *Az idegrendszer anatómiája és fiziológiája* (1952); *A lélektan vázlatos története* (1952), *A képességek* (1953); munkatársaival *Általános lélektan I–II.* (1953, X. fejezete).

A kutatások idővel négy területre: állatlélektan, általános lélektani, észlelési, gondolkodás-lélektani és pedagógiai/gyópedagógiai témákra terjedtek ki. A pavlovi kényszerpályára legkorábban az állatlélektani kutatások váltója állt át, amelynek fiziológiai szemlélete a szovjet példa nyomán kezdte egyre inkább áthatni a tanított lélektani tárgyakat is. Farkas Magda leírása szerint az első időben patkányokkal és kutyákkal való kísérletezésre alkalmas helyiségeket keresve, a kertben ketreceket helyeztek el. Kutyáknál a feltételes reflexek vizsgálatára alkalmas berendezést alakítottak ki. Az idegfiziológiai laboratóriumi órákhoz nyálsipolyos kutyákat készítettek elő (a sebészi beavatkozásokat dr. Erdélyi Miklós vállalta). A professzor szobájának falára valamikor – később – felkerült a „pavlovi hitvallás”: „*A tudós levegője a tények*” (Lázár, 2002). Márton Ilona 1951-ben két évig folytatott vizsgálatai alapján készült *Patkánykísérletek a pavlovi kutatások alapján* című államvizsga-dolgozatának megvédésével kapta meg diplomáját, majd miután 1952-ben Erdélyi Róza megvédte a szintén Zörgő által irányított, *az Emlékezési teljesítmények kutyáknál* című államvizsga-dolgozatát, az állatlélektani kísérleteknek vége is szakadt.

Zörgő az egyetem tízéves fennállása alkalmából megjelent kötetben, amelyben összefoglalja a folyamatban lévő kutatásaikat, így találja meg a fonalat: „Az első és második jelrendszer együttműködésének terén végzett [ezen] kutatások eredményeire, mint természettudományos alapra támaszkodva indult meg az új pszichológiai kutatómunka, amely elsősorban a nyelv és a gondolkodás viszonyának kérdésre, és ezen keresztül általában a lelki élet különböző megnyilvánulás formáinak fiziológiai megalapozására és történelmi-társadalmi meghatározottságának konkrét

elemzésére irányult” (Zörgő, 1956: 496–497). Saját kutatásaikban az „*analizáló és szintetizáló tevékenység aktív jellegének, mint az ember pszichikai folyamatai döntő láncszemének*” különböző szempontjai vizsgálatába kezdtek. A kísérletekhez „humánreflex-kamrát” építettek, azoknak a berendezéseknek a készítéséből, amelyek asztalosmunkát igényeltek, a professzor is kivette részét. A *Gondolkodáslélektani tanulmányok* (1958) című kötet foglalja össze a kutatásokat, amelyben a tanszék munkatársain – Zörgő Benjamin, Friedmann Gizella, Fodor Katalin – kívül hallgatók is részt vettek: Farkas Cs. Magda, Lázár Sándor, Ferenczi Gyula és Udvarhelyi Mihály. A kötet tizenkét tanulmánya közül ötnek Fodor Katalin a fő szerzője, aki 1951-től volt gyakornok a tanszéken. Előszavában Alexandru Roșca (1958: 5), a román Victor Babeș Tudományegyetem lélektani tanszékének vezetője elismerően ír a 12 tanulmányt tartalmazó kötetéről: „Közről és kezdettől fogva ismerem munkaközösségük kitartó és igen érdekes tevékenységét. Munkájuk jellemző vonása egyrészt a kísérleti módszer szigorúan tudományos jellege, másrészt nagyfokú találékonyság a kísérleti technika kidolgozásában.” Például vizsgálták a színes fényingerekre adott kimográfákkal rögzített mozgásválasz változását a verbális megerősítésre, az általánosítás és differenciálás sajátos feltételeit fény- és hangingerekre kidolgozott feltételes reflexekkel; az általánosítás fejlődését, az előzetesen kialakult asszociációk szerepét a bevésésben különböző életkorú csoportoknál, a nyelv és a gondolkodás kapcsolatának számos kérdésével. A korszakra jellemző, kötelező és túlzott „fiziologizálás” a bevált lélektani fogalmak kárára lehet – veti fel a jogos kritika, s a gyermeklélektani kísérletek laboratóriumból kilépő gyakorlati irányba való kiterjesztését várja (Demény, 1958: 1416). A fejlődés- és fejlesztésszemponturnak a kutatások szintén előtérbe kerültek ezekben az években. A gyógypedagógiai lélektan két területére (hallássérültek és szellemi fogyatékosok) kiterjedő laboratóriumi és iskolai kutatások eredményeit román nyelven publikálták (lásd Zörgő Benjamin, Fodor Katalin és Erdélyi R. munkáit) (utal rá Farkas, 2000: 16).

Al. Roșca vezetésével hasonló megközelítésű vizsgálatokat végeztek a román tannyelvű Victor Babeș Tudományegyetemen (lásd a kötet 33. oldalán); ennek oka ugyanaz volt. Az 1950-ben megtartott „Pavlov-ülésszak” után, amikor a Szovjet Tudományos Akadémia kötelezte az orvostudományt, a fiziológusokat, a pszichológusokat, de még a pedagógusokat is a „pavlovi örökség” kidolgozására, amikor megvalósult „*Pavlov és Marx sztálini házassága*” (Joravsky, 1977), a Pavlov-kultusz sokszor „retorikai ernyőként” szolgált, s nemcsak az idegfiziológiai, hanem a pszichológiai kutatásokhoz is. A „szovjet pszichológia” kizárólagos tekintélyt élvezett (Pataki, 2002). Magyarországon az Akadémia elnöksége mellett Pavlov Bizottságot hoztak létre (elnök: Hetényi Géza, tagok: Lissák Kálmán, Bálint Péter fiziológusok, Molnár Imre pszichológus és Lechner Károly egykori tanársegéde, Nyíró Gyula pszichiáter). A korszak jellemzésére párhuzamként említhetem Kardos Lajos, az ELTE pszichológiai professzora 1955-ben a Szocialista Nevelés Könyvtára sorozatban megjelent munkáját: *Pavlov kutatásainak jelentősége a lélektanban* (Tankönyvkiadó), illetve

az 1957-ben megjelent *A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások* (Akadémiai Kiadó) című akadémiai doktori értekezésének „intellektuális bravúrját”. Magyarországon az 1948/49–1956 közötti időszak a lélektan teljes elnyomásának korszaka. „E korszak pszichológusai a pszichológiát csak úgy voltak képesek művelni, ha a tudományukat vagy a *pavlovi (ál)arc és/vagy a pedagógia (kemény ideológiai) maszkja mögé rejtették*” (Lányi, 1999: 198, kiemelés az eredetiben). A romániai pavlovizálás kérdésének tisztázása (a medicina terén) szintén elkezdődött (Dobos, 2013).

1959: kényszeregyesítés a román egyetemmel

1959-ben, egy évvel a szovjet csapatok Romániából történt kivonása után, felsőbb pártutasításra sor kerül a két egyetem kényszeregyesítésére a Babeş–Bolyai Tudományegyetem létrehozásával. Az ideológiai és szervezeti előkészítése 1958/59 telén indult meg, de a nacionálkommunista pártvezetés már évekkorábban készült erre; a magyarországi forradalom és erdélyi visszhangja adott ürügyet (letartóztatások, bebörtönzések sora, mint Páskándi Géza, Gazda Ferenc, Dávid Gyula, Lakó Elemér, Varró János). Hivatalos bejelentésére 1959. július 2-án a két egyetem összehívott tanári kara előtt került sor. A következményekkel mindenki tisztában volt már a hónapokig tartó „egyeztetések” során. Szembekerülve a pártvezetéssel, Ceausescu nyílt színen való megalázása és a „Szekuritáté” szüntelen zaklatásai, az egyetem vesztett ügye miatt öngyilkos lett Szabédi László költő, író, nyelvész egyetemi tanár. Követte őt Csendes Zoltán statisztikaprofesszor, prorektor és felesége, s Tóth Sándor diákvezető is. A Magyarországon tiltakozó értelmiségieket, akik a nemzetközi nyilvánossághoz fordultak, 1962-ben bíróság ítélte el (Barabás és Joó, 1990; Faragó és mtsai, 1999; Vincze, 1997; Vekov, 2009).

LÉLEKTAN A BABEŞ–BOLYAI EGYETEMEN 1959–1989 KÖZÖTT

Az így létrehozott új intézményben eleinte több szakon működtek magyar csoportok, amelyek a tárgyak jó részét is magyarul hallgatták, de az 1970-es évektől a magyar tannyelvű oktatás fokozatosan megszűnt, az oktatás nyelve lépésenként románra váltott. A magyar nyelvű előadások, illetve tagozatok megszüntetéséhez jelentős mértékben járult hozzá az az 1972-ben kiadott miniszteri rendelkezés, amely a csoportok működését legalább hét hallgatóhoz kötötte; az 1983/84-es tanévben a rendelkezést végre is hajtották, megszüntettek csoportokat az egyetemen; a távozó magyar tanárokat nem pótolták (A romániai magyar főiskolai oktatás, 1990: 27).

Fodor Katalin a tanárképzés fejlődés- és pedagógiai kurzusairól szólva (filozófia szakon képezték a pszichológia szakos középiskolai tanárokat is), így foglalja össze a kialakuló helyzetet: „A hatvanas évek közepén a filozófia szakot többször átszer-

vezték, aminek során előbb megszűnt a gyermeklélektan, majd pedig a helyette bevezetett neveléslélektani kurzus is (ez a tény egyben azt is jelentette, hogy megszűnt a gyermeklélektan magyar nyelven történő egyetemi előadása). A pedagógiai pszichológia magyar nyelven történő előadása – ilyen kicsiny óraszámokban – az általános tanárképzés keretében folytatódott tovább különböző szakokon... [majd] a lélektan magyar nyelvű előadása is megszűnt.”

A hatvanas-hetvenes években pedagógia, gyógypedagógia és pszichológia területén az egyetemen dolgoztak Bakó Béla, Dancsuly András, Zörgő Benjamin, Fodor Katalin, Kulcsár Tibor. Az intézményi kereteket az 1980-as évekre teljesen felszámolták; a hallgatók száma teljesen lecsökkent; 1959 után eltávolították a magyar nyelvű feliratokat.

A pszichológia oktatásában és kutatásban korábban részt vett személyek közül eltávolították Demény Dezsőt, aki az egyetemről kikerülve 1959 és 1964 között ipari munkás volt, majd Torockón általános iskolában, később Gyaluban tanított. A munka mellett alapos és szakszerű tanulmányokat írt a *Korunk* új folyama számára munkalélektani, pályaválasztási, személyiségpszichológiai, tanuláslélektani, zenelélektani, szociológiai témákban. A torockói általános iskolában felmérte és elemezte a tanulási magatartás típusait, a teljesítmény személyiség-lélektani tényezőit (Demény, 1969).

Zörgő Benjamin 1959-től folytatja tanári tevékenységét. Igen élvezetesen előadó, sok gyakorlati példát felhasználó, a diákok minden problémájára érzékeny tanárként emlékeznek vissza rá. „Tanított általános lélektant és logopédiát, állatlélektant és differenciál-lélektant; legfőképpen pedig emberségre, a munkában és az életben való helytállásra tanított” – írja róla egyik tanítványa az 1970-es évekből (Szamosközi Roth, 1980: 283). Ebben az időben elsősorban érzékszervi-értelmi beszédhibás iskoláskorú gyermekekkel végzett kutatásokat, amelyekről a részben általa is szerkesztett *Probleme de Defectologie și Psihopatologie* című lapban számol be. A tanárképzés számára magyarra fordították román nyelvből (Fodor Katalin és Erdélyi Róza) Rosca, Al., Chircev, A. és Zörgő, B. (szerk.) (és mtsai) *Pedagógiai lélektan* (1963) tankönyvet. 1972-ben jelent meg Al. Roscával, a tanszék román vezetőjével közösen írt könyve a képességekről (*Aptitudini* Bukarest; magyarul *A képességek* címmel, 1973).

Al. Rosca az 1963-ban a bukaresti Akadémiai Kiadónál megjelent kézikönyvet, amelynek szerkesztője volt, „*a jelenkori pszichológia legfontosabb eredményeit tartalmazó*” kötetként (*Tratat de psihologie experimentală*, szerzők: A. Chircev, V. Mare, V. Pavelcu, P. Popescu-Neveanu, Al. Roșca, Gh. Zapan, Zörgő Benjamin) említi meg történeti áttekintésében (Roșca, 1968, 1424). Zörgő Benjamin volt szervezője (szerkesztőbizottságának irányítója) egy több mint tíz évvel későbbi összefoglaló román nyelvű munkának a bukaresti Akadémiai Kiadótól a pszichológia alapkérdéseiről (*Probleme fundamentale ala psihologie*, 1980); közreműködő szerzők: A. Cormovici, M. Golu, P. Popescu-Niveanu, A. Tucinov-Bogdan. A lelki jelenségek természeté-

nek, idegfiziológiai alapjainak kérdéseitől, fejlődésének nyomon követésén, kutatási módszerein át a személyiség, a kreativitás és az alkalmazkodás témájáig – csak néhányat említve a gazdag tartalmából – összefoglaló kész kötetet, amelynek nemcsak szervezője, szerkesztője, hanem szerzője is volt, már nem láthatta. Élvezettel írt hosszabb-rövidebb ismeretterjesztő cikkeket a *Korunknak* és más folyóiratoknak, s beszélt nekem egyszer egy dédelgetett könyvtervéről, a hétköznapok pszichológiájáról, amelyhez anyagokat gyűjtögetett, de több terve között már ez sem valósulhatott meg.

A romániai kísérleti pszichológia határköveiről írva Aniței és Kiss (2013) rámutatnak, hogy az 1956 utáni időszakban az egyetlen dolgozó Zörgő Benjamin, Al. Roșca és Ioan Radu „*kolozsvári triója*” a kísérleti pszichológusok *legreprezentatívabb képviselői* közé tartozott.

Fodor Katalin (1931–1994) pályáját röviden ismerteti Vargha (1995). 1977-ig a pszichológia oktatója, majd főkutatóként az egyetemi kutatóközpontba kerül át. 1978-ban megvédi doktori disszertációját, amelynek témája a nyelvi szabad asszociációk információ- és jelentési mutatóinak kontextuális tényezőktől (általános és nyelvi intelligencia életkori és egyéni sajátosságai) való függésének elemzése (*Métode de evaluare a functiei comunicative a limbajului*). Témájához kapcsolódó tanulmányai jelentek meg 1966-ban és 1969-ben a Studia Univ. Babeș–Bolyai, Ser. Psych.-Paszerk. kiadványba és magyarul a Nyelv és Irodalomtudományi Közleményekben (*A szójelentés-képzés fejlődési folyamatának lélektani kutatása*, 1985). 1975-ben egyetemi jegyzetben ismerteti (*Îndrumător psihodiagnostic*) a szójelentést vizsgáló tesztek. Az egyetemen a tanár szakosok részére általános és fejlődépszichológiai előadásokat tart elsősorban, lélektan szakon pedig pszichológiatörténetet ad elő. Tankönyve az első magyar nyelvű pszichológiatörténet Erdélyben (*Tudat és jelentés*, 1983). Meggyőződésem, hogy valószínűleg ezekre a munkáira is utal, amikor így ír: „A két egyetem egyesítése után a pszichológusok leleményességétől és ebbeli szándékától függött az, hogy a hivatalos tervek szabályozta kutatómunkájuk keretében, esetleg doktori disszertációjuk elkészítésekor felhasználtak-e magyar nyelven gyűjtött adatokat” (Fodor, 1990: 1223). A korra jellemzően, amelyre Fodor Katalin céloz, az előírások szerint logopédiai munkát is csak román nyelven végezhettek volna a magyar nyelvű tanulókkal.

Számos fordítása jelent meg (például M. Golu és A. Dicu: *Bevezetés a pszichológiába*, Tudományos Könyvkiadó, 1972), közöttük középiskolai tankönyv is. Írásait, könyvismertetéseit rendszeresen közlik a folyóiratok, napilapok, mint a *Korunk*, *A Hét*, a *Dolgozó Nő* stb., később maga is szervez *A Hét* bukaresti lap tudományos mellékletében (TETT) tematikus számot (*Lélek és tudomány*, 1978). „Egy olyan időszakban – írja róla megemlékezésében Vargha Jenő László –, amelyben a lélektan művelése és népszerűsítése a hatalom nyíltan pszichológia-ellenes viszonyulásával kellett szembenézzen, Fodor tanárnő oroszánrészt vállalt abból a kollektív erőfeszítésből, mely célul tűzte ki, hogy biztosítsa az erdélyi magyar anyanyelvű lélektani szakirodalmat” (Vargha, 1995: 131). Az 1980-as évek végén, Kulcsár Tibor halá-

la után visszatért az egyetemi oktatásba, mint egyedüli magyar nyelvű oktató. Az 1989-es decemberi események után jelentős szerepet vállalt a pszichológusképzés újraindításában.

Kulcsár Tibor (1945–1988) gyógypedagógusi diplomája megszerzése után Zörgő Benjamin tanítványaként előbb 1968/70-ben a kolozsvári Pedagógiai Tudományos Intézet munkatára, majd 1970-től a pszichológia–pedagógia tanszék tanársegéde lesz. 1975-ben doktorál, s megkapja adjunktusi kinevezését. Tanítványai, barátai, munkatársai számba véve örökségét, legelőször a könyvekkel degeszre tömött táskáját, majd tudását, segítőkészségét, nyitottságát és közvetlenségét idézik fel, ahogy „közel tolja katedráját a hallgatósághoz, előadás után meg lehet rángatni a kabátujját, köré lehet csödülni, lehet tőle kérdezni, könyvet kölcsönkérni. Diákok tucatjai csüggenek rajta, olvassák rongyosra könyveit, keresik otthon, a tanszéken, személyesen és telefonon gyakran még évekkel az egyetem elvégzése után is” (Vargha és Szamosközi, 1988: 297). Betegségével dacolva fáradhatatlanul dolgozott. Kulcsár Tibor mint tanár és kutató, s mint a korábbi, még magyar nyelvű pedagógus-továbbképzés egyik biztos pontja, a pszichológia sok területe iránt érdeklődött, de leginkább az iskolai korosztályoknak és a neveléslelektannak, az intelligencia, iskolaérettség, érzelmi élet és lelki egészség tárgyköreinek volt értője, aki harcolt a korszerű oktatásért és az oktatásügy elsorvasztása ellen.

1972-től publikált. Az első szakmai munkáját – lexikoni adatok szerint – a *Caiet de Defectologie* című lap (szerk. Al. Roșca) számára a kiségitő iskolák kiválasztási differenciálási problémáiról készítette. 1978-ban jelent meg legfontosabb könyve *Factori psihologici ai reușitei școlare* (Bukarest) címmel. A könyv magyarul (*Az iskolai teljesítmény pszichológiai tényezői*, 1982, Budapest) közvetlenül azelőtt jelent meg, amikor a magyarországi iskolapszichológiai hálózat kiépítéséhez sok év szünet után sikerült állami támogatást elnyerni. Kulcsár Tibor ismerteti kutatási eredményeit „olyan tanulók vizsgálata alapján, akik gyengébben és részlegesen teljesítik ugyanazokat az iskolai feladatokat, amelyeknek az azonos életkorú gyermekek nagy átlaga megfelelően tesz eleget” (Kulcsár, 1982: 13). Vizsgálta a tanulók elvárásokhoz való alkalmazkodási képességének alakulását is az 1. osztálytól a 8. osztályig. Így foglalja össze a könyv legfőbb erényeit az egyik méltatása: „Az iskolai bevételekben a fejlődésmentet gyorsító vagy éppen preventív céllal kompenzáló hatások modellezése, vezérlése mikéntjének a megválaszolását nyújtja a könyv igen gazdag, folyamatokat elemző tényanyaga” (Farkas, 1980: 309). Olyan újításokkal találkozunk az elemzésekben, mint például az IQ helyett alkalmazott, a megoldásmentet, készséget is figyelembe vevő „*nevelhetőségi koefficiens*” fogalma.

Megjelent tanulmányai közül itt csak néhányat sorolunk fel. 1979-ben fejezete jelenik meg az intelligencia pszichogenetikai tényezőiről Zörgő Benjamin és Ion Radu szerkesztette tanulás témájú szöveggyűjteményben (*Studii de psihologie școlară*, 1979); 1980-ban jelenik meg román nyelvű pszichodiagnosztikai jegyzete (*Lecții practice de psihodiagnostic*, Kolozsvár, 1980); 1981-ben *Iskolapszichológia, tanulás-*

lélektan című kurzusának anyaga (Kolozsvár); 1984-ben *Iskolapszichológia* (Kolozsvár) című könyve. A szakmai lapokban közölt tanulmányain túl gazdag munkásságának részét képezik a *Korunkban* megjelent cikkei (például a három részből álló *Tudat, éntudat, énkép*, 1985) és fordításai (románra fordította Ranschburg Jenő *Félelem, harag, agresszió* című kis könyvét; Fodor Katalinnal Al. Rosca és Zörgő Benjamin, *A képeségek* könyvét; fordítója és szerzőtársa a Golu és mtsai által írt középiskolai tankönyvenek: *Általános lélektan és logikai alapfogalmak*, Bukarest, 1977).

A romániai pszichológusképzés teljes felszámolása

A romániai pszichológia sötét korszaka volt az a 12-15 év, amikor a kommunista hatalom megszüntette az egyetemek pszichológiai fakultásait, megvonta anyagi lehetőségeit, elzárta információs csatornáit, felszámolta a pszichológusok képzését. Néhány diák számára, akik filozófiai szakra iratkoztak be, mégis lehetőség nyílt pszichológiai minősítéshez jutni. Nem volt publikációs lehetőség, a kollégák inkább pedagógiai cikkeket írtak, vagy a klinikusok orvosi lapokban publikáltak. Nem volt szervezett konferencia, szimpózium. A mélypont 1982-ben, a transzcendentális meditációs botrány után következett be (Aniței és Kiss, 1913; Foreman, 1996; Radu, 1990). A meditáció ismert pszichoterápiás módszer, melynek hatásait akkoriban kezdték vizsgálni (Shapiro, Schwartz és Santerre, 2002), így a bukaresti Nevelési és Pszichológiai Intézetben is, az egyetlen még meglévő román kutatóhelyen, ahol az 1977-ben disszidálásból hazatért Nicolae Stoian mérnök, az 1980-as évek elejére az értelmiség körében igen népszerűvé váló jógacsoportjait szervezte. Ez addig tartott, amíg az állambiztonsági szervek nem kezdtek a transzcendentális meditációra mint kémügyre tekinteni, amelynek a célja meggyanúsítása szerint Románia Varsói Szerződésből való kiugrása lehetett. A pszichológia Ceaușescu totális párthatalmi rendszerének üldözött tudományává/szakmájává vált.

A *Korunk* folyóiratban megjelent pszichológiai témájú cikkek, könyvismertetések, sajtószemlék számának alakulása jól szemlélteti a pszichológia megőrzésére irányuló erőfeszítéseket, amelyben Zörgő Benjamin, Fodor Katalin és Kulcsár Tibor tanítványai, munkatársai is kivették a részüket. A minden tekintetben léleknyomorító korszaknak a forradalom vetett véget.

A pszichológus-, gyógypedagógus-képzés 1990-es újrászerveződését követően a Babeș-Bolyai Tudományegyetemen – 1977-től számítva – 1995-ben végzett az első magyar tannyelvű csoport. Ezzel új szakasz kezdődött az erdélyi magyar pszichológia történetében; kialakultak képzési helyei, létrejöttek szervezetei, megszilárdult helye és szerepe az oktatásban és az alkalmazott területeken a klinikai és tanácsadási pszichológiától a pedagógiai, a szervezet-, munka- és reklámpszichológiáig. Ennek a korántsem küzdelmekből mentes átalakulásnak (lásd például a *Korunk* 1997. évi áprilisi különszámát) a története még feldolgozásra vár.

HIVATKOZÁSOK

- XXX (1990). *A romániai magyar főiskolai oktatás*. Múlt–jelen–jövő. Összeállította: Sz. E. Kolozsvár. Kiadja: a Bolyai Társaság és a Magyar Demokrata Szövetség
- Abranson, Marianne és Goldinger, Stephen D. (1997). What the reader's eye tells the mind's ear: silent reading articulates inner speech. *Perception and Psychophysics*, 59, 1059–1068.
- Ádám György (1998). Önéletrajz. In Bodor Péter, Lányi Gusztáv és Pléh Csaba (szerk.) *Önarckép háttérrel – Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó, 9–12.
- A kolozsvári M. kir. Ferenc József Tudományegyetem Emlékkönyve (1903). A Vallás- és Közoktatási Minisztérium költségén kiadja az egyetem Orvostudományi Kara. Kolozsvár
- Albert József (1887). Egy új physiologiai lélektan. *Evangelikus Egyház és Iskola*, 5(34), 276–277.
- Aniței, Mihai és Kiss, Julien-Ferencz (2013). Landmarks in the evolution of experimental psychology in Romania. *Romanian Journal of Experimental Applied Psychology*, 4(1), 3–12.
- Apáthy István (1913). Böhm Károly és a természettudományok – Egy természetvizsgáló jegyzeteiből az „Ember és világa” olvasása közben. In Kajlos Imre (szerk.) *Böhm Károly élete és munkássága*. III. kötet. Besztercebánya: Madács Társaság, 64–89. (Hága, Hollandia: Mikes International, 2006.)
- Augusto, Luís M. (2010). Unconscious knowledge: a survey. *Advances in Cognitive Science*, 6, 116–141.
- Balázs Sándor és Spielmann József (szerk., 1956). *Lechner Károly*. Bukarest: Akadémiai Kiadó
- Baldo, Marcus V. C., Cravo, André M. és Haddad, Hamilton (2007). The time perception and the other way around. *The Spanish Journal of Psychology*, 10(2), 258–265.
- Barabás Béla és Joó Rudolf (1990). *A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben. A Bolyai Egyetem Szervezésének Válogatott Dokumentumai*. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet
- Baranyai, Elizabeth I. (1941). Relation of comprehension to the technique in reading. *The Journal of Genetic Psychology*, 59, 3–26.
- Baróti Dezső (1988). Várkonyi, a professzor. In Zakar András (szerk.) Várkonyi (Hildebrand) Dezső emlékkötet. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Paedagogica et Psychologica*, 30. Szeged, 179–186.
- Bartók György (1925). *Böhm Károly*. Budapest: Franklin-Társulat. Elektromos formában: Málnási Bartók György, Mikes International 2003.
- Bartók György (1930). A tudattalan problémája. *Budapesti Szemle, júl.*, 58–93.
- Bartók György (1937). Ősztön, tudat, öntudat. *Értekezések a Filozófia és Társadalmi Tudományok Köréből* (MTA), V. no. 3.
- Bartók György (1939). *Ember és élet – A bölcséleti antropológia alapvonalai*. Budapest: Franklin Társulat
- Bálint Zoltán (1972). Gusti professzor és a romániai magyar ifjúság. *A Hét* (Bukarest), 38. sz., 16–17.
- Békés Vera (2004). A „konstruktív pesszimizmus” forrásvidéke – A magyar tudományos műhelyek „utolsó polihistorai” és „titkos klasszikusai” a 20. század első felében. In uő. (szerk.) *A kreativitás mintázatai: Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában*. Budapest: Áron Kiadó, 97–101.
- Békés Vera (2005). Palágyi Menyhért reakcióidő-kísérletei a kolozsvári egyetem pszichofiziológiai laboratóriumában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 49 (3), 351–380.
- Benedek István (1946). *Bevezetés a sorsanalízisbe*. Kolozsvár: Lirográfia Schildkrut, Cluj.

- Benedek István (1974). Szondi (1893–1986). In *Pusztába kiáltott szó*. Budapest: Magvető, 77–120.
- Bernát Tibor (1938). A munka és a lélektan. *Korunk*, 13(6), 541–543.
- Bisztray Gyula, Szabó T. Attila és Tamás Lajos (szerk., 1941). *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.4.4/erdelyi_egyetemi_gondolat.pdf
- Bíró Sándor (1941). A kolozsvári egyetem a román uralom alatt. In Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos (szerk.) *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, 305–332.
- Bodor Péter, Lányi Gusztáv és Pléh Csaba (szerk., 1988). *Önarckép háttérrel*. Budapest: Pólya Kiadó
- Bogdanov Edit (2004). Művészetelméleti gondolatok befogadása és kreatív átalakítása Palágyi Menyhért filozófiájában – Palágyi Menyhért esztétikája. In Békés Vera (szerk.) *A kreativitás mintázatai: Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában*. Budapest: Áron Kiadó, 97–101.
- Bókay Antal (2007). Marxizmus és pszichoanalízis – József Attila elméletei. *Tiszatáj*, 61(6), 91–104.
- Böhm Károly (1882). Néhány újabb kutatás a kísérleti lélektan terén. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1(1), 199–201.
- Böhm Károly (1887). Parádi Kálmán: Physiologiai lélektan. *Magyar Philosophiai Szemle*, 6 (5–6), 472–477.
- Böhm Károly (1882). Értesítő: Dr. Pauer Imre. Philosophiai Propaedeutika I. A Lélektan elemei. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1 (5), 388–895.
- Böhm Károly (1900). Az értékelmélet feladata és alapproblémája. In *Értekezések a bölcséleti tudományok köréből*, II. kötet, 4. szám. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- Buday Kálmán (1932). *Lechner Károly l. tag emlékezete*. Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek (XXI. kötet, 9. sz.), 38. l. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- Csögör István (szerk., 2010). *Csögör Lajos börtönévei (1949–1955)*. Kolozsvár: Polis Könyvkiadó (bevezetés: Csögör István és Benkő Samu).
- Csögör Lajos (1990). Előszó. In Barabás Béla és Joó Rudolf (szerk.) *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 8.
- Csomortáni D. Zoltán (2009). Egy reneszánsz egyéniség a XX. századi magyar pszichológiájában. Várkonyi Hildebrand Dezső élete és munkássága. In Szokolszky Ágnes (szerk.) *A Pedagógiai Intézet működése 1940-ig Várkonyi Hildebrand Dezső munkássága*. In *A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen 1929–2009*. Társszerzők, társszerkesztők: Pataki Márta, Polyák Kamilla. Szeged: JATEPress, II. fejezet, 45–71.
- Demény Dezső (1942). *A teszt módszer személyiségvizsgálati szerepe*. (Közlemények a Ferenc József Tudományegyetem Lélektani Intézetéből 46.) Kolozsvár: Jordáky Könyvnyomda
- Demény Dezső (1958). A materialista lélektan műhelyéből. *Korunk*, 17(9), 1412–1416.
- Demény Dezső (1985). Létreendezettség, személyiségminőség, emberismeret. *Korunk*, 44(9), 724–730.
- Dehaene, Stanislas, Changeux, Jean-Pierre, Naccache, Lionel, Sackur, Jérôme és Sergent, Claire (2006). Conscious, preconscious, and subliminal processing: A testable taxonomy. *Trends in Cognitive Science*, 10, 204–211.

- Dewsbury, Donald A. (1994). Harkai Schiller Pál élete és munkássága. *Pszichológia*, 14(3), 377–398. Eredeti: Paul Harkai Schiller: The influence of his brief carrier. In Kimble, G. A., Boneau, C. A., Wertheimer, M. (szerk.). *Portraits of Pioneers in Psychology*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 281–293.
- Dewsbury, Donald A. (1996). Schiller kutatásainak jelentősége az újabb fejlemények fényében. *Pszichológia*, 16(2), 133–147. Eredeti: Paul Harkai Schiller. *Psychological Record*, 44, 307–350.
- Dobos, Corina (2013). Pavlovian reinterpretations: medicine and ideology in 1950s Romania. *24th International Congress of History of Science, Technology and Medicine*. <http://ucl.academia.edu/CorinaDobosPalasan/Talks>
- Egyed Péter (2008). A nemzeti filozófia kezdetei. Filozófiaoktatás a protestáns gimnáziumokban Erdélyben a XVIII–XIX. század fordulóján. MTA Kisebbségkutató Intézet pályázati anyag. Megjelenés alatt. <http://egyszerk.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=75és p=6442#top>
- Elekes Miklós (1936). Iván Petrovics Pavlov és a reflexológia. *Korunk*, 11(5), 404–408.
- Erős Ferenc (1991). A pszichoanalízis fogadtatása a két világháború közötti baloldali szellemi mozgalmakban. In Kiss György (szerk.) *Tanulmányok a magyar pszichológiai történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 56–78.
- Erős Ferenc (1986). A *Korunk* című folyóirat és a pszichoanalízis. *Pszichológia*, 6(2), 293–307.
- Exner, Sigmund (1873). Experimentelle Untersuchung der einfachsten psychischen Prozesse: Erste Abhandlung. *Archiv für die gesammte Physiologie des Menschen und der Thiere*, 7, 601–660.
- Faragó József, Incze Miklós, Katona-Szabó István és Sebestyén Kálmán (1999, szerk.) (). *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, 1945–1959*. Budapest: Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete – Bolyai Egyetemért Alapítvány
- Farkas Magda (1980). Tanúságtétel a lélektan használhatóságáról. *Korunk*, 39(4), 309–311.
- Farkas Cs. Magda (1998a). Lélektani Intézet teremtése a Bolyai Tudományegyetemen. Szabadság, (Kolozsvár) X. évf. 164. sz., 6.
- Farkas Cs. Magda (1998b). Mindennapok a Bolyai Tudományegyetemen a lélektan bővülésében. *Szabadság*, (Kolozsvár) X. évf. 180. sz., 5.
- Farkas Cs. Magda (1999). Kísérleti lélektani iskola. In Faragó J. (szerk.) *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959. Megszűntetésének negyvenedik évfordulóján*. Budapest: Bolyai Egyetemi Alapítvány, 141–149.
- Farkas Cs. Magda (2000). Kísérleti lélektani műhely Kolozsváron. *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, 1 (1), 6–18.
- Fekete Ferenc (1939a). A mai francia lélektan. *Korunk*, 14(1), 86–87.
- Fekete Ferenc (1939b). A gyakorlati lélektan területei. *Korunk*, 14(5), 467–468.
- Fekete Ferenc (1940). A Binet–Simon módszer Romániában. *Korunk*, 15(9), 809.
- Fodor Katalin (1969). Information theory and word association originality. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Seria Psychologia – Paedagogia*. Cluj, 39–43.
- Fodor Katalin (1983). *Tudat és jelentés*. Bukarest: Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó
- Fodor Katalin (1985). A szójelentés-képzés fejlődési folyamatának lélektani kutatása. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* (Kolozsvár), 29 (2), 127–134.
- Fodor Katalin (1990). Az erdélyi magyar nyelvű gyermek – és neveléstani szakirodalomról. *Korunk*, 3.1(9), 1221–1224.

- Fodor Katalin és Kós Béla (1995). Lechner Károly a „psychophysiológia” kolozsvári művelője. In Kiss Gy. (szerk.) *Pszichológia Magyarországon*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 20–31.
- Foreman, N. (1996). Psychology in Romania: Ilona Görög. *The Psychologist*, 9(3), 125–126.
- Frigyes Sándor (1929). Psychotechnika és racionalizálás. *Korunk*, 4(7), 696–701.
- Gaal György (2001). *Egyetem a Farkas utcában: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár: Erdélyi Magyar Műszaki tudományos Társaság. Javított kiadás: 2012.
- Gaal György (1995). Egy élet a filozófia jegyében: Bartók György. *Helikon*, febr. 5., 20–22.
- Gaal György (1994). Az első pszichiáter pszichológus Kolozsvárt. *Helikon* (Kolozsvár), 4, 15 (171), 15–16.
- Gábor Éva (1991). Révész Géza (1878–1955). In Kiss György (szerk.) *Tanulmányok a magyar pszichológiai történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 24–36.
- G. Tóth Mária (1985). Baranyai Erzsébet, a hazai kreativitáskutatás előfutára. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 41(6), 526–530.
- Gundlach, Horst (2007). What is a psychological instrument. In Ash, Mitchell és Sturm, Thomas (szerk.) *Psychology's territories historical and contemporary perspectives from different disciplines*. London: Lawrence Erlbaum, 195–224.
- Hajós József (szerk., 1955). *Parádi Kálmán*. Bukarest: Akadémiai Kiadó
- Hajós József (1965). Századelőnk hazai lélektanáról. *Korunk*, 24(10), 1342–1350.
- Hajós József (1966). Emlékezés Parádi Kálmánra. *Korunk*, 25(12), 1761–1765.
- Hajós József (1986). *Böhm Károly filozófiája*. Bukarest: Kritérion Könyvkiadó
- Hanák Tibor (1979). Az elfelejtett Palágyi Menyhért. *Új Látóhatár*, 30(3–4), 291–293.
- Hanák Tibor (1981). *Az elfelejtett reneszánsz*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
- Harkai Schiller Pál (1940). *A lélektan feladata*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, (új kiadás: 2002).
- Harkai Schiller Pál (1944). *Bevezetés a pszichológiába. A cselekvés elemzése*. Budapest: Panteon
- Hermann Imre (1925). „Der Mensch und seine Welt”. Aus der Psychologie des ungarischen Philosophen Karl Böhm. *Imago*, XI, 147–152.
- Ince Miklós (1997). Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940–1949). *Erdélyi Múzeum*, 59, 3–4, 370–377.
- Iványi János (2008). Lechner Károly, a kolozsvári, majd a szegedi Elme- és Ideggyógyászati Klinika első igazgatója. *Orvostudományi Értesítő*, 81 (2), 142–144.
- Iványi János (2009). Lechner Károly és erdélyi szellemi öröksége. *Orvosi Hetilap*, 150, 42, 1951–1955.
- Joó Rudolf és Csögör Lajos (1990). *A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben*. Budapest: Magyarságkutató Intézet
- Joravsky, David (1977). The mechanical spirit: The Stalinist marriage of Pavlov to Marx. *Theory and Society*, 4, 457–477.
- Kapás István (1984). *A pszichoanalízis és Marxizmus viszonya a két világháború közötti Magyarország teoretikusainak munkásságában*. Budapest: egyetemi szakdolgozat, ELTE
- Kapronczay Károly (2001). Megemlékezés Lechner Károlyról 1850 (1922). *Orvosi Hetilap*, 142(24), 1279–1280.
- Kása Zoltán (2009). A Ferenc József Tudományegyetem kezdete és vége. *Műszaki Szemle*, 46, 25–27.

- Kilstrom, John F. (1987). The cognitive unconscious. *Science*, 237, 1445–1452.
- Kiss György (1993). Várkonyi Hildebrand Dezső és a magyar pszichológia. In Várkonyi Hildebrand Dezső: *A cselevés lélektana*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- Kissné Novák Éva (2005). *A szellem arisztokratája. Böhm Károly értékelmélete*. Budapest: Kossuth
- Kissné Novák Éva (2008). *Böhm Károly értékelméletének és az értékelmélet történeti hatásának kritikai elemzése*. Hága, Hollandia: Mikes International
- Kiss Tihamér (1971). Várkonyi Dezső Hildebrand. 1888–1971. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 28(3), 417–419.
- Koleszár László (1931). Parádi Kálmán alkattani megvilágításban. In *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Orvostudományi Szakosztálya Közleményei*. Szerk. Veress F. A Kolozsvári Ref. Kollégium Pártfogó Egyesületének 1931. jún. 28-án Parádi Kálmán emlékére rendezett díszlakomán elmondott beszéd. http://epa.oszk.hu/00900/00979/00230/pdf/EM-1931_36_10_12oszk_9-13.pdf
- Kornis Gyula (1930). A magyar filozófia és az akadémia (1926). In *Magyar filozófusok*. Budapest: Franklin, 5–65.
- Kulcsár Tibor (1982). *Az iskolai teljesítmény pszichológiai tényezői*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Kulcsár Tibor (1984). *Iskolapszichológia*. Cluj-Napoca: Dácia Könyvkiadó
- Lashley, Karl S. (1991). Harkai Schiller Pál (1908–1949). *Végeken*, 1992, 3(2), 35–40.
- Lányi Gusztáv (1999). Rejtőzködés és (ön)rostálás. A pszichológia magyarországi viszonyairól a fordulat évétől (1948/49) 1956-ig. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(2), 195–203.
- Lányi Gusztáv (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan – a hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében*. Budapest: Osiris
- Lázok János és Vincze Gábor (1998). *Erdély magyar egyeteme. 2. Dokumentumok 1945–1949*. Marosvásárhely.
- Lázár Sándor (2002). http://www.napkut.hu/naput_2002/2002_10/032.htm
- Lechner Károly (1884). Az érzéki észrevevés elemi alkotórészei. Psychophysikai kísérleti tanulmány. *Magyar Philosophiai Szemle*, 3(2), 273–303.
- Lechner Károly (1890). Az izommunka szerepköre értelmi műveleteinkben, tekintettel a testgyakorlásra. Értesítő – az Erdélyi Múzeum-Egyet Orvos-Természettudományi szakosztályából, XV., 1., 171–214. *Gyógyászat*, 40, 469–473; 41, 481–485; 42, 494–500.
- Lechner Károly (1892). A tudatosság ténye szellemi életünkben. *Atheneum*, 1(2), 187–223.
- Lechner Károly (1901). Psychomechanikai törekvések az elmeorvosgyógyászatban. In Epstein László (szerk.) *Magyar elmeorvosok 1900. évi első országos értekezletének munkálatai*. Budapest: Pallas, 66–82.
- Lechner Károly (1903). Ideg- és elmeorvosgyógyászati klinika. In *Emlékkönyv – A Kolozsvári m. k. Ferencz József Tudományegyetem ... intézetei – A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlése tagjai részére*. Kolozsvár, 384–410.
- Lénárt András (2005). „Nevet nem szabad kérdezni!” Közvéleménykutatás Magyarországon 1945–1949 között. In Rainer M. J. és Standeisky É. (szerk.) *A demokrácia reménye – Magyarország 1945 – Évkönyv, XIII*. Budapest: 1956-os Intézet, 146–175.
- Lőrincz Csaba (1987). Szövegolvasás Hajós József rendezésében. In Borsi Kálmán Béla, Filep Tamás Gusztáv és Zelei Miklós (szerk.) *Lőrincz Csaba: A mérték – Egybegyűjtött írások tőle és róla*. Budapest: Kisebbségért-Minoritáta Alapítvány, Méry Ratio Kiadó, 2010, 65–69.

- Mariska Zoltán (2000). Filozófussors – Magyarországon. *Korunk*, 3./4 (12), 124–134.
- Mariska Zoltán (2003). *A filozófia nevében*. Hága, Hollandia: Mikes International, Miskolc Egyetemi Kiadó, 2001.
- Mariska Zoltán (2006). Apáthy István politikai szereplése és pere. *Korunk*, 3, 10(3), 77–89.
- Mariska Zoltán (2009). *Bartók György bölcséleti rendszerének kiritikai elemzése*. Hága, Hollandia: Mikes International
- Makkai László (1941). A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1919. In Bisztray Gyula, Szabó T. Attila és Tamás Lajos (szerk.) *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, 153–186.
- Marton Magda (1991). Harkai Schiller Pál cselekvéstana – ahogyan Ranschburg Pál látta. *Pszichológia*, 11, 147–155.
- Marton Magda és P. Bakay Éva (1994). A nem-tanult mozgásminták kiváltásának folyamatáról: Harkai Schiller Pál elgondolásának távlatai. *Pszichológia*, 14, 4, 405–428.
- Mátrai László (1941). A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság. In Bisztray Gy., Szabó T. A. és Tamás L. (szerk.) *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, 187–206.
- Melcher, T., Winter, D., Hommel, B., Pfister, R., Dechent, P. és Gruber, O. (2013). The neural substrate of the ideomotor principle revisited: evidence for asymmetries in action-effect learning. *Neuroscience*, 23, 13–27.
- Mezei D. (Demény Dezső) (1937). Pszichotechnikai intézetek Romániában. *Korunk*, 12(10), 872–874.
- Morin, Alain (2005). Possible links between self-awareness and inner speech: Theoretical background, underlying mechanisms, and empirical evidence. *Journal of Consciousness Studies*, 12(4–5), 114–134.
- Mudrák József (2015). Pszichológia a Debreceni Tudományegyetemen a XX. század első felében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70, 579–595.
- Miyake, Akira (2004). Inner speech as a retrieval aid for task goals. *Acta Psychologica*, 115(2–3), 123–142.
- Nagy Edit (2003). *Áramló tér és álló idő – gubancokkal*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Neisser, Ulrich (1967). *Cognitive Psychology*. New York: Appleton
- N. Horváth Béla (2003). Wilhelm Reich- és József Attila-párhuzamok. *Forrás*, 35(12), 74–81.
- Neufeld Béla (1926). A tudatalatti problémája a legújabb agyfiziológiai kutatás fényében. *Korunk*, 1(4), 206–210.
- Owergaard, Morten (2012). Blindsight: recent and historical controversies on blindness and blindsight. *WIREs Cogn Sci*. 2012. doi: 10.1002/ws.1184
- Palágyi Menyhért. (1893). *Psychologia tanulmányok I. Atheneum*, 2(1), 76–93.
- Palágyi Menyhért (1901). *A tér és az idő új elmélete*. Ford.: Wieser Gy. Paks: Pákolitz István Városi Könyvtár, 2010. Eredeti: *Neue Theorie des Raumes und der Zeit*, Leipzig, 1901.
- Palágyi Menyhért (1906). A reactio-idő kísérleti elemzése. *Klinikai Füzetek*, XV(12), 331–370.
- Palágyi Menyhért (1908a). Ranschburg Pál A gyermeki elme című könyvéről. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 5, 443–449.
- Palágyi Menyhért (1908b). Marx és tanításai. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 5–7, 387–402, 477–500, 443–449, 616–644.

- Panksepp, Jaak és Solms, Mark (2012). What is neuropsychanalysis. *Trends in Cognitive Science*, 16(1), 6–8.
- Parádi Kálmán (1887). *Physiologiai lélektan*. Középszkolák használatára. Kolozsvár: szerző költségén.
- Parádi Kálmán (1889). A test és a lélek egymáshoz való viszonyának kérdése hajdan és most. *Magyar Philosophiai Szemle*, 8(6), 401–429.
- Parádi Kálmán (1898). A lélektani kutatás mai feladata, módszerei és eszközei. *Atheneum*, 7(1), 66–79.
- Pataki Ferenc (2002). Egy évszázad árnyékában: Adalékok a Pszichológiai Intézet történetéhez. In Czizler I., Halász L. és Marton L. M. (szerk.) *Az általánostól a különöségig*. Budapest: Gondolat, 15–40.
- Pauler Ákos (1924). Böhm Károly r.t. emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 18.17. Budapest: MTA.
- P. Bakay Éva (1998). Pszichológusi pályafutásom. In Bodor P., Pléh Cs. és Lányi G. (szerk.) *Önarckép háttérrel*. Budapest: Pólya Kiadó, 200–220.
- Pléh Csaba (1984). Hagyomány és újítás a magyar pszichológiában. A hagyományfelejtés mint pszichológiai hagyomány. *Világosság*, 25(3), 153–157.
- Pléh Csaba (1997). Hungarian contributions to modern psychology. *Hungarian Studies*, 12, 47–71.
- Pléh Csaba (2002). A magyar funkcionalista pszichológia elméleti szintézise: Harkai Schiller Pál a pszichológia céljairól és felépítéséről. Utószó. In Harkai Schiller Pál: *A lélektan feladata*. Budapest: Osiris, 298–307.
- Pockett, Susan, Brennan, Berry J., Bold, Gary. E. J. és Holmes, Mark D. (2011). A possible physiological basis for the discontinuity of consciousness. *Frontiers in Psychology*. Doi. 10.3389/fp.2011.00377
- Polcz Alaine (1991). *Asszony a fronton*. Pécs: Jelenkor
- Popper Péter (1989). Az értelmes munka öröme – Beszélgetés Lénárd Ferencsel. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 45(1), 83–100.
- Pöppel, Ernst (2009). Pre-semantically defined temporal windows for cognitive processing. *Philosophical Transactions of the Royal Society B.*, 364, 1887–1896.
- Pötzl, Otto (1917/1960). The relationship between experimentally induced dream images and indirect vision. *Psychological Issues*, 3(7), 41–120.
- Pukánszky Béla (1999). Pedagógiai és pszichológiai tudományos iskolák a szegedi egyetemen. In Rác B. (szerk.) *A szegedi tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*. Szeged, 215–223.
- Radu, Ioan (1990). Roumanian psychology in the last fifteen years. *Studia Psychologica*, 35(5).
- Raffay Ernő (1987). *Erdély 1918–1919-ben. Tanulmányok*. Szeged: JATE Kiadó
- Roșca, Alexandru (1968). A pszichológia fejlődése Romániában. *Korunk*, XXVII(10), 1421–1427.
- Roșca, Mariana (2007). Când și de ce apărut sintagma „școala clujeană de psihologie? An. *Inst. de Ist. „G. Bariț” din Cluj-Napoca. Series Humanistica*, 5, 137–162.
- Ranschburg Pál (1942). A lélektan fejlődése Magyarországon. In Harkai Schiller Pál (szerk.) *A lelki élet vizsgálatának eredményei*. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézete, 471–496. (*Lélektani Tanulmányok*, Vol. V.)

- Répay Dániel és Ballai Károly (szerk., 1913). *Az első magyar Országos Gyermektanulmányi Kongresszus naplója s a vele kapcsolatos kiállítás leírása*. Budapest. Fritz Ármin Könyvnyomdája
- Rütting, Torsten (2004). History and significance of Jakob von Uexküll and of his Institute in Hamburg. *Sign Systems Studies*, 32(1–2), 35–72.
- Schiller, Pál (1947). A psychophysical theory of instinct behavior. Cluj: *Acta Bolyai University*, 1, 1–27.
- Séra László (2005). Freud és a mai álmelméletek. *Ethnographia*, 116(3), 329–347.
- Shapiro, Shauna, Schwartz, Gary E. R. és Santerre, Craig (2002). Meditation and positive psychology. In Snyder, C. R. és Lopez, Shane J. (szerk.) *Handbook of positive psychology*. New York: Oxford, 632–645.
- Smith, J. David, Wilson, Margaret és Reisberg, Daniel (1995). The role of subvocalisation in auditory imagery. *Neuropsychology*, 33(11), 1433–1454.
- Spielmann József (1956). Lechner Károly reflexelmélete. In Balázs Sándor és Spielmann József (szerk.) *Lechner Károly*. Bukarest: Akadémiai Kiadó, 41–79.
- Spielmann József (1963). Adatok a nervista eszmék történetéhez Romániában. *Orvostörténeti Közlemények*, 27, 205–222.
- Stock, Armin és Stock, Claudia (2004). A short history of ideomotor action. *Psychological Research*, 68, 176–188.
- Stroud, John M. (1956). The final structure of psychological time. In Quastler, H. (szerk.) *Information theory in psychology*. Free Press, 174–205.
- Sturm, Thomas és Ash, Mitchel G. (2005). Roles of instruments in psychological research. *History of Psychology*, 8(1), 3–34.
- Szamosközi Roth Mária (1980). Maga mutatott példát. *Korunk*, 39(4), 283.
- Szélyes Éva (2000). Szellemfilozófia és antropológia Bartók György gondolkodásában. *Korunk*, 3./11(12), 61–66.
- Szokolszky Ágnes (szerk., 2009). *A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen: 1929–2009*. Szeged
- Tamás Gáspár M. (1971). Egy szerény filozófus emlékére. *Korunk*, 30(5), 761.
- Tardos Krenner Viktor (1924). Emlékezésem Palágyi Menyhértre. (A filozófus). *Nyugat*, 17. sz., 342.
- Tavaszy Sándor (1941). Magyar bölcséleti antropológia. *Szellem és Élet*, 4(4), 241–249.
- Tonk Márton és Laczkó Sándor (szerk., 2000). *Böhm Károly és a „Kolozsvári Iskola”*. A kolozsvári Böhm Károly Nemzetközi Konferencia előadásai. Kolozsvár–Szeged: Pro Philosophia Kiadó
- Tóth Sándor (1980). Búcsú Zörgő Benjamin professzortól. *Igazság (Kolozsvár)*, XLI, 42, 2.
- Ungvári-Zrínyi Imre (2002). *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája*. Kolozsvár–Szeged: Pro-Philosophia
- Ungvári-Zrínyi Imre (2004). Böhm szellemfilozófiájának helye Az ember és világának felépítésében. *Mikes International. Magyar szellemi forum*, IV(4), 28–32.
- Vargha Jenő László (1995). Megemlékezés – Fodor Katalin (1931–1994). *Erdélyi Múzeum*, 57(1–2), 131–132.
- Vargha Jenő László és Szamosközi István (1988). Örökség. *Korunk*, 47(4), 296–297.
- Varga Béla (1913). Böhm Károly lélektana. In Kajlos I. (szerk.) *Böhm Károly élete és munkássága*. II. kötet, Besztercebánya: „Madách-Társaság”, 273–296. (Mikes International, Hága, Hollandia, 2006.)

- Von Baer, Karl Ernst (1864). Welche Ausstattung der lebendigen Natur ist die richtige? Und wie ist diese Ausstattung auf die Entomologie anzuwenden? In Schmitzdorff, H. (szerk.) *Reden gehalten in wiss. Versammlungen und kleine Aufsätze vermischten Inhalts*. St. Petersburg: Verlag der kaiserl. Hofbuchhandlung, 237–287.
- Van Rullen, Rufin (2006). The continuous Wagon Wheel Illusion in object-based. *Visual Research*, 46, 4091–4095.
- Van Rullen, Rufin és Koch, Christof (2003). Is perception discrete or continuous? *Trends in Cognitive Science*, 7(5), 207–213.
- Várkonyi Hildebrand (1928). A lélektan mai állása. *Athenaeum*, 37(1), 44–58; (2), 113–134.
- Várkonyi Hildebrand Dezső (1937). *Bevezetés a neveléslélektanba*. Budapest: Országos Középiskolai Tanáregyesület
- Várkonyi Hildebrand (1942). E. Claparède emlékezete. *Magyar Pszichológiai Szemle*, XV(1–4), 5–13.
- Vekov Károly (2009). Újabb adatok a kolozsvári egyetemegyesítésről. *Korunk*, 3./20(5), 66–68.
- Veres Ildikó (2003). *A kolozsvári iskola I*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Vincze Gábor (1997). Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959). *Korunk*, 3./8(4), 70–82.
- Vincze Gábor (2006). *A száműzött egyetem: A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. Szeged: JATE Press
- Vincze Gábor (2009). Kilencven éve történt: Erdély megszállása és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása. *Székelyföld*, 13(2), 65–103.
- Vincze Tamás (2011). *Karrierutak és iskolateremtés a XX. század első felének magyar neveléstudományában. (Mitrovics Gyula pályájának és szakmai műhelyének kvalifikációtörténeti nézőpontú bemutatása)*. PhD-értekezés, Debrecen. <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/109275/6/Vincze....pdf> Letöltve 2014. január.
- Vizi E. Szilveszter (2001). Az agy és a tudat kapcsolata, digitális és analóg ingerületátvivő rendszerek. *Magyar Tudomány*, 10.
- Wittmann, Marc (2011). Moments in time. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 5, Art. 66, 1–9.
- Wontorra, H. Maximilian (2009). *Early apparatus-based experimental psychology, primarily at Wilhelm Wundt's Leipzig Institute*. www.unileipzig.de/~wundtbriefe/pdf/wontorra
- Zörgő Benjamin (1943). Fehér patkányok útrövidítés használata. *Lélektani tanulmányok*, VI, 78–89.
- Zörgő Benjamin (1944). Érzékelés és mozgás az állati tanulásban. *Lélektani tanulmányok*, VII, 90–106.
- Zörgő Benjamin (1944/45). Az állati tanulást befolyásoló tényezők. In *Tihanyi Biológiai Intézet 1944/45-ös Évkönyve*.
- Zörgő Benjamin (1956). Az emberi agykéreg analízáló és szintetizáló tevékenységének aktív jellegéről. In *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955. Az egyetem tízéves fennállása alkalmából. A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem gondozásában*. 493–517. (Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, Bányai L. előszó.)
- Zörgő Benjamin (szerk., 1958). *Gondolkodáslélektani tanulmányok. Kísérleti kutatások az ember analízáló és szintetizáló tevékenysége köréből*. Bukarest: Akadémiai Kiadó
- Zsákó István (1922). Lechner Károly. *Erdélyi Orvosi Lap*, III(5), 1–3.

CZIGLER ISTVÁN

Az MTA Pszichológiai Kutatóintézete

Így láttam¹

ELŐZMÉNYEK ÉS BEVEZETÉS

1899-ben Ranschburg Pál megalapította pszichológiai laboratóriumát, mely államilag támogatott kutatóhelyként a Mosonyi utcába költözött. 1929-től az intézményt Schnell János vezette, neve Állami Gyógypedagógiai Nevelési Tanácsadóra, majd 1943-tól Gyermeklélektani Intézetre változott. 1955-ben a Magyar Tudományos Akadémia intézete lett Gyermeklélektani Intézetként. Mai formáját 1965-ben nyerte el, neve MTA Pszichológiai Intézete lett (később ez MTA Pszichológiai Kutatóintézetre változott, éppen e sorok írójának kezdeményezésére) 2013-ban Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetként az MTA Természettudományi Kutatóközpontjának vált részévé. Ranschburg Pál örökségét az intézet és az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógia Kar is joggal magáénak vallja.

1969-ben csatlakoztam az intézethez; 2000 és 2013 között igazgatója voltam, jelenleg kutató emeritus professzora vagyok. Nem lévén történész, nem értek a forráskutatóshoz és forráskritikához. Nagyobb terjedelemben írok azokról az eseményekről, melyeket személyesen tapasztaltam, és azokról a személyekről, akiket személyesen is ismertem és ismerem. Az elmúlt fél évszázadban az intézetben dolgozó kutatók és nem-kutatók száma becslésem szerint kétszáz körül lehet. Így név szerint nem említhetek mindenkit; a hiány nem jelent értékítéletet.

A HATVANAS ÉVEK

A hatvanas évek végén az intézet Szondi utcai központja egy kisebb fejedelemség paródiáját idézte. Függsben nagyobb hatalmaktól (párt, akadémia), az uralkodó (igazgató) csupán általában vezetett, azaz sem ismert kutató, sem a gazdaság sza-

¹ Köszönetet mondok Ehmann Beának, Gaál Zsófia Annának és Karmos Györgynek segítségükért. A kézirat elkerült Faragó Klárához és Erős Ferenchez. Mindketten hozzájárultak megjegyzéseik közléséhez, így ezeket a mellékeltem. Erős Ferenc kritikai észrevételeire válaszoltam, ezeket szintén mellékeltem.

kembere nem volt. Körülvették udvari emberek, a folyosó egyik végén valami új készült (szociálpszichológia), a másik végén lakoztak a pártütők (Általános Pszichológiai Osztály). Az újjáépítendő pszichológia tudományos intézetét a rosszindulatúnak nem mondható Bartha Lajosra bízták. Bartha a katonaságtól került az intézet élére, valamiféle Szovjetunióban szerzett pedagógiai végzettséggel. A pszichológia tudományához nem nagyon értett, de ezt nem is feltételezte róla, nem is várta el tőle senki. A koncepció az volt, hogy a kutatóintézetben képviselve legyen a pszichológia szinte teljes alapkutatói és alkalmazott spektruma. A pszichológia kényszerszünetét követően ez érthető volt, de végrehajthatatlan. Munkapszichológia üzem nélkül, klinikai pszichológia kórház, betegek nélkül nem nagyon működött. Így ezek az osztályok a központon kívül tevékenykedtek: a külső részlegek osztályvezetői időnként afféle várurakként jelentek meg a Szondi utcai fedelmi udvarban.

A *Fejlődéslélektani Osztályt* maga az igazgató, Bartha Lajos vezette, laboratóriuma egy óvodában volt, a Pillangó utca környékén. Témája – Lurija nyomán – a gátló működések fejlődése lett volna, de a foglalkoztak prozódiai jelenségek vizsgálatával is (Kádár Júlia). A laboratórium rövid ideig működött, az osztály maga valamivel tovább maradt fenn. A *Klinikai Pszichológiai Osztály* az Idegsebészeti Intézetben működött, az Amerikai úton, vezetője Tomka Imre, az Idegsebészeti Intézet EEG-s főorvosa volt, az osztály tagjai részben orvosok, részben az intézet múltjából örökölt kolléganők. Az osztály tudományos munkája nehezen rekonstruálható. Az osztály még elköltözött az intézet egy későbbi épületébe (az osztályvezető ekkor Povázsai Éva volt), néhány év elteltével a részleg megszűnt. Az osztály legismertebb publikációja a Spielberger szorongási teszt magyar adaptációja volt, szerzői Sipos Kornél és Sipos Mihály. A Sportkórház területén volt egy *pszichofiziológiai laboratórium*, Gerbner Mátyás igazgatóhelyettes vezetésével, munkatársa Bányai Éva volt. Kutyákon végeztek irtásos kísérleteket, a lengyel fiziológus, Konorsky nyomán. E részleg sem volt hosszú életű. A *Munkapszichológiai Osztály* a Szondi utca egy pincéhelyiségébe szorult. Vezetője, Vaszkó Mihály korai halála is hozzájárult ahhoz, hogy az osztály nem állt fenn sokáig. Maga a pince viszont komoly karriert futott be, ugyanis itt volt az intézet előadóterme. Mint társadalomtudományi intézet olyan személyeket látott vendégül, mint Pozsgay Imre, valamint a párt agitprop osztályának jeles munkatársai. Színhelye volt továbbá az intézet igen sokszor heves tudományos vitáinak.

A külső részlegek közül hosszú ideig életképes maradt a sas-hegyi Arany János iskolában működő Pedagógiai Pszichológiai Osztály. Vezetője, Lénárd Ferenc korábban gondolkodáspszichológiával foglalkozott (érdekes módon a kor előtérben álló, gyermekekkel foglalkozó pszichológusainak nem kis hányada művelte ezt a területet, így például Kelemen László és Salamon Jenő). Az osztály centrális témája a matematikaoktatás egyik módszerének kialakítása volt. Az osztály munkatársai közül Kozéki Béla iskolai motivációval foglalkozott. Egy angolból átvett kérdőívét a neveléslélektan művelői olyan nagy gyakorisággal használták, hogy éveken át az egyik legtöbbet idézett szerzővé vált a hazai pszichológiában. Lénárd Ferenc után az

osztály vezetője Kürti Jarmila lett, majd ez az osztály is megszűnt. Utolsó témaköre a tehetség kutatása volt, átütő eredmények ezen a területen nem születtek. Utólag könnyű okosnak lenni: ha e témakörben az intézet integrálja szellemi kapacitását (kognitív pszichológia, pszichofiziológia, fejlődéslélektan, szociálpszichológia), jelentős műhely jöhetett volna létre.

Az intézetben a kutatómunkát segítő három műhely működött. Az elektronikus műhely a komputer előtti korszakban döntő fontosságú volt, mivel számos kisebb műszert, valamint a műszereket összekapcsoló eszközöket házilag kellett előállítani. Az elkészített elektronika külső váza mechanikus munkát igényelt, de a kísérletezéshez szükséges válasz-eszközök, az állatkísérletes berendezések előállítása is igényelte a mechanikai műszerész műhelyének munkáját. Az asztalosműhelyre a gyermekpszichológiai múltban volt nagyobb szükség, a pszichológusmunkához szükséges játékokat asztalosunk állította elő. Ő egyébként hozzászólásaival az intézet értekezletein aktív szereplője volt az intézeti közéletnek, és neki volt köszönhető a Szondi utca mai kifejezéssel „retro” arculata.

A HETVENES ÉVEK

Amíg az intézet osztályokra tagozódott, két osztály, a Szociálpszichológiai és az Általános Lélektani (Pszichológiai) Osztály mindvégig fennállt.

Társadalomlélektani kutatások

A Szociálpszichológiai Osztályt Pataki Ferenc alapította. Nem túlzás, hogy az évek során a hazai szociálpszichológia neves hazai képviselőinek többsége, de más területek több jeles kutatója is ehhez az osztályhoz tartozott: így (ábécésorrendben) Engländer Tibor, Faragó Klára, Farkas András, Fülöp Márta, Halász László, Helmich Dezső, Hunyady György, Kovács Zoltán, László János, Síklaki István és Váriné Szilágyi Ibolya. A meghatározó egyéniségek többségükben nem kísérleti, hanem szociológiai, történeti érdeklődésűek voltak vagy lettek, ami – legalábbis a külső szemlélő szemével – meghatározta a hazai szociálpszichológia fő irányát: elméletileg a társadalomtudomány, módszertanilag sokkal inkább a kérdőív, mint a kísérlet. Ez nem értékítélet még akkor sem, ha a hazai szociálpszichológia előtörténetében szívesen hivatkozik Mérei Ferencre, így a kísérletezéshez jellegében közelebb álló csoportmódszerekre. A Szociálpszichológiai Osztály kutatási témái sohasem alkottak egységet. Halász László a hazai művészetpszichológia klasszikusa, és bár más megközelítéssel, e terület kezdetben László Jánostól sem volt idegen. Pataki Ferenc az identitás elméleti elemzéséről és a szociálpszichológia elvi kérdéseiről írt jelentős műveket. Váriné Szilágyi Ibolya értékutatásokat vég-

zett, valamint fiatal értelmiségiek pályakezdését és további pályafutását elemezte. Hunyady György az intézetben töltött évei során az attitűdkutatások hazai indulásában játszott meghatározó szerepet.

Általános lélektani és pszichofiziológiai kutatások

Az Általános Pszichológiai Osztály vezetője, Tánczos Zsolt az ELTE-ről került az intézetbe. Szemben a kor főáramával, a neobehaviorizmusból a kognitív pszichológiába való békés átmenettel, ő az élmény-kiindulású elemzést követve vizsgált színészlelési és más vizuális jelenségeket. Logikáját mások talán nehezen követték, de érezték az elmélyedt gondolkodást. Az osztály meghatározó egyénisége Marton Lajosné volt, aki a hetvenes évek második felében formálisan is átvette az osztály vezetését. Érdeklődésének kiindulópontja valószínűsíthetően a személyiséglélektan volt. Ezt sikeresen összekötötte (a kor követelményeinek megfelelően) a pavlovi tipológiájával, és az angol kísérleti tipológián keresztül a pszichofiziológiai kutatási metodológiával.

A pszichológiának ez az időszaka még javában annak a boldog találkozásnak a hatása alatt állt, melyet a nem-specifikus aktiváló rendszerek felfedezése és a hatékony viselkedés alapjainak összekapcsolása jelentett, azaz a kísérletes pszichológia és a idegéletten összekapcsolódása. Ez az integráció jelent meg Marton Magda munkásságában. Elektrofiziológiai kutatásai rövidesen a tipológiánál általánosabb kérdések felé fordultak. A műszeres hátteret egy hazai specialitás biztosította. A Központi Fizikai Kutatóintézetben nukleáris célokra kifejlesztettek egy készüléket, mely analóg jeleket digitalizált és átlagolt. Ennek tartozékként biológiai jelek fogadására alkalmas egységet konstruáltak, melyet a pécsi és budapesti élettani intézetek mellett a Pszichológiai Intézet is alkalmazni kezdett. Ráadásul a biológiai jelek regisztrálásához Esztergomban elektroencefalográfokat gyártottak, így némi nyugati embargósértésekkel (a jeleket tároló berendezés) kialakult a kor színvonalának megfelelő műszerpark. (Érdekes, hogy a párhuzamosan beszerzett hasonló műszerek, így egy francia analizátor és egy svéd EEG használatának hatásfoka – enyhén szólva – csekély volt.) Marton Magda és munkatársa, Szirtes József kérdésfeltevései többnyire megelőzték a kort. Amikor mások általában az eseményhez kötött agyi tevékenység összetevőinek alapvető meghatározóit kutatták, az intézetben már komplexebb működések megértéséhez használták segédeszközként e metodikát.

Az intézet specialitása volt az évtizedekig fenntartott majomkolónia. Az összehasonlító vizsgálatok célja eredetileg a self kialakulásában alapvetőnek feltételezett testséma filogenetikus fejlődése volt. E máig alapvető területen Marton Lajosné munkája éveken keresztül az egyetemi oktatás alapirodalma volt. A későbbiekben Ulbert István csoportja végzett majomkísérleteket. E kísérletekben a kolónia idős tagjai szolgáltattak az agyi folyamatok öregedésével kapcsolatos adatokat. A primá-

takutások lecsengésével a majomkolónia fenntartása, beleértve az egyre szigorúbb állatvédelmi követelményeket, az intézet számára nem csekély anyagi erőfeszítést jelentett. Itt kell megemlíteni az állatokkal dolgozó Kottra Pétert, aki mintegy 40 éve dolgozik az intézetben, és a sok pszichológus melletti „mentálhigiénés” szerepe jelentősen befolyásolta (pozitíven) az intézet hangulatát.

Az Általános Pszichológiai Osztály harmadik „szénior” munkatársa Semjén András volt. Ő a francia kísérletes kutatások nyomán a mozgásszervezés kérdéseivel foglalkozott, egyrészt a koordinációval, másrészt elektromosan kiváltott monosziniaptikus reflexek esetleges kérgi modulációjával. Semjén András az intézetet és az országot családi és intézeti feszültségek miatt elhagyva pályáját Marseille-ben folytatta.

Magam 1969-ben az igazgató határozata alapján az akkori Fejlődéslélektani Osztályra kerültem. Munkámat azonban az Általános Pszichológiai Osztályon, Marton Magda vezetésével folytattam, témám a vizuális észlelés és figyelem néhány vonatkozása volt, és maradt is.

Változások, feszültségek, dinamika

Talán az előzőekből kitűnt, hogy az intézet munkatársai a legkülönbözőbb múlttal, háttérrel kerültek az intézetbe. Néhányan az előd Gyermeklélektani Intézet munkatársai voltak, kerültek az intézetbe volt oktatók az egyetemről, voltak hazai és szovjetunióbeli friss diplomások. A pedagógiai és munkapszichológiai gyakorlat szakemberei csakúgy képviselve voltak, mint a társadalomtudományé, de voltak olyanok is, akik ki tudja, miképpen váltak intézeti kutatóvá. Nem véletlen, hogy az intézet belső dinamikája meglehetősen látványosan alakult.

Megmutatkozott ez az intézeti tudományos ülések sokszor viharos vitáin. Példaként: 1970 körül történt, hogy egy ülésen a Pedagógiai Pszichológiai Osztály számolt be munkájáról. Az egyik – egyébként munkásór – kolléga hivatkozásokkal teletűzdelt előadását követően Lénárd Ferenc kért szót, és közölte, az előadásban szereplő nevek nem léteznek, ezt a kolléga találta ki. Hogy lett-e következmény, nem tudom. Másik példa: egy tudományos ülésen egy olyan kézenfekvő tudományos felvetés, mint az átlagolt agyi potenciálknál a szórás esetleges szerepe is érzelmi kérdéssé vált. Néhány évvel később komoly veszekedéseket váltott ki, hogy a folyosón a szekrényeket az egyes részlegek milyen arányban használhatják. Semmiféle, vagy ha igen, negatív előjelű kapcsolat volt az intézet és a pszichológusképzésben akkor egyedüli egyetem, az ELTE között. Magam öt év egyetem után életemben először akkor jártam a Szondi utcában, amikor felvételem ügyében fogadott Bartha Lajos igazgató; a Szondi utcából legfeljebb az Epreskertet és a Szondi sörözőt ismertem.

1971-ben Bartha Lajos helyzete – valószínűleg – tarthatatlanná vált. Vélhetően fejlődéslélektani tematikájú, megvédett „tudományok doktora” disszertációját tit-

kosították. Az intézetből a Budapesti Műszaki Egyetemre került professzornak, munkapszichológiai területre. Az intézet igazgatója részállásban Ádám György lett. Ádám professzor interocepciókutatásai és kondicionálásos háttérben végzett elektrofiziológiai munkássága elvileg illeszkedett az intézethez, néhány munkatársa időlegesen intézeti státuszt kapott, de kutatásai megmaradtak az ELTE Összehasonlító Élettani tanszékén. Az Általános Pszichológiai Tanszék vezetésével való összezőrdülést ő sem kerülhette el.

Új minőséget jelentett az intézetben Garai László érkezése 1971-ben. Vezetésével megalakult a *Személyiségpszichológiai Osztály*. Munkatársai között volt az egyetemről átkerült Járó Katalin; két Szovjetunióban végzett kolléganő, Keleti Judit és Köcski Margit, valamint az intézetben később is jelentős szerepet vállaló Erős Ferenc, továbbá Veress Sándor. Garai László komoly filozófiai felkészültséggel és kreativitással kezdte el intézeti munkáját, melynek lényegét a marxista filozófiából vezette le, és mint a *marxista pszichológiát* exponálta. Mármost a probléma az volt, hogy amennyiben ez a marxista pszichológia, akkor az, amit a többiek művelnek, *nem-marxista* pszichológia. A hetvenes években vagyunk. Hogy ebből a helyzetből Garai László mit érzékelt, nem tudhatom, de az tény, hogy Garai László nem járt csukott szemmel a világban. Az intézeti tudományos értekezletek így gyakorta a marxi filozófia körül forogtak, két, a témában igencsak kompetens főszereplővel: Garai Lászlóval, és a szociál- és egyéb pszichológiát védő Pataki Ferencel. A helyzet némileg a *Gyűrűk ura* egyik jelenetére emlékeztetett: a két varázsló, Gandalf és Szarumán párbajuk kapcsán varázsigéket (az adott kontextusban Marx-idézeteket) vágott egymáshoz. Garai László 1978-ig vezette az osztályt, és 2001-ig volt az intézet munkatársa. Későbbi munkáiban explicit módon kevésbé szerepelnek a filozófiai gyökerek, bennük a gazdaság és a pszichológia kapcsolata specifikusabb értelmezést nyert. Korábbi munkatársai közül Erős Ferenc az elméleti pszichoanalízis és identitáskutatás ismert szakemberévé vált, Járó Katalin érdeklődése a tranzakcionális pszichológia felé fordult.

Ádám Györgyöt 1972-ben rektorra választották, intézeti igazgatóként rövid időre Tomka Imre követte. Az Általános Pszichológiai Osztály viszonya vele a semlegesből fagyosra változott, igazgatói ténykedéséről különösebb emlékeim nincsenek. 1976-ban operaénekes feleségével Németországba költözött. Utána Pataki Ferencet nevezték ki, aki 17 éven keresztül volt az intézet igazgatója. Gazdasági vezetőként Pataki Ferenc Póta Gyula személyében kompetens személyt nyert meg, aki később kerületi polgármester lett. Az egyik tudományos igazgatóhelyettes Karmos György lett, a másik Dancs István, aki előzetesen párttitkár volt, szelíd, jóindulatú ember.

HÁROMPÓLUSÚ FOLYAMATOSSÁG – TÖBB MINT HÁROM ÉVTIZEDEN ÁT

Általános lélektani és pszichofiziológiai kutatások

Karmos György a Pécsi Orvostudományi Egyetem Élettani Intézetéből érkezett, ahol Grastyán Endre munkatársaként vált kutatóvá. A Szondi utcában megszervezte a második elektrofiziológiai laboratóriumot, mely a hallórendszer elemi működéseinek területén, valamint a mezőpontenciálok keletkezésének témakörében állatkísérletes vizsgálatokba kezdett. Fiatalkutatóként Csépe Valériát és Molnár Márkot, később informatikusként Winkler Istvánt, néhány évvel később pedig műszaki szakemberként Ulbert Istvánt alkalmazta. A csoportban dolgozott többek között a jelenleg New Yorkban élő igen sikeres kutató, Lakatos Péter. A nevekből kitűnik, hogy munkatársainak kiválasztásában Karmos György különösen kiváló volt. A fiatalok szerencsés kiválasztásának a továbbiakban az lett a következménye, hogy Csépe Valéria, Molnár Márk és Winkler István önálló kutatási irányokat alakított ki, Csépe Valéria a fejlődés-pszichofiziológiát, ezen belül az olvasás, diszlexia, diszkalulia elemzését, valamint később Honbolygó Ferencsel közösen a beszédprozódia feldolgozásának kutatását. Molnár Márk a humán agyi tevékenység nem-lineáris elemzésével kóros vagy ahhoz közelítő állapotok vizsgálatát kezdeményezte, Winkler István pedig az automatikus akusztikus változás-detekció, az észlelést segítő emlékezet folyamatok kutatását. Az utóbbi irány mára kiszélesedett a kódolás elméleti irányjai, a beszéd- és zeneészlelés ontogenetikus kezdeti, valamint a társas kommunikációban szereplő akusztikus sajátosságok kutatásai felé. Önálló irányná vált a Horváth János által kezdeményezett mozgáshoz kötődő perceptuális feldolgozás vizsgálata. Az osztályhoz tartozott Sági Judit, aki neuropszichológiai tudását Lurija környezetében sajátította el. Munkái kevésbé integrálódtak a többiekével.

Marton Magda a nyolcvanas évek elején Czigler Istvánnak adta át az Általános Lélektani Osztály vezetését. Marton Magda kutatásainak utolsó szakaszában úttörő kezdeményezésként az olvasás elemzésére a szemmozgásokkal vezérelt agyi elektromos működéseket kezdte kutatni, egy olyan területet, mely ma újjáéledni látszik. Az osztály működésében jelentős személyi változást jelentett Csibra Gergely, aki magával hozta a számítógépes kultúrát. 1994-ben, az Angliában munkát vállaló Csibra Gergelyt váltva került az osztályra Balázs László, aki a Karmos György által kezdeményezett úrkutatási témákat vette át. 1994-ben Winkler István átkerült az Általános Lélektani Osztályra. Az eset jelentőségét az adja, hogy e változás Karmos György jóvoltából példaértékűen, konfliktus nélkül zajlott le. Nem jelentéktelen, hogy elkezdődött egy tematikus együttműködés. Risto Näätänen automatikus hallási változás-detekciós eredményei nyomán Csépe Valéria, Karmos György és Molnár Márk hasonló jelenséget azonosított macskában, Winkler István Helsinkiben a témakör legjelentősebb kutatói közé került. Az akusztikus modalitás mellett

Czigler István hasonló jelenséget tételezett fel a látásnál, így ez a terület több vezető kutató közös érdeklődési területévé vált, gazdag publikációs hatékonysággal. Az Általános Pszichológiai Osztályon tematikus újdonságként jelent meg a kognitív öregedés figyelmi vonatkozásainak elektrofiziológiai vizsgálata. Az idősödés különböző vonatkozásainak kutatása ma az intézet számos részlegének témaköre, így a kognitív tréning hatásainak vizsgálatában Gaál Zsófia Anna és munkatársai, a neuronális hálózatok életkori változásainak kutatásában Molnár Márk, Tóth Brigitta és Molnár Márk több munkatársa témája, a versengés életkor változásainak területén Fülöp Márta csoportja dolgozik, az önéletrajzi elbeszélések életminőséget javító hatásairól pedig Ehmman Bea kezd kutatásokat.

Nyugati nyitás

Az intézeti kutatásokra alapvető hatással volt az 1970-es évek végén az MTA új koncepciója a kutatók szakmai fejlődéséről, fejlesztéséről. Ne felejtjük el, még javában a „pártállam” idején vagyunk! Az Akadémia azt a célt tűzte ki, hogy a fiatalabb generáció kutatói legalább fél évet töltsenek el *nyugati intézményekben*. Így az intézetből lehetőség nyílt angliai ösztöndíjra, amerikai együttműködéssel a fiatal és kevésbé fiatal kutatók jelentős számban töltöttek el hosszabb időt az Egyesült Államokban (ezt az együttműködést Ádám György „járta ki”), és voltak olyanok, akik Humboldt-ösztöndíjjal dolgozhattak az akkori Nyugat-Németországban. Lehetőség volt finn ösztöndíjra is. Ezek az utazások alapjaiban határozták meg a későbbi vezető kutatók témaválasztását és nemzetközi kapcsolatrendszerét, így a Szondi utcában működő két pszichofiziológiai módszereket alkalmazó osztályét is. Kihasználta a vezetés az MTA külföldi meghívási lehetőségeit is, így számos vezető kutató látogatott az intézetbe (egy példa Emmanuel Donchin, a kognitív pszichofiziológia vezető képviselőjének látogatása).

A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején a Pszichofiziológiai és az Általános Lélektani Osztály a vezetés szintjén – az eddigi gyakorlatnak megfelelően – nem volt túlzottan baráti viszonyban, és ez ekkor nem az intézeti vezetésből fakadt. A kutatási témák mindazonáltal konvergáltak, főként egy finn kollégával, Risto Näätänen-nel kialakított tudományos és személyes kapcsolatok nyomán, a módszertan pedig igencsak hasonló volt. Ahogy egy külső szakmai értékelésben le is írták: „a kutatások Helsinkiben találkoznak.” Azt viszont semmiféle személyes vonatkozás nem gátolta, hogy a Szondi utcában kialakuljon műszerezettségében és infrastruktúrájában egy olyan kutatóhely, mely megfelelt az európai színvonalnak, és ezt a szintet a publikációk számában és minőségében is elérte. Az eredmény az intézetet mindmáig meghatározó egyik kutatási iránya, a kísérletes pszichológia, pszichofiziológia és neurofiziológia elege, melynek keretében e területeket ki-ki saját tudományfelfogásának, azonosulásának és érdeklődésének megfelelően súlyozta az élettan–pszichológia dimenzió mentén.

Megjelenik a számítógép

A Szondi utcai részlegek működésében jelentős változást jelentett a számítógépes korszak. Az elektrofiziológiai kísérletezésben alapvető az ingerlés, a kísérletvezérlés, az adatgyűjtés és az adatfeldolgozás. Fokozatosan az összes terület számítógépes ellenőrzés alá került, és ezzel a kísérletezés elveszítette a hetvenes-nyolcvanas évek romantikáját. A „régiben” a kutató számos apró elektronikus készülékből állította össze rendszerét. Időzítő szerkezeteket kötött össze egymással logikai kapukkal, átalakítókat alkalmazott az egyes készülékek illesztéséhez, az elektronikus jeleket analóg módon tárolta, majd az eseményhez kötött aktivitásokat egyenként vezette be az átlagoló készülékbe. Az eredményeket papíron regisztrálta, majd kézzel (tussal, vonalzóval, betűsablonnal) készítette el a publikációra alkalmas ábrákat, ezeket fényképezte, és a papírképeket küldte be a folyóiratokhoz. Ha kognitív pszichológiai kísérleteket végzett, egy tükrös rendszerben egyenként kellett cserélnie az ingerábrákat, összhangban a vezérlő elektronika ritmusával. Ilyeténképp a kísérlet végén a kutató érezte, hogy „tett valamit”. Az eredmények kiszámítása sem hasonlított a maiakhoz. A statisztikai próbáknál a rendelkezésre álló számológép maximális képessége a gyökvonás volt, így egy varianciaanalízis kiszámítása akár órákba telt.

Kezdetben a statisztikai feldolgozás és a számítástechnika összefonódott, később azonban ezek a területek elváltak. A valamennyi területén szükséges statisztikai munkálatok segítésére az intézet évtizedeken keresztül alkalmazott matematikust. Közülük kiemelkedik Sipos Mihály, aki felívelő zenési pályája mellett látta el a feladatot, főként a társadalomtudományi irányultságú kutatásokat támogatva.

A számítógép előtti időszak korszerűnek nevezhető műszerezettségét a komputerek megjelenésével időleges visszaesés követte, bár az intézet az elsők között jutott hozzá magyar fejlesztésű készülékekhez (TPA, TPAi), és alkalmazta a kor mikroszámítógépeit, esetenként az embargó kijátszásával. A szoftveradaptációban lényeges szerepet játszott Fórján Csaba és Winkler István. A helyi hálózat kialakításában az intézet hazai szinten az „élbolyba” tartozott. Az újabb felzárkózás a személyi számítógépek árzuhanásával vált lehetővé. A Szondi utcában az egyre fejlődő számítógépes rendszer szintjét akkor értékeltük igazán, amikor több külföldi laboratóriummal összehasonlítva rájöttünk, a miénk a jobb. Két tényezőt itt meg kell említeni. Először, Karmos György hathatós támogatásával villamosmérnök-pszichológus kétdiplomás munkatársaink, Winkler István és Balázs László, valamint rendszergazdánk, Cserges Enikő profi rendszert alakított ki. Másodsor, a rendszer „szövetkezeti” alapon működött, ki-ki pályázati forrásainak arányában járult hozzá a rendszer működtetéséhez.

Fejlődéslelektani kutatások

Míg a Szondi utcában művelt témákra és az ott működő szerveződésekre az evolúció jellegű alakulás volt jellemző, a fejlődéslelektan mint az intézet másik alapvető tudományterülete egész más utat járt be. A gyermekpszichológiai kutatásoknak saját fontosságuk jogán, de az intézet múltjából következőleg is központi szerepet kellett kapniuk az intézeti tematikában. Még az Általános Pszichológiai Osztály is működött a hetvenes évek közepén rövid ideig egy gyermeklabort a Cseppkő utcai gyermekotthonban. A főáramot viszont, a Bartha Lajos vezette részlegét követően az jelentette, amikor Ranschburg Jenő 1977-ben az intézet Fejlődéslelektani Osztályának vezetője lett. Ranschburg munkatársként mások között Szegál Boriszt és Horváth Istvánt választotta, később az osztályhoz csatlakozott Gervai Judit, aki genetikai tudásával gazdagította az osztály ismeretanyagát. Elkezdődött egy ambiciózus longitudinális vizsgálatosorozat, mely bő támogatásban részesült a Pataki Ferenc által irányított Társadalmi beilleszkedési zavarok programból, azonban különösebb eredményekre ezek a kutatások nem vezettek. Sikereit Ranschburg Jenő nem az empirikus kutatás területén érte el, mindazonáltal 1990-ig vezette az osztályt.

A fejlődéslelektani kutatások következő szakaszát Gergely György megjelenése jelentette, aki először az Általános Lélektani Osztályra került, majd Gervai Judittal együtt lett a fejlődéslelektani részleg szenior kutatója. A gyermekpszichológiai kutatások tematikája az „új fejlődéslelektant” követte, központban a kötődés területeivel, a szándék-tulajdonítás fejlődésével és a tudatelmélet kialakulásával. E területek az intézeten túlmutatóan magyar fejlődéslelektani kutatások központi területeivé váltak. Az intézethez 2007-ben csatlakozott Topál József, aki munkatársaival a kutatásokhoz összehasonlító etológiai dimenziót adott, kutyákon végzett összehasonlító kísérletei új szint jelentenek az intézet működésében. A fejlődéslelektan e korszakának intézeti munkatársai közül ma többen (Gergely György, Angliából hazatérve Csibra Gergely, valamint Kovács Ágnes és Téglás Ernő) a CEU munkatársai, Király Ildikó pedig az ELTE tanszékvezetője.

Társadalomlelektani kutatások

A harmadik fő irányt, a szociálpszichológiát tematikus szempontból részben az egyes kutatók önálló témaválasztása határozta meg (erről fentebb már szó volt), másrészt meghatározó vezetők körül kialakuló műhelyeké. Az egyik a döntépszichológia témaköre Engländer Tibor vezetésével. Maga sohasem volt szociálpszichológus, mielőtt az intézetbe került, munkapszichológusként dolgozott. Tudományos pályáját személyes megpróbáltatások sora előzte meg, ami talán rendkívül eredeti gondolkodása, sokirányú tehetsége teljes kibontakozásának útjában állhatott. A bayesius döntésmélet magyarországi bevezetése a pszichológiába csakúgy az ő ne-

véhez fűződik, mint elképzelései a bölcsesség mibenlétéről. Munkatársa, Farkas Éva éveken keresztül az intézet tudományos titkára volt. László János a narratív pszichológia iskolateremtő egyéniségévé vált. E kutatási és gyakorlati irány alkalmasnak mutatkozott történelmi folyamatok, műalkotások elemzésére csakúgy, mint patológiás állapotok vizsgálatára. Az iskola részben az intézetben, részben Pécssett működött. László János halálával az intézetben Pólya Tibor folytatja ezt az irányzatot, de az iskola súlypontja Pécsre és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre tevődött. Ehmann Bea önállóbb utat követ, izolált kiscsoportok kommunikációjának elemzését kutatva az úrkutatási témákhoz kapcsolódott. Külön irányt jelent az intézethez 1981-ben csatlakozó Fülöp Márta munkássága. Versengés és együttműködés kutatásai a gyermekgondozás éveit követően bontakoztak ki, eredeti kutatásaiban és kultúráközi vizsgálatokban egyaránt.

KAPCSOLATOK

A korai időszakban az egyetemi pszichológusképzés (az ELTE) és az intézet kapcsolatának hiányából a szerény kivételt néhány évig az jelentette, hogy Pataki Ferenc szociálpszichológiát tanított, és egy-két fiatal kolléga óraadóként gyakorlatot vezetett. Néhány évvel később kísérlet történt arra, hogy egy új tanterv kidolgozásába bevonódjanak intézeti munkatársak, de ahogy az intézetben belül az egyes részlegek között, úgy az ELTE oktatóival is az együttműködést a feszültség váltotta fel, így e tervek közül nem lett semmi. Áttörést jelentett, amikor a hetvenes évek legvégén elkezdődött a pszichológusképzés Debrecenben, majd néhány év elteltével Pécssett és Szegeden. Ezek az egyetemeken számos tárgy oktatója hiányzott, így az intézet munkatársai nem kis számban vállaltak egyetemi részállást. Közülük többen (például Kovács Zoltán Debrecenben, László János Pécssett) vezető szerepre tettek szert a képzésben. A pszichológusképzés kiszélesedésével az intézet mintegy „oktatói raktárként” szerepelt, ahonnan igény szerint lehetett biztosítani a szükséges szakembereket. Érdekes történet az intézet részvétele a Pázmány Péter Katolikus Egyetem képzésében, mivel itt nem egyéni, hanem intézeti szerepvállalás történt: rögzített összegért az intézet elvállalta az általános pszichológia oktatását. Ennek érdekében a volt asztalosműhelyt számítógépes gyakorlóvá alakítottuk, és a Szondi utca környékén tantermet béreltünk. A történethez tartozik, hogy az MTA főtitkára e kezdeményezést példamutónak nevezte, utódja viszont ugyanezért elmarasztalta az intézet vezetését. Az együttműködés három évig tartott, ezután az egyetem más megoldást talált. Jelenleg az egyetemi kapcsolatok erősek az ELTE képzésével, annak valamennyi szintjén, valamint a doktori képzésben a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai és Bionikai Karával. A kutatások területén az intézet természetesen nagyszámú hazai és külföldi intézménnyel áll kapcsolatban, ezek felsorolása és súlyozása lehetetlen.

KÖLTÖZÉSEK

Az intézet életében jelentős változás állt be 1976-ban. A Fejlődépszichológiai, Szociálpszichológiai és Személyiségpszichológiai Osztály az MTA irodaházába, a Nádor utcába (akkor Münnich Ferenc utca) költözött. Ezzel elkezdődött a több évtizedes kétközpontúság, melyet sokan a természettudományi vs. társadalomtudományi orientációjú pszichológia kettősségeként (is) interpretáltak. A hivatalos székhely a Szondi utca maradt, mivel az intézet a VI. kerületi pártszervezettel jó kapcsolatot alakított ki, az V. kerület viszont ebből a szempontból ismeretlen volt. Hogy az intézet és az akadémiai hivatal szomszédsága jelentett-e valamilyen előnyt, nem tudom. Arról sincs tudomásom, hogy a párt taggyűlésein mi történt, az viszont látszott, hogy az intézetben éveken át párttitkár Urbán János az intézeti kutatások érdekében tevékenykedett, nem pedig valamiféle ideológia mentén. A következő költözködés időpontja 1988 volt, amikor is az irodaházból az ottani részlegek az Oktogonra, a Batthyány-palotába költöztek. Az épület maga két részből áll, a körúti front elegáns termeit (olvasóterem és igazgatói iroda) a folyosó egy gyenge minőségű irodaházzal köti össze. Ebben az időben az intézet adott helyet a Magyar Pszichológiai Társaság irodájának is. Bevételi forrást jelentett a házban működő néhány üzlet (az épület a házasságkő teremről ismert, ez viszont nem tartozott az akadémiai ingatlanhoz).

Pataki Ferenc igazgatóként sikeresen kezelte a legtöbb intézeten belüli feszültséget, és igazgatása alatt az intézet anyagi helyzete is megfelelő volt (komoly infrastrukturális beruházásokat kapott a két elektrofiziológiai módszertant alkalmazó osztály, a Társadalmi Beilleszkedési Zavarok irány számos szociálpszichológiai kutatásnak biztosított forrásokat, alapvető fejlődés volt az intézet elhelyezésének megoldása). Amikor mégis elfogyott a pénz, a „póthitelnek” nevezett anyagi segítséget az akadémian keresztül meg tudta szerezni. A gazdálkodás jellege a tudományfinanszírozási rendszer alapvető változásait követte. Fokozatosan kialakult az a helyzet, hogy az Akadémia a közalkalmazott munkatársak bérét (vagy annak döntő hányadát) finanszírozta, a kutatásokat pályázatokból kellett fedezni, az egyéb költségek (rezsi) pedig a pályázatok „overhead” részét terhelték. Nagyobb műszeres beszerzésekhez, az épület felújítási munkálataihoz speciális pályázatok kellettek. A Póta Gyulát követő gazdasági vezető, Kiss Istvánné és munkatársai e rendszert rugalmasan üzemeltették, ami azt jelentette, hogy időközi átcsoportosításokkal a kutatómunka fennakadás nélkül folyhatott. A „szűk keresztmetszetet” a fiatalok alkalmazása jelentette. Máig is kisszámú az a generáció, mely ma lenne 50-60 éves. Fokozatosan átalakult az intézet igazgatójának funkciója. Működését az akadémiai és más vezetőkkel kapcsolatot teremtő „kijáró szerep” egyre kevésbé jellemezte, a 2000-es évekre szerepe a „Nil nocere!” elv alapján intézeti egyensúlyok (az egyes részlegek kutatói utánpótlásában, infrastrukturájában), és a lehetőség szerinti harmonikus személyi viszonyok megteremtése volt. Mindez nem jelentette a lemondást a kutatási színvonal növekedésének aktuális és távlati jellegű ösztönzéséről. Magam igazgatóként azt az

elvet vallottam, hogy egy részlegnek pályázatok elnyerésével biztosítania kell a kutatásokhoz szükséges pályázati pénzt, ezt olyan kutatásokra kell költeni, ami megfelel tematikai orientációjának, és meg kell felelnie a publikációs követelményeknek. (Az igazsághoz azért hozzátartozik, hogy e hármas követelményrendszerben időnként voltak kompromisszumok, főleg akkor, ha valaki jelentősebb pályázati pénzhez jutott.) Minden más terület (így az infrastruktúra, a gazdálkodás és informatika működtetése) a vezetés feladata volt.

Pataki Ferenc nyugdíjba vonulását követően 1993-ban Karmos György lett az intézet igazgatója. A viszonylag nyugodt évek vége 1995-re tehető, az anyagi gondok 1996-re váltak súlyossá. 1998-ban következett az „akadémiai konszolidáció” (mágyarul megszorítás és leépítés). Az intézetnek meg kellett válnia több munkatársától, és 1998-ban ki kellett költözni az Oktogonról. Ez utóbbi valószínűleg az akadémiai vezetés tévedésének volt a következménye, ugyanis azt hitték, hogy a körúti irodaház bérbeadása remek bevételi forrás lesz. Nem lett. A díszlet mögött húzódó, parkoló nélküli irodaház a szabad piacon nem bizonyult vonzósnak. A kiköltözés után az Akadémia különböző hivatalokat próbált benne elhelyezni, néhány cég kivett pár irodát, és a nyilvánosság számára nem könnyen elérhetően ide került az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet művészeti gyűjteménye. Az intézet itteni részlegei átköltöztek az akadémia Victor Hugo utcai épületébe. Karmos György igazgatóként elérte, hogy az épületet üzemeltető SZTAKI biztosítsa a megfelelő elhelyezést, így a munkaszobákat, a könyvtár raktárát és olvasótermét. A két intézmény viszonya az évek során kifejezetten baráttivá vált. A tervek szerint laborok is létesültek volna az épületben, ezek közül a Fejlődéslélektani Osztályé és a Szociálpszichológiai Osztályé valósult meg.

A PSZICHOLÓGIA FOLYÓIRAT ÉS A KÖNYVTÁR

Az intézet 1981-ben tudományos folyóiratot alapított *Pszichológia* címmel, főszerkesztője Halász László lett, főmunkatársa Marton Magda. A lap alapításának, azon túl, hogy szélesítse a hazai tudományos publikációs lehetőségeket, még két célja volt. Először, az intézet így közelebb kerülhetett a pszichológus kutatók, oktatók és a szakma szélesebb köréhez, másrészt a *Pszichológia* a *Magyar Pszichológiai Szemle* akkori szerkesztési elveivel szemben kínált alternatívát. A *Szemle* ugyanis akkoriban csak rövidebb írásokat közölt, a *Pszichológia* viszont feladatának tekintette az átfogó, egyes területek elméletét és empirikus anyagát bemutató „review” cikkeket. A két folyóirat szerkesztési elvei az évek során közeledtek egymáshoz, ami megmaradt, az lényegében a közlési lehetőségek növekedése volt. A *Pszichológia* főszerkesztője 2005 és 2014 között Ehmann Bea volt. Mandátumának lejártával nem akadt utódja, mert nyilvánvalóvá vált, hogy az átfogóbb tematikájú szakfolyóirat iránti hazai publikációs igényeket egyetlen lap is ki tudja szolgálni. Ahogy Csépe Valéria írta a folyóirat utolsó számában: „Mission completed”.

Az intézet fontos részlege volt a könyvtár, mely évtizedeken át a legnagyobb hazai pszichológiai gyűjteményt mondhatta magáénak. Gerő Ágnes szelíd, de céltudatos vezetésével folyamatosan követni tudta a közgyűjteményekkel kapcsolatos követelményeket. Szerepe túlmutatott az intézeten, a könyvtárat egyetemi hallgatók és kollégák egyaránt nagy számban használták. A könyvállomány szempontjából lényeges volt Hernád (Harnad) István hozzájárulása, aki egy jelentős folyóirat főszerkesztőjeként a recenzálásra küldött könyveket az intézetnek ajándékozta. 2015-től az új székházban a könyvtárnak nem jutott hely, az akadémiai vezetés szerint funkciója sem lett volna. Anyaga jelenleg raktárban található, az intézeti munkatársak számára onnan kölcsönözhető. Az önbeteljesítő jóslatnak megfelelően forgalma jelentősen csökkent.

SZERKEZETI VÁLTOZÁSOK

Az intézet szerkezeti változását egy némiképp személyes konfliktus indította el közvetlenül azután, hogy az intézet igazgatója 2000-ben Czigler István lett. A Fejlődéslélektani Osztályt az ellentét miatt két *csoportra* kellett bontani, az egyiket Gervai Judit, a másikat Gergely György vezette. A Pszichofiziológiai Osztály esetében kisértatva nyilvánvalóvá vált, hogy a három egymástól szellemében és metodikájában eltérő témát nem érdemes egyetlen osztályon belül művelni, így a Pszichofiziológiai Osztály is szétvált, az egyik csoportot Csépe Valéria, a másikat Molnár Márk, a harmadikat Karmos György, majd Ulbert István vezette. Tematikájában az utóbbi csoport az idegtudományok elemibb területei felé mozdult, közte *in vitro* jelenségek kutatáshoz, Wittner Lucia és fiatalabb kollégák munkáival. Karmos György és Ulbert István elektródafejlesztő munkája lehetővé tette, hogy a csoport elektrofiziológiai elemzéseket végezzen agyműtétek közben és azokat követően. Az eredmények számos alvást és epilepsziát vizsgáló munkában jelentkeztek, mely utóbbiak a kognitív működések vizsgálatában is jelentősnek bizonyultak.

A Szociálpszichológiai Osztályból külön csoportként vált ki az Engländer Tibor által vezetett, döntépszichológiával foglalkozó csoport és László János narratív pszichológiával foglalkozó csoportja. Fülöp Márta vezetésével külön csoport alakult a versengés kutatására, a Személyiséglélektani Osztály utódjaként az Erős Ferenc által vezetett csoport az identitáskutatás és a pszichoanalízis elméleti kérdéseinek vizsgálati témájával vált kutatócsoporttá, és ehhez csatlakozott a társadalomlélektan egyéb területén dolgozó néhány kutató is (Csabai Márta, Borgos Anna). Így az intézet „megelőzte korát”, jelesül az MTA-intézetek számára később javasolt kutatócsoport-szerkezetet alakította ki. Egyben maradt viszont az Általános Pszichológiai Osztály, melynek vezetését 2000-ben Winkler István vette át.

INTEGRÁLT FOLYTONOSSÁG – A JELEN

Az intézet 2013-ban integrálódott az MTA Természettudományi Központjába, 2015-ben pedig beköltözött a kutatóközpont székházába, a Magyar tudósok körútjára, neve Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet lett. Fennállása óta először egyetlen helyen működik. 2014 és 2017 között igazgatója Ulbert István volt, jelenleg Winkler István. Csépe Valéria kutatócsoportja kivált az intézetből, és a kutatóközpont Agyi Képzésközpontjához csatlakozott. A munkatársak komoly erőfeszítése nyomán működőképes és korszerű laboratóriumok jöttek létre. Megváltozott a csoportok szerkezete, illetve elnevezése. Kognitív Pszichológia Csoport elnevezéssel Gaál Zsófia Anna, Kísérleti Pszichológiai Kutatócsoport elnevezéssel Horváth János, Környezeti Adaptáció és Úrkutatási Csoport néven Balázs László vezet kutatócsoportot, mely csoportokban az emeritus státuszú Molnár Márk és Cziggler István munkatársai, valamint a szociálpszichológiai irányultságú kutatók közül Ehmann Bea tartozik. Winkler István *Hang- és Beszédszlelési Kutatócsoport* néven alakított részleget, melybe Molnár Márk és Gervai Judit volt csoportjából is kerültek munkatársak. Az Összehasonlító Pszichofiziológiai Kutatócsoportot Ulbert István, a Pszichobiológiai Kutatócsoportot Topál József vezeti. A szociálpszichológia kutatások középpontjában a versengés kutatása áll a Fülöp Márta vezette Társadalom- és Kulturális Pszichológiai Kutatócsoportban. A Nemzeti Agykutatási Program keretében az intézethez tartozik négy kutatócsoport, Barthó Péter, Mátyás Ferenc, Németh Dezső és Racsmány Mihály vezetésével. Kérdés, hogy ezek a csoportok az adminisztratív kapcsolódáson kívül mint műhelyek is részei lesznek-e az intézetnek. Vannak kételyeim, de egy történeti írásnak nem célja a jelen elemzése.

Az eddigiek összegzéséként elmondhatjuk, hogy az elmúlt fél évszázad során az intézet munkája a hazai pszichológiai kutatások élvonalát jelentette, és csak örülni lehet annak, hogy az utóbbi években e színvonalhoz más kutatóhelyek is felzárkóztak. Nemzetközileg is jelentős kutatógárdát nevelt ki, közülük többen hazai és külföldi egyetemeken megbecsült munkatársai. Az intézet szerepe jelentős volt és maradt a hazai pszichológusképzésben, amihez éveken keresztül az intézet folyóirata és könyvtára is hozzájárult. Mint igazgató, azt a célt tűztem ki, hogy az intézet kutatási színvonalában egyre közelebb kerüljön olyan intézményekhez, mint például a Max Planck Intézet. Úgy tűnik, ez a törekvés a jelenlegi „integrált folyamatosság” korában is folytatódik, és remélhetőleg a jövőben is fennmarad. A kézirat e változatának elkészítése egybeesik a tudományos kutatóhálózatok átalakítását előkészítő kormányzati döntések kialakításával, és az MTA törekvéseivel a kutatóhálózat megőrzésére. Csak remélni tudom, hogy az intézet történetének bemutatása folytatódni fog.

Az alábbiakban a kézirathoz érkezett két hozzászólás, és válaszom következik Erős Ferenc hozzászólására.

Faragó Klára

Hozzászólás *Az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének története** című íráshoz – szociálpszichológiai nézőpontból

1970 végén kerültem az intézetbe frissen végzett egyetemistaként, és 1984-ig dolgoztam ott. Az intézet történetéhez személyes emlékeim alapján így csak egy rövidebb időszak vonatkozásában tudok hozzászólni. Az készlet mégis szólásra, hogy az intézet története szorosan összefügg a pszichológia megújulásának történetével, márpedig a magyar szociálpszichológia történetében ez egy igen jelentős korszak volt, a szociálpszichológia újjászületésének korszaka. A szociálpszichológia meghonosítása azért volt nehezebb szülés, mert ez a szakterület témájánál fogva ideológiailag sokkal terheltebb, a burzsoá áltudomány címkéje vagy a szocializmus kollektivistikus eszméinek propagálása sokkal jobban ráilleszthető, mint a pszichológia ebből a szempontból szerencsésebb más ágaira.

A szociálpszichológia helyzetét illusztrálandó felidézem, hogy az egyetemi tanulmányaim pusztán fél éves szociálpszichológiai kurzusát annak idején Erős László tartotta nekünk. Róla annyit tudtam meg az internetről, hogy eleinte a pszichiáterek és az egyház párharcában részt vett, és a szcientológiai egyház ellenzője volt, de később anyagi indítékokból (állítólagosan szenvedélyes szerencsejátékos volt) átállt, és könyvet is írt a *Pszichobiznisz kontra szcientológia* címmel. Persze nem minden évfolyamot ő tanított, utóbb ki is kopott a képzésből, de áruilkodó a szakterület elismertségére és fejlettségi állapotára nézve, hogy egy ilyen gyanús jellemű és kutatói múlttal nem rendelkező alakra bízták ezt az órát. Az viszont általánosítható tény, hogy az ekkor mindenki számára hozzáférhető egyetlen magyar nyelvű szociálpszichológiai szakirodalom a Hiebsch-Vorweg NDK-s szerzők *Bevezetés a marxista szociálpszichológiába* című, 1967-ben megjelent tankönyve volt. A nyilvános könyvtárakban nem voltak nyugati folyóiratok, e szakterületről a szakgyűjteményekben is csak egy-egy példány, de ha bővebben lettek volna is, az akkori hallgatók nyelvtudása nem érte el azt a szintet, hogy tájékozódhassanak azon a szakterületen, amelynek még az alapjait sem segítette az oktatás elsajátítani.

Magyarországon ekkoriban már az ideológiai „vörös fark” sem volt kötelező, az empirikus megközelítést elismerték és engedélyezték, ezért lehetőség nyílt arra, hogy a *Szociálpszichológiai Osztályon* empirikus kutatómunka folyjék. Ebben fontos előzményt jelentett az intézet elődjeként számon tartott *Gyermeklélektani Intézetben* a lewini hagyományokat ápoló Mérei szociálpszichológiai, elsősorban a csoportdinamika jelenségeit leíró munkássága, melyben ő képviselte az empirikus megközelítés fontosságát, és ezt a törekvést kollégái számára meg is testesítette.

Ez a szociálpszichológia egész gondolatköre szempontjából vékony szál ekkor is és később is fontos fogódzót jelentett. A szociometria gondolatkörét hasznosította és fejlesztette tovább a Pataki–Hunyady szerzőpáros 1972-ben megjelent *Csoportkohézió* című könyve, az első nagyobb lélegzetű munka, melyet a Szociálpszicho-

lógiai Osztály kitermelt. Később e gondolatvilág termékenyítette meg Járó Katalin és Veress Sándor hierarchikus szociometriáját, ami a hatalmi viszonyok ideológiai színezetű vizsgálatából lett szociális kompetenciák megszerzésére irányuló iskolai közösségfejlesztő módszerré vált.

Az intézet Szociálpszichológiai Osztályán – amikor én odakerületem – nem a mai szellemben zajlott kutatómunka, amikor is senior és kezdő kutatókból álló nagyobb teamek végeznek projektalapú kutatómunkát, amire pályázaton lehet finanszírozást találni. Akkor individuális kutatások folytak individuális témákban, az elvárás is az volt, hogy ki-ki – miközben mindenki bizonyos mértékig kezdő volt – álljon elő egy saját témával, amit olykor osztályértekezleteken közösen megvitatunk, és egyénileg dolgozza ki azt. Ehhez mindenki kapott egy éves keretet, amivel el kellett ugyan számolni, de előre nem kellett tervezni és megindokolni a költségeket. Czigler István már érintett több ilyen egyéni témát, ezt nem ismételtem meg, inkább a számomra kitüntetett jelentőségű történéseket és az általam észlelt változási-fejlődési csomópontokat ragadom meg.

Ezen kezdetleges állapotok ellenére a 70-es években végbement szociálpszichológiai tudományos aktivitás, térkeresés és térnyerés igen látványos volt. Ebben az utazásuktól és nemzetközi kapcsolatoktól majdnem hermetikusan elzárt időszakban mérföldkövet, tájékozódási lehetőséget és személyes élményt jelentett mindannyiunk számára az, hogy 1974. május 6-a és 10-e között az európai Kísérleti Szociálpszichológiai Társaság által szervezett úgynevezett „Kelet–Nyugat találkozók” keretében került megrendezésre Visegrádon egy nemzetközi szociálpszichológiai konferencia, amelyen a szociálpszichológiai tankönyvek és szöveggyűjtemények néhány emblematikus alakja is megjelent, mint például Philip Zimbardo, Elliot Aronson, Serge Moscovici és Ivana Marková. Fontos tájékozódási pontot jelentett többünk számára az ugyancsak Visegrádon 1975-ben, az MRT Tömegkommunikációs Kutatócsoport által szervezett A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapi tudatban témájú konferencia is, amely keresztmetszeti képet nyújtott a hazai empirikus társadalomkutatás egy eredményes területéről, utalva a közgondolkodásban megbúvó előítéletekre és azok felszámolására. Ennek is fontos előzménye volt, ugyanakkor hozzájárult a szociálpszichológia és a pszichológia más, hagyományosabb területei közötti kapcsolatok újragondolásához az attitűdről 1971-ben megrendezett konferencia, amely e témakört hazai viszonylatban is a szociálpszichológián belül mintegy a csoportkutatás mellé emelte. A nemzetközi szakirodalomban ekkoriban nagyon aktuális témaként kezelték az attitűdök mibenlétének és dinamikájának, az előítéletek kialakulásának és megszüntetésének kérdését, valamint az előítéleteknek kedvező vagy azokat gátló gondolkodási stílusok azonosítását. A konferencia szakirodalmi megalapozását és eredményeit tükröző attitűd-kötet (Halász László – Hunyady György – Marton L. Magda szerkesztésében) ugyan némi késéssel, de megjelent az Akadémiai Kiadónál.

A hazai szociálpszichológia viszonylag korai számvetése volt egy további konferencián, melynek anyaga a *Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon* című

kötetben jelent meg 1976-ban, és mint kelet-közép-európai újdonság magyar nyelven ellenére megtalálható az angolszász világ majd minden egyetemi könyvtárában.

E konferenciákkal párhuzamosan a közelmúlt és a kortárs pszichológia kutatásait és eredményeit összefoglaló ún. „kockás könyvek” sorozata látott napvilágot, Pataki Ferenc által szerkesztett *Csoportpszichológia*, Hunyady György által szerkesztett *Szociálpszichológia* két-két kötete, Csepeli György szerkesztésében a *Kísérleti társadalomlélektan fő árama* jött ki a Gondolat Kiadó jóvoltából, és kínált közérdekű ismereteket és oktatási tananyagot az ekkorra már a szemeszterek számában és tananyagában bővülő egyetemi oktatás számára.

Bár a szociálpszichológia örvendetesen fejlődött, az ideológiai „comme il faut” még nem volt a múlté. Szakmai vitaként feltüntetett, de ideológiai párharc folyt az intézetben a marxizmus ’ortodox felfogását’ képviselő Garai-csoport, és a ’revizionista felfogást’ képviselő Pataki-csoport között. Heves intézeti viták keretében folyt a küzdelem, ahol nem lehetett pontosan kiszámítani, mekkora ideológiai fenyegetést jelent az, ha valaki nem ortodox marxista vagy egyáltalán nem marxista módon közelít a szociálpszichológiához. Ez a küzdelem szerencsére a szakmaiság győzelmével ért véget.

Tanúja voltam annak, ahogy Pataki érdeklődése a csoport témája felől a csoport és társadalmi talaj hangsúlyozásával ugyan, de egyre inkább az egyén, az egyéni identitás kérdései felé fordult, A rendszerváltáskor az identitás változásának tükrében fontos társadalmi kérdéseket értelmezett Pataki Ferenc.

Engländer Tibor 1972-ben lett az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének munkatársa, megalakítva a döntépszichológiai kutatócsoportot. Szakmai munkásságának egyik markáns vonása a teoretikus és gyakorlati irányultság mértéktartó és *mértékadó* ötvöződése. Témája a valószínűségi ítéletalkotás, a kockázatpercepció és az információgyűjtés. Kutatási kérdésfeltevése, amely az információfeldolgozási paradigmán nyugvó *megújhdott kognitív* szociálpszichológiai szemléletet tükröz, egybevágtott a kor trendjével, hiszen az azóta kézikönyvi evidenciaként számon tartott heurisztikák éppen hogy ismertté váltak a terület művelőinek szűk körében. Magam is e csoport tagjaként dolgoztam és vettem részt neves amerikai kutatókkal együtt komoly visszhangot kiváltott nemzetközi kutatásban.

Eddig tartott személyes részvételem az intézetben. A szociálpszichológiának feladata nem utolsósorban az, hogy a társadalmi köztudatot elemezze, formálásához hozzájáruljon. Ezért nemcsak mint régi munkatárs, hanem mint a szociálpszichológia oktatója érdeklődéssel követtem nyomon, hogyan formálódnak tovább a társadalmi kihívásokra választ kereső témák: a fiatal értelmiség értékei és pályaképe Váriné Szilágyi Ibolya, a narratív pszichológia módszereivel elemzett történelemről és a nemzetről való felfogás László János, a versengés aktuálissá vált témája Fülöp Márta, sőt az úrkutatók izolált kiscsoportokban mutatott viselkedése Ehmann Bea elmélyült kutatásainak tárgyaként.

Erős Ferenc

Megjegyzések *Az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének története* című cikkhez

A szerző – az intézet igazgatója 2000 és 2013 között – saját, szubjektív szempontjából írja le a történetet. Hangsúlyozza, hogy nem ért a forráskutatáshoz és a forráskritikához, ami azért némileg meglepő, mert elég sor forrás áll rendelkezésre, például a 75 éves és 100 éves jubileumi kötet. Talán érdemes lett volna egy rövid kronológiai fejezetben bemutatni az intézet történetének fontosabb állomásait, mi történt például az ötvenes években, ki volt a vezető Bartha Lajos előtt (Molnár Imre), stb.

Jogos, hogy a beszámolóban a szerző olyan eseményekről ír részletesebben, amelyeknek részese volt, és olyan személyekről, akiket személyesen ismert. Az is rendjén való, hogy saját kutatási területeiről, a részvételével, majd vezetésével működő tudományos részlegekkel, ottani kollégáival többet foglalkozik, mint más, tőle távolabb eső területek képviselőivel. Az azonban zavaró, hogy helyenként nyílt vagy csak a „bennfentesnek” érthető utalásokkal és minősítésekkel él. Ez leginkább feltűnő akkor, amikor a társadalomtudományos területeket érinti, de máshol is, olykor „argumentatio ad hominem” érveket használ. például „az intézet múltjából örökölt kolléganők” a klinikai pszichológiai osztályon. Ez enyhe lesajnálása a kollégáknak, akik ezen a részlegesen dolgoztak. Tomka Imre igazgatói működésének mi köze volt ahhoz, hogy a felesége operaénekes volt? S vajon a plagizáló kolléga attól volt plagizátor, hogy „egyébként munkásőr” lett volna? Ilyen alapon azt is számon lehetne tartani, hogy ki volt párttag és ki nem? Mint kiderül az anyagból, Urbán János „jó párttitkár volt”, mert az intézet érdekében tevékenykedett, a többi párttag vajon mit tett vagy nem tett? Kürti Jarmila részlegével kapcsolatban a cikk megállapítja, hogy „átütő eredmények ezen a területen nem születtek” a tehetségkutatásban. Ez lehet, hogy így van, de azért az egykori fejlődéslelektani osztály többet érdemelne ennél, az intézeti asztalos és a technikusok munkájáról több szó esik, mint számos kutatóról. Tánzos Zsolt is többet érdemelne egy ilyen szerencsétlen mondatnál: „Gondolkodását mások nehezen követték, de érezték az elmélyedt gondolkodást.”

Még inkább szembetűnő ez az egyoldalú és indokolás nélküli minősítő szemlélet az intézet társadalomtudományi jellegű részeinek megítélésében. Hogy mi társadalomtudomány, és mi nem az, azon lehet vitatkozni, de az intézet nem attól volt „társadalomtudományi”, hogy Pozsgay Imre még kezdő funkcionárius korában tartott a Szondi utcai pincében valamilyen „agitprop” tájékoztatót. A szociálpszichológiai osztályról megállapítja, hogy itt inkább kérdőívekkel dolgoztak, mint kísérleteztek. Ez azonban nem igaz, Engländer Tibor és Halász László, kezdetben László János is kísérleteztek, a fő módszer azonban az interjúzás, nem a kérdőívezés volt (Váriné, Pataki). Pataki munkássága is több figyelmet érdemelne mint tudománypolitikus és mint kutató is (közösség-téma, Nékosz-interjúk).

Viszonylag tárgyilagos hangot próbál megütni az anyag a Személyiségpszichológiai Osztály és Garai László tevékenységével kapcsolatban, elismerve, hogy Garai filozófiailag felkészült és kreatív ember volt. Lehet Garait szeretni vagy nem szeretni, de nem kétséges, hogy pszichológiailag is elég felkészült volt, például az akkori szovjet és francia pszichológiában. Érdekelte őt az agykutatás is, igaz, bizonyára amatőr szinten, ám az intézetben, mint az anyagból is kiderült, sokan kezdték pályájukat „amatőr” szinten. Hogy például „igazi” agykutatóként fogalmuk sem volt a pszichológiáról. A Garaival való viták, amelyek néha valóban indulatosak voltak, nemcsak arról szóltak, mi a marxista és mi a nem marxista pszichológia, hanem hogy mire való a pszichológia adott történelmi és kulturális feltételek között. Erre persze Garai is, Pataki is ideologikus válaszokat adott, de nemcsak az ő párharcukról volt szó, hanem arról, hogy az intézet mint olyan mit tud válaszolni a Garaitól kapott, olykor tényleg igen provokatív kihívásokra. Válasz helyett azonban defenzívába szorult, és inkább Garait marginalizálta. A Személyiségpszichológiai Osztállyal kapcsolatban: Járó Katalin is a Szovjetunióban végzett, csak kicsit előbb, mint Keleti Judit és Köcski Margit. A „Szovjetunióban való végzés” ugyancsak minősítést implikál, és ilyen alapon az intézet több más akkori munkatársánál is fel lehetne hozni ezt a háttérrel. Ami a Személyiségpszichológiai Osztályt és a belőle alakult Járó Katalin, majd az én vezetésem alatt működő társadalomlélektani csoportot illeti, ugyancsak szűkmárkúan foglalkozik vele az anyag. Az identitáskutatáson és a pszichoanalízis elméleti kutatásán kívül sok mást is letett a csoport az asztalra. Így például Járó Katalin és Veres Sándor szociometriai kutatásai, a tekintélyelvűség és előítélet kutatása (Fábián Zoltán, Erős Ferenc), a testreprezentációk (Csabai Márta, Kende Anna, Borgos Anna), a rendszerváltás szociális reprezentációja (nemzetközi kutatás).

Természetesen nem kérem számon az anyagon az enciklopédikus teljességet, de kifogásolom egyoldalúságát. Az a kép alakul ki, hogy az intézet fejlődésének fő hajtóerejét a „mainstream” általános pszichológiai és pszichofiziológiai kutatások képezték, minden más csak afféle „sallang” volt, teher, amit az „igazi” kutatóknak a hátukon kellett cipelniük. Ennek a „sikertörténetnek” a betetőzése volna a mai helyzet, a Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet létrejötte. Az anyag nem foglalkozik azzal, miért, hogyan, milyen pénzügyi, személyes, szervezeti és ezeken túlmenő okok miatt szorult háttérbe az intézeti társadalomtudományi kutatás, holott összességében nem volt kevésbé színvonalas, mint a természettudományi. A cikk végén van egy gesztus a társadalomtudományos kutatások fejlesztése felé, de ez inkább jámbor szándéknak tűnik, mint realitásnak.

VÁLASZ ERŐS FERENCNEK

Kedves Feri!

Szerinted fel kellett volna használnom forrásokat, példaként az intézeti jubileumi kiadványokat említi. Magam olyan dokumentumokra gondoltam, melyek meghatározóak voltak, vagy hozzájárultak ahhoz, miként alakult az intézet sorsa, helyzete, jövője. Ezek azok a dokumentumok, melyek értékelése, értelmezése történelmi kompetenciát igényel, amivel nem rendelkezem. A történelemszaki tudományát és szakmáját nagyra tartom, amatőrként olvasgatni és értékelné néhány az anyagot nem kívánom, mint ahogy azt sem szeretem, amikor a pszichológiához nem értők tesznek úgy, mintha értenének hozzá.

Szerinted az „intézet múltjából örökölt kolléganők” kifejezés enyhe lesajnálás. Szerintem nem. Egyszerűen arról van szó, hogy nem rendelkeztek kutatói múlttal, a korábbi Gyermeklélektani Intézet tanácsadói profiljából indultak, de arra kényszerültek, hogy kutatóintézeti munkatársak legyenek. Kár szépíteni, ez megmutatkozott a tudományos teljesítményben. Sipos Kornél Sipos Mihály közreműködésével elkészítette a Spielberg-teszt magyar változatát, ami hasznos munka. A Tomka Imréről írottakat „argumentatio ad hominem”-nek nevezed. Szerintem nem argumentáció, egyszerű tényközlés. Akár át is írhatnám „személyes okokra”. Mindazonáltal nem érdektelen, hogy egy tudományos intézet igazgatója, egyben egy országos egészségügyi intézet vezető munkatársa egyszer csak otthagyja az egészet. Ez nem negatívum, nem is pozitívum, tény. Csak megemlítem, hogy a pszichológia egy általad jól ismert és művelt ágának jeles képviselőiről szinte napról napra tudjuk, mit csináltak, kivel és miért.

Igazad van, nem minden munkásór halandszászott tudományos kutatóként, továbbá voltak halandszászók, akik nem voltak munkásörök. Ennek ellenére a bemutatott metszet jól mutatja az intézet állapotát és hangulatát a hetvenes évek legelején. Amit Urbán Jánosról írtam, szintén idetartozik: nem minden párttitkár volt ártó tényező. Persze, mint párton kívüli nem tudhattam, mi minden történt az intézeti pártszervezetben, csak a végeredményt tapasztalhattam.

Tánczos Zsolt bemutatását kevesled. Olcsó válasz lenne, ha arra hivatkoznék, a részletezés esetén a kísérleti/általános/fiziológiai pszichológia túlsúlyának további növekedését lehetne a szememre vetni. Ezzel szemben „vessetek a mókusok elé”, de intézeti fiatal kutatóként tényleg csak töredékeket értettem a munkáiból. Pozsgay látogatása: nem értem, hogy kapcsolódik ez a társadalomtudomány negatív értékeléséhez, sőt. Elképzelhető lenne, hogy manapság egy hasonló rangú vezető eljönne az intézetbe? Meg kell jegyezni, hogy hosszú igazgatói pályafutásom alatt még akadémiai vezetők sem tiszteltek meg látogatásukkal. Egyébként abban az időben én kívül éltem a „közéleten”, így bosszantott, hogy valami politikus miatt ott kellett hagynom a laboratóriumot.

Engländer Tibor, akit az egyik legeredetibben gondolkodó kollégának tartok (és ezt le is írtam), ráadásul személyes jó viszonyban voltam vele, valóban kísérletezett. Fő érdeme és a kísérletek hozadéka azonban kevéssé kötődik a szociálpszichológiához, „mainstream” döntépszichológia volt. Fő hozzájárulása a „súlyozott összeadása nevezőben” (SÖN) formula. László János munkásságáról a lehető legnagyobb elismeréssel írtam. Kísérleteinek véletlenül részese voltam, ezek az emlékezeti sémákkal álltak kapcsolatban, azaz nem voltak „par excellence” szociálpszichológiai kísérletek. Elolvasva az írást, úgy látom, semmi olyasmit sem írtam, ami arra utalhat, hogy aki nem kísérleti módszereket használt, annak azt kellett volna tennie. A pszichológiában számos területen más módszer a megfelelő, erre példa éppen László János. Ő arra is példa, hogy a publikációkban megmutatkozó nemzetközi megjelenésnek egyáltalán nem kritériuma a kísérletezés. Vári Ibolyától elnézést kell kérnem, hiba volt, hogy megfeledkeztem arról, hogy módszere az interjú volt (ez annál is inkább hiba, mert az interjúk jó részének készítőjével közeli személyes kapcsolatban állok).

Igazad van, Pataki Ferenc tudományos munkássága bővebb kifejtést érdemel. Mentségemre szolgáljon, hogy ezt a munkát értő kollégáim (közte Te is) a közelmúltban sokoldalúan elvégezték. Garai László bemutatásával kapcsolatban a leírtakat fenntartom, már csak azért is, mert ezt Faragó Klára teljességgel megerősítette.

További két dologban is igazad van. Valóban nem írtam a társadalomtudományi kutatások sorsának háttéréről. Az ok egyszerű. Nem tudom a háttértörténeteket abból az időszakból, amikor nem voltam még intézeti vezető (lásd a forrásokról írottakat). Igazgatói működésem idején nem hiszem, hogy bárki is háttérbe szorult volna, aki tudományos munkáját kielégítően végezte. A későbbiekkel kapcsolatban egyrészt nincsenek meg a megfelelő távlatok, de ami még ennél is fontosabb, nem érzem szükségét annak, hogy újabb feszültségeket keltsek. Ha bárki úgy érzi, megfelelő ismeretei vannak, és eljött az idő, szabad a pálya. Igen, kevés a tematikus bemutatás számos társadalomtudományos témában. Így van ez egyéb területeken is, ott sem írtam hosszas tematikus bemutatásokat. Némi mentés, hogy nemrégiben részesebben bemutattam Marton Magda munkásságát. Ha gondolod, hasonlóképpen írhat az intézet sikeres témáiról, kutatóiról. Azt viszont nem fogadom meg, hogy az intézetben töltött majd 50 év után leírásomat az intézet működésének egyik vonulatára kellene korlátoznom. Már csak azért sem, mert indokolatlannak tartom a felvetett tematikai felosztást.

KISS PASZKÁL

Hármasugrás

A magyar szociálpszichológia csúcsteljesítményei
és recepciójuk itthon és külföldön

A pszichológus mesterektől hallott és olvasott pszichológiatörténet a pszichológia művelésének motivációit és az elődök által megtalált formáit példaként mutatja be. Ez a „tudománytörténeti önreflexió” (Lányi, 2008) az új generáció szakmai szocializációjának fontos eszközeként működött évtizedeken át, és működik ma is a pszichológusképzésben. Másrészt a pszichológia történetén keresztül a különböző korok, társadalmi feltételek általános összefüggéseit is kimutathatja a történeti elemzés (például Kovai, 2017a). A szakmai önreflexió és az általános összefüggések keresése ugyanakkor nem zárja ki egymást. A tudományos hivatkozások mintázatait elemezve (Pléh, 2014) például izgalmas következtetésekre jutunk egy-egy történeti korról (ötven évvel ezelőtti „presztízshivatkozások”), a tudomány művelésének általános jellemzőiről (rövid „publikációs élet” a természettudományokban), de önreflektív kérdést is feltehetünk a hivatkozásokat formáló tényezőkről.

Egy botcsinálta pszichológiatörténész akár azt is megkísérelhetné, hogy ne csak az elemzés szisztematikusságában, hanem abban is használja saját tudományos eszköztárát, hogy pszichológiai modellek segítségével közelítsen a pszichológus elődökhöz, a kiemelkedő pszichológiai alkotásokhoz. Az általánosítást ne a történeti kor, társadalmi keretek, hanem mondjuk a kommunikációs mechanizmusok, a hatásvizsgálat irányába kísérelje meg.

Dolgozatom kiemelkedő tudományos művek megcélzott és dokumentálhatóan elért hatására fókuszál, ezzel a fentebb elsőként megjelölt, szocializációs célt és az eredmények átadásának-átvételének a lehetőségekhez képest szisztematikus vizsgálatát egyszerre kísérli meg. Ma a tudománymetrikai mutatók világában élünk, melyek a publikációk hatását vannak hivatva jól átláthatóan, összehasonlíthatóan kifejezni. A számok mögötti valóság kicsit részletesebb feltárása azonban ebben a szép új világban is hasznos lehet. Arra törekszem az alábbi elemzésben, hogy a számokat és mögöttük a gondolatok hatását együtt lássuk majd.

Ennek a megközelítésnek gyengéje azonban, hogy kevés lehetőséget ad az átfogó tudománytörténeti körkép megrajzolására. Szerencsére a magyar szociálpszichológia történetét több oldalról, többféle hős és a korok, viszonyaik bemutatásával meg-

írták már jeles szerzők (Erős, 2017; Hunyady, 2016, 2006; Csepeli, 2001). Ezért talán nem túlságos szelekció, ha mi csupán a közelmúlt három kiemelkedő kötetét vizsgáljuk a publikációk tengerében, azok kibontható céljaival és dokumentálható hatásával együtt. Negyedikként a kísérleti szociálpszichológia már-már eposzi jelzőkkel illetett alapművét választottam kiindulópontként a kortárs hármas bemutatásához.

A VÁLASZTOTT MŰVEK ÉS AZ ELEMZÉS SZEMPONTJAI

Ma a pszichológiai tudományos publikációk legfontosabb színterei a folyóiratok, ezért magyarázatot igényel, hogy miért teljes kötetekre szűkítettem első lépésben a keresést. Az ok egyrészt gyakorlatias, a Magyar Tudományos Művek Tárának jelentős fejlődése után sem lenne könnyű minden szociálpszichológiai tanulmányt felderíteni és egységes szempontok alapján megrostálni, a legnagyobb hatásúakat kiemelni. Másrészt az utóbbi évtizedek szociálpszichológiai kutatásaiban a nagy tudományos teljesítményeit előbb-utóbb köteté is érlelték a szerzők. Lehet, hogy ez is történeti korszakhoz köthető jelenség, csupán a hazai szociálpszichológia általam vizsgált, közel teljes életművel rendelkező, a rendszerváltozás után ereje teljében lévő másfél nemzedéke érezte szükségét az összegző monográfiák elkészítésének. De az is lehet, hogy később is így marad ez a bölcsészterületek, az elméleti elemzések vonzásában élő hazai szociálpszichológiában. Azt is látni fogjuk, hogy ezeket a monográfiákat kiemelkedő figyelem övezte a szakmai közönség körében is. Nagyobb, mint egy-egy értékes újdonságot hozó folyóiratcikket, könyvfejezetet.

Hasonlóképpen indoklásra szorul a szelekció másik szempontja, aminek alapján olyan monográfiákat kerestem második lépésben, melyek magyarul is nagy figyelmet kaptak, és angolul is megjelentek. Ennek legfontosabb oka, hogy a jelen elemzésben a külföldi és hazai hatást egymással párhuzamosan szeretném bemutatni. A megkésettség és felzárkózás nehézségeivel küzdő, a nyugati pszichológiai eredményeket abszolút mércének tekintő magyar pszichológiai gondolkodásban (Kovai, 2017b) azonban az is igaz, hogy a kiemelkedő teljesítmény a külföldi sikert nem nélkülözheti. Ehhez kapcsolódó, haloványabb reményem is volt, hogy éppen e megkésettséget, periferikusságot esetleg átlépheti egy-egy kiemelkedő publikáció, és eljuthat odáig, hogy a szerzőjének jelentős hozzájárulása van a nemzetközi szinten zajló kutatásokhoz, a szociálpszichológia országok feletti, egységes egészéhez. Bízom abban, hogy ennek egy-egy részletét is nyomon tudjuk követni.

Mérei Ferenc (1947) csoportlélektani vizsgálata a magyar szociálpszichológia eposzi magasságokba ért büszkesége, nekünk is kiindulópontunk lesz. Ezután vizsgáljuk a fenti szempontok alapján kiválasztott három kortárs szociálpszichológiai művet. Csepeli György (1992) monográfiája a kilencvenes évek elején jelent meg. Hunyady György (1996) kötete a sztereotípiakutatás és a társas megismerési szemlélet felé fordítja a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban elkezdett nemzeti és

történeti tudattal kapcsolatos vizsgálatokat. Harmadikként László János (2005) kötetét választottam, mely a szerző széles munkatársi körével együtt publikált narratív szemléletű korábbi kutatásait is magába építi, így a szó szoros értelmében összegző írás.

A három kortárs és a kiinduló korábbi publikáció magyar és angol nyelvű kiadásának bibliográfiai adatait az 1. táblázat mutatja. Ebben látható, hogy a magyar és angol nyelvű kiadások között 2-5 év telik el, tehát nagyjából ugyanabban az időben jelennek meg itthon és külföldön. Azt is érdemes összefoglalóan megjegyezni a művekről, hogy a nemzetközi publikációs körökben láthatóak, a legszélesebb körű, bár kevésbé megbízható hivatkozásgyűjtő felületen² elemezhető méretű az idézettségük.

1. táblázat. Elemzésre választott kiemelkedő tudományos publikáció magyar és angol kiadása

Magyar publikáció	Angol publikáció
Mérei Ferenc (1947). <i>Az együttes élmény: társadalomlélektani kísérlet gyermekeken</i> . Budapest: Officina	Merei, F. (1949). Group Leadership and Institutionalization. <i>Human Relations</i> , 2(1), 23–39.
Csepeli György (1992). <i>Nemzet által homályosan</i> . Budapest: Századvég Kiadó	Csepeli, G. és Fenyő, M. D. (1997). <i>National identity in contemporary Hungary</i> . New York: Atlantic Research and Publications
Hunyady György (1996). <i>Sztereotípiák a változó közgondolkodásban</i> . Budapest: Akadémiai Kiadó	Hunyady, Gy. (1998a) <i>Stereotypes during the decline and fall of communism</i> . New York: Routledge and Kegan Paul (International series in social psychology).
László J. (2005). <i>A történetek tudománya</i> . Budapest: Új Mandátum Kiadó	László, J. (2008). <i>The science of stories</i> . London: Routledge

A publikációkat sorra vesszük, és a hatásukat mini esettanulmányok formájában tekintjük át. Összegyűjtöttem azt a három szempontot, amelyek szerint ezt a négy sűrű leírást készült.

Az elemzői kérdések

- Mik a mű elkészítésének feltárható motivációi, a látható szerzői célok?
- Mi a mű kontextusa, milyen módon kapcsolódik a szerző a pszichológia tudományos irányzataiba?
- Milyen látható hazai és nemzetközi tudományos hatása volt a műnek (milyen kvalitatív „impakt faktora”)?

² Az angol nyelvű kiadások hatását egységesen a Google Scholar segítségével mértem fel, mert ebben mind a négy publikáció kellő számú hivatkozással jelenik meg. Minden hivatkozásra, azok számszerű összehasonlítására most nem térünk ki, ezért az itt megjelenő ismétlések vagy irreleváns tételek nem befolyásolják érdemben a kialakuló képet.

Bár szerzői motivációk feltárásához hasznos adalékokkal szolgálhattak volna a szerzőkkel, tanítványokkal készített beszélgetések, interjúk is, de az egy másik elemzés része lenne.

MÉREI: EGYÜTTES ÉLMÉNY

A magyar szociálpszichológia egyik alapítója Mérei Ferenc. Bár több évtizeddel előtte jelentek meg az első társadalomlélektani írások Magyarországon (Erős, 2006), a nevéhez fűződik az első szociálpszichológiai kísérlet, melyet ráadásul nemcsak itthon, de külföldön is nagy érdeklődés övezett. A személyét két emlékkötet (Bagdy, Forgács és Pál, 1989; Borgos, Erős és Litván, 2006), folyóiratban megjelent ünnepi tanulmánygyűjtemény (BUKSZ, 1999) és számos más emlékező írás (például Csepeli, 1998) őrzi, valamint egy filológiájában igen alapos, a kultuszt is értelmező doktori értekezés (K. Horváth, 2011). Ezek sokszínű bizonyítékai annak, hogy a pszichológia későbbi generációira milyen nagy hatással volt munkája, személyisége. A legszélesebb körben ismert írásai nem szociálpszichológiaiak. A fejlődés-
lélektani, klinikai pszichológiai, művészetpszichológiai eredményei inkább tették a szakmán kívül is ismertté. Nemzetközi tudományos elismerést mégis az általunk is vizsgált *Együttes élmény* kapott, mely első változatában, kis kötetként 1947-ben jelent meg magyarul. Két évre rá empirikus tanulmánnyá átszabva (Mérei, 1949) az akkor éppen induló, de ma is jó nevű *Human Relations* című folyóirat adja ki angol fordításban. Ezt a lényegesen rövidebb szöveget Erős Ferenc (2006: 142) „erősen lecsupaszítottak” tartja a magyarhoz képest, fordítási nehézségeket is jelezve. Ezután még két változatban jelentette meg Mérei szerkesztett kötetek fejezeteként, immár rövidebb tanulmány formájában magyarul is a szöveget. Pataki Ferenc csoportlélektani szöveggyűjteményében (Mérei, 1969) és a tanítványok által sajtó alá rendezett kötetben (Mérei, 1989) találjuk ezeket. Az utóbbi változathoz megjelent egy újabb angol fordítás is, de ennek kisebb a hatása, mivel kevésbé látható (Mérei, 1994, sic!). Az empirikus magot képező vizsgálatot a későbbi kiadások élesebben mutatják be, az első kiadás gazdag elméleti bevezetője a szerzői szándékok megfejtésében segíthet nekünk. Ebben az eredeti műre, egyébként az 1989-es változatra hivatkozom a következőkben.

A szerzői célok, következtetések az együttes élmény vizsgálatában

A háború utáni újrakezdéshez és lendületes saját visszatéréséhez illő, drámai felütéssel nyitja Mérei Ferenc *Az együttes élmény: társadalomlélektani kísérlet gyermekeken* című kötetét.

„Új tudományág van kialakulóban: a társadalomlélektan. Kérdésfeltevése ember és társadalom, egyén és közösség összefüggésére vonatkozik. Tárgya az emberek által fennálló viszonylatok minden fajtája: ezért kapcsolódik a szociológiához. De ezeket a viszonylatokat egyes emberekre gyakorolt hatásában vizsgálja: így szükség-szerűen kötve marad a pszichológiához” (Mérei, 1947, 3).

A magyar nyelv gazdagságát dicséri, hogy a szociálpszichológiát társaslélektan-nak és társadalom-lélektannak is nevezhetjük. Mérei a fenti idézetben és máshol is következetesen a *társadalomlélektan* kifejezést használja, mellyel a csoport, a nagyobb közösség, társadalmi intézmények, folyamatok vizsgálata felé fordítja a szociálpszichológiát. Mások előtte már élnek ezzel a megnevezéssel (Erős, 2006), de az ő személyes példája is hozzájárul ahhoz, hogy sokkal gazdagabb tartalommal töltik meg a társadalom-lélektant az elkövetkező magyar szociálpszichológus-generációk, mint európai kollégáik a nyakatekert angol megfelelőjét, a *societal psychologyt* (Himmelweit, 1990). Majd látni fogjuk, hogy az alább elemzésre kerülő három kötet is így tekint a szociálpszichológiára, de a jeles hazai szerzők közül sokan mások is ezzel a hangsúllyal végzik szociálpszichológiai kutatásaikat.

Nézzük meg kicsit közelebbről ezt az *Együttes élményben* megjelenő társadalom-lélektani szemléletet. Kurt Lewin csoportdinamikai elképzeléseiben talál formát, annak fogalmi keretében építkezik Mérei a rá jellemző szellemi színvonalon és gondolati szabadsággal. A csoportot a társadalom modelljeként is tekinti, melynek „többlete” nem vezethető vissza az őt alkotó egyénekre. A társas-társadalmi egységeket önálló „szubsztanciával” felruházó megközelítéstől elhatárolódik, nem lát a csoportokban, társadalmi intézményekben az egyéntől független, önálló szellemi létet (vö. McDougall, 1920). Hasonlóképpen elveti a társas jelenségeket egyéni lelki elhárító mechanizmusok analógiájára magyarázó pszichoanalitikus megközelítéseket. Ahogy Le Bon tömeglélektanát is, mely deindividuiáció folyamatainak keresztül keres redukciót egyéni meghatározókra. A francia társadalomtudományi gondolkodást jól ismerő Mérei ugyanakkor Durkheim kollektív reprezentációját az ellenkező végletnek, a személyt kihagyó társadalmi általánosításnak tartja. E végletek között fogalmazza meg a társadalom-lélektani megközelítés lehetőségét, mely az egyén és közösség kettősségét egymásra hatásában „feloldja”, nem „kiküszöbölni” igyekszik. Emlékeztet ez a háború utáni európai szociálpszichológia útkeresésére is (lásd Tajfel és Moscovici munkásságát), melyek szintén Lewin csoportdinamikai megközelítésén csiszolódtak. Különösen is Moscovici (2002) szociálisreprezentáció-elméletére. Ennek ellenére rájuk nem hivatkozik a később felülvizsgált szövegváltozatokban sem, melyek egyébként sem tartalmaznak új momentumokat az első megjelenéshez képest.

Lewin társadalom-lélektani kísérleti módszerét követi az *Együttes élményben*, mely azt ígéri, hogy személyes viszonyok között, laboratóriumi helyzetben is modellálni tudja a társadalom egészében zajló folyamatokat azzal, hogy megragadja a viselkedés mozgatórugóit, és manipulálni tudja azokat. Mérei vizsgálatában ugyan

az ok-okozati viszonyok inkább cirkulárisak: nem a jól definiált független változó-tól tartanak szabványosított kísérleti helyzetben keresztül, a világosan összemérhető függő változóig. A vizsgálat értékét éppen komplexitása, nyitottsága adja. A „vezető” csökkenő társas hatékonyságára vonatkozó adatoktól eltekintve, az eredmények leírása inkább emlékeztetnek kvalitatív kutatási beszámolóra, mint kísérletére.

Szemlélete és módszere mellett, a tárgyával is meghatározza Mérei a társadalom-lélektani kutatást, melyet az *Együttes élménnyel* útjára indít itthon. A második világháború és a holokauszt után arra keresi választ egy szociálpszichológus generáció nagyjaival együtt, hogyan volt lehetséges „ember-mészárszéket” felállítani Európa közepén. Tovább lép a Lewin és később Milgram következtetéseire, akik a vezető erejében látják a csoport működésének torzulását. A hagyományok és intézmények kialakításában a közös felelősséget firtatja a csoportműködés sötét oldalán. Látja és láttatni akarja ugyanakkor a közösségek napos oldalát is. A nevelés számára személyesen is fontos ügyével és ezzel összefonódva a szintén szívügyeként képviselt marxista alapú társadalommérnökséggel kapcsolja össze a csoporthatást. A közösségek pozitív szerepét a belátáson, szabad választáson nyugvó „belső fegyelem” létrehozásában látja. A csoport szokásait, bevett tevékenységét átformáló erőt ezért is állítja a vezetői hatás végső mércéjéül. Ha a szervezetlélektani gondolkodásig vezetjük el, akkor korát jóval megelőzi a vezetés ilyen felfogása. Csírájában hordozza ez a *transzformációs vezetői stílust* (Bass, 1999), melyben a vezető csoportformáló ereje nem a saját dominanciájának kifejeződése, hanem a csoport javát szolgálja.

A csoport személyiségformáló erejének bemutatását ugyanakkor csak előkészítik a szociálpszichológiai kísérletek. Ebből a motivációból kinövő gyakorlatnak tekinthetjük Mérei Ferenc életében a nagyon különböző társadalmi feltételek mellett kialakított, különböző életszakaszaira jellemző, de egyként meghatározó közösségeit, a Nékosz-mozgalmat, a börtönközösségét és a klinikai pszichológiai, csoportterápiás mozgalmat indító csoportjait. Ezek egyikét életrajzírója a tanítványi szóhasználatot átveve, „életcsoportnak” nevezi (Borgos, 2006, 19), ami jól kifejezi a szakmai hatásokon túlmenő jelentőségét a csoporttagok életében.

Az *Együttes élmény* alapvető fogalmai a szerzői üzenet fontos kifejezői. A vezető-csoport közötti viszony leírásában kulcsszerepe van a társas hatóképességnek vagy *szociális penetranciának*, amivel az egyén megváltoztatja a többiek szokásait, viselkedésmintáit. Nem meggyőzésről, utasításról van itt szó egyszerűen, hanem ennél gazdagabb lelki folyamatról. Modellnyújtással mintát ad a személy a többiek viselkedésére, ami öntudatlan, észrevétlen kongruencia formájában jelentkezik. Az ebben lévő egyéni különbségeket általában nem vonásszintű jellemzőknek, hanem csoportdinamikai folyamatok eredményeinek tartja. Bizonyos csoporthelyzetekben felerősödhet, másokban csökkenhet a személy társas hatóképessége.

Az együttes tevékenységgel, magasabb indulati hőfokkal, a közösen átélt élményekkel jellemzi a csoporthelyzetet, melynek átélt formája az *együttes élmény*. Nem az egyének jellemzője ez, hanem közöttük jön létre. Bár a tanulmány címét is adja,

mégis viszonylag lazán körvonalazott ez a fogalom a szövegben. A közösen megélt események, a közös tevékenység megtapasztalását jelenti általában.

Az *intézményesülés* rögzült viselkedésmintázatok kialakulását jelenti, még olyan képlékenyekben is, mint az együtt játszó gyerekeké. A rítusokhoz, hagyományokhoz hasonlítja ezeket a mintázatot, melyek expliciten rögzített szabályokat is magukban foglalhatnak. Az együttes élmény és az intézményesülés hozza létre a *csoporthöbbltet*, ami megnövekedett hatékonyságban, társas hatóképességben, a közös tevékenység magasabb társas színvonalában mutatkozik meg.

A csoporttöbbltet nem a csoport fölött lebegő szubsztancia, hanem a csoporttagok között létrejött szokások rögződése. A csoporttöbbltet a tradíciókban jut kifejezésre, hordozói az egyének, kiknek hatóereje ennek révén megnövekszik, az erőnövekedés élménymegfelelője pedig az, amit az együttes élmény fokozott erejének nevezünk. „A jelenség kettős természetű: a vezető fölényben is van, hiszen parancsol, alárendelt is, hiszen modellt követ. Minden taggal szemben fölényben van, a csoportgyógyománynak azonban maga is alárendeltje” (Mérei, 1989, 44).

Minden kulcsfogalma dinamikus, társas hatásokat, egyéni motívumokkal ötvöző szemléletet tükröz, az egyéni törekvések és a rögzült csoportjellemzők közötti kölcsönhatást állítják fókuszba.

Hivatkozásaiban Mérei Ferenc a csoportdinamikai hullámhoz köti az *Együttes élményben* leírt saját kutatását, emellett a modellnyújtással kapcsolatos kutatásokat (Hermann Imre, Donáth György), illetve csoport intézményesülésének néprajzi kutatását (Justné Kéri Hedvig) szerzőit emeli ki gondolati előzményként. Első változatában (Mérei, 1947) megemlíti még a tömeglélektani szerzőket, akiktől elhatárolja a saját kutatását (Le Bon, Freud, Ortega y Gasset) és azokat, amelyek inspirálták (például Rousseau, Saint-Simon).³ Kimondatlanul is megjelenik Marx hatása, akinek az általa később is gyakran idézett mondata akár az *Együttes élmény* mottója is lehetne: „Az emberek maguk csinálják a történelmüket, de nem szabad akaratukból, hanem közvetlenül talált, adott és átöröklött feltételek közt” (Erős, 2006, 136). A kortárs hazai társadalom-lélektani kezdemények viszont (például Karácsony, Harkai Schiller, Bibó) nem jelennek meg hivatkozásként (Erős, 2006).

³ A tömeglélektani, durkheimi, pszichoanalitikus előzményekhez való viszonyát átveszi a korábban megjelent áttekintő tanulmányából (Mérei, 1946), de ott még nem az említésszerűen szereplő együttes élményben, hagyományok, intézményes viszonyok kialakulásában, hanem az egyéni szükségletek-érdekek csoporton belüli összekapcsolódásának és a fenyegető külvilággal szemben nyújtott biztonságnak a csoportképző erejét állítja előtérbe.

Az együttes élmény kutatási kontextusa

Bár Mérei Ferenc a társadalom-lélektani gondolkodás ébredéséhez köti a saját kutatását 1947-ben, ha pontosabban fogalmazunk, akkor a csoportdinamikai szemlélet hódít ebben az időben az Atlanti-óceán túlsó partján.⁴ Ennek előtérbe kerülését és háttérbe vonulását McGuire (2001) az 1935–55 közötti két évtizedre teszi szociálpszichológiatörténeti összefoglalójában. A háborús igények és a civilek által is átélte tragédiák által áthatott korszakban úgy látja, hogy „A marxi kihívás miatt szegényező pszichológusok türelmetlenné váltak a közvélemény pusztja leírásával szemben, és annak megváltoztatását tűzték ki maguk elé” (McGuire, 2001, 394). Ez a korszak egészét jellemző mondat tökéletesen illik Mérei Ferenc törekvéseire. Anynyi különbséggel talán, hogy Méreit a szovjet hadsereg tisztjeként hazatérve, meggyőződéses marxistaként a megszegyenülés helyett lelkesedés indítja inkább útra a társadalom-lélektani tudományos kutatás és a társadalomalakító politikai szerepvállalás párhuzamos, ám esetenként összegubancoló világai felé.

Lewin kutatásairól Gleimann Anna közvetítésében első kézből értesült Mérei. Az ő eredményei is eljutnak Amerikába, hiszen két évvel a magyar megjelenés után a *Human Relations* című folyóirat második évfolyamában megjelent az *Együttes élmény* angol fordítása. Alig két évvel korábban, a folyóirat első évfolyamában jelent meg Lewin két részben közölt programadó tanulmánya is a csoportdinamikai kutatásokhoz (Lewin, 1947a, b). A későbbi magyar szövegeknek is mintájául szolgált az *Együttes élmény* angol változata, mely kétségtelenül leegyszerűsíti Mérei gazdag jelentésű kulcsfogalmait, de a nemzetközi sztenderdekhez is igazítja a vizsgálat bemutatását. A két későbbi magyar változat ugyan visszanyúl az 1947-ben kiadott kis könyvhöz egy-egy elméleti gondolatmenetért, de ezek fókuszában is a kísérlet bemutatása marad, ezzel az angol nyelvű publikáció által kijelölt irányt viszik tovább.

Az első és az utolsó magyar nyelvű kiadás között 40 év van, ez kínálná a lehetőségét, de Mérei klasszikus eredményeit mégsem illeszti új kutatási trendekbe, vagy akár saját szociometriai kutatásaihoz sem. Inkább a megkezdett módszertani és szemléleti úton jár tovább, és végzi el a pár és csoport viszonyával kapcsolatos kutatásait (magyarul: Mérei, 1967, angolul: Mérei, 1971), írja meg a *Lélektani naplót* a hatvanas évek elején (Mérei, 1985/1998). Az utóbbiban kifejti az *utalás* me-

⁴ A II. világháború erősebb cezúráját jelent Európában. Az amerikai szociálpszichológiai eredményeket, bennük különösen a csoportdinamikai kutatásokat különféle alapítványok, tudományos intézmények Európába exportálják a tudományos intézményrendszer újjáépítésének során (McGuire, 2001), ez kiindulópontként szolgál az ekkor újjászerveződő kutatások számára. A magyarországi helyzet egy kicsit bonyolultabb, a szociálpszichológia a negyvenes évek végétől a léteért küzd a pszichológia egészével együtt, majd az ideológiai hatások ellen folytatja a tudományos függetlenségi harcát, amelyet a szociálpszichológia-történeti tanulmányok hűen mutatnak be (Erős, 2017; Hunyady, 2016, 2006; Csepeli, 2001).

chanizmusait, amivel az együttes élmény megformálódásának korábban nem részletezett folyamatát írja le. Pedig a szociálpszichológiai kutatásokban az 1947-ben úttörő csoportdinamikai megközelítés történeti távlatba került a nyolcvanas évek második felére. A kínálkozó kortárs elméleti kereteket (például szociális identitás elmélete, szociális reprezentáció elmélete) Mérei nem hivatkozza. Nem is utal Fiedler (1968/1980) modelljére, mely integrálta a korábbi kutatásokat, és jól kontrollált kísérleti feltételek között hozott bizonyítékot vezetői stílus és a helyzeti tényezők kölcsönhatására. Ezzel ő tulajdonképpen Mérei ötletét vitte végig: leegyszerűsítve, de szisztematikusan. Fiedler a saját publikációjában Lewin kutatásaira hivatkozik, de Mérei kísérletét nem említi. Így a sokkal későbbi, a szerző által felügyelt kiadások ellenére is megmarad Mérei híres kísérlete a 1947-es csoportdinamikai hullám magyarországi oldalágának, mely azért több ponton utat talál a későbbi kutatásokhoz itthon és külföldön is, ahogy azt látni fogjuk.

Azt még érdemes az *Együttes élmény* szellemi környezetéről megemlíteni, hogy Mérei Ferenc munkáját a hazai pszichoanalitikus hagyományban is elhelyezte. Érezhető benne az intim viszony budapesti pszichoanalízis képviselőivel (például Hermann Imre, Szondi Lipót), a szemléletadó korábbi tapasztalatok, de az újat keresés is, mellyel a társadalmi mechanizmusok felé fordul. A másokra gyakorolt hatás leírásában lehet ezt talán leginkább tetten érni, amelyben Hermann Imre általánosabb modellfogalmát használja fel, Donáth György közvetítésében, kifejezetten társadalmi elemzésre (Erős, 2006). Kiegészítve a hagyományteremtésre vonatkozó néprajzos megfigyelésekkel és a gyermeki csoportok világában való elmélyülés rá személyesen is jellemző képességével. Ezzel széles értelmezést nyit a hazai közönség számára, de összességében ez a belső és interperszonális dinamika az, amit az angol változatban kevésbé találunk meg. Talán az értő közönsége is hiányzott volna a *Human Relations* olvasói között, de az is lehet, hogy csupán nehezen voltak fordíthatók ezek a csoportdinamikát a belső dinamikával összekötő megállapítások. Ezen a ponton válik el leginkább a hazai és a nemzetközi befogadás.

Hatása itthon és külföldön

Az *Együttes élmény* a magyar szociálpszichológiai publikációk közül talán a legtöbbet hivatkozott a világban. A Web of Science-en 50 hivatkozása van *Human Relations*-ben megjelent angol változatnak, a Google Tudós keresés pedig 231 hivatkozást ad rá. Az előbbi szám sem kicsi, az utóbbi pedig kifejezetten nagynak tekinthető a magyar szociálpszichológiai publikációk között. Egészen friss, 2019-es hivatkozást is találunk az idén éppen 70 éve megjelent tanulmányra. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a szociálpszichológia klasszikusává vált Mérei írása.

A nemzetközi tudományos vérkeringésbe nagyon hamar bekerült az *Együttes élmény* angol fordítása. Gyakran emlegetett bizonyítéka ennek, hogy a társadalomkri-

tikára is nyitott szociálpszichológiai társaság, a *Society for the Psychological Study of Social Issues* (SPSSI) által kiadott klasszikus szociálpszichológiai szöveggyűjtemény több kiadásába is beválogatják a szerkesztők Mérei írását (Mérei, 1952, 1958). Ha a most már elektronikusan is hozzáférhető hivatkozásokat nézzük, akkor pedig ahhoz is találunk kiindulópontot, hogy a megjelenésekor és azóta miként alakult az értelmezése.

Thibaut és Kelley (1959) a csoportlélektani kutatásokat összefoglaló, rendkívül széles körben hivatkozott kézikönyvükben részletesen bemutatják Mérei kísérletét a kortársaknak. Megjegyzik ugyan, hogy „összetettebb kísérleti elrendezésre volna szükség a következtetés alátámasztására”, de ezzel együtt majdnem egy egész oldalt szánnak a kísérlet három lépésének bemutatására (138–139). Szó szerint is idézik Mérei Ferenc következtetéseit, hogy a csoport tradíciói erősebbek az egyes tagjainál erősebb társas hatású vezetőnél. Az értelmezésüket mutatja, hogy a normákkal kapcsolatos fejezetükbe helyezik, még azt a megállapítást is (tévesen) neki tulajdonítva, hogy a normák adják a csoporttagok erejét. A norma fogalma a magyar verzióban meg sem jelenik. Az angol fordítás sem csempészi ezt be a szövegbe (helyette: „*habits*”, „*traditions*”, „*rules*”, „*customs*”, „*forms of activity*”, „*relationship making for institutionalization*” jelennek meg, tükrözve a magyar eredetit), tehát nem közvetlenül Méreitől származik ez az értelmezés, hanem a tanulmánya amerikai olvasóitól.

Sherif (1936) normaalakulási kísérlete meg számos más eredmény miatt a norma fogalma hordozott a korban dinamikus jelentést, és a csoportaktivitás (átalakuló) mintázatainak leírására alkalmazták. Nem állt ezért távol Mérei fogalmaitól a jelentése. Sherif (1967/2017) a normaalkotás általános pszichológiai jellemzőként bemutatva, maga is említi Mérei „gyermeklélektani” kísérletét arra bizonyítékként, hogy világos ingerek vagy cselekvési mintázatok híján a stabilizáció, a kiemelkedő formák felé vezet az emberi viselkedés. Megerősíti ezt Bonner (1959) hivatkozása, mely szerint az intézményesülés különösen hatékony eszköz a csoport normáinak megerősítésében, nehezen megváltoztathatóvá teszi azokat. Korábban a csoportdinamikai kutatásokat összefoglaló kötetükben Cartwright és szerkesztőtársai (1953) is a tudattalanul kialakuló standardok (normák) kialakulására hozzák fel bizonyítékként az *Együttes élményt*, megemlítve, hogy Mérei ezeket hagyományoknak nevezi. Ez az értelmezés tehát elhelyezi a nemzetközi szakirodalomban a szerző helyett is az *Együttes élményt*.

Egy másik motívumot is megragad Sherif (1967/2017), amikor a vezetői szerep betöltését elemzi. Az *Együttes élményt* arra hozza bizonyítékként, hogy a tagokat egymáshoz szoros szállal kötő csoportokban a vezető–követő viszony nem változik helyzetről helyzetre, hanem a vezető szerep általánosan érvényesül. Ha nem is értelmezi félre, de nem a vezető előtti korlátokat emeli ki ezzel, amit Mérei előtérbe állított. A vezető társas hatóképességével kapcsolatos komplex eredmények kevésbé hangsúlyozott szálát követi. A vezetéslelektan klasszikus szerzőjeként Hollander (2009) összegző kötetében az *Együttes élmény* vezetői hatással kapcsolatos eredmé-

nyeit már az eredeti komplexitásukban hivatkozva az alkalmazkodással-újítással, a társadalmi változással összefüggésben. Egy látszólagos paradoxon magyarázatára hozza fel Mérei eredményeit: A vezetők egyrészt a tagok többségénél erősebben ragaszkodnak a csoport normáihoz, másrészt lehetnek kifejezetten nonkonformak is, amikor a csoportnormák megváltoztatásának élére állnak. Az ötvenes években megfogalmazott *személyes érdem* modellje (Hollander, 1958) alapján érvel amellett, hogy a korábbi konformitás az észlelt kompetenciával együtt elősegíti a későbbi nonkonform viselkedés elfogadását.⁵ Hollander modelljéhez köti Hogg (2010) is a nagy presztízsű *Handbook of Social Psychology* ötödik kiadásában Mérei kísérletét. A vezetés és csoportbefolyás nagyobb témájában, a személyes érdem modelljét a vezetés korai tranzakciós elgondolásként írja le, amelynek alapján a vezetőnek a korábbi teljesítményével kell összegyűjtenie az innovációhoz szükséges érdemet. Ekkor fogják a normaszegést a csoport tagjai elfogadni.

„An early study by Merai (1949) is often cited as supporting this analysis. Merai introduced older children who had shown leadership potential into small groups of younger children in a Hungarian nursery and found that the most successful leaders were those who initially complied with existing group practices and who only gradually and later introduced minor variations. Going beyond this strictly interpersonal approach, the idea that leaders who initially conform to group norms are ultimately allowed to be innovative and, paradoxically, nonnormative has recently been given a more group oriented treatment by social identity analyses of leadership” (Hogg, 2010, 1192).

Egy kifejezetten a csoportfolyamatokra fókuszáló modern összefoglaló kötetükben Hogg és Tindale (2010) többször is hivatkozik az *Együttes élményre*, ám itt a „vezetőt” nem a Mérei által értelmezett szerepében,⁶ hanem *újonnan érkező* csoporttagként kezelik, aki egy összeszokott csoporttal találkozik. Ebben a helyzetben azt várják, hogy a csoport elutasítja azokat a régi tagjait, akik eltérnek a kialakított csoportnormáktól, együtt az újonnan jöttek innovációs törekvéseivel.

A kiterjedt és ma is élő nemzetközi hivatkozásokhoz fogható részletességgel sajnos nem találjuk meg a magyar hivatkozásokat, az *Együttes élmény* magyar nyelvű változatára a legszélesebb körben kereső Google Scholar is csak tucatnyi találatot jelez. Ezekben is megjelenik már, hogy a pszichológus követőket⁷ elsősorban az együttes élmény élményjellege ragadja meg itthon (például Magyaródi és Oláh, 2015), az utalás fogalmával összekapcsolva is (Fülöp, 2010) ezt a gondolatot viszik tovább.

⁵ A Hollander-tanulmány (1958) nem hivatkozik az *Együttes élményre*.

⁶ Korábban a vizsgálat leírásában már láttuk, hogy Mérei nem helyezi vezetői szerepbe a később érkező nagy társas hatóképességű gyereket. Az ő társas dominanciája alapján várja csupán, hogy a csoport vezetőjévé válik.

⁷ Pedagógiai, pedagógiatörténeti tanulmányokban is megjelenik az *Együttes élmény*, de mi csak a szociálpszichológiai hivatkozásokat tekintjük át.

Legrészletesebben Erős Ferenc (2006) elemzi az *Együttes élményt*. Izgalmasan mutatja be Mérei pszichoanalitikus hagyományhoz való viszonyát és ennek következményeit a társadalom-lélektani szemléletére. Valóban különleges, ki is lóg egy kísérletező szociálpszichológus szemléletéből, hogy a jól operacionalizálható, ezért sokszor túlegyszerűsítő fogalmak helyett gazdag jelentésűeket használ a pszichodinamikai és csoportdinamikai folyamatok között kapcsolatok elmélyült elemzésében. Ezt az érzékenységet Erős Ferenc hűen közvetíti tanulmányában. A francia szociológiai, pszichológiai szemlélet hatásának kimutatása is fontos Erősnek, ahogy az egyetemi évek tapasztalatának őrzése valószínűleg az volt magának Méreinek is. Erős történeti elemzésében két szakaszra osztja Mérei szociálpszichológiai kutatásait. Sok év telik el valóban a csoportdinamikai kísérlete és a Moreno inspirálta szociometriai vizsgálatok publikálása között. Az *Együttes élmény* első kiadásában is említi azonban Mérei (1947, 18) a spontán választások és az intézményesedő társas viszonyok kettős meghatározottságát kiscsoportban, a többszempontú szociometria gondolata csíra formájában tehát már ekkor él. A társadalom-lélektani kutatások történeti, politikai üzenetét is kiemeli Erős.

„Az együttes élmény gondolatmenete szerint milliós tömegeket destruktív és barbár cselekedetek elkövetésére csak úgy lehetett befolyásolni, hogy a vezetők felhasználták, manipulálták mindazt, ami a tömegekben már eleve benne volt” (Erős, 2006, 140).

Az *Együttes élmény* peremhelyzetre, a marginális helyzetre, a kitaszítottság és befogadás ambivalenciájára vonatkozó bekezdései meg sem jelennek az angol fordításban, ezek jelentőségét Mérei életében és a csoportdinamikai eredményeiben egyaránt bemutatja Erős a közép-európai történeti tapasztalatokból kiindulva, a saját identitáskutatásainak tapasztalataival is összekapcsolva.

Érdekes talán, hogy nem szociálpszichológus, nem is pszichológus tér vissza sok évtizeddel később az *Együttes élmény* üzenetére. Békés Vera (2000) tudományfilozófiai tanulmánya fókuszába állítja Mérei megállapításait. Nem az empirikus részletekre, hanem a gondolatmenetre figyel, azt mutatja be a részletekig pontosan és használja fel. Lakatos Imre következtetését támasztja ezzel alá, aki Kuhnt megkérdőjelezve állítja, hogy a tudományos forradalmak nyomán létrejött paradigmaváltások pszichológiai folyamatként, a felfedezés szociálpszichológiai elemzésével érthetők meg, nem racionális következtetések által. Lakatos egyébként Mérei egyik famulusa, üldözöttként lakásába befogadottja és besúgója volt (Bandy, 2014).

Az itthoni Mérei-recepcióban nagy súlya van a drámai körülmények között írt, és így különös jelentőséget kapott *Lélektani naplónak* (Mérei, 1985/1998), melyben az utalás társas összefüggéseinek kibontása az *Együttes élmény* folytatásának tekinthető. A *Lélektani napló* és a *Közösségek rejtett hálózata* új kiadásának apropóján a BUKSZ (1999) Tiszteletkörben többen megfogalmazzák Mérei életművének e két fontos darabjához fűzött értelmezésüket, méltatásukat. Ezekben áttételesen az *Együttes élmény*hez való viszonyuk is megjelenik. László János foglalja talán legki-

fejzöbben össze ezt a komplex befogadói tapasztalatot, mely egy különleges élet- és tudomány szemlélet forrásaként olvassa leginkább Méreit.

„Mérei gondolatrendszerében az élmény az a katalizátor, ami a pszichoanalízis lelki dinamikáját, a walloni genetikus szociálpszichológiát, a piaget-i kognitív fejlődést és Kurt Lewin dinamikus szociálpszichológiáját sajátos egységbe ötvözi. Persze a »méreizmus« zamatához egy »többlet«, a társas szempont következetes érvényesítése is hozzá tartozik. Az élmények Méreinél nem szintelen-szagtalan párlatok, hanem az együttesség, a társas kapcsolatok feszültségrendszerében felszikkasztó átélések, amelyek lerakódott formában, illetve felelevenedésükkor is hordozni képesek a születésük pillanatában felvett indulati feszültségeket. [...] Kétségtelen, hogy a társas szempont következetes érvényesítése Mérei munkásságában nem vezetett olyan nagyívű, »rendszerteremtő« elmélethez, mint amelyeket a nagy elődök, Piaget, Wallon, Freud, Lewin vagy Moreno létrehoztak. Mérei a többletek embere volt. Az együttességben is a társas élménytöbbletet kereste, a társas szempont bevezetésével pedig a reprezentáció elméletektől a kognitív fejlődés elméleteiig, a szociometriától és csoportdinamikától az álomelméletekig a pszichológia számos elméletehöz volt képes alkotó módon hozzájárulni, többletet teremteni. A szempontrendszer és az általa »észrevett« lelki mechanizmusok azonban alkalmasnak tűnnek arra is, hogy egy önálló társaslélektani elmélet építőkövei legyenek. Csak remélhetjük, hogy egy ilyen elmélet előbb-utóbb megszületik» (László, 1999, 71, 73).

A nemzetközi recepció kísérleti pszichológiai szemléletétől legtávolabb az itthoni pszichoterapeuta tanítványok által átvett módszertani és élettapasztalat áll. Ezekben él tovább a Mester társas viszonyokat mélyen elemző, az egyéni konfliktusok feldolgozására, de a csoportfejlődésre is visszacsatoló munkamódja. Erdélyi Ildikó (2006) visszaemlékezése alapján az együttes élmény iránti kíváncsiság hajtotta a pszichodráma „mintha terében” aktívan beavatkozó, kísérletező Mérei Ferencet, aki a csoportközpontú pszichoterápiás gyakorlatot itthon elindította. Bagdy Emőke (2006) is a „Mérei-féle csoport(dinamika)centrikus” pszichodráma virágzására emlékezik tanulmányában, melynek legfontosabb jellemzője az „örömben fogant teljesítmény” volt, amivel az együttes élmény kézzelfogható példájává válhatott. Virág Teréz (1999) az álom freuditól eltérő terápiás felhasználását mutatja be Méreinél, aki az értelmezés során az implikált tudást bontja ki. Azt is levezeti, hogyan adott az utalás lélektana számára kulcsot a generációk közötti traumaátadás folyamatának megértéséhez.

Ha a nemzetközi és az itthoni befogadás sajátosságait együtt nézzük, akkor azt találjuk, hogy mindkét térben nagy hatással volt Mérei írása. A később még évtizedekig tartóan kibontott gondolatmenet első megfogalmazását segítette a tudományos szemléletű angol fordítás is, ha nem is tudta az empirikus szociálpszichológiától eltérő nyelven megfogalmazott üzenet teljességét közvetíteni. A nemzetközi szociálpszichológiai kézikönyvek, a rendszerező publikációk ugyanakkor alkotóan járultak hozzá Mérei eredményeinek tudományos szempontú értelmezéséhez. Ennek ered-

ményei a magyar recepcióban nem jelentek meg. Itthon az európai szociálpszichológuséhoz (Moscovici, Tajfel) hasonló utat járt be Mérei klasszikus műve, elsősorban szemléletet adó örökséget adott a szociálpszichológián jócskán túl is érdeklődő szakmai közösségnek. Stílszerűen mondhatjuk, hogy az európai elméletalkotókhöz képest is inkább implikált, utalások által felidézett, közös tanítványi élményben gyökerező tudásként él tovább. Kérdés, hogy a mai fiatal olvasó melyik hagyományt érzi magához közelebb, tudja-e valamelyiket folytatni, esetleg a kettő összekapcsolásával újat is alkotni.

CSEPELI: NEMZET ÁLTAL HOMÁLYOSAN

Csepeli György társadalomkritikus szociálpszichológus, ahogy azt a könyvébe tekintve is látni fogjuk. Kritikus értelmiségiként éles szemmel és lényeglátó elemzésekkel követi a magyar közélet alakulását és a mélyben zajló társadalmi folyamatokat is. Hatvanadik születésnapján a tanítványai egy honlapot⁸ készítettek, ennek szerkesztését folytatva ír magáról. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemről tett kalandozásként említi a jeles hazai és külföldi egyetemeken végzett vendégoktatói munkát, a Magyar Televízióban a szociálpszichológusi szakértői szereplést és a különböző minisztériumokban, különböző vezető pozíciókban betöltött szerepet. Tucatnyi népszerű szakmai kötet, talán a legnépszerűbb hazai szociálpszichológia-tankönyv szerzője. Szakmai érdeklődése a személyes viszonyoktól a társadalmi kérdésekig ér, hangsúlyos benne az információs társadalom kibontakozásának nyomon követése. Témái közül évtizedes távlatban is előtérben van a csoportközi viszonyok, előítéletek kutatása.

A Nemzet által homályosan kitűzött célja, a szerző következtetései

A monográfia a nemzetet a társadalmi együttélés modern formájaként mutatja, mely az egyén életéhez képest sokkal nagyobb időtávban létezik, ezért állandónak, természetesnek tűnik. Ugyanakkor történeti léptékben nagyon is változik a nemzet, sőt Jászi gondolatmenetére⁹ támaszkodva, azt is jósolja, hogy idővel szükségszerűen még átfogóbb társadalmi keretek veszik át a szerepét.

⁸ <http://www.csepe.hu>

⁹ Társadalomtudományi kiindulópontjai között van Jászi Oszkár (1912/1986) idézett műve és Bibó István (1944/1986) későbbi elemzése. A tudományos igényű, de közvetlen társadalmi hatást is megcélzó társadalmelemzések nemcsak épít Csepeli, de úgy tűnik, hogy a *Nemzet által homályosan* előképeként, inspirációjaként is szolgálnak ezek az írások.

A *Nemzet által homályosan* szembesíti az olvasót azzal, hogy a magyarra is jellemzőnek tartott, kultúrnemzeti útnak milyen negatív jellemzői vannak másokhoz képest. Körképet ad ugyanakkor a nacionalizmus kutatásáról, megmutatja a pszichológiai megközelítés lehetséges helyét a különböző társadalomtudományi nézőpontok között.

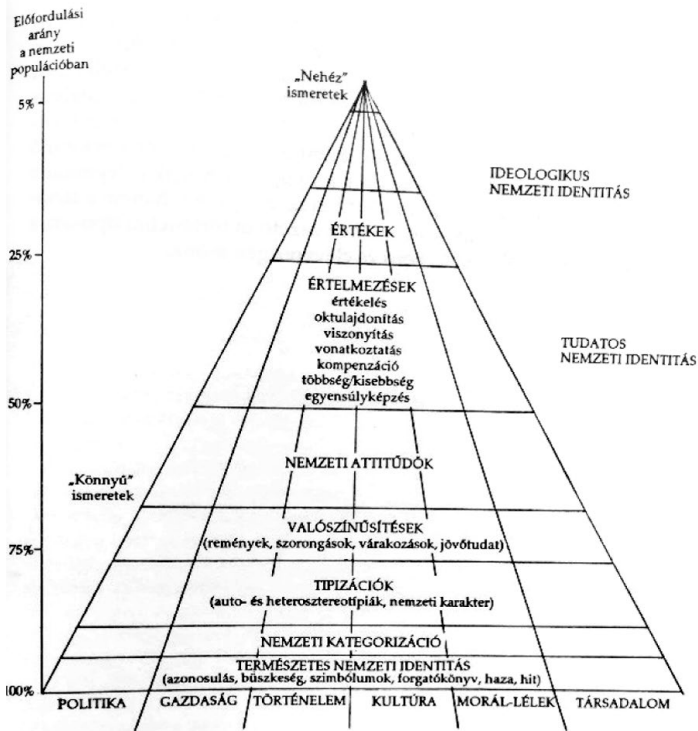
A kötet talán legszélesebb körben elterjedt elméleti konstrukciója a háromféle nemzetfejlődési típus megkülönböztetése. Az *államnemzeti* típust a nyugat-európai polgári fejlődéssel köti össze, és határozottan megkülönbözteti a Rajnától keletre jellemző *kultúrnemzeti* típustól. A nacionalizmuskutatásban bevett kettőhöz harmadikként javasolja *állampolgár-nemzeti* típust, melyet az amerikai nemzettudathoz köt, és az etnikai gyökerekkel, az elsődleges csoportokkal való teljes szakítással jellemez.

A típusok közötti különbségekre vissza-visszaulva mutatja be a *Nemzet által homályosan* a nemzettudat kialakulását sokrétű társadalmi és pszichológiai (társadalom-lélektani) folyamatokon keresztül. Első kulcsfogalma ehhez az *ideológia*. E köré szervezve mutatja be, hogyan jelenik meg a nemzeti elv szimbolikus, értékek és érzelmek által vezérelt, különféle tudáselemeket is tartalmazó, de átélhető világmagyarázatként, a mai világunk működési sémájaként a személyes és közgondolkodásban. Csepeli tréfás-kritikus módon foglalja össze az „etnián hitvallásban” egy elképzelt nép példáján ideológiai komponensek sematikus formáit, a kultúrnemzetinek tartott fejlődés negatívumait kézzelfoghatóvá téve.

A pszichológiai jelenségszinthez az ideológiánál is közelebb áll az „*életvilág*” fogalma, ahogy azt Csepeli használja az ideológiáit megelőző, a mindennapi életbe ágyazódó tudás leírására. Ez a tudás reflektálatlan, énközpontú, de természeténél fogva társas, és feltételezi a társak hasonló életfelfogását.

„Az életvilág a tapasztalatszerzés megelőző feltételeinek foglalata, melynek alapszerkezetét a természetes beállítódás teremti meg. Eszerint a létezés gyakorlati feltételeit képező téri, idői, társas és társadalmi viszonyok maguktól értetődő adottságok, amelyek megkérdőjelezhetetlenségének bázisán jelentkeznek a mindenkori szituációból adódó aktuális tapasztalatok. [...] az életvilág alapszerkezete mindenki számára közös, minden lehetséges nézetkülönbséget megelőz, nem válhat vitássá, mint az aktuálisan szerzett tudás, legfeljebb széthullhat, szétrobbanhat, ami azonban már az örület vagy a halál útja. Az életvilág szabta tudás lehetővé teszi az aktuális helyzeteknek az én, a most és az itt terminusaiban történő éles megvilágítását, miközben az összefüggések teljes köre szükségszerűen »elsötétített valóságként« húzódik meg, feloldhatatlan zárójelek közé kerül” (Csepeli, 1992, 108–109).

A nemzeti identitás megragadására használt tudásszociológiai modell izgalmas, értékes része a kötetnek. Kiindulópontja a megélt életvilágban gyökerező *természetes nemzeti identitás*. A *tudatos* és az *ideologikus nemzeti identitás* szintjein ezzel szemben a konstruált nemzeti identitás jelenik meg, ahogy azt a kötetből kölcsönvett 1. ábra is mutatja.

1. ábra. A nemzetekről való tudás társadalmi eloszlása
(Forrás: Csepeli, 1992: 127)

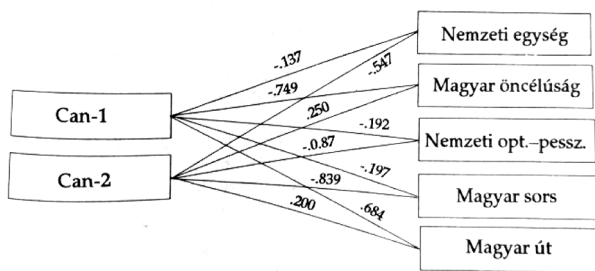
Bár Tajfelre több ponton támaszkodik a nemzeti identitás kifejtésében, mégsem a szociális identitás elméletének logikáját követi a saját elméletalkotásában. Inkább a renitens tanítvány, Michael Billig (1995) néhány évvel később megjelent, banális nacionalizmusról írott kötetével rokonítható módon fogalmazza meg a nacionalizmus hétköznapi implicit és ideológiává formált explicit formáit.

A saját empirikus kutatási eredmények bemutatása előtt a szerző óvja az olvasót attól, hogy a sokszínű elméleti felvetések mindegyikét keresse az 1983-ban és 1989-ben végzett vizsgálatokban. Annál is inkább, mert az elméleti rész saját bevallása szerint is az adatokkal való „szívós birkózás eredményeként” (Csepeli, 1992, 131) az első adatgyűjtés után öltött végleges formát. Az adatok a szerző szerénysége ellenére is kincset érnek, hiszen válaszdói torzításokkal együtt is kivételes dokumentumai annak, miként alakul a magyar közvélemény a nemzettel és történelmi múlttal kapcsolatos kérdésekben a rendszerváltozás előtt. Az empirikus kutatás leíró eredményei az elméleti részben tárgyalt komponensek közül sokról részletes képet adnak. Egy a várakozásokhoz képest kevésbé „etnián”, komplex magyar önképet, melyben a szocialista jelen esetenként talán kényszeredett ideáljaival éppen úgy jelen van,

mint a traumákkal, sorstragédiákkal terhelt múlt emléke, a béketáborban is jelen lévő nemzeti ellentétek konfliktusai.

Sok év távlatából visszatekintve a nemzet történeti reprezentációja különösen is izgalmas része a leíró vizsgálatoknak. Egy-egy büszkeségre okot adó történeti eseménnyel, mély nemzeti traumákkal kapcsolatos nézeteket tárja fel Csepeli, a történelmi események, sikerek-kudarok mögött észlelt okokat zárt és nyitott kérdésekkel egyaránt. Társadalmi és ideológiai pozícióhoz tudja kötni a véleményekben meglévő különbségeket. Időbeli változást is látunk a nyolcvanas évek elején és végén adott válaszok között. A trianoni döntéssel szemben „elégedetlenek”, a döntést elutasítók aránya például nő a rendszerváltozáshoz közeledve. A második világháború kapcsán a holokausztról kérdezve, azt is feltárja, hogy a válaszadók legnagyobb része a felelősséget a német kormányra, a megszálló hadseregére hárította már a szocialista rendszer történetírása, tanítása idején is.

A mai kutatói szemlélet számára szimpatikus módon, sokszor nyitott kérdésre, konstruktív feladatokban született válaszokra épülnek az elemzések. A leíró statisztikai eredményekhez fűzött szerzői interpretáció kerekíti ki a magyar értelmiségi nemzettudat fenomenológiai leírását, mutatja meg a válaszok mozaikjaiból összeállítható képet. A *Nemzet által homályosan* a válaszok „mélyszerkezetét” is vizsgálja egymásra épített többváltozós eljárásokkal, melyek végső lépésében a társadalmi pozíció és a nemzettudati dimenziók összefüggését is sikerül kimutatnia, ahogy a kölcsönvett 2. ábra mutatja.

2. ábra. A nemzettudati faktorok összefüggése a válaszadói társadalmi pozícióval

(Forrás: Csepeli, 1992, 223.)

(A személy társadalmi pozícióját meghatározó változók kanonikus korrelációjával Can-1 faktorban a társadalmi mobilitás: első, másod-, harmadgenerációs értelmiségi pozíció, a Can-2 faktorban a zsidó-katolikus társadalmi háttér szerepe emelkedik ki. Ezek összefüggését mutatja az ábra a nemzettudati tételek elemzéséből származó másodlagos faktorokkal: Nemzeti egység – inkább kultúrnemzet felfogás, határozott felelősséggel a határon túli magyarokért szemben az inkább államnemzeti felfogással, Magyar öncélúság – a magyarság külső fenyegetettségének, a megmaradás nehézségeinek hangsúlyozása, határozott fellépés a határon túliakat védelmében

szemben a nemzeti fölét emelt egyetemes szemponttal, Nemzeti optimizmus – a határon túli magyarokat védi, ugyanakkor elutasítja a pesszimizmust, szorongást, negatív önszemléletet, Magyar sors – nemzeti összefogás erősítése, a túlélésért hozott áldozatok hangsúlyozása, illetve annak elvetése, Magyar út – a nemzetépítés belső tartalékainak hangsúlyozása, szemben a külső tényezőkkel szembeni önemésztő küzdelemmel.)

Ez a végső modell is a jelenségre fókuszál azonban, nem csatolja vissza az eredményeket egy szociálpszichológiai elmélethez, kutatási irányhoz. Festinger társasösszehasonlítás-elmélete, Rokeach kognitív stílussal kapcsolatos megállapításai, Tajfel szociálisidentitás-elmélete egyaránt kapaszkodót ad a saját gondolatmenet kifejtéséhez. A legfontosabb gondolati előzmények mégsem pszichológusoktól, hanem a nacionalizmus magyar (például Bibó István, Szűcs Jenő) és külföldi (például Hans Kohn, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner) kutatóitól származnak. Megjelennek neves magyar társadalomtudósok is (például Lukács György, Hankiss Elemér, Huszár Tibor) a hivatkozott szerzők között. A mi elemzésünk szempontjából érdekes, hogy Hunyady György és László János is szerepel a szakirodalmi hivatkozások között, a nyolcvanas években jelentős szöveggyűjtemények szerkesztőiként.

A *Nemzet által homályosan* angol fordítása az Egyesül Államokban jelent meg, az Atlantic Research and Publications kelet-közép-európai társadalmi folyamatok különböző aspektusairól készített sorozatában. Király Béla volt a sorozatszerkesztő, aki amerikai emigrációban történészé vált, jeles emigráns politikus. Magyar és külföldi szerzők (például Romsics Ignác) is közreműködtek ebben a sorozatban különböző közép-európai országokról készített írásokkal. Csepeli kötetének címe, a *National identity in contemporary Hungary*, a magyarhoz képest kevésbé provokatív, inkább leíró elemzést ígér. A kötet tartalma azonban természetesen ugyanaz. A fordítás egyes pontokon érthetően tér el a magyar változattól, de Meinecke államnemzet kifejezését már az elméleti bevezetőben is jobb lett volna a széles körben használt political nationnak (political nationalismnak) fordítani nation-state helyett. Az angol kiadás igyekszik megadni a Magyarországot kevésbé ismerő olvasó számára a szöveg értelmezéséhez a kulturális hátteret (a szövegben szereplő jelentős személyek, történelmi események rövid bemutatása, Magyarország területének 1914–1945 közötti változásáról térkép a mellékletben). A szerző által írt lényeges tartalmi kiegészítés egy epilógus, melyet az öt évvel későbbi angol kiadással indokol. Új szociológiai kutatások eredményeiről is beszámol ebben a kisebb fejezetnyi szövegben, a nemzetudattal kapcsolatos részletes eredményekben inkább a nemzeti kategorizációra tér ki, kevésbé a kultúrnemzeti-államnemzeti megkülönböztetés későbbi megjelenésével, ezek következményeivel foglalkozik, nem folytatja a tudásszociológiai elemzést sem a megkezdett mélységben.¹⁰

¹⁰ A „nemzeti identitás és érzésvilág” kutatásához Csepeli György egy újabb fejezetet írt sok évvel később egy kis kötet formájában (Csepeli, 2002). Ebben egészen a kétezres évekig tartó

A Nemzet által homályosan kutatási kontextusa

A kommunista rendszerek összeomlásával, a 20. század utolsó évtizedében a nacionalizmus újra társadalomtudományi elemzések fókuszába került. Korábban a nemzeti fejlődésben kimutatható egyedi eltérések rendszerezésére, típusokba foglalására számos kísérlet született. Az egyik legelső megkülönböztetés Friedrich Meinecke (1907) nevéhez fűződik, aki a német és a francia történeti fejlődés megkülönböztetésére vezette be a kultúrnemzet, illetve az államnemzet típusait. Az előbbihez az etnikum, leszármazás, kulturális hasonlóság kifejezése köthető. Az utóbbi esetben az állampolgárság, a gazdasági-jogi alapok alapozzák meg a nemzeti közösséget. Később ezt a kettősséget új formában fogalmazták meg, Anthony D. Smith (1991) például az etnikus és a civil nemzetfejlődési ideáltípusokat különbözteti meg. Smith és a nacionalizmus kortárs kutatói generációjának eredményei hasznos keretet adhattak volna a *Nemzet által homályosanban* kifejtett nemzetfejlődési koncepcióhoz. A tipológiák kétségtelenül népszerűek voltak a kilencvenes években is, de a reflexiójukban a kortárs törekvések messzebb jutottak a nemzetközi szakirodalomban, ezeket Csepeli hasznosíthatta volna a saját gondolatmenetében, amely elsősorban hazai klasszikus szerzőkre épített.

A *Nemzet által homályosan* nagy érdeme a nemzettudat hétköznapiakban is megjelenő ideológiai megformáltságának vizsgálata. Ezzel kapcsolatosan is jelentkeznek a korban népszerű szociálpszichológiai elméletek. Michael Billig (1991) a hétköznapi gondolkodás és az ideológia kapcsolatának egy lehetséges szociálpszichológiáját fogalmazza meg, de a laikus elméletek kutatása sem áll távol ettől, aminek Adrian Furnham (1988) szán egy egész monográfiát. Ha a pszichológián kívülre szélesítjük a kört, a tudásszociológiai megközelítés inspirációként megjelenik a kötetben. Bár Schützre, Mannheimre más jeles képviselőire nem találunk részletes hivatkozásokat, a szemléletük érezhetően hat Csepeli gondolatmenetére. Ezek is benne vannak a kilencvenes évek levegőjében, amit Karácsony András (1995) témában szerkesztett szöveggyűjteményének, illetve Mannheim (1995) írásainak újrakiadása is jelez.

Csepeli elméleti építkezésére jellemző, hogy ezekkel a gondolatokkal párhuzamosan megfogalmazott következtetéseit nem helyezi el részletesen a nemzetközi kutatási keretekben. Különösen izgalmas a Billig (1995) banális nacionalizmus koncepciójával egybecsengő megállapításait olvasni az implicit és az ideológiailag megformált nacionalizmus kapcsolatáról. A jeles társadalomkritikus szerző sokat idézett gondolatait csírájukban, másként kifejtve, de megelőlegezi a *Nemzet által homályosan* ideológiával és identitással foglalkozó fejezeteiben.

empirikus kutatásokról számol be. Inkább adja ez a nemzetépítés típusainak és a „mindennapi tudás” élményanyagának további szisztematikus feldolgozását.

Hatása itthon és külföldön

A *Nemzet által homályosan* angol változatának idézettsége jól látható érdeklődést mutat, amit jelez a Google Scholar 48 hivatkozása. Böröcz József (2000) *American Ethnologist*-ben megjelent recenziója segít első képet kapnunk a nemzetközi recepcióról. Kemény diónak tartja a kötetet, amit angol fordításának esetlegességei és az angol tudományos stílushoz képest összetett, utalásokkal teli szerzői stílusa nehezen érthetővé tesz a külföldi tudósok számára. Erényének tartja ugyanakkor, hogy aprólékos részletességgel mutatja be a nemzeti identitás és más kulturális termékek kapcsolatát Magyarország komplex és torzító hatásokról kitért példáján. Bourdieu-höz (1979) hasonlítja, ahogy a nemzeti identitás megjelenési formáit a társadalmi pozícióhoz kapcsolja. A megközelítést azonban nem tartja már annyira újszerűnek, a magyar nemzeti identitás formálását pedig annyira általánosan befogadható társadalmi jelenségnek, mint az ízlés alakítását a francia társadalomban. Az empirikus részt kevésbé kibontottnak ítéli, még CD-mellékletet is javasol egy alaposabb elemzés részleteihez.

A kötet angol változatát valóban elsősorban Magyarországról és az etnikai konfliktusokról szóló írások hivatkozzák. Saideman és Ayres (2008) politológiai elemzése az etnikai alapú nemzetközi konfliktusokat vizsgálja Kelet-Közép-Európában és a Balkánon, az amerikai külpolitika szempontjából. Külön fejezetben elemzik a magyar irredenta törekvéseket történeti, társadalmi, (kül)politikai aspektusból. Figyelemre méltónak tartják ezeket abban, amire vezettek, és abban is, amire végül nem. A politikai döntések, szereplők és intézmények sokoldalú elemzése során Csepeli György és kollégái több munkáját idézik. A *Nemzet által homályosan* elsősorban annak érdekében, hogy megvilágítsák a magyar identitás sajátosságait, benne a trianoni döntés okozta kollektív traumát és ugyanakkor határon belüli és azon túli magyarok között mégis meglévő különbségtételt, mely akadályá mindkét oldalon az ország egyesítését célul tűző irredenta politikának. Ebből vezetik le a határontúliakért érzett felelősség és az ügyükkel szembeni távolságtartás közötti egyensúlyozást, melyet eltérő hangsúlyokkal, de a politikai paletta jobb és bal oldalán egyaránt ki-mutathatónak látnak.

Az európai nemzetállamok átalakulását a „nemzetközivé válás” (internationalization) szükségszerű összetevőjeként vizsgálja Goldmann (2001), ami az államokra, nemzetekre és demokratikus intézményekre nézve is alapvetően új helyzetet teremt. A *Nemzet által homályosan* alapján kiemeli, hogy a magyar nemzeti identitás inkább etnikus (kulturális), mint a többi vizsgált európai országé. Az epilógusból szó szerint is idézve, a rendszerváltozás utáni első magyar kormányának rója fel, hogy közösségi (*Gemeinschaft*) nemzetkép irányába igyekszik ezt tovább eltolni. Ugyanakkor a magyar helyzetre a tradicionális közösségi (*Gemeinschaft*) és a modern társadalmi (*Gesellschaft*) elvek közötti versengést tartja jellemzőnek Csepeli elemzése alapján.

Az eredeti magyar kiadásról készített recenziójában Murányi István (1994) fontos empirikus kutatási eredménynek tekinti, hogy Csepeli kimutatja: „a magyar társadalmat inkoherens, történelmileg determinált és szociológiai jellemzők (mobilitás, kommunikáció státus, vallási-szocializációs háttér, kulturális töke, demográfiai jelek) által tagolt eltérő nemzetértelmezés és nemzettudat jellemzi” (1015). Dicséri a nézetek mélyszerkezetének bemutatását, mely a társadalmi pozícióhoz köti a nemzettudat különböző tartalmi komponenseinek megjelenését. Ezzel együtt szerinte az életvilág, tudáskészlet, tematizáció vizsgálatán keresztül Csepeli az elméleti bevezetőben eljut a nemzeti identitás fenomenológiai ideáltípusainak megragadásáig. Jelentős teljesítmény szerinte az, hogy a „államnemzeti és kultúrnemzeti csoportismérvék” (1015) nem konkrét példaként, hanem végső lényegként, az esetlegességtől megszabadított típusként kerülnek bemutatásra. A nemzettudattal kapcsolatos közéleti és tudományos viták összemosódását jelzi, hogy Murányi a maga cikkét Tőkéczi (1992) korábbi recenziójával erősen polemizálva írja. Csepeli tanítványaként, erre válaszul is dicséri a *Nemzet által homályosan*ban megfogalmazott következtetéseket.

A Google Scholarban 61 hivatkozás található magyar nyelvű eredeti kötetre, az MTMT-be feltöltött adatok alapján pedig 23. Ezek jelzik a láthatóságát, de mindkettőnél jóval nagyobb lehet a valóságban a hivatkozók száma a magyar tudományos művek rohamosan javuló, de még mindig kevésbé digitalizált állapotát is figyelembe véve. Itt is érdemes azért részletesebb mintát vennünk, hogy milyen üzenetet vesznek át Csepelitől a téma kutatói.

Veres Valér (2005) karcsú, de tartalmas monográfiájában az erdélyi magyar nemzeti identitást elemzi szociológiai olvasatban. A kötet felépítésében, fejezetcímeiben is látszik, hogy a *Nemzet által homályosan* által megkezdett utat egészében folytatja. A *nemzeti ideológiák sajátosságait, a nemzeti identitás típusait és megnyilvánulási formáit, a nemzeti identitás különböző társadalmi rétegeken belüli kialakulását* tárgyaló fejezetekben egyaránt épít, az empirikus elemzésekben is hasonló utat jár, mint doktori témavezetője. A nemzeti identitás fogalmi keretét ugyanakkor nemzetközi kutatási kontextusban Smith és Brubaker nyomán fogalmazza meg, bár a Csepeli által is hivatkozott magyar szerzőkről sem feledkezik meg. Különösen izgalmas a nemzeti identitás Csepeli által megfogalmazott természetes és ideologikus szintjei közötti átjárás bemutatása a kisebbségi lét mindennapaiból kiindulva.

Bindorffer Györgyi (2001) az identitás tudásszociológiai vizsgálatának elméleti kereteit a *Nemzet által homályosan*ból veszi át, ennek segítségével vizsgálja a magyar-sváb kettős identitást Dunabogdányban. A kultúrnemzeti koncepciót összefüggésbe hozza a modern nemzetek Smith által felvetett etnikai gyökereivel, ugyanakkor a saját vizsgálatában a nemzetre államnemzeti értelmezési keretben tekint, ettől elkülöníti a kisebbségi közösség etnikai identitását. A „különböző identitás-szinteken jelentkező, tudatossá vált szubjektív összetartozásélmény”-ek (31) általi kettős meghatározottságot mutatja be.

Nem csak tanítványai hivatkozzák Csepeli kutatásait. A társadalomtudományi kölcsönhatásokra jó példa Romsics Ignác (1996) tanulmánya a trianoni döntés feldolgozásáról, amit a *Nemzet által homályosanban* szereplő empirikus eredményekkel indít. A döntés „össztársadalmi méretű elutasítását” az 1983-ban és 1989-ben felvett adatokkal támasztja alá, ahol az értelmiségi válaszadók 64, majd 83 százaléka tartotta azt helytelennek. Az erre vezető okokat azután történettudományi eszközökkel vizsgálja természetesen tovább. Hunyady György (1996) az itt bemutatásra kerülő kötetében is hivatkozik Csepeli György és munkatársainak nemzeti tudattal kapcsolatos kutatásaira, és bennük azt az ellentmondást látja, hogy bár elkerülhetetlen társadalomfejlődési lépcsőnek látják a nemzeteket, a nemzeti érzést a nacionalizmussal azonosítják és erős kritikával illetik. Nem osztozik Hunyady abban a várakozásban sem, hogy a nemzeti elkötelezettség hamar elhalványulna, akár az internacionalizmus erősödésével, akár a nemzet tradicionális felfogásától eltávolodó értelmiségi csoportok nyomán. Csepeli empirikus kutatásainak tanulságait ugyanakkor elismeri, ezek komplexebb képet mutatnak szerinte a nemzettudatról, mint a „nemzeti nihilizmus” (69) gondolkörébe zárt elméleti leírása. László János (2005) a bemutatásra kerülő kötetében egy korábbi nemzettudatvizsgálatra hivatkozik (Csepeli, 1985), melyet a társadalomban a történelmi eseményekről, szereplőkről alkotott kép korábbi magyarországi kutatásai között említ futólag.

Csepeli György monográfiájának összességében tehát megfigyelhető hatása van a külföldi és a magyar tudományos kutatásokra egyaránt. Úgy tűnik, hogy a nemzetközi szakirodalomban a régióra jellemző összkép mozaikjaként jelenik meg, ami más országokéval összehasonlítható módon mutatja be magyar nemzeti identitás jellemzőit. A magyar hivatkozásokban látszik, hogy a tanítványok átveszik és továbbfejlesztik a nemzettudat tudásszociológiai vizsgálatának elméleti kereteit, beépítik azt a nacionalizmuskutatás kortárs elméletei közé, alkalmazzák azt különféle valós csoportközi helyzetekre. Mindkét körben, ahogy Csepeli munkatársaival végzett későbbi kutatásaiban (Csepeli, Örkény, Székelyi 2002, angolul: 2000) is hangsúlyosan megjelenik az etnikai konfliktus lehetőségének, a kettős meghatározottságban élő kisebbségi helyzet sajátosságainak vizsgálata.

HUNYADY: TÖMEGSZTEREOTÍPIÁK A VÁLTOZÓ KÖZGONDOLKODÁSBAN

Hunyady György iskolateremtő szociálpszichológus, aki két iskolát is alapított. Kis jegyzetlapjaiból tartott élvezetes előadásaival szóban, majd az amerikai tankönyvek fordítását irányítva, nyomtatott formában, de legfőképpen a szigorlatok velőig ható kérdéseivel, évtizedekre meghatározta a pszichológusok több nemzedékének szociálpszichológiai ismereteit Budapesten és Debrecenben is. Ugyanakkor a tudománypolitikában, a felsőoktatás irányításában is aktív szerepet játszik, a rendszerválto-

zás lázában a bölcsészreform, utána hosszú évtizedekig a tanárképzés ügye iránt elkötelezett vezető, az Akadémia második osztálya elnökeként az utóbbi években a közéletre reflektáló tudományos ülések szervezője. Pályáját az MTA Pszichológiai Intézetének kicsiny szociálpszichológus csoportjának kutatójaként kezdi, később a Tömegkommunikációs Kutatóintézet szociálpszichológiai osztályát vezeti, a legszabadabb barakk legjobb közvéleménykutatóival dolgozik együtt. Az általa kedvelt kifejezéssel élve, a „közgondolkodást” vizsgálja, ebben a dinamikus rendszerré szerveződő társadalmi attitűdöket, sztereotípiákat, értékeket és közérzetet is, kikacsintva a történettudomány mellett a közgazdaságtan és a jogelmélet felé is.

A Sztereotípiák a közgondolkodásban kitűzött célja és a szerző következtetései

Ez a sűrű monográfia bizonyos értelemben megkésett mű, hiszen a hetvenes években kezdett kutatásait csak a kilencvenes évek derekán kapcsolja össze Hunyady György. A könyvben 14 hivatkozott saját kutatást sorol fel az appendixben, egy-kettőt még a hatvanas évekből is. Az alapvető összehasonlításokat az 1973–1991 közötti korra végzi. Az összefoglaló publikáció publikálja egy vékony papírú, kisbetűs, öt-száz oldalas, sűrű kötetben (Hunyady, 1996). Másrészt értékét az eltelt idő nagymértékben növelte, hiszen az eltelt évtizedek tektonikus társadalmi mozgással jártak, a társadalmi hatások „kvázi kísérleti” vizsgálatát is lehetővé tette a rendszerváltozás nem tervezett, de átható társadalmi hatással jelentkező független változóként.

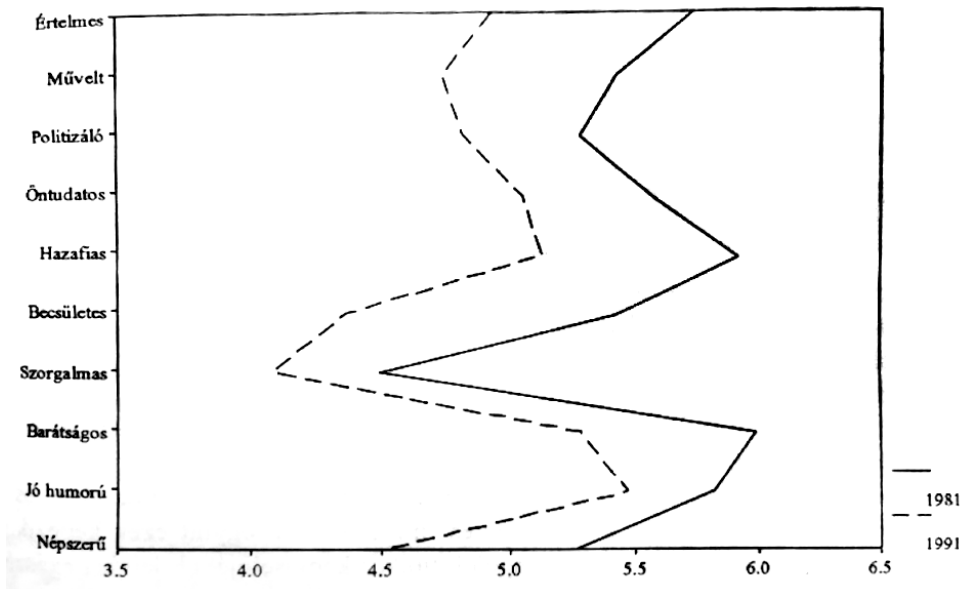
„Ha számot vetünk a magyarországi társadalmi változások kivételes »kísérleti feltételei« között tapasztalt jelenségekkel, akkor kettős felismerésre juthatunk. Az egyik az, hogy a kategóriák és sztereotípiák »történelmi érzékenysége« és »rendszereszerű átalakulása« minden bizonnyal nem egyedi fejlemény, hanem nyugodtabb ütemben változó társadalmak közgondolkodásában is jelen van. [...] A másik felismerés viszont az, hogy a sztereotípiaváltozás vizsgálatának eddigi eredményei, sőt a sztereotípiakutatás egyéni információfeldolgozásra koncentrááló törzsirodalma elsősorban nem arra alkalmasak, hogy a társadalomkép egészét átstrukturáló konstelláció-változások hatását felmérjék és megmagyarázzák» (Hunyady, 1996: 512).

A bevezető elméleti fejezetek a sztereotípiakutatás információfeldolgozási eredményeit foglalják össze és egészítik ki a közgondolkodás rendszerszerűségének és társadalmi meghatározottságának bemutatásával. Fialtal szociálpszichológusok körében a doktori vizsgák biztos kapaszkodójává vált az egyik fejezet címe, „Lippmanntól Lippmannig”. Egyrészt a szerző szociálpszichológia-történeti érzékenységének bizonyítéka, hogy a születéséig fejt fel a sztereotípiavizsgálatát. Másrészt Hunyady kritikus, újító elképzeléseinek is szimbólumává válik a tudományos szociálpszichológia előtt a témával foglalkozó Walter Lippmann, aki a sztereotípiát legalább annyi-

ra látja társadalmi-kulturális folyamatok, mint az egyéni megismerés által meghatározottnak. A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* izgalmas kísérlet arra, hogy a kilencvenes években már „túlérett” kognitív megközelítés társadalmi, funkcionális szempontú kiegészítése, továbbgondolása építhető-e a külső szemlélő számára egzotikusnak ható magyar véleménykutatási eredményekre.

Hunyady szoros szakmai és személyes kapcsolatok fűzik az attitűdkutatás vezető szociálpszichológus kutatójaként William J. McGuire-hoz és a sztereotípiakutatást radikálisan megújító David L. Hamiltonhoz, mégsem az általuk mesteri módon művelt kísérleti módszertant, hanem a kezdeti sztereotípiakutatások kérdőíves eljárásait használja. A válaszok tartalmának leíró bemutatása mellett a társadalmi-történeti hatást keresi, és strukturális elemzéssel általánosítható információfeldolgozási következtetésekre jut ebből a kiindulópontból.

A sztereotípiák történeti változása és a nekik tulajdonított makacs állandóság feszültségének bemutatása a kötet bevezetőjében kiemelt célja, és talán a legáltalánosabban befogadható eredménye a három évtizeden át végzett kutatásoknak. A kérdőbiztosok által rögzített válaszok kordokumentummá válnak, az 1981-ben és az 1991-ben gyűjtött adatok egymás mellett meggyőzően mutatják, hogy a sztereotípiák nincsenek kőbe vésve (3. ábra). Az általános értékelés tíz év és a rendszerváltozás nyomán jelentősen negatívabb, de azt is látjuk, hogy a magyar saját csoportra jellemző tulajdonságok sorrendje nem változik, ugyanazokat tartják a válaszadók inkább vagy kevésbé jellemzőnek a két időpontban.

3. ábra. A „magyar” jellemzésének tulajdonságprofilja a rendszerváltozást megelőzően (1981) és utána (1991) (Hunyady, 1996: 115)

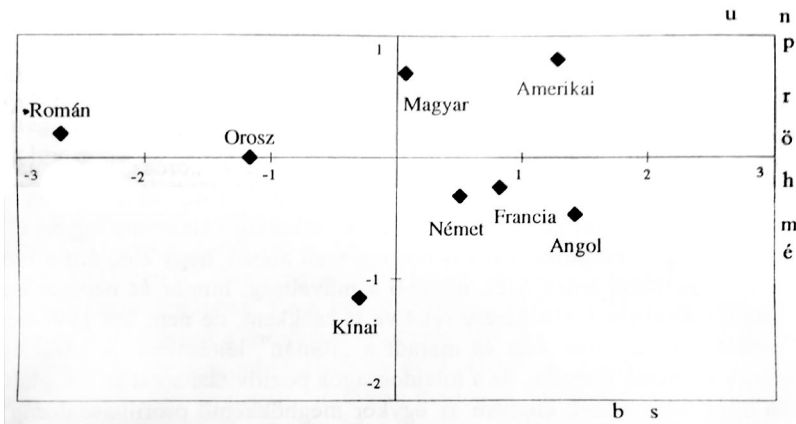
Az empirikus kutatások kezdetétől ez a sztereotípiakutatás egyik kulcskérdése, hogyan lehet a sztereotípiák kognitív tartalmát és a társadalmi kategóriával kapcsolatos értékelő viszonyt egymástól megkülönböztetni. A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* kiemeli Peabody (1985) európai összehasonlító elemzését, ami a véleményformálás konszenzuális elemeit, a nemzeti sztereotípiákból felfejthető közös világképet bontja ki a saját nemzetük iránti elfogultság torzításaiból. Ez a kutatás hidat képez a sztereotípiakutatás spekulatív előzményének tekinthető nemzetkarakterológiák és a későbbi empirikus kutatások között is. Hunyady is hasonló módon halad előre.

A kötet számos érdekes példán mutatja be a történelmi változások hatását, láthatjuk az oroszok átfogó értékelésének jelentős változását, a többi nemzetével ellentétesen mozgó kínaiak megítélését, a románok makacs elítélését és még sok minden más, a magyar történelemhez kapcsolva izgalmas tartalmi jellemzőjét a nemzeti sztereotípiáknak. A kötet olvasójában azonban felmerülhet, hogy ezt más hatásoktól nehezen tudjuk elkülöníteni. Ha erre vállalkozunk, közelebb járunk a kvalitatív érzékenységű társadalom-lélektani kutatások komplex összefüggéseket mérlegelő, interpretatív logikájához, mint a laboratóriumi kísérletek szigorú közvetkeztetéseihez. Hunyady azonban a természettudományos logikát követő, fősodratú szociálpszichológiai elméletalkotáshoz kapcsolja a saját kutatásait. A kísérleti szociálpszichológiai kérdéseikhez szól hozzá, de nem kísérletes módszerrel és inkább leíró, értelmező, rendszerező, mint hipotézisvizsgáló szemlélettel.

A nemzetekről való gondolkodás feltárásában is megjelenik már a kötet második átfogó célja, hogy a vizsgált tárgyat rendszerben szemlélve mutassa be. Ebben is látható Dean Peabody inspiráló hatása, de Hunyady korábbi kutatásainak általános szemlélete is, mely a rendszerszerű egészet keresi az attitűdök között, a csoporton belüli viszonyok reprezentációjában éppen úgy, mint a társadalmi kategóriák leképezésében. A kötet módszertani újítása, a multidimenzionális skálázás a sok oldalról meghatározott összefüggések bemutatására jó eszköznek bizonyul a legkülönfélébb területeken és viszonylatokban. A 4. ábra a nemzetek megítélésben mutatja, hogyan alakítható ki az egyes tárgyak megítélésének hasonlóságából-különbözőségéből a jellemzések egészes mentális tere.

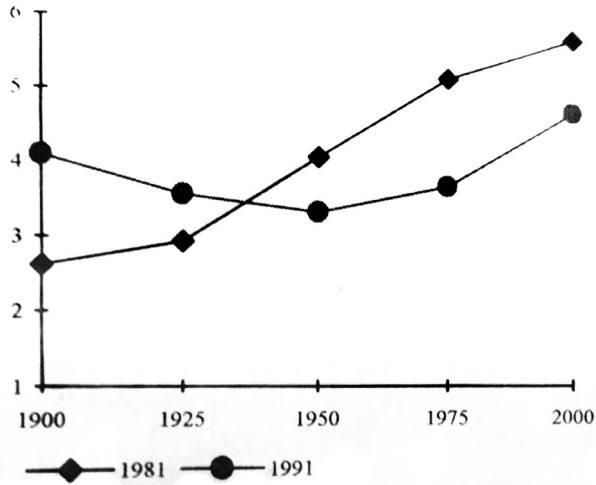
A társadalmi osztályokról alkotott képet is vizsgálja a *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*, mely kevésbé széles körben kutatott, mint a nemzeteké. Hunyady az értelmiségi, a tanár, a munkahelyi vezető, a hivatali alkalmazott, a szakmunkás, a segédmunkás, a paraszt, a tanár és a diák társadalmi kategóriájának reprezentációját a nemzetekével párhuzamosan vizsgálja. Itt is ki tudja mutatni a történelmi változások hatását. Az ideológiai környezet radikális változását a munkás kategóriáinak jelentősebb leértékelése tükrözi.

A történelem és a pszichológia közötti viszony hosszabb elméleti áttekintésével vezeti be a szerző történelmi korszakok és történelmi személyekkel kapcsolatos saját eredmények bemutatását. Empirikusan a korábbiakhoz hasonló komplexitással

b = becsületesség; é = értelmesség; h = hazafias; m = művelt; n = népszerű; ö = öntudatos;
p = politika iránt érdeklődő; r = barátságos; s = szorgalmas; u = jó humorú

4. ábra. Nemzetjellemzők MDS tere, 1991 (Hunyady, 1996: 131)

5. ábra. Társadalom történetének fejlődésvonalja 1981 és 1991: a korszakjellemzők értékelő töltete. Forrás: Hunyady, 1996. 269

és szisztematikus építkezéssel elemzi a 20. századi magyar történelem meghatározó korszakainak megítélését, az azokból kirajzolódó hétköznapi fejlődésképet, együtt a történelmi fejlődéssel kapcsolatos explicit nézetekkel. A rendszerváltás előtti gyűjtött adatokban izgalmas különbséget tud kimutatni a családtörténet és a hivata-

los nemzeti történelem között. A kilencvenes években végzett kutatásokban a történelmi személyiségekre vonatkozó ítéletekkel is kiegészül a kép.

A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* harmadik átfogó célja a különböző kognitív területek közötti viszony bemutatása. Ennek elméleti háttéréül a kereszt-kategorizáció (Hewstone, Islam, Judd, 1993), a különböző társadalmi kategóriákat összekapcsoló kutatások (Eagly és Kite, 1987), illetve Bruner és Perlmutter (1957) korai kísérlete szolgál, a saját kutatásokhoz inkább inspirációt adva, mint azokkal szorosán összekötve. Izgalmas eredmény, hogy a területek közötti kapcsolatot kihasználva, Hunyady a nemzetek reprezentációját nem csak az antropomorfizáló sztereotípiákkal, de a hozzájuk társított tipikus foglalkozásokkal meg tudja ragadni (például angol – bankár, amerikai – menedzser, orosz – katona). Arra is bizonyítékot talál, hogy a nemzeti kategória dominánssá válik a foglalkozásokhoz képest, ha azok összetett ingerekben egymással kombinálódnak. Úgy tűnik, mintha a nemzet fölérendelt kategóriaként szervezné a társadalmi szerepekhez köthető különbségeket.

A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* záró fejezetei elméleti és módszertani szempontból is számos töprengenivalót adnak, sokkal mélyebbre ásnak, mint általában a tudományos kutatási beszámolók. A történelmi személyiségek megítélésének az adott politikai-történelmi kontextussal átszőtt bemutatása vezeti be a személypercepció szerveződésének (faktorstruktúrájának) absztrakt elemzését, mely kiindulópont a személyiségvonásokat (tulajdonságokat) magukat is társadalmi kategóriaként vizsgáló, azok használatát a különböző tárgyakhoz kötve végzett elemzéshez. Ezt továbbfűzi azután a személyre jellemző kognitív komplexitás-szimplitás vizsgálata, az ebből fakadó különbségek nyomon követése a különböző területeken hozott ítéletekben különböző időpontokban és kognitív területek között általánosítva. Ezt a társadalmi-szocializációs tényezők szociológiai elemzésekhez méltó részletességű (társadalmi pozíció, szülők helyzete, Budapest-vidék, nemek különbsége) szisztematikus és sokszor megint csak eléggé absztrakt (diákok között a jelesek és közepesek megkülönböztetése) hatásainak elemzése követi.

A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* angolul a Routledge rangos *International Series in Social Psychology* című sorozatában jelent meg (Hunyady, 1998a). Némileg eltérő címmel (*Stereotypes during the decline and fall of communism*), ami a vasfüggöny mögötti társadalmi változások hatását magát emeli ki, kevésbé azt az absztrakt gondolatot hangsúlyozza, hogy a sztereotípiák a közgondolkodás által formált reprezentációk lennének. A magyar és angol változat különbségeiből ítélve, Peter Robinson sorozatszerkesztőként határozott keretekbe szorította az embert próbálóan komplex szöveget. Nagyjából 200 oldallal, egy kötetnyivel rövidebb az angol kiadás. Meg is jelent angolul az Eötvös Kiadó gondozásában a magyar kötet hiányzó része (Hunyady, 1998b).

A mélyebb elemzést adó fejezetek hiányoznak az angol kiadásból, kivéve a legutolsót, mely a társadalmi változással kapcsolatos eredményeket foglalja össze. Az angol változat tehát a sztereotípiakutatási háttérrel összefoglaló elméleti részen túl,

a három kognitív területen (nemzeti, társadalmi, történelmi) feltárt eredményeket bemutató leíró hangsúlyú fejezeteket és értelmezésként elsősorban a társadalmi változás hatását jeleníti meg. A színvonalas fordítás ellenére Csepeli kötetéhez hasonló az olvasó benyomása: túl komplex és sok implikált tudást feltételez ahhoz a szöveg, hogy külföldi olvasónak könnyen érthető legyen. A leíró elemzések viszont sajátos történelemkönnyvé is alakítják, melyet olvasva megelevenedik a 20. századi magyar történelem a reprezentációkban és azok változásában egyaránt.

Kapcsolódása a pszichológiai kutatási irányokhoz

Bár a problémafelvetésében kapcsolódik a kötet a korabeli sztereotípiakutatásokhoz, más módszert választ. Ezt legjobban a Hunyady György által társszerkesztett, ebben az időben kiadott tanulmánykötetek mutatják. Hunyady kutatásaihoz Jost új elgondolása a sztereotípiák rendszerigazoló funkciójáról rokonítható a *Csoportok percepciójában* (Hunyady, Hamilton, Nguyen Luu, 1999), aki ugyan kísérleti módszertannal, de rendszerszerű társadalmi tényezőket vizsgál a saját és másik csoportról alkotott kép hátterében. Hagendoorn kutatása hasonlóképpen szolgál közös pontokkal, mely az etnikai csoportok hierarchikus rendszerét tárja fel a társadalomban. Eagly és Kite elemzését a nemi és nemzeti kategóriák együttes reprezentációjának dinamikájáról meg is idézi Hunyady a *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* szövegében.

A *Sztereotípiakutatás: hagyományok és irányok* (Hunyady és Nguyen Luu, 2001) szintén válogat a kortárs nemzetközi eredményekből, és fordításban többet bemutat. A társadalmi kontextusba helyezhető sztereotípiakutatásokból egy csoportot külön fejezetbe gyűjt, de ezek is heterogén képet mutatnak. A csoportközi barátság pozitív hatását, az előítéletes válaszok metasztintú kontrollját, a politikai kampányban felhasznált nemzeti sztereotípiák funkcionális elemzését, az északiakkal és déliekkel szemben különböző kultúrákban meglévő sztereotípiák közös jellemzőit és a rendszerigazolás-elmélet újabb eredményeit egyaránt tartalmazzák. Ebben a gyűjteményben több kérdőíves, véleménykutatási módszerrel végzett kutatást fedezhetünk ugyanakkor fel, amik módszerükben kapcsolhatók Hunyady monográfiájához.

A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* számos különböző kutatási területet érint, az eddigieknél is nehezebb feladat ezért a kontextusát adó más kutatásokra jellemző példát hozni. Turner és tanítványai (Oakes, Haslam és Turner, 1994) Hunyadyval párhuzamos úton járnak, amikor a sztereotípiák valóságossága és a csoportközi viszonyok által alakítható volta mellett érvelnek. Hunyady említi is őt a könyvének elméleti bevezetőjében, de a két megközelítés között részletesebben kifejtett kapcsolatot nem találunk. A nézetrendszerek egyénen belüli szerveződésével kapcsolatos szociálpszichológiai kutatások távolabbra kanyarodnak a kilencvenes években. A kognitív komplexitás évtizedes témáját az ítéletalkotási motivációk felől vizsgálja Kruglanski (Kruglanski és Webster, 1996) és nem a gondolati tartalmak

szerveződése felől. Bár a kifejtett gondolatok szerkezeti elemzése sem marad el teljesen (Tetlock és Tyler, 1996). Hunyady többdimenziós elemzésével a maga útját járja, de talán az utóbbihoz áll közelebb. Általában a társadalmi folyamatok egyéni érzelmekre, motivációkra és reprezentációra gyakorolt hatását pedig a korábban már említett ifjú kutató, John Jost viszi tovább az információfeldolgozási paradigmát váltó, a motivációkat előtérbe helyező szociálpszichológiai nézőpontból.

Hatása itthon és külföldön

Jost (2000) recenziójában az ideológia fogalmához kapcsolja Hunyady sztereotípiakutatásait. Az általa vizsgált nemzeti, társadalmi, történeti tárgyakat együtt „politikai jelentőségű célcsoportokként” azonosítja, és a politikatudományok és a szociálpszichológia közötti kapcsolat erősítését látja az elvégzett munkában. Azt is előrebocsátja, hogy párját ritkító szociálpszichológiai vállalkozás, amely történeti kontextusba ágyazva ekkora adatbázison teszi lehetővé az attitűdök, vélekedések, reprezentációk és nézetrendszerek tartalmának, szerkezetének és funkciójának vizsgálatát. Hunyady megközelítését eklektikusságában is eredményesnek ítéli. Rokonszenvezik azzal, hogy a társas megismerést a társadalmi rendszer meghatározóinak veti alá. Gyenge pontjának látja ugyanakkor, hogy főként leíró elemzéssel szolgál, nem lép tovább az elméletalkotás felé. Hiányolja a kiterjedt adatbázisban a független változókat, melyek például válaszadók politikai ideológiájához, személyiségvonásaihoz kötnék a feltárt reprezentációkat.

A rendszerváltozás adta természetes kísérletből azt emeli ki, ahogy a magyar válaszadók orientációt váltanak, és az Egyesült Államokat és más nyugati országokat állítanak be példaképnek. Másrészt arra is felfigyel, hogy a válaszadók szemében a gazdagság nem vezet feltétlenül boldogsághoz, a szegény emberek az elmaradó sikereiket kompenzálva tarthatják magukat barátságosabbnak, jobb embernek. Ezt magától értetődően az alul levők önmegerősítő és egyben rendszerigazoló törekvéseinek tudja be, nem annyira a rendszerek és a bennük elérhető siker laikus kritikájának. Harmadikként kiemeli, hogy a magyar válaszadók a 20. századi történelmi változásokat jellemzően fejlődésként élik meg. Az ifjú elméletalkotó recenzióként is hajlamos ebben a saját elgondolásait megerősítő, önigazoló és rendszerigazoló funkciót látni.

A Stereotípiák a változó közgondolkodásban a korábban bemutatott kötetekhez hasonlóan jelentős idézettséggel rendelkezik, ha csak a számokat nézzük is. Az MTMT-ben a magyar kötetre 75 független hivatkozást találunk, az angol kötetre 22-t, a Google Scholar az előbbire 64, az utóbbira 30 találatot ad.

A számok mögé tekintve, nézzük meg egy kicsit részletesebben a legnagyobb hatású publikációkat, mely ponton viszik tovább a Hunyady monográfiájának üzenetét. Kayés Jost (2003) a szegények és gazdagok megítélésére épülő a rendszerigazo-

lást vizsgálják kísérleti eszközökkel egy széles körben hivatkozott tanulmányukban, és találják, hogy a komplementer („szegény, de boldog”, „szegény, de becsületes”, „gazdag, de boldogtalan”, „gazdag, de becstelen”) sztereotip ingerek bemutatása erősíti az általános mutatón mért rendszerigazolást. A szegénység közmondásos előnyeit Hunyady monográfiájában található empirikus eredményekkel támasztják alá: a hétköznapi gondolkodásban az életszínvonal és a boldogság között ellentétes kapcsolat áll fenn.

Sekulić, Massey és Hodson (2006) hosszabb idő alatt (összességében 1984–2003 között) felvett adatokat elemeznék a felbomló Jugoszláviában. Az erőszakos konfliktusok háttérben álló etnikai gyűlölet, ellenségesség és intolerancia hatásait igyekeznek feltárni. Az elit szerepét és így a társadalmi tényezőket hangsúlyozzák a mindennapi életbe is áterjedő ellenségesség erősödésében. Maguk is úgy látják, hogy az egyes nemzetek világban betöltött szerepét érintő történeti változások alakíthatják, illetve ezekkel párhuzamosan átalakulhatnak a nemzeti sztereotípiák. A Szovjetunió felbomlásával együtt az oroszokról a jelentősen megváltozó képpel kapcsolatos eredményeket hozzák fel példaként Hunyady monográfiájából.

Jost, Burgess és Mosso (2001) több ponton is hivatkoznak a *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*ra a rendszerigazolás-elmélet eredményeit áttekintő fejezetükben, melyet a John Jost és Brenda Major által szerkesztett, ideológia, igazságosság és csoportközi viszonyok összefüggését bemutató reprezentatív tanulmánykötetbe írtak. Hunyady monográfiáját a sztereotipizálást és csoportközi viszonyokat társadalmi, politikai kontextusukkal együtt vizsgáló szociálpszichológiai kutatások között említik. A másik csoporttal szembeni előítéletek igazolását célzó mechanizmusok bemutatását kötik Hunyady munkájához.

A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* hazai recepcióját jelzik a rendhagyó módon egymásra is reflektáló recenziók. A sort Szabó Éva (1997) kezdi, aki részletesen és hűen közvetíti a kötet tartalmát, felfigyel a szocializációs aspektusaira, erényeként összefoglalóan azt emeli ki, hogy „...kapcsolódik a fő kutatási trendekhez, ugyanakkor meg is haladja [...] azokat” (Szabó, 1997, 405). A kötet elméleti bevezetőjét László János (1998) is dicséri, de a magyar kutatási előzmények részletes és kiegyensúlyozott bemutatását hiányolja a kortárs szociálpszichológiai összegzéseket elemző tanulmányában. A bemutatott empirikus kutatásokkal kapcsolatban a legfontosabb kételye, hogy Hunyady nem számol a véleményeket a hetvenes-nyolcvanas években torzító ideológiai hatással. A torzítás nagyságát azonban maga is a kötetben bemutatott válaszok arányának változásával támasztja alá. Történeti dokumentumként használja, interpretálva az összegyűjtött adatokat, akárcsak az általa kritikusan kezelt monográfia. A visszatekintő nézőpont torzításaiból következik szerinte, hogy Hunyady nem törekszik a saját leíró eredményei elméleti általánosítására és kötete elméleti bevezetőjében megfogalmazott kognitív folyamatokkal való kapcsolatuk keresésére. Bár a kognitív komplexitás vizsgálatával kapcsolatos komplex elemzés értékét elismeri, és annak visszakötését a szakirodalmi kérdések-

hez. A kötet tartalmi értékeléséhez kötve, a szerző pozíciójával szemben is erős kritikát fogalmaz meg, aki a társadalomtudományi kutatások meghatározó műhelyeit vezeti a rendszerváltozás előtt és után. Talán ebből is fakad a fentebbi válogatásokat is társszerkesztő Hunyady-tanítvány által jegyzett (Nguyen Luu, 1999) vélemény a recenzióról, mely elsősorban a személyes támadásra reagál, és a *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* előnyének a sztereotípiakutatás nemzetközi hullámához kapcsolódását emeli ki, együtt az önálló építkezéssel, a sztereotipizálás rendszerszerű, egyéni megismerési és társadalmi összetevőinek kimutatásával.

A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*ra hivatkozó magyar szerzők közül a legnagyobb idézettséggel rendelkező szerzőpáros angolul publikált nyelvészeti tanulmányában (Kormos és Csizér, 2006) az 1991-es adatfelvételben a britekről és az amerikaiakról kialakult képet kapcsolja a saját kutatási eredményeihez. Az összeesküvés-elméletekről készült, a Routledge kiadónál megjelent angol nyelvű kötetben Kerekó Péter (2015) is hivatkozik Hunyady munkájára. Azt emeli ki, hogy az összeesküvés-elméletek a társadalmi környezet megváltozásával gyorsan tudnak változni, akár csak a sztereotípiák. Fülöp Márta (2013) azt kapcsolja a kötetből a versengéssel és együttműködéssel kapcsolatos kutatásaihoz, hogy a magyarok már a rendszerváltozás előtt is individualistaként, nem együttműködőként írták le a saját nemzeti csoportjukat. Erős Ferenc (2001) az identitás narratív konstrukcióját vizsgáló, széles körben idézett kötetében Hunyady munkáját a rendszerváltozást dokumentáló más szociálpszichológiai elemzések között említi. A *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* több ponton hivatkozza Berkcsi Mihály (2008) a társadalmi igazságossággal kapcsolatos kutatásait bemutató doktori disszertációjában. Másokhoz hasonlóan, ő is kiemeli a társadalmi változások nyomán követését, de továbbviszi a sztereotípiák értékelő töltetének és kognitív tartalmának elválasztására alkalmazott eljárást is, mely a jellemzés átfogó értékelő töltetét és a tulajdonságok rangsorából kialakított profilt különíti el. Egy szintén széles körben hivatkozott, a turizmus és életminőség kapcsolatát vizsgáló kötetben (Michalkó és Rátz, 2006) pedig a földrajzi térhez kapcsolódó asszociációk tartósságát a sztereotípiák maradandóságához hasonlították. Egy a kisebbségpszichológiába bevezető munka (Horváth, 2006) a sztereotípiák fogalmát a csoportközi viszonyok elemzésének alapkategóriájaként mutatja be. Hunyady kötetére annak alátámasztására hivatkozik, hogy a sztereotípiát egyszerre tekinthetjük kulturális terméknek és a csoportközi helyzetben aktiválódó megismerési mechanizmusnak.

A már korábban említett, *Sztereotípiakutatás: hagyományok és irányok* tanulmánykötet (Hunyady és Nguyen Luu, 2001) sajátossága, hogy a neves külföldi tanulmányok mellett magyar szerzők témába vágó kutatási beszámolóját is tartalmazza. A nyolc tanulmányból négy hivatkozik Hunyady monográfiájára. Csepeli György és munkatársai a Kárpát Projekt keretében határon túli és magyarországi válaszadók autosztereotípiáinak és a rájuk vonatkozó többségi sztereotípiák elemzésében idézik Hunyady monográfiáját. Kiss Paszkál a délszláv konfliktus magyarországi megíté-

lésében, a részt vevő országokról kialakult kép tartalmát találta hasonlónak, mint Hunyady, és az általa használt mérőeszközt használta a sztereotípiák vizsgálatában. Nguyen Luu Lan Anh a nemi sztereotípiák változását vizsgálva támaszkodott Hunyady megállapítására, hogy a társadalmi változások a sztereotípiákban szisztematikusan tükröződnek. Váriné Szilágyi Ibolya a sztereotípiák fogalmának használatát áttekintő írásában a keresztkeategorizáció, az összetett társadalmi kategóriák vizsgálata kapcsán idézi meg a kötetet. Szabó Éva a tanárokról kialakult képére vonatkozó vizsgálatát alapozza Hunyady kutatásaira.

A legszélesebb körben László János következőkben bemutatott műve (László, 2005, 2008) vihette tovább a *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* szövegében megfogalmazott gondolatokat. Az angolul és magyarul is megjelenő kötetben a történelem szociálpszichológiai elemzésének példajaként említi a szerző Hunyady kutatásait, melyek nem a történelmi folyamatnak magának a feltárását célozzák, mint a történetírás, hanem a történelmi tudást jelen idejű reprezentációként elemzik, ami bejósolhatja, magyarázhatja a társas-társadalmi viselkedést.

A fentiek alapján a *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* legnagyobb hatással a történelmi változás reprezentációt, világképet mozgató erejének bemutatásával volt az olvasóira. Leginkább a sztereotípiákkal kapcsolatos eredményeit vitték tovább, bár volt fontos példa arra is, hogy a történelmi tárgyú reprezentációkkal és a foglalkozási kategóriákkal kapcsolatos eredményekre is építettek. Ez utóbbira főként a külföldi hivatkozások utaltak. A recenziók felhívták a figyelmet arra, hogy a szerző elméleti következtetésekben talán túlságosan óvatos volt, de a sztereotípizálás egyéni és társas-társadalmi folyamataira vonatkozó megállapításai visszaköszönnek a hivatkozásokban is. Az explicit hivatkozásokból építkező elemzésünkkel ezt a hatást nehéz egyébként feltárni, mert a kutatói szemléletben jelentkező általános következményeket nem tudjuk így megragadni.

LÁSZLÓ: A TÖRTÉNETEK TUDOMÁNYA

Szenvedélyes kutató, karizmatikus tanár volt László János, aki a legfiatalabb szerző a most megidézettek között, de már nincsen közöttünk (Pléh, 2015a, b). Alig több mint egy évtizede jelent meg az alább részletesen is tárgyalt kötete, amit azzal zár, hogy az általa indított és összefogott narratív pszichológiai kutatások éppen csak elkezdődtek, még sok kérdésük vár további kutatásra. Ezeket már tanítványai fogják elvégezni Pécsen és Budapesten. Két városban, két fontos intézményben vállalt vezető szerepet. Az MTA Pszichológiai Intézetében kezdte pályáját a szociálpszichológia fiatal kutatójaként, évtizedekkel később, a Pécsi Tudományegyetemen, életének talán legeredményesebb időszakában pedig új lendületet adott a pszichológusképzésnek, doktori iskolát alapított. Művészetszichológiai kutatásait motiválta a színház iránti elkötelezettsége, melyből azután a goffmani szerepfogalom magyarországi

meghonosítása, a forгатókönyvek kognitív jellemzőinek vizsgálata származott. Utólag visszatekintve, mindez azonban legalább annyira a későbbi narratív pszichológiai kutatásaihoz szükséges előmunkálat, mint önálló kutatási terület. Széles nemzetközi kapcsolatrendszerrel, jó kapcsolatteremtő képességgel és lendületes vezető kutatói felfogásával a tudományos narratív pszichológiai szemléletet képviseli nem csak itthon Magyarországon, de a világban is. Az Európai Pszichológiai Társaság életműdíjával tüntették ki, a szociális reprezentáció kutatói között nagy megbecsülésnek örvend a személye és a megközelítése.

A történetek tudománya által meghirdetett kutatási irány

Az évezred elején megjelent kötet (László, 2005) összegzésnek is tűnhet, hiszen a bevezetőjében László János részletezi, hogy milyen korábban megjelent elméleti elemzések és empirikus tanulmányok adták az egyes fejezetek szövegének alapját. Ez a korábbi publikációkat magába gyúró munkamód azonban nem jelenti mégsem, hogy visszatekintő mű lenne. Éppen ellenkezőleg, egy termőre fordult, de még mindig a növekedés fázisában álló kutatási program téziseinek összefoglalásaként olvashatjuk, mely egy-egy folyóiratcikknél, előadásnál mélyebb, több oldalról építkezik, az korábban részletekben közölt kutatási program mozaikjait egybegyűjtve mutatja be. A tudományfilozófiai alapoktól, a narratív kutatást inspiráló előzményeken, az alapító atyák útravalójának Jerome Bruner gondolatai köré gyűjtött összefoglalásán át, a pszichológiában a „második kognitív forradalom” lehetséges-megvalósult programjának elemzésén, a szociális reprezentáció narratív szemléletű kutatóinak eredményeiből adott ízelítőn, a reprezentáció és identitás összefüggéseinek mélyreható vizsgálatán keresztül, a narratív pszichológia műveléséhez szükséges módszertani, fogalmi alapok összegyűjtéséig jut el a kötet, és példaként saját kutatási eredményeiből is válogat a szerző.

Az eddigi kötetek elemzésében az eredeti magyar változatból indultunk ki, még akkor is, ha lehetett olyan benyomásunk, hogy az angol kiadás fókuszáltabb, határozottabban szerkesztett, mint a magyar. A jelen kötet fő üzeneteinek megfogalmazásához azonban érdemes az angol kiadás bevezetőjét és összegző fejezetét választani kiindulópontul, hogy azután a mindkettőben kifejtett alap gondolatokra térjünk rá.

A narratív pszichológiai szemlélet kibontakozását László János a nyolcvanas évekre, és különösen is egy szerzőre, Jerome Brunerre (1986) vezeti vissza. Ebben az időben váltak a történetek a kognitív és kulturális kutatásokkal, a személyiséggel foglalkozó különböző elméletalkotók által egyaránt vizsgált megismerési móddá és cselekvési térré. Az élettörténetek vizsgálatát az egészséges és patológiás működéshez, és végső soron az önreflektív énhez kötötték. Az absztrakt logikai szabályok által felépített reprezentációtól eltérő, a hétköznapihoz közelebbinek tartott megismerési módot fogalmazták meg a segítségével. Összességében rámutattak arra, hogy

a narratív megközelítés szerencsés módon tudja kezelni az egyéni és szociális folyamatok kölcsönös meghatározottságát, formát adhat a cselekvés vizsgálatára, mely a természettudományos logika helyett a hermeneutikai megismeréssel rokonítható, sémaszerű elemzést alkalmazza.

A *történetek tudománya* első fókuszba állított üzenete, a tudományos narratív pszichológia programja maga, melyet László János a narratív szemléleten belül önálló irányzatként, a „második kognitív forradalom” kontextusában helyez el. Új utat hirdet, de nem mond le a mentális reprezentáció alkotó szerepéről (vö. Harré, 1992), amikor Bruner nyomán az információ feldolgozása helyett a jelentés konstrukcióját állítja középpontba.

„Mindazonáltal a »második kognitív forradalom« legtöbb irányzata (szociálisreprezentáció-elmélet, kulturális pszichológia és – mint látni fogjuk – a narratív pszichológia általunk képviselt változata is) megtartja a kognitív reprezentáció gondolatát, azonban az egyéni információfeldolgozás tanulmányozása helyett – amihez képest a társadalmi és kulturális hatások legfeljebb a moderátorváltozók szerepét tölthetik be – a kognitív működés vizsgálatát tágabb keretbe helyezi, a pszichológiai jelentés konstrukciója, illetve szerveződése felől közelít hozzá” (László, 2005: 35).

A történeteket sajátos közvetítőnek tartja az egyéni és a szociális jelenségszintek között. Annak bizonyítására vállalkozik, hogy az *„elbeszélés kellően rugalmas, ám kellően stabil képződmény ahhoz, hogy meghatározott kérdésekre vonatkozó tudományos elemzés kiindulópontja legyen”* (László, 2005, 13). Az elbeszélést alapvető emberi reprezentációs formának, sőt a cselekvést is magában foglaló, komplex összefüggérendszernek tartja. A tudományos narratív elemzést megkülönbözteti tehát a hermeneutikustól abban, hogy természettudományos empirizmus jellemzi, megtartja a mentális reprezentációk jelentőségét, a más empirikus eszközökkel feltárt összefüggések érvényét elfogadja, azokkal összefüggésben fogalmazza meg a saját eredményeit (2. táblázat). Hasonlóképpen elkülöníti az értelmezésből kiinduló, a cselekvést sémaszerűen leképező saját megközelítését a kognitív és a pszichometrikus elemzési módoktól.

A *történetek tudománya* fókuszba állítja ugyanakkor az élményt, mint a reprezentáció szubjektív voltának egyik bizonyítékát. László János ennek kifejtésében támaszkodik Mérei együttesélmény-kísérletére és a lélektani naplóban leírt szembeállításra az élményszerűen átélt és az absztrakt fogalmi reprezentáció között. A történetté formált élményben megjelenik az elbeszélő idői-téri perspektívája, ami az aktuális állapotával éppen úgy összefügg, mint ahogy kifejezi a reprezentált eseményekhez való viszonyát. A koherencia talán a leggyakrabban vizsgált jellemzője az élmény narratív megformálásának, ami pszichológiai elemzésben az énerőt tükrözi, a traumatikus élménnyel, lelki problémákkal való megküzdés jele. A történet nemcsak a személyes élmény „nyilvános hordozója”, hanem az élmény megosztá-

2. táblázat. A tudományos narratív pszichológia viszonya más narratív kutatási irányokhoz (László, 2008: 176)

<i>Tudományos narratív pszichológia</i>	<i>Az elbeszélés kognitív vizsgálata</i>	<i>A narratívák pszichometrikus elemzéséhez kapcsolása</i>	<i>Hermeneutikus narratív pszichológia</i>
Kvantitatív módszertan.	Kvantitatív módszertan.	Kvantitatív módszertan.	Kvalitatív módszertan.
A narratívák az egyéni és csoportos élmények reprezentációját hozzák létre, alakítják.	A narratívák információhordozók.	A nyelvhasználat pszichológiai korrelátumai vagy a narratív szerveződés hatása a mentális folyamatokra.	A jelentés szociális, kulturális és szövegyszerű kontextusban.
Az élettörténetek narratív megformáltsága pszichológiai állapotot és identitásminőséget tükröz.	A narratív szerkezet kapcsolódik a megértéshez és az emlékezet szerveződéséhez.	Nem érdeklődik a narratív megformáltság vagy szerkezet iránt.	Egyes esetek narratív megformáltságának vizsgálatára fókuszál.
Számítógépes elemzési eljárások használata a pszichológiai jelentőséggel bíró narratív összetevők és mintázatok azonosítására és mérésére.	Számítógépes elemzési eljárások használata a történet szerveződésének vizsgálatára és a megértésének elősegítésére.	Számítógépes elemzési eljárások használata szögyakoriságok mérésére.	Nincsen mérés.

sának, a közös reprezentáció megteremtésének eszköze is. Az elbeszélés a kollektív emlékezeti és szociális reprezentációs folyamatokban is szerepet kap, László János ezek narratív megjelenési formáit állítja előtérbe. A történet által teremtett szociális tér a benne szereplők által konstruált, így nem válik személytelenné.

Abban is megnyilvánul a reprezentáció szubjektív, konstruált volta, hogy a cselekvést a szándékok és következmények felől, nem a természettudományos gondolkodás mechanikus ok-okozati viszonylataiban mutatja be. László János visszatér az attribúciós elemzések kezdeteihez, melyekben a viselkedés külső-belső okainak felkutatása egyben a felelősséghez való viszonyt is jelentette. Az egyén szándékos viselkedésének személyes tétje van, és a közösség is vizsgálja a felelősséget egy múltbeli esemény bekövetkeztében, amit a csoportközi konfliktusok kutatói több oldalról, így az elkövetett korábbi tettekért vállalt büntudat felől is vizsgálják (Roccas, Klar és Liviatan, 2006). Tanulságos ebben a tekintetben a saját vizsgálati eredménye, mely szerint a magyar válaszadók nem említenek felelőssé tehető cselekvőt a holokauszt a magyar történetében, míg európai kontextusban az erre utaló válaszok aránya 64% (3. táblázat). Az általunk elemzett kötetben még nem jelenik meg, de a későbbiekben László János és kollégái a magyar történelmi tudat sajátosságaként behatóan elemzik a történelmi trauma és az ebből fakadó „áldozati szerep” jellemzőit, melyet László János egy magyarul és angolul szintén megjelentetett kötetben (László, 2012, 2014) foglal össze.

3. táblázat. Az ágens megjelenése a holokausztörténetekben (László, 2005: 198)

EURÓPAI		MAGYAR	
22%		6%	
Van ágens	Nincs ágens	Van ágens	Nincs ágens
64%	36%	12%	88%

Harmadikként a sokszínű kötetből az identitás és reprezentáció kapcsolatához fűzött üzenetet kell kiemelnünk. A személyes identitás óhatatlanul formálja az elmesélt történetet, mint ahogy az élettörténet pedig az identitás elengedhetetlen alkotórésze. Ennek legfontosabb pszichológiai következményét láttuk már korábban, a koherens élettörténet együtt jár az integrált, jól működő énnel. László János azonban társas-társadalmi térben is vizsgálja a kettő kapcsolatát, a szociális identitás elméletét (Tajfel és Turner, 1979, 1986) a szociális reprezentáció elméletével (Moscovici, 1984, 2002) köti össze. A két elméleti megközelítést tudományelméleti alapjukig visszafejti, hogy másokkal együtt (Breakwell, 1993, Kiss, 2003, 2014) kimutassa, különbségeik ellenére is egymás erősítik két jelentős európai szociálpszichológus gondolatai. Breakwell nyomán azt is kibontja, hogy a szociális identitást nemcsak az énfelnagyítás motívuma, de az én „folyamatosságra” „egyediségre” és „hatékonyságra” vonatkozó szükséglete is alakítja. Moscovici szociális reprezentációs elméletének külön fejezetet szentel a kötet, bemutatva azt is, hogyan lehet ez az elképzelés konstruktivista, és fogadhatja el mégis az objektív valóságot. Jovchelovichra (1996) támaszkodva érvel amellett, hogy a reprezentáció éppen a szubjektum és a tőle független valóság közötti hidat teremti meg. Mindkét elméletben megtalálja tehát László János a saját narratív magyarázatát erősítő elemeket.

László János végül azt mutatja be, ahogy a munkatársaival együtt a LAS-Vertikumot felépítették a jelentésadás nyelvi jegyeinek kvalitatív értelmezéséből kiinduló, de a narratív szerkezet objektív mérésére lehetőséget adó szisztematikus módszert adva a tudományos narratív elemzésre. Az új eljárás érvényességét hagyományos pszichológiai mérőeszközökkel (például TAT) kimutatható jellemzőkhöz kötötték. Az erre épülő empirikus kutatásokban azután a történeti tudat narratív formában elemezhető jellemzőiből ad ízelítőt a kötet, interjúhelyzetben gyűjtött szövegek, történelemkönyvek, sőt történelmi tárgyú regények narratív elemzésével is.

A *történetek tudománya* angol kiadása három évvel később jelenik meg (László, 2008) a neves Routledge (Taylor és Francis) kiadó gondozásában. Terjedelemben hasonló az eredeti magyar változathoz, de más a fejezetek sorrendje, kiemelve a saját tudományos narratív pszichológiai szemlélet alapgondolatait, és függelékbe helyezve át a módszertani részleteket tartalmazó fejezeteket, erősen lerövidítve a saját empirikus eredmények bemutatását.

Kapcsolódása kortárs pszichológiai kutatási irányokhoz

A *történetek tudományához* a legátfogóbb inspirációt Jerome Bruner (1986, 1990) adja, neki is a második kognitív forradalom elindítását inspiráló felismerése, hogy a hétköznapi élményeknek formát adó elbeszélés alapvető módja a megismerésnek. Bruner gondolatait hazai követők által megfogalmazottakon is átszűri László János (Pléh és Lányi, 1984, Pléh, 1999, Bodor, 1997), ahogy a fiatalabb kollégák (Ehmann, 2000, Pólya, 2007, Vincze, 2007) publikációit is megtaláljuk a hivatkozások között, akikkel együtt fogalmazza meg a kutatási hipotéziseit, együtt fejlesztik a mérőeszközöket.

Modern szaktudományos kötethez képest mélyen merül el László János a pszichológia és határos területei klasszikus szerzőinek (például Halbwegs, Bartlett, Freud, Bahtyin, Ricoeur) gondolataiban. Nemcsak dekoratív nyitóképben idézi meg őket, hanem velük áll intenzív párbeszédben, amikor a tudományos narratív pszichológia helyét kijelöli. Mintha egy pszichológiatörténeti elemzést is kapnánk a modern elmélet bemutatásához ajándékba. A részletesebben tárgyalt elméletekben is hangsúlyozza az alapító kezdeti gondolatait, így Moscoviciét, Tajfelét a szociálpszichológiában. Ugyanezen elméletek modern képviselőire való hivatkozásban viszont szelektív, a szociális reprezentáció elméletében Sandra Jovchelovich (1996) kap kitüntetett figyelmet, a szociális identitás elméletében pedig Glynnis Breakwell (1993) nézőpontja érvényesül elsősorban. Ugyanakkor a választott témákat érintő nagyobb kutatási területek szerzőit nem is említi. A történelemmel kapcsolatosan a szociális reprezentáción belül jelentős kutatási eredmények maradnak ki (Paez és mtsai, 2008; Techio és mtsai, 2010). A nemzeti identitás szociálpszichológiai kutatásának fontos munkáit (Billig, 1996; Reicher és Hopkins, 2000) sem tárgyalja érdemük szerint.

A *történetek tudománya* az itt említetteken túl, sokrétűen kapcsolódik nyelvészeti, művészettudományi, filozófiai, szociológiai, de pszichológiai elméletekhez is, interdiszciplináris megalapozása van, ami László János szociálpszichológiai szemléletét a kezdetektől fogva jellemzi.

Hatása itthon és külföldön

A recenziók a kötet interdiszciplináris hatását mutatják. Pléh Csaba (2005) könyvkritikája Bourdieu és Bruner fordításával és Neumer Katalin nyelvfilozófiai szöveggyűjteményével együtt vizsgálja a frissen megjelent kötetet. A rövid bemutatást azzal kezdi, hogy a kötet bizonyítja, az elbeszéléseket értelmező és oksági elemzési módszerekkel együtt is lehet vizsgálni. A hosszú évek kutatásainak eredményeként megszületett kötet érdemének látja, hogy a narratív kutatásokat magukat is értelmezési keretben, önreflektíven mutatja be, összeköti a szociálisreprezentáció-elméletének

eredményeivel, az elbeszélő-mintákat számítógépes kvantitatív elemzéssel vizsgálja. A kötet erényeként értékeli, hogy a jól ismert iskolás szövegelemzések sémáiból indulva, de minden szövegre kiterjeszhető, tudományos megbízhatósággal működő elemzési sémákat kínál, melyek a pszichodiagnosztikában, a nemzeti traumák megértésében, az irodalmi hatásmechanizmusok megértésében is jól használhatóak.

A *történetek tudományáról* készült másik recenzió történelmi nézőpontot tükröz. Ormos Mária (2005) is kiemeli a kötet két tartalmi egységét, a narratív pszichológia bemutatását előzményeivel és határaival együtt és László János saját empirikus kutatásairól készült beszámolót. Az elbeszélés jelentőségét elismeri az egyéni és közösségi identitás kialakításában. A történelmi elbeszélésekben egy társadalmi csoport „...kialakítja önmagával kapcsolatban azt a pszichológiai és kulturális teret, amelyben elhelyezi a saját történetét” (Ormos, 2005: 1308), működési módot, keretet ad a társadalmi együttélésnek. Az elbeszélés által formált identitás jellemzőjeként az élményszerűségét is elismeri Ormos Mária.

„A narratíva – általában – egyszerre hordozza a személyközi interakciók és a csoportos események élménytartalmát, amelyet egyébként formál is, és nemritkán újraírja. Tartalmazza az érzelmi motivációt (félelmet, szorongást, felelősségérzetet, felszabadulást stb.) csakúgy, mint bizonyos racionalizált ismeretet” (Ormos, 2005: 1308).

Hangsúlyozza ez az összefoglalás a történetek szerepét a csoport fennmaradásában, a túlélésében, azáltal hogy létrehozzák a csoporttudatot, a csoporton belüli egyetértést, az új eseményekre, élményekre való reakció képességét. Ormos Mária visszatérően járványszerűen terjedőnek ítéli meg a történeteket, bár a Sperberhez (2001) köthető elképzelést inkább a narratívumok társas működésével kontrasztba állítva mutatja be László János. Történészként azonban arra joggal hívja fel a figyelmet, hogy a történelmi elemzés az elbeszélte történeteket alkotórészeire bontja, kritikusan elemzi, amikor az általa a régmúltban feltárandó jelenségeket magukat vizsgálja. A narratív szerkezet jó példa Ormos szerint is a történész számára az eredményei bemutatására.

Érzékeny elemzéssel mutatja be ugyanakkor a recenzió, hogy a politikusi önéletrrásban miként érhető tetten az adott kornak való megfelelés. Az életút visszatekintő leírása Hitler *Mein Kampf*jában mennyiben szolgálja a követők számára is vonzó, idealizálható karakter kialakítását. És ezt nem pusztán hazugságként értékeli, hanem a politikus törekvéseként arra, hogy a közössége elbeszéléseiben is megjelenő elvárásoknak megfeleljen, a politikusi cselekvését igazolja. Nemcsak a politikus, hanem történelmi szereplők valódi motivációját magyarázó, sokszor torzító elbeszélést gyártó közösséget is elemzi Ormos Mária a kötetben is tárgyalt Trianon-trauma kapcsán. A traumával való szembenézést itt a történész által feltárt valósághoz való közeledés lenne, amit a magyar közvéleményben szerinte nehezített, hogy 35 évig egyáltalán nem lehetett erről a traumáról közéleti vitát folytatni. A recenzióban rögz-

tönzött történelmi elemzésekkel Ormos Mária jó példát ad arra, hogy a történész számára a történelmi szereplők által megformált narratívák miként lehetnek maguk is fontos kiindulópontok, nem csak forráskritikai elemzéssel megtisztítandó egyes adatokat tartalmazó laikus tudattartalmak.

A *történetek tudománya* idézettségi mutatói magasak, a magyar kiadásra a Google Scholar 139 hivatkozást, az angolra 292 hivatkozást tart számon. Az MTMT-ben ehhez hasonlóan magas, 94 és 102 idéző esik a két kiadásra. A hivatkozások egy része nem független, ami főként a tanítványok első szerzőségével megjelent tanulmányok miatt van. Az alábbiakban azt nézzük meg, hogy a független hivatkozások miként viszik tovább a László János által a kötetben megfogalmazottakat.

Az énről szóló pszichológiai és társadalomtudományi kutatásokat áttekintő tanulmányában Pataki Ferenc (2008) a narratív én-pszichológiai szemléletet képviselő műként hivatkozik *A történetek tudományára*, mely azt az általános felvetést képviseli, hogy az önéletrajzi elbeszélést állítja a kutatások középpontjába. A narratív szempontot az aktuálisan a területen végzett kutatások vezető szemléletének tartja maga is, ám a téma jeles hazai kutatójaként arra is felhívja a figyelmet, hogy az énről alkotott önéletrajzi tudás ugyanakkor fogalmilag általánosított alakban is rögzülhet. A történetek lehetnek, az általánosított tapasztalat alátámasztására, ezzel összhangban választott énreprezentációs, önbemutatói eszközök is. Hangsúlyozza ezzel együtt, hogy az elmesélt történet nemcsak a személyes élmény rögzítésére alkalmas, hanem a kapcsolatépítő és identitásképző társas folyamatokat is szolgálhat. Az elmesélt történetek László János által hangsúlyozott funkcióit erősíti meg, ha azoknak egyúttal az énről szóló kutatások egészében elfoglalt helye alapján a korlátjaira is felhívja a figyelmet.

A pszichológia átfogó metateóriájaként fogalmazza meg Pléh Csaba (2012) a narratív szemléletet egy összefoglaló tanulmányban, mely a témában végzett saját kutatási tapasztalatait gyűjti össze. *A történetek tudományával* párhuzamosan építkezve mutatja ki az elbeszélés szerepét az emberi emlékezetben, gondolkodásban, reprezentációban. Mély rokonságot mutat a szemlélete a László János által kifejtett gondolatokkal, az okok és indokok rendszerére építve javasolja a történeteket elemezni, a szemantizációs hatásukat nem nyelvi, hanem tartalmi modellben vizsgálva. László János általunk elemzett kötetéhez a narratív identitáselméletek felújítását köti, ahol a történetmondás ad kulcsot a személyes identitás és a csoportokkal való azonosulás megértéséhez. Egy másik tanulmányában (Pléh, 2019) az emlékezet társas folyamatainak hasonló hangsúlyait emeli ki Mérei és László elgondolásaiban. Magyar kutatási tradíciónak látja, hogy az utalásban és az elbeszélés társas folyamataiban mindkét esetben kiemelik az élményszerűséget, az érzelmi együttesség szerepét. László János érdemének látja ugyanakkor, hogy a hazai szociálpszichológiában legalaposabban kidolgozta „a narratív megközelítés következményeit, összekapcsolva az irodalmi elemzést, a társadalmi reprezentáció én- és csoport elbeszélésekhez kapcsolódó kultivációs modelljét és a kognitív történetemlékezeti kutatásokat” (Pléh, 2019: 12).

A pszichoterápiás folyamatot elemzi Berán Eszter, Unoka Zsolt és Czobor Pál (2011) tanulmánya, mely a terapeuta és a páciens érzelmi bevonódását a narratív perspektívahasználaton keresztül vizsgálja. Ehhez többek között László János elemzett kötetéből merít elvi, módszertani alapot. Vincze Orsolya és Rein Gabriella (2011) pedig *A történetek tudományában* megfogalmazott megállapításra építve kezdik a csoportközi viszonyok változását elemző tanulmányukat. A történelmi szövegek strukturális-kompozíciós elemzése a megfelelő eszköz e szerint a nemzeti identitás és a nemzetek közötti viszonyok pszichológiai elemzésére. Kiemelik, hogy a történelmi szereplők tudattartalmainak, céljainak leírása, értékelése a csoportidentitás kifejezésének eszköze lehet itt. Bigazzi Sára (2012) többségi társadalom cigányokról alkotott reprezentációját konstruktivista nézőpontból vizsgálja, az általunk is elemzett kötetből azt emelve ki, hogy a csoporttagok egymással interakcióban, közösen hozzák létre a csoport szimbolikus valóságát, hovatartozásuk ugyanakkor be is határolja, hogyan értelmezik a valóságot. Az interakciók nyomán létrejövő valóságmagyarázatok hasonlósága-különbözősége jelöli ki a csoportok határait.

A történelmtanítás háttérrel elemző tanulmányában Kinyó László (2005) több ponton megidézi László János gondolatait, a történelmi elbeszélés különböző műfajai (annales, krónika, történetírás) közötti különbségek, a kollektív narratívumok és a nemzeti identitás kapcsolatának bemutatásában. A narratív készségek gyermekkori fejlődéséről gyűjtött kutatási eredményekkel kapcsolja össze mindezeket, hogy a történelemtanítás gyakorlatában is használható következtetésekig jusson el a látható idézettséggel rendelkező tanulmányában.

A 60 éves László János tiszteletére készített kötet (Vincze és Bigazzi, 2008) számos szerzője hivatkozik mindezeket túl is *A történetek tudományára*. A széles munkatársi és tanítványi körön túli külföldi szerzők, így Sandra Jovchelovich a szociális reprezentáció, Denis Hilton a szociális megismerés és a történelmi reprezentációk, Gerald Cupchick és Colin Martindale a művészetpszichológia nemzetközi hírű vezető kutatója is.

A történetek tudományában megfogalmazottak nemzetközi hatását jelzi az angol kiadás fentiekben már említett idézettségi száma, ami a három kortárs szerző közül a legközelebb áll Mérei kiemelkedő idézettségéhez. Abban is hasonlít László János nemzetközi publikációiban betöltött helyzete, hogy egy újonnan megfogalmazott, feltörekvő irányzat képviselői tartják alapvető fontosságúnak. A szociális reprezentáció kutatásának új nemzedéke a 90-es években kezd publikálni, azt is láttuk, hogy a második kognitív forradalmat, radikális és kevésbé radikális hangon, szintén a 80-as, 90-es években kezdik el hirdetni.

A legnagyobb idézettséggel rendelkező hivatkozója Viven Burr (2015), aki a szociális konstruktivizmusról írt rendkívül népszerű kézikönyvének második kiadásában a narratív pszichológia képviselőjeként hivatkozik László Jánosra, többek között Sarbinnal és Gergennel együtt. Abban mutatja meg szerinte az egymásnak elmesélt történetek erejét a narratív pszichológia, hogy azok megszabják az ember

cselekvési lehetőségeit. Kelly személyes konstruktum elméletének részletesebb kifejtéséhez kapcsolja mindezt, melyben a meghatározó emberi működésmódnak a jelentés minden előzetes kötöttségektől mentes létrehozását látja, amit a társas interakciók nyomán a személy magának alakít.

A csoportközi konfliktusokat elmélyítő elbeszélések szociálpszichológia összefüggéseit kutatva Bar-Tal, Oren és Nets-Zehngut (2014) a narratív szemlélet kifejtésében Bruner mellett László János kötetére támaszkodnak. Erre építve fejtik ki, hogy a megszilárdult csoportközi konfliktusokban a konfliktusról alkotott narratívák a saját csoportot igazolják, és sokféleképpen torzítanak a saját csoportnak kedvezőbb kép kialakítás érdekében. Néhány ilyen narratívát azonosítanak is, és alaposan elemzik azokat a társadalmi folyamatokat, amik ezeknek a konfliktust erősítő sémáknak a fennmaradását segítik.

A történettudományi és a szociálpszichológiai megközelítések között kapcsolatot kereső tanulmányában, Sandra Jovchelovitch (2012) az elbeszélést egyszerre kognitív és kulturális eszközként kezelő elméleti megközelítésként hivatkozik László János kötetére. Erre építve állapítja meg, hogy a történetek az új információ megtartásában és megértésében, valamint az idő kezelésében és a stabil identitásélmény kialakításában játszanak szerepet. László János narratív pszichológiája alapján állapítja meg, hogy a szociális reprezentáció és a társas viszonyok kialakításában központi jelentősége van a történetmesélésnek.

A *történetek tudománya* tehát széles körben forgatott kötet, a hazai és a nemzetközi olvasók is elsősorban a narratív pszichológiát megfogalmazó alapüzenetét vizsik tovább, sok későbbi tanulmányban elméleti alapvetésül szolgál, ugyanakkor a terápiás helyzetben és csoportközi viszonyokban egyaránt felhasználják a további kutatásokban. Elsősorban a hazai tanítványok építenek a nemzeti identitással kapcsolatos eredményekre is. A nemzetközi szakirodalomban elsősorban az látszik, hogy a tudományos narratív pszichológia kettős kötődéséből inkább a kvalitatív, konstruktivista kapcsolódásokra érzékenyek a követők.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kortárs szociálpszichológiai kutatás meghatározó publikációiban vettük sorra, hogy milyen célt tűztek maguk elé a jeles szerzők, milyen fókuszba állított üzeneteket fogalmaztak meg, miként kapcsolódtak a területükön végzett más kutatásokhoz, milyen módon vitték tovább a rájuk hivatkozó későbbi tanulmányok szerzői a számukra fontos gondolatokat. Kulturális mémekként tekintettünk az évtizedes kutatómunkával érlelt gondolatokra, és a továbbadásukat nyomon követve arra is fény derült talán, hogy vajon egy szociálpszichológus értelmező közösséget alkottak-e az egymás munkáját esetenként erős kritikával illető szerzők, akik a tudományterületük eltérő módszertani, tudományelméleti szegleteiben rendezkedtek be. Jerome

Bruner fogalmazta meg ennek a lehetőségét a tiszteletére készített tanulmánykötetben, a vele kapcsolatban lévő szerzők iránt érezhető szeretettel, megbecsüléssel.

„Azok az egymással összefüggő feltételezések számítanak, amik a viták kiindulópontjaiként szolgálnak és meg is edződnek általuk: inkább a feltett kérdések, mint ahogyan megválasztották azokat. Ezek közül a feltételezések közül sok velünk volt nagyon régóta, az izgalmas kérdés az, hogyan kerülnek be és ki a viták terébe, és milyen új formát öltenek, amikor visszatérnek. Egy értelmező közösség szerepe pedig, hogy az alapfeltevéseket újra és újra megvizsgálja, hogy felfrissítse azokat és az új elképzelések fényében tudjon rájuk választ adni” (Bruner, 2001: 199).

El kell árulnom, hogy ezzel kapcsolatban preconcepcióval vágtam a pszichológia-történeti elemzésünkbe. A hármas ugrás analógiáját azért választottam a címben, mert azt könnyen bizonyíthatónak láttam, hogy Csepeli György, Hunyady György és László János monográfiájának egyenként is kiemelkedő itthoni és nemzetközi hatása van, szervezték és szervezik a magyar kutatásokat, és láthatóvá tették a magyar szociálpszichológiát a nemzetközi térben. Azt is gondoltam azonban, hogy a meglepően közeli témákat kifejtő kutatási programok kapcsolódásai nem eléggé szorosak ahhoz, hogy egymásra igazán hatással lehettek volna, nem mutatnak közös elméleti, módszertani kiindulópontokat az egymással folytatott vitához. Nagyon eltérő a kép, amit egyik vagy másik mű alapján a magyar szociálpszichológia a világ felé mutat.

Ennek a tanulmánynak az írása közben győződtem meg egyre inkább arról, hogy mégis van közös pontja ezeknek a kutatásoknak, ha nagyon mélyen bújjuk is ez meg a módszertani, tudományfilozófiai és tudomány-szociológiai különbségek alatt. Mintha azt a társadalom-lélektani kutatási programot vitte volna minden szerző tovább a maga módján, amit a magyar szociálpszichológia ikonikus alakjaként Mérei Ferenc meghirdetett. Bízom abban, hogy az elemzés végére érve az olvasóban is megfogalmazódik, hogy ezt az angolul csak nyakatekert formában kifejezhető szociálpszichológia szemléletet, előtérbe állított jelenségvilágot mind a három kötet erőteljesen tükrözi. Ez a hungarikumként megvalósított társadalom-lélektan nem érzékeny a tudományelméleti, módszertani különbségekre, mert fenomenológiai, narratív és a szociális kognícióra építő elképzelésekből egyaránt kifejthető, kvantitatív és kvalitatív tartalomelemzést éppúgy alkalmaz, mint kérdőíves, skálás közvélemény-kutatási módszereket. Érzékeny azonban magyar „sorskérdésekre”. Az ideológiai táborok között is átívelő választ keres a nemzeti identitás, a történeti tudat, a közösségi traumák, az ideológiai hatások és korlátaik vizsgálatával. Látható az is, hogy nem feltétlenül lehet ezeket a nemzeti közösség számára fontos kérdéseket a nemzetközi környezetben széles körű érdeklődést kiváltó formában megfogalmazni. A külföldi sikereket inkább a jó ritmusban bemutatott empirikus eredményeknek és az éppen formálódó elméleti megközelítésekkel folytatott párbeszédnek köszönhetik a magyar szociálpszichológus szerzők. Az is látható ugyanakkor, hogy a maga torzításaival a nemzetközi szakirodalomban, mintha könnyebben kerülne a helyére a kötetekben bemutatott egy-egy kutatási eredmény, modell, megfontolás. Megkapó

látni, ahogy kortárs vezetési modellel is összefüggésbe hozzák Mérei sok évtizeddel korábban megfogalmazott gondolatait, nem csupán a tisztelet okán, hanem a gondolati tartalom alapján is. Nem kívánhatunk mást a négy elemzett szerzőnek és a magyar szociálpszichológusok értelmező közösségének sem, hogy itthon is legalább ilyen értően forgassuk, élő kutatói hagyományban desztilláljuk tovább a klasszikus eredményeiket.

HIVATKOZÁSOK

- Bagdy Emőke (2006). Pszichodráma műhelycsoportunk (M. Cs.) teljesítményei. In Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk.) *Mérei élet-mű: Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 89–94.
- Bagdy Emőke, Forgács Péter és Pál Mária (szerk., 1989). *Mérei Ferenc Emlékkönyv*. Budapest: Animula Egyesület
- Bandy András (2014). *A Csokoládé-gyilkosság. Egy filozófus másik élete*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Bar-Tal, Daniel, Oren, Neta és Nets-Zehngut, Rafi (2014). Sociopsychological analysis of conflict-supporting narratives: A general framework. *Journal of Peace Research*, 51(5), 662–675.
- Bass, Bernard M. (1999). *Two Decades of Research and Development in Transformational Leadership*. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8, 9–32.
- Berán Eszter, Unoka Zsolt és Czobor Pál (2011). A szelf affektív bevonódása a pszichoterápiás folyamatba: érzelmi intenzitás kifejezése narratív perspektívahasználattal a terápia kezdeti szakaszában. *Pszichológia*, 31(3), 237–257.
- Berkics Mihály (2008). *A társadalmi viszonyok és a társadalomban zajló versengés igazságosságának észlelése*. ELTE Doktori disszertáció. Kézirat. https://ppk.elte.hu/file/berkics_mihlyphd_disszertaci_pdf
- Bibó István (1944/1986). Az európai egyensúlyról és békéről. In *Válogatott tanulmányok*. I. kötet. Budapest: Magvető, 295–728.
- Bigazzi Sára (2012). Énkép-cigánykép. A cigányság szociális reprezentációja az olasz és a magyar társadalomban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(4), 631–652.
- Bihari Mihály (2013). *Politológia: a politika és a modern állam: pártok és ideológiák*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó
- Billig, Michael (1991). *Ideology and Opinions: Studies in Rhetorical Psychology*. London: Sage
- Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage
- Bindorffer Györgyi (2001). *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosság tudat Dunabogdányban*. Budapest: Új Mandátum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet
- Bodor Péter (1997). A lélek mint diskuzus. *Replika*, 25, 135–140.
- Bonner, Henry (1959). *Group dynamics principles and applications*. New York: The Ronald Press Company
- Borgos Anna (2006). Egy mutatóanyag forgatókönyve: Motívumok Mérei Ferenc pályájából és személyiségéből, nyilatkozatai és tanítványai tükrében. In Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk.) *Mérei élet-mű: Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 11–34.

- Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk., 2006). *Mérei élet-mű: Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum
- Bourdieu, Pierre (1979). *La distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit
- Böröcz József (2000). National Identity in Contemporary Hungary. *American Ethnologist*, 27, 962–963.
- Breakwell, Glynis M. (1993) Social representation and social identity. *Papers on Social Representations*, 2(3), 198–217.
- Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk., 1995). *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány Kiadó
- Bruner, Jerome S. és Perlmutter, Henry V. (1957). Compatriot and foreigner: A study of impression formation in three countries. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55, 253–260.
- Bruner, Jerome S. (1986). *Actual minds, possible words*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Bruner, Jerome S. (2001). In response. In Bakhurst, D. és Shanker, S. G. (szerk.) *Jerome Bruner: Language, culture and self*. London: Sage
- Burr, Vivien (2015). *Social constructionism*. London: Routledge
- Cartwright, Dorwin és Zander, Alvin (szerk., 1960). *Group dynamics: Research and theory*. (2nd ed.). Oxford, England: Row, Peterson és Co.
- Csepeli György (1985). *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Budapest: Múzsák
- Csepeli György (1992). *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég Kiadó
- Csepeli György (2002). *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*. Budapest: Jászöveg Kiadó
- Csepeli György, Örkény Antal és Székelyi Mária (2000). *Grappling with national identity: how nations see each other in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Csepeli György, Örkény Antal és Székelyi Mária (2002). *Nemzetek egymás tükrében: internet-nikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest: Balassi Kiadó
- Csepeli György (1998). Szabadság börtönben. In *Lélektani napló*. Budapest: Osiris Kiadó, 477–483.
- Csepeli György (2001). Szociálpszichológia Magyarországon. In *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 25–33.
- Csepeli György és Fenyo, Mario D. (1997). *National identity in contemporary Hungary*. New York: Atlantic Research and Publications
- Dancs Katinka (2015). Történelemtörténetek. *Iskolakultúra*, 25(5–6), 2010–2013.
- Eagly, Alice H. és Kite, Mary E. (1987). Are stereotypes of nationalities applied to both women and men? *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 451–462.
- Ehmann Bea (2000). *A számítógépes pszichológiai tartalomelemzés alkalmazási lehetőségei*. Doktori disszertáció, kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem
- Erdélyi Ildikó (2006). Mérei Ferenc pszichodramája. In Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk.) *Mérei élet-mű: Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 73–88.
- Erős Ferenc (2001). *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitásstratégiák*. Budapest: Janus-Osiris
- Erős Ferenc (2003). A leegyszerűsítés géniusza. *BUKSZ*, 15(3), 240–252.
- Erős Ferenc (2006). Élmény és hálózat: Mérei Ferenc a magyar szociálpszichológia történetében. In Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk.) *Mérei élet-mű: Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 127–159.

- Erős Ferenc (2017). Social Psychology in Formation in Hungary: 1960–1990s. *European Yearbook of the History of Psychology*, 3, 201–218.
- Fiedler, Fred E. (1968/1980) A hatékony vezetés személyiségtényezői és helyzeti meghatározói. In Pataki F. (szerk.) *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat Kiadó, 603–644.
- Forgas, Joseph. P., Vincze Orsolya és László János (szerk., 2013). *Social cognition and communication*. Psychology Press
- Fülöp Éva (2010). *A történelmi pálya és a nemzeti identitás érzelmi szerveződése*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem. http://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/dok/disszert/d-2010-fulop_eva.pdf Letöltve: 2019. augusztus 15.
- Fülöp Márta (2013). *A győzelem, a győzelem és vesztes pszichológiája és kulturális különbségei*. MTA doktori disszertáció. Kézirat. http://real-d.mtak.hu/657/7/dc_346_11_doktori_mu.pdf Letöltve: 2019. szeptember 14.
- Goldmann, Kjell (2001). *Transforming the European nation-state: dynamics of internationalization*. London: Sage
- Harré, Rom (1992). Introduction. The Second Cognitive Revolution. *The American Behavioral Scientist*, 36(1), 5.
- Haslam, S. Alexander, Turner, John C., Oakes, Peter J., McGarty, Claire és Hayes, Michael (1992). Context-dependent variation in social stereotyping: I. The effects of intergroup relations as mediated by social change and frame of reference. *European Journal of Social Psychology*, 22(1), 3–20.
- Hewstone, Miles, Islam, Mirr R. és Judd, Charles M. (1993). Models of crossed categorization and intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 779–793.
- Himmelweit, Hilde T. (1990). Societal psychology: Implications and scope. In Himmelweit, Hilde T. és Gaskell, George (szerk.) *Societal Psychology*. London: Sage, 17–45.
- Hogg, Michael A. (2010). Influence and leadership. In Susan T. Fiske, David T. Gilbert és George Lindzey (szerk.) *Handbook of social psychology*. Hoboken, NJ, US: John Wiley és Sons Inc., 1166–1207.
- Hollander, Edwin P. (1958). Conformity, status, and idiosyncrasy credit. *Psychological Review*, 65, 117–127.
- Hollander, Edwin P. (2009). *Inclusive leadership*. Taylor and Francis
- Homans, George C. (1957/2017). *The human group*. New York: Routledge
- Horváth István (2006). *Kisebbségpszichológia: Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó
- Hunyady György (1996). *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hunyady, György (1998a). *Stereotypes during the decline and fall of communism*. New York: Routledge and Kegan Paul (International series in social psychology / Robinson, Peter W.)
- Hunyady György (1998b). *Characterization of social categories in psychological and societal context*. Budapest: Eötvös University Press
- Hunyady György (2006). *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. Budapest: ELTE Eötvös, 59–84.
- Hunyady György (2016). *Jelentörténeti szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- Hunyady György, Hamilton, David L. és Nguyen Luu Lanh A. (szerk., 1999). *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hunyady György és Pörzse Katalin (2016). *Történelem és hazafiság a közgondolkodásban: A hazai kutatások kezdetei a Tömegkommunikációs Kutatóközpont hetvenes éveiben*

- In. Hunyady György (szerk.): *Jelentörténeti szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 261–268.
- Jászi Oszkár (1912/1986). *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Válogatás. Bevezette, válogatta, jegyzetekkel ellátta Litván György. Budapest: Gondolat
- Jost, John T. (2000). Stereotyping as ideology and the psychological transition from communism to capitalism [Book review of *Stereotypes During the Decline and Fall of Communism* by G. Hunyady]. *Contemporary Psychology*, 45, 597–599.
- Jost, John T., Burgess, Diana és Mosso, Christina O. (2001). The Integrative Potential of System Justification Theory. In Jost, J. T. és Major, B.: *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 363–390.
- Jost, John T. és Banaji, Mahzarin N. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In Hunyady Gy., Hamilton, D. L. és Nguyen Luu L. A. (szerk.) *A csoportok precepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 489–518.
- Jovchelovich, Sandra (1996). Defence of representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 26(2), 121–135.
- Jovchelovitch, Sandra (2012). Narrative, memory and social representations: A conversation between history and social psychology. *Integrative psychological and behavioral science*, 46(4), 440–456.
- Karácsony András (szerk., 1995). *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest: Osiris
- Kay, Aaron C. és Jost, John T. (2003). Complementary justice: effects of „poor but happy” and „poor but honest” stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of personality and social psychology*, 85(5), 823–837.
- Kinyó László (2005). A narratív készség fejlődése és szerepe a történelemtanításban. *Magyar Pedagógia*, 105(2), 109–126.
- Kiss Paszkál (2003). *Between East and West: Hungarians Perceiving Other Nations and Europe*. Doktori értekezés, Szociális Reprezentáció és Kommunikáció Európai Doktori Iskola, kézirat.
- Kiss Paszkál (2014). Social identification and social representations. In uő. (szerk.) *Society as Reflected by Psychological processes*. Budapest: ELTE, 35–48.
- Kormos, Judit és Csizér, Katalin (2007). An interview study of inter-cultural contact and its role in language learning in a foreign language environment. *System*, 35(2), 241–258.
- Kovai Melinda (2017a). Ahogy önmagunkkal bánunk – avagy mire jó a pszichológiatörténet? Csoport-pszichoterápia Magyarországon 1945–1986. *Replika*, 5, 53–68.
- Kovai Melinda (2017b). ‘Catching up with the West’ – The Modernisation and Self-Colonializing Paradigms of Hungarian Psychology during State-Socialism. *European Yearbook of the History of Psychology*, 3, 219–234.
- K. Horváth Zsolt (2011). *Kívül. Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE <http://doktori.btk.elte.hu/hist/horvathzsolt-kelemen/diss.pdf>
- Krekó Péter (2015). Conspiracy Theory as Collective Motivated Cognition, In Bilewicz, M., Cichockam A. és Soral, W. (szerk.) *The Psychology of Conspiracy*. London: Routledge, 60–67.
- Lányi Gusztáv (2008). A magyar pszichológiatörténet helyzete: terepszemle, tervek és javaslatok (Vitaindító előadás). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 63(3), 559–575.
- László János (1998). A magyar szociálpszichológia útjai. *BUK SZ*, 10(4), 423–434.
- László János (1999). Ki a térképrajzoló? *BUK SZ*, 11(2), 129–131.

- László János (2005). *A történetek tudománya*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- László, János (2008). *The science of stories*. London: Routledge
- László János (2012). *Történelemtörténetek*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- László, János (2014). *Historical Tales and National Identity*. London: Routledge
- Lerner, Melvin J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press
- Levine, John M., Moreland, Richard L. és Choi, Huan S. (2001). Group socialization and newcomer innovation. In Hogg, M. A. és Tindale, R. S. (szerk.) *Blackwell handbook of social psychology: Group processes*. 86–106.
- Lewin, Kurt (1947a). Frontiers in group dynamics: Concept, method and reality in social science; social equilibria and social change. *Human relations*, 1(1), 5–41.
- Lewin, Kurt (1947b). Frontiers in group dynamics: II. Channels of group life; social planning and action research. *Human relations*, 1(2), 143–153.
- Liu, John H. és László, János (2007). A narrative theory of history and identity. In *Social representations and identity*. New York: Palgrave Macmillan, 85–107.
- Magyaródi Tímea és Oláh Attila (2015). Flow Szinkronizáció Kérdőív: az optimális élmény mechanizmusának mérése társas interakciós helyzetekben. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 16(3), 271–296.
- Mannheim Károly (1995). *A gondolkodás struktúrái*. Budapest: Atlantisz
- McDougall, William (1920). *The group mind: A sketch of the principles of collective psychology, with some attempt to apply them to the interpretation of national life and character*. Cambridge: The University Press
- McGuire, William J. (2001). Pszichológia és történelem. In *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája*. Budapest: Osiris, 387–417.
- Meinecke, Friedrich (1907). *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zu der Genesis des deutschen Nationalstaates*. Berlin–München: Oldenburg
- Mérei Ferenc (1947). *Az együttes élmény: társadalomlélektani kísérlet gyermekeken*. Budapest: Officina
- Mérei Ferenc (1967). A pár és a csoport: csoportdinamikai kísérletek gyermekeken. In Gegesi Kiss P. (szerk.) *Pszichológiai tanulmányok*. 10. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 153–160.
- Mérei Ferenc (1969). Az együttes élmény. In Pataki Ferenc (szerk.) *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat, 346–365.
- Mérei Ferenc (1985/1998). *Lélektani napló*. Budapest: Osiris Kiadó
- Mérei Ferenc (1989). Az együttes élmény. In *Társ és csoport*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 29–44.
- Merei, Ferenc (1949). Group Leadership and Institutionalization. *Human Relations*, 2(1), 23–39.
- Merei, Ferenc (1952). Group leadership and institutionalization. In Swanson, G. E., Newcomb, T. M. és Hartley, E. L. (szerk.) *Readings in Social Psychology*. New York: Holt, 318–328.
- Merei, Ferenc (1958). Group leadership and institutionalization. In E. E. Maccoby, T. M. Newcomb és E. L. Hartley (szerk.) *Readings in Social Psychology*. New York: Holt, 522–532.
- Méarei, Ferenc (sic) (1994). The „Togetherness Experience” A Sociopsychological Experiment Carried Out with Children. *Journal of Russian and East European Psychology*, 32:5, 41–62. DOI: 10.2753/RPO1061-0405320541

- Merei Ferenc és Hidas György (1971). The Pair and the Group: Experiments in Group Dynamics with Children. *Comparative Group Studies*, 2(1), 17–24.
- Michalkó, Gábor és Rátz, Tibor (2006). The mediterranean tourist milieu. *Anatolia*, 17(1), 93–109.
- Moscovici, Serge (1976 [1961]). *La Psychoanalyse, son image et son public* (2nd ed.). Paris: Presses Universitaires de France
- Moscovici, Serge (1984). ‘The phenomenon of social representations’. In R. M. Farr és S. Moscovici (szerk.) *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press
- Moscovici, Serge (2002). *Társadalom-lélektan*. László János szerkesztésében és előszavával. Budapest: Osiris Kiadó
- Murányi István (1994). Nemzet által tisztán. *Magyar Tudomány*, 39(8), 1014–1017.
- Németh Krisztina (2013). László János: Történelemtörténetek: Bevezetés a narratív szociálpszichológiába. *BUKSZ*, 25(1), 86–89.
- Nguyen Luu, Lahn A. (1999). A magyar szociálpszichológia útjai egy elrajzolt térképen. *BUKSZ*, 11(2), 125–129.
- Oakes, Peter J., Haslam, S. Alexander és Turner, John C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford, UK és Cambridge, MA: Blackwell.
- Ormos Mária (2005). László János: A történetek tudománya. *Magyar Tudomány*, 166, 1307–1312.
- Ormos Mária (2013). László János: A történelemtörténetek. *Magyar Tudomány*, 174, 361–365.
- Paez, Dario, Liu, James H., Techio, Elza, Slawuta, Patricia, Zlobina, Anya és Cabecinhas, Rosa (2008). “Remembering” World War II and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 373–380.
- Pataki Ferenc (2008). Az eltűnt én nyomában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 63(3), 409–470.
- Peabody, D. (1985). *National characteristics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Pléh Csaba (1986). *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Pléh Csaba (1999). Interakció és narratív identitás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54, 25–34.
- Pléh Csaba (2005). Lehetséges és valóságos társadalomtudományok. *Élet és Irodalom*, 49(28), 12.
- Pléh Csaba (2012). Narratív szemlélet a pszichológiában: az elbeszélés mint átfogó meta-teória. *Iskolakultúra*, 22(3), 3–24.
- Pléh Csaba (2014). Pszichológusok és történészek: A pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológia Szemle*, 69, 547–565.
- Pléh Csaba (2015a). Elment a dramaturg. László János (1948–2015). *Élet és Irodalom*, 59(9).
- Pléh, Csaba (2015b). Obituary. János László (1948–2015). *Scientific Study of Literature*, 5, 129–135
- Pléh Csaba (2019). *Az emlékezés hullámai: Ember-társadalom-kultúra 150 emlékezet elméleteiben*. Ranschburg Pál emlékelőadás az MPT XXVIII. Nagygyűlésén. Debrecen, 2019. május 30.
- Pléh Csaba és Lányi Gusztáv (1984). A „kognitív forradalom” és a magyar pszichológia. *Válóság*, 27(7), 13–28.
- Pólya Tibor (2007). *Identitás az élettörténetben*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Reicher, Stephen és Hopkins, Nick (2000). *Self and nation*. London: Sage

- Roccas, Sonia, Klar, Yechiel és Liviatan, Ido (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698–711.
- Romsics Ignác (1996). Nemzeti traumánk: Trianon. *Magyar Tudomány*, 103, 272–281.
- Saideman, Stephen M. és Ayres, R. William (2008). *For kin or country: Xenophobia, nationalism, and war*. Columbia University Press
- Sarbin, Theodore R. (szerk., 1986). *Narrative psychology. The storied nature of human existence*. New York: Praeger
- Sekulić, Dusco, Massey, Gart és Hodson, Randy (2006). Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, 29(5), 797–827.
- Sherif, Musafer (1936). The psychology of social norms. Oxford, England: Harper
- Sherif, Musafer (1967/2017). *Social interaction: Process and products*. Routledge
- Smith, Anthony D. (1991). *National identity*. London: Penguin
- Sperber, Dan (2001). *A kultúra magyarázata*. Budapest: Osiris
- Szabó Éva (1997). „Nem középiskolás fokon” – sztereotípakutatás 1960–1994: Hunyady György: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996. *Pszichológia*, 17(4), 401–406.
- Szilágyi János és Mérei Ferenc (1972/2006). Kettesben: Szilágyi János interjúja Mérei Ferencsel. In Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk.) *Mérei élet-mű: Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 279–290.
- Tajfel, Henry és Turner, John C. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*. In W. G. Austin és S. Worchel (szerk.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole, 33–47.
- Tajfel, Henry és Turner, John C. (1986). „The social identity theory of intergroup behaviour“. In S. Worchel és W. G. Austin (szerk.) *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago, IL: Nelson-Hall, 7–24.
- Techio, Elza, Bobowik, Magdalena, Paez, Dario, Cabecinhas, Rosa, Liu, James, Zubieta, Elena, Espinosa, Agustin (2010). Social representations of history, wars and politics in Latin America, Europe and Africa. *Revista de Psicología Social*, 25(1), 11–26.
- Tetlock, Philip E. és Tyler, Anthony (1996). Churchill's cognitive and rhetorical style: The debates over Nazi intentions and self-government for India. *Political Psychology*, 149–170.
- Thibaut, John. W. és Kelley, Harold H. (1959). *The social psychology of groups*. Oxford, England: John Wiley
- Tőkéczi László (1992). Ész által homályosan. *Hitel*, 5(1), 107–110.
- Veres Valér (2005). *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Vincze Orsolya és Bigazzi Sára (szerk., 2008). *Élmény, történet – A történetek élménye*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Vincze Orsolya és Rein Gábor (2011). A csoportközi diszkrimináció és tolerancia narratív alapjai. A kognitív állapotok szerepe a csoportközi attitűdök változásában történelmi szövegek esetében. *Pszichológia*, 31(1), 17–34.
- Vincze, Orsolya, Tóth, Judit és László, János (2007) Representations of the Austro-Hungarian Monarchy in the history books of the two nations. *Empirical Text and Culture Research*, 3, 62–71.

A klinikai pszichológia alakulása

MÉSZÁROS JUDIT

Megtört kontinuitás és újrakezdés

Pszichoanalízis magyarországon a 20. század második felétől

A magyarországi pszichoanalízis elmúlt 50-60 éves időszakát nehéz lenne úgy tárgyalni, hogy nem helyezzük el abba a történelmi kontextusba, amiben a 20. század első évtizedétől hol virágzott – Ferenczi Sándor 1913-ban alapította a *Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületet (Freud Társaság)* –, hol pedig politikai-társadalmi turbulenciák következtében súlyos veszteségeket élt át. A veszteségek jóllehet visszavetették a kezdeti kirobbanó fejlődést, de mindezek ellenére vagy mindezekkel együtt mind a húszas évek közepén, mind a második világháború utáni néhány évben a pszichoanalízis Magyarországon képes volt fejlődni, és az egyesület működését fenntartani. Ferenczivel az élén a szakmai közösség kiérlelte a pszichoanalízis budapesti iskoláját.

Tagjainak sorsát az első-második emigrációs hullámok (1919–21; 1938–1941), a gyűlölet szította antiszemitizmus, a magyarországi zsidóellenes törvények, majd a holokauszt pecsételte meg. Az analitikus közösség *intézményét, a magyarországi egyesület* működését ezek a veszteségek, s ugyanakkor a vészorszakban a legnehezebb helytállás, a legkülönbözőbb történelmi periodusokban pedig a megújulás optimizmusa formálta (Harmat, 1989; Mészáros, 2008, 2012).

Az európai pszichoanalitikus egyesületek közül csak a magyarországi egyesület tudta fenntartani jogfolytonosságát az ország német megszállása alatt, nemcsak azért, mert a nyugat-európai országok megszállása és a megszállás terrorja máshol lényegesen hosszabb ideig, évekig is tartott, hanem azért is, mert az egyesület zsidó származású vezetői helyébe 1944-ben, óriási kockázatot vállalva, nem zsidó származású társaik léptek. Néhány év múltán azonban egy újabb diktatúra a sztálini rendszer magyarországi térhódításakor az egyesület akkori vezetőit arra a döntésre készítette, hogy 1949. február 8-án az egyesület önfeloszlatását kezdeményezzék (Szóke, 1992). Ezt követően a pszichoanalízis számára az underground évei következtek (Hidas, 1998, 2006), amelyben a harmadik emigrációs veszteségekkel is szembe kellett nézni (1949–1956),¹ majd az atomizált szervezet a Kádár-rendszer

¹ A budapesti iskola első generációi közül Pető Endre 1949-ben, a Lévy házaspár, Lévy Lajos és felesége, Lévy Kata, kemény feltételek árán, vagyonuk és a 6000 kötetes könyvtár hátrahagyásával

(1957–1989) kultúrpolitikáját szimbolizáló „három T” (*tiltás, túrés és támogatás*) triászában a hatvanas évek közepén a tiltás határát fokozatosan átlépve ismét lassú fejlődésnek indult, a „túrés” irányába.

TÍZ ÉV, AMELY HATÁSSAL LESZ A KÖVETKEZŐ NEGYVENRE – 1945–56

A II. világháború vége és az egyesület feloszlása között alig négy év telt el, de mindaz, ami akkor történt, döntő hatást gyakorolt a pszichoanalízis későbbi hazai történetére. A háborút és a holokausztot túlélő pszichoanalitikus közösség az újjáépítés ethoszával fogott az egyesületi élet újraindításához (Mészáros, 2010).

Mi, miért és hogyan történt 1945 és 1956 között?

A kérdések megválaszolására használt új források – hazai és külföldi levéltárakban felkutatott dokumentumok, az ÁVH által 1953-ban a koncepciók perek sémájának megfelelően a kémkedés vádjával letartóztatott Székács-Schönberger István és a német megszállókkal való együttműködés vádjával letartóztatott József András/Fisch Adolf kihallgatási jegyzőkönyvei, valamint a szerző és a kortársak által készített interjúk – reményeim szerint tisztázó hozzájárulást jelentenek a hazai pszichoanalízis sorsát mélyen érintő, igen bonyolult háttérű történelmi időszak tanulmányozásához.

Veszteségek és újrakezdetés – 1945–1947

A háború végére a pszichoanalitikus egyesület tagsága az utolsó hivatalos tagnévsorhoz képest számottevően megfogyatkozott. 1939-ben az egyesület 28 tagot és 3 asszociált tagot számlált.² Közülük hárman már akkor az Egyesült Államokban éltek. Ők az 1938-as magyarországi zsidótörvények miatt kényszerültek emigrációba, de még megtartották a magyar egyesületi tagságukat (Dr. Feldmann Sándor, Dr. Hann Kende Fanny és Róheim Géza). 1939 után emigrált Dr. Bak Róbert és

jutottak útvélhez 1954-ben, majd a fiatalabb nemzedékből Breuer Alice, Roboz Vera, Balkányi Sára 1956-ban hagyták el az országot.

² Lásd: (1939) List of Members of the International Psycho-Analytical Association. *Int. J. Psycho-Anal.*, 20:498–515.

Nemes Livia és Harmat Pál (Nemesre hivatkozva) említik, hogy Gimes Miklós akkor az egyesület kandidátusa volt (Nemes, 1985; Harmat, 1989). Neve azonban az IPA-nak küldött listán nem szerepel. Minden bizonnyal azért, mert a képzésben lévő *pszichoanalitikus-jelöltek* – azaz a *kandidátusok* – az IPA-nak küldött egyesületi tagnévsorban nincsenek feltüntetve. Hivatalosan csak a tagok és asszociált tagok (képzésben már magasabb szintre lépők) tagjai az IPA tagegyesületeinek.

Dr. Lázár Klára. Koncentrációs táborban vesztette életét: Dr. Dukas Géza, Dr. Eisler Mihály József (és felesége), Dr. Gimes Miklós (az egyesület kandidátusa) és Dr. Pfeifer Zsigmond. A nyilaskeresztesek ölték meg Budapesten Dr. Révész Lászlót. Dr. Kardos Erzsébet mindmáig tisztázatlan körülmények között halt meg a fővárosban, 1945. januárban (Nemes, 1985a; 1985b).

A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület (International Psychoanalytic Association továbbiakban IPA) hivatalos adatbázisa alapján a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület 1946-ban 17 tagból és 6 asszociált tagból áll.

Hungarian Psycho-Analytical Society (*Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület*)
Members (Tagok)

Almásy, Dr. Endre, Bethlen Gabor-u. 29, Budapest VII.

Amár, Dr. Renée, Andrássy-ut 47, Budapest VI.

Dubovitz, Dr. Margit, Krisztina-u. 18, Budapest V.

Faerber, Dr. Zelma, Klotild-u. 18, Budapest V.

Hajdu, Dr. Lilly, Klotild-u. 18, Budapest V. (*Treasurer*).

Hermann, Dr. Ahce, (sic) Pozsonyi-ut 10, Budapest V.

Hermann, Dr. Imre, Pozsonyi-ut 10, Budapest V. (*President*).

Hollós, Dr. István, Klotild-u. 4, Budapest V. (*Honorary President*).

Kapos, Dr. Vilmos, Szent István-körut 13, Budapest V.

Lévy, Mrs. Kata F., Kmetty-u. 31, Budapest VI.

Lévy, Dr. Lajos, Kmetty-u. 31, Budapest VI.

Pető, Dr. Endre, Katona Jozsef-u. 14, Budapest V. (*Secretary*).

Rajka, Dr. Tibor, Baross-ut. 88, Budapest VIII.

Rotter-Kertész, Dr. Lillian, Sándor-u. 46, Budapest VIII.

Schönberger, Dr. István, Falk Miksa-u. 5, Budapest V.

Stein, Dr. Piroska F., Rákoczi-ut 18, Budapest VII.

Vértes, Dr. Katalin, Benczur-u. 35, Budapest VI.

Associate Members (Asszociált Tagok)

Felszeghy, Mrs. Ilona, [Ilona Jóba] Vámu-u. 1, Budapest II.

Kircz-Takács, Dr. Mária, Szemere-u. 5, Budapest V.

Major, Mrs. Margit, Géza-u. 7, Budapest V.

Pátzay, Mrs. Lucy L., [Lucy Liebermann] Mónus Illés rakp. 53, Budapest II.

Perl, Mrs. Lili, Géza-u. 7, Budapest V.

Schachtitz, Mrs. Margit, Zsitvay Leo-u. 16, Budapest V.

(1946). *Bulletin of the International Psycho-Analytic Association*, 27, 172–185.

Hollós István, aki Ferenczi halálát (1933) követően egy évtizeden keresztül volt az egyesület elnöke, a háború alatt átadta a vezető tisztséget Almásy Endrének³. A zsidó származású Hollós nem tudott volna védelmet biztosítani a pszichoanalitikus egyesületnek. A nem zsidó származású Almásy személy szerint is óriási rizikót vállalt elnökként egy olyan egyesületért, amely szerte Európában már felfüggeszteni kényszerült tevékenységét. Amikor a háború véget ért, Hermann Imre vette át Almásytól a tisztséget, és majd két éven keresztül ő látta el az elnöki teendőket. Ezt követően 1947 és 1949 között, az egyesület feloszlásáig G. Hajdu Lilly/Lilli/Lili volt az elnök. Az egyesület vezetőségi tagjai ezekben az években: Hollós István tiszteletbeli elnök, Pető Endre titkár (1945–1949) és G. Hajdu Lilly (1945–1947), illetve Faerber Zelma (1947–1949) pénztárosok voltak.

Több túlélő analitikus elvesztette közeli családtagjait. Hajdu Lilly férjét, id. Gimes Miklóst; Pető Endre feleségét, Kardos Erzsébetet gyászolta.

1945 tavaszán elindult az egyesületi munka, amely egyszerre jelentette az egyesületi élet újraszervezését, és amint azt hamarosan látjuk, segítségnyújtást ott, ahol az egyesület tagjai szakemberként igénybe vehetőek voltak. Nem tudjuk pontosan, milyen állapotban maradt az egyesület Poliklinikája és könyvtára.⁴

A *pszichoanalitikus tevékenység* megjelent az *egyesület keretein belül, a magánrendelőkhöz, sőt az egyetemi képzésben is*. Az egyesület újraindított munkájában talán az első „fecské” Kapos Vilmos esetismertetése volt 1945. október 7-én, amikor egy „harmincéves női páciens folyamatban lévő analíziséről” számolt be.

Harminc évvel Ferenczi orvosegyetemi kinevezését (1919) követően a *pszichoanalízis ismét jelen volt a budapesti egyetem orvosi karán*, ahol Hermann Imre, Gartner Pál és Klimes Károly magántanárként szemináriumokat tartottak, a Horányi Béla által vezetett *Elme- és Idegkórtani Klinikán* – 1946 és 1947 között.

A pszichoanalitikus praxist folytatták: Almásy Endre, Farkasházi Menyhért, Felzseghyné Jóna Ilona, Hajdu Lilly, Hermann Imre, Hollós István, József András, Kapos Vilmos, Kertészné Rotter Lillyan, Lévy Kata, Páczaíné Liebermann Lucy, Pető Endre, Rajka Tibor és Székács-Schönberger István.

³ Dr. Almásy Endre (1900–1956): arisztokrata családból származott, a budapesti orvosi egyetemen 1919-ben Ferenczi professzori kinevezését követően medikusként hallgatta Ferenczi előadásait (Erős, 2009). Almásy kiképző analitikusa Kovács Vilma volt; 1931-től a Poliklinika főorvosa a II. világháború idején a helyőrségi kórház – a mai Róbert Károly körúti Honvédkórház – főorvosa és a statáriális bíróság elmetügyi törvényszéki szakértője. Ebben a minőségében sok zsidó honfitársát megmentette, és segítséget nyújtott Nyugatra menekülésükben. Kiképző analitikusa volt többek között a később Londonba emigrált Balkányi Sárának. 1956 májusában meningitisben halt meg.

⁴ Az egyesület székhelye és a Poliklinika Budapesten a Krisztinavárosban az I. kerület Mészáros utca 12. földszintjén működött. A ház nem sérült meg a háború alatt.

Munka az egyesületben

Az egyesület 1947-es *belső tudományos programja* négy jelenségre hívja fel a figyelmet.

1. Kitapintható a kontinuitás iránti törekvés: az érdeklődés, mi történt a pszichoanalízisben a háború által kevésbé sújtott területeken például Londonban. Lévy Kata: „Beszámoló Anna Freud háborús évek során végzett tudományos munkájáról”, vagy Schönberger István: „Beszámoló Melanie Klein háborús évek során végzett munkájáról.”
2. Folytatódott a pszichoanalízis technikája iránti érdeklődés – mint a budapesti iskola egyik jellegzetessége –, és jelen volt a Ferenczi szellemiségének megőrzésére irányuló törekvés is. Hajdu Lilly: „Beszámoló a technikával kapcsolatos kérdésekről szóló publikációkról”, Hermann Alice és Roboz Vera: „A technika problémái” címmel, Almásy Endre a Ferenczi-emlékülés keretében: „Álmok Karinthy Frigyes regényeiben” tartott előadást.
3. Folytatódott a munka a háború és a holokauszt okozta traumák feldolgozására. Hajdu Lilly már a háború alatt tartott szemináriumokat a lakásán, amelyeken a pszichoanalitikusok a fasizmus és a tömeglélektan problémáival foglalkoztak. A szeminárium résztvevői között volt: Hermann Imre és Hermann Alice, Székács-Schönberger István, Hollós István, Almásy Endre, Kertészné Rotter Lilián. 1945-ben megszülettek e súlyos korszak elaborációjának első munkái: Hajdu Lilly: „Hozzájárulás a traumás neurózis terápiájához és elméletéhez” címmel tartott előadást, megjelent Hermann Imre: *Az antiszemitizmus lélektana* című könyve (Hermann, 1945/1990), valamint *A beteg néplélek analízise* című tanulmánya (Hermann, 1945).
4. Az új idők új dalait reprezentáló előadást Schönberger István „Pavlov és Freud” címmel tartotta.

A magyar egyesület tagjai a korábbi tradícióhoz hűen felvették a *népszerűsítő előadások* fonalát. A pedagógiai háttérrel rendelkező analitikusok Hermann Alice, Lévy Kata pedagógusoknak és szociális munkásoknak, Felszeghyne általános és középiskolai tanároknak tartottak képzéseket. Hermann Alice megjelentette a tekintélyelvű neveléssel szemben állást foglaló könyvét, az *Emberré nevelést* (Hermann, 1946/1982). Szabadegyetemi sorozatban Dr. Hajdu Lilly és Dr. Hollós István a Magyar Pszichiáterek Konferenciáján adott elő (Freud, 1947, 211–212).

„...nem a Sors elhagyottjai” (Bak Róbert)

Az Emergency Committee on Relief and Immigration (Segélyezési és Bevándorlási Válságbizottság) – az amerikai pszichoanalitikusok által felállított válságbizottság – az Anschlusst (1938) követően az Egyesült Államok hadba lépéséig (1941) a majd 150 európai pszichoanalitikus és családtagjaik megmentésével felbecsülhetetlen érdemeket szerzett, és 1948-ban lezárta egy évtizeden át tartó tevékenységét (Mészáros, 2008). Úgy tűnik, ennek a szervezetnek a mintájára egy kicsi bizottság, a *Relief Committee for the Hungarian Psychoanalytic Society* (Válságbizottság a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületért) kezdte meg munkáját közvetlenül a háború után. A bizottságot három magyar származású New York-i pszichoanalitikus alapította: Dr. Lóránd Sándor, Dr. Radó Sándor (társelnökök) és Dr. Bak Róbert. Tevékenységük feltárása további kutatásokat igényel, de annyi bizonyos, hogy a titkári és pénztárosi feladatokat is ellátó Dr. Bak Róbert levélben fordult Dr. Ernst Kris (1900–1957) kollégájához – amelyben kéri a Magyarországon maradt analitikusok segítségnyújtásának támogatását. A levél dátum nélküli, de tartalmából kiderül, hogy Bak a levelet még 1945-ben írta.

Dr. Ernst Kris⁵

Kedves Dr. Kris:

Az elmúlt hetekben hírt kaptunk a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület túlélőitől az általuk elszenvedett borzalmas veszteségekről és jelenlegi elkeserítő állapotukról.

Egyes tagokat megöltek, másokat deportáltak, és a német koncentrációs táborokban pusztultak el, néhányan a budapesti csata idején veszítették életüket.

Az életben maradottak és családjaik megfelelő élelem, ruha és szállás híján vannak, és még legégetőbb szükségleteiket sem képesek kielégíteni. Szinte minden tulajdonukat elvesztették, de megőrizték szellemüket és a tudományunkhoz való elkötelezettségüket. Nagy visszafogottsággal írnak az őket ért borzalmakról, ugyanakkor arról számolnak be, hogy az egyesület kéthetente összeül, a kutatómunka folytatódik, és továbbra is tartanak előadásokat a nyelvtársak részére.

Hetekig türelmetlenül vártunk a lehetőségre, hogy segíteni tudjunk, de erre nem volt mód. Most – a Magyarországi Szövetségi Ellenőrző Bizottság (Allied Control Commission for Hungary) különleges kedvességének köszönhetően – eljuttott hozzám egy üzenet Dr. Hermann Imrétől, az egyesület elnökétől. Ő értesített arról, hogy az Amerikai Bizottság (American Commission) bejegyeztetett abba, hogy fogadja a nekik küldött átutalásokat és csomagokat.

A magyar származású analitikusok lelkesen vállalják a segítségnyújtás nagyobb részét, de az Ön segítségére is szükségünk van. Nagyon hálásak lennénk nagylel-

⁵ Forrás: Collections of the Manuscript Division, Library of Congress. A másolat Brill Archives, New York Psychoanalytic Society, PRIS Box 1 F8. Megjegyzés: a levél nem tartalmaz dátumot.

küségéért, de még a névleges hozzájárulása is óriási értéket jelentene számunkra. Segítene éreztetni, hogy nem a Sors elhagyottjai, és hogy kollégáik nagy és szívből aggódó csoportja segítőkészen mögöttük áll. Köszönöm.

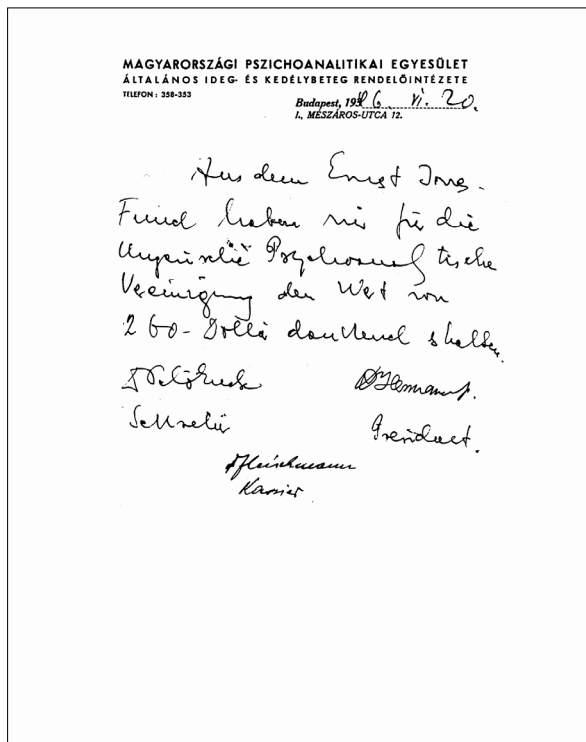
Öszinte tisztelettel,

Robert C. Bak, M.D.
A Bizottság Titkára

P. S. Kérem, a csekkeket a Válságbizottság a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületért nevére állítsák ki. Adományuk adómentességet élvez.

A támogatás eljutott az egyesülethez. Ennek bizonyosága egy 1946. június 20-án kelt kis levélke, amelyben Dr. Hermann Imre elnök, Dr. Pető Endre titkár és egy eddig kibogozhatatlan nevű pénztáros megköszönték az egyesületnek nyújtott 260 dolláros segítséget. Ez az összeg ma közel 3500 USD.⁶

1. melléklet. Hermann és Pető aláírásával a támogatást megköszönő levél

⁶ Pontosan 3493 USD és 8 centnek megfelelő összeget jelentene 2018-ban. A számítás a Bureau of Labor Statistics inflációs kalkulációja alapján történt.

A magyarországi Joint és a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület – a zsidó árvagyerekért

József András alias Fisch Adolf⁷ rabbi és pszichoanalitikus volt. 1945 után a magyarországi Jointban (American Joint Distribution Committee) a pedagógiai osztály vezetőjeként dolgozott. Az árva és félárva zsidó gyermekek számára létesített napközi és bentlakásos otthonok működképességének felállításán fáradozott, és később az otthonok felügyeletét látta el.

Életútja annyira megrázó, és oly mértékben leképezi a 20. századi sorsdrámákat, hogy egy külön tanulmány lenne hivatott arra, hogy személyét méltóképpen befogadjuk a pszichoanalízis sokakról megfélekedzett, ámde a kutatásoknak köszönhetően az eleven emlékezet által fennmaradt közösségébe. Fisch Adolf Bálint Mihályon keresztül lépett kapcsolatba a pszichoanalízissel. Róheim Gézához és Pfeifer Zsigmondhoz járt kiképző analízisbe, majd a negyvenes évek elején Pfeifer Zsigmond szupervíziója mellett elkezdte az analitikus praxist.

Rabbiképzőt végzett, az egyesülethez „rendkívüli tag”-ként csatlakozott. Neve nem szerepel tagnyilvántartásban, ugyanakkor ott találjuk a Pfeifer Zsigmond által 1941-ben az amerikai Válságbizottságnak kiküldött, amerikai bevándorlási támogatását igénylő magyar analitikusok/asszociált tagok és kandidátusok között (Mészáros, 2008, 140). Pető Endre is említést tesz róla 1947-ben a nemzetközi egyesületnek elküldött beszámolójában, Fisch Adolfként.

Hogyan lett Fisch Adolfból József András? Fisch keresztnéve – Adolf – megegyezett Hitler keresztnévével, és ezt érthető módon viselhetetlennek tartotta. Ezért apja keresztnévét vezetéknevként felvette, és az Adolf „A” betűjét megtartva Andrássá változtatta. 1945 után otthonában és Kapos Vilmos Visegrádi utcai rendelőjében dolgozott, folytatta az analitikus praxist – mindaddig, amíg erre lehetősége volt. Az ötvenes évek elején hamis vádakkal az ÁVH letartóztatja, a kínzások következtében tartósan megrokkann – bicegő járása az élete végéig az elszenvedett kínzások élő bizonyítéka volt.

A Joint otthonaiban árva és félárva gyerekek, serdülők remélték sorsuk jobbra fordulását. Gondoskodni kellett a traumatizált gyerekek alapszükségeiről, oktatásáról és lélektani segítségéről is. József András segítségével ezért jött létre kapcsolat a Joint és a pszichoanalitikus egyesület között. Lévy Kata, Hermann Alice, Stein Piroska előadásokat tartottak a Joint munkatársai számára. József András a nehezen nevelhető gyerekek számára egy külön otthont hozott létre, amelynek – 1953-as kihallgatási jegyzőkönyv szerint – a vezetője egy analitikus orvosnő volt (In: VI/74. V-111 788 dosszié).

⁷ Fisch Adolf (1902–1969), Erdélyben, Tarpa nevű kis településen született. A vele kapcsolatos életrajzi anyag egy része lányával, a Kanadában élő pszichoanalitikus, Kati Morrissonnal készült interjúból származik, amiért ezúton is köszönetet mondok (Mészáros, 2008).

Szürreálisnak tűnik, hogy a magyarországi cinosta orvospert előkészítő, az 1953-ban az ÁVH által bebörtönzött analitikusok, Székács-Schönberger István és József András (alias Fisch Adolf) kihallgatási jegyzőkönyvei az 1945 utáni évek rekonstrukciójának is fontos dokumentumaivá válhattak.

Mindkét jegyzőkönyv szerint Pető Endre levélben vette fel a kapcsolatot a külföldön működő – elsősorban angol és amerikai – egyesületekkel. A kihallgatási jegyzőkönyvek szerint a magyar egyesület vezetői a Joint támogatását is kérték a Poliklinika újbóli megnyitásához és a könyvtár újjászervezéséhez. Egy biztató folytatással kecsegtető tárgyalásra került sor „dr. Görög Frigyes, a Joint bizottság elnöke” és Pető Endre az egyesület titkára között. Görög költségvetést kért, és ígéretet tett arra, hogy felveszik a kapcsolatot az amerikai analitikus egyesületekkel. Segítségüket kérve „a könyvtár kérdés talán egészen gyorsan megoldódnék” (József András, kihallgatási jegyzőkönyv, 1953. április 6. Forrás: Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma, Vizsgálati dosszié: V-111/788, 573/10 [3/3] 7. o.). További tárgyalásokra azonban nem került sor.

Az, hogy Pető felvette a külföldi egyesületekkel a kapcsolatot, egybevághat a titkári teendőivel. Az egyesület tagjai támogatták az árvaotthonban, a súlyos veszteségeket elszenvedett gyerekekkel foglalkozó pedagógusok munkáját. Pető Endre 1947-es beszámolója is megemlíti, hogy „Dr. Fish (sic) a Joint American Distribution Committee körülbelül 100 otthonának a főfelügyelője” és ebbéli minőségében mindent megtett, hogy a leghatékonyabban támogassa az otthonok munkáját. A Vöröskelesztéssel is volt kapcsolata az analitikusoknak. Hajdú Lilly többek között megkínzott kurd bevándorlókkal foglalkozott.⁸ Egyetlen ember sem gondolt/nem gondolhatott arra, hogy néhány éven belül a budapesti pszichoanalitikusok bármelyikét cionista összeesküvés vagy kémkedés vádja éri.

A pszichoanalitikusok mint különféle szervezetek és közintézmények vezetői, illetve tanácsadói

Pszichoanalitikusok 1945 után jelentős közintézmények vezetői lettek – s ebben a minőségükben befolyást gyakoroltak a gyermeknevelésre, mentálhigiénés képzések és közegészségügyi szervezetek munkájára – ergo az akkori és a jövő generációira.

Dr. Rotter Lilian a Fővárosi Egészségügyi Bizottság Társadalompolitikai Osztályának pszichológiai és mentálhigiénés tanácsadója, mint az óvodai dolgozók, pedagógusok és rendőrök képzéséért felelős és a fővárosi gyermekvédelmi osztályának munkatársa folytatott széles körű tevékenységet. Dr. Steinné „újonnan létrehozott pozíciót töltött be”, mint a főváros három középiskolájának iskola pszichológusa. Az

⁸ Interjú Breuer Alice-szal (Mészáros, 2001).

Igazságügyi Minisztérium kinevezte Dr. Hajdu Lillyt az Állami Egészségbiztosítási Rendszer tanácsadójának. Dr. Hermann Alice a Pszichológiai és Pedagógiai Szövetség tanácsadója minden olyan ügyben, amely a bentlakásos otthonokra, a bölcsődékre és az óvodai dolgozók képzésére vonatkozik. Dr. Kapos Vilmos a fővárosi Közegészségügyi és Járványügyi Állomás, Dr. Rajka Tibor a Köztisztviselői Egészségbiztosítás orvosi főfelügyelője. (Forrás: Pető András beszámolója a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tevékenységéről. Freud, 1947.)

A poliklinikát azonban nem nyitották meg – amelyben valószínűleg szerepe volt annak, hogy állami szervezeti rendszer keretében egyidejűleg négy pszichoterápiás járóbeteg-rendelés jött létre, amelyben az analitikus egyesület orvosi háttérrel rendelkező tagjai és kandidátusai: Dr. Pető, Dr. Amar, Dr. Brunner⁹ és Dr. Ormos dolgoztak.

NYÍLT TÁMADÁS A PSZICHOANALÍZIS ELLEN – 1948

1948 Magyarországon a fordulat éve volt. A politikai pluralizmus felszámolásával az év elején elindult az államosítás, mely az év végére kiteljesedett, beleértve a pénzügyi, az ipari, kereskedelmi és közlekedési szektorokat, valamint az egyházi iskolákat. Az év elején a kormány megkötötte a Szovjetunióval a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést, majd az év közepén egyesült a Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt. „Kispolgári-nacionalista” elhajlással vádolja a szovjet kormány a Jugoszláv Kommunista Pártot, és a nyár derekán tetézik azzal, hogy szakított az osztályharc marxista elméletével. A politikai pluralizmus felszámolásával megkezdődött az intézményi és kulturális pluralizmus módszeres felszámolása. Minden, ami az individuum igényeinek, fejlődésének és világnézeti sokszínűségének adna teret a diktatúra szempontjából veszélyesnek minősül, és megsemmisítendő lesz.

A pszichoanalízis elleni támadás apropóját az 1948. augusztusban Londonban megtartott harmadik nemzetközi elme-egészségügyi (mentálhigiéniai) kongresszus szolgáltatta. Tariska István – neurológus, pszichiáter – is részt vett a kongresszuson, aki szakmai szerepe mellett debreceni illegális kommunista indíttatású politikus és egészségpolitikus volt, és úgy ítélte meg, ideje meghúzni a vészharangot Magyarországon, mert az itthoni szakemberek nem ismerik fel az amerikai és egyben a nyugati – értsd alatta imperialista országok – mentálhigiénés törekvéseinek ártalmas elképzeléseit.

⁹ Brunner Mendl kolozsvári pszichoanalitikus, aki a háború alatt menekült Magyarországra. Ideggyógyászként dolgozott Kapos Vilmossal a Visegrádi utcai rendelőintézetben az 50-es években. A 60-as évek végén, vagy a 70-es évek elején Svédországban telepedett le. Lásd interjú Kapos Júliával (Mészáros, 2003).

Tariska levelet írt Vértés Györgynek, előkészítendő a nyilvánosságnak szánt cikkét a londoni mentálhigiénés kongresszusról – amelyben nyílt ideológiai támadást indított a pszichoanalízis ellen.

„Leiden 48. Szept. 20

Kedves Gyurka!

[...] Az az érzésem, hogy erről nem szabad hallgatni, [...] a kongresszus igen széles érdeklődést váltott ki, [...] még honunkból is sokan voltak jelen és részben bejelentkezve (nem kisebb nagyságok, mint Dr. Völgyesi Ferenc [...] Dr. Lévy Kata öreg pszichoanalitikus pedagógus, Dr. György Júlia, a nyomorék és fogyatékos gyerekek tutora, mert így tudomást szereznek róla a pedagógusok, sőt talán a politikusok is – [...]) (Kézirat, 147. lap)

Ha talán érdekel – személyemről annyit – hogy július eleje óta a *World Health Organisation* kenyerén bővítgetem tudományom korlátolt országokban: Svájcban, Angliában és Hollandiában. Mondhatom sok bosszúság ellenére rém érdekes és hasznos megismerni a »nyugati demokráciákat«. Persze az a mindennapos érzés hogy a »vasfüggöny« létezik – abban az értelemben, hogy bennünket nyugaton, mint valami félelmetes barbárokat tekintenek – rengeteg vonatkozásban érdekes, hasznos és sokszor megdöbbenő. [...] (uo. 148–149. lap)

Legmelegebb baráti üdvözlettel

Tariska Vilmos¹⁰

(Levél Tariska Vilmostól Vértés Györgynek, Leiden, 1948. szeptember 20. Kézirat. Forrás: Párttörténeti Intézet Levéltár, Jelzet: PII 816. f. 42. 147–149 lap)

Vértés – mint a lap főszerkesztője és a *Fórum* című koalíciós folyóirat szerkesztőbizottsága, ahol Lukács György is tag volt – teret engedett a cikkeknek: amely *A freudizmus mint az imperializmus házi pszichológiája* címmel jelent meg a lap októberi számában (Tariska, 1948).

Tariska érvelése egy általános jelenségre hívja fel a figyelmet, amely sui generis az emberi nem működéséhez köthető, és több ezer történelmi példával alátámasztható: azaz hogyan képes az ember képzeteket, ideológiákat formálni, majd a szavak erejével ellenségképet festeni, amelyet a félelemkeltés zászlójára tűzve, a vést elhárítandó magát oltalmazó szerepben feltüntetve toboroz híveket – hatalmi céljai eléréséhez, vagy általánosabban fogalmazva vágyai kielégítéséhez.

¹⁰ Vilmos: Dr. Tariska István (1915–1989) – neurológus, pszichiáter, az 1950-es években bebörtönözték. Több lépésben vált a forradalom után az MSZMP tagjává, majd a Lipót (Országos Ideg- és Elmeógyógyászati Intézet, később Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet) igazgatója volt 1972 és 1986 között. A családban és a szűk baráti körben használt „beceneve” Vilmos volt (személyes közlés: dr. Tariska Péter, Tariska István fia).

Tariska szerint az előadások többsége a világpolgári-humanista nevelés kialakításában vélte megelőzhetőnek a világháborúhoz hasonló katasztrófák kirobbanását, de a kongresszus választott tematikájának és módszertanának valójában az volt a rejtett ideológiai üzenete, hogy elme-egészségügyi problémának állítsa be, az amerikai monopolitőke uralmát az „Egyesült Világállamot”,

„[...] továbbá azt is, hogy az ipari viszonyokat, a munka és a tőke ellentétét miképpen lehet rendezni a kapitalizmusban. A legfontosabb persze, hogy a béke kérdése elme-egészségügyi kérdésnek látszódjék. [...] A Nemzetközi Előkészítő Bizottság [...] nem a dialektika módszerét vette tárgyalás alapjául, éppen ezért eklektikus és reakciós eredményekhez [...] jutott. A kongresszus módszere: pszichológiai (tehát résztudományos), speciálisan: pszichoanalitikus tehát antimaterialista volt [...]. A pszichoanalízis és különböző mély vagy »dinamikus« lélektani irányok szemlélete merőben individualista és atomizált társadalmi felfogásra támaszkodik. A személyiség fejlődését döntő módon az ortodox freudi pszichoanalízisnél megismert gyermekkori családi élményekben látják determinálva. Ez az »infantilis fatalizmus« (Molnár Erik) a kora gyermekkorban szerintük törvényszerűen felbukkanó Oedipus-szituációban gyökerezik” (Tariska, 1948: 802).

A szerző ezen eszmefuttatás után elrettentő példaként idézi Ernest Jones (1879–1958) előadását, aki

„a második világháborút a keretlegények bűnének tekintette, és a háborút, mint kollektív bűnt a feloldatlan Oedipus-szituációból fakadó egyéni agresszió következményeként tárgyalja. Az effajta szemlélettel a londoni mentalhygiénes kongresszus dokumentálta, hogy az imperializmus, amely hatalmát nemcsak a vasra, szénre, olajra, ipartelepre és közlekedésre, hanem a szellemi alkotásokra is ki akarja terjeszteni, házi pszichológiává szelídítette a pszichoanalízist. Meg kell azonban azt is mondani, hogy a pszichoanalízis erre a szerepre [...] alkalmas is volt” (uo. 803).

A kommunista párt ideológusainak *kultúrharc* törekvéseit Tariska magává téve nem állt meg a freudi pszichoanalízisről rémképeket festeni. Az év végén ismét tollat ragadott, és eltökélten vette fel a harcot a „múlt itt élő maradványaival” (Tariska, 1948: 899), amely kiterjedt valamennyi mélylélektani irányzatra, Jung, Adler, Stekel és Szondi sorsanalízisére. Nem állított kevebbet, mint azt, hogy ezek a tanítások végső soron „mindannyian a fasizmusnak tesznek szolgálatot” (Tariska, 1948: 903).

Nyilván többen – Tariska Istvánon kívül is – aggodalommal figyelhették, hogy sok a pszichoanalitikus háttérrel rendelkező tisztségviselő a Lelki Egészségvédelmi Szövetségben.¹¹ Hollós István a szövetség másodelnöke, Kapos Vilmos az egyik titkára és Fisch Adolf egyik jegyzője volt. A különféle szakosztályokban is jelen voltak az analitikusok: Rajka Tibor, Hollós István, Rotter Lillian, Pető Endre. A Propaganda Bizottságban Amar René nevével találkozunk. Pető mint fent említett beszámo-

¹¹ A szervezet az Orvosszakszervezeten belül jött létre (lásd *Thalassa*, 1995. 1–2: 225).

lójában kifejtette: „A Szövetség célja – a hatóságok támogatásával – az, hogy mentálhigiéniével kapcsolatos problémát kontrolláljon, ezáltal hivatalosan is befolyásolja, illetve felügyelje a képzést, a szociális intézményeket és a terápiás szervezeteket.” Nem mindegy tehát, kiknek a kezébe kerül a jövő nemzedékének sorsa...

1948. október–1949. február

A *Jövő illúziója* (Szőke, 1992) című tanulmányban Szőke György feltárta a nyílt támadás és az egyesület önfeloszlatása közötti idő reménytelen küzdelmét. Hajdu Lilli, az egyesület akkori és Hermann Imre, az egyesület előző elnökei – mindketten a kommunista párt tagjai – a Tariska-cikk megjelenését követően Lukács Györgyhez fordultak.

Vélhették, hogy a „kor szellemében fogant »önkritikus« hang” (Szőke, 1992: 42) az a nyelvezet, amin a párt ideológusaival történő diskurzusban érveik meghallgatásra találnak. A védelem, amelyet Lukácstól vártak, elsősorban nem a pszichoanalízisre vonatkozott, hanem arra a Tariskától származó denunció megjegyzésre, mely szerint a pszichoanalitikusok, ha a társadalmi progresszió oldalára álltak, akkor csak azért tették, mert zsidóként erre kényszerültek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Tariska mint népi református kommunista, bírálja a zsidó származású kommunista pszichoanalitikusokat. „Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy Kelet-Európában, vagy éppen Magyarországon a közös más okból származó üldözés a pszichoanalitikusokat hosszabb-rövidebb időre közös útra kényszerítette az emberi haladás és felszabadítás valódi harcosaival” (Tariska, 1948: 802–803).

1948. november 15-én kelt levelükben Hajdu Lilli és Hermann Imre, „mint a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület kommunista tagjai [...] védelemért fordulnak Lukács elvtárshoz [...]” (Szőke idézi Hajdu Lilli és Hermann Imre levelét, 1992: 43).

„[...] ha az analitikusok a kommunistákkal együtt mentek a múltban, vagy kommunisták lettek a felszabadulás után, akkor annak csak egy magyarázata van: az, hogy zsidók, ez a magyarázat annál is inkább akar egy másik magyarázatot – ami a valóság – hogy a pszichoanalitikusok mindig fasiszta ellenesek voltak a múltban és meggyőződéses marxisták és hű párttagok a jelenben.

Tariska elvtárs felfogásával nyilván sem Pártunk, sem Lukács elvtárs nem érthet egyet. Kérjük, hogy a tanulmány idézett sorait a Fórum igazítsa helyre, hangsúlyozva azt, hogy a pszichoanalízis bírálatának elvi részét a helyreigazítás nem érinti.

Elvtársi üdvözzettel

Dr. Gimes Miklósné Dr. Hajdu Lilli
Dr. Hermann Imre” (uo.).

A két hét múlva megérkező válasz kijózanító volt. A levél, amelynek a fennmaradt másolatát Lukács nem írta alá, de akár ő fogalmazta, akár nem, minden bizonnyal nem tudta nélkül hagyta el a *Fórum* szerkesztőbizottságát. A válaszból világossá vált, hogy a pszichoanalízis mint „társadalmi reakció” „világnézeti áramlat” az amerikai imperialista törekvések szolgálatába szegődött. „...a hitleri elnyomó gépezetnek nem volt rájuk szüksége, a Trumané pedig kitűnően fel tudja őket használni” (uo.). A levél az alábbi mondattal zárul: „Nagyon kérem az elvtársakat, hogy fontos ideológiai vitákat ne tereljenek az útszéli demagógia területére” (uo.).

Ezt követően a vezetők az egyesület leghamarabbi feloszlátása mellett döntöttek.

Hanna Pető (Pető András második felesége) a vele készített interjújában a feloszlátás körülményeire így emlékszik:

„Én azt tudom, hogy akkor elindult egy kemény analízis ellenesség, a rádióban, a színházban,¹² hogy az analitikusok meg akarják mételyezni az egészséges munkás-paraszt lelket. [...] Bandi [Pető András] hazajött tökéletesen összetörve, összeomlott; fel kell az egyesületet oszlatni, mert például ott volt a Bálint Pista¹³, akkori vezető [aki azt mondta] ez teljesen egy új rendszer és az élet ellen van mindaz, amiben ti hiszték, az egész életfelfogástok és vegyétek tudomásul, hogy nem lehet rajtatok segíteni. Azt mondta a Bálint Pista [...] sokkal jobb, ha ti önmagatokat feloszlátjátok, minthogy ezt rosszul kelljen megcsinálni. [...] ott voltam és Hermann Bandinak is mondta, [...] hogy meg kell értenünk mindezt, meg kell értenünk, amit a párt akar, ez egy új világ. Valahogy majdnem harakirit követett el önmagán. [...] bárhogy fáj, az egyesületet fel kell oszlatni. [...] úgy érezték, hogy személyes veszélyben vannak. Akkor volt a Mindszenthy-per, a Rajk-per. Akkor Bandi azt mondta, hogy az ő életének vége, ha ő nem lehet analitikus. Erre azt mondtam, ha egy ügyvédnek el kell menni klozettot puccolni ebben a rendszerben, az sokkal nagyobb sérelem, mintha Pető Bandi visszamegy gyerekgyógyásznak. [...] hátha te nem érted meg, hogy nekem ez mit jelent, akkor már nem lehet vitatkozni. [...] Három napig nem beszélt velem (Peto, 1996).

A *Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület (Freud Társaság)* 1949. február 8-án tartott közgyűlésén elhatározta az egyesület feloszlátását (Szőke, 1992: 42). Lényegében az 1913-ban elindított magyarországi pszichoanalitikus mozgalom 35 évet

¹² Illyés Gyula *Lélekbúvár* című, a dinamikus lélektan pánszexualizmusát a paraszti józanság nevében gúnyoló szatírája 1948-ban jelent meg.

¹³ Dr. Bálint István (1912–1984) neurológus, pszichiáter, stekeliánus pszichoanalitikus. A negyvenes-ötvenes években az ÁVH főorvosa. 1955-ben börtönbüntetésre ítélték. 1957-től munkavédelemmel foglalkozott, és az Országos Munkaegészségügyi Intézet munkatársa volt. A Lelki és Egészségvédelmi Szövetség főellenőre és gazdasági bizottságnak tagja. Bálint és dr. Szinetár Ernő szintén Wilhelm Stekel irányzatához tartozó analitikus ideggyógyász együttműködtek a koncepciók perек előkészítésében is (Kovács, 1995).

átfogó korszaka ezen a ponton lezárult. A pszichoanalízist, mint az emberi motivációra, viselkedésre adott értelmezési rendszert a fennálló politikai ideológia ellenséges attribútumokkal felruházva kiiktatta a mindennapi hozzáférés elől.

AZ INTÉZMÉNYI RENDSZER MEGSZŪNÉSE – UNDERGROUND ÉVEK: 1949–1960

Mi történt az atomizált tagokkal? Kik hogyan éltek túl a legveszélyesebb időszakot, a koncepciók perek, a kitelepítések, a félelem és a reményvesztettség időszakát?

Történelmi szempontból a következő négy év, Sztálin haláláig (1953. március), majd egy másik három év 1956-ig egy új fejezetet nyit a magyarországi pszichoanalízis történetében. A pszichoanalízis a tiltott ideológiák *három „t”* – a *tiltás, túrés, támogatás* – kategóriájában a tiltás világába került az ötvenes-hetvenes évek kultúrpolitikájában. Csak az enyhülés kezdetén, a hatvanas években szakadozott fel az underground létezés szorongató szorítása.

A pszichoanalitikus tevékenységet fel kellett függeszteni. Mégis voltak kevesen, akik a legtiltottabb időszakban, a negyvenes évek végétől és az ötvenes évek közepéig is végeztek pszichoanalitikus terápiát, többek között Felszeghy Béláné (Jóba Ilona), Lévy Kata, Hajdú Lilli, Liebermann Lucy, Almásy Endre. Voltak, akik nem tudták fenntartani a rendelést, annak veszélyessége és az óhatatlanul felmerülő konfliktusok miatt – amiben saját veszélyeztetettségén túl a hozzájuk járó paciensek védelmének problémája is szerepet játszott.

Néhány interjúrészlet betekintést nyújt a „tiltás” időszakába:

Boutall (Kapos) Júlia¹⁴ – így emlékszik vissza édesapja, Kapos Vilmos tevékenységére:

„Azt nem tudom, hogy apám mikor hagyta abba az analitikusi munkát. Nem tudom, hogy negyven hányban. Azt hiszem, ’45 után analitikus praxisba kezdett – folytatta a praxist, és egyszer egészen drámaian, hagyta abba [...] mondta [...] hogy ez túl veszélyes, és ő nem tudja tovább folytatni a munkát [...] Akkor voltak perek is – a Rajk-per. [...] Igen, ekkor állt le apám, és ekkor ment el tisztiorvosi képzésre. Tisztiorvos lett belőle és a KÖJÁL igazgatója. A KÖJÁL-t ő alapította. [...] Sokan hagyták akkor abba [...] mert mindenkinek kellett, hogy legyen állami állása” (Boutall [Kapos], 2005).

¹⁴ Boutall (Kapos) Julia, 1967-től él Londonban, pszichoanalitikus, a Brit Pszichoanalitikus Egyesület kiemelkedő teljesítményt elért tagja (fellow).

Pátzayné Liebermann Lucyra és Felszeghy Béláné Jóna Ilonára így emlékezik egykori páciense:

„Anyám 1945-ben a koncentrációs táborban meghalt. 45 áprilisában, egy nappal azelőtt, hogy az angolok felszabadították Bergen-Belsent. Apám, aki munkaszolgálatos volt valahol Ukrajnában, visszajött aránylag ép testben, de »éptelen« lélekkel [...] Hát az ő lelke azelőtt sem volt ép, úgyhogy nem sokat változtatott a dolgon, de az azért nyilván változtatott, hogy ott maradt a szerencsétlen egy nem egész 4 éves gyerekkel. [...] Elég az hozzá, hogy én ugyan túléltem a háborút, úgy ahogy, de nyilvánvalóan egy depressziós gyerek lettem. Ez úgy derült ki többek között, hogy nem tudtam játszani, mikor beraktak a homokozóba. Képtelen voltam játszani. Magától értetődő, hogy egy gyerek depressziós lesz ilyen körülmények között. Apám viszont elég intelligens volt és nyitott agyú ahhoz, hogy meglátta, hogy én segítségre szorulok. [...]

Elküldtek analízisbe. Először egy Pátzayné¹⁵ nevű nőhöz, akihez én boldogan jártam, én mindenhová boldogan jártam, ahol egy kis figyelmet kaptam. Igen jól kijöttem nőekkel. Nos, annyira emlékszem csak, hogy ő egyrészt etetett, ami elég különleges volt, mert analízisben a későbbiekben erről, mármint az etetésről szó sem volt, másrészt állandóan meztelen négerek képeit nézegettük, ami engem felettebb érdekelt, de hogy ezek mi célt szolgáltak – meztelen afrikai négerek voltak – erre a mai napig sem tudtam rájönni. A szexuális felszabadítás egy traumatizált 4 évesnél kissé korai volt [...]. Nem gondolod? Én ugyan jól éreztem magam, de elég nagyszájú gyerek voltam és a meséimmel fogva tartottam a világot magam körül. Persze mindenkinek elmeséltem mit csinálunk, apámnak is, aki teljesen previktoriánus nézeteket vallott. Az egész család previktoriánus volt. A nővére például a kilencedik hónapban volt, tisztas házasságban élt, de nem merte a saját anyjának bevallani, hogy gyereke lesz. Az persze valószínűleg észrevette, de nem hozta szóba. Nos, ilyen szinten volt álszemérmes a család, tehát valószínűleg a meztelen négerek nem tettek jót a vasárnapi ebédek konverzációiban, úgy hogy engem Pátzaynéától elvittek, amit igen nehezményeztem, mert én kedveltem az összeállítást. [...]

Baráti körből valaki ajánlotta dr. Felszeghy Bélánét, akinek a férje tanácsos volt a háború előtt. Tulajdonképpen neki nem volt doktorátusa. Ferenczihez járt analízisbe, ő képezte ki pszichoanalitikusnak. Akkoriban még nem követelték meg a doktorátust, mint ahogy ma sem, de neki valószínűleg kellemetlen volt a hiánya. Őt nyilván zavarta, mert úgy volt kiírva az ajtóra, hogy dr. Felszeghy Béláné, a férje neve után. Jóna Ilona, Ilus.”

¹⁵ Pátzayné Liebermann Lucy (1899–1967) kiképző analitikusa Bálint Mihály volt. 1937-ben lett a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagja. Ugyanebben az évben megszervezte a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Kara (később SOTE) I. számú Gyermekklinikáján a nevelési tanácsadó rendelőt, melynek haláláig vezetője volt. A tanácsadó az ország egyik legnagyobb klinikai pszichológiai osztályává fejlődött. Munkacsoportjában gyermekorvosok, pszichiáterek, pszichológusok, gyógypedagógusok és szociális gondozók egyaránt részt vettek. Az MTA tudományos munkatársa (1959–1967). Az ELTE pszichológia szakos hallgatói részére gyermek-pszichodiagnosztikai szakkollégiumot vezetett. Három férje közül a második volt Pátzay Pál szobrász.

„Ő mindenkinek segített, egy hihetetlen ember volt, aki nem dicsekedett velem, de mindenkinek segített. A háború alatt nagyon sok üldözöttet bújtatott, segített, elhelyezett, akiket személyesen is ismertem, gyerekeket, felnőtteket. Háború után meg az arisztokratákat. Akinek szüksége volt rá [...]”

„4 éves koromtól jártam hozzá tulajdonképpen majdnem 20 éves koromig. Gyerekanalitikus volt. [...] Az első években játszottunk. Rengeteg játék volt, mindenféle törött babák és egyebek. [...] Szóval játszottunk, labdázunk, rajzoltam meg meséltem, eleinte egy játékanalízis volt. Hetenként háromszor jártam oda, a nevelőnőm vitt hozzá, aki kint várt, a hallban. Egészen 10 éves koromig játékanalízis volt, amikor le lettem fektetve a perzsaszőnyeggel letakart díványra, a Ferenczi képe alá. Ferenczi képét hosszú-hosszú évekig néztem. Utáltam a szabad asszociációt, utáltam a lefektetést, halálosan lázadtam minden ellen, egyszerűen ki nem állhattam. Ez az egyik, amit nem szerettem és a másik, meg, mikor eljutottunk az Ödipusz komplexusig, akkor én megtagadtam Freudot és a pszichoanalízist” (Lara, 2004).

A veszélyről álljon itt Breuer Alice¹⁶ néhány mondata, aki 1948–49-ben heti négy-öt alkalommal járt analízisbe Hajdu Lillihez:

„A Lipótvárosban volt a rendelője. [...] Mohácsi Ildikó¹⁷ is akkor járt. Ő volt a jó kislány és én voltam a rossz [...] és lehetőleg ittam is mielőtt elmentem a kórházba [neurológus volt] és odamentem hozzá. Rendetlenül voltam öltözve, tehát ugyanúgy, ahogy az anyámat provokáltam. [...] Emlékszem milyen hülyeségeket csináltam. [...] 49 áprilisában definitív megglógtam. Először elindultam Csehszlovákia felé és elfogtak.

Akkor, amikor másodszor [is el akartam szökni] akkor ezt mind elmondtam az analitikus órán és ő nem szólt semmit [...] feljelentési kötelezettség volt [...] tiszta öngyilkosság volt ez a második. Akkor azt mondta, azt hiszem jobb, ha maga elmegy külföldre, nyugatra. [...] Ez nekem tulajdonképpen nagyon fáj. De igaza volt. Engem is felkötöttek volna, ha ezt így folytattam volna”¹⁸ (Breuer, 2001).

Jelen ismereteink szerint az orvosi diplomával rendelkező analitikusok közül felfüggesztették a pszichoanalitikus praxist Hermann Imre, Kapos Vilmos, Rajka Tibor, Rotter Lillian, valamint Székács-Schönberger István, és az egészségügyi szakellátásban, a társadalombiztosítás-egészségügy szervezésében vagy az akadémiai kutatásban folytatták tevékenységüket.

¹⁶Dr. Breuer Alice (1926–2017) neurológus, pszichiáter, 1949-ben disszidált, később pszichoanalitikus lett, Stockholmban dolgozott, a Svéd Pszichoanalitikus Egyesület tagja volt.

¹⁷Dr. Mohácsi Ildikó (?–2006) pszichiáter, pszichoanalitikus. 1956-ban hagyta el Magyarországot, New Yorkban lett pszichoanalitikus, többek között a William Alanson White Institute tagja volt.

¹⁸Interjú Dr. Breuer Alice-szal (Mészáros, 2001).

Az ötvenes években is folytatták a pszichoanalitikus tevékenységet: Almásy Endre, Felszeghnyé Jóna Ilona, Lévy Kata, Liebermann Lucy és Hajdu Lilli.

Hajdu Lilli emberi és pszichoanalitikusi helytállása, szuverenitása egészen rendkívüli volt. Az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet főorvosaként, majd igazgatójaként (1953–1957) a pszichoanalitikus praxis fenntartása nem egzisztenciális kérdés volt, elkerülhette volna, sőt ilyen pozícióban és ennyire szem előtt nyilvánvalóan a veszélyt vállalva folytatott titokban pszichoanalitikus tevékenységet. Férjét, a gyermekorvos és pszichoanalitikus kandidátus id. Gimes Miklóst a német megszállást követően munkaszolgálatba kényszerítették, majd deportálták. Tífuszban halt meg a leiberitzi koncentrációs táborában. Hajdu Lillit fia, ifj. Gimes Miklós 56-os szerepvállalása miatt nyugdíjazták. Lánya, Judit (Juca) és fiától született unokája a forradalom alatt, 1956-ban Svájcba emigráltak. Ifj. Gimes Miklóst azonban letartóztatták, a Nagy Imre-perben 1958-ban halálra ítélték és kivégezték. Hajdu Lilli ezt követően több alkalommal kért útlevelet lánya és unokája meglátogatásához, azonban kérelmét a hatóságok rendre elutasították. A harmadik elutasítást követően, 1960 májusában öngyilkos lett.¹⁹ Akkortájt nem Hidas György volt az egyetlen, aki hiába csengetett analitikusa ajtaján. Paneth Gábor is üresen találta analitikusa, Roboz Vera otthonát, férjével együtt hirtelen hagyták el az országot. Az előző napon ott tartóztatták le ifj. Gimes Miklóst (Paneth, 1998).

A pszichoanalitikus közösség meghatározó tagjai közül 1949 és 1960 között meghalt: Hollós István, Almásy Endre és Hajdu Lilli. Emigrált: Pető Endre (1949), Roboz Vera (1956), Balkányi Sára (1956), kivándorolt: Lévy Lajos és Lévy Kata (1954).

LASSÚ ÉPÍTKEZÉS – 1965–1989

Fordulópont – 1965

A hatvanas évek elején „kis csoportok szerveződtek olyan prominens személyiségek köré, amilyen Hermann Imre és Liebermann Lucy Bálint tanítványa volt” (Hidas, 1997: 488). A fordulópont „1965 volt, amikor Hermann Imrénél elindult az elméleti Freud szeminárium, amelyben már a következő magyar pszichoanalitikus generáció képződött” (Hidas, 2006: 124). A szeminárium havonta egyszer, vasnap kora délután, Hermann lakásán volt, ahol „Freud munkákat referáltunk” (Hidas, 1998: 119). „A szemináriumot tulajdonképpen Hermann Imre és Rajka csinálták [...]” (Paneth, 2013: 20). A szemináriumi csoport első magját Hermann Alice, Rotter Lillian, Pfeifer Margit, és a későbbi Study Group tagjai, Hidas György, Nemes Livia, Vi-

¹⁹ Judith/Juca Magos-Gimes, férjével (Gábor Magos-Gimes) együtt a családtörténetet társadalmi-politikai kontextusba helyezve életrajzi kötetben dolgozta fel Regula Schiess közreműködésével (Schiess, 1998).

kár György, Linczényi Adorján, Paneth Gábor alkották (Hidas, 1998: 119). Később csatlakoztak a képzésbe Klaniczay Sára, Virág Teréz. „Hermann Imre, a magyar pszichoanalízis úttörője. [...] Az ellenzéki hangulat ellenére merev, konzervatív, autoritárius ember volt, és ez megszabta a tanítványai, analízisei, és ezáltal a magyar pszichoanalitikus közösség többségének nézeteit és attitűdjeit. A kört zárt, enklávészzerű formában szervezték patriarchális, paternalisztikus vonásokkal. A minta egyik oka biztosan a múltban tapasztalt üldözés volt; Ferenczi koncepcionális és technikai újításait, köztük fontos avantgárd törekvéseit (amelyek közül néhány szintén Freud szemében botránnyként jelentek meg), nehéz megtalálni, ha ugyan egyáltalán megjelenik a Ferenczi halála utáni magyar pszichoanalízisben” (Hidas, 1997: 489).

Liebermann Lucy volt az egyetlen, aki a pszichoanalitikus egyesület megszűnése után egyéni tagként megőrizte tagságát a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületben (Popper, 2005, Borgos, 2018: 258). A pszichodinamikus gondolkodásmódot Liebermann Lucy vezette be az Orvostudományi Egyetem Gyermekklinikáján, amikor még 1936-ban létrehozta a Nevelési Tanácsadó rendeltetést, melyet a háború után is folytatott, és haláláig vezetett, majd ugyanott a Liebermann-tanítvány Popper Péter képviselt,²⁰ s a köré szerveződő csoport szemléletét is meghatározta.

Egy másik gyermekekkel foglalkozó intézmény, amely kifejezetten pszichoanalitikus gondolkodásmódot reprezentált, a Fővárosi Gyermek-pszichológiai Rendelőintézet volt, amely később, mint „a Faludi”, a korszak egyik szakmai szimbóluma lett. Alapító vezetője 1968-ban György Júlia volt. A politikai enyhülést jelezte, hogy jóllehet a szocializmus emberképével a lelki rendellenességek összeegyeztethetetlenek voltak, mégis e rendelő Aczél György (1917–1991) – a Kádár-rendszer vezető kultúrpolitikus – segítségével jött létre, aki saját tapasztalatain keresztül élte meg a gyermekkorban nyújtott segítség élethosszig tartó hatását. Aczél György apja halála után árvaházba került, amit gyűlölt, és ahonnan megszökött. Gyermekbíróság elé került, és az Országos Izraelita Patronázs Egyesület akkori vezetője, György Júlia orvos-pszichológus vette védőszárnyai alá. Aczél háláját is kifejezte a gyermekpszichológiai rendelő megteremtésével. György Júlia nem volt pszichoanalitikus, de a „gyermekrendelésre felvett pszichiátereknek és pszichológusoknak feltételül szabta, hogy vagy analitikusok legyenek, vagy járjanak analízisbe...” (Hidas, 1998: 123). György Júlia halálát követően az intézmény de facto igazgatója Vikár György volt, „akit sohasem neveztek ki, ezzel tartották fenn a bizonytalanságot. Valahogy így

²⁰ Popper Péter 1963 és 1992 között dolgozott a SOTE Gyermekklinikáján, kezdetben a Pszichológiai Részleget, később az Orvopszichológiai Oktatási Csoportot vezette. Popper Hermann Imrénél kezdte analízisét, amit megszakított, majd Liebermann Lucynél folytatta, és József Andrásához járt szupervízióba. „Liebermann Lucy [...] belső szabadsága, tudatosan használt intuitívítása soha el nem múló hatással volt rám. Szupervízióba József Andrásához jártam. Tőle tanultam meg, hogy az egyszerűség, a tudományoskodó művi bonyolítások kikerülése és főként a humor milyen fontos elemei a pszichoterápiás hatékonyságnak (Popper, 1998, 242).

nézett ki az, ha valami éppen csak megtúrt volt” (Halász, 2013: 179). Az intézmény vezető pszichológusa Nemes Livia lett. Nemes, a Mérei Ferenc vezette (1945–1948) Fővárosi Lélektani Intézet szombat délelőttönkénti olvasószemináriumainak tagja volt. Ez oly meghatározó lett Nemes számára, hogy mint írja: „A szombati Mérei-szemináriumok magas színvonala volt számomra az a modell, amelyet 1970-től több mint tíz éven keresztül a Faludi utcai szombat délelőtti szemináriumok vezetésében követtem” (Nemes, 2006: 66). Nemes Mérei köréhez tartozott. A Lélektani Intézetben Mérei munkatársaként végzett gyermekmegfigyeléseket, vizsgálatokat. Nemcsak a gyermekközpontú szemlélet kapcsolta őket össze, hanem a politikai perek „együttes élménye” is. Mindketten 1956-ot követően börtönbe kerültek.²¹

Vikár és Nemes a pszichoanalízis megközelítésével alakították a rendelő szellemi arculatát, s a fiatalabb generációk szemléletét. Az elméleti és esetmegbeszélő szemináriumokkal műhelyt teremtettek: „A Faludi utca volt a mi templomunk, a gyermekpszichológusok paradicsoma” (Arató, 2013: 59).

A hatvanas évek végén, több évtizedes hallgatás után, a pszichoanalitikusok először léptek ki a nyilvánosság elé, a 80 éves Hermann Imre tiszteletére rendezett konferencia alkalmával (1969). A meghívott előadók között szerepelt Bálint Mihály (1896–1970) Londonból, aki azonban súlyos betegsége miatt nem tudott részt venni a tanácskozáson, de Bak Róbert New Yorkból jelen volt.

A hatvanas évek végén 1968 lehetőséget kínál a pszichoanalitikus közösség számára, hogy felvegye a kapcsolatot a nemzetközi egyesület képviselőivel, az immáron húsz éve tartó szakadást követően. Brunnenben (Svájc) 1968-ban rendeztek egy közép-európai pszichoanalitikus találkozót, amelyen Rajka, Hermann és Hidas is részt vettek. „Az IPA elnöke és főtitkára azt az álláspontot képviselték, hogy [...] az újjáalakuláshoz végig kell járnunk az új felvétel minden stációját. Úgy tervezték, hogy idejönnek külföldről és ellenőrzik [...] a magyar analitikusok felkészültségét” (Hidas, 1998: 120). Hermann Imre azonban másképp értelmezte a helyzetet, amiben nem lehetőséget, hanem huzakodást látott. Miért nem emeli a nemzetközi közösség a keblére az atomizált magyar csoportot, mint az egykoron jelentős történelmi háttérrel rendelkező egyesület hányatott sorsú reprezentánsait? „Hermann ezen külön meg volt sértve [...] azt mondta: »Ti külföldi vezető analitikusok még hátulgombolós csecsemők voltatok, amikor én, Hermann Imre, már tagja voltam az egyesületnek. Ha én garantálom, hogy ezek a gyerekek [...] ki vannak képezve, akkor tessék őket fevenni a [nemzetközi] egyesületbe»” (Paneth, 2013: 21). Egyéni tagságra kizárólag rendkívüli időkben és körülmények között van/volt lehetőség, de

²¹ Méreit 1959 áprilisában a Mérei Ferenc és társai elleni per elsőrendű vádlottjaként a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa tíz év börtönbüntetésre ítélte, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával. 1963. márciusban a „nagy amnesztia” során szabadult. Nemes Liviát „társadalomellenes szervezkedésben való tevékeny részvétel” miatt ítélték el, és két évet ült börtönben (Nemes, 1998, 174).

egyéni tagságokon keresztül nem lehetséges képzéseket kialakítani. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületet megalapítása óta (1910) a nemzeti egyesületek csatlakozása jelenti a nemzetközi rendszer működési alapját.

Hermann nem tudta elfogadni az IPA feltételrendszerét, az IPA pedig ragaszkodott ahhoz, hogy ugyanolyan eljárástechnikát írjon elő a magyarok, mint például a németek számára, nem érzékelve, hogy az eddigi erőfeszítés egy vasfüggöny mögötti országban, más megítélés alá kerülhetne és kivételes elbírálást is lehetővé tenne. Ez az egymásnak feszülés évekre visszavetette a csatlakozási folyamatot, amelynek élére a hetvenes évek elején Hidas György állt, aki elérte, hogy meginduljanak a nemzetközi tárgyalások. „A háttérben szorgos lobbizás indult. Gyömrői, Löwenthal, később Klauber, Loch, Lebovici, Paál megpuhították az IPA vezetőségét. Fontos politikai céllá vált, hogy a nagy hagyományú magyar egyesület visszakerüljön a nemzetközi kötelékbe” (Szőnyi, 2001).

A legelső tárgyalás 1972-ben volt Bécsben, s utána az IPA által kijelölt bizottság tagjai John Klauber elnökkel az élen rendszeresen jártak Budapestre. E folyamat egyik emlékezetes eseménye volt *Ferenczi 100+1* születési évfordulója alkalmából rendezett egynapos konferencia, 1974. június 1-én és hozzá csatlakozóan a *Ferenczi Sándor Emlékkiállítás* – R. Harkó Viola orvostörténész rendezésével (Szőnyi, 2018).

Study Group 1975 – az újraintegrálódás kezdete

Paál János 1956-óta Frankfurtban élő pszichoanalitikus kitartó közreműködésének hatására az Alexander Mitscherlich által vezetett Sigmund Freud Intézet meghívta a későbbi Study Group tagjait – Hidas György, Linczéni Adorján, Nemes Livia, Paneth Gábor, Vikár György – tanulmányútra, amely felzárkózási tanulmányokat jelentett, szemléletben, esetvezetésben áthidalandó az évtizedes leszakadást. „Frankfurtban mindenki a nárcizmusról beszélt, a zászlójukra ez volt írva, hogy szelf meg nárcizmus, de ezekről én ott hallottam először” (Paneth, 2013, 21). Hidas későbbi munkássága számára is meghatározó volt a frankfurti időszak: „nyitottságuk a szociálpszichológia, a csoportpszichoterápia, a Bálint-csoportok irányába stimulálóan hatott. Részt vehettem képzési és kutatási szemináriumokon, megismerhettem a fokálterápiára vonatkozó koncepciójukat. Mindez hasznosítható volt itthoni munkámban” (Hidas, 1998: 121), mint az később a Hidas által indított Pszichoterápiás Hétségék (1974) és az általa létrehozott Tündérhegyi Pszichoterápiás Osztály (1979) koncepciójában is tetten érhető volt, mint erről részletesen beszámol kötetünkben Harmatta János.

Mérföldkőnek számított 1975-ben a *Study Group* megalapítása: Hidas György, Linczéni Adorján, Nemes Livia, Paneth Gábor, Vikár György részvételével ez a csoport biztosította a nemzetközi felzárkózáshoz vezető folyamatot. A *Study Group* tagjai kiképző analitikusok lettek, akiknek a későbbiekben a képzésben érvényesíteni

kellett a nemzetközi normákat. Az IPA részéről „a magyar study group sponsoring committeeje annak idején Daniel Widlöcher (aki később az IPA elnöke lett), John Klauber és Harald Leupold-Löwenthal volt” (Szőnyi, 2013: 97).

2. melléklet. Study Group alakuló nyilatkozat

ASSOCIATION PSYCHANALYTIQUE INTERNATIONALE

International Psycho-Analytical Association

ASOCIACION PSICOANALITICA INTERNACIONAL

INTERNATIONALE PSYCHOANALYTISCHE VEREINIGUNG

Honorary President
MISS ANNA FREUD
20 Maresfield Gardens
London, NW3 5SX

President
PROF. SERGE LEBOVICI
3 Avenue du Président Wilson
F75116 Paris

Past President
DR. LEO RANGELL
456 North Carmelina Avenue
Los Angeles, California 90049

Honorary Vice-Presidents
DR. PHYLLIS GREENACRE
501 East 87th Street
New York, N.Y. 10028

DR. JEANNE LAMPL-DE GROOT
Haringvlietstraat 39
Amsterdam Z

Vice-Presidents
DR. KENNETH T. CALDER
110 E. 78th Street
New York N.Y. 10021

DR. LUIZ G. DAHLHEIM
Caixa Postal 3624
ZC-00 Rio de Janeiro, Gb

DR. FRANCES H. GITELSON
601 E. 32nd Street
Chicago, Illinois 60616

PROF. DR. MED WOLFGANG LOCH
74 Tubingen
Neckarkasse 7

DR. M. M. MONTESSORI
2 B Prins Hendrikslaan
Amsterdam Z

DR. CARLOS PLATA MUJICA
Carrera 9 No. 88-68
Bogotá

DR. ARTHUR F. VALENSTEIN
51 Brattle Street
Cambridge, Massachusetts 02138

Treasurer
DR. EDWARD D. JOSEPH
Dept. of Psychiatry, Mt. Sinai
School of Medicine,
Fifth Avenue & 100th Street
New York, N.Y. 10029

Secretary
PROF. DANIEL WIDLÖCHER
39 Avenue de Versailles
F75016 Paris

Associate Secretaries
DR. GUILLERMO TERUEL
Apartado 6409
Caracas 101

DR. EDWARD M. WEINSHEL
2380 Sutter Street
San Francisco, California 94115

Office of the Executive Secretary:
49 Croftdown Road,
London, NW5 1EL

22nd July, 1975.

Dear Dr. Hidas,

The Executive Council agrees to propose you, Dr. A. Linczerzy, Dr. L. Nemes, Dr. G. Paneth and Dr. G. Vikar for Direct Associate Membership of the International Psycho-Analytical Association at its Business Meeting on Wednesday, July-23rd, 1975. If elected, this Associate membership will appear in the forthcoming Roster of the Association.

It also proposes to confer on you the unofficial status of Associate Study Group. The continuance of this status assumes that satisfactory progress is reported by analysts chosen to supervise your work by the Committee to Further Psychoanalysis in Hungary and Czechoslovakia, of which the Co-Chairmen will be Dr. John Klauber of London and Dr. Harald Leupold-Löwenthal of Vienna; and provided also that the signatures of the reciprocal letter below are received by the President of the International Association or his Deputy by October 1st, 1975.

Both of the above changes of status, the Direct Associate Membership and the status as an Associate Study Group, will be deemed to last normally until the next Meeting of the Executive Council at the Congress in 1977.

Yours truly,

Serge Lebovici,
President,
I.P.A.

Leo Rangell,
Past-President,
I.P.A.

J. Klauber H. Leupold-Löwenthal,
Co-Chairmen
Committee to Further
Psychoanalysis in Hungary.

Dr. G. Hidas

Dear Prof. Lebovici,

We hereby agree the terms of this letter.

Yours truly,

György Hidas

G. Hidas,
Correspondent,
Ass. Study Group.

A. Linczerzy L. Nemes. G. Paneth. G. Vikar.
A. Linczerzy L. Nemes G. Paneth G. Vikar

Date 22. July 1975. 12. aug. 1975 12. aug. 75 12. aug. 75 12. aug. 1975

Hamarosan Rolf Klüwer (német), John Klauber (brit) és Adam Limentani (olasz származású brit) az IPA képviselőjében levizsgáztatta az első csoportot Budapesten, amelynek tagjai: Ajkay Klára, Arató Anna, Gádoros Júlia, Komlósi Piroska, Luszt Iván, Székács Judit és Szőnyi Gábor voltak (Arató, 2013: 63). Ezzel gyakorlatilag kialakult az új pszichoanalitikus egyesület létrehozásának személyi bázisa.

„A hetvenes évek közepére két nagyobb, egymással nem igazán kooperáló pszichoanalitikus csoportosulás alakult ki. Az egyik Hermann Imre, a másik Székács István és tanítványai körül szerveződött. A budapesti „independent group”-ot Rajka Tibor tanítványai alkották²² (Flaskay, 2013: 103). Ez a „nem-igazán-kooperáló” finom megfogalmazás a háttérben megrekedt és feldolgozatlan ellentétekre utal, amelyek máig hatást gyakorolnak a közvetkező generációkra. A képzések: a saját-élmény és elméleti szemináriumok a három csoportosulás vezetőinek (Hermann, Székács, Rajka) és a későbbiekben az általuk képzettek főképpen otthoni rendelőiben történtek.

Beteljesedett integrálódás és új távlatok: 1980–1989

1980-ban megalakult a Magyar Pszichiátriai Társaság, azon belül a Paneth Gábor által szervezett Pszichoterápiás Szekció és a szekción belül a Pszichoanalitikus Munkacsoport (1980). Az MPT elnöksége nevezte ki a szekciók és a munkacsoportok vezetőit. Paneth Gábor lett a Pszichoanalitikus Munkacsoport vezetője is. A Munkacsoport havonta tartott belső megbeszéléseket és tudományos munkát, és elindította a nyilvánosságnak szánt szintén havonta tartott ún. „szombati” előadásokat (Flaskay, 1994). A belső fejlődést fémjelezte, hogy később a pszichoanalitikus közösség a Munkacsoporton belül maga választotta meg elnökeit: először Nemes Líviát, majd Vikár Györgyöt (1988). A Munkacsoport határozta meg kik lehetnek tagjai. Gyakorlatilag kialakult az analitikus egyesület kezdeti formációja, mint „ideiglenes egyesület” (Szőnyi, 2013: 93). A munkacsoport a Vöröskereszt Székházában tartotta üléseit (V. ker, Vigadó tér 1.).

1983-ban a madridi kongresszuson az IPA elismerte a csoportot ideiglenes pszichoanalitikus egyesületnek (provisional society). A formálódó egyesület identitását növelte a külföldön élő tapasztalt analitikusok meghívása, többek között Székely Lajos (Stockholm), Grünberger Béla (Párizs), Paul és Anna Ornstein (Cincinnati) vagy Peter Kutter (Stuttgart).

²² A Hermann- és Székács-tanítványokról a tanulmány korábbi részeiben olvasható. Az independent group/függetlenek utal a brit pszichoanalitikus egyesületen belül kialakult, hasonló elnevezésű csoportra. A csoport létrejöttét az M. Klein és A. Freud közötti ellentét szülte megosztottság indukálta, akik sem a kleini, sem a freudi csoporthoz nem kívántak csatlakozni, azok hozták létre az úgynevezett „függetlenek” közösségét. A Rajka-tanítványok között szerepelt: Arató Anna, Gádoros Júlia, Harmatta János, Hidas György, Székács Judit, Szőnyi Gábor.

A szakmai fejlődést segítette, amikor 1983-ban Székács Istvánt az akkor még Pszichoanalitikus Munkacsoport/ideiglenes egyesület elfogadta mint kiképző analitikust. Ezzel akkori tanítványai előtt (köztük Flaskay Gábor, Göncz Kinga, Lőrincz Zsuzsa, Pető Katalin, Riskó Ágnes, Szilágyi Júlia) megnyílt az út a hazai majd a nemzetközi egyesülethez történő integrálódáshoz. Ez nem történt meg Liebermann Lucy és tanítványai esetén (például Popper Péter), akik maguk sem kívántak a később formálódó analitikus közösséghez tartozni (Popper, 2005).

Kandidátusok magyarországi csoportja és az International Psychoanalytic Studies Organization (IPSO) – a fiatal generáció integrálódásának kezdete: 1986–87.

1986-ban Szerdahelyi Edit kezdeményezésére jött létre a pszichoanalitikus jelöltek ún. *kandidátuscsoportja*, amelynek e sorok írója volt a vezetője 1986 és 1991 között, és lakása adott otthont a csoport tevékenységének. A *kandidátuscsoport* abban az időben *szervezetileg* nem tartozott az akkor már ideiglenes egyesülethez (provisional society) – és sokáig az újraalakult Magyar Pszichoanalitikus Egyesülethez sem. Kizárólag a részvételi jogú kandidátusok látogathatták az egyesület üléseit. Ezt a távolságot a csoport úgy próbálta áthidalni, hogy az egyesület vezetőit (Nemes Liviát, Vikár Györgyöt) meghívta egy-egy esetmegbeszélésre, így segítve elő a kapcsolatok elmélyítését. A nemzetközi nyitáshoz és az ismeretek bővítéséhez ezzel együtt rendszeres meghívást kaptak külföldi analitikusok. Ennek keretében Falk Judit Svájcból sokszor dolgozott a fiatal kis szakmai közösséggel. Ugyancsak több alkalommal a magyar származású John Gedo amerikai pszichoanalitikus szupervíziót tartott, és kapcsolat alakult ki Harald Leupold-Löwenthal bécsi pszichoanalitikussal is. Valamennyien „egy abszolút nemzetközi szemléletet és színvonalat hoztak” (Fülöp, 2017, kézirat). A belső fejlődés kitermelte a szervezeti keretek fejlesztését is, és ahogy Fülöp Márta visszaemlékezésében megemlíti, „kellett egy titkár, és én lettem, 1991-ben” (uo.). Az első kandidátus csoport tagjai B. Gáspár Judit, Bakó Tihamér, Bagotai Tamás, Benedek László, Bokor László, Blümel Ferenc, Farkas Erzsébet, Fülöp Márta (titkár – 1991), Göncz Kinga, Horváth Krisztina, Jakab Katalin, Juhász Angéla, Juhász Erzsébet, Lőrincz Zsuzsa, Kapusi Gyula, Mészáros Judit (elnök), Pető Katalin, Piszker Ágnes, Szilágyi Júlia, Tomcsányi Teodóra és Vincze Anna voltak. Személyes, baráti kapcsolatok alapján, támogatták a csoport munkáját Dobossy Mariann, Székács Judit és Szerdahelyi Edit, akik akkor már az ideiglenes egyesület (provisional society) tagjai voltak.

Mészáros Juditot 1987-ben a montreali IPA-kongresszuson beválasztották az *International Psychoanalytic Studies Organization* (IPSO) nemzetközi szervezetébe, ahol a Végrehajtó Bizottság tagjaként, 1987–1991 között a kelet-európai régiót képviselte, amely fejlődési potenciált jelentett a magyarországi fiatal analitikusjelöltek nemzetközi integrációjában. Jelentős eseménye volt, hogy 1989-ben a római IPA-kongresszuson már 10 hazai kandidátus vett részt.

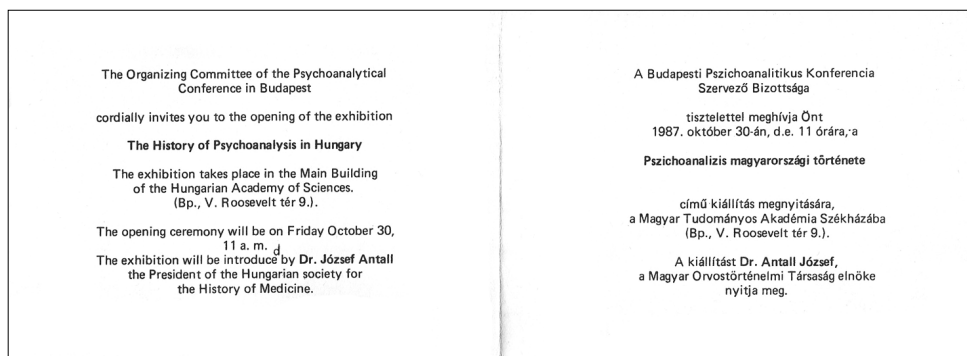
Fülöp Márta 1991-ben vette át a kandidátuscsoport vezetését (1991–1995), majd őt Prágai Éva követte (1995–2004), és vezetésük alatt továbbfejlesztették a csoport működését, megtartva a külföldi szupervizorok részvételét a munkában. Mindketten intenzíven bekapcsolódtak az IPSO nemzetközi tevékenységébe. A magyarországi kandidátusok olyan nagyformátumú nemzetközi pszichoanalitikusokkal dolgozhattak hosszú éven keresztül együtt, mint a már említett John Gedo, Falk Judit, a Németországba emigrált Pfitzner Rudolf és a magyar származású svájci pszichoanalitikus, André Haynal.²³ Az 1989-es rendszerváltás után megnyílt a tér a nemzetközi kapcsolatok folyamatos építése előtt. Ebben a másfél évtizedben a kandidátuscsoport identitásformáló közeg, és a szakmai, valamint személyes kapcsolaton keresztül nemzetközi hálót kifejlesztő közösség lett. „Adott egy szociális közeget, ami szakmailag is jelentőségteljes volt. Nagyon sokat tanultam a külföldiektől, de az egymással való beszélgetésekből is. Emberileg is fontos volt, tehát életre szóló barátságok születtek, és jó szakmai kapcsolatok [...] Az életem első külföldi, szakmai útjai [...] ennek a pszichoanalitikus jelölt-csoportnak, illetve aztán az IPSO-nak köszönhetőek” (Fülöp, 2017, kézirat). A kandidátusok nemzetközi munkájában való részvétel tendenciája napjainkig tart. Hansjürgens Anna Mária 2011–2015 között volt az IPSO vezetőségének tagja.

1987 – megtört a jég

A Pszichoanalitikus Munkacsoport / az ideiglenes egyesület a Magyar Tudományos Akadémia székházában a háború után az első nemzetközi részvételű pszichoanalitikus konferenciát rendezi: *Traumafeldolgozás felnőtt és gyermek analízisekben* címmel, 1987. október 30-án. Nagy esemény ez, hazai és nemzetközi szintű nyilvánossággal. A történelmi háttér beemelésére Mészáros Judit és Dobossy Mariann a székház aulájában kiállítást rendezett a „Pszichoanalízis magyarországi története” címmel.

²³ Pfitzner Rudolf (1930–2016) és André Haynal (1930–) mindketten kiképző pszichoanalitikusok, akik évtizedeken keresztül esetmegbeszélő csoportokat tartottak a fiatal analitikusok és kandidátusok számára, részt vettek az MPE és a FSE munkájában és konferenciáin. Mindketten minikét egyesület tiszteletbeli tagjai. Pfitzner szakmai szemléletére nagy hatással volt Bálint Mihály és Ferenczi Sándor munkássága. Tanulmányai, könyvei magyarul is elérhetőek többek között (Pfitzner, 2005). Haynal a Ferenczi-reneszánsz nagyformátumú egyénisége, számtalan könyv és tanulmány szerzője, többek között a Freud–Ferenczi-levelezés kiadásának meghatározó személyisége. Több könyvét magyarra is lefordították, többek között (Haynal, 2003). Életéről munkáságáról könyv jelent meg (Haynal–Mészáros, 2012).

3. melléklet. Pszichoanalízis magyarországi története kiállítás

A kiállítást Antall József, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár akkori főigazgatója nyitotta meg, s a beszédben elhangzott mondatai a korzakot is híven tükrözik:

„Úgy gondolom, hogy elérkezett az ideje Magyarországon annak, hogy napirendre térjünk a korábbi viták felett, és a magyar tudományos élet, a magyar medicina és pszichológia rendjében – átkok és divatok nélkül – illesszük be a pszichoanalízist, mint tudományos diszciplínát kutatási, oktatási és orvosi ellátási rendünkbe. A múltat, annak konfliktusait viszont bízunk a tudománytörténet objektív vizsgálatára. Bízom benne, hogy mindkettőt szolgálni fogja e kiállítás és a konferencia” (Antall, 1994: 9).

1988–1989 – a Ferenczi Sándor Egyesület és Magyar Pszichoanalitikus Egyesület megalapítása

Néhány év óta irodalomtörténezből, szociálpszichológusból, és pszichoanalitikusokból álló kis csoport dolgozott a magyarországi pszichoanalízis történetének feltárásán és rekonstruálásán (Hidas György, Dobossy Mariann, Bókay Antal, Erős Ferenc, Mészáros Judit). Az 1987-es kiállításakor felvetődött a kérdés, hogyan lehetne együtt tartani az összegyűjtött anyagokat, elmélyíteni és kiszélesíteni a kutató munkát; hogyan lehetne archívumot felállítani.

A Ferenczi Sándor Egyesület (FSE) megalapítása – 1988. szeptember 12-én – a megkezdett munkához kínált alapot. Elsődleges cél a magyarországi pszichoanalízis történetének és nemzetközi kapcsolatainak kutatása, Ferenczi munkásságának feltárásán túl, visszanyúlni a budapesti iskola hagyományaihoz és a pszichoanalízis eszmevilágát a nemzetközi Ferenczi-kutatásokhoz kapcsolódva, a kultúra és a tudományok kölcsönhatásában megjeleníteni. Az egyesületet létrehozó személyeket az *interdiszciplináris* törekvések és a *tudományos színvonal* iránti igény jellemezte. Az alapítók Bókay Antal, Dobossy Mariann, Erős Ferenc, Harmatta János, Hidas

György, ifj. Hollós István, Litván György, Mészáros Judit, Popper Péter, Poszler György, Szabolcsi Miklós, Szalai Júlia és Székács Judit. Az alapító tagok közül öten gyakorló pszichoanalitikusok vagy analitikus kandidátusok voltak. Hidas György, az egyesület alapító elnöke így fogalmazott: „A pszichoanalízis nem csak gyógyító tevékenység, bár ez a fundamentuma, hanem eszmerendszer is, az emberi lét, a társadalmi jelenségek speciális szemléleti módja. Az elnyomás időszakaiban széles érdeklődési köre beszűkült a gyógyításra, a társadalom szabad légköre, az *erjedés* kitágítja, produktívvá teszi. Ezért is alakítjuk egyesületünket tudományközivé” (Hidas, 2003: 144). Mindez a rendszerváltás előtti évben történt.

A rendszerváltás évében, 1989. június 1-én a Magyar Pszichiátriai Társaság Pszichoanalitikus Munkacsoportja egyesületté alakult, létrehozva a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületet (MPE). Újraválasztással megerősítik a korábbi vezetőket, Vikár Györgyöt (elnök) és Ajkay Klárát (titkár). Az új egyesület 24 alapító taggal és 9 alapító kandidátussal folytatta a korábban megkezdett munkát,²⁴ amelyhez a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete sok éven keresztül adott működési háttért jelentő otthont.²⁵ Az egyesület még ugyanazon év nyarán a római IPA-kongresszuson 40 év megszakítást követően ismét a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület teljes jogú tagjaként kapcsolódott be a nemzetközi vérkeringésbe.

A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület (MPE) módszerspecifikus egyesület, alapvető célja a nemzetközi követelmények szerint biztosítani a pszichoanalitikus tevékenység szakmai hátterét és a képzést. Tagjai orvosi vagy pszichológusi képzettséggel rendelkező képzésüket befejezett vagy képzésben lévő pszichoanalitikusok, illetve pszichoanalitikusan orientált pszichoterapeuták, akik ezzel a módszerrel elsősorban pszichoterápiás tevékenységet folytatnak. Aki tehát Magyarországon pszichoanalízissel kíván gyógyító tevékenységet folytatni, annak megkerülhetetlen, hogy az MPE tagja legyen.

²⁴ A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület alapító tagjai (1989): Ajkay Klára (titkár), Alpár Zsuzsa, Csillag Mária, Dobossy Mariann, Halász Anna, Hárty István, Hidas György, Klaniczay Sára, Komlósi Piroska, Kónya Olga, Lukács Dénes, Linczényi Adorján, Lust István, Nemes Livia, Paneth Gábor, Polay Erika, Székács Judit, Szerdahelyi Edit, Szőnyi Gábor, Tomcsányi Teodóra, V. Binét Ágnes, Varga Éva, Vikár György (elnök), Virág Teréz. Alapító tagjelöltek/kandidátusok: B. Gáspár Judit, Csuha Klára, Erdélyi Ildikó, Frenkl Szilvia, Havas Ágnes, Ladócsy Mária, Mészáros Judit, Veress Krisztina, Vincze Anna.

²⁵ A Pszichológiai Intézet Oktogonnál lévő részében – anno VI. ker. Lenin krt. 67, ma Teréz krt. 13. – az egyesület igénybe vehetett összejevetelei számára helyiségeket.

4. melléklet. A Ferenczi Sándor Egyesület alapító dokumentuma

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

a Ferenczi Sándor Egyesület
alakuló üléséről

Készült: 1988. szeptember 12-én 7.00 órakor a Kossuth klubban
/Bp. VIII. Múzeum utca 3./

Jelen van: Bókay Antal,
Dobossy Marianne,
Erős Ferenc,
Harmatta János,
Hidas György,
Mészáros Judit,
Popper Péter,
Surányi András,
Szabolcsi Miklós,
Székács Judit,
Szilágyi Lilla,
Verebélyi Kincső,
Hollós István.

Jegyzőkönyv vezető: Dobossy Marianne

Hidas György megnyitja az alakuló ülést és bemutatja a jelenlevőket. Felkéri Mészáros Juditot, hogy moderálja az alakuló ülést.

Mészáros Judit javaslatot tesz az alakuló ülés napirendi pontjaira:

1. Hidas György beszámol az Egyesület célkitűzéseiről, előzményeiről.
2. Az alapszabálytervezet előterjesztése és megvitatása,
3. A tisztségviselők, a választmány, valamint a tiszteletbeli tagok megválasztása.

A jelenlevők a napirendi javaslatot egyhangúan elfogadják.

Hidas György az első napirendi pont szerint ismerteti az egyesület előtörténetét és a célkitűzéseket.

Mészáros Judit előterjeszti az Egyesület alapszabályzatára vonatkozó javaslatot és azokat az észrevételeket, amelyek az előzetes egyeztető tárgyalások során felmerültek. Felkéri az alakuló ülés résztvevőit, hogy az egyes paragrafusok ismertetése után kiegészítő javaslataikat közöljék.

1.§. -hoz:

a tagdíjról nem kell az alapszabályban döntenünk, de az ülés végén állapotunk meg az összeg nagyságában.

2.§.-hoz:

1. bek.:kiegészül...ennek megfelelően céljai között szerepel a pszichoanalízis történetének elméleti művelése, dokumentálása....

M.J. kérdésére a kiegészítést a jelenlevők egyhangúan elfogadták. M.J. megkérdezi kinek van kiegészítő javaslata a második paragrafushoz.

Szabolcsi Miklós: az egyesület célja csupán archiválás, vagy előadások tartása és viták rendezése is? Javasolja a nyilvános szakmai fórumok biztosítását.

Verebély Kincső: az archiválás biztosítása érdekében javasolja valamilyen intézethez való csatlakozást. /pl.:Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Múzeum, MTA, stb./

Hidas György: több lehetőség van, most a jogi kereteket kell megbeszélni.

Mészáros Judit kérdésére a jelenlevők Hidas György javaslatát egyhangúan elfogadják.

M.J. szavazásra bocsájtja Szabolcsi professzor úr indítványát a nyilvános fórum létrehozásáról. A javaslatot a tagság egyhangúan elfogadja. Tehát az Egyesület céljai között szerepeljen; nyilvános fórumot teremt előadások, viták rendezéséhez.

Erős Ferenc: Második § utolsó bekezdésével kapcsolatban stiláris változtatásokat javasol. Ehhez a kérdéshez több hozzászólás érkezik.

Az alakuló közgyűlés által megfogalmazott szöveget M.J. felolvassa.

"Az Egyesület elsősorban a magyar pszichoanalízisre vonatkozó hazai és külföldi dokumentumok felkutatása és nyilvántartására törekszik, ugyanakkor kapcsolatokat alakít ki a külföldi társintézetekkel."
Egyhangúan elfogadva.

3.§ -hoz:

M.J. javasolja a 3.§/4 pontjához, hogy a pszichoanalízissel határos helyett....általában a pszichoanalízis iránt érdeklődők...., pszichiáterek helyett orvosok.... szerepeljen.

Harmatta János:pszichoanalitikusok is lehessenek tagok.

Szabolcsi Miklós:Az Egyesületnek vannak-e,lehetnek-e külföldi tagjai? Ha igen Kéri az alapszabályban való rögzítését.

Harmatta János: Lehetnek-e az Egyesületnek jogi személyek, illetve gazdasági társaságok tagjai?

Székács Judit:Hogyan lehet az Egyesületbe jelentkezni?

Popper Péter:Ha a választmány vesz fel, miért a közgyűlés zár ki?

Hidas György:mert a választmány gyakrabban ülészik.

Szabolcsi Miklós:Kell-e a felvételhez ajánló? Ha igen választmányi vagy egyesületi tag legyen-e? Véleménye szerint valamilyen szűrést kell biztosítani a dilettánsok kiszűrésére.

Erős Ferenc és Popper Péter: Javasolják, hogy vitás kérdés esetén a közgyűléshez lehessen fellebbezni.

Szilágyi Lilla és Harmatta János: javasolják a 3.§ alpont sorrendjének megváltoztatását. 4. pont legyen az első, mert így az első pont definiálja ki a tag, a 2. pont hogy lehet taggá válni, 3. pont hogy történik a tagfelvétel és ez ellen, hogy lehet fellebbezni.

A résztvevők együtt megfogalmazzák a 3.§ szövegét és sorrendjét.

3.§. -hoz:

1. Az Egyesület tagjai lehetnek pszichoanalitikusok, pszichológusok, orvosok, társadalomtudománnyal foglalkozó szakemberek, művészek - általában a pszichoanalízis iránt érdeklődők.

2. Az Egyesületnek alapító, rendes, pártoló, valamint tiszteletbeli tagjai vannak, továbbá tagjai lehetnek hazai és külföldi természetes és jogi személyek. Pártoló tagok lehetnek,

természetes személyen kívül jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok.

3. Az Egyesület tagja lehet, aki kéri felvételét az Egyesületbe és ezt a választmány, vagy az Egyesület két tagja támogat. A tagfelvételi kérelmekről a választmány dönt, vitás esetben a közgyűléshez fellebbezhet.

4. Tiszteletbeli taggá válik azeredeti szöveg marad.

4.§. -hoz:

M.J.:Kéri a javaslatokat ehhez a §-hoz.

Bókai Antal: javasolja, aki nam fizet tagdíjat azt zárjuk ki az Egyesületből.

Erős Ferenc: a közgyűlés szótöbbséggel zárhatja ki azt, aki az Egyesület érdekei ellen vét.

Harmatta János: jogi személy estében, ha megszűnik jogi személyi státusza a tagsága is megszűnik.

Vita bontakozik ki, mi a súlyos vétség az Egyesület érdekei ellen.

A tagság állásfoglalása, ennek rögzítése nem az alapszabály feladata, ezt az Egyesület működési rendje rögzítse.

Popper Péter: javasolja 3.ponthozsúlyosan vét, vagy méltatlanná válik.

A javaslatot a közgyűlés egyhangúan elfogadja.

6.§. -hoz:

M.J. javaslatokat kér.

Harmatta János: ha jogi személy is tagja lehet az Egyesületnek, ezt a szempontot végig kell gondolni. A jogi személy képviselője személyében szavazzon.

6. §.-hoz:

M.J.: Javaslatokat kér.

Harmatta János: Mire választható a jogi személy képviselője? A jogi személyre ugyanaz legyen érvényes, mint a tiszteletbeli tagra. Tisztségre nem választható.
A javaslatot a közgyűlés egyhangúan elfogadja.

7. §. -hoz:

M.J.: Javasolja ne csak a tisztségviselők megválasztása, de visszahívása is a közgyűlés feladata legyen, ugyanígy a választmány tagjainál is.

Popper Péter: mikor határozat képes a közgyűlés?

Ezt a következő § tartalmazza.

M.J.:Javasolja, hogy más Egyesülettel való egyesülés kimondása is a közgyűlés feladata legyen.

A tagság a javaslatot leszavazza.

M.J.: javasolja, hogy a tisztségviselők megbízása két év helyett három legyen.
Egyhangúan megszavazva.

Harmatta János:Ez a választmányra is vonatkozik? Ha igen az alapszabályban rögzíteni kell.

Vita bontakozik ki, hogy a tisztségviselők hány alkalommal választhatók újra.

Szabolcsi Miklós:Javasolja a nemzetközi standard alapul vételét.

Vita bontakozik ki, hogy a tisztségviselők hány alkalommal választhatók újra. (hozzászólók:Erős Ferenc, Bókey Antal).

Módosítás: A tisztségviselők és a választmány tagjai legfeljebb még két alkalommal választhatók újra.

A tagság egyhangúan elfogadja.

8.§.-hoz:

Erős Ferenc: Javasolja, hogy a választmány tagjait is titkos szavazással kell megválasztani, illetve visszahívni.

Elfogadott szöveg: A tisztségviselőket és a választmány tagjait azonban titkos szavazással választja meg, illetve hívja vissza a közgyűlés.

A tagság javaslatára kimarad a más egyesületekkel való egyesülés kérdése.

Szabolcsi Miklós: Ki fogja vezetni ezt a Társaságot? Az elnök vagy a titkár?

Mészáros Judit: Az Elnök vezeti.

9.§.-hoz:

Harmatta János: A hitelesítést az Elnök vagy megbízottja végezze, ne az Elnök és a titkár.

Elfogadott szöveg: A közgyűlésről, amelyet az Elnök illetve két megbízottja és két - a közgyűlés által kijelölt tag jogosult hitelesíteni.

10.§. -hoz:

M.J.: javasolja, hogy a választmánynak hat helyett nyolc tagja legyen, határozat képes négy tag.

Eörös Ferenc: 10.§.2./d-hez javasolja, hogy az OTP számla helyett bankszámla szerepeljen.

A javaslatokat az egybegyűltek egyhangúan elfogadják.

11.§. -hoz:

Popper Péter: Miért ragaszkodunk a választmány páros számához?

Szabolcsi Miklós: A konvenciók miatt.

Székács Judit: Az első mondatban rosszul hangzik a szükséghez képest kifejezés.

A jelenlevők között vita alakul ki, mi legyen a helyes megfogalmazás.

Elfogadott szöveg: a választmány a folyamatos munka biztosításához szükséges időközönként tart ülést.

Harmatta János: 2.ponthoz: a választmányi ülésről készült jegyzőkönyv aláírásánál körülményesnek tűnik a megfogalmazás.

Az elfogadott szöveg: az elnöklő választmányi tag és a jegyzőkönyvvezető írja alá.

12.§. -hoz:

Harmatta János: jogi kifejezés-e a zárszámadás? Ha nem maradjon ki.

Székács Judit: bonyolult a mondat megfogalmazása. Javasolja a szétbontását.

Surányi András:
javaslata, nyilttá kell tenni a választmány tájékoztatóját. Bármelyik tag számára hozzáférhető legyen. Esetleges publikációra kész formában készüljön el.

Elfogadva: A zárszámadás kimarad, az első mondat két részre lett osztva.

13.§. -hoz:

Székács Judit: javasolja, az Elnök akadályoztatása esetén az Elnök által megbízott választmányi tag hívja össze és vezeti a közgyűlést.

Javaslattal a résztvevők egyetértének.

Harmatta János: javasolja a c. pont eltörlését.

A c. pont törlendő.

14.§. -hoz:

M.J.: javasolja a c. pont eltörlését.

A c. pont törlendő.

b.pont megfogalmazott szövege: intézi és kezeli az Egyesület levelezését.

Erős Ferenc: a.ponthez: nem ért ezzel egyet, az elnöknek nincs meg ugyanez a joga.

Harmatta János: A titkár segíti az Elnököt az Egyesület vezetésében.

Az Elnöknek van nyilatkozási joga. Javasolja az a. pont megszüntetését.

Az elfogadott szöveg a következő:

A titkár feladata:

- a. intézi és kezeli az Egyesület levelezését
- b. kezeli a gazdálkodással kapcsolatos dokumentációt
- c. segíti az Elnök vezetési tevékenységét.

15.§. -hoz:

Erős Ferenc: javasolja a belég szót törölni.

A belég szó törlendő.

Harmatta János: a pénz kiutalása arra megbízott választmányi taggal történjen.
Elfogadva.

16.§. -hoz:

Popper Péter: javasolja a szükséges mértékben törlését.
Törlendő.

M.J.:javasolja:az Elnök vagy megbízottja..... Elfogadva.

17.§. -hoz:

Popper Péter: a pénztáros nélkül lehet pénzt felvenni?

Vita alakul ki a pénz felvétellel kapcsolatban.

Az elfogadott megfogalmazás:

Az Egyesület számlája felett a titkár, a pénztáros és a választmány által kijelölt egy tag rendelkezik.

18.§. -hoz:

M.J. az Egyesület megszűnése esetén javasolja, hogy a teljes vagyonnal az MTA rendelkezzen.

Egyhangúan elfogadva.

Az alakuló közgyűlés az Egyesület alapszabályát a módosításokkal együtt egyhangúan megszavazza.

Ifj. Hollós István köszönetet mond a meghívásért és a legmesszebb menő támogatásáról biztosítja az Egyesületet.

Az Alapítólevél aláírásával megtörténik az alapszabály hitelesítése.

Döntés születik a tagdíjjal kapcsolatban.

Jogi személy 4.000.-Ft/év, külföldi tag 30 US dollár/év, diákok részére 20 ; egyéni tag 400.-Ft/év, diák, nyugdíjas 200.-Ft/év.

Az alakuló közgyűlés javaslatot tesz a tisztségviselők megválasztására. A jelölés szavazó bizottság elnöke Harmatta János elkészíti a jelölő listát.

A jelölő listára felkerült személyek:

Elnök: Hidas György
Titkár: Mészáros Judit
Pénztáros: Dobossy Marianne

Választmányi tagok jelölő listája:

Bókay Antal
Erős Ferenc
Harmatta János
Popper Péter
Székács Judit
Szilágyi Lilla
Verebélyi Kincső

A résztvevők száma 13. A közgyűlés szavazóképes.

A titkos szavazás eredménye:

Elnök: Hidas György - 13 szavazattal
Titkár: Mészáros Judit - 13 szavazattal
Pénztáros: Dobossy Marianne - 13 szavazattal

Választmányi tagok:

Erős Ferenc - 13 szavazattal
Popper Péter - 12 szavazattal
Bókay Antal - 11 szavazattal
Székács Judit - 10 szavazattal
Harmatta János - 9 szavazattal

Tiszteletbeli tagnak szavazással elfogadott személyek:

ifj. Hollós István /Budapest/
Bak János /Vancouver/
Judith Dupont /Paris/
Harmat Pál /Linz/
Fónagy Iván /Paris/
Harald Leupold-Löwenthal /Wien/

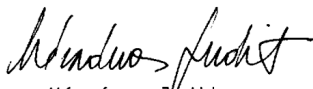
A szavazatszedő bizottság elnöke Harmatta János megköszöni a szavazást, gratulál a megválasztott tisztségviselőknek, átadja a szót az Elnöknek.

Az Elnök megköszöni a választást, bejelenti a választmányi ülés összehívását; az elfogadott alapszabályt valamint az előírásnak megfelelő többi iratot jóváhagyásra felterjeszti a felügyeleti szervnek.

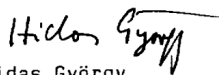
Köszönő szavaival bezárja az ülést.

1988.szeptember 12.

A jegyzőkönyv hiteles:

Mészáros Judit
Titkár

Hidas György
Elnök

Dobossy Marianne
Jegyzőkönyvvezető

5. melléklet. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület alapító dokumentuma

	<p style="text-align: center;">Jegyzőkönyv</p> <p>A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület alakulása</p> <p>Időpont: Budapest, 1989. június 1.</p> <p>Hely: Magyar Vöröskereszt V. kerületi székháza, Bp. V. Vigadó tér 1.</p> <p>A Magyar Pszichiatriai Társaság Pszichoanalitikus Munkacsoportja elhatározza, hogy önálló Magyar Pszichoanalitikus Egyesületet óhajt alapítani.</p> <p>Jelen vannak: Dr. Vikár György Ajkay Klára Dr. Csillag Mária Kónya Olga Szerdahelyi Edit V. Binét Ágnes Klaniczay Sára Kömlosi Pirooska Varga Éva Virág Teréz Székács Judit Dobossy Mariann Dr. Szőnyi Gábor Lukács Dénes Nemes Livia Dr. Hárdy István Dr. Lust Iván Dr. Hidas György Dr. Polay Erika Dr. Paneth Gábor Halász Anna Tomcsányi Teodóra Dr. Linczényi Adorján Alpár Zsuzsa</p> <p style="text-align: center;">alapító szavazati jogú tagok – 24 fő</p>	<table border="1"><tr><td>FŐVÁROSI HIRLETER</td></tr><tr><td>NYILVÁNTARTÁSI SZÁM</td></tr><tr><td>KEZELŐNYOMAT</td></tr><tr><td style="text-align: right;">26197</td></tr><tr><td>ÉRKEZETT 1989-09- - 1</td></tr><tr><td>PELDÁNY: IV</td></tr><tr><td>MELLEKLET: 1. oldal</td></tr><tr><td>FOLYAMTARTÁSI SZÁM</td></tr><tr><td>UTÓÍRATOK:</td></tr></table>	FŐVÁROSI HIRLETER	NYILVÁNTARTÁSI SZÁM	KEZELŐNYOMAT	26197	ÉRKEZETT 1989-09- - 1	PELDÁNY: IV	MELLEKLET: 1. oldal	FOLYAMTARTÁSI SZÁM	UTÓÍRATOK:
FŐVÁROSI HIRLETER											
NYILVÁNTARTÁSI SZÁM											
KEZELŐNYOMAT											
26197											
ÉRKEZETT 1989-09- - 1											
PELDÁNY: IV											
MELLEKLET: 1. oldal											
FOLYAMTARTÁSI SZÁM											
UTÓÍRATOK:											

- 2 -

Alapító tagjelöltek: Mészáros Judit
 Vincze Anna
 B. Gáspár Judit
 Ladócsy Mária
 Csuha Klára
 Veress Krisztina
 Frenkl Szilvia
 Havas Ágnes
 Erdélyi Ildikó 9 fő.

1. Napirendi pont:

Dr. Vikár György - a jogelőd Pszichoanalitikus Munkacsoport elnökének - megnyitja. Történeti áttekintés a munkacsoport 1980-as megalakulása óta eltelt időről.

Felkéri B. Gáspár Juditot a jegyzőkönyv vezetésére. Beszámol az előzetes tárgyalásokról, melyek eredményeként a megalakulandó egyesület a MTA Pszichológiai Intézetében kap helyet.

Ajkay Klára a jogelőd munkacsoport titkára beszámol a feltételekről.

Vikár György nyilvános szavazásra bocsátja, hogy az egyesület jövődő tagjai elfogadják-e a jövődő egyesület fent megjelölt helyét székhelyül. A jelenlevők egyhanguan igennel szavaznak.

Mellette: 24 fő

Ellene: 0

Tartózkodás: 0 összesen: 24 fő

Megállapítom, hogy a Közgyűlés elfogadja:

a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület székhelye: MTA Pszichológiai Intézet, Budapest, VI., Lenin krt. 67.

Dr. Vikár György bemutatja a jelenlevőknek a két új tagjelöltet: Vincze Annát és Csuha Klárát.

- 3 -

2. Napirendi pont:

Az Egyesület Alapszabályzatának megvitatása. Dr. Vikár György elmondja, hogy az Alapszabálytervezet, melyet minden résztvevő a kezében tart, nem tartalmaz olyat, amit a jogelőd munkacsoport egy éve elfogadott Működési Szabályzata ne tartalmazna, de sokmindent nem foglal magába, ami nem szükséges a jogszerű működéshez. Köszönetet mond Dr. Hamatta Jánosnak az előkészítő munkáért. Felteszi a kérdést, kinek van fontos kiegészíteni vagy vitatni valója.

- A./ Mészáros Judit kérdésére tisztázzák, hogy a tagjelölteknek csak a tagjelöltekre vonatkozó kérdésekben van szavazati joguk.
Ezt a Működési Rend szabályozza.
- B./ Hidas György ajánlja az 5/b pont kitágítását - a pszichoanalízis támogatása a világban - értelemben. Elfogadják.
- C./ Varga Éva a 6/c pontra vonatkozóan felteszi a kérdést - a nem magyar nemzetiségű tegoknak legyen-e szavazati joguk.
Dr. Szőnyi megjegyzi, hogy ha lenne, ez nagyon megnéhezené a szavazóképes közgyűlés összehívását.
- D./ Dr. Panath Egyesület-et javasol Társaság helyett a történelmi folytonosságért és nemzetközi egységességért.
- E./ Varga - a III/1 pontot homályosnak találja:
"a külföldi lakhelyű személy" fogalmazást.
Dr. Vikár - változtassuk "külföldi állampolgár"-ra.
Tomcsányi - jogilag abszurdum, hogy egy egyesület tagja ne szavazhasson.
Varga - külföldi állampolgár csak tiszteletbeli tag lehessen.
Dr. Vikár - ha ezt Alapszabályba vesszük, a helyzet

- 4 -

változása esetén nagyon nehéz lesz változtatni, jobb nem szabályozni.

V. Binét - ajánlja a III/1 pont törlését.

Szőnyi - a külföldi tagság ellen

V. Binét - hagyjuk ki a III/1-est, a 2. legyen az 1.

Klaniczay - legyen úgy, mint külföldön; lehessen tag külföldi is.

Virág - térjünk el a nemzetközi gyakorlattól, nekünk ez nem aktuális.

Vikár - zárjuk el eleve a lehetőséget?

Kéri a közgyűlést, hatalmazza fel a vezetőséget, hogy ezt a kérdést újból konzultálja jogásszal.

E./ Szőnyi - III/2,3,5. pontot egy igeidőbe tenni, és mindhárom esetben közgyűlést írni.

Hidas - hiányzik a szövegből, hogy a legfőbb szerv a Közgyűlés.

V. Binét - IV/d - ellentmondás van benne.

Ajkay - közmegegyezésre - javít.

F./ Piszker - II/a "Kapcsolatok ápolása, fenntartása, javítása"

Ajkay javít

G./ Tomcsányi - II/4 pont - kiegészíteni: "minden emberrel foglalkozó területen"

Ajkay - közmegegyezésre kiegészíti.

H./ Tomcsányi - V/b pont nem tartalmazza, hogy ismételhető-e az elnökké választás.

Dr. Hidas - azt sem, hogy hányszor.

Dr. Vikár - vegyük bele egyszer ismételhető.

Ajkay - javít, beírja.

I./ Dr. Paneth - III/7/c-t kéri, hogy fejtsék ki. "Hiányolja a megtorló és büntető szankciókat. Az elavulóban lévő demokratikus centralizmus szellemében járnánk el.

Vagy pedig töröljük a pontot.

- 5 -

Bürokratikus elfajulásra ad lehetőséget.
Nemes - teljesen igaza van Panethnek.
Varga - írjuk úgy, hogy "tartsa magát"
Hidas - a pont fenntartása mellett vagyok - ha nem,
lépjen be egy másik társaságba.

J./ Dr. Vikár szavazásra bocsát két vitatott kérdést:

I. Ki van az Egyesület elnevezés mellett?

Egyesület - 17 fő abszolút többség

Társaság - 3 fő

Tartózkodás - 4 fő

összesen: 24 fő

A megalakuló egyesületnek tehát

II. Ki szavaz a III/7/c pont törlése mellett?

Törölni - 13 fő relativ többség

Nem törölni - 6 fő

Tartózkodik - 5 fő

összesen: 24 fő

A III/7/c pontot törölték

az előzetes Alapszabályból.

K./ Linczény - a III/8/c-t a Működési szabályzatba javasolja.

Varga Éva - a jogász valószínűleg ragaszkodni fog hozzá.

Vikár - ebben az esetben az Alapszabály elfogadását tesszük kötelezővé.

Lukács - ha a tagság megbizsa a vezetőséget a tárgyalásra, ezt is megbeszélhetnék.

- 6 -

Vikár szavazásra bocsátja a kérdést, hogy a Közgyűlés megbiz-
 a vezetőséget a III/8/c pont jogi tisztázásával.

Igen - 20 fő abszolút többség

Ellene - 0

Tartózkodik - 2 fő

Neme szavaz - Dr. Vikár

Ajkay _____ /a vezetőség/

összesen: 24 fő

A Közgyűlés felhatalmazza a vezetőséget a III/8/c pont további tisztázására.

L./ Nemes - hiányzik egy olyan pont, amely azt tartal-
 mazza, hogy az itt le nem irtakra a Működési Sza-
 bályzat érvényes. Ezt ki kellene írni általánosan.

Hidas - továbbra is helytelenitem a III/7/c pont
 törlését.

Nemes - szégyenletes.

Székács - vegyük be az Általános Szabályzat 5-ös
 pontjaként.

Vikár - "Mindazon kérdésekben, amelyekre az
 Alapszabály nem tér ki, a Működési Szabályzat
 az irányadó".

Varga - zárórendelkezésekbe tegyük:

Mellette: 24 fő

Ellene: 0

Tartózkodik: 0

összesen: 24 fő

Szavazás - 24 fő egyhanguan elfogadja! A fenti
 szövegrész beiktatását a Közgyűlés egyhanguan el-
 fogadja.

- 7 -

M./ Az Alapszabályzatot, a fenti változtatásokkal nyilvános szavazásra bocsátja Dr. Vikár.

Mellette: 24 fő

Ellene: Ø

Tartózkodik: Ø

összesen: 24 fő egyhanguan elfogadja.

A megalakuló Magyar Pszichoanalitikus Egyesület egyhanguan elfogadja az Alapszabályzatot, a mellékelt szöveggel.

N./ Dr. Vikár György, nyilvános szavazásra bocsátja, hogy titkosan szavazzon a Közgyűlés a fél éve választott vezetőség, /elnök: Dr. Vikár György, titkár: Ajkay Klára/ újra választása mellett, vagy ellen.

Mellette: 22 fő

Ellene: Ø

Tartózkodik: 2 fő

összesen: 24 fő

A vezetőség együttes újra választása mellett szavaz 22 fő. Tartózkodik 2 fő.

A közgyűlés abszolút többséggel úgy döntött, hogy a titkos szavazás a jogelőd vezetőség újra választása mellett, ill. ellen megfogalmazásban történjék.

3. Napirendi pont: vezetőség választás.

A választást technikailag lebonyolítja:

Dr. Szőnyi Gábor,
Szerdahelyi Edit,
B. Gáspár Judit.

- 8 -

Aki a jelenlegi vezetőség mellett szavaz:

„1” jelet ír a cédulára.

Aki a jelenlegi vezetőség ellen szavaz:

„2” jelet ír a cédulára.

Tartózkodás esetén: „X” jelet ír a cédulára.

A jelenlegi vezetőség /Dr. Vikár György elnök,
Ajkay Klára titkár/ mellett szavaz „1/” : 20 fő

A jelenlegi vezetőség ellen szavaz „2/” : 3 fő

Tartózkodik: 1 fő.

összesen: 24 fő.

A Közgyűlés abszolút többséggel a jogelőd vezetőséget választotta meg a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület vezetőségévé:

Elnök: Dr. Vikár György

Titkár: Ajkay Klára

4. Napirendi pont:

Dr. Vikár György a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület elnökének zárszava.

Megállapítja, hogy 1989.VI.1-én Budapesten, az V., Vigadó tér 1-ben megalakult a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület.

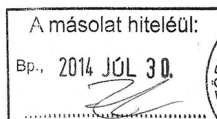
Megköszöni a bizalmat.

A jegyzőkönyvet készítette

B. Gáspár Judit
B. Gáspár Judit

2 46 06 03 2894

1016 Bpest, Gellérthegy-u.31.

Mind a FSE, mind a MPE tagjainak tevékenysége az elmúlt három évtized alatt meghatározó szerepet játszott/játszik a mai pszichoanalitikus gondolkodás kialakításában és kulturális újrafelfogásában. Mindkét egyesület óriási eredményeket ért el ezen a területen, mégis nehéz lenne integrálva, összegezve bemutatni az eredményeket. E sorok írója is elakadt ezen a ponton és gondolkodóba esett azon, vajon miért? Talán azért, és ezt a megközelítést tartom a legplauzibilisebbnek, mert a két egyesület a mai napig afféle dichotómiát fenntartva létezik ugyanazon a területen. Mivel fontosnak tartom az elmúlt 30 év tartalmi megjelenítését, és tudomásul véve, hogy a két szervezet gyakorlatilag külön-külön aktivitással érte el azt, ami szemléletbeli változást hozott a pszichoanalízis mostani recepciójával kapcsolatban, ezért mindkét forrást bemutatom, amelyek eltérő hangsúlyokkal és eszközökkel, de valójában ugyanazt a folyót táplálják.

A Ferenczi Sándor Egyesület alapítását követően szakmai fórumokat hozott létre, amelyeket *hazai és nemzetközi konferenciák, a Thalassa folyóirat, kiállítások és filmek sora, valamint a pszichoanalízis kulturális beágyazottságát a jelenben is tükröző előadás-sorozatok* fémjeleznek. Az FSE a *Ferenczi-kutatásokkal, -publikációkkal* és a Nemzetközi Ferenczi Központ és Archívum létrehozásával jelentősen hozzájárult a világszerte kibontakozó Ferenczi-renaisszánszhoz, és a Nemzetközi Ferenczi Sándor Network (ISFN) kiépítéséhez. (www.sandorferenczi.org)

Budapestről indult spontán szerveződéssel a *The Talking Therapy: Ferenczi and the Psychoanalytic Vocation* (1993) konferenciát követően az elmúlt 25 év során két-három éves ritmusban megrendezésre kerülő úgynevezett „nemzetközi Ferenczi-konferenciák” sorozat, amelynek témái reflektálnak a Ferenczi-kutatások és a modern pszichoanalízis elméleti és klinikai kérdéseire, és válaszokat keresnek a pszichoanalízis, valamint a hozzá közel álló társadalomtudományok megközelítésében keresztül a világ aktuális kihívásaira. Az elmúlt három évtized során az egyesület számos hazai és ún. nemzetközi Ferenczi-konferenciát szervezett elsőként érintve Magyarországon a *Pszichoanalízis és társadalom* (1989), a *Pszichoanalízis és hermeneutika* (1990) vagy *Az ezredvég politikai változásai és a pszichoanalízis* (1991) kérdéseit.

6. melléklet. A Ferenczi Egyesület konferenciái

**A Ferenczi Sándor Egyesület által rendezett hazai
és nemzetközi konferenciák
1989–2018**

Pszichoanalízis és társadalom – Budapest, 1989

Az első kelet-európai szeminárium. Nemzetközi szimpózium az Európai Pszichanalitikus Föderációval közösen – Budapest, 1989

Pszichoanalízis és hermeneutika – Budapest, 1990

Az ezredvég politikai változásai és a pszichoanalízis – Budapest, 1991

Szimpózium Róheim Géza születésének 100. évfordulója alkalmából. Társrendezők: ELTE Folklore Tanszék, Néprajzi Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság – Budapest, 1991

The Talking Therapy: Ferenczi and the Psychoanalytic Vocation. International Ferenczi Conference – Budapest, 1993

Társadalmi változások – előítélet – ideggyűlölet. Társrendezők: Soros Alapítvány, Cserépfalvi Könyvkiadó és T-Twins Könyvkiadó – Budapest, 1994

Lost Childhood. International Ferenczi Conference – Budapest, 2001

Miért hagytad, hogy így legyen? A „harmadik” szerepe a pszichés trauma kialakulásában. Konferencia nemzetközi részvétellel – Budapest, 2004

Transzgenerációs traumák és „trauma-megváltás”. Társrendező: KÚT Alapítvány – Budapest, 2005

Sándor Ferenczi Returns Home. International Ferenczi Conference – Miskolc, 2008

Faces of Trauma. International Ferenczi Conference – Budapest, 2012

Pszichés traumák, egyéni katasztrófák – Budapest, 2017

Pszichoanalízis és társadalom – anno és most: 1918–2018. Centenárium konferencia, nemzetközi részvétellel – Budapest, 2018

7. melléklet. International Ferenczi Conferences
(Nemzetközi Ferenczi Konferenciák)

NEMZETKÖZI FERENCZI KONFERENCIÁK: 1991–2018
A magyarországi konferenciákat
a Ferenczi Sándor Egyesület rendezte

The Legacy of Sándor Ferenczi – with international participations – New York City, 1991

The Talking Therapy: Ferenczi and the Psychoanalytic Vocation – Budapest, 1993
Sándor Ferenczi – Saõ Paulo, 1995

Sándor Ferenczi y el Psicoanálisis Contemporáneo – Madrid, 1998

La catastrofe e i suoi simboli. Il contributo di Sándor Ferenczi alla storia della psicoanalisi – Symposium with international participations in cooperation with the University of Florence – Firenze, 1999

Sándor Ferenczi – The “Mother” of Modern Psychoanalysis and Psychotherapy – Tel Aviv, 1999

Conference Trilogy – Budapest/London/Párizs, 2001

Lost Childhood – Budapest, 2001

Lost Childhood and the Language of Exile – London, 2001

Mother, Motherland Mother Tongue – Párizs, 2001

Clinical Sándor Ferenczi – Torino, 2002

Conferenci /Hungarian Psychoanalytic Ideas Revisited – London, 2004

Sándor Ferenczi and the Contemporary Psychoanalysis – Symposium in cooperation with the Istituto H.S. Sullivan – Firenze, 2005

Psychoanalysis and Psychosomatics: Mind, Body and the Bridge Between – Baden-Baden, 2006

Sándor Ferenczi Returns Home – Miskolc, 2008

Introjection, Transference, and the Analyst in the Contemporary World – Buenos Aires, 2009

Faces of Trauma – Budapest, 2012

Heritage of a Psychoanalytic Mind – Toronto, 2015

Ferenczi in Our Time and a Renaissance of Psychoanalysis – Firenze, 2018

A tudományos fórumok között jelentős szerep jutott az egyesület által alapított *Thalassa* folyóiratnak, amely 1990 és 2010 között a pszichoanalízis és kultúra kapcsolatának széles körű, nemzetközi vonatkozásokat is átfogó kérdéseit, tudománytörténeti és klinikai kutatásokat mutatott be 48 tematikus számban. A lapot az első öt évben a T-Twins Kiadó, majd a Thalassa Alapítvány adta ki. A lap főszerkesztője Erős Ferenc volt (www.ferenczisandor.hu).

Az egyesület a hazai és nemzetközi konferenciákon kívül a magyarországi pszichoanalízis és a Budapesti Iskola történetét feldolgozó kiállításokkal (Freud Múzeum, London – 2004, kurátor Mészáros Judit; OSA Centrális Galéria – 2006, kurátor Mészáros Judit) és Ferenczi életéről és munkásságáról (MTV, 2001, rendező: Szendi Edit), valamint a Ferenczi Ház egykori lakóiról készült filmekkel (2012, rendező: Asbót Kristóf és Mészáros Judit) szolgálta a tudományos eredmények és tudománytörténeti kutatások széles körű angol és magyar nyelvű bemutatását és népszerűsítését.

A Budapesti Iskola tagjainak meghatározó a szerepe a modern elméletek és terápiás megközelítések kialakításában, amelyek emigrációjukat követően megtermékenyítően hatottak az új irányzatok fejlődésére. A digitális korszak technikai lehetőségeit kiaknázva nemzetközi szempontból is jelentős munka volt a pszichoanalitikus internetes adatbázis, a *Psychoanalytic Document Database* (PADD) felállítása, amelyet a bécsi Sigmund Freud Múzeum, a Ferenczi Sándor Egyesület és a londoni Wellcome Trust Könyvtár – az Európai Unió Kultúra 2000 című pályázat keretében – közösen hozott létre (2004–2005). A rendszer a három intézmény adatbázisán alapulva a pszichoanalízis története szempontjából alapvető fontosságú dokumentumokat, életrajzokat, valamint teljes bibliográfiákat tartalmazott német, angol és magyar nyelven. A pszichoanalízis történetének nemzetközileg is kimagasló 40 képviselője között 10 magyar származású szerepel a digitális archívumban. A PADD nagyjából 20 000 katalogizált egységet: leveleket, kéziratokat és fotókat tartalmazott. A három közreműködő intézmény elnyerte a 2000–2006 közötti projektek közül a legkiválóbbaknak járó elismerést. Megfelelő pénzügyi források és elkötelezett fejlesztők hiányában a rendszer azonban folyamatosan korrodálódik (www.padd.at).

Magyarországon a pszichoanalízis a kezdetektől párbeszédet alakított ki a művészetekkel. Erre a hagyományra reflektál a *Művészet és Pszichoanalízis* a Ferenczi Sándor Egyesület, a József Attila Társaság és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös műhelybeszélgetés-sorozata a Károlyi-palotában. A programsorozatot az egyesület indította 2002-ben, azóta megszakítás nélkül működik, évi nyolc-kilenc alkalommal, ma túl van 160. péntek esti előadáson. Szakemberek a műalkotások pszichoanalitikus elemzésével tárják fel az alkotás-lélektani szempontokat, és osztják meg a nagyközönséggel. A programsorozatot haláláig Valachi Anna alakította, szervezte 15 éven keresztül, majd Takács Mónika vette át a sorozat szervezését (www.ferenczisandor.hu).

Kiemelkedő objektivációja az elmúlt 30 év eredményeinek a Ferenczi Ház. A Ferenczi Sándor Egyesület nemzetközi adománygyűjést indított (2005) Ferenczi egykori villájában a korabeli rendelőt magában foglaló ingatlan megvásárlásáért egy

Nemzetközi Ferenczi Központ és Archívum – az ún. Ferenczi Ház – kialakításáért, amely 2011-ben eredményesen befejeződött. A FSE és az Nemzetközi Ferenczi Alapítvány közösen vásárolta meg az ingatlant. Az Egyesület alakította ki az archívumot, amelyben a Budapesti Iskola tagjainak hagyatéka a kutatók és az érdeklődők számára rendelkezésre áll. A Fővárosi Levéltárral történt kooperáció eredménye a több mint 10 000 oldal digitalizálása. A Nemzetközi Központ avatására 2011. szeptember 24-én a pszichoterápia, pszichiátriai, akadémiai és kulturális élet kiemelkedő szereplőinek megjelenésével ünnepélyesen keretek között került sor. A bécsi és a londoni Freud Múzeum után Budapesten a Ferenczi Ház szolgálja a magyar és a nemzetközi örökség méltó bemutatását, egyben helyszínt és intézményes háttérrel biztosít tudományos és kulturális rendezvények számára. A Ferenczi Házba Európából, Észak- és Dél Amerikából, Ázsiából érkeznek érdeklődők, egyetemi és szakmai csoportok. A fundraisinget Mészáros Judit és Carlo Bonomi vezették. (A Ferenczi Hárról bővebben a kötetben lásd Mészáros Judit másik írását.)

A pszichoanalízis területén elért kimagasló tevékenységért a Ferenczi Sándor Egyesület 2008-ban elnyerte a nemzetközi szakma legrangosabb kitüntetését, a Mary S. Sigourney-díjat.²⁶ A majd negyed százada alapított díj intézményi adományozottjai között szerepel többek között a Freud Múzeum (London), a Han Groen-Prakken Psycho-analytic Institute for Eastern Europe²⁷ és a Columbia University Center for Psychoanalytic Training and Reseach (New York). Az egyesület a díjjal járó jelentős összeget a Ferenczi Ház megvételére fordította.

A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület megalakulása egy majd évtizedes lassú építkezés befejező aktusa volt, amely egyben egy új periódus kezdetét jelentette, hiszen az egyesületi önállóság és önszerveződés lehetősége párhuzamosan alakult a nemzetközi szakmai tagság (IPA) által megkövetelt szakmai kompetenciák kihívásaival és egyben a nemzetközi kapcsolódási lehetőségekkel. Az MPE kezdte kialakítani belső működését, képzési rendszerének felépítését, amely 2010 környékére stabilizálódott. A szakmai fejlődést nagyban elősegítette és más módszerspecifikus pszichoterápiás megközelítések között elfoglalt szerepét erősítette, hogy *évente* rendezett *tematikus konferenciákat*, az elsőt az *Irányzatok és kutatások a mai magyar pszichoanalízisben* címmel 1994-ben. Kezdetben elméleti és klinikai jelenségek pszichoanalitikus megközelítése állt a középpontban, majd lassan nyitás történt a társadalomtudományok (*Szexualitás a pszichoanalízis és a társadalomtudományok tükrében*, 2002), illetve a társadalmi és politikai jelenségek irányába (*Tagadás és szembenézés: A pszichoanalízis hozzájárulása az egyéni és társadalmi folyamatok megértéséhez*, 2012). Minden bizonnyal ezt a tendenciát erősítették egyrészt a Ferenczi Egyesület aktuális társadalmi jelenségeket fókuszba állító konferenciái, továbbá

²⁶ <http://www.sigourneyaward.org/>.

²⁷ Ma: Han Groen Prakken Institute – The European Psychoanalytic Institute (EPI).

a KÚT Alapítvány²⁸ tudományos rendezvényei. A KÚT társadalmilag is reflektálatlan területre, a holokauszt traumára – a túlélők és leszármazottak több generációt érintő egyéni és társadalmi problémáira – helyezte a hangsúlyt, a pszichoanalízis és a feltáró dinamikus pszichoterápiák megvilágításában.

8. melléklet. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület konferenciái

A MAGYAR PSZICHOANALITIKUS EGYESÜLET
KONFERENCIÁI: 1994–2018

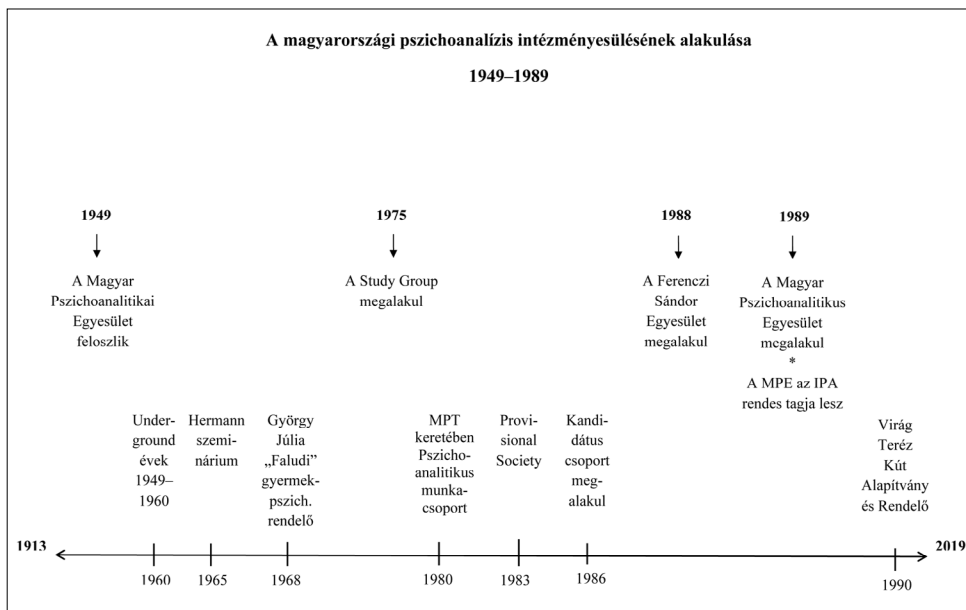
- Irányzatok és kutatások a mai magyar pszichoanalízisben** – Budapest, 1994
Korai személyiségfejlődés és terápiás folyamat – Budapest, 1995
Szeretet és harag az analitikus pszichoterápiában – Budapest, 1996
Határhelyzetek – Budapest, 1997
Pszichoanalízis és analitikus pszichoterápiák – Budapest, 1999
Fejlődés és gyász – Budapest, 2000
Konfliktus, hiány, trauma – Budapest, 2001
Szexualitás a pszichoanalízis és a társadalomtudományok tükrében – Budapest, 2002
A gyöngéd analitikus és a kemény tudományok – Budapest, 2003
Életciklusaink – Budapest, 2004
Lelki tartalmak körforgása – Budapest, 2005
Freud öröksége – Budapest, 2006
Változások és kölcsönhatások – Budapest, 2007
Az idő a pszichoanalízisben – Budapest, 2008
A test, a lélek és a terápiás kapcsolat – Budapest, 2009
A kötődés szabadsága – Budapest, 2010
Álom, fantázia, kreativitás: A mentális folyamatoktól a tárgyiasult lélektől – Budapest, 2011
Tagadás és szembenézés: A pszichoanalízis hozzájárulása az egyéni és társadalmi folyamatok megértéséhez – Budapest, 2012
A jelent mozgó múlt: A magyarországi pszichoanalízis 100 éve – Budapest, 2013
Szenvedély és közöny: Érzelmek és kapcsolatok – Budapest, 2014
Identitásaink – Budapest, 2015
Járt és járatlan utak – Budapest, 2016
„A tükör másik oldalán” – Budapest, 2017
A megkerülhetetlen tudattalan – Budapest, 2018

A konferencia előadásokból szerkesztett kötetek elérhetőek: <http://animula.hu/books/search?keyword=magyar+pszichoanalitikus+egyes%C3%BClet&page=2>, illetve 2006-tól Lélekelemzés: <https://psychoanalysis.hu/lelekelemzes>

²⁸ Virág Teréz (1930–2000) pszichoanalitikus, 1990-ben indította el Magyarországon a holokauszt túlélőivel és leszármazottaival a beszélgető csoportot, és szervezte meg a KÚT Rendelőt, elősegítendő a holokauszt trauma feldolgozását. Virág Teréz ezzel úttörő tevékenységet végzett Magyarországon. Több könyvet írt vagy szerkesztett (Virág, 1996; Virág, 1999).

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a MPE, az FSE és a KÚT Alapítvány tagjai között sokan két intézményben is aktív munkát végző pszichoanalitikusok vagy analitikusjelöltek voltak.

9. melléklet. Idővonal

Az első tudományos előadások szerkesztett anyaga először 1993-ban jelent meg,²⁹ majd az évente megrendezésre kerülő konferenciák válogatott tanulmányai az ún. *konferenciakötetek*ben jelentek meg. 2006-tól a konferenciák szerkesztett anyagai a *Lélekelemzés* című, az MPE szakmai folyóiratában évente két alkalommal kerül kiadásra. A lapban a pszichoanalitikus elméleti és klinikai írások mellett helyt kapnak olyan tanulmányok is, amelyek a pszichoanalízis gondolatrendszeréhez kapcsolódva vizsgálnak kulturális, társadalmi jelenségeket. A konferenciák szerkesztett köteteit kezdetben az Animula Könyvkiadó adta ki, majd a kiadást az MPE vállalta. A folyamatos megjelenés 2019-ben a 14. évfolyamba lépett.³⁰

A MPE néhány éve felvette a több mint két évtizeddel korábban megkezdett, majd megszakadt (lásd „szombati előadások”) a *pszichoanalízist népszerűsítő* előadások fonalát, és csatlakozott az IPA több egyesülete által évek óta nagy sikerrel,

²⁹ Lukács, 1993.

³⁰ A kötetek elérhetőek: <http://animula.hu/books/search?keyword=magyar+pszichoanalitikus+egyes%C3%BClet&page=2>, és <https://psychoanalysis.hu/lelekelemzes>

ún. *Freud Café* címmel működtetett a nagyközönség számára nyitott estékhez. Az érdeklődő laikusok számára a mindennapok együttélési, párkapcsolati, élethelyzeti nehézségeinek pszichoanalitikus megközelítését mutatja be közérthetően. A 2015-ben indult sorozatnak kezdetben az Alexandra Pódium, majd a Magvető Café biztosít helyszínt. A gyerekek és a serdülőkor problematikájához adott felvilágosító megközelítést a szülőknek, nagyszülőknek szánt 2016-ban négy alkalommal megrendezett hasonló sorozat a *Freud Kakaóbár*.

Az MPE Riskó Ágnes javaslatára létrehozta a Ferenczi Sándor-emlékérmet, amelyet 1999-től évente ad át azon tagjainak, vagy a pszichoanalízis határterületén tevékenykedő kollégáknak, akik kiemelkedő hatást gyakoroltak: akár terápiás tevékenységükkel, akár kutatási vagy képzési munkájukkal az MPE, illetve a pszichoanalízis fejlődéséhez.

A stabilitás egyik fontos objektívációját jelenti az egyesület *székhelyének* kialakítása 2001-ben. Ettől kezdve az analitikus közösség saját otthonra talált.

ELLENTÉTEK A PSZICHOANALITIKUS KÖZÖSSÉGEN BELÜL

A magyarországi pszichoanalízis történetében az elmúlt 70 évet nemcsak a történelem kihívásaival történő küzdelem, a túlélési erőfeszítések és az újrakezdések energiát, odaadást és elkötelezettséget kívánó időszakai, hanem az analitikus közösségen belüli megosztottság is jellemezte. A vezető személyiségek közötti dichotómia átította a tanítványok kapcsolatrendszerét.

Ellentét volt Hermann Imre és Székács István, majd Nemes Livia és Hidas György között. A sohasem tisztázott konfliktusok feszültsége transzgenerációs úton továbbadódott a tanítványoknak, a létrejött különféle csoportosulások között kitapintható volt a tisztázatlan feszültség és a rivalizáció. Több évtized után lassan indultak el a „szeparációs-individualizációs” – leválási és új identitáskeresési folyamatok.

A klub vagy szalon – mint békítési tér

„Olyan hatalmi harc volt az egyesületben, hogy mindenki meghalt volna, ha mód lett volna szemmel ölni, vagy méreggel. Alig volt pár ember, aki összefogott volna (...). Éveken keresztül szelídítettem az egyesületi tagokat. Etettem és itattam őket” (Arató, 2013: 64).

A szembeállítás és ellenségkép, a rivalizáció, illetve irigység mint feldolgozatlan konfliktusok eredője nem ismeretlen a pszichoanalitikus mozgalomban. Kézenfekvő megemlíteni Freud és Ferenczi között feszülő ellentétet, amelyet Ernest Jones is szított, és arra használt, hogy a Freudért történő Ferenczivel folytatott rivalizációja

oltárán Ferenczi halála után feláldozza és évtizedekre száműzza a mainstreamból Ferenczit és mindazt, amit Ferenczi képviselt.

A békülési kísérlet Hermann és Székács között nem volt valóságos, nem belülről jött. Székács tanítványai érdekében ugyan csatlakozott az újonnan létrejött egyesülethez a nyolcvanas évek közepén, de ez gesztus maradt, ő maga nem vett részt az egyesület életében. Később a Székács- és a Hermann-tanítványok „békét kötöttek” ugyan tudatos szinten, de a tisztázatlan ellentétek/ellenségességek feszültsége a bizalmatlanságok és előítéletek formájában tudattalanul tovább éltek. Voltak a „mi” és az „ők”.

„Nagyon-nagyon erősen a Hermann tanítványok által alkotott körhöz kötődtem [mondta Halász Anna, 2013-ban] s csak annyit láttam, hogy Lili [Nemes] és Hidas között komoly ellentét feszül. Akkor arra gondoltam, hogy két fellegvár van, a korábban létrejött Faludi és a később létrejött Tündérhegy (Halász, 2013: 185). Ugyanerről a megosztottságról más megvilágításban: „A Faludi utca a pszichoanalízist művelte Talmud-szerűen. Hidasék a modernizmust képviselték, a világban néztek szét, tehát a külföld felé is nyitottak, ugyanakkor próbálták itthon is terjeszteni a pszichoanalitikus szemléletet” (Paneth, 2013: 22).

Az underground mozgalmak a túlélés érdekében sokszor válnak merevvé, és képviselik az ortodox vagy fundamentalista elveket. Ez a szigor/rigiditás segíti a fenyegető körülmények közötti fennmaradást. Azonban a merev rendszereknek a túlélési stratégia érdekében létrejött rugalmatlansága egy szabad közegben már hátrányt jelent, mert csökkenti vagy éppen lehetetlenné teszi az új helyzethez szükséges alkalmazkodási potenciált. Az ortodox vagy fundamentalista elvek/ideológiák hasonló működésmódot mutatnak vallási, politikai, illetve bármely eszmerendszer vagy tudományos megközelítés területén.

A dichotómia hátterében ezen túl a *hasított képzetek* reprezentációja fedezhető fel a saját csoport idealizálásában és a másik csoport leértékelésében, és ez negatív módon rávetődik a feltételezett csoportkohéziót veszélyeztető új formációkra. „Az alakuló egyesületben megjelent az analitikus szervezetekre általában jellemző korai hasadás. Az egyik törésvonalat a Hermann-nál analízisbe jártak és a »többiek jelentette«, a másikat „a »csoportozók« és a »csoportdinamikától tartózkodók«” (Szőnyi, 2018: 93). Mindehhez társul a megdolgozatlan negatív érzések kivetítése más formációkra vagy azok képviselőire. Véleményem szerint ez feszültség mérgezte meg a Ferenczi Egyesület és a Pszichoanalitikus Egyesület kapcsolatát. „Tehát, ha van hasadás, akkor én ezt nehéz ügynek tartom az [pszichoanalitikus] egyesület életében, a Ferenczi társasághoz (sic) való viszonyt” (Ajokay, 2013: 153). S ami ennek súlyos hosszú távú velejárója: mindez megosztja az amúgy is kicsi szakma nem bővelkedő emberi erőforrásait, csökkentve a lehetséges kibontakozást, az optimális fejlődést.

Hasítás és integráció

Az analitikus egyesületen belüli megosztottságot erősítette, hogy hasonló tendenciák mutatkoznak a magyarországi társadalomban. Történelmi léptékben évszázadokra visszanyúlik a magyarországi társadalmi és politikai konfliktusok kezeletlensége, mely során időről időre visszatér a történelmi eseményekre történő saját rész/felelősség reflektálatlansága, a párbeszéd hiánya és a bűnbakképzés motívuma. A feszültségek a bűnbakképzés mechanizmusán keresztül ellenségképet alakítanak ki, amely az autoriter/diktatórikus/ortodox rendszerek számára a hatalomgyakorlás manipulatív eszköze – amely tudatosan, de még inkább a tudattalanul keltett érzelmi beállítódásokkal fenntartja a kívánt rendszert.

Törvényszerű, hogy egy csoport az adott társadalom belső munkamódjait is megvalósítja, jelen esetben a két folyamat az adott csoportjelenséget még jobban felerősíti. „Gondolatainkat mások gondolatai alakítják, de természetesen (...) az egész társadalom gyakorlata s elvárásai” (Pléh, 2014: 547).

A pszichoanalitikus könnyen mondhatná, hogy őt nem lepi meg az érdek és vágy vezérelte gondolkodás és cselekvés, illetve a bizonytalanságok keltette feszültségek csökkentésére létrejövő egy alomból származók csoportkohéziója. Csakhogy óriási kihívás egyszerre a folyamatok részeként benne lenni az áramlásban, és időről időre reflektív viszonyt kialakítani, saját magunk részvételét illetően. A fenti példát nézve eszmei értelemben megjelenik a guru-szocializációs hatás, amely azonban a következő generációk súlyos öröksége is lesz. Leépítése komoly erőfeszítést igényel, és csak a felismeréseket és belátásokat tartalmazó új alapokra helyezett együttműködésben meghaladható. A jelenség affinitásba hozható a mai társadalmak újratribalizációs folyamataival. Nehéz látni, hogy a felvilágosodás hagyománya és a liberális gondolkodás mellett elkötelezett pszichoanalitikusok és a pszichoanalízishez közel álló szakemberek is bekerülnek az identitáspolitikai tribalizációs körforgásába. Érdekes példája ennek a *Thalassa* folyóirat története, amely a Ferenczi Egyesület tulajdonából két évtized után megállapodás nélkül átkerült az Imágó Egyesület tulajdonába, s a folyóiraton a továbbiakban mint Imágó Budapest, húsz év brendjét használva megjelent az *ExThalassa* címke. Úgy tűnik, hogy a nevek és a tulajdonviszonyok is védtelenek, ha áttérünk a jelképek mezejére.

A társadalmi szintű „leképeződés” más szakmai csoportok és pszichoanalitikus közösségek működését is meghatározza (Mészáros, 2017). A *feldolgozatlan múlt a személyes, közösségi és társadalmi szinten* az ismétlések sorozatával veszteségeket okoz. Mint Michael Šebek a prágai analitikus közösségről írta: a totális rendszer „totalitárius tárgyai” épülnek be a személyiségekbe, amely csökkenti a személy toleranciáját és mérlegelési képességét. Az intolerancia rövidre zár, kizárja az eltérő gondolatokat és magukat az eltérően gondolkodókat. Mindez felismerhető a volt szovjet blokkhoz tartozó pszichoanalitikus közösségek működésében (Šebek, 1996).

A megosztottságot, ha az adott közösség, társadalom fontosnak tartja, feloldhatja majd a feltárt, kihordott és feldolgozott konfliktusok utáni, józan belátáson alapuló

együttműködés, valamint az ezzel együtt megnövekedett tolerancia, mely lehetővé teszi a szellemi és tárgyi erőforrások integrációját. Az egyén és a társadalmat alkotó közösségek a feldolgozott traumák/konfliktusok eredményeként elviselik a másképp gondolkodás és gondolkodók jogosultságát az eltérő megközelítésekhez, és a közös célok érdekében megkötik azt a kompromisszumot, amely sikerre viszi a közös munkát, és hozzáférést biztosít a meglegedettséggel járó közös örömhöz.

HIVATKOZÁSOK

- Antall József (1994). Megnyitó beszéd. In Harmat, P. *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Sopron: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 3–9.
- Arató A. (2013). [Interjú]. Készítette Bacsó P. Antal. In *Lélekelemzők*. Interjúkötet. A *Lélekelemzés* különszáma, 8, 56–72.
- Borgos Anna (2018). *Holnaplányok: Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro
- Boutall, K. J. (2005). [Interjú]. Készítette Mészáros Judit. Kézirat.
- Breuer, A. (2001). [Interjú]. Készítette Mészáros Judit. Kézirat.
- Bureau of Labor Statistics inflation. https://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm Letöltve: 2019. február 7.
- Erős Ferenc (2009). Ferenczi Sándor professzori kinevezése: háttér és kronológia. *Thalassa*, 20 (4), 3–28.
- Flaskay Gábor (szerk., 1994). *Függőség, tárgykapcsolat, viszontáttétel: Tudományos Előadások 1992–93*. Budapest: Magyar Pszichoanalitikus Egyesület
- Flaskay Gábor (2013). [Interjú]. Készítette Sinkovics Anna. In *Lélekelemzők*. Interjúkötet. A *Lélekelemzés* különszáma, 8, 102–120.
- Freud, Anna (1947). I. Reports Received from Societies. *Bulletin of the International Psycho-Analytic Association*, 28, 205–214.
- Halász Anna (2013). [Interjú]. Készítette Borbándi János. In *Lélekelemzők*. Interjúkötet. A *Lélekelemzés* különszáma, 8, 176–194.
- Harmat Pál (1989). The Holocaust of Hungary's Psychoanalysts. *The Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 17(2), 313–319.
- Haynal André (2003). *Párbeszéd vagy párviadal*. Budapest: Gondolat
- Haynal André és Mészáros Judit (2012). *Nemek és igenek. Magántörténelem és pszichoanalízis*. Budapest: Oriold és Társai
- Hermann Alice (1982). *Emberré nevelés*. Budapest: Tankönyvkiadó. Eredeti megjelenés 1946.
- Hermann Imre (1990). *Az antiszemitizmus lélektana*. Budapest: Bibliotheca és Cserépfalvi Kiadó. Eredeti megjelenés 1945.
- Hermann Imre (1945). A beteg néplelek analízise. In *A közelmúlt lelki tömegfertőzései*. Budapest: Pantheon, 21–40.
- Hidas, György (1997). Psychoanalysis in Hungary in the Era of Communism and Postcommunism. *Psychoanalytic Inquiry*, 17, 486–497.
- Hidas György (1998). Önéletrajz. In Bodor P., Pléh Cs. és Lányi G. (szerk.) *Önarckép Háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó, 107–128.

- Hidas György (2003). Hidas György megnyitó beszéde a Ferenczi Sándor Egyesület 1988 szeptember 12-i alakuló ülésén. *Thalassa*, 14(2–3), 143–145.
- Hidas György (2006). Magyarországi pszichoanalízis 1945 után. *Pszichoterápia*, 15(2), 124.
- Kovács A. (szerk., 1995). Ki kicsoda a Jövő emberé-ben. *Thalassa*, 6(1–2), 267.
- Lara (2004). [Interjú]. Készítette Mészáros Judit. Kézirat.
- Lukács Dénes (szerk., 1993). *Tudományos előadások 1991–92*. Budapest: Animula
- Mahler, M. (2013). Czech psychoanalysis and concept of external reality. Paper presented at the 48th International Psychoanalytical Association Congress, Prague.
- Mészáros Judit (2001). Interjú Breuer Alicével. Kézirat.
- Mészáros Judit (2003). Interjú Kapos Júliával. Kézirat.
- Mészáros Judit (2008). „Az Önök Bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Mészáros Judit (2008). Interjú Kati Morrisonnal. Kézirat.
- Mészáros, Judit (2010). Progress and Persecution in the Psychoanalytic Heartland: Antisemitism, Communism and the Fate of Hungarian Psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 20, 600–622.
- Mészáros, Judit (2012). Effect on Dictatorial Regimes on the Psychoanalytic Movement in Hungary before and after World War II. In Joy Damousi and Mariano Ben Plotkin (szerk.) *Psychoanalysis and Politics. Histories of Psychoanalysis under conditions of Restricted Political Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 79–108.
- Mészáros, Judit (2017). The saga of Psychoanalysis in Eastern Europe: repression and rebirth in Hungary and in former Czechoslovakia and Yugoslavia. *História Ciências Saúde-Manguinhos*, 24(suppl 1), 91–103.
- Mikota, V. és Stajner-Popovic, T. (2005). Developing psychoanalysis under socio-political pressure: Viewpoints from Eastern Europe. *The International Journal of Psychoanalysis*, 86, 543–546.
- Nemes Livia (1985a). A magyar pszichoanalitikusok sorsa a fasizmus éveiben. *Orvosi Hetilap*, 126 (44), 34–37.
- Nemes, Livia (1985b). The Fate of the Hungarian Psychoanalysts during the Time of Fascism. In Brecht, K., Friedrich, V., Hermanns, L. M., Kaminer, I. J., Juelich, D. H. és Ehlers H. (szerk.) „Here life goes on in a most peculiar way...” *Psychoanalysts before and after 1933*. Kellner, 92–95.
- Nemes Livia (1998). Pályaképem. In Bodor P., Pléh Cs. és Lányi G. (szerk.) *Önarckép Háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó, 174–175.
- Nemes Livia (2006). Gyermeklélektan és gyermekábrázolás Mérei Ferenc műveiben. In Borog A. (szerk.) *Mérei élet-mű*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 65–70.
- Paneth Gábor (1998). Paneth-dialógus. In Bodor P., Pléh Cs. és Lányi G. (szerk.) *Önarckép Háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó, 176–189.
- Paneth Gábor (2013). [Interjú]. Készítette Sarkadi Borbála. In *Lélekelemzők*. Interjúkötet. A *Lélekelemzés* különszáma, 8, 9–24.
- Peto, H. (1996). [Interjú]. Készítette Mészáros Judit. Kézirat.
- Pfifzner, R. (2005). *Kalandozásom Ferenczi nyomában*. Budapest: Animula
- Pléh Csaba (2014). Pszichológusok és történészek a pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6(3), 547–565.
- Popper Péter (1998). Önéletrajz. In Bodor P., Pléh Cs. és Lányi G. (szerk.) *Önarckép Háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó, 240–244.
- Popper Péter (2005). *Holdidő*. Budapest: Saxum

- Schiess, Regula (1998). *Wie das Leben nach dem Fieber*. Gießen: Psychosozial-Verlag
- Šebek, Michael (1996). The Fate of the Totalitarian Object. *International Forum of Psychoanalysis*, 5, 289–294.
- Šebek, Michael (1999). Psychoanalytic Training in Eastern Europe. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 47, 983–988.
- Szóke György (1992). Egy jövő illúziója. *Köztársaság*, 31, 42–43.
- Szőnyi Gábor (2001). A jövő megalapozása: az újrakezdés: Hidas és az Egyesület újralakulása. 1967–1975 In Bokor László (szerk.) *Fejlődés és gyász: új utak és lehetőségek az ezredforduló pszichoanalízisében*. Budapest: Animula, 57–63.
- Szőnyi Gábor (2013). [Interjú]. Készítette Merényi Márta In *Lélekelemzők*. Interjúkötet. A *Lélekelemzés* különszáma, 8, 86–101.
- Szőnyi Gábor (2018). Adalékok a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület (újja) alakulásához. Interjú Harald Johann Friedrich Leupold-Löventhallal. *Lélekelemzés*, 13(1), 91–98.
- Tariska István (1948). A pszichoanalízis mint az imperializmus házi pszichológiája. *Fórum*, 3(10), 799–804.
- Tariska István (1948). Reakció az „ősök várócsarnokában”. Dr. Benedek István sorsanalitikus könyvéről. *Fórum*, 3(12), 987–993.
- Virág Teréz (1996). *Emlékezés egy szederfára*, Budapest: Animula
- Virág Teréz (szerk., 1999). *A társadalmi traumatizáció hatásai és pszichoterápiájának tapasztalatai*. Budapest: Animula

A magyar pszichoterápia történetének vázlata

Ez a kis írás a Magyar Pszichológiai Társaság kongresszusán elhangzott előadás alapján készült, annak anyagából (2016. június 3.). Szubjektív a szerző látásmódja és ismeretei szempontjából. Szubjektív abból a szempontból is, hogy a szerző ezeknek az eseményeknek vagy jó részüknek személyes részese, alakítója volt. A nevek említése részben dokumentumok, részben pedig emlékezet alapján történik, és emiatt előfordulhat, hogy a felsorolások nem teljeskörűek.

A „MESTEREK” KORA

1948 után a kommunista hatalomátvétel kezdetekor nagyon beszűkültek az addig jelentős hazai pszichoterápiás lehetőségek a képzésben és a terápiában egyaránt. A civil szakmai egyesületek kényszerű feloszlata, az egészségügyi ellátás átszervezése mind kedvezőtlenül hatott a pszichoterápia addigi fejlődésére, és sok minden megszűnt, ami addig működött, vagy a háború után újjáéledt. Szakemberek, akik az országban maradtak, passzívak lettek. A hatalom által generált kényszerű változásokon túlmenően a pszichoterápia és a pszichiátria, pszichológia is ideológiailag terheltté vált. A kommunista ideológiai felfogás szerint a mentális betegségek a polgári társadalom visszaszorulásával és a kommunista társadalom kiépülésével maguktól megszűnnek (akárcsak az egyházak), és ezért ezekre a betegekre, rászorulókra nem érdemes erőket pazarolni.

A fordulatot megelőzően 1947. június 7–8-án, egy ankétára került sor a Magyar Népjóléti Minisztérium és a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete Ideg-, Elme- és Lélektani szakcsoportjának szervezésében. Ezen az ankétán Hermann Imre pszichoanalitikus a következőket mondta: „Azoknak a szép és tagadhatatlan sikereknek ismeretében, amikkel az elmebetegek szervi kezelése dicsekedhet, szinte síkra kell szállni a pszichoterápia létjogosultságáért” (Hermann [1947, 2010], idézi Harmatta, Szőnyi, 2010: 97).

Majd Hermann így folytatta: „A kezelői magatartás feladata, hogy megbízható érzelmi kapcsolat jöjjön létre az orvos, illetve az ápoló és a beteg között. [...] Mint tudvalevő, a lélekelemzés kidolgozta a pszichoterapeuta és a betege közt létesülő érzelmi kapcsolat lélektanát. [...] ne csak intézményeket állítsanak fel, hanem *gondoskodjanak pszichoterápiában képzett orvosokról és speciális segéderőikről, pszichológusokról, gondozónőkről*. Ajánlom, hogy a... mindjobban előtérbe kerülő csoportpszichoterápia tanulmányozására a központ támogatásával a lélekelemzéshez valamelyest értő elmegyógyászok Angliába kerülhessenek” (kiemelés az eredetiben; Hermann [1947, 2010], idézi Harmatta, Szőnyi, 2010: 102).

Ehhez képest szinte hónapokkal később már nagyon komoly politikai és ideológiai nyomással lehetett számolni (lásd Mészáros Judit tanulmányát e kötetben a pszichoanalízissel kapcsolatban). Ez a fordulat nemcsak nálunk, hanem valamennyi szocialista országban bekövetkezett. De erre később még visszatérek.

A pszichoterápia tehát ebben az időben, amikor a pszichológia oktatása is szünetelt az egyetemeken, visszaszorult az orvosi magánpraxisba, illetve rejtetten bizonyos munkahelyeken lehetett ezen a módon is dolgozni. A pszichoterapeuták pedig a pszichiátria perifériájára szorultak ebben az időben. Kifejezetten pszichoterápiás munkahelyek nem létesültek, pszichoterápiás ismereteket és pszichoterápiát csak az orvosi magánpraxis keretében lehetett elsajátítani. Érdekes, hogy ez Magyarországon nem volt tilos a legnehezebb időkben sem, és ez a körülmény nagyban lehetővé tette és segítette a pszichoterápiás tevékenységet, illetve a képzést, amint az ideológiai nyomás a hatvanas években enyhült.

A hazai pszichoterápia fejlődéstörténetében ezt a szakaszt nevezném a „mesterek korának”. Időben ezt az ötvenes évek végére, a hatvanas évek eleje-közepére teszem. Természetesen nincsenek pontos határai, egyes képzők esetében az ún. „mester-kor” aktív korszakuk végéig tart. A „mesterek korára” az a jellemző, hogy a képzés egy-egy mesterhez kapcsolódik, és annak teljes hossza és minden eleme annál a mesternél és kizárólag annál a mesternél szerezhető meg.

Ez bizalmi kérdés is volt, így maradhatott kifelé zárt a képzés. Ilyen „mesterek” voltak Székács István, Hermann Imre, Liebermann Lucy, Koronkai Bertalan, Szalay Károly, Klimes Károly, Mérei Ferenc, Arató Ottó, Kapos Vilmos, Rajka Tibor, és még lehetne sorolni többeket is. A képzők informális tekintélyre és elismertségre tettek szert, ez elégnek is bizonyult, speciális jogosítványokra nem volt szükség. A képzés minden eleme (saját élmény, szeminárium, szupervízió) az adott mesternél történt. A mester neve és tekintélye adta meg a képzettséget is, erre lehetett hivatkozni, vagy éppen ezzel lehetett elismerést kiváltani. Bizonyos mértékig még a hetvenes években is a képzések jórészt a „mestereken” múltak. Jellemző volt a mester-tanítvány viszony hosszas fennmaradása a képzésen túl is.

A „MŰHELYEK” KORA (KB. 1965–1980)

A hatvanas években, különösen 1965 után egyes osztályokon, illetve rendeléseken sűrűsödtek a pszichoterápiás szakemberek, teamek, műhelyek alakultak ki. Ilyen volt többek között a Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központ, a Fővárosi Gyermeke-pszichológiai Rendelőintézet, a „Faludi” utcai rendelő, a Pesthidegkúti osztály, mint a Pest-megyei Rókus Kórház része, a Mérei-féle Pszichodiagnosztikai Laboratórium az Országos Ideg- Elmegyógyászati Intézetben (OIE), a Völgy utcai osztály (OIE) (Pertorini Rezső, Horváth Szabolcs, Csekey László, Péchy Zsuzsa, Abonyi Eszter), Pécselt Osváth Károly és Pörzsi József vezetésével a Honvéd Kórház Pszichiátriai Osztálya, a Budapesti Orvostudományi Egyetem (BOTE) Pszichiátriai Klinika Nyéki úti osztálya (Tringer László, Veér András). Ezekben a létesítményekben különböző módszerekkel és kezdeményezéssel pszichoterápiás munka folyt. Érdekessége ennek a kornak, hogy több esetben az osztály vezetői vagy igazgatói ideológiailag és pártösszeköttetés tekintetében jelentős személyek voltak, és az a mai szemmel paradox helyzet állt elő, hogy mintegy az ő ernyőjük alatt lehetett akár a hivatalos ideológiával ellentétes irányultságú pszichoterápiát művelni. Szerepük mai szemmel felbecsülhetetlen a fejlődés szempontjából. A hatalom (párt) felé ők bizonyos biztosítékot képviseltek. Közéjük tartozott Szinetár Ernő, György Júlia, Goldschmidt Dénes, Kun Miklós, Ozsvát Károly, Juhász Pál és még biztos mások is, akiknek a felső kapcsolatairól nincs információ. Ők biztosították a „megtúrt” státuszt (a „három t” [tiltás, túrés, támogatás] triászában). A másik jellemzője ennek a periódusnak az izoláció volt. Ezek a műhelyek egymástól függetlenül, egymástól izolálódva működtek, legfeljebb a vezetők ismerték egymást. Átjárás nemigen volt, belső szemináriumukat azonban szakmabeli kívülállóknak is lehetővé tették (például Faludi utca, Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központ [Harmatta, Lust, 1975]). Ezek a „műhelyek” voltak abban az időben az intézményes pszichoterápia kis sejtjei, és fontos alapját képezték a további fejlődésnek (Buda és mtsai, 2009, Füredi, Buda, 1990, Harmatta, 2010).

A másik intézményes kristályosodási pont a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társaságának Pszichoterápiás Munkacsoportja lett. Elnöke Szinetár Ernő, titkárai Hidas György és Pertorini Rezső voltak. Az akkori körülmények között ez a szakmai grémiumnak felelt meg, és a pszichoterápia szakmai irányítása volt a feladatuk. Valójában a hivatalos szervek felé is jelentősége volt, legitimálta a pszichoterápiás tevékenységet. Ritkán ülésezett ez a grémium, évenként, kétévenként, volt tetszhalott állapota is.

A PSZICHOTERÁPIÁS HÉTVÉG (1974–1986)

Hidas György és Buda Béla 1970-ben részt vettek Günter Ammon német pszichiáter dinamikus pszichiátria mozgalmának paestumi konferenciáján. Ez a rendezvény forradalmilag új volt a tudományos orvoskonferenciákhoz képest (Ammon és mtsai, 1972). Az újdonságot a szakemberek számára szervezett nagycsoportülések jelentették, tematika és tudományoskodás nélkül. A nagycsoportüléseken nem volt pulpitus, a résztvevők körben (adott esetben több sorban) ültek, a kongresszusi hierarchia mellőzésével. Hidas és Buda hazaérve nagyon lelkesen számoltak be a konferenciáról, és Hidas ettől kezdve kereste a lehetőséget, hogy meg lehetne-e ezt próbálni idehaza is. A gondolat 1974 tavaszán fogalmazódott meg, ekkor csatlakozott hozzá a későbbi team magja (Harmatta János, Lust Iván, Szőnyi Gábor és a kezdetben Süle Ferenc). Valamennyien egy helyen, a Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központban (FPMK) dolgoztunk. 1974 nyarán a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága (MIET) Pszichoterápiás Munkacsoportjával sikerült elfogadtatni az új rendezvényt, és hozzá megszerezni a MIET vezetőségének támogatását.

Az első Pszichoterápiás Hétfégre 1974 októberében került sor Gyulán, a házigazda Horváth Szabolcs főorvos volt. Az előkészítés során már megfogalmazódtak ideológiai aggodalmak, és nem volt biztosan megjósolható a rendezvény későbbi sorsa. Meddig tart a túrt státusz? Szinetár nem nyújtott tovább ernyőt, a felelősséget Hidasnak és munkatársainak kellett vállalnia. Az akkori idők körülményei között kockázatos volt a Pszichoterápiás Hétfég megszervezése. A kötött gazdálkodás miatt sem többlet, sem hiánya nem lehetett, a bevételeket és a kiadásokat nagyon pontosan kellett tervezni. Kockázatos volt különösen a nagycsoport, hiszen ott minden előkészület nélkül bárki mondhatott bármit, és provokátor is lehetett (volna) a tagok között.

Az első hétfég kitörő sikerrel zárult, nagy érdeklődés kísérte, és erős nyomás nehezedett a stábra, hogy hamarosan újabbat szervezzen. Erre három hónap múlva Sopronban került sor, majd a harmadikra Harkányban. 12 év alatt összesen 26 Pszichoterápiás Hétfég került megrendezésre, mindig vidéken, bejárva az országot, de sohasem Budapesten. Politikai ellenszél is volt bőven. Két (vagy több, de csak ennyiről tudunk) vizsgálat is indult a hétféggel szemben. A lelkes résztvevők mellett voltak elhatárolódók is. A hétfég szakmai színvonala, nyitottsága és ideológiai semlegessége vagy éppen ezért vonzotta az értelmiség jeles képviselőit, újságírókat, írókat, művészeket, tanárokat (Harmatta, 2006a).

A hétfég szervező stábjába (Hidas, Szőnyi, Lust, Harmatta) mellett volt egy állandó közreműködő stábjába is, melynek a tagjai részben változtak. Ez a stáb (kb. 20–25 fő) rendszeresen tartott félnapos üléseket a hétfégek között. Érdekes módon ez a csoport adta ki a formálódó pszichoterápiás szakma későbbi vezetőit, és a rendszeres ülések és a csoport mint működési alapforma – amelyben pszichológusok és orvosok egyaránt szerepeltek – nagyon jól megteremtették a szakmai álláspontok cseré-

jének lehetőségét. Az ideológiai ellenszél elérte a hétvégé kezdeményező műhelyét, a Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központban a hétvégé szervezőinek munkakörét megszüntették, Hidastól elvették főorvosi pozícióját, lefokozták osztályos orvossá, majd állásváltóztatásra kényszerítették (Harmatta, Szőnyi, 2012). Hamarosan a központ is megszűnt, a pszichoterápiás munka beszűkült.

Milyen hatása volt a Pszichoterápiás Hétvégé mozgalomnak a hazai pszichoterápia fejlődésére? Visszatekintve azt lehet mondani, hogy abban az időben meghatározó szerepe volt. Hozzájárult ugyanis a pszichoterápia elterjedéséhez és gyakorlati ki-terjesztéséhez. A pszichoterápiás csoport, a csoportozás, a nagycsoport ekkor vált széles körben elérhetővé és ismertté. Sok résztvevő szakember számára a pszichoterápia mint új terápiás lehetőség bontakozott ki a hétvégéken részt vettek fiatal kollegák és a szakma nagyjai egyaránt.

A hétvégémozgalom megszüntette az addigi kis, egymástól függetlenül működő pszichoterápiás műhelyek szigetszerűségét, és szerepe lett a Magyar Pszichiátriai Társaság megalakulásában is. Sok pszichiáter és pszichológus a hétvégén körözött belépési nyilatkozattal lett tagja az új társaságnak.

A Pszichoterápiás Hétvégé hozzájárult a klinikai szakpszichológia létrejöttéhez. A klinikai szakpszichológia mint szakirány kétségtelenül ekkor erősödött meg, még azelőtt, hogy hivatalos képzés formájában létezett volna. Ebben a Mérei-iskola szerepe igen jelentős. A pszichológiai munka klinikai szükségességét és helyét a hétvégé mozgalma egyértelműen megmutatta. A hétvégék résztvevői között annak idején körülbelül egyforma arányban voltak pszichiáterek és pszichológusok. Ez a reprezentációs arány a hazai pszichoterápiában a legutóbbi időig fennmaradt.

Szerepe volt a hétvégének a nagycsoport elterjedésében is a pszichiátriai osztályokon. Sok pszichiátriai osztályon ebben az időben vezették be és próbálták ki a nagycsoportot. Óriási jelentősége lett annak, hogy a betegeknek is lett fóruma. A betegek és a személyzet kommunikációja egy egészen más térben valósulhatott meg.

A hétvégé segítette a pszichoterápiás rezsimmel működő pszichoterápiás osztályok létrejöttét is.

A hétvégé mintaként szolgált a saját élmény szükségességének elfogadásához a pszichoterápiás képzésben, amely nem csak tanfolyamok és szakirodalmi tájékozódás kérdése. Szükséges a terapeuta személyiségének bevonása, ennek célja a terápiás folyamatok jobb érzékelése, az empátiás készség növelése, és a saját személyiség működésének megismerése.

A pszichoterápia ekkor kezdett el interdiszciplináris, önálló szakmává válni. A stáb maga is műhelycsoportként működött, ami közös szakmai fejlődést tett lehetővé, s amit a többarcúság mellett valamiféle szemléleti azonosság jellemzett. Ugyanakkor kitermelődtek a pszichoterápia vezetői személyiségei, kiképzői, mégpedig a hétvégék hosszú léte alatt nem csak egy generációban. Az egyes elszigetelt műhelyekből a hétvégék révén olyan fejlődés indult el, amely osztályok és erősebb szakmai közösségek létrejöttét eredményezte. Egy egész szakma ismerte meg és fo-

gadta be a pszichoterápia gondolatát. Ez a széles körű befogadottság tette lehetővé a pszichoterápia hazai fejlődését és szakmai felépülésének beindulását azokkal a társadalmi politikai és szemléleti változásokkal párhuzamosan, amelyek ehhez kedvező környezetet biztosítottak (Harmatta, 2006b).

A nyolcvanas évek közepe után már kezdtek kialakulni az egyes módszerspecifikus képzések, látszott, hogy a hétvég és stábja betöltötte feladatát. Körvonalazódtak a hivatalos pszichoterápiás képzés keretei is az Orvostovábbképző Intézet Pszichiátriai Tanszékének (OTKI) szervezésében. A stáb elhatározta a hétvégsorozat befejezését a 26. hétvéget követően (1986). A hétvég megszűnése után a fiatal szakemberek számára hasonló hétvégszerű mozgalmak jöttek létre (Velencén, majd a fiatal pszichiáterek fóruma Horányban).

PSZICHOTERÁPIÁS OSZTÁLYOK (1979–1995)

Már a hatvanas évektől kezdve egyes pszichiátriai osztályok az ún. kis pszichiátriát művelték, funkcionális osztályoknak, neurózisosztályoknak is hívták őket. Ezeken az osztályokon hamarabb kezdett el terjedni a pszichoterápia, mint ebben az időben nagyrészt kusztodiális jellegű nagypsychiátriai osztályokon.

Külön említést érdemelnek a nagycsoport és terápiás közösség kezdeményezések. Már a Gálfi- munkacsoport írt erről a témáról (Gálfi és mtsai, 1966), majd Füredi János és munkatársai több alkalommal is publikáltak a Kun Miklós osztályán (a Lipóton) 1967 óta működő nagycsoportról (említi Mérei, 1989, Füredi, Mórotz, Szombathelyi, 1969, Füredi, 1970, Füredi, Szegedi, Kun, 1974).

A terápiás közösségen, csoportterápián alapuló pszichoterápiás osztályok többet nyújtottak, mint a pihenésre, nyugtatóra és relaxációra beállt neurózisosztályok. Új volt a pszichoszomatika (Hermann Erzsébet, János Kórház Belosztály; Császár Gyula, Juhász Erzsébet, Újpesti Szakorvosi Rendelőintézet Bajmegállapító; Kelemen Andor, Kútvölgyi Kórház Kardiológiai Rehabilitációs Osztálya) és pszichoterápia összekapcsolása is. Ez a különösen Németországban erős formáció a hétvégek során hazánkban is elterjedt. A volt szocialista országok között az NDK-ban alakultak ki az ilyen osztályok, és Csehszlovákiában is volt jó néhány példa rá. Ezeken az osztályokon a nagycsoport-kiscsoport váltakozás közös keretet teremtett, és a terápiás működés alapvető része volt.

Amikor 1984-ben az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet (OORI) keretében a Tündérhegyi Osztály alapítására sor került, csak Budán a következő pszichoterápiás osztályok működtek:

János Kórház Mentálhigiénés osztály (volt Fővárosi Pszichoterápiás Központ) (Szinétár Ernő, Várad Géza, Hidas György)

Kútvölgyi úti Kórház Béla király úti részleg (Füredi János)

BOTE Pszichiátriai Klinika Nyéki úti részlege (Tringer László)

BM Kórház Budakeszi úti rehabilitációs részleg (Matuzsinka Ferenc)

MÁV Kórház Neurózis Osztálya, Budakeszi (Zsombok György, illetve Szatmáry István)
Pesthidegkút (Pest megyei Tanács) Pszichoterápiás Osztály (Goldschmidt Dénes, Lust
Iván, Bódog Gyula, Varga Pál)

Tétényi úti Kórház Pszichiátria Pszichoterápiás Részlege (Szilágyi András, Zseni Anna-
mária)

OIE Völgy utcai osztály (Pertorini Rezső, Veér András)

OIE Neurózis Osztálya (Szűcs Rozália, Rihmer Zoltán)

OTSI Sportmentálhigiénés Osztály (Buda Béla, Szőnyi Gábor, Harmatta János, később
Süle Ferenc, Haraszti László, Grünszeisz Attila)

OORI Tündérhegyi Osztály (Hidas György, Ajkay Klára, Harmatta János, Szőnyi Gábor)

Visszatekintve megállapítható, hogy ezeknek az osztályoknak a többsége egygene-
rációs osztály volt. Ezen azt értem, hogy egy kompetens vezető körül szerveződő
osztály a vezető távozása után szétesik, a terápiás rezsim nem folytatódik, vagy kül-
ső körülmények következtében nem működik. A rendszerváltás utáni idő és átala-
kulási folyamatok már nem kedveztek ezeknek az osztályoknak, ma már csak a SE
Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika Pszichoterápiás részlege (a BOTE Nyéki úti
Osztály utódja egy ideig a Nap utcában működött ambuláns módon [Tringer László,
Simon Lajos, Tringer, 1990]), majd a Klinikán, vezeti Unoka Zsolt), a Thalassza Ház
(Pesthidegkút, és a Tétényi úti Kórház Pszichoterápiás Részlege utódja, vezeti Zalka
Zsolt) és az OORI Tündérhegyi Pszichoterápiás Osztály (Szőnyi, 1990) képviselik
ezt a spektrumot. Budapesten ezeken a helyeken van konzekvensen felépített és mű-
ködő pszichoterápiás rezsim.

Ezek az osztályok nemcsak a betegellátás fontos spektrumát képviselték, hanem
a pszichoterápiás képzés klinikai műhelyei is lettek. A megmaradt osztályok több
krízisen (telephely, illetve fenntartó változása) mentek át.

Budapesten kívül vidéken is több helyen alakult pszichoterápiás osztály vagy
pszichoterápiás szemléletű műhely. Ilyen volt az Ozsváth Károly és Pörzsi József ve-
zette osztály Pécsen, a Honvéd Kórházban, a pécsi Mentálhigiénés Intézetben Stark
András, Simon Angyalka, Kézdi Balázs, a Klinikán Kóczán György, azután Szege-
den Boncz István és Kovács Zoltán Ambrus, Temesváry Beáta a Pszichiátriai Klini-
kán, Kézdi Balázs szigetvári pszichiátriai osztálya (Szabó Péter, Bender Zsuzsa, Zal-
ka Zsolt), Karcagon Süle Ferenc pszichiátriai osztályának pszichoterápiás részlege,
Miskolcon Tass Gyula és Balogh Gizella osztálya, majd a Csanyiki Pszichoterápiás
Osztály Vass József alapításával (Balog Gizella, Urbán Éva), Töröcskén Kaposvár
mellett a Terenyi Zoltán vezette szocioterápiás részleg, Debrecenben Kiss Sándor
Árpád pszichoterápiás osztálya a Kenézy Kórházban, Miskolcon később Túry Fe-
renc és Wildmann Márta evészavarokra specializált részlege a pszichiátriai osztá-
lyon. Pécsen a szkizofrénia pszichoterápiájával foglalkozó műhely alakult (Trixler,

1996), az öngyilkossággal több műhely foglalkozott (Buda, Zonda, Temesváry, Tass, Kézdi, Fekete, Trixler, Gáti, Tényi, Osváth, Stark, Szabó).

Ezek az osztályok pszichoterápiás szemlélettel és különböző mértékben pszichoterápiás rezsimmel dolgoztak. Kríziseiket maguk is megélték, több megszűnt, viszont legújabb fejleményként Szegeden a Pszichiátriai Klinikán (Tóth Erika vezetésével) és Debrecenben a Pszichiátriai Klinikán (Égerházi Anikó vezetésével) pszichoterápiás osztályok nyíltak a klinikák vezetőjének (Kálmán János, Frecska Ede) támogatásával. Újabban a Nyíró Gyula Országos Pszichiátriai és Addiktológiai Intézetben (OPAI) is nyílt pszichoterápiás részleg (Csigó Katalin).

A PRÁGAI TÉZISEK ÉS A SZOCIALISTA ORSZÁGOK PSZICHOTERÁPIÁS MUNKACSOPORTJA (1973–1993)

1973-ban, tehát mindössze öt évvel az 1968-as csehszlovákiai események után, Prágában alakult meg a szocialista országok pszichoterápiás munkacsoportja, és hozta létre az ún. prágai téziseket. Ez azt mutatta, hogy nemcsak nálunk, hanem a környező országokban is mozgolódás volt a pszichoterápiás szakma részéről.

A Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportja egy „alulról jövő” (a szakma által indukált) kezdeményezés volt. Csehszlovákia, a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Bulgária, Magyarország pszichoterápiájának képviselői jöttek össze. (Csehszlovákiából Skoda, Hausner, Kratochvil, Kondas, a szovjetektől Kabanov, Karvaszarszkij, Csurkin, az NDK-ból Seidel, Höck, Geyer, König, Hess, Ott, a lengyelektől Leder, Aleksandrowicz, Czabala, a bolgároktól Atanassov, Alexiev, Tomov, Magyarországról Hidas, Pertorini, Tringer, Szilárd, Osváth, Harmatta, Lust, Blümel, egy-egy alkalommal. Jugoszlávia és Románia nem képviseltette magát ebben a munkában.) Az alulról jövő szakmai kezdeményezést természetesen jóvá kellett hagyatni az egyes országok egészségügyi minisztériumaival. Ez félhivatalossá tette a működést, ami azt jelentette, hogy nem a minisztérium delegálta a tagokat, hanem jóváhagyásával a szakma. Költségvetés nem volt hozzá, a Munkacsoport mindig más-más országban, egy-egy pszichoterápiás konferenciához csatlakozva ülésezett két-három évente. Áttekintette a pszichoterápia helyzetét az egyes országokban, és javaslatokat dolgozott ki, amelyeket írásba foglalt. Ezek a javaslatok szükségszerűen eljutottak az egyes országok egészségügyi minisztériumaiba, és a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) működési rendje szerint a szocialista országok egészségügyi minisztereinek soron következő ülésén automatikusan napirendre kerültek. Ez nagy előrelépés volt a pszichoterápia legitimációja szempontjából mindezen országokban. Ez az együttműködés kölcsönös támogatást jelentett, azonkívül az egyes országokban a különböző fejlettségű pszichoterápiás ellátást igyekezett közös szintre emelni. Az NDK-ban például minden régióban elterjedtek voltak a pszichoterápiás osztályok, nálunk Budapesten kívül csak Miskolc-

con és Pécsen léteztek. Továbbiak létesítésére lehetett az NDK példára hivatkozni. Sokat merítettünk egymás szemléletéből, gyakorlatából.

1978-ban a Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportja nemzetközi folyóiratot alapított *Studia Psychotherapeutica* néven. Ez a folyóirat Budapesten került kiadásra, Hidas György és munkatársai szerkesztésében, négy nyelven (angol, orosz, német, magyar), a devizaproblémák miatt ingyenes szerkesztésben és terjesztésben. Csehák Judit mint az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének akkori elnöke vállalt védnökséget felette. A kiadvány három évig jelent meg (1978–1980), heroikus munka volt. Egyes példányai ma már szakmatörténeti érdekességek (Harmatta, Lust, 1978).

1985-ben már a Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportjának ötödik találkozójára került sor Budapesten, október 14–17. között. Az absztrakt kötet mindmáig jó áttekintést ad az akkor kurrens témákról (5th Interantional Symposium, 1985).

A rendszerváltás után a Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportjának funkciója kiüresedett. A munkacsoportnak 1990-ben Szófiában volt még ülése (Magyarországot Szilárd János, Harmatta János, Blümel Ferenc képviselték), majd 1993-ban Kromeržiben, majd a munkacsoport 20 éves működés után (1973–1993) Csehországban befejezte tevékenységét. Jelentős mértékben hozzájárult az egyes országokban a pszichoterápia intézményesüléséhez.

A MAGYAR PSZICHIÁTRIAI TÁRSASÁG PSZICHOTERÁPIÁS SZEKCIÓJA (1980–1989)

1980-ban megalakult a Magyar Pszichiátriai Társaság (MPT). Korábban a neurológusok és pszichiáterek együtt voltak a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társaságában (MIET). A hazai pszichiátria fejlődése szükségessé tette az önálló Pszichiátriai Társaság megalakulását, amelyben a Pszichoterápiás Hétvég mozgalmának is jelentős szerepe volt, az alapító tagok jelentős része onnan került ki. A MPT-nek a kezdetektől fogva pszichológus tagjai is voltak. Akkoriban egy tudományos társaság alapítása bonyolult politikai és szakmapolitikai manőverek sorozatából állt. Nem is sikerült teljesen leválni a neurológusoktól, a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága még évekig megtartotta a közös nevet.

A Magyar Pszichiátriai Társaság első elnöke Juhász Pál lett. Egy új kezdet mindig új fejlődésre is lehetőséget biztosít. A pszichoterápia szempontjából ez azt jelentette, hogy az addigi fejlődés gyümölcsei kezdtek beérni. Az MPT keretében megalakult a Pszichoterápiás Szekció, és ennek keretében az egyes pszichoterápiás irányzatok mint munkacsoportok működtek. Ez a formáció először biztosított hivatalos működési keretet és egyben önálló fejlődési lehetőséget is az egyes pszichoterápiás irányzatoknak.

Ez hatalmas előrelépést jelentett az intézményesülés és az elfogadottság terén. Az egyes pszichoterápiás irányzatokat képező kis szakmai csoportok az addigi klubszerű működésből hivatalos munkacsoporttá szerveződtek. Történelmi lépés volt ez olyan pszichoterápiás irányzatok esetében is, amelyek a háború előtt már léteztek, de a Rákosi-korszakban kénytelenek voltak felfüggeszteni működésüket – mint például a pszichoanalízis és az individuálszichológia. Az MPT Pszichoterápiás Szekciója keretén belül kaptak újra hivatalos létezési keretet.

Fontos magyar fejlődési jellegzetesség az is, hogy a közös munkacsoport keretében először adódtak azonos működési és fejlődési lehetőségek, amelyben valamennyi akkori pszichoterápiás irányzat egyaránt részt vett. A hazai pszichoterápia ezzel a mozgalmi fázisából elérkezett a szervezeti fázis határához.

A szekció óriási funkciót töltött be. Egyesületekké növelte a munkacsoportokat. Nem hatalmi szóval, hanem inkább sorstársként kísérte a pszichoterapeutákat. Olyan hagyományokat adott át, amelyek segítettek kilépni a gettómentalitásból, a megtúrt helyzetből, és így sokféle és színes kezdeményezés nőhetett ki belőle.

A Pszichoterápiás Szekció első elnöke Paneth Gábor, titkára Tomcsányi Teodóra volt. Második elnök Vikár György, titkár Bitter István lett. Harmadik elnök Szőnyi Gábor, titkár Pintér Gábor voltak.

1985-ben a Pszichoterápiás Szekció a következő felállásban működött: Elnök: Vikár György, titkár: Bitter István, Viselkedésterápiás Munkacsoport: Mórotz Kenéz, Szegedi Márton, Gyermekterápiás Munkacsoport: Binet Ágnes, Szász Katalin, Komplex terápiás Munkacsoport: Süle Ferenc, Kiss Sándor Árpád, Pressing Lajos, Családterápiás Munkacsoport: Székács Judit, Baráth Katalin, Csoportpszichoterápiás Munkacsoport: Szőnyi Gábor, Ajkay Klára, Fonyó Ilona, Hipnózis Munkacsoport: Mészáros István, Daubner Béla, Hortobágyi Tibor, Egyéni Terápiás Munkacsoport: Lust Iván, Bolla István, Pszichoanalitikus Munkacsoport: Nemes Livia, Gerő Zsuzsa, Pszichohigiéné és terápiás közösség munkacsoport: Tomcsányi Teodóra, Gallus Klára, Kassay-Farkas Ákos, Pszichoterápiás kutatás és elmélet munkacsoport: Harmatta János, Relaxációs Munkacsoport: Szőnyi Magda, Varga József.

A több név azt jelenti, hogy a munkacsoportok különböző módon, vagy társelnökkel, vagy titkárral működtek.

Ettől kezdve ezek a munkacsoportok hivatalosan hirdethették képzéseiket, rendezhettek konferenciát. Az ekkor induló képzések már igazodtak nemcsak a magyar lehetőségekhez, hanem az egyes pszichoterápiás irányzatok nemzetközi képzési standardjaihoz is óraszámban és képzési előírásokban. Ekkor kezdődött meg egy olyan fejlődés, amivel a hazai pszichoterápia lekörözte a szomszédos szocialista országok pszichoterápiáinak fejlődését, ahol sokkal korábban volt ugyan állami támogatással pszichoterápia, de sokkal szerényebb mértékű és a pszichoterápia szakmaiságának nem mindig elegendő képzéssel. Ez a különbség azután különösen a rendszerváltás után vált kontrasztossá. Ebben a vonatkozásban még egy fontos elterést kell megemlíteni. Nevezetesen azt, hogy nálunk az orvosi magánygyakorlatot

nem függesztették fel, igaz, nem is hivatalosították sokáig. De ennek keretében folyhattak az egyéni és akár csoportos önismereti képzések, és ennek nem volt intézményi vagy előírási korlátja sem. A magánszférában, de a nemzetközi standardok szerinti képzések önfelkészítők voltak, mint ahogyan a pszichoterápiás képzések is mind azok. De ez a körülmény a szakmaiságban hatalmas előnyt jelentett. Jó példa volt ez arra, hogy a szocializmusban is az egyes országokban különböző rendszerek és fejlődési módok működtek. Más szocialista országokban ilyenek voltak Csehszlovákia, NDK, Lengyelország, állami finanszírozású, de nagyon alacsony óraszámú, elégtelen pszichoterápiás képzések folytak. Az NDK-s kollégák számára nehézséggel járt, hogy a rendszerváltásuk után a nyugatnémet képzési standardoknak megfeleljenek, sok utánképzésre volt szükségük.

Magyarországon az egyes pszichoterápiás módszerek szerint szerveződött munkacsoportok be tudtak csatlakozni a nemzetközi pszichoterápiás szaktársaságokba, nemzetközi konferenciákon vehettek részt, és képzést és hazai konferenciákat szervezettek (Harmatta, Szőnyi, 1992, Harmatta, 2002).

A Magyar Pszichiátriai Társaság vezetése (Juhász Pál, majd az ő halála után Szilárd János, illetve a főtítkár Tringer László) támogatták és szabad teret biztosítottak ennek a fejlődésnek.

A Pszichoterápiás Szekció működése módot adott a pszichoterápia hazai hivatalos képzési rendszerébe történő betagozódására is.

A következő elnök (Füredi János, főtítkár Csiszér Nóra) tevékenysége már a rendszerváltás idejére esett. A rendszerváltás után lehetővé vált civil szervezetek alapítása felsőbb engedélyek nélkül. Ez nagy pezsgést indított meg a szakmai életben is. A Magyar Pszichiátriai Társaság szervezetileg megújult, számos induló szervezet tagszervezetként csatlakozott hozzá, így lehetett megőrizni a pszichiátria szakmai egységét.

A Pszichoterápiás Szekció keretében működő munkacsoportok, amelyek az egyes pszichoterápiás eljárásokat képviselték, önálló egyesületeket alapítottak, önálló jogi személyiséggé váltak. Ezzel párhuzamosan a szekcióbeli működésük megszűnt, a szekció kiürült, és a szekció vezetősége 1990-ben befejezettnek tekintette a szekció működését.

Az újonnan alakult pszichoterápiás szaktársaságok új perspektívát nyitottak. Egyszerre indultak, amivel szinkron fejlődés indult el, egy részük (kb. a fele az új egyesületeknek) jogi személyként belépett a Magyar Pszichiátriai Társaságba, másik részük viszont nem, hanem önállóan folytatta tevékenységét. Később is volt mozgás ebben a tekintetben (belépés, illetve kilépés).

Mielőtt a rendszerváltás utáni helyzetet taglalnánk, röviden térjünk vissza még a korábbi évekre, és tekintsük át a klinikai pszichológia helyzetének alakulását.

A MÉREI-JELENSÉG ÉS A KLINIKAI SZAKPSZICHOLOGIA KEZDETEI

(Méri Ferenc, Bagdy Emőke, Szakács Ferenc, Pintér Gábor)

Méri Ferenc a „mesterek korából” (lásd fentebb), a klinikai pszichológia nagymestere volt. Neve, hírneve, tudományos munkássága, de mindenekelőtt a klinikai pszichológia terén kifejtett szakmaépítő tevékenysége az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben (OIE) legendás mentorrá tette őt. Mérei Ferenc tömörítette maga körül a pszichológusokat, csoportképzést tartott (pszichodráma), és egyéni pszichoterápiás saját élménybe küldte őket. Kiváltság volt a Tanár úr csoportjába tartozni, és nem mindenkinek adatott meg. Az 1970-es évek közepén a Mérei-csoport tagjai voltak többek között: Bagdy Emőke, Dobos Emőke, Ajkay Klára, Fonyó Ilona, Barcy Magdolna, Pál Mária, Falus Ferenc, Kapusi Gyula, Komlósi Piroška.

Ekkoriban még az egyetemi pszichológusképzés keretében lehetett klinikai pszichológus szakirányt választani. Fontos jegyzetek voltak a kéziratos Vademecum sorozat darabjai (Méri, Szakács, 1974 és Szakács, 1978).

Méri és csoportja bekapcsolódott a Pszichoterápiás Hétvégek stábjába, és nagyon gyümölcsöző együttműködés alakult ki. Mérei kezdeményezte és támogatta három pszichoterápiás irányzat hazai terjedését, a csoport-pszichoterápiát (akkoriban szabad-interakciós csoportnak nevezték), az Ellis-féle racionális-emocionális terápiát és a pszichodramát, az ún. Mérei-technikával.

Méri működése elsősorban a pszichológusokra koncentrált, mégis a Mérei-csoportnak a hétvég stábjában való megjelenése és a velük kialakult együttműködés alapozta meg azt a hazai szemléletet, amely szerint a pszichoterápia interdiszciplináris tudomány, önálló fejlődéssel, amely nem tartozik sem a pszichiátria, sem a klinikai pszichológia alá, és ebben a szakmában az orvosi és pszichológusi kompetenciák egyaránt alapot képeznek. A hazai orvos-pszichológus együttműködés a pszichoterápia terén példaértékű volt, és meghatározta a további fejlődést is.

Később a HIETE (Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem) keretében megalkult az önálló Klinikai Pszichológiai Tanszék (kiválik a Prof. Moussong-Kovács Erzsébet – Prof. Füredi János vezette Pszichiátria tanszékből). A kialakuló pszichoterapeuta képzés azonban megmaradt a Moussong-Füredi-tanszék keretében. Az új Klinikai Pszichológia Tanszék professzora Bagdy Emőke, docense Szakács Ferenc lett. Ezzel megteremtődött a klinikai pszichológusi szakvizsga megszerzésére irányuló önálló szakpszichológus képzés lehetősége.

A PSZICHOTERÁPIA SZAKFOLYÓIRAT 1992-TŐL

A szakfolyóiratot Buda Béla alapította 1992-ben, az önálló pszichoterápiás szakegyesületek, a Pszichoterápiás Tanács megalakulásának, a pszichoterápiás szakvizsga bevezetésének időszakában. Jelentős lépése volt, hogy a szakma önálló folyóirattal rendelkezhetett, külföldi és magyar anyagok egyaránt megjelenhettek benne.

Az 1–11. évfolyamot Buda Béla szerkesztette, az Animula Kiadó (Bíró Sándor) jelentette meg, eleinte évi négy, később hat lapszámmal. A folyóirat első szerkesztősége nem törekedett a szakmával való szorosabb kapcsolatra, ez a folyóirat izolálódását is eredményezte. 2002-ben Szőnyi Gábor vette át a főszerkesztői pozíciót, és a kiadás a Mentálport Kft.-hez került. A lap formája és fokozatosan a szerkesztési elvei is megváltoztak, a lap figyelemmel van a szakmai folyamatokra, és nyitott az új jelenségekre (Harmatta, 2011).

A folyóirat szerkesztése mellett a szerkesztőség éves pszichoterápiás konferenciák rendezését indította el 2005-ben. Ezek a közkedvelt konferenciák a szakma egészét szolgálják, nagyon sok műhellyel és szakmai beszélgetéssel, így mára már a pszichoterápiás szakmai közélet fontos részét jelentik. Jelen szervezőbizottsága a folyóirat szerkesztőiből áll: Szőnyi Gábor (elnök), Bokor László, Berger Noémi, Kiss Tibor Cece, Pál Krisztina, Takácsy Márta, Tiringer István, Valkó Lili.

A HIVATALOS PSZICHOTERAPEUTA-KÉPZÉS KEZDETEI

1980–1983 ÉS 1984–1987

A hivatalos pszichoterapeuta-képzés 1980-ban indult, az akkor még az OTKI (Orvostovábbképző Intézet) keretében, Füredi János docens kezdeményezésére, továbbképző tanfolyamok formájában. Füredi felkérésére Harmatta koordinálta ezt a szakaszt. Az OTE keretében pszichoterápiás tanfolyamok indultak a pszichoterápiás eljárások szerint, amelyet az egyes pszichoterápiás munkacsoportok szerveztek. Fontos volt, hogy ez már nem informális, hanem hivatalos továbbképzésnek számított.

Füredi javaslatára 1984-ben létrejött a *pszichoterapeuta cím* képesítés. Lényegében posztgraduális szakvizsgával (pszichiátria, neurológia, illetve egyéb orvosi alapszakvizsgával) lehetett hozzájutni, bármelyik elfogadott pszichoterápiás irányzattól lehetett vizsgázni, bár az alap vizsgakövetelmény akkor még két pszichoterápiás irányzat (egy ún. nagy és egy ún. kicsi) ismerete volt. Az első időkben csak orvos-pszichoterapeuták szerezhették meg, de a szakma erősen küzdött azért, hogy a pszichológusok is megszerezhessék a pszichoterapeuta címet. Ez öt évvel később (1988) be is következett.

1987-től megszerveződött a cím mögé a komplex hivatalos képzés is (Füredi és mtsai, 1988). Füredi koncepciója adta az alapot, a kivitelezést titkárként egy psi-

chológus, Barcy Magdolna segítette. A háromfázisú pszichoterápiás képzés kialakítása példaértékű volt, mert

- 1) Kellő súlyt adott a klinikai irányultságnak, és azt külön képzőhelyekhez rendelte.
- 2) Fázisokra osztotta a képzés egyes részeit, és így jó illeszthetőséget biztosított a szakvizsgarendszerhez.
- 3) A hivatalos pszichoterápiás képzési rendszer részévé tette és bekapcsolta a képzésbe a módszerspecifikus képzéseket, amit az egyes pszichoterápiás szaktársaságok vezetnek nemzetközi standardok alapján.

A képzést sikerült úgy kialakítani, hogy az állami szakvizsga és a nemzetközi standardok alapján magas minőségű szakmai képzés összehangolható volt úgy, hogy megfelelt a pszichoterápia speciális igényeinek.

A kialakult rendszer nem tett különbséget orvos és pszichológus között, és ezzel egy közös képzési rendszer jött létre, amit azután következetesen lehetett végigvinni.

Nem mindegyik pszichoterápiás egyesület ismerte fel rögtön ennek az egységes képzésnek a jelentőségét és a lehetőségét. Voltak, amelyek úgy érezték, hogy a rendszerhez kapcsolódó közös képzési óraszámok veszélyeztetik saját normáikat. Tárgyalásokkal sikerült ezt a nehézséget rendezni, és kialakítani a közös minimum óraszámokat.

Ez a képzés már megalapozta, hogy a pszichoterapeuta címből később pszichoterapeuta szakvizsga lehessen, de erre még éveket kellett várni.

A PSZICHOTERÁPIÁS SZAKTÁRSASÁGOK (1989-TŐL) ÉS A PSZICHOTERÁPIÁS TANÁCS (1991)

A rendszerváltással lehetővé vált az önálló jogi személyiségű pszichoterápiás szaktársaságok megalakulása. Azok az egyes pszichoterápiás módszereket képviselő munkacsoportok, amelyek a Pszichoterápiás Szekcióban működtek, rövid idő alatt, szinte egyszerre önálló jogi személyiséggel rendelkező pszichoterápiás szaktársaságokká alakultak, amely hatalmas lépés volt, és nagy lehetőségekkel kecsegtetett. Ezek a társaságok meghatározhatták saját működési rendjüket, megválaszthatták tisztségviselőiket, konferenciákat szervezhettek, képzéseket indíthattak, tagok felvételéről dönthettek. Mind olyan dolog volt ez, amiről korábban álmodni is alig lehetett.

Két körülmény lényeges: egyrészt az egyes pszichoterápiás munkacsoportok folyamatos működése, szervezettsége és szakmai elkötelezettsége az adott módszer iránt lehetővé tette ennek az átalakulásnak a beindulását, másrészt ismertségük, nemzetközi kapcsolataik, illetve önálló jogi személyiségként az adott pszichoterápi-

ás módszer nemzetközi szervezeteihez való kapcsolódásuk serkentette a hazai pszichoterápia fejlődését nemzetközi kapcsolatrendszerben is.

A pszichoterápiás szaktársaságok egy része teljeskörűen önálló jogi személyiségként működött, más részük (kb. a fele) a Magyar Pszichiátriai Társaság most már jogi személyiségű tagja lett (maradt), illetve volt vegyes megoldás is, például hogy az illető társaság pénzügyeinek kezelését a Magyar Pszichiátriai Társaság vállalta magára (lásd Individuálpszichológiai Egyesület). Ez rendszerint csak pár évre szóló, átmeneti megoldás volt, azután az illető társaság megerősödött, és erre már nem volt szükség.

Az MPT Pszichoterápiás Szekciójának a tevékenysége kiürült, tagsága (az egyes munkacsoportok) elmentek vagy átalakultak, ezek képviselőit ilyen formában az MPT-n belül nem volt már szükség. A Pszichoterápiás Szekció a működése megszüntetése mellett döntött. Ez megfelelt annak is, hogy a pszichoterápiában dolgozó és a különböző szaktársaságokban tevékenykedő pszichológusok nagy része nem volt tagja személyében a Magyar Pszichiátriai Társaságnak.

A társadalmi változásokkal párhuzamosan az egyes pszichoterápiás szaktársaságok újszerű fejlődésének elindulása egyszerre történt, mintha egy képzeletbeli startvonalról rajtoltak volna. Különbségek persze az eltérő hagyományok, hazai beágyazottság, illetve a munkacsoportként való fejlődés miatt bőven voltak, de az új struktúra új lehetőségeket hozott magával.

Hamarosan kiderült azonban, hogy a pszichoterápia egészének képviselője nincsen biztosítva ebben a helyzetben.

1991-ben a Magyar Pszichodráma Egyesület kezdeményezésére Harmatta öszszehívta a pszichoterápiás szaktársaságokat egy közös képviselői szerv létrehozására. Ekkor nem egy újabb társaságról volt szó, hanem egy koordináló és képviselői funkciót ellátó Pszichoterápiás Tanácsról, amelynek tagjai az egyes, képzésben részt vevő pszichoterápiás szaktársaságok elnökei és az OTE pszichiátria tanszékének képviselője. Közel egyévi rendszeres megbeszélések során körvonalazódott ennek az új formációnak a funkciója, felállása, közös tere. Megalakulásakor az összes szaktársaság belépett, majd később még három szaktársasággal bővült a lista.

A Pszichoterápiás Tanács megalakulásáról a Magyar Pszichiátriai Társaság lapja, a *Psychiatria Hungarica* 1991-ben az alábbi módon tudósított:

„Megalakult a Pszichoterápiás Tanács 1991. május 16-án, a pszichoterápiás társaságok vezetőiből és az OTE pszichoterápiás képzésért felelős professzorából. A tanácsban képviselt pszichoterápiás társaságok: Relaxációs és Szimbólumterápiás Egyesület, Magyar Hipnózis Társaság, Csoportanalitikus Kiképző Társaság, Magyar Pszichodráma Egyesület, Magyar Személyközpontú Egyesület, C. G. Jung Komplex Pszichoterápiás Egyesület, Magyar Csoportpszichoterápiás Egyesület, Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív Terápiás Egyesület, Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Magyar Családterápiás Egyesület, Személyközpontú szemlélet és klienscentrikus terápia magyarországi Egyesülete, MPT Gyermekpszichoterápiás Szekció, OTE Pszichoterápiás Képzés.

A Tanács célja a pszichoterápia Képviselte minden lehetséges fórumon, a pszichoterápia egészét érintő munka összefogása. A Pszichoterápiás Tanácsban képviselt pszichoterápiás társaságok összességükben lefedik a hazai pszichoterápiás klinikum mértékadó spektrumát és annak képzési feladatait.

A Pszichoterápiás Tanács igényt tart arra, hogy a pszichoterápiával foglalkozó döntések előkészítésébe, állásfoglalások kialakításába az állami és szakmai fórumok bevonják. Megválasztott ügyvezető elnöke: Dr. Harmatta János, 1121 Budapest, Szilassy út 6.”

A tanácsnak hamarosan komoly informális tekintélye lett, bár voltak, akik ezt igyekeztek kisebbiteni vagy megkérdőjelezni. Kétévente szavazott a tanács a tisztségviselőkről, de ezek a személyek hosszú idő után stabilan maradtak. A tanács a közös paraméterek kidolgozásán munkálkodott, segítette és koordinálta a fejlődést, döntéseit hosszas munkával konszenzusosan hozta (volt például olyan döntés, amely két év alatt született meg, mire mindegyik szaktársaság beleegyezett). Kivételt képeztek a kívülről jövő megkeresések, amelyek gyors állásfoglalást igényeltek, ilyenkor a tanács többségi szavazat alapján határozott.

Ez a konszenzusos munkamód segítette az álláspontok egyeztetését, a kielélt döntéseket, egymás különbségeinek figyelembevételét. Ugyanakkor terelte is az irányzatokat közös paraméterek felé, mind a képzést, mind pedig a társasági működés egyes aspektusait illetően. Kiegyenlítette bizonyos mértékig a különbségeket a „kis” és „nagy” módszerek (ez a megkülönböztetés ma már nem is használatos), illetve a kisebb és nagyobb létszámú társaságok között. Szerepe volt a pszichoterápia egységes arculatának megteremtésében. Működése során néhány újabb eljárást képviselő társaság felvételére került sor, akik a felvételi paramétereknek megfeleltek. A hazai pszichoterápiás kultúra fejlődésében, és abban, hogy az eljárásokra tagolt pszichoterápiának egységes arculata lehet, a Pszichoterápiás Tanács több mint 30 éves működésének szerepe van.

1991-ben Bécsben Alfred Pritz kezdeményezésére öt ország (Ausztria, Hollandia, Svájc, Németország, Magyarország) részvételével megrendezett tanácskozássra került sor, az 1990-es ún. strasbourgi tézisek továbbvitelének érdekében. Emlékezzünk, hogy annak idején a Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportja is 1973-ban az ún. prágai tézisekkel indult. A strasbourgi tézisek a pszichoterápiát mint önálló diszciplínát határozták meg.

A megbeszélés alapján körvonalazódott egy Európai Pszichoterápiás Szövetség (EAP) létrehozásának igénye, a szövetség évente tart konferenciát, és a pszichoterápia szabályozási és koordinációs kérdéseivel foglalkozik. Első konferenciájára Budapesten került sor 1992-ben, és első nemzetközi elnöke Harmatta János lett. Már Budapesten csatlakozott Nagy-Britannia, Szlovénia, majd a következő évben a franciák, spanyolok, olaszok, a csehek, a szlovákok, lengyelek, a balti országok és így tovább. 10 évvel később került kidolgozásra és elfogadásra a Pszichoterápia Európai Tanúsítványa (The European Certificate of Psychotherapy), amely közös paraméte-

rek szerinti pszichoterápiás képzettség elismerését jelenti. Elfogadottsága az egyes országokban a nemzeti sajátosságoknak megfelelően különböző lehet. Az Európai Pszichoterápiás Szövetségben az egyes országok pszichoterápiás tanács-szerű képviselői és az egyes pszichoterápiás módszerek európai egyesületeinek képviselői vannak jelen. Hazánkat a Pszichoterápiás Tanács képviseli ebben a munkában. Az Európai Pszichoterápiás Szövetség túlnyúlik az Európai Unión, és több mint 70 000 pszichoterapeutát képvisel Európában. A pszichoterápia közös normatíváinak kidolgozásán munkálkodik (Pritz, 2002).

Az Európai Pszichoterápiás Szövetség folyóiratot ad ki (*European Journal of Psychotherapy*), amelyet hosszú éveken át Ormay Tom szerkesztett.

A PSZICHOTERÁPIÁS SZAKVIZSGA HIETE (ORVOSOKNAK 1993, PSZICHOLOGUSOKNAK 1998)

A pszichoterápiát mint önálló interdiszciplináris szakot a rendszerváltás után tovább kellett építeni a megváltozott körülmények között. Ennek következő lépése volt, hogy a pszichoterapeuta címből rendes ráépített másodszakvizsga lett, ami azt jelenti, hogy egy szakvizsgával már kell rendelkeznie a jelöltnek. Erre jó alapot nyújtott a közben szintén ekkor felépülő klinikai szakpszichológusi képzés, illetve szakvizsga. Ezzel ugyanis a klinikai pszichológia szakvizsgája az orvosi szakvizsgákhoz hasonlóvá vált. Erre ugyanúgy rá lehetett építeni a pszichoterápiát, mint az orvosi szakvizsgákra.

Hiába tűnik célszerűnek egy lépés, a megvalósítása nem megy nehézségek nélkül. Füredi János először is létrehozott egy egyezséget, amelyet Tringer László, a SE Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika igazgatója, Bagdy Emőke (OIE), a HIETE klinikus pszichológus szakképzés vezetője, Füredi János, HIETE pszichiátriai tanszékének vezetője és Harmatta János, a Pszichoterápiás Tanács elnöke kötött. Ez a dokumentum azóta is a pszichoterápiás szakma alapvető dokumentuma. Alapos megbeszélések után ez az egyezés azt tartalmazta, hogy a pszichoterápiás képzés három fázisra épül: propedeutikai, klinikai és módszerspecifikus. A propedeutikai fázis a pszichiátriai, illetve a klinikai szakpszichológusi képzésben is megszerezhető, anyagát közösen hozták létre. Így lehetett elérni, hogy pszichiátereknek és klinikus szakpszichológusoknak egy évvel rövidebb (három helyett két év) legyen a képzési idő. A másik annak megerősítése volt, hogy a módszerspecifikus fázist a tanácsban képviselt irányzatok óraszámokban, követelményekben egységesített képzései adják. Rögzítette a megállapodás azt is, hogy szétváltak a klinikai és a módszerspecifikus képzőhelyek, a klinikai képzőhelyek osztályokhoz kötődtek, de ezek az osztályok nem végezhetek módszerspecifikus képzést. Az ebben foglaltakat a legutóbbi időkhöz mind a négy fél betartotta.

Füredi és Harmatta segítették a főhatóságnál a szakvizsgajavaslat elfogadását. A szakvizsgarendelet ennek értelmében fogalmazódott meg. Jelentősége volt abban,

hogy lekövette a pszichoterápia speciális képzési igényét, szakmaiságát, és ugyanakkor már tartalmazta azt a perspektívát, hogy a pszichoterápiás (ekkor még orvosok számára ráépített) szakvizsga a klinikus szakpszichológusok részére is megnyíljon, ugyanolyan képzési menetben és vizsgarendben. Ezzel elkerülhetővé vált, hogy ne külön orvos-pszichoterapeuták, illetve pszichológus-pszichoterapeuták jöjjenek létre, és ne szakadjon ketté a pszichoterápia, amire több országban bizony van példa.

Sajnos nem mindenki örült ennek a fejlődésnek. Volt, aki más szakvizsgát szeretett volna (ez azután még később is fölmerült), pszichológus oldalról is voltak ellenvetések, főleg azért, mert nem tudott egy lépésben létrejönni orvosokra és pszichológusokra egyaránt érvényes rendelet, először az orvosokra hozták létre, és csak öt évvel később a klinikus szakpszichológusokra. Ők addig továbbra is a pszichoterapeuta címért vizsgázhattak. Voltak, akik a címért folyó képzést nem óhajtották, a közös perspektívában nem bíztak. Orvosoknál külön nehézséget okozott a szakvizsga vizsgarendje, amely nem tette lehetővé a „honoris causa lehetőséget” a címet már birtoklóknál. Ezért mindazoknak az orvosoknak, akiknek pszichoterapeuta címük volt, újra le kellett most szakvizsgáznuk pszichoterápiából. Ennek nem tudásbeli, hanem elősorban érzelmi nehézségei voltak. Például az egyik vidéki egyetem tanszékének összes munkatársa bojkottálta a különbözőzeti vizsgát. Ez akkor az önállóság hangoztatása mellett érdekes megoldásnak tűnt, de később súlyos hátrányokkal járt, mert később sem termelődött ki szakvizsgázott pszichoterapeuta azon a vidéken, így az ottani képzés beindítása a kívánatosnál csak jóval később valósulhatott meg.

A kezdeményezők nem adták fel a közös koncepciót, és sokéves munkával 1998-ban végre a klinikai szakpszichológusok számára is lehetővé vált az orvosokéval teljesen egyenértékű pszichoterápiás ráépített szakvizsga.

Ennek a négyes megállapodásnak gyakorlati része volt a Pszichoterápiás Koordinációs Bizottság (PKB), amelyben mind a négy fél képviselve volt. Szőnyi Gábor, majd Tölgyes Tamás vezették ezt a bizottságot, amely a vizsgára bocsátáshoz szükséges dokumentumokat is vizsgálta. Szőnyinek nagy szerepe volt a vizsgarendek kialakításában és az egyes módszerspecifikus képzések bekapcsolásában is. Ő szerkesztette a Pszichoterapeuta Kiskátét, amely a pszichoterápiás szakvizsga szakmai alapdokumentumának számított, és bizonyos elemeiben ma is az.

A PSZICHOTERÁPIA OENO-KATEGÓRIA

A pszichoterápia az egészségügyi ellátás része. Amíg az egészségügyi ellátás állami szolgáltatás volt, természetesen az anyagiak nem játszottak jelentős szerepet. A rendszerváltás után a német pontrendszer átvételével ez a helyzet megváltozott. Az új rendszerben a szakma fejlődése szempontjából döntő kérdés volt, hogy szerepel-e és ha igen, milyen módon a pszichoterápia az orvosi teljesítések között.

Ekkor kerültek kialakításra a járóbeteg-ellátás keretei között a pszichoterápia teljesítési kategóriái és az ahhoz tartozó pontszámok.

A teljesítési kategóriák megalkotásában Tringer Lászlónak meghatározó szerepe volt. Sikert a pszichoterápia vonatkozásában egy fontos szempontot érvényesíteni, ez pedig a pszichoterápiás képzettség megjelenítése volt az OENO-kódok (Orvosi Ellátási Formák Nemzetközi Osztályozása) kategóriákban. A pszichoterápiában az egyik legfontosabb minőségbiztosítási faktor a képzettség, ez a szempont a kategóriákban úgy jelent meg, hogy van alap-pszichoterápia, pszichoterápia és szakpszichoterápia. Az alap-pszichoterápia az, amit a pszichoterápiás képzés propedeutikai szakával már el lehet érni, és ezt pszichiáterek és klinikai szakpszichológusok művelhetik. A magasabb fokozatokhoz pszichoterápiás szakvizsga, illetve teljes módszerspecifikus pszichoterápiás képzettség szükséges.

A pszichoterápiás teljesítés kategóriáinak másik fontos eleme a terápiás ülések hossza volt. Itt három kategória (20, 30, 50 perces ülések) alakult ki, amely rugalmasságot tett lehetővé beavatkozások és különböző terápiás szempontok között.

Hamarosan kiderült azonban, hogy a szakma igényeinek megfelelő kategória-rendszer nem minden. A teljesítési pontértékekhez hozzárendelt forintérték az intézményi ambuláns pszichoterápia finanszírozására mélységesen kevésnek bizonyult, a rendelések elsorvadtak, illetve a tarifálsan nem kötött magánrendelésekbe mentek át. Ez nagyon sok intézményi pszichoterápiás szakrendelés és munkakör megszűnéséhez, leépítéséhez vezetett az utóbbi évtizedekben (Túry, Harmatta, 2006).

Mind a mai napig csak az állami (önkormányzati) intézményekben végzett ambuláns pszichoterápiát finanszírozza az állami betegbiztosítás (pontosabban súlyosan alulfinanszírozza), a többi pszichoterápiás teljesítés a magánpraxisban jön létre. Ez azt eredményezi, hogy jelentős néprétegek, akik saját finanszírozására képtelenek, nem jutnak hozzá a szükséges pszichoterápiákhoz. Becslések szerint ez azt jelenti, hogy egy évben az Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP) nagyságrendileg mintegy 100-120 ezer pszichoterápiás alkalmat finanszíroz (és ezek többsége nem szakpszichoterápia), miközben a magánrendelések (alul)becsült óraszám legalább 2 millió ülés/év. Tehát ma az összes teljesítésnek mindössze kb. 5%-a az államilag finanszírozott pszichoterápiás ülés! Ugyanakkor lényeges szakmai előrelépést jelentett, hogy a pszichoterápia szerepel az egészségügyi teljesítések között, és nem szorult ki közülük.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI TÖRVÉNY 1997

1997-ben átfogó egészségügyi törvény megalkotására került sor. Ez a törvény alapvetően (újra)szabályozta az orvos–beteg kapcsolat számos vonatkozását, nagyon sok betegjogi és orvos-kötelezettségi jelleggel. Sok erőfeszítéssel és szakmai, illet-

ve minisztériumi egyeztetéssel a törvénynek része lett a klinikai szakpszichológusi tevékenység, illetve a pszichoterápia szabályozása is. Először osztrák mintára egy külön a klinikai szakpszichológiát szabályozó rész készült (Bagdy Emőke, Pintér Gábor és a klinikai pszichológus szakmai kollégium), és egy külön pszichoterápiás szakasz (Harmatta és a Pszichoterápiás Tanács). Az előkészítés során ezt a két részt összevonták, így ma is a törvény 103. §.-a néhány bekezdése a klinikai szakpszichológiát, más bekezdései a pszichoterápiás tevékenységet szabályozzák.

Mi ennek a jelentősége a klinikai pszichológia és a pszichoterápia szempontjából? Az első a törvényi szintű szabályozás. Ez a magas szintű szabályozás azért is különleges, mert egyébként az egészségügyi törvény nem szól az egyes szakterületekről, nem határozza meg azok tevékenységi körét, hanem például az egyes betegkapcsolati problémákat és betegjogi aspektusokat szabályozza, mint például a pszichiátria esetén.

Mindenesetre ma törvény szabályozza, hogy mi a pszichoterápia, és ki végezheti. Az egészségügyi törvényben egyedülálló módon az is szerepel, hogy a terápia végzéséhez mindkét félnek (terapeutának és betegnek) a beleegyezése szükséges. Ez biztosítja az elfogadás és a személyi illeszkedés elvét az egyszerű ellátási kötelezettséggel szemben.

Ezzel a pszichoterápia törvényben szabályozott, végzettséghez kötött egészségügyi tevékenység lett. A törvény előkészítése során szakmai oldalról számos ellenvetést, ellenkezést is tapasztaltunk, mind a pszichológusi, mind pedig orvosi oldalról. Ezek főleg arra vonatkoztak, hogy legyen-e egyáltalán törvényi szintű szabályozás. Visszatekintve az látható, hogy bár a törvényi szabályozás nem tisztáz minden szakmai kérdést (nem is a dolga), de fontos jogi és hivatkozási keretet ad a pszichoterápiás tevékenységnek, és ezzel védelmet is biztosít. Ezzel Magyarország is belépett azoknak az országoknak a sorába, ahol törvényi szintű a pszichoterápia szabályozása, legalábbis az egészségügyben, mint például Ausztriában vagy Németországban.

A PSZICHOTERÁPIÁS TANÁCS SZÖVETSÉG 2014

Többévi előkészület után a Pszichoterápiás Tanács Pszichoterápiás Tanács Szövetség néven önálló jogi személyé alakult 2014-ben. Az új alapszabály a korábbi működési rendben alapult. A szövetség nyitott, a felvételhez azonban bizonyos paraméterekben meg kell felelni.

A szövetség 2015-ben kidolgozta a Pszichoterápiás Etikai Kódexet az Európai Pszichoterápiás Szövetség hasonló dokumentumának figyelembevételével. Ezt a kódexet a tagtársaságok elfogadták. Jelenlegi tagjai:

Aktív Analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete (AKAPE)
 Csoportanalitikus és Kiképző Társaság (CSAKIT)
 Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotó Műhely (DREAM)
 Integratív Pszichoterápiás Egyesület
 Magyar C. G. Jung Analitikus Pszichológiai Egyesület
 Magyar Családterápiás Egyesület (MCSE)
 Magyar Csoportpszichoterápiás Egyesület (MACSOPE)
 Magyar Hipnózis Egyesület (MHE)
 Magyar Individuálpaszichológiai Egyesület (MIPE)
 Magyar Mozgás- és Táncterápiás Egyesület
 Magyar Pszichoanalitikus Egyesület
 Magyar Pszichodráma Egyesület
 Magyar Relaxációs és Szimbólumterápiás Egyesület
 Magyar Személyközpontú Pszichoterápiás Tanácsadási Egyesület
 MPT Gyermekpszichoterápiás Szekció
 Pszichoanalitikusan Orientált és Pszichoterápiás és Kiképző Egyesület (POPKE)
 Viselkedéstanulmányi és Kognitív Terápiás Egyesület (VIKOTE)

A szövetség továbbra is minőségbiztosítási és koordinációs feladatokkal foglalkozik, állást foglal a pszichoterápia egészét érintő kérdésekben, és közvetít a szakmai kollégiumok, hivatalos szervek és intézmények felé. Az egyes pszichoterápiás szakértársaságok elnökei révén a képvisellete erősnek mondható. A Pszichoterápiás Tanács Szövetség is rendez éves konferenciákat a pszichoterápia egészét érintő témákról (Terenyi Zoltán, Árkovits Amaryl).

PSZICHOTERÁPIÁS MAGÁNPRAXIS

A rendszerváltástól kezdve megerősödtek a pszichoterápiás magánrendelők, egyéni és csoportrendelések is. Ez egyrészt örvendetes jelenség, és a pszichoterápiás szolgáltatások széles körű elterjedéséhez vezetett. Komoly pszichoterápiás ellátó kapacitás alakult így ki, különösen Budapesten és a nagyobb városokban. Speciális műhely is alakult ilyen keretben, például a Virág Teréz alapította KÚT rendelő holokauszt túlélők ellátására.

Sajnos azonban nem minden rendelő kolléga rendelkezik a megfelelő magas szintű, önálló pszichoterápiás munkához szükséges képzettséggel.

Az egész szakmára nézve pedig az a körülmény, hogy a pszichoterapeuták nagy része vagy döntő többsége magánrendelésben dolgozik, azt eredményezte, hogy az intézményrendszeren belül erősen lecsökkent a szakemberek száma, és ezzel a szakma képvisellete és intézményi fejlesztése (például kutatás, képzés) is gyengült. A szakmai építkezés és a szakma képviselétének terheit jelentős mértékben olyan kollégák viszik, akik intézményekben dolgoznak.

HOGY ÁLLUNK MA?

Ha a fent vázolt sokéves építkezést figyelembe vesszük, a hazai pszichoterápia az utóbbi időkhöz folyamatosan fejlődött, alapjait lefektette, és felépített egy komplex szerkezeti vázlatot.

Az utóbbi években a fejlődés irányát nehezebb látni. Újabb rendeletek születtek, különösen az egyetemi akkreditáció terén, amelyek kevésbé veszik figyelembe a pszichoterápia szakmaspecifikus sajátosságait, a paraméterek is gyakran változtak, ez elbizonytalanodást és a korábbi harmonikus képzési menetek megzavarását eredményezte. A HIETE és az OPNI megszüntetése is átrendezte a hazai pszichoterápia képzőhelyeit és veszteséget jelentett (Stubnya és mtsai, 2009).

Nem használt az sem, hogy két kollégium hatáskörébe került a pszichoterápia (pszichiátriai és pszichoterápiás, illetve klinikai szakpszichológiai és pszichoterápiás), miközben a szakma interdiszciplináris és egyik alapszakma részéről sem ki-sajátítható.

Ma elmondhatjuk, hogy a magyarországi pszichoterápiás képzési rendszer nemzetközileg is elismert. Példás a pszichológus-orvos együttműködés a pszichoterápiában. A hazai képzések megfelelnek a nemzetközi normáknak. A pszichoterápiás szaktársaságok képviselik a főbb irányzatokat, és működésükkel lefedik a klinikum alapvető területeit. Hatalmas fejlődésüket csak külön tanulmányban lehetne leírni. A kutatások bizonyítják a pszichoterápiás eljárások hatékonyságát. Jelentős a magánpraxisban megjelenő pszichoterápiás kapacitás. A pszichoterápiás fejlődésben előtérbe kerülnek az egyes eljárások kórképre és személyre szabott módosításai.

Pszichoterápia nem egy egyszerű rábeszélő eljárás. Az emberi pszichével foglalkozik, amely a legbonyolultabb humán rendszer. Kezeléséhez alapos képzettségre, többoldalú megközelítésre, személyes érettségre és klinikai tapasztalatra van szükség. Ehhez a magyar képzési rendszer, mely a nemzetközi összehasonlításban is megállja a helyét, biztosítja a szükséges alapokat.

Azonban aggasztó tendenciák közé sorolható, hogy a pszichoterápia OENO- (Orvosi Ellátási Formák Nemzetközi Osztályozása) finanszírozása nem megoldott. Az állami (önkormányzati) egészségügyben a pszichoterápiás munkahelyek hiányoznak, vagy elsoványodtak. Nincs elég pszichoterapeuta az állami rendszerben, és ennek következtében tömegesen anyagi okokból nem jutnak el a megfelelő ellátáshoz. A pszichoterápiás rezsimű osztályok egy része megszűnt, és kevesebb alakul, mint amire szükség van. A két szakmai kollégiumhoz tartozás megosztást eredményez, a képviselői kompetencia korlátozott volta (nincs önálló pszichoterápiás szakmai kollégium) a fejlődési perspektívát behatárolja.

A nehéz kezdetektől kiindulva azonban a fejlődés íve impozáns, felépült egy közös interdiszciplináris klinikai szakma, a pszichoterápia, amely a nemzetközi mérettétést is kiállja.

HIVATKOZÁSOK

- Ammon, G., Bass, G., Götte, J. és Moldenhauer, P. (1972). Eine Alternative zur Strukturierung wissenschaftlicher Kongresse – Erste Ergebnisse kongreßdynamischer Untersuchungen. *Dynamische Psychiatrie*, 1, 89–109.
- Buda, B., Tomcsányi T., Harmatta, J., Csáky-Pallavicini, R. és Paneth G. (2009). Psychotherapy in Hungary during the Socialist Era and the Socialist Diktatorship. *European Journal of Mental Helth*, 4(1), 67–100.
- Füredi, J. és Buda, B. (1990). *A Pszichoterápia műhelyei*. Budapest: Medicina
- Füredi, J., Harmatta, J. és Hidas, Gy. (1988). Perspectives in Training Psychotherapist. *Dynamic Psychotherapy*, 6(1), 87–92.
- Harmatta, J. és Lust, I. (1975). *A pszichoterápia alapfogalmai. Első rész*. Budapest: Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központ
- Harmatta, J. és Lust, I. (1978). Psychotherapeutic Week-Ends and Group-Process Research in Hungary. *Studia Psychotherapeutica*, 1, 63–72.
- Harmatta, J. és Szőnyi G. (2012). Hidas György szerepe a jelenkori hazai pszichoanalízis és pszichoterápia fejlődésében. *Pszichoterápia*, 21, 301–311.
- Harmatta, J. és Szőnyi, G. (1992). Hungary. In Kutter, P. (szerk.) *Psychoanalysis International. Vol. I. Europe*. Stuttgart: Fromann-Holzboog, 173–184.
- Harmatta, J. (2002). Hungary. In Pritz, A.: *Globalized Psychotherapy*. Wien: Facultas Universitatverlag, 165–169.
- Harmatta J. és Szőnyi G. (2010). *Az elmebeteguy jelen kérdései Magyarországon. A ’47-es konferencia mai szemmel. Kommentarok a konferenciához*. Budapest: Mentalport
- Harmatta J. (2006a). A Pszichoterápiás Hétvégek (1974–1986) története és hatása, I. rész. *Pszichoterápia*, 15, 6–18.
- Harmatta J. (2006b). A Pszichoterápiás Hétvégek (1974–1986) története és hatása, II. rész. *Pszichoterápia*, 15, 86–95.
- Harmatta J. (2011). Huszadik evfolyamában a Pszichoterápia. *Pszichoterápia*, 20, 5, 374–377.
- Harmatta, J. (2010). *Psychoanalyse in der Zeiten der weichen Diktatur in Ungarn*. In Berger, A., Henningsen, F., Hermanns, L. M. és Togay, J. C.: *Psychoanalyse hinter dem Eisernen Vorhang*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel, 51–66.
- Hermann I. (1924, 2010). Pszichoterápia és elmebeteguy. In Harmatta J. és Szőnyi G.: *Az elmebeteguy jelen kérdései Magyarországon. A ’47-es konferencia mai szemmel. Kommentarok a konferenciához*. Budapest: Mentalport
- Kutter, P. (szerk., 1992). *Psychoanalysis International. Vol. I. Europe*. Stuttgart: Fromann-Holzboog
- Mérei F. és Szakács F. (1974). *A klinikai pszichológia gyakorlata*. Budapest: Medicina
- Mérei F. és Szakács F. (1988). *Pszichodiagnosztikai vademecum. Egységes jegyzet. Kézirat*. Budapest: Tankönyvkiadó, I–II. rész.
- Pritz, A. (2002). *Globalized Psychotherapy*. Wien: Facultas Universitatverlag
- Stubnya G., Nagy Z., Bagdy Gy., Rihmer Z., Molnár M. J., Harmatta J., Kovács G. G., Perczel Forintos D., Simon L. és Bitter I. (2009). A válságból kivezető út – az OPNI megszűnésétől a Semmelweis Egyetemig. *Psychiat Hung*, 24, 193–204.
- Szakács F. (1988). *Patopszichológiai vademecum. Egységes jegyzet. Kézirat*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Szőnyi G. (1990). Egyén – csoport – közösség. (Tündérhegy). In Füredi J. és Buda B.: *A Pszichoterápia műhelyei*. Budapest: Medicina, 55–84.

- Tringer L. (1990). A Nap utca története. In Füredi J. és Buda B.: *A Pszichoterápia műhelyei*. Budapest: Medicina, 85–114.
- Trixler M. (szerk., 1996). *A schizophrénia pszichoterápiája*. Pécs: POTE Pszichiátriai és Orvosi Pszichológiai Klinika.
- Túry F. és Harmatta J. (2006). A hazai pszichiátria helyzete és aktuális problémái. *LAM*, 16(10), 833–338.
- 5th International Symposium of the Psychotherapists of Socialist Countries*. Oktober 14–17, 1985 Budapest, Hungary. Main papers.

SZAKÁCS FERENC

Mérei Ferenc és a hazai klinikai pszichológia sztenderdjei¹

Tisztelt Nagygyűlés, Kedves Mindnyájan!

Köszönöm a Magyar Pszichológiai Társaságtól kapott, megtisztelő „életműdíjat”. Mélyen érint, meghat és elgondolkodtat.

Peer Gynt élete a Gomböntő szerint „selejtes” volt: nem volt sem elég jó, sem elég rossz, ezért nem juthatott sem a mennybe, sem a pokolba. Remélem, ez az életműdíj, ha találkoznék velem, kedvezően befolyásolná a Gomböntő döntését.

Hosszú volt az út az 1952-ben érettségi után kapott, a továbbtanulási kérelmet elutasító indokolástól mostanáig. Az „éber pártszellem” úgy ítélte, hogy mivel osztályidegen vagyok, „nem remélhető, hogy a szocializmus építő tagja” legyek. Mivel ez a minősítés nem az én teljesítményemen alapult, hanem a származásomon, amiről nem tehettem, azt kellett volna gondolnom, hogy nincs esélyem értelmiségivé válni. Az addigi tanulmányaim alapján kapott „Kitűnő tanuló érdemérem és oklevél”, amely az akkori törvények szerint bármely felsőoktatási intézménybe való felvételt is jelentett volna, nem számított.

Nem adtam fel, egy évig vasesztergályos segéd munkásként dolgoztam, és mivel itt is kitűnő eredménnyel technikus vizsgát tettem, a műhely párttitkára továbbtanulásra javasolt a Műegyetemre, hangsúlyozva, hogy a szocializmus építő tagjaként dolgoztam.

Persze nem vettek fel, további kiemelkedő vasesztergályosi munkásságot kívántak. Egyetlen lehetőségként, rokoni kapcsolatok révén sikerült elérnem, hogy Dr. Bárczi Gusztáv Kossuth-díjas képviselő főigazgató felvett a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolára. Ez a főiskola valóságos menhely volt a háború előtti (akkoriban, az ötvenes években tűzzel-vassal irtott) középosztály tagjainak. Az igen emberséges és nagy tudású tanári kar (köztük Illyés Gyuláné Dr. Kozmutza Flóra és Dr. Vértes O. András) színvonalas, értékcentrikus képzést valósított meg, és tág teret engedett tudományos ambícióinknak is.

¹ Előadás az MPT Debreceni Nagygyűlésén az életműdíj átvétele kapcsán, 2019. május 30-án *Személyes emlékezés Mérei Ferencre* címmel.

Köztük volt Mérei Vera is, aki néhányunkat (Illyés Sándorral és Szegedi Mártonnal együtt) beajánlott férjének, Mérei Ferencnek. Itt kezdődött az az életem, amelyet most voltak szívesek életműdíjjal elismerni.

MÉREI ÉS A LABORATÓRIUM A LIPÓTON

Azért beszélek a továbbiakban Mérei Ferencről, mert mindaz a „mű”, amiért a díjat kiérdemeltem, közvetlenül vagy közvetve kapcsolatos vele.

„Sors-csinálta” közös munkahelyünk a „Lipót” volt, ahova én 1961-ben, ő 1964-ben került. Mint ismeretes, Méreit 1958-ban „államellenes szervezkedés” vádjával (lényegében 56-os forradalmi tevékenységéért) 10 év börtönre ítélték, ebből ötöt leült, 1963-ban amnesztiával szabadult. 1964-től az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet számára alapított Pszichodiagnosztikai Laboratóriumának vezetője lett (én a helyettese).

Én 1957-ben kapott (egyébként „vörös”) diplomámmal sem kaphattam állást, csak a Lipóton 1961-ben, mivel 56-ban titkára voltam a főiskola Gyurkovics Tibor elnökletével működő Forradalmi Bizottságának, és a János Kórházban mentősként dolgoztam a forradalom idején.

Ezt megelőzően 1956–58 között (még győgyepedagógiai hallgatóként) *Mérei tanítványa voltam* (Illyés Sándorral, Szegedi Mártonnal és másokkal) a Gyermeklélektani Intézetben tartott szemináriumában, amely meghatározó volt szakmai-tudományos karrierem alakulásában. Az igen széles körű és intenzív szakirodalmi tájékozódás mellett közvetlen munkatársa lehettem óvodai szociálpszichológiai kísérleteiben is, miközben tudományos kutatás-módszertani képzésben is részesültem. Szociogram módszerét alkalmazva, vezetésével Illyés Sándorral vak gyermekek közösségében önálló kutatást folytattunk annak tisztázása végett, hogy vajon igaz-e a mondás: „Vakok között félszemű a császár.” Az első *Pszichológiai Tanulmányok* című kötetben megjelent cikkünkben (Illyés Sándor, Szakács Ferenc, 1958) arról számolhattunk be, hogy nem, nem igaz. A vakok közösségében a valamelyest látók ki vannak közösítve *másságuk* miatt! A „látókat” tehát, másságuk miatt, akárcsak bennünket, kiközösítette a hatalom. Ahogyan egyébként azt a zseniális Karinthy Frigyes a *Lepketáncban* megírta! (Karinthy Frigyes, 1927).

Amikor 1961-ben (közel ötévi állástalanság után) munkát kaptam a Lipótmezőn, ott akkor már több („56-os”) sorstársam is dolgozott, köztük Gyurkovics Tibor és Szegedi Márton is. (Kun Miklós főorvos közbenjárására a „Főhatóság” (Aczél György „kulturpápa”) állítólag azzal a megjegyzéssel egyezett bele odakerülésünkbe, hogy: „Odavalók”.) Korántsem véletlen módon az 1963-ban börtönéből amnesztiával szabadult („56-os”) Mérei Ferenc, hasonló indokolással ugyancsak a „Lipóton” kapott állást. Mi (a „régiek”), akik győgyepedagógusként kerültünk oda, már korábban rájöttünk, hogy csak pszichológiai tudással tudunk a pszichiátriai ellá-

tásban önálló és hatékony munkát végezni. Ezért mindnyájan elvégeztük a pszichológia szakot az ELTE-n; doktoráltunk, majd kandidátusok lettünk. Hamarosan felismertük azonban azt is, hogy a zárt osztályokon kezelt, igen súlyos állapotban levő betegek pszichológiai megsegítéséhez sajátos (elméleti és gyakorlati) szakismeretre, szaktevékenységre, vagyis egy önálló, hazánkban akkor még nem létező szakmára van szükség. Ennek megteremtéséhez azonban Mérei zsenialitására, szervezési talentumára és a Hatalom legfelső szintjéig elérő összeköttetéseire is szükség volt.

Megjelenése, óriási szakmai tekintélye (és bizony politikai híressége) hatalmas érdeklődést generált a pszichológiai ismeretek és tevékenység iránt. Laboratóriuma szinte „búcsújáró” helyé vált, az intézet (a Lipót) minden rendű és rangú munkatársa meg akarta őt ismerni. Szuggesztív egyéniségének, megkapó modorának, imponálóan színes és színvonalas társalgásának köszönhetően többségük szinte azonnal hívévé szegődött. Rendkívüli szervezőkészsége, lényeglátó képessége és átgondolt, operacionalizált munkaterve alapján (és persze számunkra addig elképzelhetetlen munkatempóval) vezetésével hatékony elméleti-módszertani szaktevékenységbe, szakmafejlesztési munkába kezdhattunk. Már akkor messze a Lipót határain túlra gondolva, az országos pszichológiai hálózat megszervezését is feladatának tekintette. Figyelmet fordított a vidéki szakmai fórumokkal való együttműködésre is. Egyszer például Kelemen László professzor azzal a kéréssel jött hozzá, hogy az akkor induló debreceni pszichológusképzésben vegyen részt. Egészségi állapotára hivatkozva ezt elhárította, majd rám mutatva azt mondta: „A Feri megcsinálja helyettem.” Ennek következtében töltöttem el 17 gyönyörű esztendőt Debrecenben a KLTE adjunktusaként személyiség-lélektan és pszichopatológia oktatásával, valamint (Szabó Gábor akadémikus, a DOTE rektora, Dr. Séra Ibolya, az Ideggondozó Hálózat vezető főorvosa, és Dr. Molnár László, a Neurológiai Klinika tanszékvezető professzora segítségével), csoport-pszichoterápiái és pszichodráma képzéssel, Ajkay Klára, Kazimir Ágnes koterapeuták évekig tartó együttműködésével.

A KLINIKAI PSZICHOLÓGIA MEGSZERVEZÉSE

A tanár úrral (vagy ahogyan én hívtam: a Főnökkel) közösen, egyetértésben vállalt feladatunk a klinikai pszichológia mint szakma, és a klinikai pszichológiai posztgraduális szakképzés létrehozása, megszervezése volt. (Akkoriban a munkaügyi jogszabályok nem ismerték a „pszichológus” foglalkozást az egészségügyben, ilyen kulcsszám nem létezett! Mérei –emlékezetem szerint – vegyész kulcsszám alatt volt elkönyvelve.) Mérei a klinikai pszichológiai praxis számára alapvetően szükséges ismeretanyag kimunkálását tartotta *elsődlegesen* megoldandó feladatnak, én egyetértettem ugyan vele, de *a szakma fogalmi meghatározását, adminisztratív kodifikálását, és a munkaköri kompetenciák és követelmények jogszabályokba foglalását láttam sürgetőbbnek.* Az ő érvelése „prófétai” volt: „Nem az a fontos, hogy minek neveznek

bennünket, hanem az, hogy mit csinálunk. Klinikai pszichológia az, amit mi csinálunk – mondta –, és klinikai pszichológus az, aki azt csinálja, amit mi megtanítunk neki.” A magam „próza” (kodifikátori) gondolatmenete szerint azért volt a fogalmi-adminisztratív rendezés sürgetőbb, mert (érvelésem szerint): „Ennek megfelelő munkát kell végeznünk, és ennek alapján kapjuk a fizetésünket.” Nekünk akkor még senki sem tudta pontosan megmondani, mi a feladatunk, munkakörünk. Ehhez a jogszabályok számára (is) definiálnunk kellett a klinikai pszichológia fogalmát.

Az 1960-as években a Ház pszichiátriai ellátása, mint a nagy elmeegógyintézetekben mindenütt a világon, főként custodiális feladatokra szorított. A nagy paradigmaváltás, a farmakonéra még éppen csak elkezdődött. Az intézet betegállománya túlnyomó részt hosszú ideig kezelt organikus és pszichotikus betegekből tevődött össze. Az orvosok többsége (néhány nagy tudású, széles látókörű, sokoldalúan művelt idősebb főorvostól eltekintve) kizárólag medicinális modellben gondolkodott. A Lipót hagyományosan toleráns, protektív légkörének köszönhetően azonban bennünket (ottani gyógypedagógusokat, pszichológusokat) befogadtak maguk közé, nem éreztük kirekesztettnek magunkat, jóllehet meghatározott munkakörünk nem volt, senki sem tudta, mit kellene csinálnia egy pszichológusnak az elmeosztályon. Részint elődeink „kikövezté” úton jártunk (főként a betegek foglalkoztatását illetően), részint pedig az osztályvezető főorvosok utasítása szerint „teszteltünk” és „terapizáltunk”.

Abban mindnyájan egyetértettünk, hogy meg kell tanítanunk a leendő klinikai pszichológusokat a „csinálásra” (vagy ahogy Mérei szerette mondani: a „kunsztra”), tehát arra, hogy mit kell tennünk annak érdekében, hogy betegeink pszichikus állapota, közérzete, életvezetési kompetenciája javuljon. Ezen a „Lipóti Egyetemen” az ELTE pszichológusképzés hallgatói mellett budapesti és vidéki pszichológusok is nagy számban vettek részt. A szerteágazó és igen különböző színvonalú klinikai pszichológiai (és pszichiátriai) szakirodalom nem kínált készen átvehető ismeretanyagot, ezért nemzetközi szakirodalmi forrásokból, saját tapasztalatból merítő „know-how” jellegű módszertani közleményeket adtunk ki *Vademecum* címen (sokszorosított kézirat formájában, 1974-ig 52 számot), később hasonló számban *Monitor* címen. Belőlük később hatkötetes szerkesztett egyetemi jegyzet készült (Mérei és Szakács, 1988), majd (prof. Tariska István főigazgató főorvos javaslatára kapott egészségügyi minisztériumi megbízásra) elkészítettük a szakma két alapkönyvét (Mérei és Szakács, 1974a, 1974b). A később, szerkesztésében megjelent *Patopszichológiai Vademecum* (Szakács [szerk.], 1988) és *Pszichoterápiai Vademecum* (Szakács [szerk.], 1991, 1998) előkészítő munkálataiban is segítségemre volt tanácsaival.

A szorosan vett klinikai pszichológiai tevékenységen kívül Mérei széles körű *szociálpszichológiai munkásságot* is kifejtett. Klinikai vonatkozásairól „Hazai klinikai szociálpszichológiai munkák ismertetése” címen számoltam be (Szakács, 1976). A továbbiak során már más munkatársakkal, volt tanítványainkkal kiegészülve, akik

közül különösen jelentős munkát végzett Bagdy Emőke (aki később mindkettőnk „birodalmát” jogosan megörökölte) számos könyvet, egyetemi jegyzetet is készítettünk.

Arra az alapvető, kezdeti kérdésünkre, hogy „Mit kell tudnia egy klinikai pszichológusnak”, nagy ambícióval (és néha nem kevés személyes elfogultsággal) kerestük a válaszokat. Egyik legnehezebb feladatnak az egyre növekvő létszámú tanítványaink (fiatalságuk miatt természetes) élettapasztalat-hiányát éreztük. Az élettapasztalattal analóg élmények szerzésének, és az önismeret-emberismeret fejlesztésének lehetőségét később a pszichodráma módszer „mintha” világában találtuk meg.

Legsürgetőbb feladatként a „kunsztoz”, vagyis a „csináláshoz” szükséges eszköztárunk kimunkálásához fogtunk hozzá. Összejöttünk mindahányan (még Binét Ági és Nemes Lili is odajöttek néhányszor), és egységesítettük – többek között – a Rorschach használatát, szabványosítva és standardizálva azt, amit és ahogy lehetett, szinte minden alkalommal *fejlesztve* is ezt a csodálatos, de csak jól képzett, invenciózus szakember kezébe való pszichodiagnosztikai eljárást. Mérei ebből egyetemi jegyzetet adott ki (Méri Ferenc, 1979), írásaiból halála után tanítványai, Fischer Eszter és Kapusi Gyula irányításával nevében könyvet adtak ki (Méri, 2002). Nyugdíjaztatása után is mindvégig részt vett a szakma irányításában, „spritus rectora” volt szinte minden szakmai tevékenységünknek.

Sokunk sokesztendőnyi közös munkájára (és szakmapolitikai fórumokon megharcolt eredményekre) volt még szükség addig, amíg az 1976-os „képesítési”, az 1977-es „munkaköri” rendelet megjelenése után az MTA Pszichológiai Bizottsága is elfogadta a klinikai pszichológia fogalmának definícióját, az „Orvosi/klinikai pszichológia” fogalma helyett (Szakács, 1980). Ezt követően (előterjesztésünk alapján) megjelent az 1981-es „szakképzési” rendelet is. Az „Előterjesztésig” eltelt előkészítő munkában Mérein és rajtam kívül a későbbiekben több szakember (Bagdy Emőke, Buda Béla, Kun Miklós, Lányiné Dr. Engelmayer Ágnes, Moussong-Kovács Erzsébet, Ozsváth Károly, Pethő Bertalan, Pressing Lajos, Süle Ferenc, Tringer László) és tudományos testület (MTA Pszichológiai Bizottsága, OM és Egészségügyi Minisztérium Pszichológiai Szakbizottsága). Az ELTE és az egészségügy akkori illetékes vezetői (Hunyady György, Tariska István, Hutás Imre és mások) rendkívül segítőkészek voltak.

Együttműködésünk Mérei 1977-es nyugdíjaztatása után is szoros maradt. Mind a szakmai vezetéssel 1981-ben indult klinikai pszichológiai szakképzés ügyében, mind az általam alapított Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesületének szakmai jogi problematikájában értékes segítséget adott tanácsaival. A Magyar Pszichológiai Társaság Ranschburg-díj Bizottságának elnökeként 1982-ben még személyesen adhattam át neki a Ranschburg Pál-émlékérmét. Munkásságomra azonban még 1986-ban bekövetkezett halála után is hatással volt. Nyugdíjaztatásom után 1998-ban az akkor létesült Általános Vállalkozási Főiskola vezetői azért ajánlottak nekem tanári állást, később azért neveztek ki a Magatartástudományi Tanszék veze-

tőjének, majd rektornak, mert tudták, hogy Mérei tanítványa, munkatársa voltam. Bizonyos vagyok benne, hogy az oktatási miniszter által 2003-ban adományozott A magyar felsőoktatás emlékplakett, a 2008-ban a Magyar Rektori Konferenciától „kiemelkedően sikeres tevékenységemért” kapott emlékérem és a 2013-ban a Magyarország köztársasági elnökétől kapott Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetésem odaítélésében is szerepet játszott Méreivel való több évtizedes közös szakmai múltam.

Tisztelt Hallgatóság! Amikor most befejezésként még egyszer megköszönöm ezt a megtisztelő életműdíjat, hadd köszönjem meg Mérei Ferencnek is: Köszönöm Főnök!

HIVATKOZÁSOK

- Ibsen, Henrik (1899). *Peer Gynt*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda
- Illyés Sándor és Szakács Ferenc (1958). A csoportosulás tényezői vak gyermekek közösségében. In *Pszichológiai Tanulmányok I.* 165–177.
- Karinthy Frigyes (1927). *Lepketánc*. Budapest: Atheneum
- Mérei Ferenc (1979). *A Rorschach-próba*. Egységes jegyzet. Budapest: Tankönyvkiadó
- Mérei Ferenc (2002). *A Rorschach-próba*. Budapest: Medicina
- Mérei Ferenc és Szakács Ferenc (1974a). *Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek*. Budapest: Medicina
- Mérei Ferenc és Szakács Ferenc (1974b). *A klinikai pszichológia gyakorlata*. Budapest: Medicina
- Mérei Ferenc és Szakács Ferenc (szerk., 1988). *Pszichodiagnosztikai Vademecum I–VI*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Szakács Ferenc (1976). Hazai klinikai szociálpszichológiai munkák ismertetése. In Hunyady György, Pataki Ferenc és Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.) *Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 253–272.
- Szakács Ferenc (1980). A klinikai pszichológia helyzete. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 37, 640–657.
- Szakács Ferenc (szerk., 1988). *Patopszichológiai Vademecum*. Egységes jegyzet. Budapest: Tankönyvkiadó
- Szakács Ferenc (szerk., 1991, 1998). *Pszichoterápiai Vademecum*. OTE, Budapest: Animula

Alkalmazott területek

A nevelési tanácsadók fél évszázada

Írásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a hazai közoktatási rendszer kezei között miként tudott fennmaradni a nevelési tanácsadók alapvetően pszichológiai profilja. Hogyan sikerült létjogosultságát bizonyítani a pedagógiában és a tágabb közvéleményben?

Beszámolóm elsősorban a fővárosra jellemző történeti előzményeket érinti. Budapesten alakultak először nevelési tanácsadók, hatásukra indult el az országos hálózat szerveződése. A vidéki tanácsadók körülményei jelentősen eltértek a Budapestitől.

Az 1960–90-ig terjedő időszak a nevelési tanácsadók fejlődésének a legjelentősebb szakasza. E három évtized során a nevelési tanácsadók szakmai profilja kialakult, megszilárdult a teammunka. Jól képzett klinikai és pedagógiai szakpszichológusok látták el a hozzájuk forduló családok gyerekeinek vizsgálatát és pszichoterápiás gondozását. Munkájuk során együttműködtek az egészségügy által delegált gyermekorvosokkal és gyermekpszichiáterekkel, valamint a családgondozó és fejlesztő pedagógusokkal (időközben e két terület önálló szakmává fejlődött). A teammunka a legkülönbözőbb problémával jelentkező családok számára biztosított differenciált megoldást.

Az óvodákkal, iskolákkal való együttműködés lassan elfogadottá vált a fővárosban. Az oktatási intézmények által a tanácsadóba irányított gyerekek ellátásán kívül a tanácsadók fontos feladatuknak tekintették a mentálhigiéniai prevenciók munkát a pedagógusok körében.

A nevelési tanácsadó munkatársainak felkészülését a korszerű elméleti és gyakorlati ismereteket, rendszeres szakmai tapasztalatcserét lehetővé tevő szervezett továbbképzések biztosították.

A nevelési tanácsadók munkáját megalakulásuktól kezdve harcok kísérték, létjogosultságukat újra és újra megkérdőjelezték.

A rendszerváltás új lehetőségeket biztosított hazánkban a pszichológia mint tudomány és alkalmazás újraéledéséhez. A nevelési tanácsadók gyermekvédelmi intézményből oktatási intézménnyé váltak, a feladatkör kibővült a tehetséggondozással.

Az intézménnyel kapcsolatos korábbi harcok felerősödtek. A hatalom gyanakvással tekintett a rendszerváltás előtt alakult intézményre. Mindez kihatott a tevékenység tartalmára és az ott dolgozó munkatársak közérzetére.

„Az esemény jön és elsuhan, az emlékek száz ideje van”

Weöres Sándor

Az 1960–90 közötti tartó időszak a nevelési tanácsadók szervezeti kereteinek, szakmai profilja kialakulásának és megszilárdulásának korszaka (Horányi és Kósáné Ormai, 1988; Horányi és Hoffmann, 1999). Létrejött egy gyermekpszichológiai alapokon nyugvó – Budapestet és az egész országot behálózó – gyermekvédelmi, oktatási intézményrendszer, kiválóan képzett pszichológusokból, pedagógusokból és családgondozókból álló team, mely gyermekcentrikus szemléletével, a pedagógusokat közvetlenül is segítő mentálhigiénés gondolkodásával hatást gyakorolt a pedagógustársadalomra is. (A gyermekpszichológiai munka nem előzmény nélküli, a gyermeklélektani tanácsadás kezdetei nem képezik jelen dolgozat tárgyát.)

Nem kész intézmény jött létre, fokról fokra történt az építkezés, az oktatási intézményekkel történő kapcsolattfelvétel, a pszichológiai segítségnyújtás lehetőségével élni kívánó szülők és gyerekek pszichológiai ellátása, a gyámhatóságok munkájának pszichológiai szakvéleménnyel történő segítése. A nevelési tanácsadók szakmai tapasztalatai hívták életre két ma már elismert szakma, a szociális gondozás és pedagógiai fejlesztés intézményrendszerét.

Hósi korszak volt, sokat harcoltunk a főhatóságok értetlenségével szakmánk elismertetéséért – többször tervezték az intézmény megszüntetését, illetve átalakítását –, de sikerült megvédeni függetlenségünket. Ez alatt az idő alatt nemcsak szakmai, hanem emberi vonatkozásában is összekovácsolódott csapatunk.

Írásom egyben köszönetem kifejezése, nagyszerű munkatársaim, kiváló tanítóink, valamint a szakmaiságunkat védelmező Magyar Pszichológiai Társaság iránt.

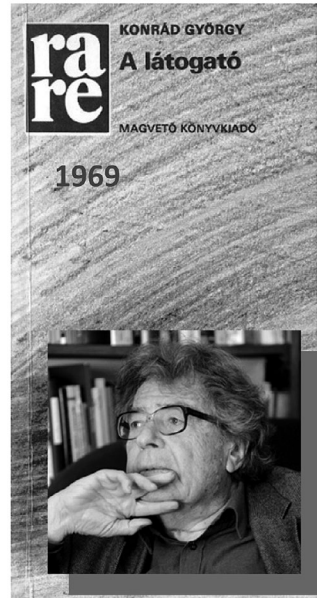
A KEZDETEKTŐL 1972-IG

Az 1956-os forradalom után a kultúrpolitikában némi enyhülés kezdődött. A hatalom kénytelen volt tudomásul venni, hogy a szocializmus körülményei között sem szűnik meg automatikusan a deviancia, a gyerekek testi-lelki veszélyeztetése, a szegénység. Szükség van olyan prevenciószolgálat létrehozására, amelynek célja nem elsősorban a hatósági büntetőeljárások foganatosítása, hanem a megelőzés.

1957/58-ban gyermek-ideggondozó hálózat létesült az egészségügyben Dr. Schnell János kezdeményezésére. Ugyanebben az időben – 1957-ben – a gyermek- és ifjúságvédelmi munka hatékonyságának növelésére ifjúságvédelmi felügyelők álltak munkába a tanácsok művelődésügyi osztályain. Az ifjúsági felügyelők a gyermek-

védelemben dolgozó pedagógus munkatársak voltak. (Magam is így kezdtem pályámat.) Feladatuk a védelemre szoruló gyermekek családi és iskolai környezetének befolyásolása volt. „Közvetítő szerepet” töltöttek be az iskolák és a gyámhatóságok között. Egy-egy törzsiskolában dolgoztak, együttműködve a pedagógusokkal. (A hatvanas években ifjúsági felügyelőként dolgozott Konrád György is. *A látogató* című könyvében állít emléket a főváros VII. kerületében szerzett tapasztalatairól.)

1969-ben elsősorban *spontán társadalmi igényként*, az ifjúságvédelmi felügyelők szakmai segítségével jöttek létre Budapesten az első gyermekpszichológiai tanácsadások. Heti néhány órában, társadalmi szervezetek helyiségeiben folyt az ingyenes gyermekpszichológiai, pedagógiai rendelés, melyet bárki igénybe vehetett, akinek nevelési gondja volt gyermekével. Néhány név az első munkatársak közül: Popper Péter, Hódosi Rezső, Gerő Zsuzsa, Varga Éva, Paneth Gábor, Krausz Éva, Klaniczay Sára, Krisztián Ágnes, Dabas Erzsébet és még sokan mások.

Popper Péter

Gerő Zsuzsa

Krausz Éva

Krisztián Ágnes

Paneth Gábor

Ranschburg Jenő

Hoffmann Gertrúd

Dabas Erzsébet

Az ötvenes évek végére a főváros majd minden kerületében és egyre több vidéki városban alakultak ilyen **önkéntes** szerveződések. Ezeket tekinthetjük a nevelési tanácsadók kezdeti formáinak. 1960-ban megalakult az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács Gáti Ferenc és Járó Dóra vezetésével. Az ő javaslatuk volt az országos nevelési tanácsadó hálózat kiépítése.

Az önkéntes pszichológusokból és pedagógusokból álló tanácsadók szakmai munkája nem volt egységes színvonalú. Helyzetük felmérésére 1963-ban a Fővárosi Tanács oktatási osztályvezetője az I. számú Gyermekklinika Nevelési Tanácsadójának vezetőjét, P. Liebermann Lucyrt kérte fel. Tapasztalatairól a *Magyar Pszichológiai Szemle* 1964/4. számában számolt be. Idézek írásából: „Az ország különböző vidékein és a főváros különböző kerületében sorra létesülnek nevelési tanácsadó rendelések, amelyekben nagyrészt jóindulatú, de dilettáns társadalmi munkával igyekeznek a rájuk háruló feladatokat elvégezni.” A szerző szakmai irányelvek kiadását szorgalmazta.

1967-ben a Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédelmi Munkaközösség, a gyermekvédelmi prevenció érdekében a nevelési tanácsadók létesítését fontos feladatként jelezte meg. *Az ifjúságvédelmi felügyelők működési szabályzatában* (Fővárosi Tanács V. B. oktatási osztálya 155.082/196. sz. utasítása) *nevesítették az intézményt.*

A budapesti nevelési tanácsadók hivatalos megalakulásának éve 1968. A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága utasította a kerületi tanácsokat nevelési tanácsadók létesítésére és a személyi tárgyi feltételek megteremtésére (Fővárosi Tanács V. B. pénzügyi osztálya 25.068/1967. sz. rendelet). Egyúttal felkérte az I. számú Gyermekklinikai Nevelési Tanácsadójának munkatársait, állítsanak össze szakmai útmutatót az egységes szakmai munka feltételeinek megteremtésére (Fővárosi Tanács VB Oktatási Osztálya. 1967). A szakmai útmutatóban, melyet Popper Péter állított össze, első ízben szerepel a pszichoterápia kifejezés, a diagnosztikai és terápiás munka egysége, a teammunka fontossága.

1972-ben részletes szakmai útmutatás készült, mely a szervezeti kereteken túlmenően szabályozta a nevelési tanácsadók személyi és tárgyi feltételeit. *A tanácsadó önálló intézmény, vezetője szakképzett pszichológus.* A dokumentum megszabta a pszichológiai és pedagógiai feladatokat, valamint az intézményekkel és a gyámhatóságokkal történő együttműködés formáit. A teammunkát a gondozómunka hármas tagozódása biztosítja: pszichológiai gondozás (a pszichoterápia helyett használt megnevezés) a pedagógiai gondozás és a családgondozás. Organikus eltérés gyanúja esetén az egészségügyből delegált gyermekorvosok, pszichiáterek segítik a teammunkát. Létrejöttek a feltételek a fővárosi nevelési tanácsadók pszichológiai alapon nyugvó diagnosztikai és terápiás munkájához. Lehetővé vált az 1945–48 között végzett és az 1957 őszén újrainduló pszichológusképzésben diplomát szerzett pszichológusok elhelyezkedése a frissen alakult nevelési tanácsadóknak.

1969 szeptemberében már hat kerületben dolgozott főállású vezető pszichológus: Császár Ildikó, Hoffmann Gertrúd, Parti Józsefné, Bánki Lászlóné, Vereczkey Györgyné és Kigyós Éva (I., II., VI., XI., XIII., XVIII. kerület).

A nevelési tanácsadók spontán szerveződésével egy időben, kezdeményezések történtek az iskolapszichológiai munka meghonosítására is. 1964-ben Temesi Alfréd iskolaigazgató iskolapszichológus státuszt létesített a Cukor utcai iskolában (Blumenfeld Gyuláné iskolapszichológus).

A Gyermeklélektani Intézet két tudományos kutatója: G. Donáth Blanka és Harsányi István javaslatot tett kísérleti iskolapszichológiai státuszok létesítésére a főváros I. és VI. kerületében (Császár Ildikó, Parti Józsefné).

Tunkli László az ELTE Pszichológiai Tanszékének adjunktusa, kérdőíves felmérés keretében tájékozódott budapesti iskolák iskolapszichológiával kapcsolatos igényeiről (Tunkli, 1968, 1975).

„*Iskolapszichológiai hálózat vagy nevelési tanácsadó?*”, vetődött fel a kérdés azon a ma már történeti jelentőségű megbeszélésen, mely 1969 nyarán zajlott le Mezei Gyula, a Fővárosi Oktatási Osztály vezetője, Tunkli László, az ELTE adjunktusa és közöttem. (Ekkor a Fővárosi Tanácsban gyermekvédelmi szakfelügyelőként dolgoztam). A főosztályvezető anyagi fedezet hiányában nem javasolta a nevelési tanácsadó és az iskolapszichológiai hálózat egy időben történő létrehozását. Kérte Tunkli Lászlót, támogassa a nevelési tanácsadók gyors fejlesztését. Ennek a kompromisz-

szumnak volt eredménye, hogy a nevelési tanácsadóktól a következő években nem csupán a tényleges gyermekpszichológiai irányultságú tanácsadói munkát, hanem az iskolapszichológiai feladatok ellátását is elvárták. A teljesíthetetlen igények sok feszültséget okoztak kezdetben a pedagógusok és pszichológusok között.

Az első évek a nevelési tanácsadók anyagi és szakmai feltételeinek megteremtésével teltek. A már működő pszichológiai intézmények érdeklődését mutatja, hogy a Gyermeklélektani Intézet kiváló munkatársai közül Lantosiné Dabas Erzsébet, Murányi-Kovács Endréné, a gyermek-ideggondozók munkatársai közül Sáray Júlia, Ranschburg Jenő, Réti László is munkatársa lett egy-egy kerületi nevelési tanácsadónak. Radnai Béla, az ELTE Lélektani Tanszékének oktatójaként személyes segítséget ajánlotta fel a pszichológusok továbbképzéséhez.

Tele voltunk lelkesedéssel. Minden egyes új munkatársért harcoltunk a kerületek oktatási irányítóival, fokról fokra vívtuk ki függetlenségünket, tanultuk a szakmát. Elköteleztünk a hozzánk forduló gyerekek és szüleik iránt, örömet jelentett számunkra az oktatásügyben eddig ismeretlen pszichológiai munka meghonosítása.

1968-ban Dr. György Júlia vezetésével megalakul a Faludi utcai Gyermekpszichológiai Szakrendelő. Mezei Gyula oktatási osztályvezető azzal a feltétellel biztosított új státuszhelyeket a rendelőnek, hogy vállalják a többnyire fiatal pszichológusokból álló budapesti nevelési tanácsadók szakmai munkájának segítségét. A „Faludi” teljesítette vállalt kötelezettségét. Két évtizeden keresztül pszichoanalitikus alapokon nyugvó szakmai háttérrel, megértő emberi támogatást nyújtott munkatársainknak. Kéthetenként szombat délelőtt előadások, esetismertetések hangzottak el a nevelési tanácsadó hálózat és az intézet munkatársai részéről. A felkészüléshez Hirsch Margit nyújtott segítséget. A híres „faludis” szombatokon nem tesztek tanultunk, hanem a dinamikus gyermekterápia alapjait és szemléletmódját sajátítottuk el. Azt a fajta, – hibáztatás nélküli, a gyerekekre és nem csak a tünetre orientált – odafigyelést, amely a tünetek mögötti okok feltárásának lényeges eleme. Néhány név a Faludi munkatársai közül: György Júlia, Hirsch Margit, Binét Ágnes, Nemes Lívია, Virág Teréz, Klaniczay Sára, Vikár György, Gergely Béla, Hoffer Éva és a többiek. 1996 nyarán ünnepeltük György Júlia születésének 100. évfordulóját, ebből az alkalomból készült 1997-ben a György Júlia emlékkönyv (Horányi, 1997).

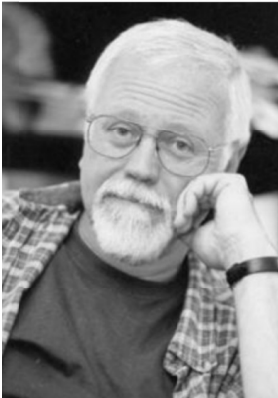
Hirsch Margit

Hoffer Jánosné

V. Binét Ágnes

Lust Iván

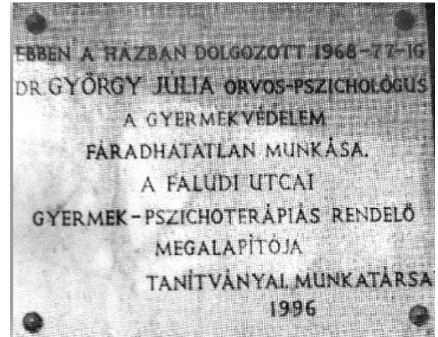
Vikár György

Nemes Lívía

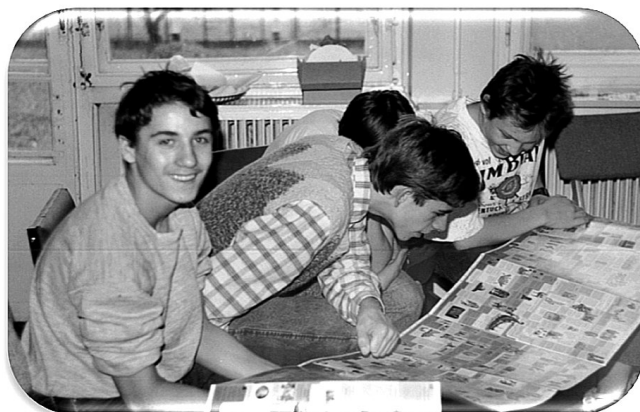
Virág Teréz

György Júlia

A budapesti tanácsadók összejövetelén

Gyermekek a tanácsadóban

Kedves Annabella!

Nagyon köszönöm az idővelés levélét, mindenképpen megpróbálom a munkatársaimat, akiket képvisel. A nevelési tanácsadók pszichológusai régi írók voltak, amit nemcsak ennek a harmadik évfolyamnak, hanem a köznevelésnek, hanem annak a kapcsolatainak is, amely számos tanácsadóval kialakult. Azt hiszem ez az információs rendszer kapcsolata kitűnő beállítást mutatnak nekem. S így látom, hogy a helyzet ~~meg~~ meg, fejlődés meg, egy-egy jobb munkatársak dolgoznak, egy-egy kivétel. Azt hiszem létezik lehet az intézmény, amely itt van. S meg, önmagával töltheti el, hogy vezető hatalom nélkül? Jelen van Magyarországon van, és különös módon a történelmi ismeret. Jelen van egy vezetőben, Templomháza, palatálban... kell osztanom újravizsgát? Annak minis temploma és minis palatálja annak minis hatalma, így kell elvinni az írt, azaz a nevelési tanácsadók.

Így szerintem ebben a palatálban is lehetőségek vannak megvalósulni.

Mérei Ferenc

1980. I. 17.

1970-ben munkahelyem a Fővárosi Tanács Oktatási Osztálya megbízott a fővárosi nevelési tanácsadók szakfelügyeletének ellátásával. Közel 30 évig segítettem a fővárosi tanácsadók szakmai munkájának kibontakozását, szerveztem a szakmai munkaközösségeket, a továbbképzések változatos formáit. *Polcz Elaine szemináriumain sajátítottuk el a Világ-játék technikát és a bábtesztet.* Ezek a legfontosabb játékdiaosztikai és terápiás eljárások, melyeket a nevelési tanácsadók a mai napig használnak.

Murányi-Kovács Endréné családterápiás alapismeretekre tanította munkatársainkat és csoportos szupervízióval segítette elakadásaikban a családgondozókat. Mérei Ferenc több évig működő csoportjai máig emlékeztetnek a résztvevők számára.

Szakmai munkaközösségeink működtek a vezető pszichológusok, a fejlesztő pedagógusok és a családgondozók számára. Rendszeresek voltak az esetismertetések, tapasztalatainkat megosztottuk egymással.

A nevelési tanácsadók 1968-tól bekapcsolódtak a korábban gyermekorvosi vizsgálat alapján történő iskolaérettségi vizsgálatok végzésébe. Szabó Pál már 1965-ben szorgalmazta a pszichológiai vizsgálatokkal kiegészített iskolaérettségi vizsgálatok bevezetését. Javaslatot tett a „korrekciós” (fejlesztő) osztályok létesítésére (Szabó, 1967, 1970, 1981). 1970-től először kísérletként, Hoffmann Tiborné vizsgálta

lati módszere alapján (Hoffmann, 1970), majd 1971-től véglegesen, a komplex kiegészítő iskolaérettségi vizsgálatok végzése a nevelési tanácsadók feladata lett. A vizsgálatosort hazai és külföldi fejlődési tesztek figyelembevételével, valamint Murányi-Kovács Endréné fejlődés-lélektani kártyajátéka alapján Császár Ildikó és Vereczkey Györgyné készítették (Császár és Vereczkey, 1972). A diagnosztikai vizsgálatok eredményei alapján a nevelési tanácsadó *javaslatot tett a gyermekek fejlettség szerinti beiskolázására* (iskolaérett, az általános iskola első osztályában kezdheti meg tanulmányait; korrekciós-fejlesztő osztályba mehet, egy tanévre történő felmentése indokolt). 1974-ben a Művelődésügyi Minisztérium állásfoglalása alapján az egész országban általánossá vált a tanköteles gyerekek iskolaérettségi vizsgálata.

A kiegészítő iskolaérettségi vizsgálatok végzése jelenleg is feladata a nevelési tanácsadóknak.

A NEVELÉSI TANÁCSADÓK FEJLŐDÉSE 1972–1989-IG

A fővárosi tapasztalatok nyomán 1972-ben a Művelődésügyi Minisztérium szabályozta az országban a mind több helyen szerveződő nevelési tanácsadók működését. A művelődésügyi miniszter 148/1972. számú rendelete értelmében: „A családban nevelkedő 3–18 éves gyermekek egészséges személyiségfejlődésének, veszélyeztettségük megelőzésének, a nevelésükkel kapcsolatos problémák megoldásának segítése céljából a fővárosi, megyei és megyei városi tanácsok nevelési tanácsadókat hozhatnak létre. A tanácsadó gyermekvédelmi intézmény, irányítása a tanácsok művelődésügyi osztályainak feladata.”

1972-ben megszűnt az ifjúságvédelmi felügyelői munkakör. Ekkor 30 gyermekvédelemben dolgozó pedagógus munkatárs Budapesten családgondozóként a nevelési tanácsadóba került. Munkájukkal lehetővé vált a gondozott gyerekek családjával, az óvodákkal és az iskolákkal történő gyakorlati együttműködés – a korábbinál hatékonyabb – megvalósulása. Egyre több pszicho-pedagógus, szociológus, érdeklődött a nevelési tanácsadóban végzett gyermekcentrikus családgondozás iránt. Ismét kitűnő szakemberekkel bővült a fővárosi hálózat.

A *Fővárosi Pedagógiai Intézet* 1974-ben átfogó elemzést készített a nevelési tanácsadóknak az elmúlt években megtett fejlődéséről. Ekkor már 41 pszichológus és 30 pedagógus dolgozott főfoglalkozású szakemberként Budapesten. Munkájukat 74 tiszteletdíjas munkatárs segítette. Az elemzés kiemelte, hogy a tanácsadók szervezetenként és szakmailag megerősödtek. Egyre nagyobb az igény az oktatási intézmények és a szülők részéről a szolgáltatás igénybevételére. Itt jegyzem meg, hogy *mind a szociális munka, mind a fejlesztő pedagógia a nevelési tanácsadóban folyó tevékenység tapasztalatai alapján vált önálló szakterületté. A nevelési tanácsadó munka legnagyobb erőssége, hogy a különböző szakképesítésű munkatársak (pszichológus, gye-*

rekorvos, családgondozó, pedagógus) teamben dolgoznak. A sokféle tudás összeadódik annak érdekében, hogy a problémamegoldás a leghatékonyabban történjen.

A *Fővárosi Pedagógiai Intézet* sorra jelenteti meg tapasztalatsere-füzeteit (Nevelési Tanácsadó Műhely, Családgondozó Műhely sorozatok), ezzel publikálási lehetőséget teremtve az egy-egy területen eredményeket felmutató pszichológusok és pedagógusok számára.

A gyámhatóság vitás láthatási, gyermekelhelyezési ügyekben kért *pszichológiai szakvéleményt* az intézmény munkatársaitól. A szakvélemény megadása után sok gyerek részesült terápiás foglalkozásban a válás okozta traumák feldolgozása érdekében.

1976-ban Budapesten megalakult a Szakoktatási Nevelési Tanácsadó, a középiskolás diákok speciális gondjainak kezelésére.

Az országos rendelet megjelenése után vidéken is sorra létesültek nevelési tanácsadók. Fejlődésük sajnos nem volt olyan egyenletes, mint Budapesten. A megyeközpontokban működő tanácsadókat csak többórás vonatozással lehetett elérni, a folyamatos pszichológiai és pedagógiai munka feltételei nehezen vagy egyáltalán nem voltak biztosíthatók. A folytonos átszervezések, átgondolatlan, a szakemberek véleményét mellőző, elsietett, döntések kedvezőtlenül befolyásolták tevékenységüket.

Nagy előrelépést jelentett *1978-ban a Nevelési Tanácsadók Országos Munkaközösségének megszervezése*. A vidékre látogató kollégáink szakmai segítséget, szakmai érdekképviselést biztosítottak a nehezebb körülmények között dolgozó munkatársaknak. Szakanyagok készültek, kiadványokat jelentettünk meg a pszichológiai, a pedagógiai gondozómunka segítésére, tapasztalatsere-látogatásokat szerveztünk, stb.

A 80-as évek első felében több szakterületen tárcaközi kutatás indult *Társadalmi Beilleszkedési Zavarok (TBZ)* címmel. A „Szocializációs zavarok” alirány keretében reprezentatív mintaválasztással megkezdődött a nevelési tanácsadók 10 éves (1976–85 közötti), szakmai dokumentációs anyagának a feldolgozása Kósáné Ormai Vera vezetésével. A kutatás célja a nevelési tanácsadóban folyó munka főbb jellemzőinek a leírása különös tekintettel az iskola, óvoda által a tanácsadóba irányított gyerekekre, az iskolai minősítés sajátosságainak megismerése a külső szakintézmény igénybevétele szempontjából, hozzájárulás a nevelési tanácsadók és a nevelési intézmények együttműködésének továbbfejlesztéséhez.

A kutatás eredményeit publikációk, tanulmányok sora rögzíti (Vajda, 1984; Paki, 1986; Kósáné Ormai és mtsai, 1988; Darvas és Bass, 1988). Vizsgálatainkról 1988-ban, a fővárosi nevelési tanácsadók fennállásának 20. évfordulóján rendezett ünnepi ülésen, valamint 1989 áprilisában a Magyar Pszichológiai Társaság Országos Tudományos Konferenciáján előadásban számoltunk be (Bass László, Darvas Ágnes, Kósáné Ormai Vera és jómagam).

A kutatás kapcsán készített háttéranyagok egyértelművé tették, hogy a nevelési tanácsadóknál folyó gyermekcentrikus családgondozás tapasztalatai alapján szükség van a szociális munka kiterjesztésére, önálló családsegítő intézmények országos

meghonosítására. A TBZ-kutatás javaslatot tett Családgondozási Állomások (Családgondozó Központok) létesítésére, valamint szorgalmazta az iskolapszichológiai hálózat, a gyermek-ideggondozók és a nevelési tanácsadók munkájának a továbbfejlesztését. Megélénkültek az iskolapszichológiával kapcsolatos kutatások.

A TBZ-kutatások eredményei ösztönözték a vidéki nevelési tanácsadók szakmai munkájának megerősítését. Ennek egyik formájaként, három tanéven keresztül 1986/87, 1987/88 és 1988/89-ben heti rendszerességgel tematikus konzultáció folyt a Fővárosi Pedagógiai Intézetben, az érdeklődő szakemberek számára. A nevelési tanácsadók munkáját érintő valamennyi szakterület alapelveit, módszertanát vitattuk meg, a területen nagy tapasztalattal rendelkező pszichológusok, gyógypedagógusok és családgondozók közreműködésével. A konzultáció része volt az esetmegbeszélés, melyben a konkrét problémák lehetséges megoldásaihoz kaphattak a résztvevők szupervíziós segítséget. A tematikus konzultációt segítette a Magyar Pszichológiai Társaság klinikus gyermek- és nevelésszichológus szekciója. Szekcióvezetők Gerő Zsuzsa, Kósáné Ormai Vera.

1982-ben az ELTE BTK Fejlődés és Nevelésszichológiai Tanszékének szervezésében megalakult a Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó, a pszichológusképzés és szakképzés segítésére Ritoók Pálné vezetésével. Gyermek- és ifjúságpszichológiai rendelés folyt, egyetemi hallgatók fordulhattak gondjaikkal a tanácsadóhoz. Az egyetem dolgozóinak gyerekei, valamint a közeli iskolákból jelentkezők is igénybe vették a tanácsadó szolgáltatásait.

Az 1987/88. tanévben a vidéki nevelési tanácsadók szakemberellátásának javítására az *ELTE pszichológia szakán önálló évfolyam indult levelező tagozaton.* Ugyanabban az évben az ELTE Pszichológiai Intézete megszervezte a *tanácsadóknak több éve dolgozó pszichológusok intenzív továbbképzését.*

Adatok állnak rendelkezésünkre 1987 májusából a nevelési tanácsadók országos létszámáról. E szerint az országban 129 helyen van nevelési tanácsadó, ebből 23 Budapesten, 13 Pest megyében, a többiek a többi megyében.

Érdekességgént említem meg annak a budapesti felmérésnek az eredményét, amely azt vizsgálta, hogy mennyire stabil a fővárosi nevelési tanácsadóknak dolgozók létszáma. Eszerint 45-en több mint 20 éve dolgoznak a tanácsadóban vezetőként vagy munkatársként. Ma már nem minőségi kritérium a stabilitás, de abban az időben ez azt mutatta, hogy a tanácsadóban jó volt dolgozni, lehetőség nyílt a célok, elképzelések megvalósítására, és a demokratikus légkörben megtalálták elképzeléseiket az ott dolgozók.

A Művelődésügyi Minisztérium 1987 szeptemberében újonnan szabályozta a nevelési tanácsadók működését (20/1987. számú rendelet). A rendelkezés értelmében a nevelési tanácsadók *gyermekvédelmi intézményből közoktatási intézményekké váltak.* Fő feladatuk az óvodák, iskolák számára gondot jelentő tanulási, magatartási zavarokkal küzdő gyermekek vizsgálata és terápiája. A nevelési tanácsadók vezetését pszichológus végzettséghez kötötték.

Azt hittük, az új rendelet nyomán a szakmai munka további megújulásának lehetőségei nyílnak meg. Nem így történt.

Az 1988/89 tanévben szociálismunkás-képzés indult az ELTE-n. Az első tanárok, gyakorlatvezetők a nevelési tanácsadók családgondozói közül kerültek ki: Darvas Ágnes, Ohly Éva, Pik Katalin, Somlai Péter, Hegyesi Gábor stb.

Három hónappal a 20/1987-es rendelet megjelenése után, derült égből villámcsapásként érte a hálózat munkatársait a *Minisztertanács rendelete* (1061/1987. sz. rendelet), amely szerint a *Családsegítő Központok megszervezésével egy időben a nevelési tanácsadók mint háttérintézmények megszűnnek*.

„Önálló intézményként, illetőleg szervezetként indokolt megszüntetni a családsegítő központok kiépítésével egyidejűleg a nevelési tanácsadókat.” A szociális és egészségügyi miniszter, valamint a művelődésügyi miniszter közös szakmai iránymutatása az 1990. évet jelölte meg a végrehajtásra.

A beszámolóm kereteit messze meghaladná annak a széles körű, nagy erejű felháborodásnak az ismertetése, amelyet az intézkedés nyilvánosságra kerülése okozott. *A pszichológiai szakmai közvélemény egy emberként állt ki a nevelési tanácsadók mellett*. Erről a példa nélküli összefogásról nem tudok meghatottság nélkül beszélni. Napilapok és szakfolyóirat-cikkek, rádió- és tévéadások, a Magyar Pszichológiai Társaság Klinikai Gyermekpszichológiai és Nevelésszichológiai Szekciója, az MTA Pszichológiai Bizottsága foglalt állást az intézményhálózat megmentése érdekében (Gerő Zsuzsa, Ormai Vera és még sokan mások).

A döntést visszavonták. A nevelési tanácsadók megmenekültek.

A RENDSZERVÁLTÁSTÓL A KÉTEZRES ÉVEK ELEJÉIG (1989–2006)

Eddig kevés szó esett azokról a feszültségekről, amelyek a nevelési tanácsadók működésének általánossá válását a kezdetektől kísérték. Hol a gyámhatóságok kívánták hatósági feladataikat a nevelési tanácsadókkal megosztani, hol az oktatásirányítás értetlenségével találkoztunk.

Miért nincsenek az iskolakezdés időpontjában munkahelyükön a nevelési tanácsadó munkatársai? Mi az, hogy csak „játszanak” a gyerekekkel? Miért nem adják ki a szülőktől bizalmasan kapott információkat a beutaló iskolának? Miért olyan sok az iskolaérettségi vizsgálatok felmentési javaslata? Az általános értetlenséget mutatja, hogy a fővárosi gyermekvédelmi szakfelügyelő javaslatot tett a nevelési tanácsadóba járó gyerekek veszélyeztettként történő nyilvántartásba vételére, valamint hogy az oktatásirányítás túl soknak tartva az iskolaérettségi vizsgálaton felmentésre javasolt gyerekek számát, utasította a szakfelügyelőt a felmentési javaslatok felülvizsgálatára.

A nevelési tanácsadók megalakulásukkor elsőrendű feladatuknak tekintették, hogy közvetítésükkel bővüljön a pszichológia alkalmazási területe a pedagógiai gyakorlatban. Az iskola mint szervezet első ízben került kapcsolatba a pszichológussal,

egy olyan szakma képviselőjével, akinek a munkája jelentősen eltér a pedagógus hivatástól. Bár a pszichológusok között sokan maguk is pedagógusként, gyógypedagógusként kezdték pályájukat, gyakran szembekerültek a rájuk irányuló túlzott elvárásokkal. Miért nem emelik ki az osztályból a nehezen kezelhető gyerekeket? Miért a rendelő „steril” körülményei között foglalkoznak velük? Miért nem érzékelhető néhány foglalkozás után a pszichológus munkájának eredménye? Hosszabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a pedagógusok segítséget tudjanak kérni a pszichológustól, és a pszichológusok is nagyobb empátiával forduljanak a pedagógusok gondjainak megértése felé. A szemléletváltást mutatja, hogy egyre több pedagógus kereste fel a nevelési tanácsadót saját gyermekével kapcsolatos nehézségeivel (Horányi és Hoffmann, 1999).

A rendszerváltás utáni új, szabadabb légkörben a nevelési tanácsadók munkatársai nagy *várakozással fordultak az új demokratikus átalakulás felé*. Úgy gondolták, a gyermekpszichológia végre megkapja az őt megillető helyet a pedagógiai gyakorlatban is. A pszichológia szakterületén valóban óriási előrelépések történtek. A nevelési tanácsadók működésére azonban a központi irányítás továbbra is gyanakvással tekintett. Úgy vélték, a tanácsadók nem adnak elég segítséget az iskoláknak, munkájuk gyerek- és szülőközpontú, figyelmen kívül hagyja az iskola szempontjait. *Újra és újra felvetődött átszervezésük*.

Mindemellett történtek új, előremutató kezdeményezések is. 1989 februárjában a XX. ker. Nevelési Tanácsadóban Schödl Livia pszichológus vezetésével „*Adaptációs iskolaotthon*” kezdte meg munkáját (Schödl, 1988, 1997) a kifejezetten antiszociális irányba fejlődő prepubertás korú gyerekek számára. A kísérlet lényege az volt, hogy kis csoportban, terápiás légkörben folyt a gyerekek oktatása és nevelése a tanácsadó keretei között. A gyerekek mellett a figyelem a családdal való folyamatos együttműködésre is kiterjedt. Sok érzelmileg sérült, peremhelyzetű gyermek és családja számára jelentett igazi megoldást ez a lehetőség.

A módszertani sokféleséget mutatja a szenzoros integrációs terápia (AYRES) (Szvatkó és Dorner, 1988) és a családterápia módszereinek terjedése.

1991-ben megalakult a *Fővárosi Nevelési Tanácsadók Érdekképviseleti Egyesülete*. Szakmai tapasztalatok alapján fogalmazták meg azt az igényüket, hogy a nevelési tanácsadók irányítása ne kizárólag az oktatásügyhöz tartozzon. Érdekeiket jobban képviselné egy „*tárcaközi*” *főhatóság*, amely a különböző oldalról jelentkező szakmai elvárásokat összhangba tudná hozni.

A tárcaközi irányítás nem valósult meg, de *1992-ben* – rövid időre – a *Népjóléti Minisztérium vette át a nevelési tanácsadók fenntartását*.

1993-ban a nevelési tanácsadók irányítása *visszakerült a Művelődésügyi Minisztériumhoz*. Az új oktatási törvény (1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról) nevesítette és kijelölte a feladatokat számukra. Ugyanebben az évben megjelent a Pedagógiai Szakszolgálatok létesítéséről szóló rendelkezés. Az oktatást-nevelést kiegészítő valamennyi szolgáltatás pedagógiai szakszolgálat néven folytatta munkáját. *A neve-*

lési tanácsadók a szakszolgáltatások részévé váltak, önállóságuk azonban még megmaradt. A rendelkezés értelmében a pedagógiai szakszolgálat önálló intézményként vagy többcélú intézmény keretében is megszervezhető (a rendelkezések ismét elsősorban a vidéki tanácsadókat érintik hátrányosan).

Miközben a szakmai szempontok figyelmen kívül hagyásával, kizárólag a takarékosági szempontra koncentráltan születtek meg a rendelkezések, a nevelési tanácsadóknál egyre színvonalasabb munka folyik. (1993-ban az országban már 189 intézményt regisztrálnak.)

1993-ban a Magyar Pszichológiai Társaság Nevelépszichológiai és Klinikai Gyermekpszichológiai Szekciója a Fővárosi Pedagógiai Intézettel közösen jubileumi konferenciát rendezett „Pszichológusok a gyermekekért” címmel, a fővárosi nevelési tanácsadó hálózat 25. születésnapja alkalmából. Az előadók között szerepelt dr. Ranschburg Jenő, Tunkli László, Vekerdy Tamás, Schödl Livia az FPI vezető szaktanácsadója és jómagam. (Vekerdy Tamás több évig a Budapest III. kerület Nevelési Tanácsadójában dolgozott.)

A rendezvények sorát 1998-ban a nevelési tanácsadók 30 éves jubileumi konferenciája követte. A szervezők között a Magyar Pszichológiai Társaság – mint már oly sokszor – jelentős szerepet vállalt.

Folytathatnám a sort a Nevelési Tanácsadók III. országos szakmai találkozásával („Együtt a gyerekekért”, a Nevelési Tanácsadók Érdekképviseleti Egyesülete rendezésében).

A konferenciaszervezések a tanácsadók országos hálózatában összegyűlt szakmai tapasztalatok megvitatását és tudományos feldolgozását, valamint a főhatóságok és egyben a közvélemény figyelmének felhívását célozta.

1994-ben a Fővárosi Pedagógiai Intézet pszichológiai profilja bővült: Pszichológiai Központ néven Schödl Livia vezető szaktanácsadó irányításával megvalósulni látszott a már 1971-től folyamatosan szorgalmazott bázisintézmény (Vereczkey és Tunkli, 1968; Horányi, 1987), mely – némiképpen a gyakorló iskolák mintájára – szervezője, összefogója, konzultációs központja lett volna a fővárosi nevelési tanácsadóknak. A pszichológiai központ főhivatású munkatársa lett Gerő Zsuzsa, külső munkatársként Kósáné Ormai Vera, Hoffmann Gertrúd, Járó Katalin, Tunkli László és jómagam. 1996-ban pszichológiai rendelés indult Hoffmann Gertrúd vezetésével, kifejezetten az ifjúsági korosztály sajátos pszichés problémáira fókuszálva. Ugyanabban az évben „pedagógus lelki segély telefonszolgálat” kezdte meg munkáját. Az ügyelők – erre a munkára felkészített – gyakorló pedagógusok voltak, akiknek a központ munkatársai folyamatos szupervíziót biztosítottak. A lelki segély pedagógusvonal 1996–2004-ig, a központ megszűnéséig működött.

2004-ben az országos szaktanácsadás rendszere megváltozott. A Fővárosi Pedagógiai Intézetben megszűnt a nevelési tanácsadók szakfelügyelete, az az összefogó erő, mely évtizedeken keresztül segítette a nevelési tanácsadók szakmai munkájának, pszichológiai, pedagógiai profiljának kialakulását és megerősödését. A majd

100 éves pszichológiai hagyománnyal rendelkező intézet profiljából kimaradt a pszichológia.

Annak érdekében, hogy a szakmai felügyelet 30 év alatt összegyűlt tapasztalatai ne vesszenek el, 2004-ben *Schödl Livia koncepciót dolgozott ki* a nevelési tanácsadók számára nyújtandó országos hatáskörű szakmai szolgáltatás megszervezésére. *A visszhang nélkül* maradt javaslat felveti az iskolapszichológus hálózat nevelési tanácsadóhoz kapcsolását a szorosabb szakmai együttműködés érdekében.

2006-ban az OM honlapján megjelent „*Cselekvési terv*” (Tudást mindenkinek cselekvési terv 2006–2010) *a nevelési tanácsadók megszüntetését, a feladatok széttagolását javasolta*. A nevelési tanácsadók egyesületének vezetősége – Szakács Kata és Szvatkó Anna – részletes háttér tanulmányt készített (Szakács, 2006), tájékoztatást kért a minisztériumtól, kapcsolatot keresett a civil szervezetekkel, segítséget kért a Pszichológiai Társaságtól. Több ezren írták alá azt az aláírásgyűjtő ívet, mely a megszüntetés terve ellen íródott. Számtalan újságcikk, riport jelent meg a tanácsadók védelmében. A „Cselekvési terv” lekerült a minisztérium honlapjáról.

HOL TART MA A NEVELÉSI TANÁCSADÓK INTÉZMÉNYE?

2007/08-től a nevelési tanácsadókkal kapcsolatos jogi háttér módosult, a feladatok tovább bővültek, és változtak a szervezeti keretek is. Újabb és újabb rendelkezések, állásfoglalások készülnek, sokszor egymással ellentétesek is. Bár az érdekképviselő folyamatosan kéri, hogy a szakma képviselőinek véleményét kérje ki a főhatóság a döntések meghozatala előtt, erre a legritkább esetben kerül sor.

A nevelési tanácsadók mint oktatási intézmények a Klebelsberg Központhoz tartoznak, és ugyanolyan szabályozás vonatkozik rájuk, mint az iskolákra. A túlszabályozás, az ellenőrzés elburjánzása, a szakmai önállóság megszüntetése, a stabilitás hiánya jellemző. Ehhez társul a sajátos – csak a pszichológiai, pedagógiai szolgáltatásra vonatkozó – szempontok figyelmen kívül hagyása, a differenciálás hiánya.

Bár a fővárosi és főváros környéki pedagógiai szakszolgálatok helyzete jelenleg is kedvezőbb, mint a vidékieké, az elkeseredés, a legkiválóbb szakemberek kiválása, a boldogulás magánszférában történő keresése egyre gyakoribb a gyermekpszichológusok körében. Sokan dolgoznak állami és magánrendelésen párhuzamosan, túlterhelően magas óraszámban. Mindezt nem csupán megélhetésük biztosítása indokolja, hanem a felelősségtudat azok iránt a családok iránt, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy magánrendelőbe vigyék gyermeküket.

Hiszem, hogy a nevelési tanácsadók intézményrendszere, amely már annyi válságos helyzetet túlélte, megmarad. Bízom benne, hogy a társadalmi és szakmai szükséglet a jövőben is fenntartja a minden állampolgár számára igénybe vehető pszichológiai pedagógiai segítő szolgáltatást!

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm pszichológus kollégáimnak, elsősorban Ormai Verának és Schödl Líviának, hogy tudásukkal és tapasztalataikkal segítették munkámat. Szakács Katának, Révész Magdának, Szügyi Jernének és a többieknek, hogy szakanyagaikat rendelkezésemre bocsájtották. Köszönöm valamennyi – a tanácsadóban dolgozó – régi kollégáimnak, hogy sok évtizeden keresztül együtt harcolt velem szakmánk, munkánk elismeréséért.

Köszönöm unokáimnak, főleg Annának s Eszternek, Panninak, hogy a számítógép adta lehetőségekre megtanítottak, és időt-energiát nem kímélve közreműködtek a jelen tanulmány megformálásában.

HIVATKOZÁSOK

- Császár Ildikó (Avarné) és Vereczkey Györgyné (1972). *Útmutató a nevelési tanácsadók iskolaérettségi vizsgálatához*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet
- Darvas Ágnes és Bass László (1988). Nevelési tanácsadás Budapesten a számok tükrében (1976–1986). In Kolozsi Béla és Münnich Iván (szerk.) *TBZ Bulletin XII*. Budapest: kézirat, 133–150.
- Fővárosi Tanács V. B. Oktatási Osztálya (1967). *Útmutató a nevelési tanácsadó részére*. Budapest: kézirat
- Hoffmann Tiborné (1971). Csoportos iskolaérettségi vizsgálatok. In Tunkli László (szerk.) *Tanulmányok a nevelési tanácsadás köréből*. Budapest: Fővárosi Tanács V. B. Oktatási Főosztály, 5–15.
- Horányi Annabella (1987). *Tervezet a Fővárosi Pedagógiai Intézet keretében működő Nevelési Tanácsadók Bázisintézményére*. Budapest: kézirat
- Horányi Annabella (szerk., 1997). *György Júlia emlékkönyv 1896–1977*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet Pszichológiai Központ
- Horányi Annabella és Hoffmann Gertrúd (1999). *Pszichológiai és pedagógiai szolgálat a Nevelési Tanácsadóban*. Budapest: OKKER
- Horányi Annabella és Kósáné Ormai Vera (1988). A nevelési tanácsadás hazai történeti előzményei. *Pedagógiai Szemle*, 38, 1123–1135.
- Horányi Annabella, Vereczkey Györgyné és Tunkli László (1968). *Javaslat a budapesti Nevelési Tanácsadók Módszertani Központja megszervezésére*. Budapest: kézirat
- Konrád György (1969). *A látogató*. Budapest: Magvető
- Kósáné Ormai Vera, Horányi Annabella, Darvas Ágnes és Bass László (1988). *A nevelési tanácsadó tevékenysége beilleszkedési nehézséget mutató veszélyeztetett gyerekeknél. TBZ Szocializáció zavarai alirány kutatási témája*. Budapest: kézirat
- Kósáné Ormai Vera (1999). *Pszichológus az iskolában*. Budapest: OKKER
- Pataki Ferenc (szerk., 1986). *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- P. Liebermann Lucy (1964). A nevelési tanácsadás problémái hazánkban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 21, 17–24.

- Schődl Livia (1988). Megoldási törekvések súlyos alkalmazkodási zavarok esetén: az adaptációs iskolaotthon. *Budapesti Nevelő*, 24, 25–28.
- Schődl Livia (1994). Jelen és jövő a nevelési tanácsadóban. *Budapesti Nevelő*, 30, 27–30.
- Schődl Livia (1997). György Júlia szellemében: az Adaptációs Iskolaotthonról. In Horányi Annabella (szerk.) *György Júlia emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet Pszichológiai Központ, 41–46.
- Szabó Pál (1967). Iskolaérettség és iskolaéretlenség. *Pedagógiai Szemle*, 17, 306–319.
- Szabó Pál (1970). Komplex vizsgálati módszer és rehabilitációs eljárás iskolaéretlen gyereknél. In F. Lénárd (szerk.) *Pszichológiai Tanulmányok XII*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 205–221.
- Szabó Pál (1981). Tízéves a komplex beiskolázási vizsgálat és a korrekciós osztály. *Pedagógiai Szemle*, 31, 1004–1012.
- Szakács Katalin (2006). *A nevelési tanácsadók helyzete és szerepe a tanulási és más zavarok megoldásában*. Budapest: kézirat
- Szvatkó, A. és Dorner, M. (1988). Szenzoros integrációs terápia óvodás és iskolás korban. *Budapesti Nevelő*, 24, 29–30.
- Tunkli László (1968). Az iskolapszichológiai lehetőségei Magyarországon. *Magyar Pedagógia*, 68, 407–413.
- Tunkli László (1975). Pszichológiai munka a fővárosi nevelési tanácsadóknál. *Pszichológiai Tanulmányok XIV*, 269–281.
- Vajda Zsuzsanna (1984). A nevelési tanácsadók lehetőségei a társadalmi beilleszkedés elősegítésére. In Kolozsi Béla és Münnich Iván (szerk.) *TBZ Bulletin II*. Budapest: kézirat, 97–118.

Iskola- és óvodapszichológia (1986–2016)

Amíg más országokban az iskolapszichológiai tevékenység megjelenése már az 1900-as évek elejétől összekapcsolódott a speciális szükséglettel rendelkező gyermekek azonosításával és a pszichológiai képességtesztek térhódításával, addig a hazai iskolapszichológiai tevékenység, mint a speciális szükségletek azonosításán kívül eső feladatellátás, csak az 1960-as évek végén kezdődik el, többségében össze nem hangolt egyedi próbálkozások formájában. Ezek a bizonytalan szakmai öndefiníciós kísérletek csak azt követően öltenek határozott arculatot, miután 1986-ban elkezdődik az iskolapszichológia mint szakma intézményesült megjelenése és rendszerszerű hálózattá fejlesztése. A kezdeti lépések után több szakaszban válik egyre sokrétűbbé a szakmai tevékenység, melynek során megvalósul a szakmai működési alapok megteremtése, majd ezt követi a tevékenységek és működési modellek ki-kristályosodása, illetve a feladatellátás jogi kereteinek létrehozása és a szakma társadalmi beágyazódása.

A különböző országokban megvalósuló iskolaközeli, szakmai pszichológiai szolgáltatást érintő hálózatépítési trendek országos léptékű hálózattá válásának folyamatát és működési hatékonyságát több olyan tényező együttesen befolyásolja, amelyek a szakmai szerep definíciójának kidolgozottságát, a szakmai tevékenységről folytatott hiteles és egyértelmű kommunikációt, valamint a működés jogi beágyazottságának kérdéseit egyaránt érintik (Oakland és Jimerson, 2007). Az így felvázolt képet tovább árnyalják az olyan közvélekedések, amelyek arra utalnak, hogy egy speciális szakterületnek a szakma teljes spektrumán belül milyen az elfogadottsága, és a társadalom különféle szereplőinek körében milyen megbecsülésben részesül (Cunningham, 2007). A fentiekben felvázolt perspektívából szemlélve a hazai iskolapszichológiai szolgáltatás kibontakozását, az országos méretű kialakulásában az előkészítő fázist követően három főbb periódus válik megkülönböztethetővé.

- 1) *A szakmai működési alapok megteremtése.* A hálózat 1986-os megalakulásától az iskolapszichológus alkalmazásának képzettségi kritériumait tartalmazó, a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény megjelenéséig terjedő periódus.

- 2) *Különféle nézőpontok által vezérelt szakmai tevékenységek.* Az újabb szakaszban a szakmai tevékenységek kikristályosodásának folyamatát serkenti a kompetíció. Az egymással versengő szakmai működési modellek szerint dolgozó szakemberek tevékenységi stratégiákat definiálnak a feladatokról, a módszerekről, a hatékony működésről, az intézményi szerepkonfliktusok megoldásáról és a szakmai identitást fenntartó, célravezető eljárásokról.
- 3) *Eljárásrenddé, működésmóddá szerveződnek* a korábban szerteágazó feladatrendszerek. A szakmai tevékenység jogi beágyazódása valósul meg a jogi keretek változásainak kíséretében.

ELŐZMÉNYEK

Az iskolapszichológiai tevékenységre vonatkozó igény megfogalmazása mint szórványos egyéni indítványozás már az 1960-as évektől kezdve fellelhető a hazai intézményi környezetben. Tunkli László, az ELTE adjunktusa 1968-ban, Harsányi István az MTA Pszichológiai Intézet pedagógiai pszichológus kutatója 1969-ben iskolapszichológusok alkalmazására vonatkozó javaslatot terjesztenek elő a szakmai közélet véleményformálói és a közigazgatás képviselői számára, míg Bergmann Erzsébet és Blumenfeld Gyuláné, 1974-ben a nevelési tanácsadóhoz kötődő gyakorlati iskolapszichológiai feladatellátás tapasztalatait gyűjtik egybe. Ezek a kezdeményezések azonban csupán a szolgáltatásra vonatkozó szükségletek megalapozottságára vonatkozó közfigyelem felhívására voltak alkalmasak, de nem váltak működőképes cselekvési programmá, a kezdeményezések lendülete megtört, és hosszabb időre alábbhagyott.

A fenti kezdeményezésektől függetlenül, az okleveles pszichológusok létszámának gyarapodásával, az iskolára irányuló szakmai tevékenységek gyakorlati realizálódását segítette elő a pszichológusképzésnek egy új eleme, a pedagógiai pszichológiai szakképzés tantárgyrendszerének kidolgozása, melyet az ELTE Társadalom- és Nevelépszichológia Tanszéken Kósáné Ormai Vera készített elő. A kétéves időtartamú szakképzés, mely 1981-ben indult el a tanszéken, a következő területeken nyújtott gyakorlatra irányuló, szakoklevéllel záruló képzést: neveléslélektan, fejlődéslélektan, nevelésszociológia, gyermekpszichiátria, gyógypedagógiai pszichológia, fejlődésközpontú gyermek-pszichodiagnosztika, serdülők önismereti csoportjának vezetése, nevelési tanácsadás, pályaválasztási tanácsadás, a gyermekvédelem pedagógiája és pszichológiája, serdülőkori devianciák kezelése, pedagógiaelmélet, tanulási nehézségek.

A szórványos, iskolaközeli pszichológiai szolgáltatásra vonatkozó kezdeményezések és az iskolára irányuló szakmai pszichológiai munka képzést érintő minőségi gyarapodása egymástól elszigetelt erővonalakat képeztek egy új szakma kialakulása tekintetében. A továbblépéshez egy újabb impulzusra volt szükség ahhoz, hogy

az iskolapszichológia alkalmazott területként történő intézményesült megjelenése és rendszerszintű hálózattá fejlesztése, a fenti kezdeményezésekhez képest mintegy másfél évtized múlva, 1986-ban elkezdődhessen.

Az 1986-ban induló hálózatépítés egyik előkészítő lépése volt a Hunyady György professzor kezdeményezéséhez köthető iskolapszichológiai tevékenységet magában foglaló „pilot” kutatás, melyet minisztériumi támogatással az ELTE BTK Társadalom és Nevelésszichológiai Tanszékének szakmai irányításával, két éven át egy négy fős csoport Szalayné Simkó Hilda vezetésével (tagok: Galba Katalin, Kreácsik Judit és Kalamár Hajnalka) végzett. Ezt követően a pilot-szakasz kedvező tapasztalataira támaszkodva a Művelődési Minisztérium Pszichológiai Szakbizottsága 1984. május 7-i állásfoglalásának mellékleteként született meg egy tervezet „Az iskolapszichológus hálózat kiépítésének alapkérdései” címen, mely szakmai elképzeléseket körvonalazott egy nagyobb lélegzetű cselekvési program indítványozásához. A megvalósíthatóság érdekében ezen a ponton megszületett az a felismerés, hogy „a 80-as években egy ilyen kezdeményezésre vonatkozó kedvező döntéshez Magyarországon a párt vagy a kormány illetékes vezetőjét kellett megnyerni” (Hunyady, 1996).

A SZAKMAI MŰKÖDÉSI ALAPOK MEGTEREMTÉSE

1985-ben Hunyady György az ELTE tanszékvezetőjeként fordult az iskolapszichológiai hálózatépítés támogatása érdekében dr. Csehák Judithoz, a Minisztertanács Elnökhelyetteséhez (1. kép).

Az iskolában létesülő pszichológiai státuszok megnyitásához szükséges támogatás elnyerésére, az iskolai munkához közvetlenül kapcsolódó pszichológiai szolgáltatás elindításának megvilágításához a következő érvek kerültek előtérbe: *a)* az igazán rászorultak ne essenek ki a pszichológiai segítségnyújtás köréből, *b)* az iskola a tanulás és a közösségi tevékenységek természetes közege, és *c)* a gyermek fejlődésében egyaránt benne rejlenek a problémák és a tehetségek. Az erőfeszítések eredményeként 1986-ban, iskolákhoz rendelt teljes heti munkaidejű státuszokkal 30 iskolapszichológus kezdte meg munkáját.

A 30 iskolapszichológus tevékenysége két olyan egyetemi város köré szerveződött, amelyekben pszichológusképzés folyt, ezzel biztosítva az egyetemi bázisra támaszkodó szakmai irányítást. Az iskolapszichológiai tevékenységet igénylő iskolák Budapesten és a környező településeken, valamint Debrecenben és a várost körülvevő településeken helyezkedtek el. Az iskolák szempontjából fontos jellemzője volt a tevékenység szervezésének, hogy az intézmények önként vállalkozzanak az iskolapszichológus foglalkoztatására, miközben központi állami forrásból biztosítják számukra az iskolapszichológus alkalmazásának anyagi forrásait. A budapesti vonzáskörzettel rendelkező iskolapszichológusok szakmai vezetését Porkolábné Balogh Katalin végezte, míg a debreceni csoport munkatársainak Bugán Antal nyújtott

Dr. C s e h á k J u d i t elvtársnőnek,
miniszterelnökhelyettes

B u d a p e s t,

Kedves Csehák Elvtársnő!

Dr. Popper Péter egyetemi tanár az Önnel folytatott megbeszélése alapján bátorított, hogy jelentkezsem az iskolapszichológiai hálózat fejlesztésének ügyében. Egy olyan - megítélésem szerint társadalmi jelentőségű - hálózat kifejlesztését kezdeményesték ugyanis szakmai testületek és az ELTE Társadalom- és Nevelépszichológiai Tanszékének munkatársai, amely az iskola pszichológiai kultúrájának növeléséhez, az oktatási- nevelési nehézségek prevenciójához és többek között a tehetséges tanulók differenciált fejlesztéséhez operatív segítséget tudna nyújtani. Eszirányú terveinkbe és kísérleti eredményeinkbe a mellékelt dokumentumok bepillantást engednek, örülnék azonban, ha a hálózat kiépítésének lehetőségeiről alkalmadtán személyesen is beszámolhatnák. A közeljövőben az Amerikai Egyesült Államokba utazom, de - amennyiben erre mód van - május elején szeretném Önt megkeresni a fentiek ügyében.

B u d a p e s t, 1985. március 15.

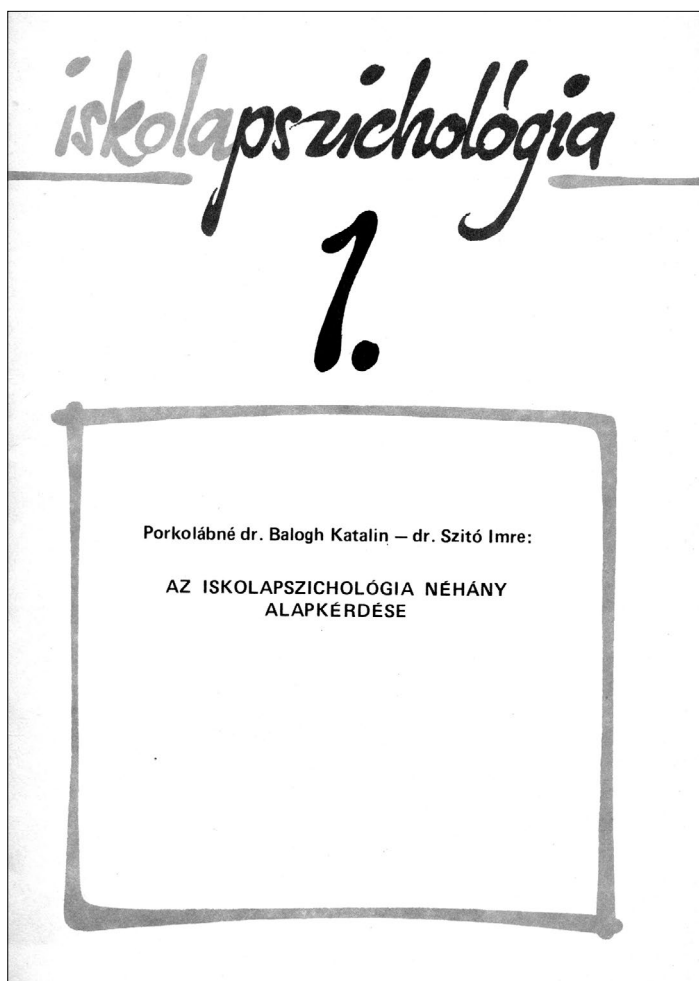
Tisztelettel üdvösléi:

/Dr. Hunyady György/
tanszékvezető egyetemi docens

szakmai támogatást és vezetést. Az iskolákban dolgozó pszichológusokat ún. heti konzultációs csoportok támogatták, amelyek vezetőinek egy része a korábbi pilot kutatásban részt vevő szakemberek közül került ki.

Az iskolapszichológusok lehetséges feladatait és munkakörülményeinek feltételrendszerét modellező kutatás 1988-ban történő lezárulását követően a kezdeti 30 intézményhez további 15 iskola csatlakozott – ekkor már saját erőforrásokkal. Ezzel megkezdődött a hálózat fokozatos kiépülése.-

Az iskolapszichológiai tevékenységet támogató kiadványok közül 1987-ben indul el az *Iskolapszichológia Füzetek* sorozat, melynek 1. száma (2. kép) az iskolapszichológiai szemlélet főbb vonásait és a tevékenység legfontosabb feladatait tartalmazza (Porkolábné Balogh és Szitó, 1987).

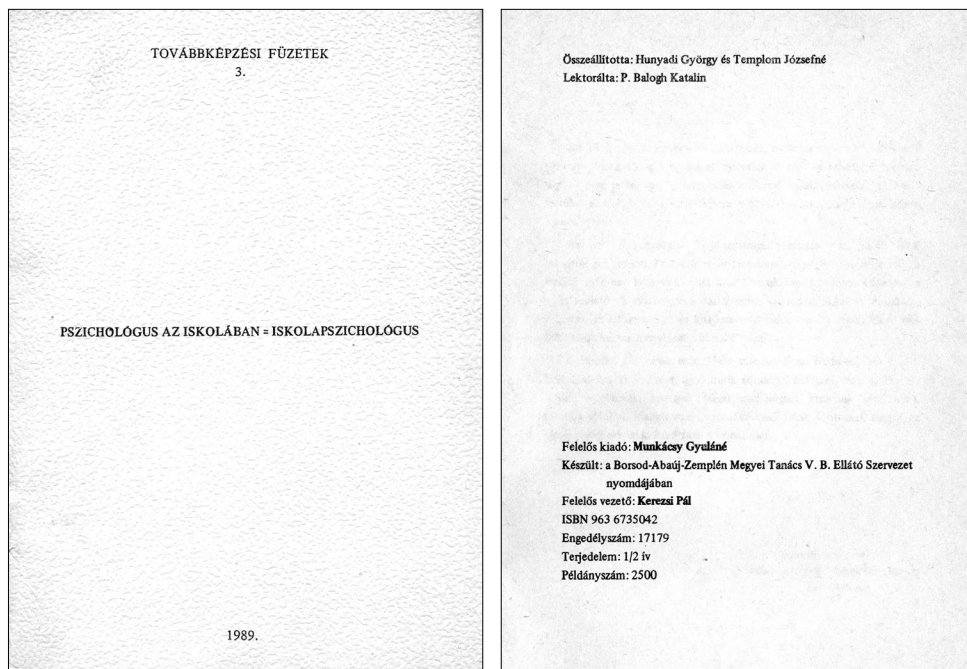

2. kép. Az Iskolapszichológiai Füzetek sorozat első kötete

A szemlélet alappilléret képezi, hogy a gyógyítással szemben a prevencióra helyeződik a hangsúly. Abban a szakmai munkában, ahol a megelőzés válik hangsúlyossá, az iskolapszichológusnak az a feladata, hogy minél korábban felismerje a keletkező tanulási vagy magatartási problémát. Ha idejekorán történik a probléma azonosítása, akkor kisebb erőfeszítéssel valósítható meg a korrekció. Más értelemben, de előrejelzésre van szükség a kiemelkedő tehetségek fejlesztése érdekében is. A gyermek vizsgálata során az iskolapszichológus olyan állapotfelmérésre és állapotleírásra törekszik, amely egyaránt tartalmazza a gyermek erős oldalait és gyengeségeit, ezeket figyelembe véve javaslatokat tesz az intézményen belüli bánásmódra. Az egyes gyermek megismerésén és az egyes gyermekkel való foglalkozáson túl fontossá válik a gyermekcsoportok, az iskolai osztályok dinamikájának megismerése, valamint a pszichológiai alapon nyugvó csoportos fejlesztő programok kidolgozása. Az iskolapszichológus feladatainak leírásában kiemelt szerepet kap az egyéni és csoportos felmérések (assessment) végzése, a felmérések eredményeinek felhasználása a tanulókkal történő egyéni és csoportos közvetlen beavatkozáshoz (direct intervention), a pedagógusokkal és szülőkkel történő konzultáció (indirect intervention), melynek célja, hogy a gyermeket körülvevő környezet vegye figyelembe a gyermek szükségleteit, továbbá a feladatok körébe tartozik a pszichológiai szemlélet terjesztése közvetlen gyakorlatra irányuló képzéssel és a pedagógiai és pszichológiai fejlesztő programok hatásvizsgálata programértékelő kutatás végzésével.

Az iskolapszichológiai munkát modellező kétéves program lezárultával, 1988-ban elkészült a Művelődési Minisztérium kiadványaként egy Továbbképzési Füzet (Hunyady és Templom, 1989), mely az iskolaigazgatók tájékoztatását szolgálta, egyúttal megerősítette a Művelődési Minisztérium álláspontját, miszerint továbbra is támogatja az iskolákat abban, hogy nyissanak státuszokat iskolapszichológusok alkalmazásához. A Továbbképzési Füzet (3. ábra) kiemeli, hogy az iskolapszichológus az iskola alkalmazásában áll. Az iskolapszichológus feladatainak sorában azokat a témaköröket vonultatja fel, melyek az előzőekben ismertetésre kerültek, és végül tartalmaz egy ajánlást az iskolában alkalmazott pszichológus munkaköri leírására vonatkozóan, amelyben nemcsak a feladatokat sorolja fel, hanem azokat a kritériumokat is, melyek előfeltételei az autonóm és minőségi munka végzésének. A Továbbképzési Füzet felhívja a figyelmet arra, hogy az iskolában alkalmazott pszichológus csak a munkaügyi alkalmazás vonatkozásában, jogi értelemben pedagógus, de a munkakörhöz tartozó szerepvilágítás tekintetében pszichológus, ennél fogva munkavégzése során figyelembe kell vennie a Pszichológusok Szakmai Etikai Kódexének iránymutatásait.

Ugyanebben az évben megalakult az Iskolapszichológia Módszertani Bázis. Székhelye az ELTE Társadalom- és Nevelépszichológiai Tanszéke, vezetője Porkolábné Balogh Katalin (1935–2005). A Módszertani Bázis alapvető feladata, hogy havonta nyújtson szakmai konzultációs lehetőséget nagy tapasztalattal rendelkező, elismert szakemberek bevonásával a működő iskolapszichológusok számára csoportos eset-

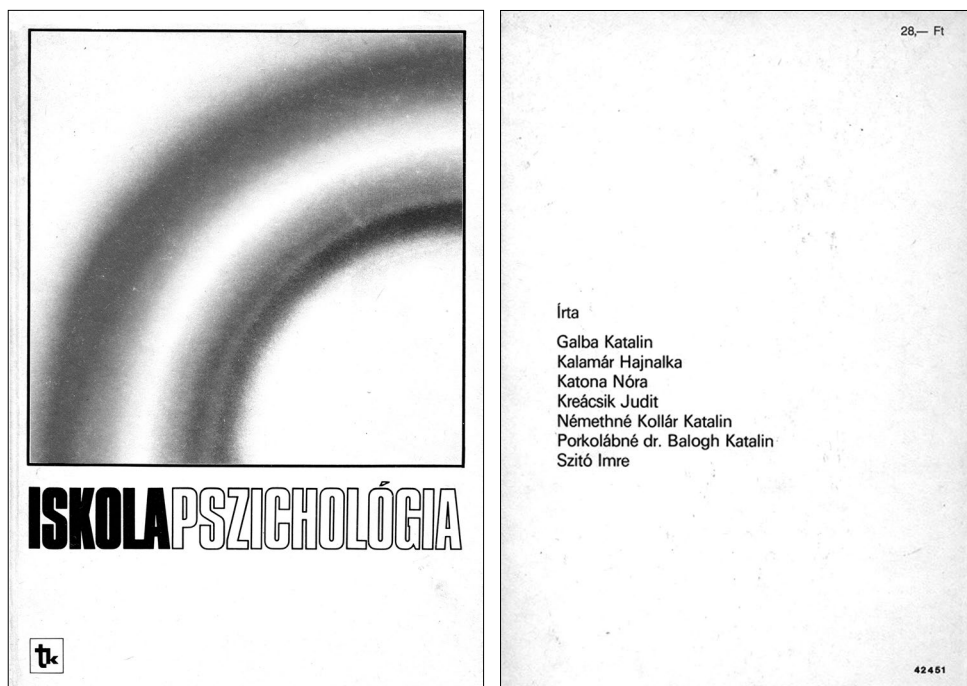
3. kép. Az iskolapszichológusok alkalmazási kereteit leíró módszertani kiadvány

konzultáció formájában, minőségbiztosítási céllal. Az esetkonzultációk vezetője volt több hónapon keresztül az 1980-as éveket követően Fűri Anna és Szőnyi Magda.

Ugyancsak 1988-ban jelenik meg az iskolapszichológiai tevékenység szakmai koncepciójának elmélyítését szolgáló, nemzetközi referenciákat és hazai tapasztalatokat felvonultató tanulmányok gyűjteménye a Tankönyvkiadónál *Iskolapszichológia* (Porkolábné Balogh Katalin, 1988) címmel (4. kép). A könyv szerzői: Galba Katalin, Kalamár Hajnalka, Katona Nóra, Kreácsik Judit, Némethné Kollár Katalin, Porkolábné dr. Balogh Katalin, Szitó Imre.

1989-ben megalakult az MPT Iskolapszichológia Szekciója, amelynek elnöke Porkolábné Balogh Katalin, a szekció nemzetközi kapcsolatokat hozott létre az ISPA (International School Psychology Association) szervezetével, melynek koordinátora Katona Nóra. Ebben az évben mutatkozik be nemzetközi szinten is a kialakulóban lévő magyarországi iskolapszichológiai hálózat (Katona és Szitó, 1990).

Az iskolapszichológia társadalmiasulásának jelzéseként értékelhető, hogy 1992-ben civil szerveződés formájában 12 fővel megalakult a Magyarországi Iskolapszichológia Egyesület, vezetője Katona Nóra. Az egyesület tevékenysége teremti meg a feltételeket ahhoz, hogy az iskolapszichológia nemzetközi szervezetéhez történő kapcsolódással Magyarország esélyes legyen nemzetközi iskolapszichológia-konferencia megrendezésére.

4. kép. Az iskolapszichológia első hazai tankönyve

A Módszertani Bázis, az Iskolapszichológia Szekció és az egyesület közös szervezésében, a hálózati munka elindulásának 5. évfordulóján 1993-ban megrendezésre kerül az Iskolapszichológia Tudományos Fórum (5. kép). A kétnapos konferencia megnyitóját az ISPA elnöke, Robert Burden tartotta. Nyitó előadásában az Egyesült Királyság iskolapszichológiai szolgáltatásainak (educational psychology) alakulását elemezve rámutatott, hogy a speciális szükségletű diákok azonosítására vonatkozó hangsúlyosan egyéni felmérés központú feladatkör kezdetben ugyan sikeresen megalapozta a szakmai munka föllendülését, azonban hosszabb távon az iskolapszichológiai tevékenység diverzifikálódásának, fejlődésének és az iskolák egyedi igényeihez történő illeszkedésének akadályává vált. Párhuzamot vonva a magyarországi helyzettel, kiemelte, hogy az a feltételrendszer, ami a kezdeteknél hátránynak tűnhet (ti. az állapotfelmérés feladatait ellátó szakértői bizottságok az iskolapszichológiai hálózat alakulásakor már jelentős múltra tekinthetnek vissza), hosszabb távon az iskolapszichológia előnyévé is válhat.

Még ebben az évben megjelent a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény, melyben a 17. § (4) cikkely tartalmazza az iskolapszichológus alkalmazásának képzettségi kritériumait, miszerint „iskolapszichológusként az alkalmazható, akinek nevelépszichológusi vagy pszichológusi és pedagógus képzése van”.

az első magyarországi

**ISKOLAPSZICHOLÓGIA
TUDOMÁNYOS FÓRUM**

1993. november 26–27.

PROGRAM

Helye: ELTE Tanárképző Főiskola (BP., V. Markó u. 29–31.)

**ELTE, Társadalom- és Nevelépszichológia Tanszék
Iskolapszichológia Módszertani Bázis
Magyar Pszichológiai Társaság Iskolapszichológiai Szekciója
Magyarországi Iskolapszichológia Egyesület**

Szervezőbizottság tagjai:
Porkolábné dr. Balogh Katalin
Gyenei Melinda
dr. Katona Nóra
Mudra Annamária
Németh Margit
Orosz Judit
dr. Sztó Imre

Nyomda: KING PRINT

<p>1993. november 26. péntek</p> <p>9.00–10.00 Megnyitó: Porkolábné dr. Balogh Katalin MPT Iskolapszichológia Szekciójának elnöke, egyetemi docens Közöntő: Dr. Hunyady György ELTE, Társadalom- és Neveléslélektani Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár dr. Szóvényi Zsolt Művelődési Minisztérium Főosztályvezetője Dr. Burden, Robert L. Nemzetközi Iskolapszichológiai Társaság (ISPA) elnöke, egyetemi docens</p> <p>10.00–13.00 Burden, Robert L. (Nagy-Britannia) – Alkalmazott neveléslélektan az Egyesült Királyságban: múlt, jelen és jövő Scherer, Lukás (Svájc) – Iskolapszichológia Svájcban – áttekintő helyzetelemzés Scherer-Korkut, Yesim (Törökország) – Iskolapszichológiai szolgáltatások Törökországban: az iskolapszichológia fejlődése és jelen helyzetének kritikai elemzése Barbara Tag (USA) – Az iskolapszichológia múltja és jelene az Egyesült Államokban Furman, Anton (Slovákia) – Az iskolapszichológiát elismerik Szlovákiában – és az iskolapszichológus? Petri, Mari (Hollandia) – A szervezet és az oktatási változás (A külföldi előadók előadásainak tolmácsolása biztosított)</p> <p>13.00–14.00 Ebéd szünet</p> <p>14.00–16.00 „A” szekció Porkolábné Balogh Katalin – A környezeti mutatók és a mentális-pszichoszociális fejlődés összefüggései hároméves korban Meitner Jildó – A dyslexiások helyzete Magyarországon Mudra Annamária – Diagnosztikai próbátétkezés a 3-6 éves gyermekek megismeréséhez Gyarmathy Éva – Tehetség, kreativitás és tanulási zavarok „B” szekció Petri, Mari (Hollandia) – Szervezeti diagnosztika készítése az oktatási változások során</p> <p>16.00–17.30 Kerekasztal beszélgetés Az iskolapszichológia háttérrel jelenlegi helyzete és jövője Moderátor: Dr. Hunyady György ELTE, Társadalom- és Nevelépszichológia Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár Meghívott vendégek: Onkormányzati vezetők és intézményvezetők</p> <p>POSZTEREK: B. Mészáros Katalin – Felnevelt-gyerekek segítő team-ek az általános iskolában Sztó Imre – Ikonikus leképezés a felmerések visszajelzésében Katona Nóra – Nemzetközi iskolapszichológia</p> <p>Az Iskolapszichológiai Tudományos Fórum a Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával és az ELTE Tanárképző Főiskola segítségével került megrendezésre.</p>	<p>1993. november 27. szombat</p> <p>9.00–12.30 „A” szekció Németh Margit-Mudra Annamária – A fejlesztő pedagógusképzés tapasztalatai Léder Józsefné – Egy 17 éves örökbefogadott fiú, „T” esete Bácsián Júlia – Az önismeret pszichológiája Martonné Tamás Márta – Az iskolapszichológus mentálhigiénés tevékenysége Estefánné Varga Magdolna-Ludányi Ágnes – Szociálpedagógus és iskolapszichológus az iskolában Gyenei Melinda – Az iskolapszichológus és a fejlesztő pedagógus együttműködése „B” szekció Baktay András – Módszertan eljárási figyelem teszt adatok értékelésére és felhasználására Páldiné Janocha Mária – Óvodai nyelvtanításban résztvevő gyerekek idegennyelvi készségei iskolás korban Orosz Judit – 7. osztályos tanulók szociális készségének összefüggése az iskolai teljesítménnyel és a családi háttérrel Magyar Judit – Egy alternatív pedagógiai program az iskolapszichológus szemével Baktay András – Napkerék – nap és kerék Sztó Imre – Pszichológiai változók vizsgálata az osztályokban, felhasználásuk az iskolai kommunikációban</p> <p>12.30–13.30 Ebéd szünet</p> <p>13.30–15.00 „A” szekció Horváth Szabó Katalin – Az iskolapszichológus szervezetelemző munkája Szabó Éva – Konfliktusmegoldási stratégiák alkalmazhatóságának kérdései iskolai konfliktusoknál „B” szekció Fodoriné Földi Rita – A testnevelési játékok hatása a társas kapcsolatok alakulására Németh Margit – Csoportmódszerek az iskolapszichológus munkájában Katona Nóra – Szociális készség training prepubertás csoportban</p> <p>15.00–16.30 Kerekasztal beszélgetés Az iskolapszichológia kapcsolata más szakterületekkel Moderátor: Dr. Illyés Sándor Bázsi Gyógyászati Tanárképző Főiskola Főigazgatója, egyetemi tanár Meghívott résztvevők: dr. Kauschburg Jeno MTA Pszichológiai Intézetének tud. osztályvezetője dr. Vastagh Zoltán tanszékvezető egyetemi docens dr. Estefánné dr. Varga Magdolna tanszékvezető dr. Ludányi Ágnes szakpszichológus dr. Bugán Antal ELTE, Debrecen dr. Felvinczi Katalin NEVI képviselőtöbbség dr. Fürti Anna klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta Mayerne dr. Nádasai Mária egyetemi docens, ELTE Neveléstudományi Tanszék Porkolábné dr. Balogh Katalin MPT Iskolapszichológiai Szekciójának elnöke, egyetemi docens dr. Sztó Imre egyetemi adjunktus, ELTE Orosz Judit a Magyarországi Iskolapszichológiai Egyesület vezetője tagja Záró plenáris ülés dr. Czigler István Magyar Pszichológiai Társaság elnöke dr. Katona Nóra Magyarországi Iskolapszichológiai Egyesület elnöke Porkolábné dr. Balogh Katalin ELTE, Társadalom- és Nevelépszichológia Tanszék Iskolapszichológiai Módszertani Bázis</p>
--	---

5. kép. Az első Iskolapszichológiai Tudományos Fórum meghívója

6. kép. 1996 ISPA konferencia hirdetése Estefánné Varga Magdolna és Ludányi Ágnes

A magyarországi iskolapszichológiai hálózatépítésben és összefogásban érintett szervezetek összefogásával kerül megrendezésre 1996-ban a XIX. ISPA Nemzetközi Iskolapszichológia Konferencia Magyarországon, Egerben, amelynek fő szervezője Katona Nóra volt. A 35 országból érkező 300 küldött napi tevékenységeit az Estefánné Varga Magdolna tanszékvezető által irányított szakmai munkatársak és rendezvényszervezők csoportja menedzselte az egeri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán. A „Folytonosság és változás” tematikát az előadások fókuszába emelő konferencia a jelentős változásokkal gyakran együtt járó társadalmi, csoport- és egyéni szintű kríziseket vette nagytitkos alá, és áttekintést nyújtott a változásokkal történő adaptív megküzdés mechanizmusainak széles spektrumáról (6. kép).

SZAKMAI TEVÉKENYSÉGEK ÉS MODELLEK KIKRISTÁLYOSODÁSA

A 90-es évek kezdetétől az ezredfordulót követő évtized végéig, 2010-ig az intézményesülés főirányát meghatározta, hogy a munkáltatók és az alkalmazottak alapvető evidenciaként kezelték az iskolához kötődő, iskolai alkalmazásban álló pszichológus szakmai tevékenységének kereteit és mozgásterét (Katona, 2007). Főként a gazdaságilag kiegyensúlyozottabban működő nagyobb városokban és földrajzi térségekben, a helyi önkormányzatok finansziális feltételeitől függő módon alkalmaznak iskolapszichológusokat közvetlenül az iskolák igazgatói, ezáltal az iskolapszichológia elterjedésére korábban jellemző „szórványos kezdeményezést” ezekben az évtizedekben létszámbővülés, „szórványos gyarapodás” követi. Előnye az iskolai alkalmazásnak, hogy a pedagógiai munkától eltérő különösségén „felülemelkedve”, az intézmény vezetői és pedagógusai jobban megbíznak a pszichológusban, mert a lokális közösséghez tartozik. Erre a kapcsolódásra (relatedness) alapozva kialakítható és fenntartható a szervezeti bizalom, így válnak kezelhetővé az intézmény problémáit érintő fontos lojalitási kérdések. A pszichológus szempontjából azonban probléma, hogy a napi munkájával kapcsolatos elvárások megfogalmazásában, az intézményi hierarchiában a fölérendelt és mellérendelt státuszban működő partnerek nem pszichológusként kínálnak számára szerepével össze nem egyeztethető, gyors megoldást igénylő feladatokat. Konfliktushelyzetet teremt, hogy egyedül kell megküzdenie a hozzá érkező irreális elvárásokkal, emiatt – különösen pályakezdőnél – eluralkodhat a magányosság és a tanácstalanság, majd a szervezetből történő menekülés érzése.

Az alternatív utak kipróbálásának és a fenti problémákra adható lehetséges válaszok modellezésének igénye eredményezte, hogy a 90-es években Budapest egyetlen kerületében létrejött egy olyan működésmód, amely a pedagógiai kabinet közé integrálta az iskolapszichológusok egy csoportját (Kósáné Ormai és Ruskó, 1997). Ehhez hasonló, de megyei szintű, iskolától függetlenül szerveződő hálózati terjeszkedés terve már egészen korán, a Művelődési Minisztérium Pszichológiai Szakbizottsága 1984. május 7-i állásfoglalásának mellékletében is felvetődött, mely részletes elképzeléseket vázolt fel a működési struktúrákról. Az idézett dokumentum szerint, szakmai támogatás esetén a hálózati működésre ilyen szervezeti feltételrendszerben is esély kínálkozott. „A megyei pedagógiai intézetek két vonatkozásban is szerepet kaphatnak az iskolapszichológusok szervezeti elrendezésében. Egyfelől lehetnek ezek az egyes iskolákhoz rendelt pszichológusok munkáltatói, és keretet adhatnak a szakmai felügyeletnek is. Másrészt – a munkáltatói szerepkörtől tulajdonképpen elválasztható módon – a megyei pedagógiai intézetek létrehozandó »pszichológiai osztálya« szervezhetné, foghatná össze az iskolapszichológusok tevékenységét, és ösztönözhetné, koordinálhatná a hálózat regionális kiépítését. A megyei intézeteken belül ez a pedagógiai részlegek mellé rendelt »pszichológiai osztály« kettős arculatú lehet: mind a nevelési tanácsadók, mind az iskolapszichológusok ügyeiben érdekelt, módszertani, továbbképzési feladatokat lát el, gondoskodik a szaktanácsadás ellátá-

sáról, saját gyakorlati munkát is végezhet, a megyei nevelésügy pszichológiai áttekintését nyújtja, s elméleti, módszertani kutatómunkát is végez. A megyei intézetek »pszichológiai osztályai« mintegy visszahathatnak az *Országos Pedagógiai Intézet* belső munkaszervezésére is, ahol szintén megfontolható lehet egy átfogó szervezeti keret kialakítása a két hálózatot érintő tevékenység számára. E szervezeti elképzelés szerint tehát a gyakorlati munkájában s részlegeiben elkülönült iskolapszichológiai és nevelési tanácsadói hálózatok a szervezés megyei szintjén, illetőleg a minisztériumi háttérintézet országos szintjén szervezetileg közel kerülnének, érintkeznének egymással, s ez biztosíthatná az oktatásügy szempontjából kívánatos koordinációjukat” (MM Pszichológiai Szakbizottsága, 1984).

A Budapest XIII. kerületében a 90-es évek közepén egyediként megvalósított strukturális építkezés olyan működést alakított ki, melyben intenzív viták tárgyát képezte a pszichológus munkáltatójának kérdése. A szerzők így írnak erről: „Az egyik legvitatottabb kérdés volt: hová tartozzék az iskola/óvodapszichológus, ki gyakorolja a munkáltatói jogokat? Abban viszonylag korán konszenzus alakult ki, hogy a pszichológus ne tartozzon munkáltatói szempontból ahhoz az intézményhez, amelyben dolgozik. A szervezés előfeltétele volt az is, hogy a hálózat egy már működő intézmény keretén belül épüljön ki.” A vita eredményeként végül „az óvoda/iskolapszichológusi hálózat a XIII. kerületi Pedagógiai Kabinet szervezetébe integrálva jött létre” (Kósáné Ormai és Ruskó, 1997: 101). Az iskolában egyedül dolgozó szakember magányosságának feloldását ebben az alternatív modellben a bizonyos rendszerességgel megvalósuló teammunka teszi lehetővé, mint írják: „Az iskolapszichológiai csoport rendszeres találkozásain megvitátjuk az egy-egy intézményben szerzett tapasztalatokat. Lehetőség nyílik a csoport tagjai számára, hogy élményeikről beszámoljanak, elmondják gondolataikat, nehézségeiket. Az itt zajló beszélgetések tartalma egymás tevékenységének megismerése, szakmai segítségnyújtás és támogatás” (Kósáné Ormai és Ruskó, 1997: 106). A másfél évtizedig tartó munkavégzés után, a szervezeti forma megszűnése előtti utolsó éveiben azonban a csoportnak szembesülnie kellett azzal a körülménnyel, amely az iskolai alkalmazásban álló pszichológus számára a kezdetektől a napi küzdelmek tárgyát képezte, hogy végül pedagógiai, gyógypedagógiai munkáltatói és szakmai irányítás alá került, amikor az éppen aktuális szervezeti változások következtében elkerülhetetlenül be kellett tagozódnia a kerületi EGYMI szervezetébe.

Az iskolapszichológus iskolán belül eltöltött első éveiben felhalmozódó szerepkonfliktusok keltette feszültségek feloldására, egyben a meglévő intézményi működési terület kibővítésére egy további alternatív hálózati modell kívánt megoldást nyújtani. Ez a modell felmerülő problémákra a nevelési tanácsadók szervezetéhez történő integrálódás révén kívánt választ adni. Az ilyen szemléletre épülő gyakorlati próbálkozások már a 90-es évek végén elkezdődtek, az ezredforduló után e témakörben publikációk születtek az MPT Iskolapszichológiai Szekció elnöke, Martonné Tamás Márta kezdeményezésére (Martonné Tamás és Somogyi, 2002), majd az

előkészületeket jogszabály változás követte. 2007-ben a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 35. §-ának (4) bekezdésében lévő szöveg tartalma módosul, helyébe lép: „a nevelési tanácsadás elláthatja az iskolapszichológiai szolgáltatás feladatait is” (A Kormány 349/2007 [XII. 21.] Kormány rendelete, 2007). Ez a jogszabályváltozás lehetőséget teremtett arra, hogy a nevelési tanácsadók saját kezdeményezésre, az őket irányító önkormányzatok vezetésének támogatását megszerezve a tankerülethez tartozó iskolapszichológusokat a státuszokkal együtt a nevelési tanácsadó szervezetébe integrálják, vagy a nevelési tanácsadóhoz tartozó új státuszokon iskolába kijáró iskolapszichológiai munkát végző szakembereket alkalmazzanak. 2009-ben ez az intézményi hálózatépítés óriási expanzió előtt állt, mert a kormányzat ezen integrációs modell szemléletmódjára alapozva nyitott meg a vidéki kistérségekben számos új iskolapszichológiai állást. Az iskolapszichológia nevelési tanácsadóhoz történő integrációjának előnyeit a dokumentumok szintjén, a kistérségi szolgáltatások számára készített ajánlás (Martonné Tamás, Nemesné Somlai, Horváth és Szakács, 2009) hangsúlyozza ki.

A nevelési tanácsadó intézményébe beágyazódó iskolapszichológiai tevékenység esetén az iskolapszichológus munkáltatója a pedagógiai szakszolgálat vagy közvetlenül a nevelési tanácsadó, nem az iskola. Ennek célja, hogy az iskolában problémássá vált gyermek magatartásáról vagy teljesítményéről az iskola személyzete által képviselt véleménynek ellentmondó konfliktusos álláspont esetén az iskolapszichológus függetlenedni tudjon a közvetlen nyomástól, amit vélhetőleg az iskola gyakorol.

A fenti ajánlás ugyanakkor nem fogalmaz meg új szerepeket, feladatköröket az évtizedekkel korábban nagy fogalmi koherenciával pontosan megfogalmazott, a koncepciókat taglaló, iskolapszichológus feladatairól szóló dokumentumokhoz képest. Az ajánlásokban az iskolapszichológusok szerepkörére vonatkozó megfogalmazások kevéssé vannak összhangban a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott szemléletmóddal, amely a konzultációt az iskolapszichológus által megvalósított indirekt szolgáltatásnyújtás szerves részeként az iskolapszichológus sajátjaként definiálja, a teammunkában pedig a multidiszciplinaritást és az abban résztvevőknek a kölcsönösség elvére épülő egyenrangú együttműködését hangsúlyozza (D’Amato, Fletcher-Janzen és Reynolds, 2005; Fagan és Wise, 2007; Reynolds és Gutkin, 1999).

A működés jellegét tekintve az utóbbi két modell a nevelési, oktatási intézmények részéről nagyfokú bizalmat tételez fel az iskolapszichológus iránt, hiszen az azonos kerületben működő, több intézményt is látogató iskolapszichológus lojalitása az iskolák személyzetének körében központi kérdés. Megfelelő munkatapasztalat birtokában lévő iskolapszichológus számára nemcsak a gyermek, a szülő vagy a pedagógus, hanem az iskola is a kliense. Az iskola a rá vonatkozó információ tekintetében ugyanolyan titoktartást vár el, mint bármely más kliens a pszichológiai szolgáltatás során. Ez a titoktartás nem teljesülhet a szakmai teammunkában való részvétel esetében, mert az információk nem egyéni szupervízióban, hanem az adott iskolakörzeten belül, a gyakran egymással versengő iskolákból érkező iskolapszichológusok

csoportjában kerülnek a konzultációs csoport nyilvánossága elé. A státusz egy részét különböző iskolákban betöltő, utazó pszichológus helyzete sok tekintetben hasonló problémákat generál, amelyek automatikusan nem nyernek megoldást azáltal, hogy az iskolapszichológus alkalmazása és munkájának ellenőrzése tekintetében külső intézményekbe integrálódik. Kétségkívül előnye az iskolán kívüli integrációt előtérbe helyező modelleknek, ha a munkáltatói jogkört pszichológus képzettségű szakember látja el, nagyobb esély kínálkozik szakmai konzultációra, de csak abban az esetben, ha a szakmák közti interakció az egyenrangúságon és a kölcsönös tiszteleten alapul.

2002–2009 között élénkebbé válik a nemzetközi iskolapszichológiai szervezetekkel a kapcsolat, több iskolapszichológus is részt vesz nemzetközi konferenciákon. A Nemzetközi Iskolapszichológiai Társaság (ISPA) közvetítésével és a Woodcock-Munoz Alapítvány szakmai és anyagi támogatásával lehetővé válik a Woodcock-Johnson Kognitív Képességek Tesztje Nemzetközi Kiadásának magyarországi adaptálása, ahol a sztenderdizáláshoz szükséges költségekhez a magyarországi Soros Alapítvány jelentős hozzájárulást nyújtott. A teszt kiadására vonatkozóan a Woodcock-Munoz Alapítvány és a Riverside Publishing közötti megállapodás és az elvégzett munkálatok eredményeként mintegy 400 példány kerül tesztfelhasználói felkészítés keretében átadásra a hazai iskolákban, szakértői bizottságokban és nevelési tanácsadóknál dolgozó pszichológusok számára. Ezen időszakban, Katona Nóra elnöksége alatt, a Nemzetközi Iskolapszichológiai Társaság Európai Iskolapszichológiai Képzési Központja (European School Psychology Centre for Training [ESPCT]) két, egymásra épülő krízisintervenciós képzést szervezett Dobogókőn, amelyen hat iskolapszichológus vehetett részt térítésmentesen. A képzés részben a nagy tapasztalattal rendelkező amerikai Szövetségi Iskolapszichológiai Társaság (NASP) Krízisintervenciós csoportja (NEAT), részben pedig a német iskolapszichológusok és az izraeli krízisintervenciós szakemberek által kidolgozott módszerekre támaszkodik. A képzések módját adták arra is, hogy megismerkedhessünk a Pszichológia Társaságok Európai Szövetsége (EFPA) keretein belül, képviseleti tagság alapján működő „Az oktatási rendszerben dolgozó európai pszichológusok hálózata” (NEPES) munkacsoport tevékenységével, annak vezetője, Marianne Kant-Schaps révén. A 2012-től állandó EFPA Bizottságként működő NEPES-ben jelenleg nem képviselteti magát a Magyar Pszichológiai Társaság Óvoda- és Iskolapszichológiai Szekciója.

Az ezredfordulót követő évtized végén, 2009-ben megalakul a Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének keretében működő Dél-alföldi Iskolapszichológiai Módszertani Központ (DIPSZI) Szabó Éva vezetésével. A megalakulás óta folyamatosan működő központ főbb céljai közé tartozik:

- a) szupervíziós lehetőség biztosítása a pszichológus szakemberek számára, amely hatékonyabbá teszi napi munkájukat, és a munkavégzés minőségjavítását is szolgálja,

- b) az iskolapszichológusok közötti tapasztalatcsere elősegítése,
- c) továbbképzések, előadások és színvonalas önképzések támogatása,
- d) a gyakorló iskolapszichológusok kutatási tevékenységének és ehhez kapcsolódóan hazai, illetve nemzetközi konferenciákon való részvételének elősegítése,
- e) kutatási együttműködések kialakítása és pályázati projektek tervezése,
- f) a gyakorló iskolapszichológusok kutatási tevékenységének és ehhez kapcsolódóan hazai, illetve nemzetközi konferenciákon való részvételének elősegítése.

A fővárosi vonzáskörzettel rendelkező – Gyenei Melinda, majd N. Kollár Katalin által vezetett – Módszertani Bázis mellett egy ilyen regionális központ kialakulása nemcsak történeti szempontból fontos fejlemény, hanem a szakma önszerveződése tekintetében is jelentőséggel bír. Rendszerszinten ezáltal születik meg a fokozatos felismerése annak, hogy az iskolapszichológus hálózat széttöredezetttsége csak úgy csökkenthető, a külső intézmények felől érkező támasznyújtási törekvések akkor válnak nélkülözhetővé, ha tagjai számára az önmegerősítő, támogató, a gyakori információ megosztást a régiós egységek központjainak területi közelségére alapozva a szakma érdekvédő, minőségfenntartó szervezeti egységei a hálózat részeként jönnek létre. A hálózatnak a jelenleg 800 fő fölé emelkedő létszámú tagság összefogásához és munkájuk szakmai támogatásához belső differenciálódással és a szervezeti kommunikációs rendszer megváltoztatásával szükséges reagálnia.

A JOGI KERETEK LÉTREHOZÁSA ÉS TÁRSADALMI BEÁGYAZÓDÁS

A szakma történetében fontos állomásnak tekinthető, hogy 2011-ben a 2011. évi CXC Nemzeti Köznevelési Törvény újradefiniálja az iskolapszichológiai tevékenység elnevezését. Óvoda- és iskolapszichológiai tevékenységekről szól, amikor a szolgáltatás teljes spektrumát írja le – Ktv., Nkt. 18. § (2) bekezdés (i) pontja és 62. § (11a) –, óvodapszichológusnak tekinti a csak óvodában dolgozó, iskolapszichológusnak a csak iskolákban dolgozó pszichológusokat. Bevezet egy új munkakört az óvoda-, iskolapszichológus koordinátora megnevezéssel. Amíg az óvoda- és iskolapszichológusok munkáltatója a nevelési, oktatási intézmény, addig az óvoda-, iskolapszichológus koordinátor munkáltatója a pedagógiai szakszolgálat. A nevelési, oktatási intézményekben dolgozó pszichológusok szakmai irányítását egy járason belül a szakszolgálathoz tartozó koordinátor végzi. A törvény 3. melléklete meghatározza mindegyik szakterület számára az alkalmazáshoz szükséges képzettség feltételeit. A Magyar Pszichológiai Társaság 2008-tól Szabó Éva elnökletével működő szekciója a törvényi változásokat követve ekkor felveszi az Óvoda- és Iskolapszichológia Szekció nevet.

A következő évben, 2012-ben közreadott 20/2012. (VIII. 31.) EMMI-rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasz-

nálatáról a 132. §-ban jogszabály szinten leírja az óvodapszichológus és iskolapszichológus feladatait továbbá működésének intézményi, tárgyi feltételeit – szakmai előkészítők: N. Kollár Katalin, Szabó Éva, Tamás Márta és a MPT Óvoda- és Iskolapszichológia Szekció vezetőségének tagjai voltak.

A fenti jogszabályok ellentmondásosan írják körül, hogy milyen nagyságrendű tanulólétszámtól kezdve lényeges a teljes állású pszichológus alkalmazása az intézményben. Jóllehet a gazdasági racionalitás a szabályok többszöri módosulása során végül győzelmet arat az optimálisnak tekinthető tanulói létszamarány nagysága felett, mégis fontos, hogy a létszám függvényében létrehozásra kerülő pszichológus státusz említésével a törvény azt sugallja a munkáltatók és a közigazgatás számára, a fenntartó fontosnak tekinti az ilyen jellegű pszichológiai szolgáltatás országos kiterjedtségű jelenlétét. A szolgáltatás kifejezés használata itt helyénvaló, mert az iskola-, óvodapszichológussal a kapcsolatfelvétel kezdeményezése önkéntességen alapul, és a szolgáltatást igénylő kapcsolatot bármikor felbonthatja.

Megjelent 2013-ban a pedagógiai szakszolgálatok működésével foglalkozó rendelet – 15/2013. (II. 26.) EMMI-rendelet a pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről –, amelynek egy érdekessége, hogy iskola-, óvodapszichológus koordinátorról tesz említést és a 23. §-ban részletezi a koordinátor feladatait.

A pedagógiai szakszolgálatok fejlesztésével foglalkozó európai uniós projekt megvalósítása keretében 2015-re elkészül a szakszolgálati területek egységes alapelvekre épülő működési protokollja. Ennek részeként kidolgozásra kerül az alapelvek mentén az iskola-, óvodapszichológiai tevékenység működési protokollja (Szabó, N. Kollár és Hujber, 2015) a TÁMOP-3.4.2.B „Sajátos nevelési igényű gyerekek integrációja (Szakszolgálatok fejlesztése)” kiemelt projekt keretében. A szakmai lektorálással egybekötött alapvető átdolgozást Szabó Éva és N. Kollár Katalin végezte. A működési protokoll a következő területeket öleli fel: a szakmai tevékenység definíciója – célcsoportok, kliensek – a munkavégzés tárgyi feltételei – a munkavégzéshez szükséges kompetenciák – a szakmai tevékenység folyamatmodelljének lépései a referálástól, a szűrésen, azonosításon át a direkt és indirekt beavatkozásokig, egyéni csoportos és intézményi szinten – a szakmai kommunikáció szinterei – a szakmai munkát támogató tevékenységek és szervezetek – a minőségbiztosítás rendszere – a munkatevékenység dokumentációja, nyomon követése, értékelése.

A nemzetközi szakirodalom által is bejósolt módon, a jogszabályok változása azonban felveti annak ismételt tisztázási igényét, hogy az óvoda- és iskolapszichológia mint alkalmazott pszichológiai szakterület nem azáltal nyeri el saját arculatát, hogy specifikusan milyen intézményben (ti. az óvoda vagy az iskola világában) nyújtja a szolgáltatásait, hanem hogy milyen paradigmák mentén, mely módszereket alkalmazva dolgozik (D'Amato, Zafiris, McConnell és Dean, 2011). Az iskolapszichológia múltját és jövőjét taglaló nemzetközi szakirodalom (Kratochwill és Stoiber, 2002; Stoiber, 2011; Ysseldyke és mtsai, 2003) a képzés és gyakorlat közötti összefüggéseket hangsúlyozva az iskolapszichológus tudományos igénnyel vég-

zett programértékelő és hatékonyságvizsgáló, mérőeszköz-fejlesztő tevékenységét (scientist-practitioner model), multidiszciplináris teamekben történő tevékenységét helyezi az előtérbe, amely egyben a magyarországi szolgáltatásfejlesztés egyik vezérfonalaként is szolgálhat.

AZ ISKOLAPSZICHOLOGUSI TEVÉKENYSÉGET ÉRINTŐ JOGSZABÁLYOK

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról (1993. 08. 03.) Letöltve: 2016. május 4. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=showésdocid=99300079.TV>
2011. évi CX. törvény a nemzeti köznevelésről (2011. 12. 19.) Magyar Közlöny, 162, 39622–39694. Letöltve: 2016. május 4. <http://www.magyarkozlony.hu/dokumentumok/bd8a7578b57c1fd43543611ced280da245856c80/megtekintes>
- 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet A nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról (2012. 08. 31.) Magyar Közlöny, 115, 19 493–19 641. Letöltve: 2016. május 4. <http://www.magyarkozlony.hu/dokumentumok/b29f372a9f89971870fa091990de7386dd352678/megtekintes>
- 15/2013. (II. 26.) EMMI A pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről. (2013. 02. 26.) Magyar Közlöny, 32, 2672–2726. Letöltve: 2016. május 4. <http://www.magyarkozlony.hu/dokumentumok/edf92716b0c2b4fa3131ca42f6a5a8b328c9e91c/megtekintes>
- A Kormány 349/2007. (XII. 21.) Kormány rendelete (2007). A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról szóló 20/1997. (II. 13.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 180, 13 398–13 405.

HIVATKOZÁSOK

- Bergmann Erzsébet és Blumenfeld Gyuláné (1974). *Pszichológia az iskolában*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Cunningham, Jacqueline L. (2007). Centripetal and centrifugal trends influencing school psychology's international development. In Shane R. Jimerson, Thomas D. Oakland és Peter T. Farrell (szerk.) *The Handbook of International School Psychology*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 463–475.
- D'Amato, R. Carl, Fletcher-Janzen, Elaine és Reynolds, Cecile R. (szerk., 2005). *Handbook of school neuropsychology*. New York, NY: Wiley
- D'Amato, R. Carl, Zafiris, Christina, McConnell, Erine és Raymond, Dean S. (2011). The history of school psychology: Understanding the past to not repeat it. In M. Bray és T. Kehle (szerk.) *Oxford Handbook of School Psychology*. New York, NY: Oxford, 9–60.
- Fagan, Thomas K. és Wise, Paula S. (2007). *School psychology: Past, present and future*. Washington, D.C.: National Association of School Psychologists
- Harsányi István (1969). Az iskolapszichológusi intézmény érdekében. *Pedagógiai Szemle*, 19, 1107–1114.
- Hunyady György (1996). A budapesti tudományegyetem és a pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 52, 3–16.

- Hunyady György és Templom Judit (1989). Pszichológus az iskolában. In *Iskolapszichológus. Továbbképzési Füzetek 3.* Budapest: Művelődési Minisztérium Közoktatási és Pedagógus Továbbképzési Önálló Osztály
- Katona Nóra (2007). School psychology in Hungary. In S. R. Jimerson, T. D. Oakland és P. T. Farrell (szerk.) *The Handbook of International School Psychology.* Thousand Oaks, CA: SAGE, 159–169.
- Katona Nóra és Szitó Imre (1990). Developmental strategies in Hungarian school psychology. *School Psychology International, 11*, 203–208.
- Kósáné Ormai Vera és Ruskó Gyöngyi (1997). Iskolapszichológiai hálózat a főváros XIII. kerületében. *Új Pedagógiai Szemle, 47(9)*, 110–114. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00008/1997-09-fm-Tobbek-Iskolapszichologiai.html> Letöltve: 2016. április 30.
- Kratochwill, Thomas R. és Stoiber, Karen C. (2002). Evidence-based interventions in school psychology: Conceptual foundations of the *Procedural and Coding Manual* of Division 16 and the Society for the Study of School Psychology Task Force. *School Psychology Quarterly, 17(4)*, 341. doi: 10.1521/scpq.17.4.341.20872
- Martonné Tamás Márta és Somogyi Miklós (2002). A nevelési tanácsadóba integrált iskolapszichológiai szolgáltatás modellje. *Alkalmazott Pszichológia, 4(2)*, 67–80.
- Martonné Tamás Márta, Nemesné Somlai Gabriella, Horváth Ágnes és Szakács Katalin (2009). *Szakmai ajánlás az iskolapszichológusi tevékenység ellátásához.* Budapest: Oktatási és Kulturális Minisztérium. <http://docplayer.hu/875872-Szakmai-ajanlas-az-iskolapszichologusi-tevekenyseg-ellatasahoz.html> Letöltve: 2016. május 5.
- Művelődési Minisztérium Pszichológiai Szakbizottsága (1984). *Az iskolapszichológus hálózat kiépitésének alapkérdései.* Művelődési Minisztérium Pszichológiai Szakbizottsága 1984. május 7-i állásfoglalásának melléklete. http://mek.oszk.hu/04600/04669/html/balogh_pedpszich0049/balogh_pedpszich0049.html Letöltve: 2016. április 23.
- Oakland, Thomas D. és Jimerson, Shane R. (2007). School psychology internationally: A retrospective view of influential conditions. In S. R. Jimerson, T. D. Oakland és P. T. Farrell (szerk.) *The Handbook of International School Psychology.* Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 453–463.
- Porkolábné Balogh Katalin (szerk., 1988). *Iskolapszichológia.* Budapest: Tankönyvkiadó
- Porkolábné Balogh Katalin (2001). Módszertani levél: ajánlás az iskolapszichológiai tevékenység szabályozására. *Alkalmazott pszichológia, 3(4)*, 91–97.
- Porkolábné Balogh Katalin és Szitó Imre (1987). *Az iskolapszichológia néhány alapkérdése. Iskolapszichológia Füzetek 1.* Budapest: ELTE Társadalom- és Nevelépszichológia Tanszék
- Reynolds, Cecile R. és Gutkin, Terry B. (szerk., 1999). *The handbook of school psychology* (3rd szerk.). New York, NY: Wiley
- Shernoff, Elisa S., Kratochwill, Thomas R. és Stoiber, Karen C. (2003). Training in Evidence-Based Interventions (EBIs). What are school psychology programs teaching? *Journal of School Psychology, 41*, 467–483. doi: 10.1016/j.jsp.2003.07.002
- Stoiber, Karen C. (2011) Translating knowledge of social-emotional learning and evidence-based practice into responsive school innovations. *Journal of Educational and Psychological Consultation, 21*, 46–55. doi: 10.1080/10474412.2010.522876
- Szabó Éva, N. Kollár Katalin és Hujber Tamás (2015). *A pedagógiai szakszolgálatokban végzett iskolapszichológiai, óvodapszichológiai ellátás szakterületi protokollja.* Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.

- Traugher, Matthe. C. és D'Amato, Rick C. (2005). Integrating evidence-based neuropsychological services into school settings: Issues and challenges for the future. In R. C. D'Amato, E. Fletcher-Janzen és C. R. Reynolds (szerk.) *Handbook of school neuropsychology*. Hoboken, NJ: Wiley, 827–858.
- Tunkli László (1968). Az iskolapszichológia és lehetőségei Magyarországon. *Magyar Pedagógia*, 8, 407–413. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_MagyarPedagogia_1968/?pg=424&layout=s Letöltve: 2016. május 5.
- Ysseldyke, Jim, Burns, Matthew, Dawson, Peg, Kelley, Brenna, Morrison, Diane, Ortiz, Sam Rosenfield, Sylvia és Telzrow, Cathy (2006). *A blueprint for training and practice III*. Bethesda, MD: National Association of School Psychologists <http://www.naspcenter.org/blueprint/FinalBlueprintInteriors.pdf> Letöltve: 2014. május 3.

Pszichológia a pedagógusképzésben

A jövő felnőtt generációinak emberi-szakmai felkészültsége, társadalmi beilleszkedésre való képessége jelentős mértékben az őket tanító pedagógusok munkájától függ, mely munkára magukat a pedagógusokat is fel kell – a lehető legoptimálisabban – készíteni. A pedagógus e folyamat, az oktatás és nevelés során személyiségével dolgozik, s nemcsak mint valamely adott terület szakértője, hanem mint ember is modellként szolgál a diákok számára. Mind önmaga és diákjainak személyiségfejlődése, mind a tanítási-tanulási folyamat fontos tényező a pedagógiai munka során, jogosan vetődik fel a kérdés, hogy a pedagógusok felkészítésében milyen és mekkora szerepet kell vállalnia az emberi személyiséggel, a megismerési folyamatokkal, az érzelmi és motivációs rendszerrel, valamint a szociálpszichológiai jelenségekkel foglalkozó pszichológiának.

KELL-E EGYÁLTALÁN PSZICHOLÓGIA

Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy aki emberekkel foglalkozik, nem árt, ha tud egynehány dolgot az emberek működéséről. Van fogalma az életkori, fejlődési sajátosságokról, az idegrendszer, a tanulás-émlékezés mechanizmusairól vagy a csoportképződési folyamatokról. Néhány konkrét nyereség a pedagógus szempontjából:

- jobban érti a gyerekek viselkedését, jobban megérti őket;
- módszereit a gyerekek életkorához igazítja;
- tud esetleg segíteni a gyerekeknek;
- ő maga tudatosabban viselkedik;
- képes értelmezni a gyerek számára pszichés jelenségeket;
- bővíti általános műveltségét;
- támpontokat ad az iskolai anómiák (szerhasználat, bullying) kezeléséhez;
- hétköznapi túlélését segíti, megküzdési képességeit fejleszti
 - párkapcsolati problémákban,
 - családi életre, szülői szerepre való felkészítésben,

- életvezetésben, -tervezésben,
- érzelmi komttroll fejlesztésében,
- konfliktuskezelésben;
- fogódzót nyújt a felületes, álpszichológiai és áltudományos irányzatokkal szemben.

AZ EMBERI GONDOLKODÁS ÉS AZ ISKOLA VILÁGA

Docere necesse est, tanítani pedig muszáj... valljuk és gyakoroljuk évezredek óta, Nagy Pompeius szállóigévé vált mondatát parafrázálva, és noha a tanítás formája, tartalma a történelem során jelentősen, célja hullámzóan változott, a csoportos oktatás módszertana még ma is jobbára a több ezer éves mémeket idézi:

- tanár és tanítvány szerepe élesen elkülönül;
- a tanár a tudás felsőbbrendű birtokosa;
- mindenkinek ugyanolyan tempóban kell ugyanoda eljutnia;
- a diákok motivációját osztályzás formájában lehet jutalmazással-büntetéssel felkelteni/fokozni.

A körülöttünk levő világ komplexitásának dinamikus, lendkerékszerű változása felveti az iskolák, az oktatás-nevelés újragondolását a célok, módszerek, diákok motiválása, valamint a kulcsszereplők, a pedagógusok szerepe és felkészítése terén.

A történelem során megjelölt célok mellett – derék alattvalók/állampolgárok ki-nevelése, bátran harcoló, életüket hősieen feláldozó katonáké (spártaiak, görögök, rómaiak); istenfélő, erkölcsösen viselkedő, törvénytisztelő embereké (középkori, újkori Európa); szakértelemmel rendelkező, az ipari vagy mezőgazdasági javak új-ratermeléséhez szükséges munkaerőké (kapitalista és szocialista ipari társadalom) – az utóbbi 100-150 évben megjelent szempontként az egyén fejlődésének, képességeinek, egyéniségének harmonikus alakulására való törekvés. A nevelés-oktatás kettősségén belül a kettő aránya fokozatosan átalakult, az írás-olvasás-számolás fontosságának felismerésével előtérbe került az ismeretek átadása, a szakmai felkészítés.

A módszerek mai sokszínűsége mellett nem veszítette el népszerűségét – ma is az egyik leggyakrabban alkalmazott forma – a klasszikus, frontális óravezetés, ami a tanári aktivitás köré épülve a diákok részéről fegyelmezett, többnyire passzív figyelmet követel, az anyag elsajátítását ellenőrizendő időnkénti számonkéréssel, ami a tanárszerep alapvető elveinek évszázadokon átívelő szívósságát jelzi.

A KÜLÖNBÖZŐ TARTALMI-MÓDSZERTANI VÁLTOZÁSOK EGY LEHETSÉGES ELMÉLETI KERETE

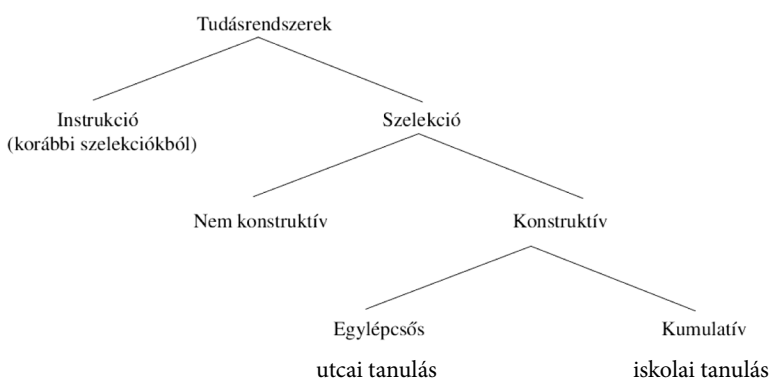
Az emberi tudásrendszerek, az iskolák szerepének modern darwinista felfogását Gary Cziko (1995) fogalmazta meg szelekciós alapon. A tudásváltozásnak három különböző evolúciós felfogása létezik a legkülönbözőbb területeken, így a tanulás élettanában, pszichológiájában, valamint a nevelésben is (Pléh, 2010).

Gondviselés: mindentudó külső forrásokból indul ki, miként a biológiában a teremteselmélet. A szervezett nevelés világában mindent a tanár, a felnőttvilág tesz a fejünkbe, a diákok passzív befogadók. Ezt képviseli a tekintélyelvű nevelés.

Instrukciós felfogás: evolúciós megfelelője a lamarckizmus, mely értelmében a környezet, az oktatás a semmiből alakítja ki bennünk a tudást, kívülről kezdeményezett interakciók során. Az iskola beleülteti a diákok fejébe a tudást, instruálja őket az életre.

Szelekciós rendszer: a biológiában a darwini modell képviseli, feltételezve, hogy a felkínált tudásfajták szelekciós folyamatokon mennek keresztül, s a próbálkozó szervezet saját próbálkozásainak eredményeiből tanul. Iskolai vonatkozásban a tanuló maga aktív, ő alakítja ki új viselkedésformáinak csíráit, s a környezet csak ezek között szelektál. Ennek felel meg a szabad nevelés és a reformpedagógia szemlélete, Rousseau és Dewey hagyománya.

A pedagógia lehetőségeit tekintve Cziko felfogása szerint fontos tudnunk azt, hogy a különböző tudásváltozási típusok között kiemelkedő jelentősége van az összegződő konstruktív szelekciós felfogásnak. Mint az 1. ábra mutatja, ez felel meg valójában az intézményes tanulásnak, míg a nem konstruktív szelekciók, illetve a nem kumulatív szelekciók az „utcai” tanulást képviselik.

1. ábra. A szelekciós folyamatok hierarchiája és az oktatás-nevelés Cziko felfogásában

A fenti evolúciós szemléletet a 20. század első felének elméleti reformpedagógiai törekvései már korán megpróbálták összekapcsolni a gyermekközpontú nevelés ügyével, s a tanárképzési tananyagokkal, például a Szegedi Egyetemen. A műhelyben – mint Pataki, Polyák, Németh és Szokolszky (2009) bemutatták – a fejlődés- és neveléslélektani érdeklődés összekapcsolódott a tanárképzés pszichológiai megalapozásának programjaival.

A Várkonyi Hildebrand (1927) körül csoportosuló fiatalok programszerűen is megfogalmazták, például Baranyai Erzsébet (1931) tantervében, a fenti törekvést. A rendszerváltás utáni évtizedek gyakorlata is ehhez a programhoz tért vissza átfogó céljaiban. Oldódik az a klasszikus szemlélet, mely szerint a kis gyerekekhez kis elméleti felkészültség, míg a nagy gyerekekhez nagy elméleti felkészültség kell. Az új tananyagok a pedagógust viszonylag állandó tényezőnek tekintik, nevelési képükben az iskolai „munka” a gyermekekre irányul. A tananyagok egy része elmélethangsúlyos, más része neveléscentrikus.

A TANÁRKÉPZÉSI TANANYAGOK VÁLTOZÁSA

A hetvenes években jellegzetes változások figyelhetők meg a tananyagokban. A hangsúly eltolódik az elmélettől a gyakorlat felé, bővül a kurzuskínálat, megjelenik az

- (általános) lélektan,
- fejlődés- és neveléslélektan,
- pedagógiai pszichológia.

Az 1980-as évektől, a szocializáció folyamatának hangsúlyosabbá válásával megjelenik az oktatásban a szociál- és személyiségpszichológia. Ezzel egyidejűleg az oktatást is elérte az AV-láz, mely az órai bemutató, információhordozó eszközök robbanásszerű átalakulását eredményezte: diasorok, fényképek, oktatófilmek tucatjai készültek, szervezett, központi előállításal és terjesztéssel is. Ugyancsak előtérbe került a tanár személyiségének és a nevelési technikáknak a fontossága, elsajátítása, beindult a külföldről hazahozott divatos módszerek tréningkínálata, melyek közül nem egy mozgalommá is vált (<https://www.gordontrening.hu/>).

Az 1970-es években a *könyvkínálat* nem volt túl gazdag. Kardos Lajos (1964) 11 kiadást megért *Általános pszichológia* tankönyve mellett Radnai Béla *Neveléslélektan* jegyzete és a Duró, Kelemen, Radnai (1968) egységes jegyzet voltak a felsőoktatási sztenderd anyagok, a tanító- és óvónőképzők pedig Murányi-Kovács Endréné és mtsai (1960) jegyzetből dolgoztak.

Az 1980-as években jelent meg Kósáné Ormai Vera, P. Balogh Katalin és Hűvös Éva (1987) tartalmilag kibővített jegyzete, valamint a kiválóan használható vizsgálatbemutató tankönyve (Ormai, P. Balogh és Ritoók, 1984).

Az 1990-es évek az *újabb generációs*, didaktikailag szisztematikusan felépített tankönyvek megjelenésének időszaka volt, melyek egy részét angolból ültették át, de magyar szerzők is a porondra léptek. A *mai a tanárképzés pszichológiai moduljában használt legnépszerűbb könyvek* az Atkinson és Hilgard (2005), Bernáth László, Révész György (1998) és Séra László (2001) (*Bevezetés a pszichológiába*), Mészáros Aranka (1999) (*Szociálpszichológia*), az N. Kollár Katalin és Szabó Éva (2004) szerkesztette hatalmas három kötet (*Nevelépszichológia*). Az első két könyv felvételi tananyagként is szerepelt (lásd Pléh Csaba fejezetét kötetünkben).

A különböző intézmények mai tematikáit tekintve további *kötelező irodalomként szerepel* (ábécérendben):

Bagdy (1997), Cole és Cole (2006), Comer (2000), Goleman (1998), Kun és Szegedi (1983), Thorne és Henley (2000), melyek komoly szakmai olvasmányok, de megjelennek mellettük intézményi tankönyvek-jegyzetek is, például Tóth László (2000), Keményné Pálffy Katalin (2005) vagy Vásárhelyi Zsuzsa (1998) munkája.

KÉPZÉSEK PSZICHOLÓGIAI KURZUSOKKAL

A tanárképzés természetesen nem korlátozódik kizárólag a felsőoktatásra, a teljes pedagógusképzésbe beletartozik az óvodapedagógus- és tanítóképzés, és a sajátos nevelési igényű gyerekekkel foglalkozó gyógypedagógus-képzés is, mely hazánkban egyébként több mint egy évszázada a sérülések jellegétől függően szakosodik. A közismereti tanárképzésen túl a művészeti vagy készségtárgyak oktatására specializálódó (rajz, ének, testnevelés) pedagógusok képzése is jelentős tényező, csakúgy, mint a szakmai tanárképzés, ezen belül az egyéb, műszaki, agrár, gazdasági vagy egészségügyi területeken szerzett végzettség melletti tanári képesítés megszerzése.

A hitéleti tanárképzés, a hittanárok felkészítése sajátos igényekhez illesztve sajátos pszichológiai tartalmakat kíván, melyhez kapcsolódóan további szakok jelennek meg a katolikus közösségszervező, a diakónus- vagy a lelkipásztori munkatárs (katekéta) képzés formájában. Noha nem közvetlenül tanárnak készülnek a pedagógia (MA), az andragógia, a szociálpedagógia vagy a szociális munkás képzésben résztvevők, a pszichológiai kurzusok megjelennek az ő tantervükben is.

A ped-pszich modul (40 kredit) felhasználása a mai képzésben változó arányban oszlik meg a pedagógia és a pszichológia között, helyi alkuk, hatalmi viszonyok függvénye, hogy melyik oldalra billen. Többnyire hagyományos csoportosítású, egymásra épülő kurzusként jelennek meg.

- Bevezetés a pszichológiába/Pszichológia alapjai
- Fejlődéslélektan
- Személyiséglélektan
- Szociálpszichológia

- Pedagógiai pszichológia v. Neveléslélektan
- Választható kurzusok (játékpszichológia, AT, mediáció)
- Tréningek (személyiség- és képességfejlesztő, konfliktuskezelő, kommunikációs, TA)

A *Bevezetés* kurzus gyakran tartalmazza a személyiség részt, olykor a szociálpszichológiát, nagyon ritkán a pszichopatológiát. Vannak intézmények, ahol módosítottak a hagyományos csoportosításon. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen így fest a pszichológiai (al)modul beosztása.

• A pszichológia alapjai	ea +gy
• Fejlődéslélektan	gy
• Pedagógiai pszichológia	ea
• Személyiségfejlesztés	tr
• Konfliktuskezelés	tr
• Személyiség és egészségpszichológia	ea
• A személyiség alakulása	gy
• Pedagógiai szociálpszichológia	ea

A Szegedi Tudományegyetem alternatív megoldása pedig az alábbi képet mutatja.

• A tanítás-tanulás fejlődéslélektani alapjai	ea
• Szocializáció, társas környezet pszichológiája	ea
• Tanulók és tanulócsoporthok megismerése	gy
• A tanulás, tudás elméleti alapjai	ea
• Készség- és képességfejlesztés	gy
• Kommunikáció és konfliktuskezelés	gy

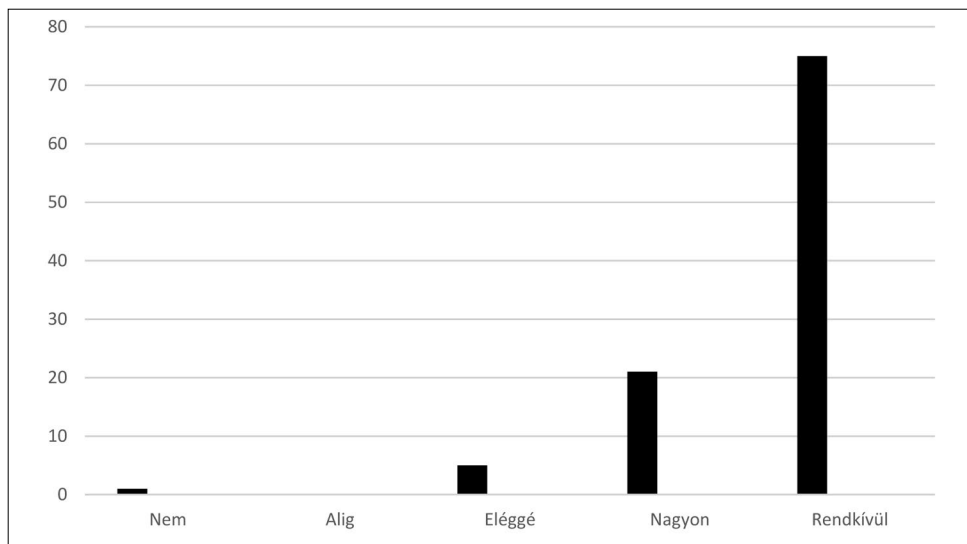
Meg lehet-e mindent tanítani a képzési idő során, befejeződik-e a képzés a diploma megszerzésével? Ez a szónoki kérdés is előtérbe helyezi a továbbképzések jelentőségét. Fontos mozzanat az utóbbi kapcsán is a minőségbiztosítás, hogy a továbbképzések egymásra épüljenek, valódi és használható információkat kínálnak, készségeket alakítsanak ki, relevánsak legyenek a tanári hivatásban. Kétséges sajátosság, hogy a tréningipar is belépett a tanártovábbképzési körbe.

MENNYIRE SIKERES A KÉPZÉS A FELHASZNÁLÓK SZERINT?

Rövid online kérdőtív gyakorló pedagógusoknak; mit gondolnak a képzés során nyújtott pszichológiai felkészítésről

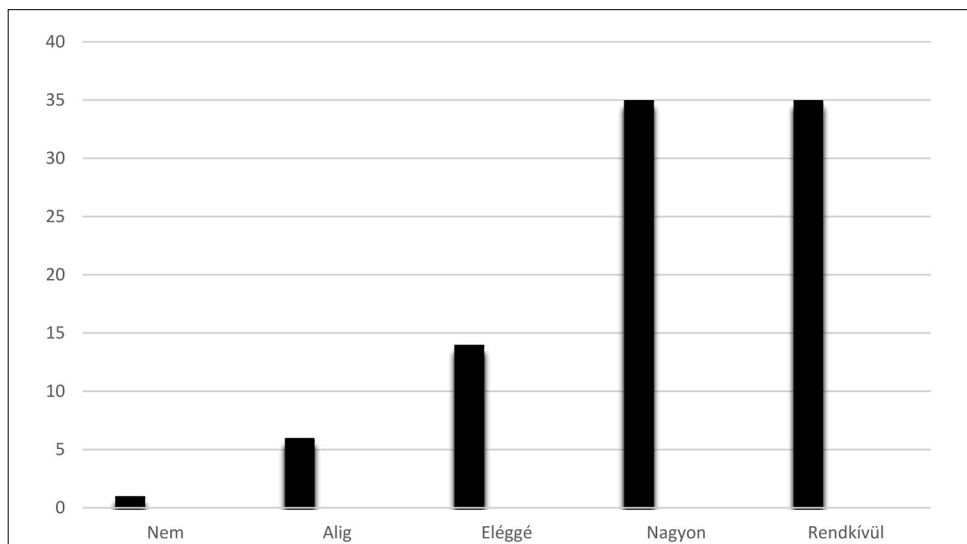
A fenti lehetséges célrendszerek érvényesítésére végeztünk egy online elővizsgátot mintegy 100 tanárral, melyben segítségemre voltak Milbich Annamária és Szögeczki Sára, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem pszichológia szakos diákjai.

A válaszadók többsége (90%) nő, átlagosan (65%) 40–60 év közötti, 11% pályakezdő. Többségük (65%) általános iskolai, 11% gimnáziumi tanár. A kérdések többsége ötfokozatú Likert-skála volt.

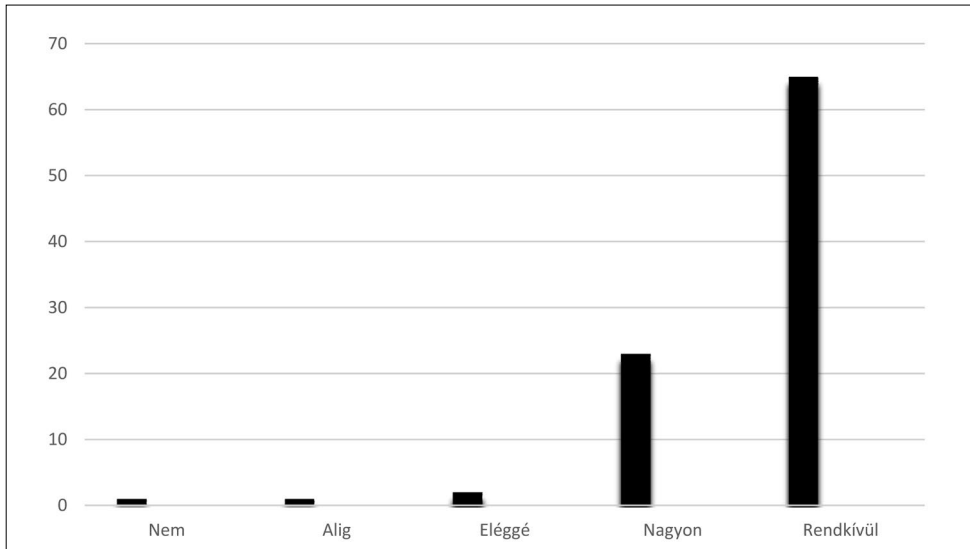
2. ábra. Mennyire tartja fontosnak a képzés során a pszichológiai tárgyakat?

Mint a 2. ábra mutatja, a pszichológiai tárgyak a diákok szerint fontosak.

3. ábra. Mennyire tartja érdekesnek a pszichológiai tárgyakat?

A 3. ábra szerint a tárgyakat elég érdekesnek is tartják.

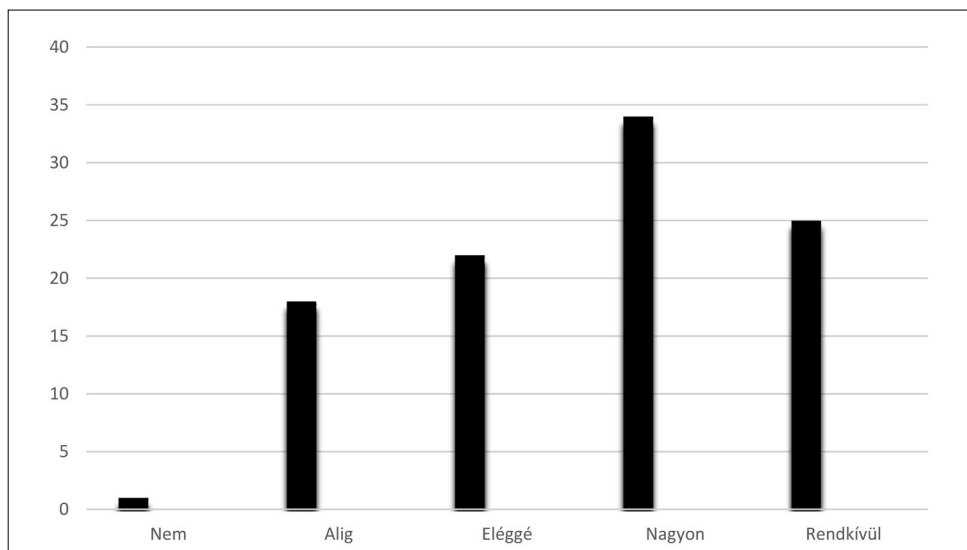
4. ábra. Mennyire tartja fontosnak a tréningeket (személyiségfejlesztő, konfliktuskezelő stb.)?

Az iskolában dolgozó tanárok, mint a 4. ábra mutatja, a tréning jellegű gyakorlatokat fontosnak tartják.

Arra is rákérdeztünk, hogy mely pszichológiai tárgyat tartja leginkább használhatónak (a válaszadók különböző különböző képzőhelyeken végeztek, így a felsoroltak nem egyetlen intézményre vonatkoznak; több kurzust is fel lehetett sorolni):

- Fejlődéslélektan 37
- Konfliktuskezelés 21
- Minden, ami gyakorlat 10
- Bevezetés a pszichológiába 9
- Személyiséglélektan 9
- Szociálpszichológia 5
- Kognitív pszichológia 4
- Rendellenességek, zavarok 4
- Egészségpszichológia 2

A fejlődéspszichológia (gyermeklélektan) viszi a pálmát, ugyanakkor általánosságban a tanárok nem tartják túl hasznosnak a kapott pszichológiai tárgyakat, sőt, némelyiket láthatóan elhanyagolhatónak vélik, a *Neveléspszichológia* meg sem jelenik.

5.  bra. Mennyire tudja hasznosítani a kapott pszichológiai ismereteket?

A válaszok itt is biztatoak, s érdekesen kapcsolódnak ahhoz a kérdéshez, hogy milyen pszichológiai tárgyakkal eg sziten  ki a képzést (itt sem egyetlen képzőhely hiányzó kurzusair l van szó)? A fejlesztések vezetnek.

- Konfliktuskezelés 12
- Sok-sok gyakorlattal 12
-  nismeret 8
- A „diszes”, sni-s, problémás gyerekekkel való bánásmóddal (nincs fejlesztő pedagógus, nem tudunk mit kezdeni velük) 6

Sok részletes, indokló válasz érkezett erre a kérdésre. „Nem kieg sziten m, hanem a pedagógusképzés egyes területein *az adott életkori sajátosságokról* mélyebb szinten kellene tanulni.  vodapedag gusok, tanítók, tanárok – a majdan oktatan  diákok pszichikus sajátosságait ismerjük meg jobban.”

„Nagyobb hangsúlyt fektetnék a *serdülőkori magatart szavarokra* – sok a sérült lelk  gyerek – sok vagány 16 éves fiú sírta már el  l ttem magát, mert a fájdalmát egy férfi tanárnak könyebben elmondta – otthon nem lehetett, hiszen épp otthon volt a stresszor.”

A konfliktuskezelés és a „moderáció 2 f l/csoport között, hasznos lehet gyerek-sz l -kolléga között is”.

„Az önismeretben fontosak a kieg s tünetei, felismerése, de legfőképp megelőzése; Relaxációs technikák a megelőzésre stb.”

„Sokkal de sokkal jobban fel kellene v rtezni a hallgatókat gyakorlati, használható pszichológiai ismeretekkel!! M vel a rendelkezésre álló idő behatárolt,  gy a

történeti tantárgyakat javarészt küldeném a levesbe, hogy minél több modern, használható, gyakorlati ismeret átadására nyílják lehetőség.”

„És mi lesz a »jókka!«. Ha a pedagógus szakértelem híján sokat küszködik a »roszszakkal!».

MI A JÖVŐ?

Ha a pedagógusképzés megpróbál lépést tartani az utóbbi évek-évtizedek változósaival, akkor az alábbi szempontokat kell figyelembe vennie:

- információs robbanás (villámgyors kommunikáció, digitális információtárolás),
- iskolai élet demokratizálódása, emberi, személyiségi jogok előtérbe kerülése,
- globalizálódó, nyitottabb társadalmak, globalizált gazdaság, multikulturalitás,
- munkafeltételek, -körülmények előre nehezen bejósolható átalakulása,
- médiafelületek, információs források robbanásszerű átalakulása,
- családi élet, párkapcsolatok változó szerveződése,
- ökológiai fenyegetettség.

Fontos, esetenként újonnan megjelenő alapszükségletek:

- biztonságos iskolai környezet,
- oktatási oldal: tanulás mint örömförrás, (belső, intrinzik tanulási motiváció),
- nyitott, új dolgokra fogékony gondolkodás,
- jó információs tájékozódás, források biztonságos szelektálása,
- kritikai gondolkodás.

Fontos, esetenként újonnan megjelenő nevelési célok:

- pozitív énkép,
- a virtuális világ felelősségteljes kezelése, „netikett” tisztelete,
- erőszak helyett aszertivitás,
- érzelmi intelligencia, konfliktusok kezelése,
- ökotudatosság.

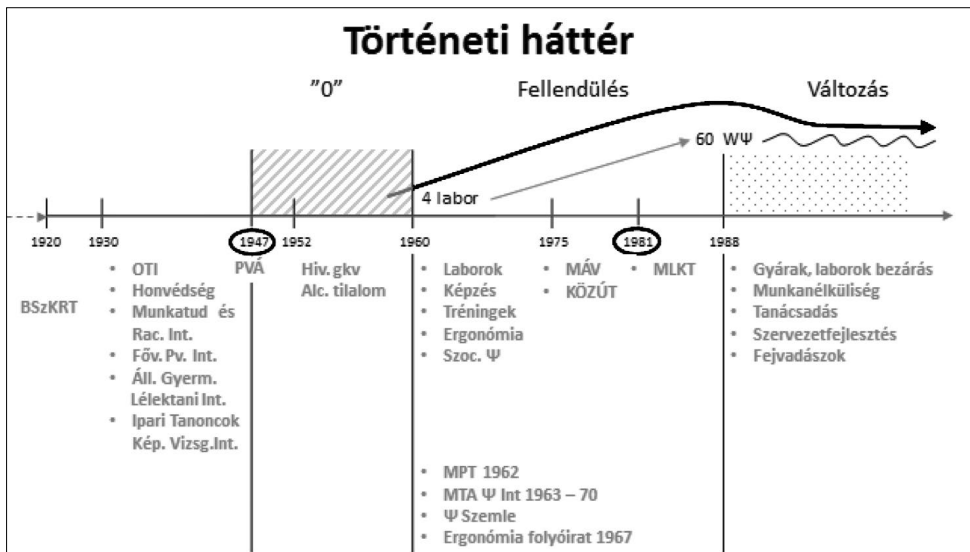
A változó környezet a tanárok feladatainak, szerepének változását is maga után vonja. A tudás egyedüli birtokosa helyett instruktorra, moderátorra, facilitátorra van szükség, a ráruházott tekintélyről le kell mondania, s személyiségével, meggyőző szakmai ismereteivel, emberségével kivívni a diákok megbecsülését és elismerését.

Édouard Claparède jelmondata kell ma is irányítsa a mai és leendő tanárokat, a tanárképzést: „Az ebihal nem béka, a gyermek nem kicsinyített felnőtt”, továbbá az iskolában nemcsak tanulni, hanem élni is szükséges (vivere necesse est).

HIVATKOZÁSOK

- Atkinson, Richard, Hilgard, Ernst és Mtsai (2005). *Pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó
- Bagdy Emőke (1997). Hivatás és személyiség, Pálya, foglalkozás, szakma, mesterség, hivatás, In *A pedagógus hivatássonviselője*. Debrecen: KLTE Pszichológiai Intézete, 33–40.
- Baranyai Erzsébet (1931). *A neveléslélektani kutatás magyar feladatai a tanítás lélektana körében*. Szeged: Ferencz József Tudományegyetem
- Bernáth László és Révész György (1998). *A pszichológia alapjai*. Budapest: Tertia
- Cole, Michael és Cole, Sheila R. (2006). *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris
- Comer, Ronald J. (2000). *A lélek betegségei. Pszichopatológia*. Budapest: Osiris
- Cziko, Gary (1995). *Without miracles: Universal selection theory and the second Darwinian revolution*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Duró Lajos, Kelemen László és Radnai Béla (1972). *Fejlődés és neveléslélektan*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Goleman, Daniel (1998). *Érzelmi intelligencia*. Budapest: Háttér Kiadó
- Kardos Lajos (1964). *Általános pszichológia*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Keményné Pálffy Katalin (2005). *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Kósáné Ormai Vera, Porkolábné Balogh Katalin és Húvös Éva (1987). *Neveléslélektan*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Kun Miklós és Szegedi Márton (1972/1983). *Az intelligencia mérése*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Murányi-Kovács Endréné, Várnagy László, Harsányi István, Baranyai Erzsébet, Kabainé Huszka Antónia, Hirsch Margit és Mesterné Boda Fiore (1960). *Neveléslélektan*. Budapest: Tankönyvkiadó
- N. Kollár Katalin és Szabó Éva (szerk., 2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris
- Oatley, Keith és Jenkins, Jennifer M. (2001). *Érzelmeink*. Budapest: Osiris
- Ormai, Vera, P. Balogh Katalin és Ritoók Pálné (1984). *Neveléslélektani vizsgálatok*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Pataki Mária, Polyák Katlin, Németh Dezső és Szokolszky Ágnes (2009). A lélektan történetének 80 éve a szegedi egyetemen. 1929–2009. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64, 671–676.
- Pléh Csaba (2010). Az életen át tartó tanulás biológiai és pszichológiai és meghatározói és korlátai a pedagógus hivatás tükrében. *Pedagógusképzés*, 3, 23–41.
- Radnai Béla (1959). *Neveléslélektan*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Séra László (2001). *Általános pszichológia*. Pécs: Comenius
- Thorne, B. Michael és Henley, Tracy B. (2000). *A pszichológia története. Kapcsolatok és összefüggések*. Budapest: Glória Kiadó
- Tóth László (2000). *Pszichológia a tanításban*. Debrecen: Pedellus Kiadó
- Valentine, Elisabeth R. (1988). *Fogalmak és nézőpontok a pszichológiában*. Budapest: Gondolat
- Várkonyi Hildebrand Dezső (1927). *Bevezetés a neveléslélektanba*. Budapest: Országos Középiskolai Tanáregyesület
- Vásárhelyi Zsuzsa (1998). *A pszichológia válogatott fejezetei*. Győr: Universitas

A hazai munkalélektan történetének alakulása 1960–2015 között

EGY ÉVSZÁZAD A MUNKALÉLEKTANBAN

A kezdetek

A hazai munkapszichológia 1908 körül indult a pályaválasztás kezdetével. (Klein, 2011). Ezt az időszakot Ranschburg Pál és Nagy László munkássága jellemzi.

1920-ban a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaságnál, (BSZKRT) kezdődött a villamosvezetők kiválasztása, alkalmasságvizsgálata. A BSZKRT tízévi működését (1923–1933) ismertető jelentésében már olvasható, hogy „különösen vasúti üzemben a legtökéletesebb mentőkészüléknél fontosabb a balesetek megelőzése”. Külföldi tanulmányok alapján 1925-ben pszichotechnikai intézetet „rendeztek

be”. Ez volt Magyarországon az első ilyen intézmény. Szükségességét az indokolta, hogy a BSZKRT vezetésének véleménye, tapasztalata szerint csak a „szolgálat folyamán tűnt ki, hogy az illető alkalmazott megfelelő-e, de addig is sok bajt okozhatott”. A pszichotechnikai intézet vizsgálatai alapján lehetővé vált, hogy a felvételre jelentkezők képességeit a szolgálatba állítás előtt állapítsák meg.

A vizsgálatok eredményeinek értékelése során „kitűnt, hogy a pszichotechnikai vizsgálatok nélkül felvett kocsivezetők 85%-kal több balesetet okoztak, mint a pszichotechnikailag kiválasztott vezetők” (Bp. Közúti Vasúti közlekedésének fejlődése 1934).

1929-ben megindultak az alkalmasságvizsgálatok az OTI Képességvizsgáló Állomásánál, Bálint Antal vezetésével, W. Moede berlini intézetében kidolgozott pszichotechnikai módszerek alapján.

Ugyancsak ebben az időben kezdődött néhány gyári/üzemi labor megalakulása is, valamint a Munkatudományi és Racionalizálási Intézet, létrejött a Honvédség Alkalmasságvizsgáló Intézete is (1932), valamint a Posta alkalmasságvizsgáló Intézete (1933).

A Honvédség Alkalmasságvizsgáló Intézete azért is kiemelésre érdemes, mert tanácsadója, szakmai megalapozója Harkai Schiller Pál, a Budapesti Egyetem Egyetemi Lélektani Intézet tanársegédje volt. A honvédségi intézet szakmai feltételeinek kidolgozása során szerzett tapasztalatai alapján kezdett/végzett kiválasztást a MÁV-nál is 1936-ban.

A Honvédség Alkalmasságvizsgáló Intézetének létrehozásában részt vettek Zörgő Benjamin, aki később a kolozsvári Babes–Bolyai Egyetem pszichológiai tanszékének vezetője lett és Gönyei Antal. (Völgyesi Pál szóbeli közlése.)

1947-ben jött létre a MÁV Gyakorlati Lélektani és Pályaalkalmasság Vizsgáló Állomása (MÁV PVÁ) Dr. Horváth László Gábor javaslata alapján és vezetésével. (Erről részletesen írok a MÁV PVÁ ismertetése során.)

1947/48-tól kb 1960-ig a „Nagy Sötétség” időszaka következett, mert az akkori politikai vezetés a pszichológiát „burzsoá áltudomány”-nak bélyegezte. Minden pszichológiával kapcsolatos tevékenységet megszüntetett. Nem volt pszichológusképzés az egyetemen, nem volt szakmai folyóirat, nem voltak legálisan működő szakmai testületek és intézmények sem, azonban Horváth László Gábor intézete működött, sőt fejlődött!

A munkapszichológia, ezen belül is a közlekedépszichológia szerepe – Horváth kitaró és elhivatott munkájának köszönhetően – egyre nőtt. Ennek hatására vezetete be a közlekedési kormányzat a hivatásos gépkocsivezetők jogszabályban előírt alkalmasságvizsgálatát 1952-ben.

Ettől az időtől kezdve rögzítette jogszabály a gépjárművezetés közbeni „alkoholos befolyásoltság” tilalmát is, ugyanis ez idő előtt csupán „ajánlott” volt, hogy a gépjárművezetők ne vezessenek alkohol hatása alatt.

Újraindulás és fellendülés

1957–58 az újrakezdés időszaka volt. 1960-ban az országban minden területen fejlődés, fellendülés indult. A gazdasági életben bekövetkező változások szükségszerűen igényelték a munkapszichológiai gyakorlat megindulását. (Klein, 2011). Az ipar növekedése igényelte a munkapszichológia, pontosabban a pszichotechnika alkalmazását is. Egymás után létesültek a munkapszichológiai laboratóriumok. Szinte „mozgalommá”, divattá vált a munkapszichológiai laboratóriumok létrehozása. A teljes felsorolás nélkül: Csepel Művek, Dulin Jenő; Egyesült Izzó, Vaszkó Mihály; Dunai Vasmű; Ózdi Kohászati Üzemek, Zétényi Elek; textilipar, Molnár Imre; Magyar Posta. Ezek a laboratóriumok főleg alkalmasság- és bevélszvizsgálatokat végeztek.

Az egyetemi képzés évekig tartó szünetelése miatt nem volt elég szakember, és ezért a legváltozatosabb végzettségű, vállalkozó szellemű személyek találtak munkát, hogy a gyárak, vállalatok munkapszichológiával kapcsolatos igényeinek eleget tegyenek.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen indult a pszichológusképzés 1958-ban. Az egyetemi képzés megindulása után, ezzel egy időben, egyre inkább lehetőség volt szakirodalomhoz hozzájutni. Megjelent a *Magyar Pszichológiai Szemle*, megalakult a Magyar Pszichológiai Társaság 1962-ben, és létrejött az MTA Pszichológiai Intézetében a Munkalélektani Osztály.

A kibontakozás évtizedei

A hatvanas évek elején négy-öt, az 1980-as évek végére már hatvan olyan egység volt, ahol munkapszichológiai tevékenység folyt, az egyszemélyestől a sokszemélyes laboratóriumokig különböző felépítésű és különböző főhatóság által működtetett egységek. A legtöbb munkalélektani laboratórium a Kohó és Gépipari Minisztérium irányítása alatt működő vállalatoknál volt.

1961 körül megjelenik az ergonómia. Aki idáig munkapszichológiát végzett, azok nagy része ezután ergonómiával is foglalkozott. Például a Ganz–MÁVAG dr. Perczel József vezetésével 1965-től.

1967-ben indult a Kohó és Gépipari Minisztérium kiadásában az *Ergonómia* című folyóirat, mely szinte egyetlen fóruma volt abban az időben a munkapszichológiával kapcsolatos közlemények publikálására.

1979–80-ban helyzetelemzés készült a MTA irányításával a hazai pszichológia helyzetéről. A helyzetelemzés megállapításai között található, hogy a hazai munkapszichológiai tevékenységnek nincs irányító, koordináló bázisa, gazdátlan a terület, miután 1970-ben az MTA Pszichológiai Intézetében megszűnt a Munkapszichológiai Osztály. Az elemzés egyértelmű megállapításai között szerepelt, hogy megfelelő végzettség nélküli személyek dolgoztak pszichológusként, a gya-

korlatban használt módszerek „házilag szerkesztett”, megbízhatósági vizsgálatok nélküli, validizálatlan eljárások voltak, párhuzamos kutatások folytak, és ez rengeteg pénzt emésztett fel.

A helyzetelemzés alapján hozott határozatot a Tudománypolitikai Bizottság (TPB 30.002. 1981), hogy a munkapszichológia koordinálásáért, valamint az Országos Pszichológus Nyilvántartás létrehozásáért és működtetéséért a munkaügyi miniszter a felelős.

Az Országos Pszichológus Nyilvántartás azért került a munkaügyi tárcához, mert abban az időben magántevékenység szinte elképzelhetetlen volt, műhelyek kizárólag állami vállalatoknál működtek, ezért a munkaügyi politika a munkaügyi tárcához tartozott.

A munkaügyi miniszter, munkáját segítő, a feladatok ellátására és irányítására 1981-ben Munkalélektani Koordináló Tanácsot hozott létre, mely testület 2001-ig, húsz éven keresztül végezte feladatát. Tagja volt minden olyan tárca és főhatóság képviselője, melynek területén munkapszichológiai egység működött. A képviselők száma 16-18 fő volt. Elnöke a Munkaügyi Minisztérium Munkaügyi Kutatóintézet Igazgatója, dr. Héthy Lajos, titkára a kutatóintézet munkatársa, dr. Dienes Erzsébet.

A munkalélektan az átalakult polgári világban

1988 körül kezdődött a gazdasági-politikai átalakulás. Egyik következménye a gyárak, üzemek kiadásainak radikális csökkentése. Az intézmények a munkapszichológiai/ergonómiai egységek bezárásával, megszüntetésével kezdték az intézkedések sorát. Sajnálatos módon abban az időben a munkapszichológus szakma nem volt felkészülve arra, hogy érvelni tudjon a szakma érdekében, nem tudott érvelni olyan indokokkal, hogy mennyibe is kerül egy „fel nem borult toronydaru”, amit arra kiválasztott, alkalmasnak talált személy irányított.

A következő lépés volt a gyárak/üzemek bezárása, a munkaerő nagyszámú elbocsátása. Megjelent a munkanélküliség.

A munkaügyi kormányzat létrehozta a Munkaügyi Központokat, ahol tanácsadással, átképzésekkel és az átképzések előtti kiválasztással segítették a munkanélkülieket más munkaterületen elhelyezkedni. Tehát kezdődött a felnőttkori „pályaválasztás”, tanácsadási munka. Megjelent a szervezetfejlesztés és a „fejvadászat” is, ahol a laboratórium nélkül maradt munkapszichológusok találtak munkát.

Továbbra is nagyszámú pszichológust/munkapszichológust foglalkoztatott a közlekedés. A gépjárművezetői alkalmasságvizsgálaton kívül nagy terület adódott az 1992-ben indított ún. utánképzés, melynek keretén belül a gépjárművezetéstől eltiltott személyek „rehabilitációja” történt és történik jelenleg is.

A honvédség pszichológust is foglalkoztatott a sorozóbizottságokban, hogy kiszűrjék a katonaság szabályaihoz nehezen alkalmazkodó, esetleg alkalmatlan sze-

mélyeket, azokat a személyeket, akik a nagy értékű technikai eszközök vezetésére, alkalmazására nem alkalmasak.

Rendelettel szabályozottan kezdődött a fegyvertartási engedélyért folyamodók, valamint a közterületfelügyelők alkalmasságvizsgálata, tehát hatósági vizsgálata, miután ez utóbbiak „kényszerítő eszközt” is alkalmazhatnak intézkedésük során.

Jelenleg (2015) jól működő munkapszichológiai egység működik a Nemzeti Adó- és Vámhivatalnál, a Honvédségnél, a Rendőrségnél, a Katasztrófavédelemnél, a Nemzeti Közlekedési Hatóságnál. Az utánképzés rendszere a Kormányhivatalokhoz kerülése óta meglehetősen vontatottan működik, a kezdeti elsődleges kiváló szakmai irányítás gyakorlatilag megszűnt. Sok megyénél még a szervezet nevében sem szerepel az utánképzés szó, holott ez egyike a hatósági feladatoknak.

Alkalmasságvizsgálatok, alkalmatlanok szűrése – úgy tűnik – szervezeten és szabályozottan főleg az államigazgatás intézményeiben létezik.

A felsoroltakon kívül továbbra is folynak alkalmasságvizsgálatok/kiválasztás – holott ezt a munkapszichológiai tevékenységet már az 1990-es években temettük –, több „egyszemélyes” vállalkozásra építve. Speciális, célzott vizsgálatokat főleg, szintén a privát vállalkozói terület végez, határozott feladatra szerveződött munkacsoportokban.

Az alábbiakban, személyes kötődés miatt két, számomra lényeges intézményt ismertetek részletesebben.

PÁLYAALKALMASSÁG-VIZSGÁLÓ INTÉZET (PVÁ/PÁV)

1947-től napjainkig

1934-ben a MÁV igazgatója felkérte dr. Harkai Schiller Pált, abban az időben már ismert pszichológust, a Budapesti Egyetem Lélektani Intézetének tanársegédjét, hogy tanácsadóként tegyen javaslatot arra, miként lehetne a MÁV-nál felvételre jelentkező munkavállalók „minőségén” javítani.

Harkai Schiller Pál az idő tájt már a Honvédség Képességvizsgáló Intézetének tanácsadója volt, és kidolgozta az ott működő intézet szakmai szempontjait.

A MÁV-nál munkáját azzal kezdte, hogy tanulmányozta az államvasutak szervezetét, különös tekintettel a személyi viszonyokra. Megállapította, hogy célszerű bevezetni a „pszichotechnikai képességvizsgálatot” a biztonságos szolgálat ellátása érdekében. Megállapította, hogy a forgalom és vontatási ágazat felelős pontjain szolgálatot teljesítők vizsgálata szükséges elsődlegesen.

Még ebben az évben 400 főt vizsgált, és ebből a létszámból 107 főt talált alkalmasnak. Ezekből választotta ki a MÁV a felvételre kerülő személyeket. A vizsgálatot végző személyeket, a vizsgálatvezetőket, Harkai Schiller Pál képezte ki.

Ebben az előterjesztésben arra is javaslatot tett, hogy a MÁV-nál alakuljon egy bizottság, mely a pszichotechnikai ügyekkel foglalkozzon, rendszeresen ülésezzen. Konkrét javaslatot is tett a feltételekre, de túlzott igényei miatt a MÁV elállt a megvalósítástól.

Dr. Horváth László Gábor abban az időben – bár pszichológiai diplomával és doktori végzettséggel rendelkezett – a vasútnál dolgozott, és részt vett a fent említett vizsgálaton. Ezután kezdett foglalkozni a gondolattal, hogy „ennél egy jobb kiválasztási rendszert” dolgozzon ki. Intenzíven tanulmányozni kezdte az OTI Gyakorlati Lélektani Intézet, az Állami Gyermeklélektani Intézet, valamint az Ipari Tanoncok Képességvizsgáló Intézetében folyó munkát, hogy összeállítson egy kiválasztási módszerezűttest.

Mivel Harkai Schiller Pál „túlzott igényei” miatti kiválasztást segítő vizsgálatok tovább nem folytatódtak, 1945-ben a Magyar Vasutasok és Hajósok Szabad Szakszervezete memorandummal fordult a MÁV-igazgatóság elnökéhez, kérve, folytassák a már elkezdett kiválasztást.

1946-ban a MÁV-igazgatóság elnöke megkereste Horváth László Gábort, tekintettel arra, hogy pszichológus doktori képesítése van, továbbá több képességvizsgáló intézetben szerzett elméleti és gyakorlati szakismeretet, dolgozzon ki javaslatot a kiválasztás megszervezésére. A kért javaslat szempontjait igen határozottan fogalmazta meg:

1. Milyen keretek között dolgozna eredményesen egy pszichológiai állomás?
2. Milyen berendezésekre lenne szükség?
3. Ennek milyen anyagi vonzata lenne?
4. Milyen módszereket alkalmazna? (Ismertetést is kért!)

(Lehet, hogy manapság sem lenne célszerűtlen egy új létesítmény létrehozása előtt ezekre a szempontokat figyelemmel lenni?)

Horváth László Gábornak ekkorra már háromkötetes, több száz vizsgálóeljárás és tesztek leírását tartalmazó gyűjteménye volt, és a kérésnek megfelelően összeállította javaslatát.

1947-ben a MÁV elnöke a javaslatot elfogadta, és megbízta Horváth László Gábort az állomás kialakításával és vezetésével. Az állomás neve: MÁV Gyakorlati Lélektani és Pályaalkalmasságvizsgáló Állomás. Az elnök minden szükséges segítségről is rendelkezett. A Teréz krt. 62. szám alatt működött, két helyiségből állt. A kezdeti állandó létszám két fő volt, szükség esetén tizenkét fő érettségizett fiataalt „rendeltek” a Nyugati pályaudvarról a vizsgálatok végzéséhez. A MÁV gondoskodott a megfelelő sajtóról, a közvélemény tájékoztatásáról. (Nem úgy, mint jelenleg, például a közlekedés terén bevezetett gépjárművezetők utánpótlásáról, valamint a közlekedési előéleti pontrendszeréről!)

Horváth László Gábor a következő területeket tartotta szükségesnek vizsgálni: a mozgásos teljesítmény, értelmesség, valamint a személyiség vizsgálatát.

Az alkalmazott módszerek közül érdemes néhányat megemlíteni: Otis, Moede emlékezet, Bourdon, Pieron. Bár Horváth László Gábor véleménye szerint alkalmazhatóságot egy doboz gyufával is meg lehet állapítani!

Horváth László Gábor reakcióidő-típusokkal dolgozott. Olyan műszert tervezett, gyártott és alkalmazott, mely mérési eredményei alapján 25 fény- és 25 hangingerre, adott válaszok gyorsasága alapján négy típusba sorolta a vizsgálati személyeket, normális, anticipált, excessiós és irreguláris.

Az állomáson a vizsgálatok száma egyre nőtt, ezért 1950-ben új, megfelelő helyiségeket kapott az intézet a Baross tér 9. alatt.

MÁV-vizsgálatok számának alakulása

1947 (félév)	790 fő
1950 év	1205 fő
1952 év	3592 fő
1958 év	4755 fő

A mozgásos teljesítmény és az értelmességvizsgálatok módszertanának már volt szakirodalma, azonban az addig más intézményekben használt személyiségvizsgálatok alapján a kimutatható személyiségjegyek nem tűntek elég meggyőzőeknek ahhoz, hogy a jelöltek felvételéhez elegendő javaslatként vagy ellenjavaslatként hasznosíthatóak legyenek.

Ezért Horváth László Gábor, prof. Várkonyi Dezső együttműködésével 1947-ben új személyiségvizsgáló eljárás kidolgozását kezdte meg, Gondolkodási és Állásfoglalási Séma (GT) névvel.

1955-ben új feladattal és részleggel bővült az intézet, a vasúti vizsgálatoktól elkülönülten kezdődött a hivatásos gépkocsivezetők alkalmasságvizsgálata, a Dob u. 107. alatt.

Az intézet nagy segítséget kapott dr. Moharos Kálmántól, az Autóközlekedési Tanintézet (ATI) akkori igazgatójától.

A hivatásos gépkocsivezetők képzése óriási mértékben megnőtt a Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ) időszakában. Ennek egyenes következménye volt, hogy az alkalmasságvizsgálatok száma 1960-ra elérte a 60 ezer főt!

A vizsgálatok megszervezése és bonyolítása nagyfokú „logisztikai” intézkedéseket igényelt. Ebben az évben négy decentrumot és 1961-ben egy Mozgó Laboratóriumot (átalakított autóbusz) szerelt fel az ATI, hogy a megnövekedett létszám vizsgálata megfelelően elvégezhető legyen.

Ez az óriási fejlődés indokolta, hogy Horváth László Gábor felismerje, a belső képzéssel a vizsgálatok megfelelő szintű végzése a továbbiakban nem elegendő. Miután az ELTE-n megindult a pszichológusképzés, „elintézte”, hogy az egyetem, tanévenként négy fő felvételét biztosította az intézet számára, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Pszichológia szakán ún. „egyéni levelező” képzés kereteiben.

Horváth László Gábor vezetése alatt álló intézetből 43 fő végzett pszichológia szakon, négy fő ment aspiranturára, és lett kandidátus. Horváth László Gábor 1957-ben megszerezte a biológiai tudományok kandidátusa és 1962-ben a pszichológiai tudományok doktora címet.

1975-ben kettévált az intézet, MÁV Pályaalkalmasságvizsgáló Állomásra (PVÁ) és a KPM Gépjárművezetői Alkalmasságvizsgáló Intézetre.

A MÁV PVÁ vezetője még néhány évig Horváth László Gábor volt, miután nyugdíjba ment, az intézet sorsa a lassú sorvadásnak indult. Az állandóan 40-60 főt foglalkoztató, minden szakmai rendezvényen részt vevő intézetből mára –talán – két főt foglalkoztató „részleg” lett.

A KPM Gépjárművezetői Alkalmasságvizsgáló Intézete, a közúti járművezetők alkalmasságvizsgálata viszont erőteljes fejlődésnek indult, vezetője Dr. Perczel Tamás volt. Az intézet kettéválása után is az évi 50-60 ezer fő vizsgálatának megszervezése mondhatni zökkenőmentesen történt. Az intézet vezetője több, kutatási lehetőséget szerzett/biztosított az intézet szakemberei számára. (Közlekedés és Postaügyi Minisztérium, Országos Balesetmegelőzési Bizottság.) Például az intézet az országban elsőnek végezte a cserbenhagyó gépkocsivezetők vizsgálatát. A kutatási eredmények alapján bizonyíthatóan megállapítható volt azon személyiségjegyek konstellációja, melyek jelenléte szignifikánsan előrejelezte a cserbenhagyó magatartás valószínűségét. Ugyancsak kutatási téma volt az előítéletesség szerepe a közlekedési balesetek bekövetkezésében.

Erőteljes módszertani fejlesztés indult, és lényeges rendeletmódosítást kezdeményezett az intézet. A jogelőd intézetnél a gépkocsivezető jelöltek orvosi és pszichológiai vizsgálata is egy helyen, a PVÁ-nál történt. A rendeletmódosítás után ez kettévált. Az intézet a továbbiakban csak a pszichológiai alkalmasságvizsgálatot végzett. Az orvosi vizsgálat a családorvosokhoz és az „üzem orvosokhoz” (foglalkozás-egészségügyi szakorvosokhoz) került. Véleményem szerint ez határozottan elhibázott döntés volt.

A gépjárművezetői alkalmasságvizsgálatok számának alakulása

1975	kb. 60 000 fő
1990-es években	kb. 16 000 fő
2000-es években	kb. 10 000 fő

(Szóbeli közlés a PÁV vezetőjétől 2016-ban.)

MUNKALÉLEKTANI KOORDINÁLÓ TANÁCS (MLKT) 1981–2001

A hazai pszichológia helyzetéről, az MTA irányításával, 1979–80-ban készült elemzés alapján kiderült, hogy a munkapszichológiának nincs irányító bázisa. Ezért a Tudománypolitikai Bizottság, TPB 30.002/1981 sz. határozatával a munkaügyi minisztert tette felelőssé a hazai munkapszichológiai tevékenység koordinációjáért, valamint az Országos Pszichológus Nyilvántartás létrehozásáért és működtetéséért. A feladatok ellátására a munkaügyi miniszter tanácsadó testületet hozott létre Munkalélektani Koordináló Tanács (továbbiakban: MLKT) névvel 1981-ben.

Képviselői

Minden olyan tárcának volt, a miniszterek által megbízott képviselője, melynek területén munkapszichológiai tevékenység folyt.

A tárcákon kívül képviselve volt az MTA Pszichológiai Bizottsága, a Magyar Pszichológiai Társaság, az – akkor még létezett – Magyar Pszichológus Kamara, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, valamint meghívottként az Európai Munkapszichológus Professzorok Hálózata, az ENOP.

Feladata

1. A munkapszichológiával kapcsolatos kutatások koordinálása és finanszírozása.
2. A munkapszichológia területén használatos módszerek egységesítése.
3. Képzések, továbbképzések munkapszichológusok számára.
4. Az Országos Pszichológus Nyilvántartása létrehozása és működtetése.
5. Szakirodalmi információs rendszer kialakítása.
6. Nemzetközi kapcsolatok létrehozása.

Munkapszichológiával kapcsolatos kutatások

A kutatásokra pályázatot hirdetett az MLKT. A pályázatokat három szakemberből álló testület bírálta el, és tett javaslatot a támogatásra. A támogatások finanszírozását a tárcák, valamint a Tudománypolitikai Bizottság (TPB) nyújtotta keretből lehetett biztosítani. A kutatások értékelése során igen sok „járulékos” nehézség, probléma felszínre került. Ilyen volt például a *módszerek* használata, alkalmazása.

A pályázatok eredményeiről minden évben beszámoltak a kutatás vezetői a Munkapszichológus Szakmai Napokon, valamint több publikáció jelent meg például az *Ergonómia* című folyóiratban.

Módszerek egységesítése

Kiderült, hogy a módszerek – a „Nagy Sötétség” időszak következménye miatt – rosszul fordított vagy magyarított, „házilag” összeállított, szerkesztett vizsgálóeljárások, elméleti háttér, megbízhatósági és érvényességi vizsgálatok nélkül, stencilezett példányokon készültek.

A Kohó és Gépipari Minisztérium Ergonómiai Együttműködése keretében már indult egységesítési munka, de ez valamilyen oknál fogva abbamaradt.

Az MLKT döntött arról, készüljön országos felmérés a munkapszichológiai egységek bevonásával arról, hogy milyen módszerek vannak használatban, mi is a valós helyzet. A felmérés 1984-ben megtörtént, 51 egység vett részt a felmérésben, közel 190 módszer használatát jelezték, és ennek 89%-a nem volt standardizálva sem!

Ez a tény indukálta, hogy a MLKT keretén belül Tesztegységesítési Munkacsoportot hozott létre, nagyrészt olyan szakemberek részvételével, akik már az Ergonómiai Együttműködés keretében részt vettek hasonló munkában. A szakemberek programot dolgoztak ki, mely alapján a leggyakrabban használt módszerek egységesítését tartották célszerűnek megkezdeni, egységes szempontok szerint összeállított kézikönyvek közreadásával. Ezen módszerek használatával gyűjtött országos adatok alapján indult volna a megbízhatósági, érvényességi vizsgálat. Kritérium volt továbbá, hogy lehetőleg a pszichológia minden vizsgálható területét lefedje.

A Munkalélektani Koordináló Tanács működése alatt 22 vizsgálóeljárás jelent meg (Sárga Füzetek). Az Artisjustól kapott instrukciók alapján volt erre lehetőség.

Miután kiderült a felmérés alapján, hogy a leggyakrabban használt eljárás a Ravent-teszt – abban az időben csupán egy változatát ismertük –, megkerestük John Ravent, akitől személyes segítséget kaptunk. Kiadójával történt egyeztetés után hozzájárult ahhoz, hogy az MLKT kiadja 500 példányban a módszerét. Az SHL Hungary egy idő után megvette az eredeti módszer kiadásának jogát, és ettől kezdve az SHL forgalmazza jelenleg is a módszert.

Képzések, továbbképzések munkapszichológusok számára

A szakma nagymértékben igényelte továbbképzés, rendszeres szakmai találkozók, megbeszélések lehetőségét. A következő területeken indultak továbbképzések:

Munkapszichológus Szakmai Napok (1986-tól)

A rendezvényt igen nagy érdeklődés kísérte. Az ország minden részéből érkeztek a pszichológusok vagy a munkapszichológiát alkalmazó, „felhasználó” szakemberek. A résztvevők száma rendszerint 80 fő volt, de előfordult, hogy a rendezvényen 107 fő vett részt.

A nagy érdeklődésre való tekintettel a Munkapszichológus Szakmai Napokat 16 éven keresztül, évente szervezte az MLKT, később, a tematika figyelembevételével társszervezőkkel, mint például a Magyar Pszichológiai Társaság, a Magyar Pszichológus Kamara, és annak jogutódjaként a Pszichológusok Érdekvédelmi Szervezete, a Magyar Posta, az OMF.

Az előadások anyaga minden rendezvény követően kötetben megjelent. (Az első „kötet” 38 oldal, az utolsó, 2000-ben 176 oldal.)

Továbbképzési sorozatot is indított az MLKT a MPT Munkalélektani Szekciójával közösen. Az előadások anyaga négy kötetben megjelent.

Közlekedépszichológiai specializáció

Az utánképzés indítása után néhány évvel, a szakma igénye alapján a Budapesti Műszaki Egyetem munkapszichológus szakképzés keretén belül, közlekedépszichológiai specializáció is indult, a tanterv kidolgozásában az MLKT részt vett.

Országos Pszichológus Nyilvántartás (OPNY)

A MTA irányításával végzett helyzetelemzés alapján rendezni kellett a pszichológiai feladatokat ellátó személyek elfogadható végzettségének szabályozását is. Ne feledjük, ez viszonylag új szakterület, nem egy mérnöki, hosszú múltra visszavezethető szakma.

A Munkaügyi Miniszter, az Oktatási Miniszter és az Egészségügyi Miniszter 3/1976.II.11. MüM-OM-EüM sz. együttes rendelet, közismert nevén „képzési rendelet” szabályozta a pszichológus munkakörök betöltéséhez szükséges képesítést, de sajnálatos módon ennek végrehajtása késlekedett, annak ellenére, hogy tárcaközi munkacsoport dolgozott, Dr. Hunyady György irányításával a rendelet végrehajtási utasításának összeállításán.

Többszöri, az államigazgatásban történt szervezeti átalakítás után az Országos Pszichológus Nyilvántartás létrehozása és működtetése az 1981-ben létrehozott MLKT feladata lett.

A Munkalélektani Koordináló Tanács 1982-ben felmérést készített az akkor működő munkapszichológiai egységek munkaerő-létszámáról, valamint az ott dolgozók végzettségéről. Meglehetősen színes paletta tárult elénk. A könyvtárostól kezdve a magyar–orosz szakos tanárig különböző végzettségű és „nem végzettségű”, például személyzetis (középfokú végzettséggel) vállalkozott erre a feladatra. Kiderült az is, hogy a pszichológia területén – nem csak a munkapszichológia – számos személy dolgozik

pszichológusi végzettség nélkül, önképzés során szerzett ismeretekkel, ezzel felbecsülhetetlen károkat okozva az akkor még nem is nagyon ismert szakmának.

A Munkaügyi Minisztérium jogutódja, az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal, annak elnöke, 1982. november 9-én kiadta rendeletét a pszichológus nyilvántartás létrehozásáról (3/1982. XI. 9. ÁBMH rendelet). Ez a rendelkezés a pszichológus munkakörben foglalkoztatottak nyilvántartását rendelte el, megfogalmazva, hogy a „külön jogszabályban meghatározott pszichológiai feladat ellátásával csak az előírt képesítéssel rendelkező pszichológus foglalkoztatható”.

Az OPNY adatainak elemzése alapján kiderült, hogy számos személy dolgozik pszichológusi munkakörben, megfelelő, a rendeletben előírt végzettség nélkül. Ennek ellenére, a szakma véleményének megkérdezése nélkül a kormány a 88/1990. (IV. 30.) számú minisztertanácsi rendelettel hatályon kívül helyezte a pszichológus munkakörök betöltéséhez szükséges képesítésről rendelkező 3/1976 MüM-EüM-OM együttes rendeletet. Ennek egyenes következménye lett, hogy számos, pszichológiai ellátások körébe tartozó tevékenység ellenőrizhetetlenül maradt, megoldatlanná vált a pszichológusok egységes szakmai ellenőrzése, érdekvédelme és a szakmai etikai normák megsértésének szankcionálása.

Ezután kezdte az MLKT a széles körű szakmai vélemények egyeztetésével az „új” pszichológus rendelet kidolgozását, melynek lényeges eleme volt a *pszichológiai tevékenység egyértelmű meghatározása*. A rendelet megalkotása szorosan összefüggött az Országos Pszichológus Nyilvántartás működtetésével, továbbá a Pszichológus Kamara szükségyszerű létrehozásával.

A rendelettervezet többéves előkészítés után – úgy tűnt – elkészült. A kormány elé kerülő, jóváhagyás előtti államtitkári egyeztetésnél kiderült, hogy a rendelettervezettel együtt bekerült a Pszichológus Kamara létrehozásával kapcsolatos rendelettervezet is. Ezt az államtitkári egyeztetés nem fogadta el, tehát a rendelettervezet megbeszélését levette napirendjéről, a javaslat nem kerülhetett a kormány elé.

Az orvosok és gyógyszerészek nyilvántartási rendszere alapján kidolgozott OPNY-t továbbra is működtette az MLKT, önkéntes jelentkezés alapján kb. 1200 fő anyagát tartalmazta 2001-ben. Ekkor az MLKT felajánlotta több pszichológus szakmai szervezetnek, hogy átadja a nyilvántartás anyagát, de egyetlen testület sem vállalkozott a további működtetésre. Az anyag ezután megsemmisítésre került.

Szakirodalmi Információs Rendszer

Abban az időben – ne felejtjük el, ez a 80-as évek eleje, közepe – nem sokan beszéltek nyelveket. A szakma igényelte, hogy a nemzetközi szakirodalomból tájékozódhassanak a legújabb irányzatokról, eredményekről. Az MLKT biztosította és megszervezte, hogy negyedévente 50 szakcikk fordításának tömörítővénye és 100

szakcikk fordítása megjelenjen. Ezek a kiadványok néhány éven keresztül folyamatosan készültek.

Nemzetközi kapcsolatok

A szakmában egyre erősebben jelentkezett a nemzetközi kapcsolatok hiánya. 1986-ben kereste meg a European Network of Organizational and Work Psychology, ENOP, nevében prof. Bernhard Wilpert az MLKT elnökét, Dr. Héthy Lajost, hogy lát-e lehetőséget arra, hogy az ENOP soron következő szimpóziumát Magyarországon, a Munkalélektani Koordináló Tanácscsal együttműködve tartsa meg.

A szimpózium témája „Európai módszerek a munka és szervezetpszichológiában” volt, az előadások anyaga kötetben is megjelent (*European Methodologies in Work and Organizational Psychology*. Edited by Miklos Antalovits, R. A. Roe, E. Spaltro Coordinating Council of Work Psychology in cooperation with ENOP Budapest 1988. Proceedings).

A rendezvényen 33 nemzetközileg ismert, neves szakember vett részt.

Ez a szimpózium volt kezdete a szakma számára a későbbi nemzetközi együttműködések kialakításának.

Az új technika megjelenése és alkalmazása új feladatok elé állította a munkapszichológus szakmát. A teendők, a várható feladatok megbeszélésére workshopot szervezett az ENOP és az MLKT 1990-ben Siófokon, 12 ország harminc szakemberének részvételével („*Technological change process and its impact on work.*” Proceedings. Ed Robert A. Roe, Miklós Antalovits, Elizabeth Dienes MLKT és ENOP Bp. 1991).

Az igen jó kapcsolatnak köszönhetően az ENOP 12 fő számára biztosított ösztöndíjat olyan szakemberek számára, akik kongresszus vagy egyéb szakmai intézmények látogatását tervezték, de fedezet hiányában ez nem volt számukra lehetséges.

Az ENOP nagyszámú szakkönyvet, folyóiratot adományozott az MLKT-nak. Ezeket az MLKT a képző helyeknek átadta felhasználásra.

Ugyancsak az ENOP hathatós segítségével köszönhetően lehetőség nyílt arra, hogy az MLKT-n keresztül, tagdíj nélkül, majd évi 4 dollár tagdíj fizetésével évekig az IAAP tagja lehetett 20 magyar pszichológus, ezzel is segítve a nemzetközi információhoz jutást.

Magyar szakember is meghívást kapott az European Association of Work and Org. Psychology (EAWOP) létrehozásának „kerekasztal” néven ismert megbeszéléseire, hogy részt vegyen a szervezet létrehozása feltételeinek kidolgozásában, első sorban szem előtt tartva a közép-, illetve kelet-európai szakma érdekeit. A magyar képviselőt (Dienes Erzsébet) az alakuló ülésen vezetőségi tagnak választották.

Ennek egyenes következménye, hogy a VI. European Association of Work and Organization Psychology, EAWOP, az MLKT-val közösen Magyarországon, Győrben szervezte 1995-ben kongresszusát.

Ugyancsak magyar szakember vett részt az Európai Közlekedépszichológiai Társaság, az EUROPSTY-t megalakulásának munkálataiban, majd a szervezet alelnökeként (Dienes Erzsébet) képviselte a közép-, illetve kelet-európai szakma érdekeit.

Elkészült „A munka és szervezetpszichológia szakmai protokollja” 2003-ban az MLKT mellett működő „Emberhez Méltó Munkáért” Alapítvány támogatásával. (Antalovits Miklós, Dienes Erzsébet, Kovács Zoltán, Perczel Tamás).

26 szerző bevonásával, a munka és szervezetpszichológia fontosabb alkalmazási területeit bemutatva, valamint azokat a területeket, ahol az állam a jogi szabályozás eszközeivel biztosít kereteket a tevékenységhez.

Az MLKT felkért három nagyformátumú szakembert arra, hogy írja meg a hazai munkapszichológia történet, saját emlékeik alapján. Dr. Horváth László Gábort 1986-ban, Dr. Perczel Józsefet 1985-ben és Dr. Molnár Imrét 1989-ben.

A JELEN 2016-BAN

1994-ben már készült egy felmérés a munkapszichológusok helyzetéről. Ezt megismételve, 2016-ban egy gyors áttekintés érdekében rövid felmérés alapján megállapítható (Dienes Erzsébet), hogy a munkapszichológiai egységek erősen átalakultak. Gyárakban, üzemekben gyakorlatilag nincs külön munkapszichológiával foglalkozó egység, a volt vállalati laboratóriumok vállalkozásokká alakultak, és felkérésre végeznek vizsgálatokat, többnyire kiválasztást. Gyakori az önismereti tréningek és egyéb például stresszkezelési tréningekre a felkérés, de ezeket a feladatokat már nagyrészt nem pszichológusok végzik.

Viszonylag sok „egyszemélyes vállalkozás” létesült, és meghatározott feladatra munkára, célra orientáltan „szövetkezve” vállaltak feladatokat a munkapszichológusok.

Az államigazgatás az a nagy terület, ahol jogilag szabályozott munkapszichológiai tevékenység folyik; Nemzeti Adó- és Vámhivatal, honvédség, rendőrség, katasztrófavédelem és közlekedés stb.

Viszonylag nagyszámú pszichológust/munkapszichológust foglalkoztat az utánképzés rendszere, melyben külön képzésen felkészített pszichológusok, pszichiáterek és közlekedési szakemberek vesznek részt, továbbá a fegyvertartási engedély megszerzéséhez szükséges pszichológiai alkalmasságvizsgálat, valamint a közterület-felügyelők alkalmasságvizsgálata.

Köszönetnyilvánítás

Az előadásra felkérés előtt csupán gyűjtöttem a dokumentumokat azzal, ha majd egyszer nyugdíjas leszek, összeállítok egy anyagot a hazai munkapszichológia történetéről, melynek 55 éven keresztül résztvevője voltam. Olyan anyagok alapján, melyek máshol nem fellelhetők. Ez az összefoglaló egy igencsak rövidített változata annak, ami készülhetett volna.

Köszönöm Dulin Jenő, Völgyesi Pál, Takács Ildikó és Takáts Ágnes biztatását és segítségét, ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az anyag elkészült.

Köszönöm Tóth Veronika, a Pázmány Péter Tudományegyetem harmadéves pszichológus hallgató segítségét a szakirodalom egy részének beszerzésében.

HIVATKOZÁSOK

- Antalovits Miklós, Dienes Erzsébet, Kovács Zoltán és Perczel Tamás (2003). *A munka és szervezetpszichológia szakmai protokollja*. Budapest: Munkalélektani Koordináló Tanács
- Bereczky László (1985). *Adalékok a főváros közlekedépszichológia történetéhez*. Budapest
- Dienes Erzsébet, Horváth Imre és Kocsis György (1994). Munkapszichológusokról munkapszichológusoknak. Egy felmérés tapasztalatai. *Ergonómia*, 22.
- Dienes Erzsébet (1999). A Munkalélektani Koordináló Tanács tevékenysége 1981–1985. *Ergonómia*, 27.
- Dienes Erzsébet, Schenker László és Benson Katalin: *Az Országos Pszichológus Nyilvántartás adatainak elemző értékelése*. Budapest: Munkalélektani Koordináló Tanács. Kézirat, Dienes Erzsébet birtokában.
- Gazdag Miklós (1993). Strukturális és tevékenységbeli változások a munkapszichológiában. *Ergonómia*, 21.
- Harkai Schiller Pál (1935). *Jelentés a pszichotechnikai munkálatok fejlődéséről az államvasutak elnökének*. Budapest 1935. febr. Kézirat, Dienes Erzsébet birtokában.
- Horváth László Gábor (1986). *A magyar közlekedési munkapszichológia története a levéltári adatok tükrében*. Budapest: MLKT. Kézirat, Dienes Erzsébet birtokában.
- Horváth László Gábor (1965). A munkapszichológia helyzete és eredményei, feladata hazánkban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 22, 20–27.
- Horváth László Gábor (1967). *Új módszer a személyiség megismerésére*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Horváth László Gábor (1960). Vizsgálati módszerek a MÁV Pályaalkalmasságvizsgáló Állomásán. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17, 171–187.
- Kiss György (1988). *A munkalélektan története*. Budapest: Távközlési Munkalélektani és Üzemegészségügy Egyesülés
- Klein Sándor (2011). *Negyven év munkapszichológia*. Budapest: Edge
- Molnár Imre (1989). *Ami a kulisszák mögött van. A hazai munkapszichológia története*. Visszaemlékezés. Budapest: MLKT. Kézirat, Dienes Erzsébet birtokában.
- Mártonfi Rudolf (1965). Munkatudományi és Racionalizálási Intézet 1949–1950. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 23.

- Magyar Királyi Honvéd Képességvizsgáló Intézet (1942). *Műszeres vizsgálatok*. Összeállították a tiszti tanfolyamon elhangzott előadások alapján a tanfolyam hallgatói. Kézirat, Dienes Erzsébet birtokában.
- Perczel György (1934). Budapest Közúti Vasúti Közlekedésének fejlődése 1865–1922 és a BSZKRT Tíz évi működése 1923–1933. Budapest: Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság Igazgatósága
- Perczel József (1985). *A magyar munkapszichológia története*. Budapest: MLKT. Kézirat, Dienes Erzsébet birtokában.
- Réti László (1949). Hajlamos-e a vezető baleset okozására? *Auto*.
- Simon Péter (1976). Megjegyzések a munkalélektan helyzetéről *Ergonómia*, 17.
- Takács Ildikó (1999). Az újjáalakult Munkalélektani Koordináló Tanács. Szerkesztőségi beszélgetés Dr. Héthy Lajossal. *Alkalmazott Pszichológia*, 1.

6. kép. Dr. Horváth László Gábor (1908–1998)

A kötet szerzői és elérhetőségük

- BORGOS ANNA, tudományos főmunkatárs, MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet, borgosanna@gmail.com
- BOROSS OTTILIA, egyetemi adjunktus, PPKE Pszichológiai Intézet, otttilia@gmail.com
- CZIGLER ISTVÁN, professor emeritus, MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet, czigler.istvan@ttk.hu
- CSÉPE VALÉRIA, tudományos tanácsadó kutatóprofesszor, egyetemi tanár, MTA TTK Agyi Képző Központ, csepe.valeria@ttk.mta.hu, csepe.valeria@ttk.hu
- DEMETROVICS ZSOLT, egyetemi tanár, dékán, ELTE PPK Pszichológiai Intézet, demetrovics.zsolt@ppk.elte.hu
- GYIMESI JÚLIA, tanszékvezető egyetemi docens, PPKE Pszichológiai Intézet gyimesi.julia@btk.ppke.hu
- HARMATTA JÁNOS, címzetes egyetemi docens SE, osztályvezető főorvos, Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet, janos.harmatta@gmail.com
- HORÁNYI ANNABELLA, a Fővárosi Nevelési Tanácsadó hálózat nyugdíjazott vezetője, horanyi.gyorgyne@gmail.com
- KISS ENIKŐ CSILLA, egyetemi tanár, PTE Pszichológiai Intézet és Magyar Pszichológiai Társaság elnöke, kiss.eniko@pte.hu
- KISS SZABOLCS, egyetemi docens, PTE Pszichológiai Intézet, kiss66sz@t-online.hu
- KÓNYA ANIKÓ, címzetes egyetemi tanár ELTE Pszichológia Intézet, Kognitív Pszichológia Tanszék, anikokonya@gmail.com
- KOVAI MELINDA egyetemi docens, ELTE TáTK, melinda.kovai@tatk.elte.hu
- MÉSZÁROS JUDIT, címzetes egyetemi tanár, ELTE Pszichológiai Intézet, kiképző pszichoanalitikus, MPE, judit@juditmeszaros.com
- MUDRÁK JÓZSEF, egyetemtörténész, DE ÁOK Kenézy Orvostörténeti Múzeum, mudrak.jozsef@unideb.hu
- PLÉH CSABA, vendégtanár, Central European University, Budapest, vispleh@ceu.edu
- SÉRA LÁSZLÓ, nyugdíjas főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola, serlasz43@gmail.com
- SZAKÁCS FERENC, rector emeritus, ÁVF, dr.szakacs.ferenc@gmail.com
- ZEMPLÉN GÁBOR, egyetemi docens, ELTE Gazdálkodástudományi Intézet, zemplen@gti.elte.hu

Névmutató

- Abonyi Eszter 373
Abraham, Karl 77
Aczél György 153, 154, 331
Ádám György 143, 189, 231, 245, 247
Ádám Péter 171, 187
Adler, Alfred 184
Ajkay Klára 335, 339, 377, 380, 382
Albert József 191, 231
Alexander, Franz 26
Alexits György 160
Almásy Endre 316, 317, 327, 330
Ammon, Günter 374
Andreas-Salomé, Lou 80
Aniței, Mihai 231
Antall József 338, 368
Antalovits Miklós 148, 464, 465
Apáczai Csere János 179
Apáthy István 196, 199, 231, 236
Aquinói Szent Tamás 211
Arató Anna 335
Arató Ottó 187, 372
Aronson, Elliot 256
Asprem, Egil 67, 73
Atkinson, Richard 150, 444, 450
Ayres, R. William 281, 310
- Babes, Victor 204
Bagdy Emőke 140, 148, 156, 265, 274, 304,
382, 444, 450
Bahtyin, Mihail Mihajlovics 298
Baillargeon, Renée 121, 125–127
Bak Róbert 28, 314, 318, 332
- Bakay Éva 216
Bakó Béla 227
Bakos István 152
Balassa László 82
Baldwin, James Mark 9, 14
Bálint Alice 26, 80, 81, 89
Bálint Antal 452
Bálint Mihály 26, 72, 73, 328, 332, 337
Balogh Edgár 222
Balogh Gizella 377
Bandy András 273, 304
Baranyai Erzsébet 212, 234, 443, 450
Baráth Katalin 380
Barclay, Craig R. 118
Barcy Magdolna 382, 384
Bárczi Gusztáv 240
Barkóczi Ilona 140, 143, 149, 156, 157
Baron-Cohen, Samuel 125, 127
Bar-Tal, Daniel 304
Bartha Lajos 143, 241, 244, 249, 258
Barthó Péter 254
Bartlett, Frederick C. 107, 117, 118, 120,
298
Bartók Béla 56
Bartók György 200, 203, 209, 210, 214, 231,
234, 236, 238
Bass László 413, 419
Békés Vera 196, 199, 231, 232, 273
Bekkering, Harold 124, 127
Benedek István 34, 216, 219, 221, 223, 231,
232, 370
Benedek László 171, 182–188, 195, 336

- Benedek Marcell 219, 221
Benedek, Therese 81
Berán Eszter 301, 304
Bereczkei Tamás 39, 162
Berger Noémi 383
Bergmann Erzsébet 422, 437
Bergson, Henri Louis 107
Bernáth László 158, 444, 450
Bertalanffy, Ludwig von 209
Besterman, Theodore 72, 73
Bibó István 275, 279, 304
Bigazzi Sára 301, 304, 310
Billig, Michael 277, 280, 298, 304
Bindorffer Györgyi 282, 304
Binét Ágnes 157, 181, 221, 339, 380
Bitter István 380
Blaise Pásztory 26
Blumenfeld Gyuláné 422, 437
Blümel Ferenc 336, 378, 379
Boda István 178, 187, 188, 210
Bódog Gyula 377
Bogdanov 196, 232
Bognár Cecil 173
Bókay Antal 232, 338
Bokor László 336, 370, 383
Bolla István 380
Bologna, Luican 208
Bonaparte, Marie 77, 80
Boncz István 377
Bonner, Henry 271, 304
Bonomi, Carlo 21, 362
Borgos Anna 11, 30, 62, 76, 89, 156, 253,
259, 304, 305, 310, 368, 471
Boross Ottilia 13, 155, 440, 471
Bourdieu, Pierre 100, 281, 298, 305
Boutall (Kapos) Júlia 327
Böhm Károly 171, 190, 191, 199–203, 214,
231, 232, 234, 235, 237, 238
Böröcz József 281, 305
Brachfeld Olivér 205
Brandenstein Béla 172
Breakwell, Glynis M. 297, 298, 305
Brentano, Franz 53
Bruner, Jerome 117, 118, 288, 294, 295,
298, 302, 303, 305
Buda Béla 374, 377, 383
Buday Kálmán 192, 232
Bugán Antal 157, 423
Burden, Robert 428
Burgess, Diana 291, 307
Burr, Viven 301
Burt, E. 43, 53
Bühler, Karl 139, 205, 217
Bürgi-Meyer, Karl 34
Cabeza Roberto 112, 119
Cajal, Ramon y 199
Cartwright, Dorwin 271, 305
Ceașescu, Nicolae 230
Chengery Pap Elemér 72, 73
Chircev, A. 227
Chodorow, Nancy 80, 89
Claparède, Édouard 172, 211, 212, 239, 449
Cohen, Gillian 118
Cole, Michael 450
Conway, Martin A. 113–115, 118–120
Cormovici, A. 227
Cosmides, Leda 40, 45, 46, 53
Crovitz, Herbert F. 113, 119
Cunningham, Jacqueline L. 421, 437
Cupcea, Salvator 208
Cupchick, Gerald 301
Cushman, Philip 93, 96, 102
Czigler István 12, 14, 149, 156, 158, 240,
247, 253, 254, 256, 471
Cziko, Gary 442, 450
Czobor Pál 301, 304
Csabai Márta 89, 253
Császár Gyula 376
Csehák Judit 379, 423
Csehi Gyula 224
Csekey László 373
Csendes Zoltán 226
Csépe Valéria 9, 133, 149, 246, 252–254,
471
Csepeli György 12, 257, 263–265, 269,
275–283, 289, 292, 303, 305
Cserges Enikő 248
Csibra Gergely 246, 249

- Csigó Katalin 378
 Csiszér Nóra 381
 Csokonai Lili 122
 Csögör Erzsébet 222
 Csögör István 232
 Csögör Lajos 215, 221, 222, 232, 234
 Csögör Lajosné Falk Judit 221

 D'Amato, R. Carl 433, 436, 437, 439
 Dancs István 245
 Dancsuly András 227
 Darvas Ágnes 413, 415, 419
 Daubner Béla 380
 Dawkins, Richard 40, 46, 47, 53
 Décsi Károly 71, 73
 Degler István 148
 Demény Dezső 209, 212, 213, 223, 224,
 227, 232, 236
 Demeter János 215, 222
 Demetrovics Zsolt 12, 160, 162, 168, 471
 Deri, Frances 28
 Descartes, René 51
 Dessoir, Max 9, 14
 Deutsch, Helene 77, 79, 80, 81
 Devereux, George 72, 74
 Dewey, John 442
 Dewsbury, Donald A. 233
 Dickinson, Emily 77
 Dienes Erzsébet 13, 136, 155, 451, 454, 463,
 464, 465, 466
 Dienes László 205
 Dilthey, Wilhelm 36, 37, 39
 Dobossy Mariann 336, 337, 338, 339
 Donáth György 268, 270
 Donáth Tibor 148
 Donchin, Emmanuel 247
 Draaisma, Douwe 113, 119
 Dulin Jenő 453, 465
 Dunn, Elizabeth C. 102
 Dupont, Judith 26, 27, 30
 Durkheim, Émile 266

 Ebbinghaus, Herman 107, 108, 120, 183
 Éber Márk Áron 102
 Égerházi Anikó 378

 Egyed Péter 200, 233
 Ehmann Bea 247, 250, 252, 254, 257, 305
 Eisler Mihály 315
 Elekes Miklós 207, 233
 Engländer Tibor 140, 242, 249, 253, 257,
 258, 261
 Erdélyi Miklósné 224
 Erdélyi Róza 224, 227
 Erős Ferenc 74, 89, 151, 156, 205, 206, 233,
 240, 245, 253, 254, 258, 259, 265, 273,
 292, 304–306, 310, 338, 361, 368
 Esterházy Péter 122
 Exner, Sigmund 196, 197, 233

 Fabricius-Kovács Ferenc 180, 187
 Faeber Zelma 316
 Falk Judit 221, 336, 337
 Falus Ferenc 382
 Faragó József 223, 233
 Faragó Klára 242, 255, 261
 Faragó Tibor 176, 177, 188
 Farkas Cs. Magda 219, 220, 221, 224, 225,
 233
 Farkas Éva 250
 Farkas Magda *lásd* Farkas Cs. Magda
 Farkasházi Menyhért 316
 Fejér Lipót 204
 Fekete Ferenc 207, 209, 233
 Feldmann Sándor 205, 314
 Felszeghy Béláné Jóna Ilona 316, 327, 328,
 330
 Fenichel, Otto 28, 205
 Ferdinánd, I. 203
 Ferenczi Gyula 225
 Ferenczi Sándor 11, 21, 30, 31, 65, 68, 70,
 71, 74, 78, 82, 89, 90, 172, 205, 313, 333,
 337, 338, 340, 358–362, 365, 368, 369
 Ferrière, Adolphe 172, 211
 Fisch Adolf 28, 314, 320, 321, 324
 Fleck, Ludwik 42, 53
 Fletcher-Janzen, Elaine 433, 437, 439
 Flournoy, Théodore 69, 74
 Fodor Katalin 222, 225–233
 Fodor, Jerremy A. 127
 Fodor, Nandor 74

- Fogarasi Béla 56, 139
 Fonyó Ilona 380, 382
 Forgács Bálint 149
 Forgács Péter 34, 39, 156, 304
 Főrfán Csaba 248
 Foucault, Michel 78, 89, 91, 92, 102
 Földes László 219, 222, 224
 Frecska Ede 378
 Freud, Anna 80, 368
 Freud, Sigmund 22–27, 30, 31, 65–70, 74,
 75, 77, 78, 80, 81, 89, 90, 156, 187, 205,
 211, 238, 268, 274, 298, 313, 317, 322,
 326, 329, 330, 333, 335, 337, 361–363,
 365, 368
 Friedman, Ori 126, 127
 Friedmann Gizella 224, 225
 Frim Jakab 82
 Furnham, Adrian 280
 Fülöp Márta 242, 247, 250, 253, 254, 257,
 292, 306, 336, 337
 Füredi János 376, 381–383
 Fűri Anna 427
- Gaál Gábor 205
 Gaál Zsófia Anna 247, 254
 Gadamer, Hans-Georg 36, 37
 Gádorné Donáth Blanka 34
 Gádos Júlia 335
 Gagyí Ágnes 102
 Galba Katalin 423, 427
 Gallus Klára 380
 Galton, Francis 113
 Gambrell, Alice 78, 90
 Garai László 245, 259, 261
 Gartner Pál 205, 316
 Gasset, Ortega y 268
 Gegesi Kiss Pál 137
 Gehlen, Arnold 215
 Gelei József 181
 Gellner, Ernest 279
 Gergely György 249, 253
 Gerő Ernő 160
 Gerő Zsuzsa 380, 414, 415, 417
 Gervai Judit 249, 253, 254
 Gervain Judit 119, 120
- Ghibu, Onisifor 203
 Gille Zsuzsa 94, 102
 Gimes Ágnes 88
 Gimes Judit 88
 Gimes Miklós, ifj. 330
 Gimes Miklósné 86, 90, 325
 Gimesné Hajdu Lilly 27, 57, 62, 76, 81,
 82–90, 316, 327, 316, 317, 321
 Glanzman, David 40
 Goldschmidt Dénes 373, 377
 Gönyei Antal 452
 Grastyán Endre 143, 246
 Green, Christopher D. 14, 15
 Groddeck, Georg 22, 23, 30
 Groza, Petru 181, 214
 Grünberger Béla 335
 Grünszeisz Attila 377
- Gyenei Melinda 435
 Gyimesi Júlia 11, 65, 74, 471
 Gyömrői Edit 80, 205
 Gyöngyösy M. Aurélia 208
 Györffy István 209
 György Júlia 323, 331, 373, 419, 420
 Győri Miklós 15
- Hacking, Ian 92, 102
 Hajdú Lili/Lilli/Lilly *lásd* Gimesné Hajdu
 Lilly
 Hajdu Margit 85
 Hajdu Miksa 85
 Hajós József 189, 190, 234, 235
 Hajtmann Béla 148
 Halász Gábor 153, 156
 Halász László 12, 14, 151, 156, 158, 242,
 252, 256, 258
 Halbwachs, Maurice 107, 117, 119, 120,
 298
 Halda Alíz 88
 Hanegraaff, Wouter 67, 74
 Hankiss Elemér 279
 Hann Kende Fanny 314
 Hansjürgens Anna Mária 337
 Haraszti László 377
 Hárdi István 13, 15, 156

- Harkai Schiller Pál 11, 50, 51, 53, 172, 216, 217, 219, 233–237, 268, 452, 455, 456, 465
- Harmatta János 13, 155, 156, 333, 335, 338, 371–383, 471
- Hatvani István 44
- Haynal André 31, 368
- Haynal Imre 209, 215, 382
- Haynal, André 25, 27, 337
- Hegyesi Gábor 415
- Heidegger, Martin 35, 36, 39
- Helmich Dezső 242
- Hermann Alice 80, 317, 320, 322, 330, 368
- Hermann Erzsébet 376
- Hermann Imre 27, 86, 205, 234, 268, 270, 316, 317, 319, 325, 329, 330, 332, 335, 365, 368, 371, 372
- Hetényi Géza 225
- Héthy Lajos 454, 463
- Hidas György 309, 330, 333, 335, 338, 339, 365, 368, 369, 373, 374, 376, 377, 379
- Hilferding, Margarethe 80
- Hilgard, Ernst 444, 450
- Hipp, Mathias 193, 197–199
- Hirsch Margit 408, 409, 450
- Hirsch, Adolph 197, 198
- Hobsbawm, Eric 279
- Hodson, Randy 291, 310
- Hoffmann Gertrúd 417, 419
- Hogg, Michael A. 272, 306, 308
- Hollander, Edwin P. 271, 272, 306
- Hollós István 26, 27, 316, 317, 324, 330, 339
- Honbolygó Ferenc 246
- Horányi Annabella 13, 155, 419, 420, 471
- Horney, Karen 22, 77, 79, 80
- Hortobágyi Tibor 380
- Horváth György 152
- Horváth László Gábor 452, 456–458, 464, 465, 469
- Horváth Szabó Katalin 148
- Horváth Szabolcs 373, 374
- Höck, Michael 378
- Humphrey, Carolin 94, 102
- Hunyady György 12, 15, 134, 139, 143, 147, 148, 150, 152, 153, 156, 157, 242, 255–257, 263, 264, 269, 279, 283–293, 303, 306, 307, 310, 423, 424, 426, 437, 438, 461
- Huszár Tibor 57, 62, 168, 279
- Hűvös Éva 443, 450
- Illyés Sándor 154
- Illyésné Kozmutza Flóra 34
- Imre Sándor 172, 203
- James, William 59, 60, 65, 68, 70, 74
- Jancsó Elemér 215
- Járó Katalin 245, 256, 259, 417
- Jausz Béla 171
- Jenkins, Jennifer M. 450
- Jimerson, Shane R. 421, 437, 438
- Jones, Ernest 22, 31, 65, 75, 77, 324, 365
- Joravsky, David 234
- Jordáky Lajos 222
- Jost, John T. 289–291, 307
- Jovchelovich, Sandra 298, 301, 302, 307
- Józsa János 223
- József András 28, 314, 316, 320, 321
- József Attila 206, 232, 236, 361
- Juhász Erzsébet 336, 376
- Juhász Pál 373, 379, 381
- Jung, Carl Gustav 65, 68–70, 75, 77, 211, 324
- Jüttner, Friedjung 34
- K. Horváth Zsolt 30, 31, 156, 307
- Kabanov, Aleksandr 378
- Kádár Júlia 241
- Kalamár Hajnalka 423, 427
- Kálmán János 378
- Kampis György 156
- Kann, Loë 78
- Kant, Immanuel 200, 201
- Kant-Schaps, Marianne 434
- Kapás István 205, 234
- Kapos Vilmos 316, 320, 322, 324, 327, 329, 372
- Kapronczay Károly 234
- Kapusi Gyula 336, 382
- Karácsony András 280, 307

- Karácsony Sándor 171, 178, 179, 186, 187, 211, 235
 Kardos Erzsébet 315
 Kardos Lajos 137–140, 143, 152, 156–159, 221, 225, 443, 450
 Karinthy Frigyes 317
 Karmos György 151, 245, 246, 248, 252, 253
 Kassay-Farkas Ákos 380
 Katona Ferenc 57
 Katona Nóra 13, 155, 421, 427, 430, 434, 438
 Keeley, James P. 69, 75
 Kelemen Andor 376
 Kelemen László 148, 171, 241, 450
 Keleti Judit 245, 259
 Keményné Pálffy Katalin 444, 450
 Kende Anna 259
 Kende Éva 88
 Kéri Szabolcs 162
 Kertészné Rotter Lillyan 316
 Kézdi Balázs 148, 377
 Kibédi Varga Áron 200
 Kinyó László 301, 307
 Király Ildikó 119, 249
 Kiss Árpád 181, 182
 Kiss Enikő Csilla 11, 32, 471
 Kiss Paszkál 12, 262, 292, 307
 Kiss Sándor Árpád 377, 380
 Kiss Szabolcs 10, 121, 127, 471
 Kiss Tibor Cece 383
 Kiss Tihamér 181, 182, 186, 188, 214, 235
 Kissné Novák 201, 202, 235
 Klaniczay Sára 331, 339
 Klauber, John 333–335
 Klein Sándor 465
 Klein, Melaine 26
 Klimes Károly 316, 372
 Kmety Károly 84
 Kóczán György 377
 Kodolányi János 205, 471
 Kohn, Hans 279
 Kollár László Péter 154, 157, 427, 438, 444, 450
 Kolosváry Bálint 203
 Komlósi Piroska 335, 339, 382
 Konrád György 419
 Kónya Anikó 10, 107, 119, 120, 471
 Kónya Sándor 168
 Kopp Mária 148
 Kornis Gyula 84, 90, 200, 216, 218, 235
 Koronkai Bertalan 372
 Kósáné Ormai Vera 413, 414, 417, 419, 422, 431, 432, 438, 443, 450
 Kósa-Szabó Erzsébet 178
 Kottra Péter 244
 Kovács Vilma 26, 80, 82, 316
 Kovács Zoltán Ambrus 148, 157, 187, 242, 250, 377, 464
 Kovai Melinda 11, 91, 134, 135, 137, 157, 262, 263, 307, 471
 Kozári Monika 168
 Kozmutza Flóra 221
 Köcski Margit 245, 259
 Kratochwill, Thomas R. 436, 438
 Kreácsik Judit 423, 427
 Krekó Péter 292, 307
 Kris, Ernst 318
 Kristóf György 200
 Kruglanski, Arie W. 289
 Kuhn, Thomas 9, 15, 273
 Kulcsár István 205
 Kulcsár Tibor 227–230, 235
 Kun Miklós 147, 373, 376, 450
 Kupán Ibolya 176, 178
 Kutter, Peter 335
 Kürti Jarmila 242, 258
 Lachapelle, Sofie 67, 75
 Lachman, Roy 9, 15
 Laine-Frigren, T. 153, 157
 Lakatos Péter 246
 Laki János 15, 39
 Lampl de Groot, Jeanne 77
 Lányi Gusztáv 157, 158, 179, 187, 231, 232, 235, 307, 309
 Lashley, Karl S. 217, 218, 235
 László Gyula 209, 223
 László János 12, 118, 151, 242, 250, 253, 257, 258, 261, 264, 273, 279, 283, 291, 293–303, 306–309

- Latour, Bruno 98, 102
 Laufenauer Károly 192
 Lazarus, M. 192
 Le Bon, Gustave 185, 266, 268
 Leahey, Thomas H. 9, 15
 Lechner Károly 172, 182, 192, 195, 203,
 225, 231, 232, 234, 235, 238, 239
 Lechner Ödön 192
 Lénárd Ferenc 172, 187, 212, 241, 244
 Lengyel Imre 176, 178
 Leontyev, A. N. 150, 157
 Leslie, Alan. M. 121–127
 Levine, John M. 112, 120, 308
 Lévy Kata 313, 316, 317, 320, 323, 327, 330
 Lévy Lajos 26, 313, 330
 Lewin, Kurt 217, 266, 267, 269, 270, 274,
 308
 Liebermann Lucy 327, 328, 330, 331, 336,
 372, 419
 Linczenyi Adorján 331, 333, 339
 Lippmann, Walter 284
 Litván György 156, 304, 305, 307, 310, 339
 Lóránd Sándor 318
 Ludowyk Gyömrői Edit 27
 Lukács Hugó 195
 Lust Iván 374, 377, 380
 Lükő Gábor 180, 182
- Madách Imre 196, 238
 Máday István 184, 186
 Magos Gábor 88
 Mahler, Margaret 26, 79, 81
 Majerszky Klára 90
 Makkai László 209, 236
 Makkai Sándor 200
 Mamiani, Michael 43, 53
 Mandler, George 121
 Mărgineanu, Nicolae 208
 Máriási Dóra 135, 153, 157
 Markos András 223
 Marková, Ivana 256
 Marshall, Barry J. 41
 Martin L. Magda 149
 Martindale, Colin 301
 Márton Ilona 224
- Marton L. Magda 12, 14, 151, 156, 157,
 158, 256
 Marton Lajosné 243
 Marton Magda 140, 143, 236, 243, 244,
 246, 252, 261
 Martonné Tamás Márta 432, 433, 438
 Massey, Gart 291, 310
 Matuzsinka Ferenc 377
 Mátyás Ferenc 254
 Maury, Louis 140, 157
 McConnell, Erine 436, 437
 McDougall, William 68, 266, 308
 McGuire, William J. 269, 285, 308
 Méheust, Bertrand 67, 75
 Meinecke, Friedrich 280
 Meltzoff, Andrew N. 121
 Mendel, Johann Gregor 47, 48, 52
 Mercier, Hugo 49, 53
 Mérei Ferenc 12, 13, 32, 34, 138–141, 143,
 144, 145, 146, 150, 156, 157, 181, 187,
 221, 242, 255, 263–274, 295, 300, 301,
 303–308, 310, 332, 369, 372–376, 382,
 395, 411
 Merkel, Julius 198
 Mészáros István 380
 Mészáros Judit 9, 10, 13, 21, 31, 74, 90, 133,
 136, 155, 313, 336–339, 361, 362, 368,
 369, 372, 471
 Mező Dezső 208
 Milbich Annamária 445
 Milgram, Stanley 267
 Miller, Peter 92, 93, 96, 103
 Miskolczy Dezső 209, 215, 222, 223
 Mitchell, Juliet 78
 Mitrovics Gyula 171, 174–180, 182, 183,
 186–188, 210, 239
 Moede, W. 452
 Moharos Kálmán 457
 Molnár Erik 205, 324
 Molnár Imre 33, 39, 221, 225, 258, 453, 465
 Molnár Márk 246, 253, 254
 Molnár Péter 148, 151
 Moravcsik Ernő 82, 172
 Moreno, Jacob Levy 145, 273, 274
 Mórotz Kenéz 380

- Moscovici, Serge 256, 266, 275, 297, 309
 Mosso, Christina O. 291, 307
 Moussong-Kovács Erzsébet 382
 Mudrák József 12, 171, 187, 188, 210, 236, 471
 Murányi Gábor 157
 Murányi István 282, 309
 Murányi-Kovács Endréné 411, 412, 443, 450
 Müller Maximilián 224
 Müller-Braunschweig, Carl 77
 Münnich Ákos 162
 Münnich Iván 153, 419, 420
- Näätänen, Risto 246, 247
 Nagy Géza 215
 Nagy László 172, 194, 451
 Neisser, Ulric 113, 118, 120, 206, 236
 Nemes Elemér 176, 178
 Nemes Lívia 314, 330, 332, 333, 365, 380
 Németh Dezső 12, 15, 158, 188, 254, 450
 Némethné/N. Kollár Katalin 427, 435, 436
 Nets-Zehngut, Rafi 302, 304
 Neufeld Béla 205, 236
 Newton, Isaac 42–44, 47, 48, 51–54
 Nguyen Luu Lan Anh 289, 292, 293, 306, 307, 309
 Nora, Pierre 25, 30, 31
 Nyberg, Lars 111, 112, 119, 120
- Nyíró Gyula 195, 225, 378
- Oakland, Thomas D. 421, 437, 438
 Ohly Éva 415
 Oláh Attila 119, 138, 151, 157, 272, 308
 Onishi, Kristine H. 125–127
 Ophuijsen, Johan 77
 Ormai Vera 415
 Ormos Mária 299, 309, 322
 Ornstein, Paul 335
 Ortutay Gyula 211
 Owergaard, Morten 207, 236
 Oszváth/Osváth Károly 373, 377
- P. Bakay Éva 216, 218, 236, 237
- P. Balogh Katalin 443, 450 *lásd* Porkolábné Balogh Katalin
 Páczainé/Pátzayné Liebermann Lucy 316, 328
 Pál Krisztina 383
 Pál Mária 156, 304, 382
 Palágyi Menyhért 195, 196, 198, 199, 201, 231, 232, 234, 236, 238
 Pálos Elma 78
 Paneth Gábor 13, 83, 90, 330, 332, 333, 335, 339, 366, 369, 380
 Pap Zoltán 184–186
 Papp Zsolt 148
 Parádi Kálmán 190, 232, 234, 235, 237
 Páris György 152
 Páskándi Géza 226
 Pataki Ferenc 12, 15, 134, 136, 143, 148, 151, 153, 154, 157, 158, 172, 188, 225, 232, 237, 242, 245, 249–252, 255, 257–259, 261, 265, 300, 306, 308, 309, 413, 419, 443, 450
 Pataki Márta 12, 15, 158, 188, 232
 Pauer Imre 171, 191, 232
 Pauler Ákos 200, 203, 216, 237
 Pavlov, Ivan Petrovics 57, 87, 139, 194, 207, 211, 225, 233, 317
 Peabody, D. 286, 309
 Péchy Zsuzsa 373
 Pekár Károly 171
 Perczel György 466
 Perczel Tamás 458, 464, 465
 Perlmutter, Henry V. 288, 305
 Pertorini Rezső 373, 377, 378
 Pető András 322, 326
 Pető Endre 313, 316, 319, 320, 321, 324, 330
 Petőfi Sándor 27, 82, 196, 361
 Pfeifer Zsigmond 315, 320
 Pfitzner Rudolf 337
 Piaget, Jean 121, 123, 127, 172, 181, 186, 187, 211, 212, 214, 222, 274
 Pik Katalin 415
 Pintér Gábor 380, 382
 Pisztora Ferenc 183, 188
 Pitariu, Ionel 208

- Pléh Csaba 9, 11, 12, 15, 32, 38, 39, 53, 55,
56, 60, 62, 91, 103, 117–120, 133–143,
149, 154, 155, 157–160, 168, 189, 217,
218, 231, 232, 237, 262, 293, 298, 300,
309, 367–369, 442, 444, 450, 471
- Polányi Mihály 70, 75
- Polcz Elaine 219, 411
- Pólya Tibor 250, 309
- Polyák Kamilla 12, 15, 158, 188, 232
- Popescu-Niveanu, P. 227
- Popper Péter 143, 157, 212, 237, 331, 336,
339, 369
- Porkolábné Balogh Katalin 423, 425–427,
438, 450
- Porzolt István 176, 177
- Posch Jenő 171, 173, 174
- Póta Gyula 245, 251
- Pozsgay Imre 241, 258, 260
- Pörzsi József 373, 377
- Pötzl, Otto 206, 237
- Prágay Dezső 223
- Pressing Lajos 380
- Pukánszky Béla 203, 211, 237
- Putnoky Jenő 134, 140, 143, 158, 223
- Quine, Wilburd V. O. 35, 122, 127
- Racsmány Mihály 119, 120, 254
- Radnai Béla 443, 450
- Radnóti Miklós 211
- Radó Sándor 26, 77, 318
- Radu, Ioan 237
- Raffay Ernő 237
- Rajka Tibor 27, 316, 322, 324, 329, 335,
372
- Rákosi Mátyás 139
- Ranschburg Jenő 140, 230, 249, 417
- Ranschburg Pál 71, 73, 172, 174, 182,
187, 188, 194, 200, 216, 236, 237, 240,
309, 451
- Rapaport, David 26
- Ravasz László 200
- Ravent, John 460
- Reich, Annie 28
- Reich, Wilhelm 205, 236
- Rein Gabriella 301
- Révész Emil 172
- Révész Géza 56, 62, 172, 191, 234
- Révész György 444, 450
- Révész Sándor 83, 90
- Reynolds, Cecile R. 437, 438
- Ricoeur, Paul 298
- Riesz Frigyes 204
- Rihmer Zoltán 377
- Riskó Ágnes 336, 365
- Ritoók Pálné 414, 450
- Riviere 77, 78, 80
- Robinson, Peter 288
- Roboz Vera 314, 317, 330
- Róheim Géza 314, 320, 359
- Romsics Ignác 279, 283, 310
- Roșca, Alexandru 189, 207, 208, 225, 227,
237
- Rose, Nikolas/Nicolas 91, 92, 103
- Rosen, Robert 11, 47, 49, 54
- Rotter Lilian/Lillian/Lillián 77, 80, 317,
321, 324, 329, 330
- Rousseau, Jean-Jacques 179, 181, 268, 442
- Russell, James 127
- Rusu, Liviu 208
- Sachs, Hanns 77
- Saideman, Stephen M. 281, 310
- Salamon Jenő 241
- Sántha Imre 57
- Sántha Kálmán 62, 83, 87, 90
- Schaffer Károly 194
- Scheler, Max 215
- Schiffman, Harold 113, 119
- Schiller Pál 216–219, 221, 237
- Schneller István 203, 214
- Schödl Lívia 416–418, 420
- Schönberger István 317
- Schrödinger, Erwin 47, 54
- Schubert András 159
- Schwartz Árpád 224
- Schwartz Ferenc 192
- Šebek, Michael 370
- Segal, Ervin M. 9, 15
- Sekulić, Dusco 291, 310

- Séra László 12, 136, 173, 189, 238, 444, 450, 471
Shapiro, Shauna 238
Sherif, Musaffer 271, 310
Síklaki István 242
Simon Angyalka 377
Simon Lajos 377
Sipos Kornél 241, 260
Sipos Mihály 241, 248, 260
Skinner, Burrhus Frederic 217
Smith, Anthony D. 280
Somlai Péter 415
Spelke, Elizabeth 121
Sperber, Dan 40, 49, 53, 126, 127, 310
Spielrein, Sabina 78, 80
Spitz, René Árpád 26
Stark András 377
Ștefănescu-Goangă, Florian L. 207, 208
Stoian, Nicolae 230
Stoiber, Karen C. 438
Süle Ferenc 374, 377, 380
- Szabédi László 226
Szabó Éva 157, 291, 293, 310, 434–436, 438, 444, 450
Szabó T. Attila 209, 223, 232, 236
Szakács Ferenc 13, 155, 157, 382, 471
Szalay Károly 372
Szalayné Simkó Hilda 423
Szatmáry István 377
Szegedi Márton 380, 450
Székács István 335, 365, 372
Székács Judit 335, 336, 339, 380
Székács-Schönberger István 27, 28, 314, 316, 317, 321, 329
Székely Bertalan 196
Székely Lajos 335
Szilágyi András 377
Szilágyi Géza 84, 90
Szilárd János 379, 381
Szinetár Ernő 326, 373, 376
Szirtes József 243
Szitó Imre 427, 438
Szokolszky Ágnes 12, 15, 39, 158, 159, 162, 188, 232, 238, 450
- Szondi Lipót 11, 32–34, 38, 39, 139, 145, 221, 223, 232, 240–242, 244, 246–251, 258, 270, 324
Szögeczki Sára 445
Szőke György 90, 325, 370
Szőnyi Gábor 335, 339, 370, 374, 377, 380, 383
Szőnyi Magda 380, 427
Sztálin, Joszif Visszarionovics 57, 97, 327
Szűcs Jenő 279
Szűcs Rozália 377
Szügyi Jerne 419
- Tajfel, Henry 266, 275, 279, 297, 310
Takács Ildikó 465, 466
Takácsy Márta 383
Takáts Ágnes 465
Tamás Márta 436
Tánczos Zsolt 140, 143, 149, 159, 243, 258, 260
Tankó Béla 173, 200, 201, 211
Tardos Krenner Viktor 196, 238
Tariska István 90, 322–325, 370
Tass Gyula 377
Tavaszy Sándor 200, 223, 238
Téglás Ernő 249
Temesváry Beáta 377
Terenyi Zoltán 377
Tetlock, Philip E. 310
Thorne, B. Michael 450
Tindale, R. S. 272, 308
Tiringer István 383
Tomcsányi Teodóra 336, 339, 380
Tomka Imre 143, 241, 245, 258, 260
Tomori Viola 210, 211
Tomov, Aleksandar 378
Tooby, John 40, 45, 46, 53
Topál József 249, 254
Tóth Brigitta 247
Tóth Erika 378
Tóth László 171, 187, 444, 450
Tóth Sándor 219, 220, 226, 238
Tóth Veronika 465
Totis Béla 205
Tőkéczi László 282, 310

- Tringer László 148, 373, 377, 378, 381
 Tulving, Endel 108, 109, 111, 112, 117, 119, 120
 Tunkli László 417, 419, 420, 422, 439
 Turner, John C. 306, 309, 310
 Túry Ferenc 377
- Udvarhelyi Mihály 225
 Ulbert István 243, 253, 254
 Ungvári-Zrínyi, Imre 202, 238
 Unoka Zsolt 301, 304, 377
 Urbán János 251, 258
- Vajda Zsuzsanna 148, 420
 Valachi Anna 361
 Valkó Lili 383
 Váradi Géza 376
 Varga Béla 200, 210, 238
 Varga Éva 339
 Varga József 380
 Varga Pál 377
 Vargha András 162
 Vargha Károly 148
 Vargha-Khadem, Faraneh 111
 Vári Ibolya 261 *lásd* Váriné Szilágyi Ibolya
 Váriné Szilágyi Ibolya 242, 257, 293
 Várkonyi Dezső 235, 457 *lásd* Várkonyi Hildebrand
 Várkonyi Hildebrand 172, 173, 188, 209, 210, 214, 216, 232, 235, 239, 443, 450
 Vásárhelyi Zsuzsa 444, 450
 Vass József 377
 Vaszkó Mihály 241, 453
 Veér András 373, 377
 Vekerdy Tamás 417
 Vekov Károly 210, 239
 Venczel József 215
 Vereczkey Györgyné 412, 419
 Veres Valér 282, 310
 Veress Sándor 245, 256
 Vértés György 323
- Vikár György 331, 333, 336, 339, 380
 Vincze Orsolya 301, 306, 310
 Vincze Tamás 176, 181, 188, 239
 Virág Teréz 274, 331, 339, 363, 370
 Vizi E. Szilveszter 239
 Von Baer, K. E. 199
 Völgyesi Pál 452, 465
- Wallon, Henri 140, 157, 274
 Warren, Robin 41
 Weszely Ödön 172
 Wildmann Márta 377
 Wilper, Bernhard 463
 Windholz, Emanuel 28
 Winkler István 246, 248, 253, 254
 Winograd, Eugene 113, 118, 120
 Wittmann, Marc 239
 Wittner Lucia 253
 Wlassics Gyula 84, 192
 Woolf, Virginia 77
 Wundt, Wilhelm 55, 191, 192, 197, 198, 199, 201, 208, 214, 239
- Young, Robert M. 9, 15, 31, 55, 62
 Ysseldyke, Jim 436, 439
- Zádor Imre 57, 62
 Zafiris, Christina 436, 437
 Zalka Zsolt 377
 Zapan, Gh. 227
 Zaretsky, Eli 90
 Zemplén Gábor 11, 15, 40, 53, 471
 Zilahi Ferenc 174–176
 Zimbardo, Philip 256
 Zombor Zoltán 176, 177, 188
 Zörgő Benjamin 209, 219, 220, 222–225, 227–230, 238, 239, 452
- Zsakó István 193, 195, 239
 Zseni Annamária 377
 Zsombok György 377

Tárgymutató

- ágencia 122, 12, 297
Akadémia doktora 160, 161, 165–167, 226
államosítás 99, 322
államszocializmus 91, 93–96, 98, 99, 157
áltudomány 66, 67, 70, 97, 224, 25, 441, 452
animális magnetizmus 67, 70
Anschluss 318
antiszemitizmus 27, 205, 313, 317, 368
árvaotthon 321
asszociált tag 314, 315, 320
Az ezredvég politikai változásai és a
pszichoanalízis (1991) 358, 359
- cionista összeesküvés 321
- csoportpszichoterápia 333, 372, 380, 385,
391
- Debrecen 12, 138, 147, 148, 173–175,
177–179, 181–183, 185–188, 195, 201,
210, 214, 250, 283, 309, 322, 377, 378,
395, 397, 423, 450
Debreceni Egyetem 90, 147, 151, 157,
162, 171, 173–175, 177–179, 181–183,
185–188, 201, 236, 397, 450
debreceni Tisza István Tudományegyetem,
lélektani intézet 182
demarkáció 11, 66, 72, 75
deportálás 83, 318, 330
diktatúra 27, 28, 313, 322
doktori iskola 161–163, 168, 188, 293, 307
doktori képzés 161, 250
- egyesület feloszlata 27, 83, 313, 314, 325,
326, 371
Egyesült Államok 28, 91, 93, 95, 97, 139,
247, 290, 314, 318
egyetemi doktor 160, 161
egyetemi magántanár 161
elme-egészségügy 322, 324
emigráció 26–28, 31, 79, 81, 90, 279, 313,
314, 361, 369
emigrációs hullámok 27, 313
erdélyi magyar pszichológusok 12, 189–238
erő 48, 51, 123, 417
Európai Unió Kultúra 2000 361
- fasizmus 205, 206, 317, 324, 369
Ferenczi 100+1 konferencia (1974) 333
Ferenczi Egyesület konferenciái 359
Ferenczi film (MTV, 2001) 361
Ferenczi Ház 21–31, 361, 362
Ferenczi Ház film (2012) 361
Ferenczi-renaisszánsz 21, 337, 358
Ferenczi Sándor Emlékkiállítás (1974) 333
Fórum koalíciós folyóirat 86, 87, 90, 323,
325, 326, 370
Freud Café 365
Freud Kakaóbar 365
- governmentality 91, 94
- gyermekorvos 328, 330, 403, 407, 411
gyógypedagógus 221, 229, 230, 328, 396,
398, 414, 416, 444

- Hamisvélekedés-teszt 124, 125
három T (tiltás, tűrés és támogatás) 314, 373
holokauszt 27, 28, 30, 89, 267, 278, 296, 297, 313, 314, 317, 363, 391
holokauszt trauma 363
- ideiglenes pszichoanalitikus egyesület (provisional society) (1983) 335, 336
identitás 21, 23–25, 27, 29–32, 79–82, 86, 87, 93, 95, 98–101, 136, 139, 140, 148, 150, 242, 245, 253, 257, 259, 270, 273, 276, 277, 279–283, 292, 294, 296–306, 309, 310, 335, 337, 363; 365, 367, 422
Imágó Budapest 74, 89, 367
imperialista országok 322
imperializmus 90, 323, 324, 370
Irányzatok és kutatások a mai magyar pszichoanalízisben (1994) 362, 363
- Kádár-rendszer 88, 313, 331
kandidátus 143, 160, 161, 163–165, 314, 315, 320, 322, 330, 336, 337, 339
kémkedés 314, 321
képesítési és munkaköri rendelet 399, 462
kihallgatási jegyzőkönyv 314, 320, 321
kiképző analitikus 79, 316, 328, 334, 336
kiképző analízis 82, 320
kisdoktor 160, 161, 163, 165, 167, 168
klinikai pszichológia 13, 156, 241, 258, 265, 267, 311, 328, 381–400
klinikai pszichológia (fogalma, szakképzés) 387, 398, 399
klinikai szaktevékenység kodifikálása 397, 398
kolozsvári magyar egyetem 215, 231, 232, 234
kommunista 83, 87, 89, 99, 139, 146, 171, 209, 210, 212, 222, 226, 230, 280, 322, 324, 325, 371
kommunista párttag 87, 141, 258, 325
koncentrációs tábor 83, 315, 318, 328, 330
konceptiós perek 314, 326, 327
konferenciakötetek 364
kontrafaktuális gondolkodás 124
- közép-európai pszichoanalitikus találkozó (Brunnen, Svájc, 1968) 332
kulturális pluralizmus 322
kultúrharc 324
- lélekelemzés 89, 90, 363, 364, 368–370, 372
logika 35, 45, 49, 97, 109, 121, 122, 127, 186, 191, 200, 201, 230, 243, 248, 277, 286, 294, 295
- magántanár 161, 172, 178, 180–182, 185, 186, 196, 201, 204, 209, 210, 212, 214, 316
Magyar Pszichoanalitikus Egyesület alapító dokumentuma 350
Magyar Tudományos Akadémia (MTA) 12, 14, 34, 57, 87, 137, 138, 140, 143, 149, 151, 153, 154, 158, 160–173, 189, 192, 194, 218, 231–234, 237, 240–261, 284, 293, 304, 306, 328, 337, 339, 399, 415, 422, 439, 453, 459, 461, 471
Magyar Tudományos Tanács 160, 168
magyarországi cionista orvosper 321
magyarországi zsidó ellenes törvények 313
magyarországi zsidótörvények 314
marxista 87, 140, 141, 143, 190, 200, 201, 220, 245, 255, 257, 259, 267, 269, 322, 325
második nyilvánosság 98, 99, 101
mentálhigiéné 13, 208, 244, 308, 321–323, 325, 376, 377, 403, 404
metapszichikai kutatás 65, 70, 72, 73
metareprezentáció 121–127
Mindszenty-per 326
minőségbiztosítás 149, 389, 391, 427, 436, 445
mintha játék 121, 122, 124–126
modularizmus 49, 124
MTA doktora 160, 161, 163; 165–168, 303
munkaszolgálat 328, 330
Művészet és Pszichoanalízis műhelybeszélgetés-sorozat 361
- napközi és bentlakásos otthonok 320
nativizmus 125

- német megszállás 313, 330
 Nemzetközi Ferenczi Konferenciák 358, 360
 Nemzetközi Ferenczi Központ és Archívum
 11, 28, 358, 362
 népszerűsítő előadások 317, 364
 neurológus 22, 57, 83, 87, 322, 323, 326,
 329, 379
 nevelési tanácsadó 13, 185, 240, 328, 331,
 403–420, 422, 431–434, 438, 471
 női pszichoanalitikusok 77, 80, 81
 nőiség 76–81, 89, 90
 nőtörténet 11, 76, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 89
- nyilaskeresztesek 315
- okkult 11, 65–67, 70, 72, 73
 Országos Aspirantúra Bizottság 161
 Országos Tudományos Képesítő Bizottság
 161
 orvosi pszichológia 182, 184, 186, 394
- Ödipusz komplexus 76, 77, 329
 önismeret-emberismeret 399
- pavlovizmus 57, 83, 86, 88, 90, 99, 139, 207,
 211, 221, 224–226, 233, 243
 pedagógus 139, 179, 208, 229, 321, 323, 403,
 405, 408, 411–413, 416, 417, 426, 428,
 433, 438, 440, 441, 448–450
 PhD 147, 148, 154, 157, 160, 161
 politikai pluralizmus 322
 politikus 139, 258, 260, 279, 299, 322, 323,
 331
 propozicionális attitűd 123, 127
 Psychoanalytic Document Database
 (PADD) 361
 pszichiáter 13, 22, 62, 93, 95, 137, 147, 192,
 195, 206–208, 221, 225, 234, 255, 317,
 322, 323, 326, 328, 329, 331, 374–376,
 379, 387, 389, 403, 407, 464
 pszichiátria 78, 82, 99, 115, 136, 148, 172,
 182, 362, 371–379, 381–383, 385, 387,
 390, 392, 394, 396, 398, 422
 pszichiátria-történet 371, 379
 pszichikai kutatás 65, 68–73
 pszichoanalitikus 22–29, 31, 57, 71–73,
 76–83, 86–90, 139, 266, 268, 270, 273,
 313–327, 329–333, 335–339, 350, 358,
 359, 361–367, 369–371, 380, 385, 391,
 408, 471
 Pszichoanalitikus Munkacsoport 335–337,
 339, 380
 pszichoanalitikus praxis 316, 329, 330
 pszichoanalízis 11, 13, 22, 24–29, 33, 61,
 62, 65, 66, 72, 74–90, 136, 151, 156, 205,
 223, 232–234, 245, 253, 259, 270, 274,
 313–370, 372, 380, 393
 Pszichoanalízis és hermeneutika (1990)
 358, 359
 Pszichoanalízis és társadalom (1989) 358,
 359
 Pszichoanalízis magyarországi története,
 kiállítás (1987) 337, 338
 pszichodráma 145, 157, 274, 304, 305, 382,
 385, 391, 397, 399
 pszichológia oktatás 12, 140, 172, 173, 181,
 223, 227, 228, 250, 257, 372
 pszichológiai ellátó hálózatok 134, 135
 pszichológiai kutatás 151–154, 156, 168,
 186, 225, 249, 251, 254, 256, 263, 266,
 270, 273, 289, 291, 293, 294, 298, 302,
 400
 pszichológiatörténet 9–11, 19, 32–62, 69,
 73, 91, 117, 133, 138, 157, 158, 187, 217,
 228, 269, 298, 303, 307, 309, 369
 pszichológusképzés 100, 137, 140, 146–148,
 157, 175, 187, 229, 230, 244, 250, 254,
 262, 293, 382, 397, 398, 407, 414, 422,
 423, 452, 453, 457
 pszichopatológia 40, 101, 182, 397, 445,
 450
 pszichoterápiás járóbeteg-rendelés 322
 pszichotudományok 91, 137
- Rajk-per 326, 327
 referenciális opálosság 122
 Rorschach-módszer 145, 399, 400
- skizofrénia 80, 82, 83, 86, 90
 spiritizmus 65, 67, 70–74

- statáriális bíróság elmeügyi törvényszéki szakértő 316
- szakpszichológusok 387–389, 403
személyiséglélektan 243, 253, 444, 447
Szexualitás a pszichoanalízis és a társadalomtudományok tükrében (2002) 362, 363
szociális gondozó 328
szocializmus 14, 91, 93–96, 98–100, 134, 136, 139, 150, 157, 205, 255, 331, 381, 395, 404
szociálpszichológia 12, 15, 118, 143, 150–152, 156, 185, 187, 241, 242, 249–258, 261–310, 333, 396, 398, 400, 440, 444, 445, 447
szociogram 396
szombati előadások 332, 335, 364
sztálinizmus 88, 92, 93, 141
szupervízió 320, 331, 336, 372, 411, 414, 417, 433, 434
- Tagadás és szembenézés: A pszichoanalízis hozzájárulása az egyéni és társadalmi folyamatok megértéséhez (2012) 362, 363
tanácsadó (Pszichológiai és Pedagógiai Szövetség tanácsadója) 322
- telepátia 65, 68, 69, 74
Thalassa folyóirat 30, 31, 39, 62, 73, 74, 89, 324, 358, 361, 367–369
The Talking Therapy: Ferenczi and the Psychoanalytic Vocation (1993) 358–360
tömeglélektan 185, 205, 266, 268, 317
trauma 21, 23, 24, 31, 41, 274, 278, 281, 295, 296, 299, 303, 310, 317, 320, 328, 337, 359, 360, 363, 368, 370, 413
Traumafeldolgozás felnőtt és gyermek analízisekben (1987) 337
traumás neurózis 317
Tudatelmélet 10, 123–126, 249
tudattalan 11, 24, 69, 86, 143, 206, 207, 231, 363
tudomány doktora 160, 161, 165–167
tudományok kandidátusa 160, 458
Tudományos Minősítő Bizottság 161
- underground évek 327
- Vademecum (Pszichodiagnosztikai, Patopszichológiai, Pszichoterápiái) 140, 145, 382, 393, 398, 400
vasfüggöny 100, 288, 323, 333
Vöröskereszt Székház 335
- zsidóság 80, 81, 89

Intézménymutató

- Adaptációs Iskolaotthon (Bp. XX. ker. Nevelési Tanácsadó) 416, 420
- Aktív Analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete (AKAPE) 391
- Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 314, 320, 321, 326
- Allied Control Commission for Hungary (Magyarországi Szövetségi Ellenőrző Bizottság) 318
- Általános Vállalkozási Főiskola (Magatartástudományi Tanszék) 399
- American Joint Distribution Committee (Joint) 320, 321
- American Society for Psychical Research (Amerikai Pszichikai Kutatás) 68
- Arany János Általános iskola és Gimnázium 241
- Brit Pszichoanalitikus Egyesület 22, 27, 327, 335
- Budapesti Orvosi Egyetem 316
- Budapesti Orvostudományi Egyetem (BOTE) Pszichiátriai Klinika Nyéki úti Pszichoterápiás Osztály 373, 377
- Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Kar 82
- Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Kar Elme- és Idegkórtani Klinikája Moravcsik Klinika 82
- Charité Poliklinika 82
- Columbia University Center for Psychoanalytic Training and Research, New York City 361
- Cukor utcai iskola (Budapest ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Iskola) 407
- Családgondozó Állomások (Családgondozó Központok) 414
- Családsegítő Központok 415
- Csoportanalitikus Kiképző Társaság (CSAKIT) 385, 391
- DE Általános Orvostudományi Kar Kenézy Orvostörténeti Múzeum 471
- DE BTK Humán Tudományok Doktori Iskola 162
- DE Népegészségügyi Kar Magatartástudományi Intézet 186
- Debreceni Orvostudományi Egyetem (DOTE) 90, 148, 397
- Dél-Alföldi Iskolapszichológiai Módszertani Központ (DIPSZI) 434
- Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Műhely (DREAM) 391
- Dr. G. Hajdu Lilly Gyógypedagógiai Intézete és Gyermeküdüllő Telepe 82
- Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete 379
- Egészségügyi Minisztérium Gyógyító-megelőző Intézmények Főosztálya Elme- és Idegkórtani Klinika 83

- ELTE BTK Fejlődés- és
Nevelépszichológiai Tanszék 414
- ELTE Lélektani Tanszék 408
- ELTE Nevelési és Pályaválasztási
Tanácsadó 414
- ELTE PPK Pszichológiai Intézet 471
- ELTE Pszichológiai Intézet 154, 414, 471
- ELTE szociális munkás képzés 317, 444
- ELTE Társadalom- és Nevelépszichológia
Tanszék 414, 422–426, 438
- Emergency Committee on Relief and Im-
migration (Segélyezési és Bevándorlási)
318
- Ötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)
32, 146–149, 151, 162, 163, 166, 189, 243,
244, 249, 250, 328, 397–399, 407, 415,
422, 423, 457
- Európai Pszichoterápiás Szövetség (EAP)
386, 387, 390
- European Psychoanalytic Institute (EPI)
362
- Eü. Min. Pszichológiai Bizottsága
(Egészségügyi Minisztérium) 399
- Faludi utcai Gyermekpszichológiai
Szakrendelő 373, 408
- Ferenczi Sándor Egyesület 11, 21, 338, 340,
358–362, 369
- Fővárosi Egészségügyi Bizottság
Társadalompolitikai Osztály 321
- Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédelmi
Munkaközösség 406
- Fővárosi Gyermek-pszichológiai
Rendelőintézet (később a „Faludi”) 331,
373
- Fővárosi Lélektani Intézet 332
- Fővárosi Levéltár 29, 362
- Fővárosi Nevelési Tanácsadók
Érdekképviseleti Egyesülete 416, 417
- Fővárosi Pedagógiai Intézet 187, 412–414,
417, 419
- Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani
Központ (FPMK) 373–375, 393
- Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottság
~ Oktatási Osztálya 406, 407, 411, 419
- ~ Egészségügyi Osztálya 321
- ~ Gyermekvédelmi Osztálya 321, 407, 415
- ~ Pénzügyi Osztálya 407
- FPI Pedagógus lelki segély telefonszolgálat
417
- FPI Pszichológiai Központ 417
- Freud Múzeum (London) 27, 361, 362
- Galilei Kör 82, 139, 205, 213
- Gyermek ideggondozó 404, 408, 414
- Gyermeklélektani Intézet 240, 244, 255,
260, 396, 407, 408, 456
- Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola
(Forradalmi Bizottsága) 396
- Hajnal Imre Egészségtudományi Egyetem
(HIETE) 382, 387, 392
- Han Groen-Prakken Psychoanalytic
Institute for Eastern Europe, ma: Han
Groen Prakken Institute – The European
Psychoanalytic Institute (EPI) 362
- Helyőrségi Kórház (ma: Magyar Honvédség
Egészségügyi Központ Honvédkórház)
316
- Honvéd Kórház Pszichiátriai Osztály, Pécs
373, 377
- Igazságügyi Minisztérium 322
- Integratív Pszichoterápiás Egyesület 391
- International Psychoanalytic Studies Orga-
nization (IPSO) 336
- Iskolapszichológia Módszertani Bázis
(ELTE) 426, 428, 435
- Iskolapszichológia Szekció (MPT) 427, 428,
435, 436
- János Kórház Mentálhigiénés Osztály (volt
Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani
Központ) 377
- Jugoszláv Kommunista Párt 322
- Kandidátusok magyarországi csoportja 336
- Kerületi Gyámhatóságok 404, 405, 407, 413,
415

- Kerületi Nevelési Tanácsadók 408
 KGRE BTK Multidiszciplináris
 Bölcsészettudományi Doktori Iskola 162
 Klebelsberg Központ 418
 Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE)
 147, 157, 397, 450
 Közegészségügyi és Járványügyi Állomás
 (KÖJÁL) 322, 327
 KÚT Alapítvány 359, 363, 384
 KÚT Rendelő 363, 391
- Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa
 332
 Lelki Egészségvédelmi Szövetség 324
 Library of Congress 318
- Magyar C. G. Jung Analitikus Pszichológiai
 Egyesület 391
 Magyar Családterápiás Egyesület (MCSE)
 391
 Magyar Csoportpszichoterápiás Egyesület
 (MACSOPE) 391
 Magyar Hipnózis Egyesület (MHE) 391
 Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága
 Pszichoterápiás Munkacsoportja 373,
 374
 Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága
 (MIET) 379
 Magyar Individuálpeszichológiai Egyesület
 (MIPE) 391
 Magyar Kommunista Párt 99, 212, 322
 Magyar Köztársaság Oktatási Minisztere
 400, 461
 Magyar Mozgás- és Táncterápiás Egyesület
 391
 Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma
 321
 Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete
 Ideg-, Elme- és Lélektani Szakcsoport
 371
 Magyar Pszichiátriai Társaság (MPT) 12,
 138, 143, 157, 335, 375, 379, 381, 385,
 379
 ~ Gyermekpszichoterápiás Szekció 385,
 391
 ~ Jubileumi Konferenciája (1988, 1989,
 1993) 417
 ~ MPT Klinikai Gyermekpszichológiai
 Szekciója 417
 ~ Pszichoterápiás Szekciója 379
 Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 29,
 316, 318, 319, 331, 335, 336, 338, 339,
 350, 363, 363, 366, 385, 391
 Magyar Pszichodráma Egyesület (MPE) 391
 Magyar Pszichológiai Társaság 10, 138, 140,
 178, 182, 186, 189, 195, 210, 212, 251,
 371, 395, 399, 404, 413–415, 417, 434,
 435, 453, 459, 461, 471
 Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi
 Egyesülete 399
 Magyar Rektori Konferencia 400
 Magyar Személyközpontú Pszichoterápiás
 Tanácsadási Egyesület 391
 Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP)
 147, 323
 Magyar Tudományos Akadémia Gyermek-
 lélektani Intézet 240, 244, 255, 260, 396,
 407, 408, 456
 Magyar Tudományos Akadémia Orvosi
 Osztálya 87
 Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai
 Bizottság 14, 137, 140, 153, 399, 415,
 459
 Magyar Tudományos Akadémia Székház
 337
 Magyar Tudományos Tanács (MTT) 160,
 168
 Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív
 Terápiás Egyesület (VIKOTE) 386, 391
 Magyarország köztársasági elnöke 400
 Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület
 (Freud Társaság) 313, 326
 Minisztertanács 415, 423, 424
 MPT 12, 138, 143, 157, 335
 Művelődésügyi Minisztérium 412, 414, 416
- Nemzetközi Előkészítő Bizottság 324
 Nemzetközi Ferenczi Sándor Network/
 International Sándor Ferenczi Network
 (ISFN) 358

- Nemzetközi Iskolapszichológiai Társaság (ISPA) 434
- Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület/ International Psychoanalytic Association (IPA) 22, 315, 331, 333, 339
- Népjóléti Minisztérium 371, 416
- Nevelési Tanácsadók Országos Munkaközössége 413
- New York Psychoanalytic Society 318
- Oktatási Minisztérium (OM) 150, 152
- Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács (OGYIT) 406
- Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet (OIE) 83, 252, 323, 330, 373, 382
- Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet (Lipót) 83, 252, 323, 330, 382, 396
- Országos Izraelita Patronázs Egyesület 331
- Országos Munkaegészségügyi Intézet 326
- Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet (OORI) 376, 471
- Országos Pedagógiai Intézet 432
- Orvostovábbképző Intézet (OTKI) 376, 383
- Orvosszakszervezet 324
- OSA Centrális Galéria 361
- OTE Pszichoterápiás Képzés 385
- Párttörténeti Intézet Levéltára 323
- Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Kara (később SOTE) I. számú Gyermek-klinika 328
- Pedagógiai Szakszolgálat 416–418, 433, 435, 436–438
- Pest megyei Rókus Kórház Pesthidegkúti Pszichoterápiás Osztálya 373
- Poliklinika 80, 316, 321, 322
- Propaganda Bizottság 324
- Pszichoanalitikusan Orientált Pszichoterápiás és Kiképző Egyesület 391
- Pszichodiagnosztikai Laboratórium (Lipóton) 373, 396
- Pszichológia Társaságok Európai Szövetsége (EFPA) 434
- Pszichoterápiás Hétvégek 101, 156, 333, 382, 393
- Pszichoterápiás Koordinációs Bizottság 388
- Pszichoterápiás Tanács Szövetsége 390, 391
- Ranschburg Pál Intézet 240
- Relaxációs és Szimbólumterápiás Egyesület 385, 391
- Relief Committe for the Hungarian Psychoanalytic Society (Válságbizottság a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületért) 318
- Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika Pszichoterápiás részleg 377, 387
- Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár 338
- Sigmund Freud Múzeum, Bécs 361
- Society for Psychical Research (Pszichikai Kutatás Társasága) 68
- SOTE I. számú Gyermekklinika Nevelési Tanácsadója 328, 331, 406, 407
- Statáriális Bíróság 316
- Study Group 1975 330, 333, 334
- Svéd Pszichoanalitikus Egyesület 329
- Szakoktatási Nevelési Tanácsadó 413
- Személyközpontú Szemlélet és Klienscentrikus Terápia Magyarországi Egyesülete 385
- Szociáldemokrata Párt 322
- Szocialista Országok Pszichoterápiás Munkacsoportja 378, 379, 386
- Társadalmi Beilleszkedési Zavarok tárcaközi főirány (TBZ) 249, 251, 413
- Tündérhegyi Pszichoterápiás Osztály 333, 376, 377
- Válságbizottság a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületért 318
- William Alanson White Institute 329
- World Health Organisation 323